Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Periodicals **Collection**

Український Морський Інститут
Ч.30

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

Книга сема

Одеса 1946

На правах рукопису.

"...Мати ясний образ завдань на майбутнє у відношенні до моря- ось в чому криється глибокий зміст сучасности для багатьох націй..."

/В.ІНГУЛЕЦЬ-За Українське море.Прага 1941,сторн.11/

АПОСТОЛ НОВІТНЬОГО УКРАЇНСТВА

I

В сучасній боротьбі за право існування на землі український нарід втрачає багато своїх рядових і видатних громадян.З огляду на швидкість подій та безустанне мандрування немає змоги докладно стежити за цими втратами й усвідомлювати собі їх болюче для нас значення.Про багатьох немаємо через брак звязку довгий час жадної відомости.Тільки згодом,инколи,доходять до нас запізнені звістки про долю наших борців за щастя Рідного Краю.

Ось і тепер,після багатьох здогадів про долю дра Ю р і я Л и п и, котрий в силу ріжних обставин залишився в Краю,дізнаємося з запізненого краєвого видання п.з."Ідея і Чин",ч.9,з 1945 року,з лаконічної замітки,у відділі-"Впали на полі хвали",що:

"Др Юрій Липа,визначний публіцист і письменник,лікар УПА,згинув геройською смертю в бою з большевиками".

Отже,з глибоким сумом сповіщаємо всіх,за вище згаданим джерелом, що основоположник Українського Чорноморського Інституту та його чоловий співробітник-Др Ю р і й Л и п а вже не живе!?

Обставини,в яких знаходимося,не дають змоги вже нині належно усвідомити собі всю велич втрати,яку поніс український нарід в особі покійного дра Юрія Липи.Про це будуть згодом писати томи,його письменницьким дорібком будуть жити й діяти довгий час численні покоління нашого народу.На наше щастя др Юрій Липа при другому виданні праці п.з. "Чорноморська Доктрина"умістив хронологічний показник своїх творів.Він обіймає біля 200 чисел:поезій,повістей,рецензій,критичних оглядів,статтей,атлясів,збірників,часописів,розвідок з різних галузів знання,окремих книжок,то що.Наявність такого показника значно облегчить систематичне перевидання та вивчення його многостороннього письменницького, публіцистичного,наукового та політичного дорібку.В цій короткій замітці з приводу консеквентної та героїчної смерти Юрія Липи можемо згадати лише побіжно про деякі з них.

II

Історія кожного народу у своїй тяглости складається з поокремих періодів,що иноді дуже різняться між собою.Чим старший нарід і чим довша його історія тим більше різноманітности й багацтва змін бачимо на протязі її перебігу.Особливо кидається у вічі доби взлетів і бурхливости,коли даний нарід після довшого,чи коротшого сулекок,або навіть і упадку,наче б то зібравшися із силами активно виступає на кон історії,рішуче вирішає назрілі в його лоні проблеми й намічає шляхи свого розвитку на майбутнє.

В таких часах акцію супроводить,доповнює та інспірує і відповідний теоретично-умовий рух.Він підготовляє безпосередній чин,є виразником доби та креслить перспективи.

Так ділялось та діється і в нашому випадку.Український нарід після зглядного супокою на протязі останнього XIX-го століття знову чинно виступив у життю,змагаючись за кращу долю поміж народами земної кулі.

Згадані змагання дійшли,здається,свою верпка підчас останньої світової війни.Вирішається доля нашого народу на довший час.

Напружена боротьба й великі її події викликали та викликають також і відповідно до цього письменство у всіх царинах нашого знання й вміння.Поміж численним і багатим українським умовим дорібком за останнє десятиліття належить звернути увагу на деякі твори що мають для кшталтування Всеукраїнства первопорядне значіння.

III

Маємо на увазі передовсім взагалі писання дра Юрія Липи,а особливо його останні три книжки:1/П р и з н а ч е н н я У к р а ї н и,Львів 1938,ін 8°,305 сторн.,вид."Хортиця";2/Ч о р н о м о р с ь к а Д о к т р и н а ,Варшава 1940,ін 4°,130 сторн. і друге видання-Одеса/Варшава/ 1942,ін 4°,165 сторн. та 1 мапка,вид."Українського Чорноморського Інституту",чч.1 і 13;3/Р о з п о д і л Р о с і ї ,Київ/Варшава/1941, ін 8°,біля 100 сторн. із численними схемами,вид."Державного Видавництва України",ч.1.

"Призначення України",було писане ще за кілька років перед сучасною війною та видане майже за рік перед її початком/1938/.Автор подає в цьому творі всесторонній перегляд розвою проблематики "Українства", викриває його істоту й зміст,та пробує окреслити історичне призначення України в загальному розвою людства.Автор передбачає активний виступ "Українства" на кон історії,яко спадкоємця колишньої античної геллені-стичної культури.

"Чорноморська Доктрина",що вийшла була вже на початку війни/1940/ і дочекалася навіть в сучасних тяжких умовинах другого видання/1942/, випливає своєю тематикою й змістом з попередньої книжки.Автор,будучи свідком великого напруження й здвигу українського народу та його сусідів,вказує напрям по якому належало би,на його думку,конкретно скерувати зусилля Українства відповідно до його історичного призначення.Ц Цим напрямом є побережжя Чорного моря.."Чорноморська Доктрина" України полягає в майбутній організації Чорноморської України,що пануватиме в усьому Чорноморському Просторі в порозумінні з іншими народами,що його заселюють.

"Розподіл Росії",вийшов друком у слідуючому-1941 році,слідом за "Чорноморською Доктриною",одночасно з німецьким наступом проти москалів.В цій книжці автор, виходячи з географічного та економічного районування колишньої Росії,вказував на конечність її політичного поділу на кілька головних бльоків-держав:Московщину,Україну з Кавказом,Ближчу і Дальшу Азію.Він вважав,що розчленування Росії є в програмі історичного"Призначення України".Книжка з огляду на поспіх вийшла в недокінченому вигляді.

IУ

Пляново продумані й уложені згадані три праці трактують новіт - нім,небувалим досі в українському політично-культурному письменстві, способом кожна свою проблему зокрема.Змістом вони є повязані між собою та доповнюються взаємно становлячи гармонійну суцільність.

Вони передбачають,підготовляють та описують наступаючу,як каже автор,в історії людства-"Українську Добу".Вони її віддзеркалюють,суть її виразниками і товмачами,та вказують шлях яким має простувати український нарід у своїй історичній путі на століття вперед.

Своєчасність появлення цеї "Всеукраїнської Трилогії" на передодні й підчас світового зудару культур і народів,пекучість для нас справ в ній зачеплених та оригінальність і глибокість їх трактовки й розвязання найкраще відбила у собі критика цих творів.У запеклому галасі що зчинився з приводу цього поміж громадянством та в часописах,одні іронічно глузували з автора та його думок, другі підносили його діло під небеса.

У

Бурхлива доба навіть фізикально відбилася на долі цих трьох Липових книжок.

"Призначення України" не встигло ще розійтися як слід поміж читачами як Західню Україну зайняли москалі/1939/ і більша частина накладу була знищена большевиками.

"Чорноморську Доктрину" можна було видати тільки нелегально,на циклостилі,в обмеженій кількости примірників.

Нарешті-"Розподіл Росії",виданий у 1941-му році,з причин незалежних від видавця,зявився тільки почасти на книгарських полицях допіру у 1944-му році,на передодні большевицької інвазії на Польщу,решта ж накладу загинула підчас польського повстання у Варшаві.

Але життя ідеї є міцніше від смерти!

Жорстоко переслідувані долею та ворогами вище згадані книжки Юрія Липи потрапили всеж таки здебільшого,ріжними шляхами,до рук принайменші української еліти.Так само й час вирішив на користь змісту згаданих творів.

В міжчасі виявилася вповні ґеніяльність та пророчість думок їхнього автора,надзвичайна цінність їх для українства.Вони стали "Всеукраїнською новітньою політично-культурною Євангелією".Читачі почали скрізь побиватися за ними.Вони стали епохальним зявищем в історії Всеукраїнської політичної думки.

УІ

Нині коли боротьба з окупантом України переходить у нову,здається, не менш ніж досі остру-затяжну фазу,коли український нарід напружує всі свої зусилля в Краю та за кордоном у крівавих та дипломатичних змаганнях за долю Батьківщини,відчувається необхідність чим підсилити й духовною зброєю.

Кожний українець/українка/повинен бути не тільки озброєним,але й свідомим своїх національно-суспільних завдань.Окрім любови до Рідного Краю повинен мати в своїй душі також ясний образ тої майбутньої України за яку він кладе своє життя.Він повинен виробити собі Н о в і т н і й В с е у к р а ї н с ь к и й с в і т о г л я д.Це він зможе найкраще осягнути перечитуючи передовсім раз у раз вище згадану-"Євангелію Новітнього Українства" дра Юрія Липи!

Спокій прахові Юрія Липи!

Слава Його думкам!

Хай живуть і стануть за підставу до продовження Його діла!

5.2.1946 Лев Биковський.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН ПРАЦЬ

УКРАЇНСЬКОГО ЧОРНОМОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Чорне море з Озівським та землі,що лежать довкруги них, були від прастарих часів тією частиною Европи та Малої Азії,яка лежала на середині шляхів індо-ґерманських народів в їх мандрівках з північно-західної Европи і навпаки,а також урало-алтайських народів при переселенні їх з Азії в Европу та народів Африки й Аравії,що теж тиснулися на чорноморські землі.

...отилежні та перехресні течії народів або напрямків їх експан- ...продовжуються в деякій мірі і до останніх днів то зменшуючись, то знову збільшуючись.

Наша доба якраз являється тією, коли значення чорноморського простору набирає особливої ваги, причому на чільне місце висовується й українська справа. Висовується ж вона тому, що український нарід, хоч не має ще власної самостійної держави, але потужно розрісся та зайняв великий простір: всього в Европі на 1.I.1933 р. лічилося українців до 54 млн. душ, розселених на території 930.500 км.², причому суцільною масою в 48 млн. душ займали українці 718.300 км.2

В непереможному стремлінні досягнути до Чорного моря український нарід дійшов нарешті до його берегів і осів на ньому від Дунаю до Кавказьких гір.

Басейн Чорного і Озівського морів та річок, що до них вливають становить біля 2.955.000 км.², а без поверхні морів–2.500.000 км.²

Кількість населення, яке мешкає в цьому басейні, можна обчислити приблизно на 130.000.000 душ, приймаючи 52 души на 1 км².

Приблизно до таких чисел можна прийти і в інший спосіб, а саме- з обчислення поверхні й людности в наступних державах і країнах:

Держава чи країна.	Поверхня км².	Населення.
Суцільна українська терит.	718.000	48.000.000
Ростовська округа	100.700	4.430.000
Таврида/Крим/	25.310	714.000
Закавказзя	185.717	6.420.000
Туреччина	762.736	15.405.000
Болгарія	103.146	6.500.000
Румунія/до 1940/	294.967	16.780.000
Югославія/до 1941/	248.665	15.400.000
Греція/до 1941/	129.776	6.933.000
Разом. . .	2.569.017	120.582.000

Приймаючи на увагу, що обрахунок людности був зроблений за 5, а то й 10 років до сучасної доби, а приріст населення виносить біля 2% річно, кількість населення в 1941 р. повинна була бути не менша від 130.000.000 душ.

Ціла Західна Европа /без СССР/ обіймає 5.340.000 км.² з населенням біля 390.000.000 душ; отже Чорноморський район займає 53% цілої території Західньої Европи і мешкає в ньому 33% усього населення Західньої Европи.

Уже наведені вище цифри/хоч вони й недокладні/ показують, що чорноморський простір мусить відогравати в Европі дуже поважне значіння. Це значіння зясується ще виразніще, коли відмітити, що в Чорноморських країнах існують великі, різноманітні, але далеко ще не використані багацтва, до яких належать запаси: 1/камяного вугілля –до 6млрд. тон активного запасу/Донбас–понад 5млрд.т., Румунія 857 млн.т., Болгарія до 50 млн. тон, геологічні ж запаси камяного вугілля сягають 73 млрд.тон; 2/нафти в 3.569.000.000 тон/Баку та інші райони СССР–3.210.000.000 т., Північний Кавказ–208.000.000 т., Румунія–150.000.0.. т./; 3/заліза в металю понад 802.000.000 т./УССР–539.600.000 т., Керч–244.700.000 т., Північний Кавказ–2.200.000 т.; Закавказзя–15.600.000 т./; крім того, залізо є в Туреччині і в Румунії; 4/мангану –265.... т./ з Нікополю–190.000.000 т., в Закавказзі–75.000.000 т./.

Ґ і д р а в л і ч н а е н е р ґ і я в Чорноморських країнах досягає 9.000.000 кс.

Довжина с у д н о п л а в н и х р і ч о к виносить більше 12.000 км.

Але перед усім Україна й Румунія являються країнами величезної продукції всілякого з б і ж ж я ,особливо ж пшениці,ячменю й кукурудзи,які по річках,по залізницях і через Чорноморські порти розходяться по всьому світу.

Всі згадані тут та багато інших продуктів виробляються,здобуваються й розподіляються без загального плану для всіх зацікавлених Чорноморських народів без загальної відповідної організації.

К о л и б з а і с н у в а л а т а к а с п і л ь н а о р г а н і з а ц і я , к о л и б н а р о д н е г о с п о д а р с т в о Ч о р н о м о р с ь к и х к р а ї н п р о в а д и л о с я з г і д н о з у с т а л е н и м и н а п е в н и й п е р і о д ч а с у п л а н о м, т о д і б д о б р о б у т у с і х Ч о р н о м о р с ь к и х н а р о д і в п і д н і с с я б н а д з в и ч а й н о.Яка з політичного боку мусить бути згадана організація–Український Чорноморський Інститут наразі не займається цим питанням, але для створення будьякого плану спільної господарки необхідно перш за все знати ті ресурси,якими можна розпоряджати,отже т р е б а п е р е в е с т и в и в ч е н н я ї х.

Вивчення питань,звязаних з Чорним морем,провадиться вже в різних причорноморських країнах,особливо ж в УРСР.В 1934 році відбулася,навіть, в Севастополі конференція,щої її скликала Академія Наук СССР"для спланування дальших досліджень Чорного і Озівського морів у галузі гідроґрафії фізичної океаноґрафії,морської метеорології,гідрохемії,геології,гідробіології,іхтіології та кадастрування водойм"/див."Вісті Всеукраїнської Академії Наук",1934,№1/./Належить згадати також про праці "Болгарського Чорноморського Інституту" у Варні–Від Редакції/.

Одначе,згадане вивчення,як в УРСР,так і в інших Чорноморських країнах провадиться переважно з точки погляду місцевих інтересів,а не в с ь о г о Ч о р н о м о р с ь к о г о к о м п л е к с у н а р о д і в – Ч о р н о м о р с ь к о ї с п і л ь н о т и.

Український Чорноморський Інститут навпаки розглядає Чорне море, я к о с е р е д о к Ч о р н о м о р с ь к о г о П р о с т о р у,як центральний водний басейн для цілого ряда країв і народів,як серце о д н о г о м о г у т н ь о г о о р г а н і з м у,а річки цього басейну,як живоносні артерії цього організму;тому Інститут ставить собі завдання вивчити властивості й ресурси Чорного моря та прилягаючих до нього країн і народів,як певної с п і л ь н о т и,що може п р о в а д и т и д а л ь ш е с в о є і с н у в а н н я у г а р м о н і й н о м у с п і в д і л а н н і о к р е м и х с в о ї х ч а с т е й.

Приступаючи до вивчення Ч о р н о м о р с ь к о ї п р о б л е м и, необхідно зараз же зупинитися над питанням про границі цілого того терену,який буде підлягати обслідуванню.

Тут можуть бути такі розвязання:а/розглянути простір в гідроґрафічних границях басейну Чорного й Озівського морів/2.955.000 км.^{2};б/розглянути простір,занятий державами і країнами,що були згадані вище в таблиці,який обіймає 2.569.017 км.^{2};в/поширити обслідування ще й на ті країни,інтереси яких/що виявиться з поступом праці/сильно звязані з Чорним морем;до них можуть належати напр.СССР,увесь Кавказ,Прикаспійщина,Німеччина,Угорщина,Передня Азія,тощо.

З причин технічних Чорноморський Інститут приняв таку схему: для вивчення питань ґідрологічного характеру взяти простір в границях басейну Чорного і Озівського морів,додаючи до цього вивчення частини інших басейнів з міру конечної потреби,як це буває,напр.,приєднаних штучними каналами річок різних басейнів/напр.Каспійське море/.Що ж торкається вивчення інших питань,наприклад,про різні натуральні власти-

вості або про багацтва країн,про людність та її заняття, про торговлю й промисловість,про комунікацію й т. п.,то тут зручніш це робити, розглядаючи окремі держави,як певні окреслені райони їх, бо всіляки статистичні й описові дані,згруповані властиво в цей спосіб,а розділ цих даних між якимись іншими територіяльними одиницями був би часто зовсім неможливий.

В міру вивчення життя окремих народів довкруги Чорного моря повстане,можливо,необхідність розглянути й вивчити ті чи інші ресурси в далі положених країнах:тоді це мусить бути зроблено.

Тримаючись згаданих вище поглядів, Український Чорноморський Інститут намітив собі ряд питань, які належить обробити,а саме:

1. Географічний опис території й акваторії басейнів 3-х морів: Чорного,Озівського й Каспійського.
2. Геологія згаданої вище території.
3. Підсоння,метеорологія території.
4. Ґідроґрафія 3-х морів та їх басейнів.
5. Ґрунти на окресленій території.
6. Рістня на суходолі.
7. Фавна на суходолі.
8. Рістня в морях.
9. Фавна в морях.
10. Нарис історичних подій в басейнах 3-х морів,починаючи від камяної доби;зокрема на українських землях.
11. Сучасне розселення народів в басейнах 3-х морів та в сумежних землях;зокрема розселення українського народу.Духові й фізичні прикмети різних народів,зокрема українського.
12. Еміґраційні,іміґраційні й колонізаційні рухи людности навколо 3-х морів, а зокрема української людности.
13. Сільське господарство в басейні 3-х морів.
14. Питання меліорації мільйонів гектарів в басейні 3-х морів,зокрема на українських теренах.
15. Ліси й лісове господарство.
16. Гірництво в басейні 3-х морів, зокрема на українських землях.
17. Енерґетика:Джерела енерґії.Використання енерґії.
18. Проблема сирівців у Чорноморському просторі.
19. Промисловість.
20. Різні засоби комунікації й звязку на теренах басейнів 3-х морів, зокрема на українських.
21. Торгівля:внутрішня,зовнішня.Торгівля між чорноморськими народами.
22. Фінанси й кредит у різних народів,зокрема на українських землях.
23. Освіта загальна й освіта фахова на згаданих землях,зокрема на українських.

Крім того,передбачається видати: а/ ряд праць,що будуть давати бібліоґрафічний матеріял для окремих держав та питань,на взір виданої вже Інститутом книжки інж.Л.Б и к о в с ь к о г о під титулом "Туреччина",Варшава 1940;б/ Чорноморську енциклопедію.

Одночасно з виданням окремих розвідок і моноґрафій Український Чорноморський Інститут/УЧІ/ намітив видання неперіодичних з б і р н и к і в ,в яких будуть міститися менші праці,що торкаються тієї ж Ч о р н о м о р с ь к о ї П р о б л е м и .

Проф. Іван Шовгенів.

/Від Редакції:Передрук з вид.ч.7./

---оОо--

ПРОҐРАМА

ЕКОНОМІЧНО-ҐЕОҐРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ПРОСТОРУ

Вивчення чорноморського простору з погляду тих завдань, які ставить собі економічна ґеоґрафія, методологічно мусить бути звязано з тими двома конструкціями, які в цій науці мають право горомадянства: поняттям економічного району з одного боку і реґіональної економічної ґеоґрафії з другого боку.

Реґіональна економічна ґеоґрафія ставить своїм завданням вивчення господарського життя в його простірному поширенні на території заздалегідь відмежованій на підставі певної ознаки-політичної, національної, економічної. Студії над економікою Німеччини, як державно-політичної одиниці, над українською економікою, трактуючи її, як економіку земель, заселених українцями, над економікою шлеського камяно-вугільного басейну, будуть відноситися до студій в области реґіональної економічної ґеоґрафії.

Коли б поняття чорноморського простору та його межі з економічного погляду були би усталеними, то до студій в тій области ми могли б підходити з тими самими завданнями, як до студій в обсязі реґіональної економічної ґеоґрафії. Однак так воно не є.

Чорноморський простір з господарського боку- наявність дійсно вже існуючого чи лише потенціяльного тіснішого господарського взаємного з звязку, залежности і тяжіння країн, положених на берегах Чорного моря-це є тільки робоча ґіпотеза.

Як степень інтензивности цього тяжіння, так і конкретно визначені його територіяльні межі можуть вияснитись лише в процесі вивчення.

Завдання реґіонально-ґеоґрафічного вивчення при дослідженні Чорноморського простору отже мусять бути комбіновані з тими завданнями, які ставляться при конструованні економічного району.

Річ у тому, що, висовуючи поняття Чорноморського простору, з погляду економічної ґеоґрафії ми конструюємо поняття економічного району, в межах якого існують певні тісніші господарські звязки і залежности, які дозволяють трактувати його, як умовне ціле.

Отже при студіях економіки чорноморських країн завдання реґіонального дослідження мусять бути модифіковані в той спосіб, що головна увага має бути приділена вивченню тих частин господарського життя, які можуть дати матеріял для зясування взаємної повязанности і залежности чорноморських країн.

Виходячи з цих преміс, вивчення Чорноморського простору мусіло б мати такий проґрам:

1/ Вивчення тої комунікаційної системи, яка дозволяє говорити про наявність підстав для створення між певними чорноморськими територіями ітенсивніших господарських зносин. В цій области студії мусіли б зосередитись: а/ коло вивчення морських чорноморських ліній і чорноморських портів; б/ коло вивчення річних шляхів, що скеровуються до Чорного моря; в/ коло вивчення залізничних і інших сухопутних шляхів, що виходять до Чорного моря. Вивчення сучасної кому-

нікаційної системи мусіло б бути доповнено зясованням тих змін,які треба було б в цій системі перевести для інтенсифікації взаємних господарських звязків.Воно мусіло б бути поєднано з вивченням т а р и ф н и х с т а в о к в окремих родах транспорту-за допомогою цього була б можливість визначити межі Чорноморського простору,існуючі в сучасних умовах і їх можливе дальше розширення.

2/ Вивчення р и н к і в о к р е м и х чорноморських країн з погляду:а/тих товарових лишків,які вони мають до диспозиції і б/ з погляду їх вмістимости і попиту,які вони можуть предявити на окремі продукти.Студії в цій области дадуть конкретний матеріял,який зясує розміри господарської звязаности чорноморських країн і можливости для дальшого поглиблення між ними господарських відносин.Вивчення ринків має провадитись з подвійного погляду.З одного боку необхідно вивчення ринків окремих країн, трактуючи кожну країну,як ціле;при такому вивченні найлекше уяснити загальне господарське значіння даної країни,як доставника певних продуктів,зясувати загальну вмістимість її ринку і евентуальні перспективи збільшення цієї вмістимости.З другого боку так само необхідно провадити вивчення ринків окремих продуктів, при чому тут є пожадано найдальша деталізація, бо тільки в цьому випадкові можна одержати цілком конкретні господарські висновки.

Студії ринків мусять бути доповнені,евентуально поєднані зі студіями т о р г о в е л ь н о ї ,б а н к о в о ї і ф і н а н с о в о ї о р г а н і з а ц і ї окремих країн,оскільки вона виявляє вплив і являється звязаною з можливостю поширення торговельних відносин.

Ряд дослідів у двох намічених нами напрямах дав би основний матеріял для встановлення с т е п е н і і і н т е н з и в н о с т и г о с п о д а р с ь к и х з в я з к і в і з а л е ж н о с т е й м і ж о к р е м и м и ч о р н о м о р с ь к и м и к р а ї н а м и ,і тим відкрилася б можливість наповнити поняття чорноморського простору к о н к р е т н и м г о с п о д а р с ь к и м з м і с т о м .

Цей основний матеріял міг би бути доповнений епізодичними дослідами,які торкаються тих галузів господарського життя,що у відносинах теперішнього періоду відограють другорядне значіння.

Як приклад для дослідів цієї категорії наведемо досліди про р о б і т н и ч у е м і ґ р а ц і ю і і м і ґ р а ц і ю в чорноморських країнах, про т у р и с т и ч н и й і к у р о р т н и й р у х,то що.

Результатом зазначених дослідів було б зясовання господарських звязків у Чорноморському просторі між поодинокими країнами,що входять до його складу.

Але це був би перший етап дослідження.

Чорноморський простір не є і не може бути жадним ізольованим господарським цілим.Він стоїть у звязку з ширшими господарськими єдностями, в першу чергу з с е р е д з е м н о - м о р с ь к и м п р о с т о р о м.

Дальшим етапом вивчення було б зясовання в і д н о ш е н ь ч о р н о м о р с ь к о г о п р о с т о р у д о і н ш и х г о с п о д а р с ь к и х є д н о с т е й і о б л а с т е й .

Але це є цілком окрема тема-її ми лише зазначаємо,не маючи наміру розглядати її тут докладно.

Проф.Валентин Садовський.

/Від Редакції:Передрук з видання ч. 7/.

- - о О о - -

ДО ІСТОРІЇ ТАНАЇСА.

/Плян міста/

З усіх найвидатніщих памяток греко-варварської культури на Чорноморсько-Озівському узбережжі, особливо не повелося залишкам торговельного міста Танаїса. Відкритий ще одним з перших російських археологів І.Стемпковським з початку 1820-х рр. /1/, Танаіс в дальшому кілька разів під лягав розкопам. В 1853 р. залишки Танаїса колав проф.П.Леонтьєв /2/, в 1867 р. - В.Тізенгаузен /3/, в 1869 р. під час проведення желізниці з Ростова над Доном до Таганрога, через культурні нашарування з південного краю Танаіса, було прокопано для прокладання рейків широку та глибоку виїмку, що дала відомі епіграфічні знахідки./4/ В 1870 р. руїни Танаїса розкопував П.Хіцунів./5/ По суті це й всі розкопи, що переводились на терені Танаіса, як що не рахувати розкопи Танаідського некрополя переведені проф.Н.І.Веселовським в 1908-1909 р.р. /6/ Проф. А.А.Міллер оглядав городище в 1908 та 1914 р.р., в 1923 р., 1927 та 1928 р.р., з експедицією ГАІМК /Державна Академія Історії матеріяльної культури/-він знову оглядав руїни міста, збірав підьомні матерьяли та робив окомірні здіймання./7/ В тих же 1920-х роках сюди наглядали також члени Північно-Кавказ ької спілки археології та етнографії /СКОАНЕ/, які також збирали підьомні матеріяли та купляли від місцевого населення випадкові знахідки. Таки ж збори переводив і археолог-аматор з Ростова В.Кутілік.

З розкопів, що переводились на терені Танаїса, праці П.Леонтьєва були найбільш поважними, але ж вони ніяк не відповідають сучасним науковим вимогам. Розкопи ж В.Тізенгаузена та П.Хіцунова були спрямовані на розшуки дорогоцінних та видатних речей, переводились не науково навіть для того часу, і наробили чималої шкоди памятці через руйнацію її значних частин.

Що до розміру та характеру розкопів, то проте можна гадати на підставі звідомлень самих авторів. П.Леонтьєв пише: "Розкопано не більш 1/20 частини всього городища... Ми рішилися обмежитись переведенням рівчаків по місцях, на користь яких було найбільш покажчиків. Рівчаки ті, або траншеї були до материкового грунту, що лежав, як виявилось, здебільшого коло 3-х аршин, а по деяких місцях аж до 7-ми аршин нижче теперішньої поверхні."/8/ Як що рахувати площу акрополя в 10.000 кв.метр.,то можна думати,що П.Леонтьєв перекопав до материка площу до 500 кв.метр. Це стверджується і планом городища з визначенням розвідкових траншей, що його склав та додав до цього звіту П.Леонтьєв. /9/

В.Тізенгаузен пише: "Перш усього я узявся до суцільного розкопу самого городища, а саме Південно-західьої його части,обернутої до ріки.. Розслідуваний також був чималий насунутий горб,що знаходиться між рікою та городищем". /10/ На рештках цього горба, на південь від рейків желізниці, і до цього часу помітно величезну виїмку - очевидячки слід розкопів В.Тізенгавзена.

Нарешті за розкопи Хіцунова читаємо, що "Співробітник Комісії П.Хіцунов, що переводив ці роботи, зайнявся насамперед дослідженням

підземного ходу та, перекопавши його в кількох місцях переконався в тому,що то есть водозбіжна рура, обкладена плитками... Південно-східний кут городища розкопаний протягом 19 кв.саж.." /11/ В повній згоді з цими вказівками найбільш перекопаною та деформованою виявилася південна частина городища.

Але найбільшу шкоду,можна сказати цілковите знищення намятки було створено більш як півторасторічним постійним здобуванням каменю з руїн Танаїсу. Увесь акропіль було вкрито будівлями з каменю,здебільш тесаного. Ще в 1-й половині 19 ст. на поверхні знаходилися нижні частини веж, мурів,брук то що. Підвалини будівель та півниці містилися під землею. Вже І.Стемпковський пише, що "Місцеве населення хутора Недвигівки з давніх часів здобуває з руїн Танаїсу камінь для господарчих будівель"./12/ Відтак систематична руйнація залишків Танаїса, так надземних як і підземних почалася з часів виникнення тут пос.Недвигівського, козачих та панських хуторів,тобто з останньої чверти 18-го ст. Разом із зростом населення та збільшенням осель, здобич каменю з городища набувала все більш та більш організований характер. Як переказують тутешні люди, в 1912-1913 рр. тут здобували камінь якісь цілі артелі для будівництва в Озові, куди той камінь і перевозився водою на байдаках. А.Міллер оповідає за руйнацію городища за часи 1908-1923 рр. та наводить фото цілих штабелів каменю, здобутих з руїн городища, та складених на його поверхні. /13/ Останніми часами ці розкопи майже припинилися , бо запаси каменю в рештках стародавніх будівель майже вичерпані. Наслідком всіх тих розкопів та здобичі каменю, вся поверхня акрополя зараз майже всуділь вкрита ямами та рівчаками, завглибшки до 2-х метрів. В багатьох місцях по площі акрополя нелегко пересуватись, бо між ямами лишилися тільки вузеньки гребельки. При такому стані памятки тяжко зараз знайти хоть будь яку невеличку площу, щоби її можна було систематично дослідити. Навіть натомість мурів та башт на валах лишилися рівчаки від каменю, що його вибрано. Також рівчаки у вигляді простокутників від будівель розкидано по площі городища. Ці рівчаки дають деякі вказівки для реконструкції міста.

З 1940 р. я кілька разів виїздив зі студентами - істориками з Ростова до хутора Недвигівки, щоб ознайомитися з тим станом,в якому знаходяться зараз залишки Танаїса. Найдетальнійшими оглядами на місті та порівнанням з відомостями з літератури, я зміг лише констатувати,що ця видатна ша мало вивчена памятка, на цей час майже повністю загинула для науки. Через те я вирішив як за найважніще,дослідити та зафіксувати ті данні та деталі памятки, які ще переховалися в будь якій мірі. Перш усього, щоб орієнтуватись в чималому та досить складному комплексі памяток повязаних з Танаїсом, потрібно було зробити здіймання пляну з нанесенням на нього всіх найвиразніщих залишків.

Плян укріплень Танаїсу було уперше складено П.Леонтьєвим в 1853 р. та уявляв був значний інтерес через те, що за тих часів всі частини Танаїсу були в незрівняно кращому стані, ніж тепер. Але на жаль цей плян дуже схематичний, та охоплює лише акропіль. Очевидячки лінії переміряли́сь кроками, або й на око, кути не визначались, а разом з валами розглядалися як прості. При такому стані той плян має зараз лише історичне значіння./14/

В 1923 р. А.Міллер, з експедицією РАІМК /Рос.Акад.Іст. Мат. культури/ зробив окомірне здіймання залишків укріплень Танаїсу, але не публікував його тому,що мовляв "окомірне ж здіймання нічого не додає до розуміння пляну поселення, на підставі опису П.Леонтьєва". Разом з тим А.Мюллер додає, що гадає "необхідним зробить одну істотну зауваґу, а саме: друга огорожа, яка після опису П.Леонтьєва оточує акропіль мною реставрується інакше". Далі А.Міллер висловлюється за

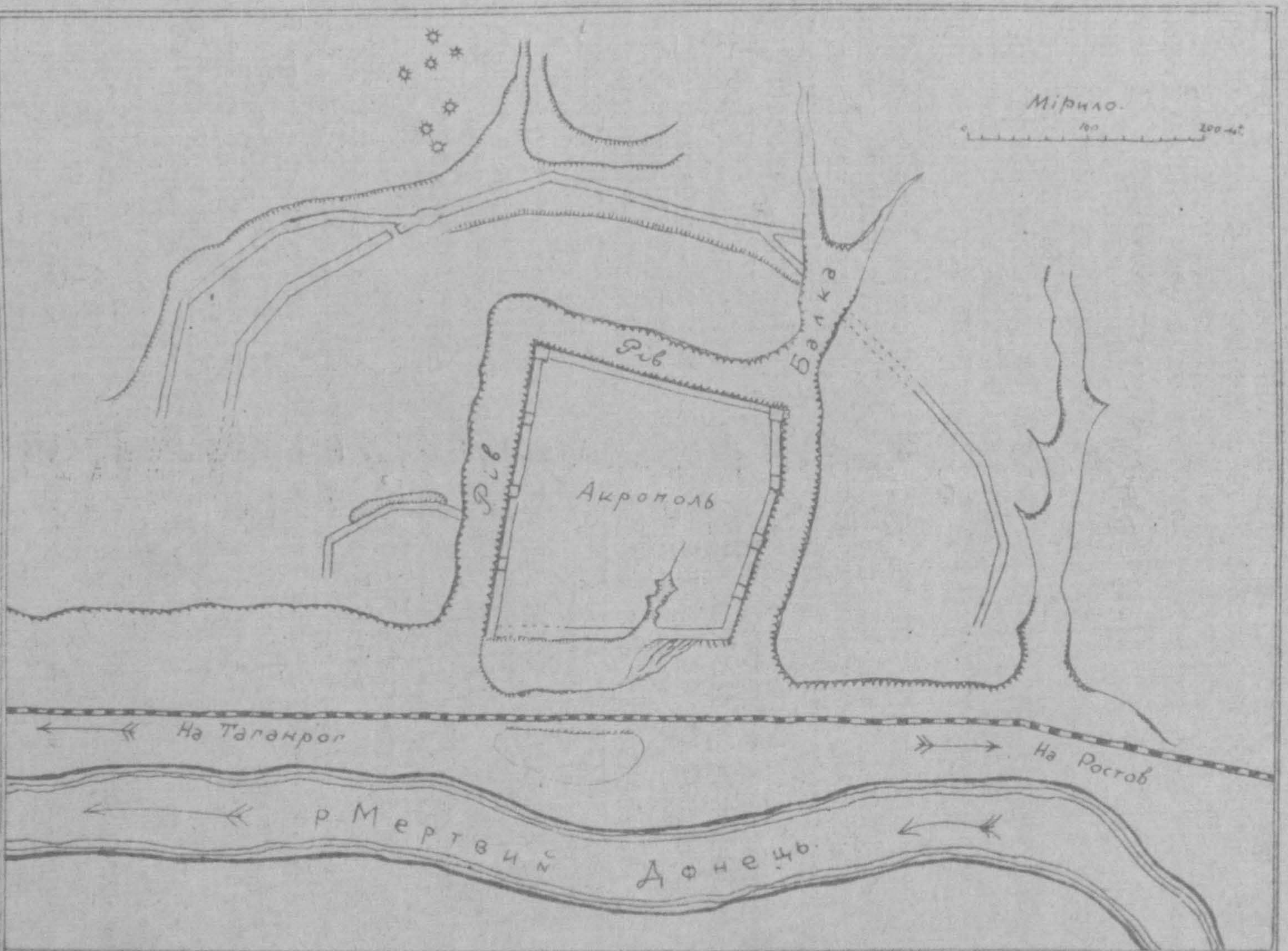

Торговельне місто Танаїс

необхідність в даному разі здіймання інструментального /14/. Повністю погоджуючись з цим, гадаю між тим необхідним, не дожидаючись інструментального зробити зараз вже окомірне здіймання і публікувати його виоліди, бо деталі та окремі частки памятки руйнуються та зникають надзвичайно швидко.

В 1940 р. було зроблено окомірне зд іймання усього городища. Також було переведено нівелювання, загальне через городище, по лінії сторчовій до ріки, та окремих топографичних деталів. На превеликий жаль за браком вільного часу було зроблене здіймання лише головних частин памятки в їх стосунках: - річка Мертвий Донець, акропіль та надвірне укріплення. Здіймання могил, некрополя та повязання всього комплексу памяток з балками та загальною топографією місцевости - є найважніще з послідуючих завдань.

Але треба визнати, що навіть ті данні, що їх дає окомірне здіймання уявляють собою матеріял для попередньої спроби реконструкції головніших частин міста та складення пляну робіт дальших по дослідженню решток Танаїсу.

Перше селище на місці Танаїсу, як то доводиться археологичними матеріялами, виникло наприкінці 3-го ст. до Нової Доби. Умови, що викликали виникнення Танаїсу, вимагають особистого дослідження, та як на той час бачимо одноразове виникнення цілої низки таких же селищ по Північному узбережжу Озівського моря./15/.

Десь перед початком Нової Доби ці поселення з геленистично-варварською культурою зникають раптом. Але натомість виникає низка нових укріплених поселень, вже від Танаїсу в гору по рр.Мертвому Дінцю та Дону, до нинішньої станиці Аксайської. /12 клм. на схід від Ростова/. На археологичних матеріялах цих поселень вже відбивається вплив культури римської. Для селищ Приозівя характерна культура скитського типу, тоді як для селищ Подіння - пізніша, сарматська. Очевидячки саме коло початку Нової Доби створилася якась то зміна загальних умов внаслідок чого поселення пересунулися до сходу, змінився характер їхньої культури і з того ж часу починається підвищення Танаїсу, котрий вже з початку Нової Доби стає центром цих поселень та найбільшим торговельним містом Меотиди, як то видко і з відомого свідоцтва Страбонова./16/. Очевидячки надалі, в 1-м ст. Нової Доби Танаіс перетворюється зі звичайного поселення на укріплене торговельне місто і сягає найвищого розквіту в другій половині 2-го та першій половині 3-го сторіч Нової Доби. До цього ж часу відносяться і всі численні епіграфичні памятки, знайдені в руїнах Танаїсу. Розквіт Танаїсу був обумовлений створенням величезного середземноморського ринку, що зявився у наслідок найвищого поширення римської рабовласницької держави, та разом з тим т.з."Pax Romana".

З половини 3-го ст. Танаіс, а разом з ним і вся купа поселень, починає хилитись до занепаду, в чому відбивається криза світової рабовласницької римської держави, з її економічною, соціяльною та політичною системами. За цю кризу Ф.Енгельс пише: "Загальна пауперизація, скорочення торговельних зносин, занепад ремества, мистецтва, зменшення поселень, занепад міст, поворот хліборобства до нищого рівня,- такий був кінцевий вислід римського світового панування ". /17/ В 4-му сторіччі приходить до остаточного занепаду, та мабуть в 375 р. руйнується вщент гунами, разом зо всіми повязаними з ним поселеннями.

Укріплення Танаїсу, принаймні муровані, було побудовано не раніше I ст.Н.Д. Підчас розквіту міста в 2-3 ст.ст. міські споруджения, що псувалися від часу відновлялися заможними еленархами та громадянами Танаїсу на свій кошт, на память чого виставлялися на прилюдних місцях мармурові дошки з відповідними написами.

Ці тексти у свій час використовувалися яко докази нині вже цілком постарілої теорії "двох Танаісів",- "Дополемонівського", ніби то зруйнованого боспорським царем Полемоном, та "Відновленого". Це непорозуміння, завдяки невірного читання Страбонова текста, було пущено до ужитку ще І.Стемпковським і від нього в свій час не був вільний навіть такий знавець епіграфіки як В.Латившев. /18/. Лише порівнюючи нещодавно академік С.Жебелев повністю розвіяв цю казку./19/ Уявлення, що Лисаветовське городище в гирлі Дона, есть рештки "Старшого" або "Дополемонівського" Танаїсу, також було відкинуто багаторічними розкопами та дослідами А.Міллера, які довели, що греко-скитське поселення біля ст.Лисаветовської існувало з 5-го ст. до половини 3-го ст. до Н.Д. і зниколо на той час внаслідок замулювання тієї протоки, на березі якої воно було розташовано. Самий плян Лисаветовського городища, в порівнянні до пляну Недвигівського, також указує, що перше найближче до скитських городищ, тоді як друге- типове для греко-варварських міст перших століть Н.Д., яким містом і був Танаіс./20/.

В усіх будівельних написах мова мовиться за відбудову споруджень, попсованих тільки в і д ч а с у. Так в тексті Ч.427 говориться : "Дідіпоксарф син Ходена, архонт танаітів та Родон син Фазінама, геленарх, вежу що попсувалася від часу відбудовавши, реставрували її містові через епімелетів... Року 485, місяця Панім". /21/.

В Танаісі вживалося Понтійське літосчислення, що було прийнято Понтійським царством в свій черед від Віфінського царства за царя Полемона II. Літосчислення це починалося з 297 р. до Нової Доби. Назви місяців в цьому літосчисленні було македонські. Таким робом наведений вище напис за відновлення башти "відноситься до року 188 Нової Доби.

Другий напис, також за відновлення вежи, переказує, що "Геліни та танаїти від часу попсовану вежу відбудувавши, реставрували її містові, піклуванням... 489 року, місяць Лой, 1-го дня"./22 /. Відновлення цієї башти переведено в 192 р. за кошт громадян.

Слідуючий напис віщає, що "...Хофразм, син Форгавака та Васілід син Феониха, геленарх, від часу зіпсутий мур відбудували від основи, через епімелетів..." /23/.

Будівлі Танаіса споруджалися та відновлялися архітектами - геленами - як то видко так з пляну міста, як і з написів, що дійшли до нас. Так в одному написі говориться: "Від часу закинута криниця відбудована від основи та споруджено башту... через архітекта Аврелія сина Антонина в 533 році, місяця Георпієя 1-го дня" /236 р./ /24/. Той же самий архітект Аврелій згадується і в іншому написі:"... Я,Деметрій, син Аполона, танаїд, спокинуту башту відбудував на власний кошт та відновив її містові та купцям, через архітекта Аврелія сина Антоніна, 533 року, Панімэ 1-го дня". /236 р. Н.Д./. В напису за реставрацію міського майдану, згадуються 3 архітекти, в тому числі знову Аврелій: "Я, Базілід, син Феоніка, відновив торговельний майдан власним коштом, відбудував її містові та купцям через епімелетів... та архітектів Діофанта сина Неопола, Авреліа сина Антонина та Навака сина Мевака.517 року". /220 рік/. /25/. Імя архітекта Авреліа згадується ще раз на уламку напису, що відноситься до 215 року. /27/.

До відбудови міської брами маємо 2 тексти що говорять за окремі епізоди, очевидячки близькі між собою що до часу. Перший з тих текстів було знайдено П.Леонтьєвим під час розкопів на місті брами, в південному валі /28/. В цьому тексті говориться, що "Мінній син Харітона, колишній просодіх, він же й геленарх, спокинуту від часу браму що відновивши на власний кошт, реставрував її містові та купцям, в 5... році, місяці Десій, 10 дня". /29/ В другому ж напису говориться, що Хофраєм син Форгавака, пресбевт царя Інінфімея, відновшивши браму на власний кошт, реставв-

рував її містові... " і т.д. /30/ Тут дати не збереглося зовсім. Судячи по текстові та початку дати, що зберігся на першому тексті, він відноситься до часів боспорського царя Котіса, що правив від 227 аж до 233 року. Царь Тіберій Юлій Інінфімей,що згадується в другому написові, царював на Боспорі з 234 р. аж до 239 р. Н.Д. Можливо,що тут мова мовиться за якихсь дві ріжні брами.

Другим важним показником до питання будівництва та пляну Танаіса, є звіт проф.П.Леонтьева,що досліджував руїни міста на той час, як вони могли ще дати багатий та цінний матеріял. Ці данні разом з деякими свідоцтвами інших дослідників та в звязку з залишками міста,що дійшли до наших часів, дають підставу для слідуючої попередньої реконструкції Танаісу.

Торговельне місто /емпоріон/ Танаіс було розтошовано на правому високому березі річки Мертвий Дінець. Річка Мертвий Дінець уявляє собою північну протоку дельти Дону, яка зараз ще більше та більше замулюється й уявляє собою калюжу, яка в літку місцями пересихає. Між тим коло 2.000 років тому М.Дінець був глибоким та повноводним, як я в тому переконався наслідком розкопів біля станиці Нижньої Гниловської на тому ж таки Донці. /31/. В такому разі стає зрозумілим і назвище міста Танаісом і вказівки античних авторів на те,що ріка Танаіс впадає в море двома протоками, /32/, з яких М.Дінець на той час був основною течією і звався власне Танаісом. В цьому переконує нас також текст на великій стелі,що її знайдено в руїнах міста Танаісу. В тому тексті говориться про обоження та культ ріки Танаісу. Залишки міста Танаїсу знаходяться зараз на віддалені коло 10 клтр. од моря. Між тим за старих часів море було багато ближче і біля міста Танаіса ріка Танаіс вже впадала у море. Такий стан цілком припускає В.Богачев, який досліджував гірло Дону з боку його змін /33/. До південної стіни Акрополя, що виходила до високого берегу р.М.Дінця, від західнього рогу протягом на 140 мтр.. притуляється нижчий за городище насип півколової форми, із схилом на східній бік. Насип той було перерізано великою траншеєю для залізничних рейків в 1869 р., на всю його широчину та до самої основи. При тому було знайдено до 300 уламків мармурових плах із текстами, в яких містилися головним чином реєстри фіасотів. /34/. Перекоїй насипу з обох боків в кручах оголює і зараз культурні нашарування,по вигляду та змісту яких можна погодитись з В.Тізенгавзеном в тому, що увесь цей насип є створений зі сміття, яке вивозилося сюди з міста. Але ж,як припустити, що насип формувався поступово, то буде незрозуміло, яким чином і через віщо сюди потрапили коло 300 уламків мармурових плах з текстами що всі стосуються до короткого часу - кінця 2-го - початку 3-го століть. Через те можливо, що принаймні якусь частину насипу зроблено одноразово, під час остаточної руйнації міста.

Півколова в пляні форма насипу та її позиція відносно городища визначаються тим,що в цьому місті р.М.Дінець робить коліно,віходячи від городища і звільняючи таким родом площу. Можливо,що східній положистий схил насипу,що веде до місця воріт в південному мурі, уявляв собою вїзд через насип до городища,від ріки та пристані.

Досить близький аналог цьому насипові маємо в Лисаветинському городищі,зі значно старішим та більш варварським характером пляну. Тут в надвірнвому валі,що тягнеться рівнобіжно Дучину Єрику, відзначалося двоє воріт. Біля кожних малися півколові в пляні насипи,що висувалися в Єрик. Справді, насипи дуже малі порівнюючи до Танаідського насипу,адже ж тут городище було розташоване на низині,тоді як Танаіс на високому березі. А.Міллер, на підставі своїх гороскопів та дослідів висловлював

думку,що насипи Лисаветовського городища були пристанями,та що їх підсипали поступово наперед, в звязку з поступовим замулюванням єрику /35/.

Остаточне вирішення питання утворення та призначення насипу біля південного краю городища,вимагає дальших дослідів шляхом сучасноноукових розкопів.

Залишки міста Танаїса в цілому,визначаються внутрішнім укріпленням-акрополем,городом,та надвірним,що обмежувало саме місто,форштадт.

Південний бік акрополю відзначався стіною 210 мтр.довжини,що складалася з земельного валу та камяного муру на ньому, Цю стіну було розташовано на правому високому березі р.Донця,по краю берегової кручи,так що мур та вал, переходячи безпосередньо в кручу, утворюють разом єдину майже сторчову лінію. Через те рова тут не було. Лінія вала -проста, з легеньким вигином в середину у віддалені 60 мтр. від Південно-східнього кута. До цього вигину з надвору надходить схил насипу. В нутро городища, до середньої частини Акрополя від цього ж місця веде розложистий вибалок, що вгору поволі звужується та сходить на нівець - очевидячки залишки вїзду до міста. Такі ж вибалки на відповідних місцях переховалися й в деяких інших городищах Танаїдської групи /Нижне-Гниловське, Хапровське/. Таке тлумачення цих рівчаків не викликає сумніву і з ним погоджувалися такі дослідники я к п.Леонтьєв та А.Міллер. /36/. В цьому ж місці знаходилася єдина брама Акрополя, обернута до ріки. Зараз маємо намісці брами - велику яму, очевидячки наслідки розкопу п.Леонтьєва, де він знайшов і напис за відновлення брами. Взагалі південний вал переховався гірше останніх. Його східна частина обсипається під кручу, західня ж частина очевидно була поруйнована розкопами П.Хіцунова. У всякому разі зараз вже не можна сказати, чи були по південному валу башти, скільки саме, та по яких місцях вони стояли. Адже в південно-західньому куті маємо наявні залишки квадратової вежі, розміром 11 х 11 мтр.

Західній вал, цілком простий, тягнеться від згаданого кута на північ, з ухилом до сходу на 15°. Вал переховався порівнюючи, добре. Загальна довжина валу - 244 мтр. Залишки такої ж самої, як згадана, башти 11 х 11 мтр. і в північно-західньому куті городища. Залишки такої ж самої 11 х 11 мтр. башти знаходяться також посередині вала, в віддалені 115 мтр. від Півд.Зах.кута. Між середньою баштою та кутніми, на рівних віддаленнях та посередині, маються у валі залишки 2 -х менших розміром башт, 7 х 7 мтр. Біля трьох головних башт-кутніх та середньої, зсередини городища всуціль до валу, помітно залишки невеличких простокутних будівель, очевидячки повязаних своїм призначенням з баштами. Зовнішній крутий схил валу безпосередньо переходить в схил рова,що тягнеться попід валом.

Північний вал - також цілком простий. Загальна довжина - 224 мтр. Північний та західний вали з своїми ровами збереглися найкраще і ще зараз роблять імпозантне вражіння. В північно-східньому, також як і в північно західньому куті, також знаходяться сліди від башти більшого розміру 11 х 11 мтр. Якраз посередині вала, в віддалені по 112 мтр. від обох рогів, також залишки башти розміром 11 х 11 мтр. Очевидячки біля середньої башти також була простокутна будівля, точні розміри якої зараз тяжко виявити, та як уся площа городища в цьому місці перекопана. В північно-східньому куті ще переховалися залишки підвалин з великого тесаного каменю. Один камінь, що висувається з землі, має розміри коло 50 х 50 см.

Північний бік Акрополю,що виходить на степ очевидячки був най-

міцніше укріплений. Тут на всю довжину, між валом та ровом тягнеться припічок завширшки 5 мтр. Середуща башта побудована в лінію вала, кутні ж башти висовуються на всю широчину припічка. Ця особливість оборонних споруд, повязується з канонами античного будівництва мурів, що їх наводить Філон Византийський в "Поліоркетиці". В лінії оборони потрібно робити більшу кількість кутів та колін, щоб оборонці кріпости з башт мали змогу стріляти на обидва боки /37/. Ця площа тягнеться і вздовж східнього валу протягом на 58 мтр. від Північно-східнього кута. Далі площа зникає і вал переходить безпосередньо в схил рову.

Східній бік городища має у довжину 224 мтр. і залежно від краю яра, понад яким протягається вал, на 58 мтр. від північно-східнього кута трохи вигинається назовні. В середині цього валу, як і попередніх маються залишки башти більшого розміру 11 х 11 мтр. На вигині валу, у 58 мтр. від П.С. кута є сліди квадратової башти меньшого розміру, 7 х 7 мтр. На віддалені 50 мтр. від Півд.Зах.кута на валі знову залишки такої ж башти. Таким чином західня та східня стіни мали цілком однакову систему укріплень: на ріжках та посередині - великі башти, посередині між великими - по одний меньшого розміру.

Городище оточено з західнього та північного боків штучними ровами, що й зараз мають угорі ширку - 3,5 мтр:, на споді - 5 мтр., та глибочини від основи валів - 6 мтр. Східним боком городище виходить до яру, який і було використовано підчас будівлі акрополю, яко рів. Яр має глибочину - 10 мтр. В східній частково й в західній кручах яру, відслонюються могутні нашарування понтийського вапняку, в яких видко глибокі печері, що йдуть частково під Акропіль, Печері ці ніколи не досліджено, але треба думати, що то є каверни пороблені діяльністю підгрунтової води.

Загальний обсяг городища по валах - 902 мтр. Загальна площа Акрополю обмежена валами - 43.748 кв.мтр.

На площі Акрополю П.Леонтьєв за часів свого дослідження , ще знаходив залишки головного майдану, що був брукований каменем дикуном та плахами,залишки двох колодязів та підвалини будівель. Відсіль попід землею протягався аж до річки водозбіг обкладений камінням.

До південно-західнього боку городища з назовні притуляється якесь додаткове, значно меньше укріплення, що складалося з вала та рова. Вал цей північним кінцем починається від рова основного укріплення, загинається ламаною лінією та південним кінцем виходить до берегової кручи, оточуючи площу коло 10.100 кв.метр. Вал поганої цілости занятий та частково поруйнований сучасними будівлями,переховався на протязі 192 мтр. З назовні валу по місцях можна помітити й залишки рову. Ніяких слідів камяних мурів або башт, на цьому валі - немає. Маються залишки стародавніх будівель як на площі оточеній цим валом, так і назовні. Призначення цього укріплення, час його побудови та звязок з основним городищем - невідомі та потрібують додаткових дослідів і розкопів. У всякому разі плян цього укріплення,розміри та характер вала і рову - не відповідають основному городищу. Можливо, що це додаткове укріплення - цілком варварське і пізніщого походження за основне городище. Треба пригадати, що Нижне-Гниловське городище, з низки городищ повязаних з Танаїсом, має наявні сліди його послідуючого використання, в славянсько-византійські часи 9 - 12 ст.ст.

Назовні Акрополя з трьох боків - площі були зайняті поселенням - власне кажучи містом /Форштадт/. Площа поселення оборонялася другим, зовнішнім валом у вигляді півкола, що оточувало і Акропіль і місто навкруги нього та виходило кінцями до берегової кручі. Цей зовнішній

вал.- насунутий з землі, та ніяких слідів мурів, башт, та взагалі каменю на ньому не має. Північна частина валу погано переховалася завдяки тому, що тут знаходяться городи, й залишки валу що року розорюються. А.Міллер пише, що "залишків цієї другої огорожі я не знайшов з північного боку зовсім"./38/. Але й зараз, по рештках цього валу, його можна простежити та нанести на план.

Довжина зовнішнього валу, як він реконструється на плані та без яра, який він пересікає,- коло 1.160 мтр. Загальна площа поселення, між внутрішнім та зовнішнім, за винятком площі того ж яру,- коло 132.623 мтр Ця просторінь очевидячки була вкрита житловими будівлями того ж типу, який зустрічаємо й в інших сарматських поселеннях того ж часу, повязаних з Танаісом. То були головним чином спорудження з очерета та хмизу обмазані глиною. Тут було мало каменю, через що ця площа далеко краща та не перекопана в такій спосіб, як площа Акрополю. П.Леонтьев пише: "Місця, що притуляються до городища з заходу, півночі та сходу, уявляють собою смугу, на якій не має могил, а помічається тільки більші та меньші підвищення та поглиблення, ніби то від будівель... Безмогильна смуга має ширину до 100 саж. /понад 2 00 мтр./. На просторонi між внутрішньою та зовнішньою огорожами камінь трапляється зрідка, та взагалі, порівнюючи, мало слідів будівель". Можна сказати, що такий загалом вигляд площі міста Танаіеу переховався й до наших часів.

При пильнійшому дослідженні та вивченні рештків зовнішнього валу був константований важний факт, очевидячки невідомий до цього часу: від північного відтинка дуги зовнішнього валу в обидва боки відходять другі вали, які потім того повертають до півдня, простягаються рівнобіжно основним, та очевидячки спираються кінцями у кручу. Обидва зовнішніх вала не доходячи до кручі та на одній широчині - зникають, бо вся дальша місцевість вкрита сучасними будівлями. Східній бік другого зовнішнього валу був простягнений тільки до яру. Продовження валу за яром ми поки що не шукали. Між тим розполіг другого валу, відносно всієї системи оборонних споруд, та його загальні риси - цілком ясні. Ці додаткові вали не могли посилити оборону міста, бо північний, найбільш небезпечний бік валу лишився одиноким. Відтак призначення цих допомічних зовнішніх валів полягали в тому, що вони значно збільшували площу населення, що була захищена валом. Можна думати, що це поширення площі поселення було зроблено під час найвищого розквіту Танаїса - в другій половині 2-го та першій половині 3-го сторіччя Нової Доби. Цікавий факт було виявлено розвідкою 1940 р. На терені міста, недалечко від валу, в кругах невеличкого ярка та в глинищі, були знайдені сарматські поховання без насипу, часів Танаіса. Можна припустити, що місця поховань були перенесено із степу на терен оселення по його околиці за часів найбільшого занепаду Танаісу, зменшення кількости "танаітів" та скорочення заселеної площі, тобто в 4 ст.Н.Д.

Зі східнього та західнього боків поселення, до нього притуляється велика кількість могил ріжного розміру, колових та продовгастих. В цьому могильному цвинтарі П.Леонтьев розкопав 41 поховання. Більшість цих могил до нашого часу вже попсовано та поруйновано. На схід від Акрополя на віддалінь коло I клм. було розташовано безмогильний цвинтар, очевидячки вищих, геленських кол населення міста. Тут було зроблено відомі знахідки Смичковим /39/, після чого цей некропіль був розкопаний Н.Веселовським, що дослідив тут коло 50 поховань./40/.

При вивченні розпологи та пляну міста Танаіса, кидається у вічі влучне використання топографії місцини, всіх підвищень, низин та ярів, що разом з досить високою технікою будівництва та плануванням оборонних будівель, свідчать про великі спеціяльні знання та досвід будівничих

Танаїсу. Клясичний вигляд руїн Танаїсу звернув на себе увагу ще І.Стемковського, котрий писав, що він знайшов тут "сліди Акрополю або цітаделю дуже подібного до Ольбійського, тільки трохи меньшого"./41/

Розвідка та плян Танаїсу дають вказівки до дальших робіт по вивченню цієї памятки. Конче потрібні нанесення на загальний плян місцевости могил та некрополя, досліди підвалин північно-східньої башти, що переховалися до нашого часу, значної порожнечі, що простукується в одному місці Акрополя під землею. Тут можуть бути нижчі частини якоїсь будівлі та одна з тих пивниць, за які пише П.Леонтьєв. Потрібно простежити та нанести на загальний плян водозбіжний хід, який зараз відкритий в місті між городищем та рікою. Також потрібні досліди поховань на терені поселення, як і малого додаткового укріплення. Виникає низка й інших питань, які треба покласти в основу пляна найблищої роботи.

Дальші досліди та вирішення питань, висунутих попередньою розвідкою та пляном руїн міста, значно поповнять та підвищать наші знання щодо Танаїсу, який є одним з найвидатніщих памяток нашої далекої минувшини але порушнованої та напівзабутої.

Примітки:

1/ Два листи І.Стемпковського до Бларамберга відносно містоположення стародавнього Танаїсу.- "Вестник Европи",1824 г., кн. 41 і 23. Пізніще ці листи видруковані вдруге П.Леонтьєвим в "Пропілеях, т.ІУ, М.,1853.

2/ Проф.П.Леонтьев "Разысканія на месте древнего Танаиса и в его окрестностях". - "Пропилеи", ІУ,М.,1853 г. Також в "Извлечении из Всеподаннейшего отчета об археологических розысканіях в 1853 г." СПБ., 1853 г., стр.65. В цьому ж виданні плян Танаісу.

3/ В.Тізенгаузен "Отчет Имп.Археологической Комиссии за 1867 г." СПБ.,1868 г.,стор.XIX-XXII.

4/ Археологічні знахідки підчас робіт Ростовської над Доном залізниці. -"О.И.А.К." за 1869 г.,також "Древности. Труды Имп.Русск. Археолог.О-ва". М.,т.II.

5/ П.Хицунов."Находки Недвиговки".- О.И.А.К." за 1870- 71 г., також - "Археологические розысканія в гирлах Дона, на розвалинах Танаиса около с.Недвиговки в 1870." - "Азовский вестник"за 1871 г., Ч.52,53 та 54.

6/ Н.Веселовский. "Отчеты о раскопках Танаидского некрополя, "О.ИА.К."за 1908 г., та за 1909-1910. СПБ,1912 г. Також Н.Веселовский. "Танаис младший" -"Археологические раскопки в Недвиговке 1908 г." -"Гермес" 1908 р., ч.19 та 1909 р. ч.ч. 6,8.

7/ А.Миллер."К вопросу об охране памятников старины" - "Сообщения Гос.Академии Истории материяльной культуры" 1931 г. ч.4/5, стр. 43-44.

А.Миллер."Отчет о работах СевКав.Експедиции РАИМК.в 1923" - "Известия Рос.Академии истории матерьяльной культуры" т.ІУ, Л.,1925 г. стр.20.

8/ Звіт проф.П.Леонтьєва,наведений в прим.2.

9/ Розкопи П.Леонтьєва в "Извлечении из Всеподд.отчета"./прим.2/.

10/ В.Тізенгаузен. Робота в прим.3.

11/ П.Хіцунов. Праця в прим.5.

12/ Листи І.Стемпковського, вказ.в прим.1.

13/ А.Миллер "Стаття" -вказ.в прим.7.

14/ Плян додано до звіту П.Леонтьєва,що вказано в прим.2.

15/ М.Миллер "Обследование памятников матерьяльной культуры побережья Азовского моря". "Бюллетень Сев.Кав.Краевого Бюро Краеведения". Р.н/Д., 1927 г., ч.1-6.
М.Миллер "Керамика древних поселений Приазовья". "Записки Сев. Кав.О-ва археолог. и етнограф." Р.н/Д., 1927, ч.1-6.
М.Миллер. "Некрополь у Беглицкой косы".-"Краеведение на Сев.Кавказе". Р.н/Д.,1929, ч.3-4. Також окремий випуск.
16/ Strabonis geografica, XI, 2-3, c.493.
Ibid. VII,4-5, c.310.
17/ Ф.Энгельс. "Происхождение семьи, частной собственности и государства". Партиздат,1937, стор.136.
18/ В.Латишев. "Понтика". СПБ,1909, стр.101 и 127.
19/ С.Жебелев. "Боспорские этюды. III.Был ли разрушен Танаис?" - Из истории Боспора. ГАИМК, Л., 1934, стр.37.
20/ Т.Книпович. "Опыт характеристики городища у ст.Елизаветовской по находкам экспедиции Гос.Акад.Ист.Мат.Культуры в 1928 г." - "Из истории Боспора". Сборник ГАИМК. Л.,1935 г.,
21/ Inscriptiones antique orae septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae. B.Latyschev. Vol.II, Petr.MDCCCXC., N.427, pag. 233 - 234.
22/ Тамже, ч.430, pag.236-238.
23/ Тамже, ч.431, pag. 238-239.
24/ Тамже, ч.434, pag. 243-244.
25/ Тамже, ч.433, pag. 242.
26/ Тамже, ч.430, pag. 236-238.
27/ Тамже, ч.429, pag. 236.
28/ Праця наведена в прим.2, стор.410.
29/ "Inscriptiones antique...", N.432, pag.240-241.
30/ Тамже, ч.435, pag. 244-245.
31/ Звіт перед війною було прийнято до друку в "Советской Археологии".
32/ C.Plinii Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII, Strabonis Geografica, VII,4-5.
33/ В.Богачев. "Географическое развитие дельты р.Дона в связи с ее заселением". - "Сборник Учено-Литературного О-ва при Юрьевском Университете". Ю.,1911.
34/ Н.Помяловский. "О танаитских колегиях".- "Труды УI археолог. сьезда в Одессе" в 1884 г. О.,1888.
35/ Перший план Лисаветовського городища, зроблений окомірним здійманням, було надруковано в звіті А.Миллера за дослідження городища в "О.И.А.К." за 1909, СПБ.,1911. В 1928 р.А.Міллером було зроблено інструментове здіймання городища. Останній плян видрукований не був.
36/ Вищенаведена праця П.Леонтьева. Також А.Миллер. "Краткий отчет о работах СевКавЭкспедиции ГАИМК в 1924 и 1925 гг." -"Сообщения ГАИМК", т.I, Л.,1926.
37/ В.Зубов и Ф.Петровский "Архитектура античного мира". М.,1940.
38/ А.Миллер. "Краткий отчет о работах СевКав.Экспедиции Росс.Академии Ист.Мат.Культ.в 1923 г."-"Известия Рос.Акад.Ист.Мат.Культуры", т.IУ, Л.,1925.
39/ Знахідки А.Смычкова: "Приазовский Край", 1908, 27. IУ, ч.110; "Южный Телеграф", 1910, 22.XII, ч.2495; "Древности.- Труды Русск.Имп.Археол. о-ва", вып.XII, М.,1909; "ОИАК". за 1908 г., СПБ.,1912.
40/ Н.Веселовский. "Отчеты о раскопках Танаидского некрополя", в О.И.А.К." за 1908 г. і за 1909-1910, СПБ.,1912.
41/ Листи І.Стемпковського, що наведені в прим.1-й.

Проф.Др.М.Міллер.

"Александрія" в давній українській літературі.

Під таким наголовком виготовлено було наукову розвідку в двох томах. Перший том/вступ і текст/ видруковано в ч.98 видань Історично-Філологічного відділу Української Академії Наук за 1929 р. в Києві. Другий том тоді ж був уже готовий до друку й ухвалений аж двома керівниками-академики М.Грушевський і В.Перетц,- щоб безпосередньо після першого видрукувати й другий. Упевненість у видрукованні була така сильна,що у вступі не подано опису й датування використаних списків, бо це зроблено було в розвідці й не було потреби повторюватися.

"Не так сталося,як жадалося,"каже приповістка. Академики М.Грушевський і В.Перетц вибули не з своєї волі з Академії й перший помер на Кавказі а другий в Саратові,як скромний співробітник бібліотеки. Співробітники Академії, а серед них і автор названої розвідки опинилися далеко за межами України. Розвідку знищено й вона не побачила світа, а на руках не залишилося другого примірника.Матеріяли залишилися в Києві на приватній кватирі і їх цілість малойімовірна. Пропала розвідка, що містила в собі цінности не тільки для літературознавства, а головне для української культури. Цей бік розвідки мав у собі незвичайно цінні свідчення. Філологічні висліди з новообслідуваних рукописів відновити з памяти не вдасться,але висліди культурно-історичного характеру цілком можливо відновити,хоч того не хотілося допустити більшовикам нарівні з царськими прибічниками.

Розвідка моя складалася з шости розділів:

1/ Грецький Псевдокалісфенів роман про Олександра Македонського на своїй батьківщині й на заході та перший переклад його на Русі- Україні.

2/ Друга редакція Псевдокалісфенового роману,як результат обробки українського редактора.

3/ Сербська редакція Александрії на українському грунті.

4/ Александрія типу Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis в українській лутературі.

5/ Александрія з польської хроніки Мартина Бельського в українській літературі.

6/ Александрія в усній та писаній традиції.

Кожний розділ має в собі особливості щодо засвідчення культурних традицій на Україні. В першому розділі маємо свідчення про самий роман на своїй батьківщині на заході та перехід його на Україну. В грецькому одязі виник цей твір на початку християнської ери, десь в першому чи другому віці. Приписано його прибічникові Олександра Калісфенові, але в романі є події,що сталися після смерти Калісфена, а тому заведено в науці цей твір називати Псевдокалісфеновим. На заході в латинському словесному одязі десь з четвертого віка християнської ери відомий роман про Олесандра Юрія Валерія. Були й інші латинські обробки на заході, про які буде мова далі.

На Україну роман про Олександра заноситься дуже рано,вже з XI в. він відомий на Україні. З Візантією Україна з найдавніших часів має живі звязки й Чорне море для тих звязків служить зручним плацдармом. Вже на грецькому грунті роман мав три редакції АВС. На Україну занесено ред.В. Редакція С. була поширена в Сербії і тому носить назву Сербської Александрії.

Другий розділ говорить за українську обробку Александрії на перших кроках перебування роману на Україні, чи як заведено було в російській науці називати - в Київській Русі. Дослідив цей тип Александрії академік Російської Академії В.М.Істрин під назвою: Александрія русских хронографов /Чтенія в Общ.Ист.и Др.Рос.при Моск.Унів.,1894, кн.І и ІІ/ Дослідник встановляє, що в особі редактора другої редакції Александрії виступає людина незвичайно очитана й освічена на свій час. Він так поширив і збагатив свою обробку,що вона зробилася заважкою для московського малоочитаного книжника. Тому друга редакція не була популярною на московському грунті. Вона заноситься в хронографи й разом з ними переживає зміни й скорочення та у скороченому вигляді зовсім завмірає, щоб уступити місце з ХУ віку лекшій обробці з назвою Сербської Александрії. Для московського грунту це було цілком правдиво. З заведеної російської традиції це вважалося обовязковим і для України. Своїми спостереженнями над новими матеріялами я показав,що це зовсім не так.

На Україні ця памятка в другій редакції українського редактора Київської Русі- України не завмерла в хронографах,а битувала в колах читачів як звичайний читацький матеріял. В ХУП в. в Шаргородії на Поділлі священик в своєму збірнику переказує в скороченому вигляді Александрію другої редакції хронографічного типу. Такий факт нам показує, що памятки Київської Руси-України існували всі часи на Україні аж до ХУІ-ХУІІ.в. безперервно,хоч різні ворохобні останнього часу їх знищили,і тільки випадково відбив у собі шаргородський збірник. Значить, друга редакція Александрії від ХІ-ХП в. існувала в нас як літературна памятка безперервно всі часи,єднаючи Київську добу з нашим середньовіччям. Розгляд наступних розділів ще виразніще засвідчить нам про звязок давнини з пізнішими часами.

Третій розділ трактує про Сербську редакцію на Україні. Вона приходить до нас не з грецьких джерел, а через словянський південь. Ця редакція мала за собою всі дані до того, щоб стати популярною серед широких шарів читачів. Стиль викладу визначається простотою, головна постать роману християнізована,в уста героїв вкладаються промови,в них виступає риторика й ліричний елемент. Такі особливості спричинилися до того, що сербська редакція витіснила Александрію з грецького джерела, іменуємого тут 2-гою редакцією хронографічного типу,й стала народною книгою широкого вжитку, а так звана 2-га редакція залишається серед інтелігентних кіл від ХП в. аж до ХУП-ХУШ в., не зважаючи на інші літературні й культурні інтереси в піз ніщі часи,що йшли з заходу. В описові військових баталій,де-неде введено художню образ - ність з"Слова о полку Ігоревім."

Четвертий розділ присвячено було Александрії типу Historia de preliis. То вже такий час, коли Візантія,захаращена,"агарянами",ослаблена й збідніла, не становить того авторитету для України,який вона мала до подолання її турками. Від Чорного Моря відгороджують Україну татари й турки. Сполучатися з Візантією трудно, а то й зовсім неможливо. Україна повертає своє культурне обличчя до Західної Европи. В той час вона входить до складу Литовської держави,а далі до Польщі. На перших моментах культурно-політичного звязку з цими державними но-

воутворами Україна обслуговує культурно Литву й Польщу. Доказом цього маємо київське письмо на стінах каплиці в Кракові на Вавелі та на Литві такіж сліди. Тут розгорнемо картину культурного обслуговування названих політичних спільників у ділянці засвоювання літературних пам'яток з заходу в латинській мовній одежі.

Обслуговування культурно-литовської державности не підлягає сумніву, бо навіть литовський статут 1588 р. писано українською мовою. Про польську державність до цього часу таких свідчень не маємо, крім написів на Вавелі. Наші спостереження в цій розвідці вийшли за межі таких даних. Польський культурний діяч Кринський в органі "Prace Filologiczne", в т.IX видав загадану вже Historia de proeliis польською мовою під таким заголовком: Hystoria Alexandra Wielkiego Krola Macedonskiego o Walkach, подавши при тому й латинський текст. Видавець встановив і перекладача, віднісши його помилково в село Бончу на Мазовеччині. Але інакше подивився на справу вчений А.Брюкнер. Він найшов Бончу на українській території вище Краснестава на Холмщині. До того привели польського вченого характерні українізми в перекладі, якого виконано, на думку Брюкнера дуже невдало. "Ніби пяний писав",- каже з гнівом вчений. Дійсно перед нашим земляком глибокої давнини стояли не подвійні, а потрійні трудноші. Йому доводилося перекладати з чужої й на чужу мову, яка не спромоглася упорядкувати лексики й абетки в XX в., а тоді ці ділянки зовсім не були упорядковані, що можна становити і з написаних заголовків.

Перекладач з Бончі перемагав латинську мову, з якої перекладав; осилював чужу йому хоч і знайому польську мову, а до того всього не мав упорядкованого правопису і навіть натяку на нього. Як каже вчений, Бонецький перекладач виконував, видимо, свою працю на замовлення якогось магната, який не знав латинської мови, а з польською сяк-так був ознайомлений /розуміється литовський магнат/. А мода була на роман з латинського джерела. З особливостів термінології /луїдори перекладає словом "корабельники" тощо/ вчений припускає, що перекладач міг набратися такої термінології при литовських дворах, або й польських, але близьких до дворів литовських. Оправлено переклада в дорогу й художню оправу. Це показує, що замовець був досить заможний. В скорім часі появився новий переклад з кращими прикметами обробки. З нього пішли українські переклади Historia de proeliis - про які тут йде мова, й надруковано в першому томі.

Для нас перекладач з Бончі цікавий тим, що свідчить собою про тих культурних українців, які ховаючись від татарського лихоліття, укривалися на польській або литовській території, чи на північно-західних обніжках української етнографічної смуги й виконували культурні замовлення литовських магнатів. Виконуючи замовлення моди поточного дня цей перекладач з Бончі перебуває інтелектуально в рідних київських традиціях XII в. Наприклад, в Historia de proeliis- той птах, що піднімає Олександра до неба, зветься grifones, а в другій редакції хронографічного типу цей птах зветься Ног. Дойшовши до цього місця, перекладач записує grifon, а до того додає глосу "Nog". Отакі глоси показують яке культурне наснаження мав "перекладач Бонецький". Такою ж культурною наснаженістю були повні й перекладачі з польської мови на українську той ж Historia de proeliis.

Виконуючи культурне замовлення часу, українські освічені люди перекладають з польської мови латинську обробку Александрії /Historia de proeliis/, але не все в ній находять те, що знають з другої редакції хронографічного типу /за термінологією акад. Істрина./ В латинській обробці нема епізода про Віфсаїдську землю де перець родить. Дойшовши

до відповідного місця, наш перекладач вставляє цього епізода. З редакції XII в. встановлено епізода про червяків, що в огні родяться й випускають з себе шовк. На кінці романа дається перечислення Александрій, заснованих на честь Олександра. Назви місцевостей, при яких ті Александрії засновано, по різному називаються в грецьких редакціях і в латинських обробках. Дійшовши до цього місця, український перекладач почав за своїм оригіналом списувати латинські назви, але на третій Александрії збагнув, що в його давньому авторитеті, якому він більше вірить, інакше звуться місцевости, він відкидає латинські назви й вставляє з давньої української редакції з грецького джерела. Такі вставки показують, що не тільки в XIII-XV в.в., але й у XVI-му та навіть в XVII в. наші культурні діячі перебувають під впливом української обробки грецької редакції Александрії XII в. Вони її знають і мають під рукою, бо в памяти можна було заміняти імена чи давати до них глоси, але вставляти цілі епізоди треба було вже з книжки.

Пятий розділ трактує за Александрію в українській літературі з польської хроніки М.Бєльського. Має вона свої особливості, за які вже тут не доводиться говорити, бо тут нас обходить тільки культурний бік нашого перекладача й коментатора. Він виступає тут з такими ж особливостями, як і в попередніх розділах. Скрізь він перебуває під впливом давньої української традиції, як це ми бачили в попередньому розділі. Нема в хроніці Бєльського епізода за Віфсаїдську землю та про нагомудреців; автор вставляє всі епізоди тільки бере їх не з другої редакції, а з української обробки Historia de proeliis тобто він перебуває під впливом форм Александрії грецької редакції XII в., хоч користає через посереднє джерело.

Шостий розділ розглядає усну й писану традицію. Тут також розкрито широку картину взаємодії між літературною легендою з Александрії й усною народньою традицією, як літературна легенда перетворювалася в реальний факт, а реальний історичний факт в устах народа перетворювався на казковий сюжет. Особливо розрослися оповідання про скарби Олександра. Відомо, що російський цар Петро I звертався офіційно до свого київського воєводи, щоб той зорганізував розкопки скарбів Олександра. Особливо міцно держаться перекази про скарби поза Закавказзю, де проходив шлях походу Олександра.

Може видатись дивним таке підкреслювання звязків пізніщих редакторів і коментаторів з літературною традицією XI-XII в.в. Українська наука називає в.в. XII-XIV темними в українській історії. А російська наука просто розпочинає українську історію з XVI в. на тій підставі, що на Україні не заховалося давніх памяток. Дійсно, політичні ворохобні й плюндрування знищили на Україні памятки, але що вони були й битували де XVI і XVII в., про це свідчать проведені спостереження над одною памяткою. Не вдалося такої розвідки надрукувати, бо большевики ревниво обеpiгають великодержавні російські традиції, але це не повинно зупиняти молодих дослідників наступного часу. Шлях і спосіб показано.

Проф. Степан Гаєвський
/Єпископ Сильвестр/

Чи були кімерійці в Україні?

/До питання про походження Кімерійців/

У УП-УІ віці до нашої ери, коли греки ближче познайомилися з північним узбережжям Чорного Моря й заснували там велику кількість своїх кольоній, вони мусіли для налагодження торговельних відносин увійти в контакт із тубільним населенням. Україна, чи бодай південна частина її, була в той час під владою кочового, ближче нам незнаного народу, що його греки називали збірним іменем "Skuthai" Про те, що було до "скитів" та відкіля ці "скити" зявилися не вміли вже грецькі колоністи часів Геродота дати путнього пояснення та обмежувалися казками /1/. Казкою треба уважати те, що про походження скитів оповідав Арістей Проконезієць /2/ та неназваний автор, що з ним погоджується Геродот /3/. Тому й перебування кімерійців у "доскитській" добі на чорноморських степах можна уважати не таким уже певним, як про нього говорили деякі античні письменники та покликаючись на них і сучасні історики старого світу /4/.

x

x x

Найстарші згадки за кімерійців, до речі зовсім казкового характеру, маємо в XI-ій пісні Гомерової Одисеї. Раніше ніж відпустити Одисея в дальшу путь, посилає його чарівниця Кірка далеко на край світа до віщого Тірезія, щоб той розповів про будучі пригоди підчас повороту та порадив Одисеєві як оминати майбутні небезпеки.

Сам Одисей розповідає про цю свою подорож устами Гомера он як:

11. Плавко весь день, мов той лебідь, гойдався наш човен на хвилях;
А як спочило вже сонце і темрява стала на землю,
Він опинивсь на краю Океана, глибокої річки.
Там кімерійці живуть, і їх місто та й ціле їх царство
15. Хмарами вкутані вічно й туманом, бо яснее сонце
Не поглядає на той край гарячим промінням ніколи:
Ані тоді, як зійде та по небу блакитному ходить,
Ані тоді, як із звіздного неба заходить за землю:
19. З віку й до віку ніч темна над тими людьми напялася. /5/.

Які краї мав на думці автор Одисеї, даючи таку безрадісну картину околиць по сусідству із входом у Ад? Раніше ніж дати відповідь на це непросте питання мусимо трохи застановитися над самою XI-ою піснею Одисеї /6/. Думки що до неї дуже розходяться: одні уважають її найстаршою частиною твору, другі наймолодшою, себто пізнішою вставкою до готової вже Одисеї /7/. Дехто знов собі уявляв, що ціле це оповідання існувало раніше окремою піснею /8/, інші доводили, що це пізніша інтерполяція /9/; і в самій XI-ій пісні розріжняють численні наверствування, що їх автор даремно старався між собою погодити та узгіднити з контекстом /10/. Не обійшлося без орфічних впливів /11/. Знайтися в цьому лісі протиріч не легко й звичайно не можна сподіватися певних результатів при сучасному стані розслідів над цею піснею Одисеї.

Коли припустити, що обговорюваний нами розділ про подорож Одисея до Аду пізніша вставка, то зовсім можливо, що маємо тут до діла із згадкою про походи войовничих кімерійців у Малій Азії в УП стол. до н.е. /12/. В такому разі була б до певної міри оправдана на перший погляд немудра .

думка Теопомпа про те, що Гомер був сучасником Архілоха /ми б сказали: не Гомер, а пізніший інтерполятор цих рядків/ /13/. Могло бути й навпаки: гомерівську згадку за казкових "кімерійців" старалися пізніші письменники-раціоналісти локалізувати десь у знаному їм світі, або прикладати цю назву до народів із подібним іменем. Так могло бути з малоазійськими кімерійцями /14/, так було пізніще з кімбрами, що їх нераз утотожнювали з "кімерійцями" після їх нападу на римську державу в кінці другого століття до н.е. /15/; ще пізніще уважав напр. Прокопій Утургурів за кімерійців /16/.

В наші часи робилися також спроби підтримати гадку про тотожність кімбрів і кімерійців новими доказами /17/. Таким чином казкова країна куди Одисей їздив випитувати віщого Тірезія, перетворювалася у Велику Британію, де за туманами й хмарами навіть сонця ясного не видати /18/.

Та й інші локалізації зберігло нам античне письменство: кімерійців знаходили в південній Італії біля Cumae /19/, або на північному узбережжі Чорного моря. E. Rohde висловив думку, що локалізація Гомерових кімерійців у Італії найстарша, бо ж знаємо, що грецькі кольоністи раніще звернули свою увагу на захід, ніж на північ. На заході примішували в цілому на початку й Одисеєві блукання. /20/. Пліній /21/ згадує коло Авернського озера Cimmeri oppidum.

Більшої популярности придбала собі локалізація Гомерових кімерійців у південній Україні. Уяві греків либонь краще відповідала темна, холодна, непривітня а до того ще й мало знайома Скитія, як місце де мешкали, чи могли мешкати кімерійці й де міг знаходитися вхід у Ад /22/, ніж добре знана сонячна Кампанія. На північному узбережжі Чорного моря а зокрема в східній частині таврійського Херсонесу надавали мілетські колоністи в честь Гомерових кімерійців ґеографічні назви містам, могилам, ровам, перешийкам і т.д. /23/ Деякі подібні назви додавали від себе й пізніші письменники /24/. Перекази про кімерійців купчилися один на одеен - поки не повстали в тому обсязі й вигляді, в якому нам їх передає Геродот. Отак либонь перемінилися Гомерові безбарвні й ближче не характеризовані поселенці земель коло Океана в "історичних" кімерійців з їх батьківщиною в південній Україні. /25/ В старій Еладі взагалі дуже часто привязували мітичних осіб і народи до певних географічних місцевостей, зокрема, коли до цього були хоч сякі такі причини.

Інша можливість пояснити собі цю назву така: крім загальноприйнятої назви Kimmérioi зберігли нам античні письменники ще й подібні, або перекручені імена будімто Гомерових поселенців Аду - їх звали Kerbérioi /26/, Cheimérioi /27/, Kerbérioi /28/. Якесь із цих, імен могло стояти в Одисеї, щоб пізніще, після неприємного знайомства з кімерійськими ордами в Малій Азії, бути зміненим на Kimmérioi /29/. Коли Арістарх і називав цей Гомеровий нарід Kerbérioi /30/, то він либонь хотів іменем пояснити їх місце перебування та відрізнити їх від історичних кімерійців.

Тяжко хіба уявити собі, що подібність Гомерової назви з історичними кімірами була лише випадковим збігом обставин /31/.

x x x

Що до локалізації Одисеєвих подорожів у загальному та що до його їзди до Тірезія зокрема висловлювали вже деякі письменники античного світу тверезі погляди, що Гомер мав на думці казкові краї, які в дійсности ніде не існують. /32/. Адже ж після бурі й катастрофи коло Кап Малеї /33/ зникає для Поета реальний світ - девятиденна буря переносить Одисея в незнайомі околиці, де "живуть Лотофаги щасливі", грізні кіклопи, лестригони й інші казкові народи. З цими поглядами античних

письменників погоджується й сучасна наука: так напр. Wilhelm Schmid /33/ пише про Одисею: " In Behandlung... des Raumes zeigt sie mehr als die Ilias Realismus der Imagination, der aber mit wissenschaftlicher Genauigkeit der Angaben nichts zu tun hat. Weder für die jonischen Inseln noch für den übrigen Mittelmeerkreis, am wenigsten für die Fabelländer, in die Odysseus nach dem Sturm von Malea getrieben wird, darf man aus der Odyssee geographische Daten einfach ablesen wollen" /34/ Перед тим же Н.Gassyunise показав, що автор Одисеї не має на думці якогось певного місця для поміщення входу в Ад: /35/: Attamen certum orbis terrarum locum auctor nominare voluit: fortasse propterea quod, qui subsecdunt Ulixi errores in talibus collocantur regionibus quae quodam crepusculo fabulox magis obnubuntur quam illustrantur ques nec doctissimus unquam hominum retegeret abque ostenderet..." Цю думку можна сміло уважати за зовсім певну.

x x

Ми застановилися над згадкою про кімерійців у Одисеї довше, щоб указати на значіння, яке ця згадка мала для пізніщих античних письменників /36/ Стародавні греки намагалися локалізувати дії із своєї мітології так само, як і вигадувати нові повісти привязуючи їх до незвичайних назв. Покликаючися на Ол. Покровського /прим.23/, ми вже згадували, що мілетські кольоністи на північному узбережжі Чорного моря могли вже задовго до Геродота називати в память гомерівських кімерійців їх іменем могили, перешийки й т.д. так само, як ще пізнійше, збудувавши город назвати його Kimmeris ріс в память варварів, що буцім то колись там мешкали. Для тодішніх греків у цьому не було нічого незвичайного тим більше що за такою локалізацією вони добачали авторитет Гомера /37/. Гомер же тішився в добу гелленізму такими симпатіями, що напр. Страбон уважав своїм обовязком брати його в оборону проти античних критиків, які не раз висловлювали при всій любові до поета обґрунтовані сумніви, щодо його географічних знань.

Геродот згадує кімерійців частіще ніж який інший письменник античного світу; і хоч ці вістки повні недостовірних казок і хоч у них бракує нам певних, реалістичних рис, але на нього в першій мірі покликаються історики, коли пишуть про перебування кімерійців у південній Україні /38/.

На початку ІУ-ої книги своїх Історій згадує Геродот 4 різні легенди про походження скитів /39/. Перші дві, не так давно ще раз розглянені Б.Варнеке /40/, розповідають про скитів, як про автохтонів. Першу легенду вважає Б.Варнеке разом із Ф.Міщенком /41/ за скитську й вказує на тубільні імена /Таргітай, Ліпоксай, Арпоксай, Колаксай/, другу ж без сумніву за грецьку. Нас цікавить тут тільки той факт, що взагалі такі легенди існували. Вони могли без сумніву повстати лише в тому випадку, коли нарід, який жив у даній землі перебував там уже довший час, так що затратилася й вістка про прихід його в ці землі. Лише в такому випадку могли витворитися аж дві взаїмно себе виключаючих версії про автохтонне походження скитів /42/. Цим обом версіям Геродот природньо не міг вірити й тому в противагу до казкових переказів подає 2 оповідання, що могли краще задовольнити його наївний раціоналізм ніж фантазії народніх оповідань.

У кого Геродот запозичив третю версію, якій він вповні довіряв ми не знаємо /43/. Тим не менше для нас її історична вага така ж сама, як і тих казок, що їм не йняв віри батько історії. І в цьому не сміємо добачати нічого надзвичайного; ми в обсязі античної історії часом у мітичному переказі можемо здибати більше правди ніж у так званому "історичному факті". Цього здебільшого не розуміла раціоналістична антична наука: для неї теоретично можливий переказ заслуговував більше довіря ніж фантастичні оповідання, що в них могло скриватися ядро історичної

правди. Тому Геродот, більше між казкам про Таргітая, чи Геракла вірив слідуючому переказу: /44/ Скити, що жили в Азії "polemōi piesthéntas upò Massagetéōn перейшли річку Аракс і дійшли до Кімерії, як нібито колись звалася Скитія. Кімерійці не могли між собою прийти до порозуміння чи їм воювати проти скитів, чи залишити землю без бою. Між царями, котрі хотіли битися до останнього й народом, котрий хотів тікати без бою прийшло коло устя Дністра до збройної сутички. Поховавши коло Тіри погибших у цій братовбивчій війні, кімерійці кинулися тікати і перейшли Кавказ понад Чорним морем, в той час, як скити під час погоні за ними зблудили та згубивши слід відступаючого ворога обійшли Кавказ із лівого боку. Щоб надати цьому свойому оповіданню більше правдоподібности Геродот додає, що "й тепер є у Скитії кімерійські мури, кімерійські переправи, а також країна на імя Кімерія та Боспор, названий кімерійським" ./45/.

Для того, щоб розібратися в цьому переказі, ми б мусіли мати точні відомости про географічні знання Геродота, та головне як він собі уявляв описане переселення народів. Про це ми, не дивлячись на чисельнні праці в цьому напрямі на жаль точних даних не маємо./46/. У всякому разі хоч деякі географічні відомости Геродота нас сьогодня й дивують, то з другого боку подибуємо в нього й багато наївного, перекрученого, або й просто незгідного з правдою. В конкретному випадку ми на сучасній географічній мапі не могли б визначити це переселення народів так, як його описує Геродот.

Переказуючи цю версію Геродот вдається в дискусії з іншими переказами про походження скитів - отже цей опис має сказати б апологетичний характер. Десь, ця версія не була вже така загально признана, коли він старається її підтримати не лише своїм авторитетом /ІУ, 11... ésti dè kaì állos lógos échon hōde, tōi málista 'legoménōi 'autòs proskeimai/ але й тим, що Арістей теж не погоджується із скитами, щодо оповідань про їх походження/ІУ,13... hoútō oudè hoūtos sumphéretai perì tēs chṓrēs taútēs Skútheisi /, а теж наведенням численних географічних назв, що мають служити доказом перебування кімерійців на Україні /ІУ,12... Kimméria teíchea... porthmēïa Kimméria... chṓre ounoma Kimmeríē ...Bosporos Kimmérios./47/.

Описи цих кімерійських походів ніяк не можна погодити з правдою. Їх нарада /й бій між собою/ відбувається в околиці Дністра; там вони ховають забитих і тікають від наступаючих скитів у напрямку, з якого якраз ці скити наступають - на схід. Скити без ніякого спротиву захоплюють кімерійські землі, але все таки з незрозумілих причин вдаються у погоню за ними. Кімерійці переходять через кавказькі гори понад Чорним морем /де до речі нема ніяких переходів /48/, скити ж "загубили" їх слід і оминають Кавказ із сходу. Ці казки не витримують звичайно критики й тому сучасні історики старалися їх собі якось реалістично пояснити. K. Mannert твердив, що кімерійці спершу відступили на північ, а потім з боєм перебивалися на схід і так дійшли аж до Кавказу й далі. /49/ Але таке пояснення не могло задовольнити сучасну науку, тому тепер здебільшого приймають, що до переходу кімерійців з південної України до Малої Азії, думку Страбона /50/, узгіднюючи її часом із відомостями Геродота. Страбон, ратуючи старі перекази про перехід кімерійців твердив, що вони перейшли до Малої Азії не на схід від Понту а на захід, себто через східню частину Балканського півострова, відки вони з собою захопили ще й частину тракійського племени Трерів /51/.

Всі ці і подібні гіпотези мають під собою дуже непевний грунт. Коли ми навіть і припустимо, що кімерійці розбиті скитами й розділені на двоє мали ще досить сили, щоб пробитися через порівнюючи густо заселені,

гористі терени Кавказу, чи Балкану й сплюндрувати Малу Азію завдаючи тяжкі удари не лише грецьким колоніям, але й могутньому Лідійському царству /52/ - коли навіть припустити це, то все ж треба зазначити, що крім пізніших грецьких імен не лишилося на північному узбережжю Чорного моря ніяких певних слідів по кімерійцях. Цікаво, що всі ці "кімерійські" назви, про які нам згадує античне письменство зосереджені в східній частині таврійського /кримського/ півострова /53/ в той час, коли Геродот згадує кімерійців як поселенців цілої південної України. /54/.

Окремо треба торкнутися ланцюга народів, що одні других витискали зі своїх земель. У Арістея цей ланцюг ішов з півночі на південь. /55/. Коло північного моря жили блаженні Гіпербореї, на південь від них грифи, ще далі на південь одноокі Арімаспи, потім Іседони, Скити, й Кімерійці," що мешкали над південним морем". /56/ Коли Геродот собі ряд воюючих між собою народів уявляв якось подібно, то ще можна було б зробити собі сякий такий образ про переселення кімерійців через Кавказ , тільки що тоді Геродотів переказ утратив би реальні історичні підстави. Тому він напрям переселення народів північ-південь зміняє на схід - захід. Нарід, що витискає скитів із Азії в нього вже масагети, а інших, згаданих Арістеєм народів він не згадує зовсім./57/

Скити перейшли через річку Аракс /58/ і виперли кімерійців. Яку саме річку він розуміє під Араксом? В I-ій книзі своїх Історій описує Геродот похід Кира на "масаґетів,/59/, що живуть на схід за річкою Араксом, проти Іседонів";в усіх інших згадках про цю річку можемо догадуватися, що Геродот мав на думці Окс, чи вірменську річку Арас. Тому нема підстав думати, що якраз на цьому місці /IУ,11/ він під Араксом розуміє Волгу /60/. Масаґети жили під час походу Кира десь за Каспієм, на північ від них були іседони, а далі вже казкові народи, що в їх існування не вірив навіть сам Геродот.- Він уже не мав ясного образу про переселення народів і змішував різні версії, що їх марно старався між собою погодити.

Пізніша антична історіографія в кімерійському питанню більше або менше залежна від Геродота, тому не додає до його переказів ні суттєвих доповнень, ні змін; отже з неї не можемо почерпнути нових доказів на перебування кімерійців у південній Україні./6I/.

Правда, деякі археологи опираються на відомості античного письменства й доказують, що якраз кімерійці були носіями бронзової культури в Україні,/62/ тільки що й ця спроба під тримати гіпотезу про перебування кімерійців в Україні доказами ек пост зовсім непевна, а до того не фахівцеві про неї тяжко говорити /63/.

Певні відомости маємо про перебування й походи кімерійців у Малій Азії /64/, тільки ця тема виходить поза рамки нашої теми. З ними воювали царі Урарту /65/, Асирійці, Лідійці, пізніше їх силу пізнали й малоазійські греки. В західній Малій Азії вони виступають у спільці з Трерами /66/. Калін згадує їх по імені /67/ nün d'epi Kimmerion stratos ércheтai obrimoergôn так само, як і їх спільників Трерів. /68/. Кападокія звалася у вірменському діялекті gamirke . Є здогади, що вони стали одною із складових частин вірменського народу /69/.

Коротко кажучи, ми маємо певні дані твердити, що кімерійці воювали в Малій Азії та що вони просувалися туди із сходу на захід, але відки вони туди прийшли сказати годі: у всякому випадку можна уважати за певне, що не із північного узбережжя Чорного моря./70/.

Примітки:

1/ Her.IV, 5 sqq. Пор.В.Варнеке: Легенди про походження скитів. Ювілейний Збірник на пошану М.С.Грушевського. Т.1.Київ 1928.стор.133-135.

2/ Her.IV,13. Пор.О.І.Покровський: Геродот і Арістей. Ювілейний Збірник на пошану Д.І.Багалія. Київ,1927, стор.323-340.

3/ Her.IV,11 sq.Це оповідання дуже подібне до Арістеєвого,хіба що зроблено більше ймовірним.

4/ Найкраще про кімерійців: Lehmann- aupt,Pauly-Wissowa,RE 11,1 /1921/ стор.397-434. С.А.Жебелев: Народы Северного Причерноморья в античную эпоху."Вестник Древней Истории",1938,1 стор.149 пропонує замінити Тальгренів термін "доскитський" терміном "докімерійський" "...оскільки перебування кімерійців на північному Причорноморрю являється фактом засвідченим писемними памятками". Перечислення згадок про кімерійців у античних письменників: W.Pape's Wörterbuch der griech.Eigennamen Braunschweig 1911,S.661, F.A. Ukert: Geographie der Griechen und Römer III,2 Weimar 1846, S.366 sqq.

5/ Od. XI,11-19. Укр.переклад Петра Байди /П.Ніщинського/ Ч.І. Львів 1890, стор.13.

6/ Її назва - nekuia означає властиво: тризна, що уможливлює бесіду з душами померших. Eust.Od.p. 1670,23 передає також назву - nekuiomanteia . Перегляд найважнішої літератури: W.H.Roscher:Ausführliches Lexikon d.griech.u.röm.Mythologie VI./U-Z/1937 під гаслом Unterwelt - зокрема стор. 40-42;61-63.

7/ R.Hennig: Die Geographie des homerischen Epos.Neue Wege zur Antike 1.10 /1934/ S.75-76.

8/ J.F.Lauer: Quaesriones Homericae. Berolini 1843,S.55-70.Проти E.Rohde: Kl.Schr.II,S,268 sqq.

9/ Ця думка має найбільше прихильників: E.Rohde: Kl.Schr.II,256 sq R.Gauszyniec: De necyiae Homericae fontibus et compositione.Charisteria Casimiro de Morawski.Cracoviae 1922 S.33,W.Otto:Handb.d.AW VII,1,1. S.116.

10/ R.Gauszyniec op.cit. pag.46 sqq.

11/ там же стор.54 і ін.

12/ Звичайно й без інтерполяції можна собі пояснити згадку за кімерійців, коли признати, що Одисея повстала в УІІ віці. W.Schmid - W.Otto op.cit. pag.127.

13/ Архілох Пароський,творець ямбової поезії жив у середині УП стол. до н.е. /згадує - fr. 76-повне затміння сонця 648 до н.е./ Теж Страбон бачить у Гомері сучасника кімерійських розбоїв у Малій Азії /І,1,10; 2,9 і т.д. Пор. Lehmann Haupt: Pauly-Wissowa RE 11,1 S.425.

14/ В асирійських написах починаючи Саргоном /+705 до н.е./ звуть їх гімірі; В біблії зустрічаємо назву Гомер.

15/ Напр:Посідоній /Strab.VII,2,3/,Diod.V,23,4; Plut.Mar.11; Fest.Avien.Ora maritima V, 1214.

16/ Procop.B.G.IV,4. Прокопій жив у УІ стол. н.е.

17/ Вказівки про старшу літературу див. L.Niederle Slov.Starož. I,2 V Praze 1904 Str.219,2 Пізніше в Klio VI /1906/ pag.79-88.J.B. Bury: The Homeric and the historic Kimmerians.R,Hennif op.cit.pag.76 sqq.

18/ Od. XI,15-18 пор.прим.5 R.Hennif op.cit. стор.76 sqq. правильно доводить,що в цих загальних описах не може бути натяку на знайомство з полярною ніччю тільки ж і знайомства з Англією в цих рядках добачати не можна. Автор Argon. 1120 sqq. пояснює вічну тьму в землі кімерійців тим,що їх із усіх боків оточують високі гори: Ріпеї із сходу, Флегра із півдня й Альпи із заходу.

19/Там їх згадує Ефор / Strab. У,4,5/. Про тамошнє життя кімерійців під землею і про їх пізніще знищення Eustath.ad Hom. 1677,41; 1670,49-1671,44 .

20/ E.Rohde: Kl.Schr.I,S. 91 sqq.F.A.Ukert op.cit.pag.363,366 sq.

21/ Plin.Nat.Hist.III,61.

22/ Про входи в Ад: Roscher op.cit./VI/ S.48-63.

23/ Her.IV,12;Strab.VII.,3,6;4,3;XI,2,4;5 etc.Pauly-Wissowa RE 11, стор.434.Пор.Ол.Покровський:Геродот і Арістей стор.330.Ще й пізніще оснувавши місто боспорські тирани називають його в память кімерійців Anon.peripl.p.Eux.§74/=Ps.Szymn.S,96-898/...Kimmeris polis,apo Kimmerion men barbaron keklemenē,ktisis dē turannōn ousa ton en Bosporōi...

24/ Strab УП,3,6 називає місто Kimmeris винаходом Гекатея.

25/ E.Rohde: Kl.Schr. I.стор.99, думає, що греки здибали на північному узбережжі Чорного моря племя,яке звалося подібно,як кімерійці й відти походять співзвучні географічні назви.

26/ Etym.M.513,50; Herodian.II,534,6= туманні.

27/ Schol.Od.XI,14 = зимові.

28/ Crates,Aristarch /Schol.Od.XI,14/;Soph./Etym.M.513,43/; Aristoph.Ran.187;Schol.Plut.156,23; Hesych.Lex.;Ps,Scymn.239; від імени пса,що стеріг Підземелля.

29/ Пор.Ол.Покровський: Геродот і Арістей,стор.330,6.,З погляду критики тексту до цеї думки мало підстав.

30/ E!Rohde: Kl.Schr. I. S.99.

31/ Ол.Покровський: Геродот і Арістей,стор.330.

32/ Так гадали Аполодор і Ератостен /Strab,УП,3,7/ а може й Аристарх / E.Rohde: Kl.Schr.I.S.99/.

33/ Od.IX,79 sqq.

33 a/ Gesch.d.griech.Lit. - W.Otto: Handb.d.Altertumwissensch. VII,1,1.München 1929,S.122

34/ Перечислення новіщніх локалізацій Одисеевих подорожей у W.Schmid-a op.cit. S.122, прим. 2.

35/ Тамже стор.43. Подібно K.Mannert: Der Norden der Erde nach den Begriffen d.Griech.u.Röm.Leipzig 1820,S.15.

36/ I.Niederle:Slov.Staroš. I92 стор.217 починає "історичні" відомости про кімерійців від Геродота так що генетичний звязок з попередніми вістками в нього губиться. Цей звязок веде безперечно від Гомера до "історичних" кімерійців /Eust.ad Hom.Od.XI, 14./. Антична історіографія не працювала критично,змішуючи мітологію з дійсністю й передаючи давні часом їх сучасности вже не відповідаючі відомости як сучасні. Так поступав і Геродот і всі його наступники.

37/ Крім цих всіх "кімерійських" імен уважають кімерійськими ще й такі назви,як Тіра,Пантікапей і т.д: Тільки ж решткїв кімерійської мови не збереглося ,отже й ці здогади не мають реального підкладу. Цей брак генетичного розуміння історичного процесу існував аж до кінця ХУШ стол. На основі таких непорозумінь повставали назви як от Сарматія,як назвали турки Україну в ХУIII стол.

38/ В дальшому не розбиратимемо відомостей, що їх Геродот черпав із Арістея Проконезійського, бо це вже майстерно зробив Ол.Покровський op. cit. . Так само й вістки про кімерійців у Малій Азії не мають відношення до нашої теми.

39/ IУ,5-13.

40/ Ювілейний Збірник на пошану М.С.Грушевського. Київ,1928 стор.133-135.

41/"Журнал Министерства Народ.Просвѣщенія ",1886,Кн.I,стор. 39-43.

42/ Б.Варнеке op. cit. стор.133.

43/ Не дивлячись на твердження Геродота це могла бути й думка лише якогось письменника - адже ж він каже /ІУ,12/,що з цею думкою погоджується як гелени так і варвари /тут скити/, але далі зазначує /ІУ,13/,"що й Аристей не погоджується із скитами що до їх землі".Див. далі.

44/ Her.IV.11.

45/ Her.IV.12.

46/ Ол.Покровський: Геродот і Аристей стор.329.

47/ Крім того ще могила кімерійців коло Тіри над Дністром, /ІУ,11/.Відомости Геродота про кімерійців піддав ще гострій,але слушній на наш погляд критиці K.Müllenhoff: Deutsche Altertumskunde. III. Берлін 1892,стор.19-29. Його критика одначе не знайшла порозуміння.

48/ P.Vidal de la Blauche -L.Gallois: Geographie Universelle,t.V. P.1929 .201 мапа на стор.21. Проект.провести понад Чорним морем залізницю досі неадійснений.

49/ K.Mannert op.cit.pag.118-121.

50/ Strab,XIII, 586.

51/ H.Schmidt - Dörpfeld: Troja u.Ilion,S.594-600;M.Ebert:Südrussland im Altertum.Bonn u.Leipzig 1921,S.75 sqq.- Проти Lehmann-Haupt, Paul-Wissowa 11,1 S.397.

52/ Про походи кімерійців у Малій Азії: E.G.Klauber:Politisch-religiöse Texte aus der Sargonidenzeit.Leipzig 1913,S.LVI-LXVI und Lehmann-Haupt під гаслом Kimmerier - Pauly-Wissowa RE 11,1 S.397-433.

53/ крім окремої "скитської"могили коло Тіри /Her. IУ,11/.Пор. Strab.XI,2,5 . Як це пояснити?-пор. прим. 25..

54/ Her. IV.11.

55/ Her.IУ,13.Пор.Ол.Покровський: Геродот і Арістей,стор.331 sq.

56/ Her. IУ, 13.

57/ Her. IУ,11 Plin.n.h. УI,35 згадує,що кімерійці живуть за скитами / sic!/

58/ Her.IУ,11,пор.Ол.Покровський: Геродот і Арістей,стор.329

59/ Her.I,201, подібно й Strab.XI,8,5.

60/ Westberg,Klio IУ,стор.188 sq. У цій згадці Геродота,коли до неї взагалі можна поважно ставитися,то скоріше побачимо докази на перебування кімерійців і скитів у Малій Азії,відки пізніще кімерійці пішли на захід,а скити на північ /через Кавказ/ в Україну.

61/ Трог Помпей,що не користався Геродотом,кімерійців узагалі не згадує / Just.Epitoma Hist.Philipp. II,1-5 /.Дехто добачує в таврах нащадків кімерійців,тільки й за них нам ближче нічого невідомо.

62/ Dörpfeld:Troja u.Ilion II, S.594 sqq.;A.M.Tallgren: La Pontide préscythique.Eur.Sept.Aut.II.Helsinki 1926,pag.223. С.П.Шестаков: Кімерійці в археології України. Юв.Збірн. на пош.акад. Дм.Ів.Багалія Київ,1927, стор.302-309 і ін.

63/ В цитованій праці Dörpfeld-a II. т. здибаємо два протилежні погляди. A.Brückner приписує /стор.554 sq./Buckelkeramik VII-шару Трої племенам трерів і тим пояснює її подібність з угорською керамікою а H. Schmidt /стор.597 sqq. / приписує ці самі знахіди кімерійцям, приймаючи за певне,що вони перебували в південній і західній Україні. Др О.Кандиба.

64/ Крім вище цитованих праць E.G.Klauber und Lehmann-Haupt /Примітка 52/Див. ще W.H.Roscher: Lex.d.griech.u.röm. Mythologie II,1.

S.1167-1168 Kimmerier. O.Schrader: Reallex,d.indogerm.Altertumskunde 1^2, S.586-587 u.Max Ebert:Reallex. d.Vorgesch.VI S.346-349 H.Winckler: Kimmerier,A , Skythen. Altoriental. Forschungen VI, S.484-496

65/ Б.Пиотровский: Урарту Ленинград 1939,стор.29 sqq.

66/ Див. Treres /J.Keil/ у Pauly-Wissowa RE II,6 /1937/ S.2291 і пізніще жили ще рештки трерів на Балканському півострові /Thuc.II,96,4/. Часто трерів і кімерійців змішували / Strab.passim/.

67/ fr.3 збірки Th.Bergk: Poetae Lyrici Graeci II, S.391.

68/ fr.4 " " " : " " " II S.392.

69/ C.F.Lehmann-Haupt: Kleinasiatisch-Armenisches,Klio VII, /1907/, S.296-297.

70/ Пізніші згадки як напр. Ovid.ex Ponto IУ,10,1 про "кімерійський беріг" /розумій північно-західний беріг Чорного моря /,має для нас таку саму ціну,як і згадка Геракліда Понтійського /Etym.M. 513,43/Kimmerious phēsin Herakleides ho Pontikós hupokátō toū Póntou /отже у Малій Азії/. У всякому разі на ці й подібні згадки при локалізації історичні кімерійців покликатися неможна.

Др.Марко Антонович.

Проблеми

Української історії

I.

Иноді добре для справи буває,коли до якогось сформованого й освяченого звичкою середовища встряває стороння ,нова людина. Її відразу кидаються у вічі декотрі перестарілі явища,. яких не помічають члени даного гурту,що звикли вже до уложеного укладу життя й усталеного способу думання .

Реагуючи на це,Новак вносить свіжий повів,інший кут зору,новий спосіб думання й ділання. Виникає більш або менш гостра боротьба,що врешті решт йде на хосен даної справи й спричиняється до її дальшого розвитку.

В ролі таких новаторів виступають в життю не тільки поокремі люди,але й цілі гурти та шари суспільства,або й народи,що висовуються на кон історії. Особливо діють в цьому напрямі щораз то молоді покоління,які чергуються безперестанку та відсвіжують атмосферу створену за попередніх.

Це є,здається, закон природи,закон "розвитку"/?/,котрий безупинно та однаково діє не тільки в практичному житті,але й в царині думки. Вони взаємно впливають на себе,бож є тісно переплетені між собою й становлять суцільність.

II.

Подібний вищесказаному процес відбувається й в українській науці, зокрема в українській історичній науці. Тому Др.Микита Думка до речі висловив був вже двічі думку /див.часопис "Наші дні",Львів 1943-45 та "Календар Альманах" Укр.Вид.Т-ва на 1944 рік,Краків-Львів/,про те, що кожне покоління инакше собі уявляє та пише подекуди віднова історію

свого народу.

Українська історична думка з великими труднощами щасливо виборола собі у колишньому всеросійському науковому котлі окреме існування. Але невпинно розвиваючись та простуючи далі сама згодом поділилися на два головні напрями або течії: північну та південну.

III.

Північна /або инакше кажучи норманська/ українська історична школа сформувалася головним чином здається під впливом колишньої російської та подекуди західньо-европейської науки на підставі тих джерел та за допомогою тих засобів досліду, що ними оперували вчені на протязі XIX й на початку XX-го століття. На цій історичній науці позначилися в значній мірі впливи російської казьонщини, а також брак самостійного думання зі сторони українців.

IУ.

Південна /або инакше кажучи іранськo-чорноморська/ українська історична школа зародилася майже одночасно з північною. Вона мала порівнюючи з тамтою з початку менше сторонників та слабше обгрунтований науковий апарат. Тому розвій її йшов повільнішими кроками й значно уступав загально-поширеній та офіційно-протегованій норманській течії.

Щойно революція на сході Европи після війни 1914-1918 р.р., відродження Української Державности та повстання нових осередків української науки в краю та за кордоном /див.напр.С.Наріжний: Укр.Еміграція Т.І. Прага 1943/ змінили співвідношення сил цих двох напрямків української історичної науки. Згадані обставини штовхнули південну українську історичну школу на нові дослідчі шляхи та вельми сприяли її приспішеному розвитку.

Особливо спричинилися до того численні й плідні археологічні досліди на Сході Европи зроблені на протязі останніх десятиліть, опублікування багатьох західньо-азійських перводжерел та нові праці закордонних в царині історії та протоісторії східньої Европи й України зокрема /див.напр.Праці Тальгрена./.

Всі ці матеріяли використані українськими вченими, публіцистами, письменниками, мистцями й поетами, підсилили південний напрямок в українській історичній науці. Події останньої світової війни /1939-45/ також рішуче вплинули на приспішений розвій південно-українського наставлення в дослідах над походженням українства.

Всупереч деяким останнім західньо-европейським та особливо німецьким, не цілком науковим, спробам підтримати слабіючу норманську теорію, щораз то більше серед українського наукового світу й громадянства поширюється та утверджується колишня південна, а нині можна б сказати загальна Всеукраїнська історична думка.

У.

Після неї розвій українства відбувався на протязі останніх кількох тисячеліть, тобто наскільки сягають досліди, з півдня, а саме з передньо-азійської нашої прабатьківщини через Чорноморський простір до сучасного місця осідку українського народа на північному березі Чорного, Озівського й Каспійського Морів.

В цьому власне напрямі, використовуючи м.ін. здобутки т.зв. субстрактної теорії в історичній науці усталено, що майже без перерви, на тисячеліття взад, тягнуться корінні расові, мовні, культурні, релігійні, мистецькі, суспільні, економічні, військові, політичні й державні традиції та звязки України.

В цьому світлі готські та норманські події на українських землях, що були підставою для північної історичної школи, можна вважати лише фраг-

ментом в історії нашого народу. Вони не можуть претендувати на цілковите її вичерпання.

Схематично кажучи історія наша тягнеться безперервним ланцюгом з далекої давнини від Дарія Перського та Олександра Великого, через Мітридата УІ Евпатора Понтійського, грецько-українські колонії на північних берегах Чорного й Озівського морей, Боспорську державу, від праукраїнських таврів і скитів, від праукраїнського хліборобського населення, що від кількох тисяч літ осіло на українських землях /Трипільська культура/, під впливом численних наїздницьких орд в степах України, до князівської доби Руси-України, через татарське лихоліття, Галицько-Володимирське королівство, до Литовсько-Руської держави та козацько-гетьманських часів в атмосфері постійної боротьби з татарами, поляками, й москалями, аж до відродження української державности в XX столітті, учасниками якого ми є нині.

УІ.

З цього схематичного перегляду випливають також всупереч дотеперішнім і новітні спроби періодизації української історії. Пропонується напр. нині ділити її на три головні доби: 1/ а з і й с ь к у /властиво кажучи-Передньоазійську/ найкращим виявом якої були часи Олександра Великого, 2/добу П о н т і й с ь к у, або чорноморську - кульмінаційним пунктом котрої були часи Понтійської імперії під проводом Мітридата УІ.Евпатора. В його великодержаві "Україна була житницею, Кавказ збройовнею, а Мала Азія скарбницею"./Т.Райнах/, та 3/ добу е в р о п е й с ь к у - апогеєм якої було панування Великого князя Володимира. Кожна з цих доб поділяється звичайно на відповідні підвідділи.

УІІ.

Европейська /властиво кажучи східньо-европейська/ доба нашої історії тягнеться й досі. З точки зору сучасного покоління вона поділяється в свою чергу на кілька головних періодів: І/передкиївський, 2/київський, 3/козацький, 4/сучасний. До останніх, себто петлюрівських часів /див."Всеукраїнський Збірник", кн.І, Ваймар 1945, стор.16/, належить після занепаду на протязі XУШ та XIX століть, величне відродження українського народу у XX віці. Воно було можливим і логічно консеквентним в нашій історії лише завдяки кількатисячелітнім могутнім вищезгаданим володарським, тобто імператорським, князівським, королівським та гетьманським державним традиціям на українських землях. Це славне відвічне минуле, поруч з ґеополітичною ситуацією України, впливатиме правдоподібно також і надалі на кшталтування її долі в майбутньому.

УІІІ.

Найбільш досліджено, наскільки нам відомо, є остання - европейська доба нашої історії. Розробляти її почали початково колишні українські наукові сили, напр. Гізель у ХУІІ ст./?/. Висліди його праці перейняли й пристосували для своїх великодержавницьких, імперіялістичних потреб офіційні московські кола, що відтоді перейменувались згідно царському наказу на російські. Взамін за це російський уряд примусово поширював серед українців історичний фальсифікат у вигляді т.зв."малоросійства", що зводило нас до "безбатченків". Загально відомо, що згідно цій офіційній історично-пропагандовій концепції українців - "не було, не має і бути не може", а існувала відтоді лише менша галузь "единого російського, а тепер.совітського народу".

Слідом за цим слухняно розробляли цю ділянку з патріотично-московської точки зору російські науковці. Оглядаючись на них цікавився

нею також західньо-европейський науковий світ. Врешті пізніщі наукові кола /напр.в XIX та на початку XX- го століть/ романтично захоплюючись козацкою та подекуди великокнязівською добою, не досить критично,але чимало попрацювали в цій царині.

Значно меньше освітлена Понтійська, або инакше кажучи - чорноморська доба нашої історії. Росіяни /напр.Ростовцев/ і давніші українські науковці разом з ними навіть усильно опрацьовуючі цю ділянку історії /напр.М.Грушевський, Одеські наукові кола,тощо/ підовпливом своїх московських колег, взагалі не вважали її приналежною до української історії. Лише останніми часами, головним чином завдяки досконалим працям декотрих західньо-европейських вчених та зусиллям новітнього українського наукового світу в краю та за кордоном вдалося вже дещо привернути з тих часів на хосен нашої історії, повязати з сучасним та освітлити цей славний шмат української історії і скерувати досліди над ним на правдивий шлях /напр.В.Щербаківський, М.Міллер,Ю.Липа,М.Думка, Ол. Грушевський, В.Січинський, Пархоменко, Слюсаренко й інші./

Найдавніша - азійська доба української історії є майже незачепленою з точки зору наших інтересів. Вона,слідом за російською та почасти західньо-европейською наукою,ще й досі вважається навіть серед деяких кол укр.науковців,чужим для нас, т.зв. стародавнім,віджитим світом,в той час,як сліди цього світу в дійсности ще й досі оточують нас всюди в Україні. Ми живемо під її впливами по нинішній день. З всеукраїнського погляду Цар Царів Дарій щойно недавно ганявся по Україні зі своїми полками за скитами. Память про Олександра Великого ще й досі тримається серед нас завдяки повісті "Олександрія ". Мітридатова гора у Керчі /Пантикапей/ постійно нагадує нам про цього велетня нашої історії і т.д. і т.д.

Передньоазійська доба нашої історії не є для нас чимось чужим або пережитком, навпаки - ми живемо нею ще й досі, вона є для нас в океанічній формі навіть запові том на майбутнє /див.Л.Биковський: Україна над океаном. Одеса 1945./Тому вона вимагає рівнорядного з европейською та понтійською добами,як що навіть не більшого, ніж зацікавлення з боку наших науковців,мистців та політиків.

IX.

Чорноморська та Передньоазійська доби української історії становлять підставу в студіях т.зв. південної, або новітньої всеукраїнської історичної школи. Після неї всі три: европейська,чорноморська та азійська фази разом становлять в нашій історії безперервну суцільність. Вони означають лише каждоразовий постій ... нашого народу в його мандрівці по земній кулі на шляху свого історичного "призначення" /див.Ю.Липа: Призначення України, Львів 1937/.

Розвій дослідів в цьому напрямі означає знаменний зворот не тільки в українській історичній науці,але й в кшталтуванні Всеукраїнської політичної думки. Це свідчить про те,що Україна,нарешті дійсно відірвалась від московської імперії не тільки тілесно, але й душевно.Що вона остаточно перестала бути частиною чужого її світу єства й думки /Дм. Донцов/. Свідчить про те, що вона віднайшла свою історію, а звідсиля й правдиве зрозуміння сучасности. Тим самим українці знова навязують міцний безперервний звязок зі своїм відвічним правдивим минулим. Його славні події та багата культурна й політично-умова спадщина стають нам порадою, заповітом та дороговказами на майбутнє.

Треба сподіватися, що все це разом значно вплине також і на практично-політичне поступовання еліти нашого народу та відповідно формуватиме українство знову на сотки літ уперед.

Асист.інж.Лев Биковський.

M i s c e l l a n e a

Люди, події, книжки, статті.

1/ Ю. Я н о в с ь к и й умістив в"Календарі Альманасі" Українського Видавництва /Краків-Львів, 1942-43/ на 1943 рік на сторінках 58-60 коротеньке оповідання п.з. "Шаланда в морі".

2/ Проф.акад.М. В о з н я к подав також на сторн.115-119 статтю історичного змісту "При Кубані-Катеринодар", до стопятдесятріччя столиці чорноморців.

3/ Проф.Д.Д о р о ш е н к о в статті "Українські козаки в Криму" /див.журнал українських добровольців в таборах поранених п.з."Бояцька Слава",Вустрау, Ч.3-4, 1944, сторн.9-17/ подав популярну сторінку з нашої історії звязану з Чорним Морем.

4/ Доцент Л. Д у д о н присвячує "Конференції Трьох" /Черчіля, Рузвельта й Сталіна/, що зібралася була над Чорним Морем у Ялті 4-11 лютого 1945 р. спеціяльну статтю в московській газеті "Воля Народа", Ч.11, з 15.II.1945 р.

5/ В московській газеті "Воля Народа",Берлін,29.III.1945 подаються відомости про те, що большевики десятки тисяч кримських татар перегнали до Узбекістану, а значну частину калмуцького народу пересилили в Центральну Азію.

6. Г.А.Ф а к о у с с а реферує статті" Un Egyption vous parle... au pays des pharaons?" про біжучі події в Египті/Див:часопис "La Toison d'Or Берлін, ч.10, 28.I.1945/.

7/ Проф.Д. Д о р о ш е н к о умістив статтю популярно-наукового характеру п.з."Мстислав Удатний і перша поява татар" /Див.орган укр. збройних сил "За Україну",ч.II, з 17 лютого 1945/.

8/ Т о й ж е автор умістив у часопису "За Україну" /ч.7, з дня 21.I.1945/ статю п.з. "Похід князя Ігоря Святославовича на половців".

9/ З бібліографічною метою нотуємо книжку -Vaatz,A.dr.Deutsche Bauernarbeit im Schwarzmeergebiet.Berlin 1942, - [illegible] , - - in 8°,сторн.70 з ілюстраціями.

10/ Вельми поважну працю видав тойже автор у 2-му виданню -Vaatz, A.,dr:Sowjetische Kollektivwirtschaft in Gebiet der U.d.SSR,insbesondere im ukrainischen Raum.Mit 16 Tabellen und 23 Karten und einem Geleitwort, von Dr.[illegible]erkel.II.durchgesehene Auflage.Berlin 1941,216 S. Verlag Theodor Weicher.

11/ В слідуючому році вийшов також у 2-му виданню "Додаток" до попередньої праці: Vaatz,A.,Dr.:Sowjetische Kolchtivwirtschaft.Anhang.2. durchgesehene Auflage.Berlin 1942. Kartenanlagen zur Arbeit - Die Landwirtschaft im ukr.Wirtschaftsraum.

Загалом він обіймає 23 картограми України й 14 статистичних таблиць,то що

12/ Український М о р с ь к и й Інститут заохочує своїх членів і прихильників занятися опрацьованням слідуючих тем звязаних з морською проблемою України: 1/Егейський простір і море/, 2/ Простір Мармурового моря, 3/Простір Чорного моря, 4/Озівське море та його простір, 5/Простір Каспійського моря, 6/Оральське море та його простір, 7/Озеро Балхаш та його простір, 8/кол.Сарматське море. Згадані монографії,розміром до 60 сторн., з відповідними шкіцами в одному кольорі та з поданням використаних джерел, Укр,Чорном.Інститут має змогу видати циклостилевим способом в обмеженій кількости примірників.

13/ Др.М. А н т о н о в и ч умістив в часопису "Студент"/Ч.1, 1945, Мюнхен/ на сторн.5-7 статтю про "Старовинний Египет сучасними очима".

14/ Др Г а л а ш е в с ь к и й , родом з Кубані,написав повість п.з."Саргон Великий І." Т.І-ІІ /в рукописі/.

15/ В календарі на 1946 р.,Авгсбург 1946, на стор.101, уміщена слідуюча замітка про смерть Дра Ю р і я Л и п и : "1945 р. поляг смертю хоробрих поет, і письменник -і публіцист - лікар Юрій Липа /син відомого діяча Івана Липи/. Залишив по собі багато творів, а серед них дві збірки поезій /"Суворість" і "Вірую"/ три книжки "Нотатника" - оповідання і новелі з доби визвольних змагань, історичну повість "Козаки в Московії" та ін. Окремо стоять його праці "Призначення України", "Розподіл Росії" й ін. Покійний був близьким співпрацівником "Чорноморського Інституту" й "Українського Наукового Інституту" у Варшаві, приймав живу участь в діяльності обєднання поневолених народів "Прометей" та в українському громадському житті."

-----ooooOOOoooo-----

Видання

Українського Суходолового Інституту:

1. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Мапа Української Метрополії з поясненнями, Київ, 1944 /31х22/, стор.10 і 1 мапа.
2. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - книга перша. Ваймар, 1945 /31х22/ стор.50.
3. ВЕДЕ - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд, 1945 /31х22/, стор.4. Відбитка.
4. СТАТУТ парафії Української Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд, 1945 /31х22/ стор.4. Відбитка.
5. СИЛЬВЕСТР, Єпископ - Церковний Устрій в Україні. Київ 1945 /31х22/ стор.38.
6. МИКОЛА ЛІВИЦЬКИЙ - Дух Базару. Київ 1946 /31х22/ стор.18.
7. ІВАН БАГРЯНИЙ - Чому я не хочу повертатись до СССР? Відень.1946 /31х22/ ст.16.
8. В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ. 22 січня 1946. Женева 1946 /31х22/ стор.12.

Українського Морського Інституту:

1. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Варшава, 1940 /29х20/ ст.124+6.
2. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Туреччина, Бібліографічні матеріяли. Варшава 1940, /31х22/ стор.68.
3. Г.І.БРАТІАНУ - Початки торгівлі на Чорному морі. Варшава 1940, /31х222/ стор.42.
4. ОЛЕГ КУЛИНЯК- Чорноморська проблема в українській промисловости, Варшава 1941 /31х22/, стор.50 і схема.
5. ІВАН ШОВГЕНІВ - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /31х22/ стор.112 і карта.
6. АНАТОЛЬ ОГІЄНКО: Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Варшава 1941. /31х22/ стор.32 і 2 схеми.
7. ІВАН ШОВГЕНІВ І ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльности. Варшава /31х22/ стор.20.
8. ЮРІЙ ЛИПА і ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський простір. Атляс, Схеми рисував Ст.В. Варшава 1941 /31х22/, стор.45.
9. ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО - Організація адміністрації морських портів України. Одеса 1941 /31х22/ стор.34 і 3 схеми.
10. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга перша. Одеса 1942 /31х22/ стор.68 і 1 схема.
11. ЮРІЙ ЛИПА - Емоційні певні в Чорноморському світогляді, Одеса 1942 /31х22/ стор.15.Відбитка.
12. МАКСИМІЛІЯН ПЛЕЧКО - Українська Гетманська флота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /31х22/ стор.17. Відбитка.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942 /31х22/ ст.165 і І мапа.
14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга /31х22/, Одеса 1942, стор.67 і 4 арк.схем.

15. ІЛАРІОН, Архиепископ - Церква під монголами в 13-14 столітті. Одеса, 1942 /31х22/ стор.33.
16. ІЛАРІОН, Архиепископ-Український Запорозький скит на Афоні. Одеса 1942 /28х20/,стор.16 і І ілюстр.Відбитка.
17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя . Одеса 1943 /31х22/ ст.54 і 2 ілюстрації.
18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної ґеографії. Друге вид.з передмовою Л.Биковського. Одеса. 1943 /31х22/ стор.150 .
19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів. 1874-1943. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31х22/ стор.4 і одна ілюстрація.
20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні Всеукраїнської Високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.6.Відбитка.
21. ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ - Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.4. Відбитка.
22. ЮРІЙ ЛИПА - Міт Півдня. Одеса 1943 /31х22/, стор.7. Відбитка.
23. ІЛАРІОН , архиепископ - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31х22/ стор. 11 і одна ілюстр.
24. ВІТОЛЬД КЛІНГЕР - Аріяна Флавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксінського" /Чорного моря/ Одеса 1944,стор. 13.Відбитка /31х22/
25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса, 1943 /31х22/ стор.14 і одна ілюстр.Відбитка.
26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта. Одеса 1944 /31х22/,стор.73 і одна ілюстрація.
27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31х22/ стор:79 і І схема.
28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31х22/ ст.40.
29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно". Герсфельд 1945 /31х22/ ст.26.Відбитка.
30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга 7. Одеса 1946. /31х22/ стор.44 і одна мапка.
31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/.Київ, 1946 /31х22/ стор.9. Відбитка.
32. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - До історії Танаїса. /План міста/. Одеса 1946. /31х22/ стор.16. Відбитка.
33. СТЕПАН ГАЄВСЬКИЙ - "Александрія " в давній українській літературі. Одеса 1946. /31х22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ, -Чи були Кімерійці в Україні? Одеса 1946./31х22/ стор.15. Відбитка.

Українського Океанічного Інституту:

I. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України. Київ,1942 /31х22/ стор.23 і одна схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім в Харбіні. Одеса-Харбін 1943 /31х22/ стор.42 і 4 світлини.Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кійовича. Одеса-Хабаровськ 1944 /31х22/ стор.37 і одна мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса-Хабаровськ 1944 /73х49/.Передрук.
5. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31х22/ ст.47 і І мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31х22/ ст.19.
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса-Володивосток. 1946./31х22/ стор.35.

--- -оооОО§ООооо-----

З М І С Т :

------oooooOOOoooooo----

Український Морський Інститут
------------------------------ 36 ------------------------------

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

Книга восьма

Женева 1946

На правах рукопису

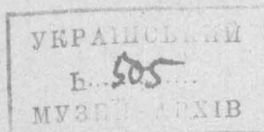

"... Татарська навала дала нам Острожчину, польська інвазія Слобожанщину, а сучасна північна небезпека дасть нам Припонтиду..."

/ДМИТРО ДОНЦОВ: З листа до Євг.М., наприкінці 1943-го року/.

НАШ ОПТИМІЗМ І ЙОГО ПІДСТАВИ

І.

Перевага великих монументальних справ характеризує наші часи. Хто б сказав тридцять, сорок літ тому, що боротьба народі в за існування дійде до такої напруги.

В тій боротьбі відійшли набік усякі зовнішні подробиці,- річ іде тільки і виключно про збереження свого життя і знищення,наразі хоч частинного життя інших народів.

Це є власне то велике, надмірно велике, що тяжить над життям,як української одиниці, так і цілого народу.

Як вийти цілим і можливо найсильнішими із цієї боротьби,як зістатися збереженим у цих змаганнях і перейти до більш тривалого і продуктивного життя?

Такі питання ставить собі кожна вдумлива людина. Такі питання ставить собі кожний українець, який неспокійний за долю свою, свого народу, своєї землі.

Наглі переміни при таких великих силах, що тепер виступили,- є неможливі. Нічого не здобудеться ґвалтом. Навпаки, обережним входженням у саме єство боротьби здобудеться дещо, а може й усе. Зрозумівши зміст положення,знайдемо перехід до інших відносин як ці, що нам випадали досі.

Отже річ іде про відновлення землі, відродження народу. В таких надзвичайних часах добре є зійти в найнижче, в самі глибини. Звідти тільки поставила у всі часі можливість відновлення. Там є рятунок і на нинішні дні.

Так, коли буря є дуже велика і сильна,мандрівець, щоб не бути знесеним набік від своєї дороги, припадає до самої землі.

ІІ.

Саме слово - імперіялізм лякає багатьох політиків. Ліпше його не згадуймо,кажуть вони, воно принесе нам нещастя. Нас усіх будуть називати імперіялістами,на нарід наш кинуть тавро,будуть нас за це цькувати.Так само,між іншим,говорено свого часу проти слова сепаратизм,яке кинули Тарасівці /чит.спогади Є.Чикаленка/,так само пізніш говорили і проти слова - націоналізм.

Можна подумати,що ми виходили на арену народів тільки завдяки своїй відмові від здобування. Можна подумати,що те,що мали ми,здобули завдяки своїй миролюбности. Спеціяльно сусідні народи хиба нас так і називають - миротворцями?

Однак ми маємо опінію іншу , і правдоподібно її не вдасться змінити. Поляки які від триста літ постійно відступають з наших земель,називають нас "гайдамаками". Москалі дають нам назву "вроджених бандитів", боячися нашого завзятого характеру, навіть, білорусини в однім із своїх кодексових видань пишуть,що "гета розбойницкое плем'я",тобто ми, нічого не маємо на думці лишень війну і здобування. В давніших часах мали ми славу козацького, военного народу, а в останніх часах повстанського. Царський Росії дали ми найбільшу кількість селянських повстань, так само і в новітній історії. Якось воно не виглядає на лагідний нарід.Певну миролюбність Галичини й Закарпаття в останнім столітті пояснюємо її кольосальною заморською еміграцією. Чесніше, здається, буде признатися разом із завдятим Бойком, Іваном Франком, що "ми-гайдамаки",і завжди ними були й будемо.

В зносинах із чужинцями, як інакше маємо виглядати? Нема народу на світі, котрий не ніс-би нам більш чи менш заховане знищення. Бо це є час боротьби народів за існування . Тим самим імперіялізм - експанзія, це слово, що кожний нарід несе з собою якби ві н то не прикривав і як він того-б не називав.

III.

Маємо й інший закид - імперіялізм цілком не відповідає р е а л ь н и м обставинам.

"Як можна писати про речі,які лелієємо хиба,як далеку мрію,- як про завдання найближчого часу. Жорстока дійсність гірко з усього того сміється. Імперіялізм - позбавлений всякого реалізму". Так пишуть до нас іще найбільш зичливі суспільники.

Дивна річ, як то люде жонглюють словом "реалізм". Здається комусь щось, пригнобить його щось - і він це називає - реалізмом. Слово це також "хоха - бука", як і "опінія закордонних держав", чи "нехіть европейських кругів". Що є, властиво, на землі реальне для людей. Р е а л ь н и м є п е р е д о в с і м л ю д и н а і найглибше, що нею керує, її почуття.

Якось так світ збудований, що в осередку його стоїть людина. Нема на світі "надлюдей" тобто таких, якіб були в відношенню до нас непомильними і ніколи не мали хвилі слабости. Немає "надлюдських" народів. Завжди можемо очікувати, що ті, які, здавалося є найбільш сильні, зле обрахують, але поступлять - і западуться. Так само можемо ждати і того, що при відповідній мобілізації сил, розширимось і - не зустрінемо поважнішого опору. Р і ч є т і л ь к и в т і м , я к а е н е р г і я в н а с , а я к а в с у п р о т и в н и х н а м л ю д с ь к и х , з а в ж д и т і л ь к и л ю д с ь к и х ч и н н и к а х.

IУ.

Та енергія приходить від д о з р і л о с т и п о ч у т т я . Ця дозрілість дає якби внутрішнє право поступати повновартісно й сильно. До тої дозрілости приходять народи, з погляду історика реальних подій, дуже таємничими шляхами.

Чому, наприклад, Англія, власне винищена внутрішніми роздорами, війнами і голодом - раптом під проводом Кромвеля стає до будови найбільшої держави світа? Як то Москва після найжорстокішої тиранії, і знищень чужинцями /де й наш Сагайдачний немало попрацював/ раптом протягом двох поколінь стається великодержавою і в Азії, і в Европі? Чиж на наших очах не кинено Німеччину на саме дно розпуки, розбору і голоду після страшного воєнного викривавлення 1914-1918 рр. і чи на наших очах приплив енергії не виніс її /був/ на чоло европейського континенту? /Від Редакції: писано було у 1943 році./.

У всіх цих подіях випадало-б сказати, що "обєктивні, реальні обставини" промовляли проти якогобудь найменшого відродження тих народів. Діти мерли з голоду в Берліні й чужі агенти рядили по цілим краю, коли почалось у 1923 р. її відродження; пси бігали вулицями Лондону і жерли непоховані жертви боїв, коли почалось колись відродження Англії.

Щось було в тому реальнішого,як трупи, голод і чужі агенти, - і це реальне була м о б і л і з а ц і я ж и т т є з д а т н о с т и н а р о д у , певне дозрівання його почуття. Це була реальність над реальностями і вона дала енергію до повновартісної дії.

У.

Те, що дозріває, або вже й дозріло тепер в Українцях, найбільш замкненому в собі народі Европи, це не дрібні почування. Те, що дозріває, приходить по страшних ударах і по великих смертях. Це - велика річ, а не подробиці. Це процес, якого жадна книжка не дожене, це формація, якої жадна заборона не відкличе.

Чим більше нищать можність життя на зовні, тим більше кристалізується воно внутрі. То є той внутрішній, великий реалізм, який важні-

щий від зовнішнього реалізму обставин. Коли обставини примушують нарід до змаління, він має два виходи - або зкарловатіти, змаліти, або вирости в своїм самоутвердженню ще більше.

Від прадавна кожний великий нарід, гнаний нікчемно і жорстоко, гнаний до знищення, починав вірити тільки в себе і в свою вибраність. Між Богом і собою, між Призначенням і собою не хотів мати посередників, якби там вони не називались. Боротьба за істнування народів, чим вона жорстокіша, тим сильніше самоутвердження викличе. Так є тепер в найглибшій психіці Українців. Чи-ж ми маємо себе заламлювати зовнішнім реалізмом, коли знаємо, що в душі Українця зріс свій внутрішній реалізм, як ніколи досі.

Є властиво маловажним, чи мало, чи багато людей, які висловлюють слушну, реальну думку? Важним є та сила з якою вони відчувають підклад дозрілого почуття в тій думці. Бо та сила не приходить від них самих, вона приходить з оточення, яке їх з. собою наповнює.

В тім є сила й думок про Чорноморські завдання України і про її призначення.

Призначення вглиб і вшир, енергія до творення внутрі і назовні,- при тому стоїмо і в то віримо. Це, властиво, прикмети одного й того самого - дозрілости почуття.

Довершити призначення вглиб.

Піднести гідність свого "я" не до описів і відомостей, а до самої мудрости життя. Наповнити своє життя самою українскістю, влити в кожний день і в кожну годину український спосіб думання. Божа ласка в тому, що ми - Українці. Ми є нарід з Божої ласки. Наш нарід гарний і плодовитий, наше родинне життя повне краси, якої нема на заході і сході, наші жінки - найсолодші подруги світа, ми творимо яскраве життя - в своїм побуті.

Те, що маємо але і що нас часами псує і з чого в останнім століттю карліють наші еліти, то прийшло зі заходу, або сходу. Треба тільки очиститися від того і знов будемо гарні і сильні.

Піднесім вартість /і то піднесім свідомо./ селянського побуту і традиції давнини /вони записані нашими вченими /, зробім то, очистім, і ми будемо мати кришталеве джерело життя.

Хто каже, що зле, що наш побут лагідний і безборонний, - помиляється. То зле, що в останніх століттях ми замало кохали його, замало були прив'язані до нього. Так мало, що не вміли навіть гинути за нього, за свій спосіб життя.

Піднісши свою гідність, зможемо, врешті, дати світові "ще одну вільну духом націю", як казали Тарасівці, і додавали "і в цім ми бачимо свій найбільший моральний обов'язок."Де є моральний обов'язок там є й очищення, там є й Бог.

Не можемо мати ані великих людей, ані довершимо великих діл, коли по занепаді ХУІІІ-ХІХ століть не очистимося на ново, коли не увійдемо вглиб себе і вийдемо вже очищені.

То є то оновлення оскверненої нашої землі, про яке говорив наш Пророк і Реформатор - Т.Шевченко.

УІ.

Без очищення Роду /не вживаю бридкого слова: расизм/,- нема просторення Роду, нема його імперіялізму. Аж дивно булоб щоб ці процеси йшли окремо: вони йдуть обіч, вони переплітаються, вони нераз - одно.

Не може, скажім, окрема людина жити тільки внутрішнім життям, не входячи в контакт із зовнішнім. А коли входить із ним в контакт, коли має пересвідчення своєї гідности, то буде поступати в пересвідченню своєї вартости.

Так само діє і цілий нарід, так само все в нім починається від його самоутвердження. І ц е р о з у м і ю т ь н а р о д и і н ш і, тільки це. Тільки мова гідности є зрозуміла для них, а не яка інша. Через плаксивість своїх видань про багацтва України, ч е р е з с а м о о б м е ж е н н я в с в о ї х д о м а г а н н я х стаємося підозрілими в очах світу, його опінії.

Не тої опінії дзявкотливих газеток - повій, що не варті й одного мізильного пальця нашої чесної служниці з села, а опінії людей чину.

- Гай, гай, - міркують вони, - що-ж то за тихий, неімперіялістичний нарід, що нічого не хоче чужого. А може він і свого не варт? Але тоді, якжето він зміг удержатися на такій багатій землі, і на такім чорноморськім роздорожжу народів? Тут, щось не впорядку,- щось вони хитро - мудро хочуть перепачкувати. Але то їм не вдасться.

Нам не вдасться сховати самих себе до кишені, ані не вдасться мати від когось "співчуття" або ще й "поміч". Навіть, на "зичливий погляд" ззовні не надіймося.

Ті, що приготувались до загину, помиляються. Власне з такого загину приходить до нас нове. Ті, що шукають тисячі ліків на тисячі будучих хворіб, що чекають на наш нарід, нехай ліпше тепер дбають, щоб той нарід був здоровий.

На закінчення зістається одно запам'ятати. Розмах наш б у д е з р о с т а т и разом із очищенням роду. Очищення роду, - це наслідок припливу моральної енергії самоутвердження. А ця енергія приходить, власне, від тих почуваних жорстокостей, які на нас упадають. Тому власне - час тепер свідомо говорити про завдання назовні і утвердження внутрі. Це - тепер для нас більша реальність, як усі "реальні обставини". Це - монументальна правда.

А на цифри знищень і взагалі матеріяльні речі не зважаймо, в історії береться в рахубу, таки все-ж - тільки е н е р г і я .

Др Юрій Липа.

/Від Редакції: Передрук з видання ч.26. з 1944-го року/.

"... Наше плаксиве письменство XIX та початку XX ст. впоювало, що ми є народом гречкосіїв та селянської ідилії, тоді як ми були й повинні бути народом підприємчивим: промисловців, торговельників, ремісників, лицарів і мореплавців.
Та не тільки наше письменство але і наша наука безкритично повторювала туманні легенди про нордиянське безглуздя, а саму назву України - слідом за філологичним непорозумінням наших сусідів - виводила від "Окраїни". Тоді як ми були митрополією Нової Греції, джерелом усіх культурних почінів на цілому Сході Европи..."

/Проф.др. В.СІЧИНСЬКИЙ: З листа до інж.Л.Биковського з дня 20.3.1946 р./.

МІТРИДАТ ЕВПАТОР БАЗІЛЕВС ПОНТІЙСЬКИЙ.

В і д Р е д а к ц і ї : Виходимо з тез: 1/ що "в часах, коли йдуть основні зміни в цілому світі, коли приходить перевірка усіх наукових надбань в кожній ділянці, неможе позаду залишитися і історична наука," 2/ що "ця перевірка усіх дотеперішніх надбань торкається насамперед історії України", 3/ що "кожне покоління мусить писати свою історію", 4/ що "в схемі нашої історії мусить ясно пробиватися риса всеукраїнськости і соборности, тобто обсяг української історії повинен охоплювати увесь український нарід на цілому його обширі і в часі", 5/що "при тому релігійні різниці мусять зійти на другий плян", 6/ що "мусять ясно виступити в нашій історії наша автохтонність", 7/ що "Треба ясно поставити справу, що український народ, а не хто інший будував чи руйнував свою власну державу, сусіди ж тільки користали з нагоди, щоб поживитися нашим коштом", 8/що "одноцільність, /тяглість/ і нерозривність історії як в часі, так і в обширі мусить бути головною лінією в нових опрацьованнях історії України" /Див. М и к и т а Д у м к а : За нову схему старої історії України, "Наші Дні", 1943, ч.9/, 9/тому в цій справі приєднуємося до думки деяких вчених та публіцистів, що поширюють рямці нашої історії; цілі історичні доби, які колись мали місце на наших землях, зараховують вони до української історії" /Див. І. Г н а т и ш а к: Історія української літератури. Часть І. Стара доба. Прага. 1941/, 10/Виходячи з вищезгаданих міркувань ділимо Українську історію на три доби: давнішу-азійську, середущу - понтійську і новішу-европейську. /Див. Л. Б и к о в с ь к и й: Проблеми української історії. "Чорноморський Збірник" кн. УП, На чужині 1946/, 11/ Кульмінаційним пунктом азійської доби нашої історії були часи Олександра Великого, розквітом чорноморської доби були часи Мітридата УІ. Евпатора, Володаря Понтійського й Всеукраїнського, верхом европейської доби досі були часи Володимира Великого, князя Русько-Українського, 12/ Наші науковці найбільше уваги звертали досі на вивчення новішої суходолово-европейської доби української історії, середуща ж - чорноморська та давніша передньо-азійська все ще чекають на своїх дослідників. 13/ Український Чорноморський Інститут займається всестороннім вивченням Чорноморського Простору в його минулому, сучасному й майбутньому. 14/ Інститут, досліджуючи морську /понтійську, чорноморську/ добу української історії, звернув увагу передовсім на часи т.зв. Понтійської Імперії Базілевса Мітридата УІ. Евпатора, в великодержаві котрого "Україна була житницею, Кавказ збройовнею, а Понт скарбницею", 15/ Базілевс Мітридат /Богдан/ УІ. Евпатор /див. світлину/, що кілька десятиліть очолював нашу Понтійську Великодержаву був, на думку дослідників, надзвичайною людиною, "надлюдиною", тому нічого дивного, що відповідні історичні досліди створили вже окрему наукову галузь звану М і т р и д а т о з н а в с т в о м . 16/ Бажаючи зацікавити дослідників нашої історії Мітридатознавством подаємо нище, в перекладі покійного В а с и л я Б о г а ц ь к о г о , передмову, до монографії: "THEODOR REINACH'A: Mithridate Eupator, Roi de Pont, Paris 1890, in 8°, XVI + 494 сторн., котра ще й досі вважається підставовою працею в цій царині. 17/ З українських більших праць, що торкаються цього питання, найкращою є - Ю р і й Л и п а : Чорноморська доктрина, 2 вид., Одеса /Варшава/ 1942 ін 4°, 165 стор. 18/ З поміж найновіщих чужинецьких видань всесторонній перегляд подій та вичерпну бібліографію предмету подає "The Cambridge Ancient History", Vol.IX, Cambridge 1932, At the University Press...

Передмова.

Коли б завданням мого твору було виянення того враження, яке залишив Мітридат Евпатор в умах своїх сучасників і пізніщих поколінь, як постать надзвичайної людини, я мав би трудноші тільки в тім, що власне вибрати серед безлічі доказів.

Єдиний з поміж усіх монархів Сходу, цей "незначний" володар країни, майже незнаної до нього, який сам ніколи не приймав для себе епітету Великий, дізнав палкої зненавісті й мимовільного захоплення зі сторони своїх ворогів /1/.

Його смерть здалася їм звільненням від сорокалітнього страхіття: римська армія перейнялася радістю, народ одягнувся в святочну одежу, ніби десять тисяч ворогів умерло в його особі /2/. Державні мужі не надавали Великому Побідникові ні найменшої поваги, яку про теж надавав йому народ. Помпей влаштував йому урочисті похорони в могилі його батьків /у Синопі/ "як володареві найбільш відважному за його часів" і кілька місяців пізніщ Ціцерон публично назвав Мітридата "найбільшим із володарів, із якими Рим вів колинебудь війну" /3/. Та ж сама мова сто літ пізніш у Веллеіуса Патеркулюса /4/ і така ж мова ще у Плінія /5/. Коли ж від стародавніх авторів перейдемо до нових, то пригадаймо їм хочби слова Расіна: "якого самі поразки створили майже всю славу трьох найбільших вождів республики" /6/ та Монтеськьє: "Це цар великодумний, який у недолі, як лев, що оглядає свої рани, не був більш пригноблений" /7/.

Я міг би також додати, що це була людина велика й надзвичайна, й також що доля його була трагічна. А також, що вона дає історикові, як і поетові величезний матеріял для патетичних оповідань і яскравих малюнків. Але подібні розважання мають малу вагу для читача наших днів, що вимагає від історика менше почуття, а більш науки. До того й ще ці підстави, на котрі я покликався далеко не суть одинокі. Як що Мітридатова особа та його панування заслуговують здається, глибокого студіювання, то й ще особливо через те, що, на жаль, цей "напів-варварський" цар перейшов в історію як один із безвартісних метеорів, що не зоставляють ніякого сліду на своїм шляху, так як блиск вогню й відгук шуму після їхнього зникнення.

Мітридат зєднав своїм походженням і вихованням дві великі цивілізації, однаково дивні, хоч різні, що довгий час змагалися за панування у східній частині Середземного моря.

Олександер Великий чужий своїм походженням до вічних їхніх суперечок, уперше спробував поєднати їх, поглибити в вищій єдності. То була геніальна ідея й ніхто не може сказати, який був би наслідок, коли б Великий Македонянин переміг. Його смерть понесла її разом із ним у могилу.

Два віки пізніш Мітридат Євпатор зібрав й перейняв на себе Олександрові думки, які зробив своїми, ніби по праву народження. Мрія його юнацтва й його дозрілого віку, в залежності від домінуючої політики, послужила до відновлення на його користь ніби Олександрової Імперії, принайменні незмірної імперії, коли взяти під увагу всі ті землі Европи й Азії, де грецька мова стала виключною мовою правлячих кол, провідницею поступу. Ця монархія охопила б найбільш квітучі країни стародавнього світу: Малу Азію, береги Евксінського /Чорного/ моря, Македонію, Грецію, а в майбутнім, більш далекім також і Сірію, Египет, та прилеглі до них краї.

Перська через династію, через офіційну релігію, через адміністраційні й мілітарні традиції, так добре пристосовані до характеру й звичаїв східних народів, вона вся була цілком грецька: мовою, мистецтвом, розвоєм міського життя, короче кажучи, цивілізацією. Що це було так, принаймні деякий час за його панування, як найвищий обект Мітридатової амбіції, то це виказують не тільки дійсні здобутки, але також і комбінації його дипльоматії на далеку мету.

Він представляється в уяві народів одночасно як наслідник Дарія й Олександра,що кохав чистою любовю Грецію не кидаючи нічого зі свого оригінального іранського: так він виховує при своїм дворі сина одного египетського володаря, закладника чи майбутнього вассала,то він навязує секретні звязки в Сірії де одна партія мріє запропонувати йому корону Селевкідів, що зосталася без наслідників.

Він кинув на послуги своїх великих замірів всі ресурси інтелегенції,своєї невтомної,позбавленої застережень завзятости; він уживав по черзі хитрість, підступ,скритість,віроломність,рідкі таланти організатора,політика й вояка.Але він зустрів на своїм шляху перешкоди,яких не знав Македонський здобувець - його попередник й взірець. Це були - грізна могутність і жадоба Риму,що вже володів половиною грецького світу й якого доля призначила до захоплення другої.

Це з вище згаданого власне права,а не під впливом інстинктивної і спадкової зненависти,такої,як у Ганнібала,Мітридат став невблаганим ворогом Риму,таким,яким він уявляється завжди в традиції. В дійсности він змагався з Римом не смерть тільки примушений й зневолений до того й так мало думав про те,щоб його зруйнувати,що почував би себе щасливим,колиб міг поділити з ним світ.Чого ж він домагався урешті,коли не того,що повинно було закінчитися згодом спокійною силою речей,пять віків пізніще,коли після смерті Феодосія Римська Імперія,падаючи під власним тягарем, розділилася на дві частини,яким судилося відвертатися одна від одніеї все далі й далі: на Імперію латинську з Римом і Імперію грецьку з Константинополем.

З того розпочатого розходження й з замилування до невпинних суперечок його ворогів цар Понту тішився до кінця.Це сталосяб коли б не вдалося Помпеєві і Маркові Антонієві побідити - тому що на Сході порівнюючи з Заходом було менше війська,старшин і генералів.Не треба шукати глибоких причин тріумфу,що його Рим купив дорогою ціною:ні свобода,ні поступ не входили в гру в цій боротьбі між двома деспотизмами,одним олігархічним,а другим демократичним.

Але якщо велитенські проекти й довгі Мітридатові зусилля закінчились тільки трагічною невдачею та самогубством переможеного титана,то правду кажучи, його поражка мала для стародавнього світу настільки ж великі наслідки - що я кажу? -майже такі ж наслідки,які мала б його перемога.

На першім місці його поява, його перші успіхи,ентузіастичне прийняття яке він мав в країні Еллінів,довгі спомини і невгамовані надії,які зосталися після нього удоводнюють блискучим способом солідарність яка звязувала різні країни грецької мови та цівілізації.......Рим, під угрозою невпинного поновлення тої боротьби,з якої він вийшов знесилений та побитий, повинен був або зріктися усіх частин своєї Східньої Імперії,або простягнути свою політичну владу,аж до найдальших меж,що були під моральною владою еллінізму. Звичайно, що він прийняв це останнє рішення.Також і остаточна анексія всієї Малої Азії, обмеження в провінціях Фракії,Крети, перетворення Кіммерійського Босфору, Колхіди, Арменії та Коммагенії в стисло васальні держави були більш-менш простими,але рівнож неуникненими наслідками страшних повстань,які викликав і керував Мітридат. Це через Мітридатову війну,- казав дуже справедливо один стародавній історик,римська імперія поширилась аж до берегів Евксінського моря,до Евфрату й до пустині,яка відділяє Азію від Египту; бракувало тільки Египту,щоб приєднати все Середземя /8/. Египет сам зрештою вже підупав наслідком цієї великої війни і був уже не більше,як дозрілим овочем,що призначений був упасти з дерева при першім струшені. Нарешті цей останній плід упав, увесь еллінізм за винятком відокремлених колоній - Месопотамії і Вавилонії, знову віднайшов свою політичну єдність в прецизійній формі яку їй дав Мітридат: спільне існування під пануванням единого чужого,але філогеленського, володаря.І врешті, хиба не все одно для людського поступу, чи володар називається Мітридатом чи Цезарем, і кому кадили й давали податки стародавнього світу, чи Ормуздові, чи Капітолійському Юпітерові? З другого боку через саме це втягування всього еллінського сходу в Римсь-

ку Імперію вона зустрілася на всій фронтовій азійській лінії з народами, традиціями й впливами Ірану,де Олександрові так тяжко було впровадити еллінізм шляхом підбивання. Однаково ж він тут ніколи не закорінився. Ці народи - іберійці, вірмени, мідяне, асирійці, араби пустині,згуртовані довкола партійської династії Арсасідів, вперше познайомили Рим зі справжнім Сходом,з його великими ріками,з його степами,його горами,з його короткими гарячими літами і довгим сном його зім, з його місцевим і усталеним поняттям людини,Держави й Бога, з його непереможним відпиханням матеріяльної і моральної цивілізації Заходу. Старий антагонізм Азії й Европи,оспіваний Гомеровими одами й Геродотом, приспаний за Олексадрових часів і еклектизмом їх наслідників, відразу прокинувся від з'удару двох рас,зайшлих побідників,одної з берегів Італії а другої з глибини пустинь Хоросану,щоб зустрітися на берегах Ефрата. Це зробила мітридатова війна, яка звела Іран із Римом. А тому що мирне співжиття цих двох великих сусідніх держав, не вкладалося в рамах стародавнього світу, ця зустріч незабаром породила завзятий конфлікт, невпинний, невблаганий, з струднощами непериваний Арсасідами чи Сасанідами на деякий час перемиррям.

Мітридат сам розпочав цей новий період відвічної боротьби, це відновлення офензиви Орієнту. Він, який на протязі свого панування репрезентував ніби останнього коронованого оборонця еллінського відродження, перетворився перед своїм упадком у правдивого орієнтального монарха,оточеного евнухами, жінками й відтятими головами.Ведучи війну,замість компактних фаланг,уживав він голих лучників із затроєними стрілами й замість гордої кавалерії перейшов поволі до військовшго безладдя /хаосу/ роблячи нарешті заклик до релігійного фанатизму, через що продовжив летаргію Сходу й кинув під ноги італійського наїздника всі старі нації,розкидані від підніжжя Кавказу аж до берегів Перської затоки.

Також з одного боку Мітридат - то останній законнийнаслідник Олександра,Пірра й Персея, з другого він провозвіщав Орода й Хозроя та підготовляв в далекім майбутнім Магомета.

Третя консеквенція довгої Мітридатової кризи це приспішення зміни інституцій Риму. Досвідчення тих сорока літ війни виказало цілковиту непридатність тих інституцій,як політичних, так і військових. Щорічна зміна головної влади й правителів, обмеження їхніх уповноважень до окремих визначених провінцій, відсутність постійної армії, управління військами доручене доглядові адвокатів, безладдя в закордонній політиці,залежній від хисткої більшости голосів на народніх зібраннях. Увесь цей заповіт але зрозумілого минулого часу, поволі занепадав в обличчі небезпеки, що невпинно відроджувалася,ширилася й загрожувала відразу стільком провінціям.

Тричі Рим був змушений озброювати своїх генералів доручаючи їм оборонити чи відвойовувати східню частину імперії, що мала виняткові умовини, які дуже ріжнилися на розлеглій території з її багатством та простором. З того, що можна було тоді бачити двох з тих римських вождів-начальників по повороті з їх побідних виправ могли здобути найвищу владу в батьківщині. Також три великих Мітридатових противники: Сулла,Лукулл і Помпей репрезентували етап до мілітарної монархії, що стала необхідною формою правління світу й яка остаточно затріумфувала з Цезарем і Августом. Імперія була результатом так універсального розуміння римського панування,як і внутрішньої анархії та невблаганої боротьби партій.

Такі були три головні наслідки Митридатової поразки: цілковите втягнення еленізму в Римську Імперію, пробудження національного антагонізму і старої боротьби Сходу й Заходу, переформування політичних інституцій Риму. Не зостається більш нічого до опису в цім короткім нарисі,як одна далекосяжна консеквенція, мало спостережена, але не менш важний вислід побід, які значать початок панування царя Понту.

В кінці другого століття перед нашою ерою дорогоцінний зародок цівілізації, який грецькі колонії посіяли на північнім березі Чорного моря /в сучасній Україні/, оказався до решти придушений навалою народів Півночі.

МІТРИДАТ VI ЕВПАТОР
ІМПЕРАТОР ПОНТУ Й ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Буде вічною славою Мітридата Евпатора, що він ще на зорі свого панування відгукнувся на розпачливий заклик Таврійських греків, і прийшов їм на поміч та протиставив греблю проти хвилі варварства, що підносилася.

Наслідком цеї експедиції було не тільки достарчення відомостей, котрік розлеглістю так хвалився Страбон, але дякуючі їй Херсонес і Пантекапея, ці вартовні цивілізації, що загубилися на порозі Скитії, були нарешті відновлені, дякуючи її два огнища світло продовжували світитися в Киммерійськім сумерку, хоч тихим сяйвом, але корисним на протязі всього існування Римської Імперії і навіть потім.

Пантикапея впала, не можучи витримати нападів гунів, але Херсонес, згодом Херсон пережив аж до кінця десятого століття "Ведета посунена на Північ Імперії, до форпосту Візантії в скитському світі, стала завжди її відкритим оком на рухи Сарматії... переховуючи безперервно ще й в середні віки традиції стародавнього еллінського генія." /9/.

В стінах цього міста, що його колись врятував Мітридат від заглади, русько-український князь Володимир, осяяний його світлом, прийняв Хрещення і, в той же день, коли так можна сказати, зродилася душа святої Руси-України. Сталося так наче б то понад віками й расами Мітридат подав руку Петрові Великому, новітньому суверенові, якого характер був дуже подібний до характеру володаря Понту.

Я думаю що сказав досить щоб зробити ясним, без перебільшення, привабливість і важливість мого твору, щоб показати, що Митридатове панування було зі слушного погляду рішучою епохою, зворотним пунктом в стародавній історії. Цей епізод такий цікавий, уміщений ніби на грані двох великих історичних доб, ця складна держава, останне втілення еллінізму, де мішаються сперечаються й поєднуються стільки рінородніх складнів, ніколи не була досі обектом поважної монографії. Мітридат не знайшов біографа за стороднавніх часів і немає його ще й досі /10/. Без сумніву історики Риму не могли пройти, не спинившись, перед цією велитенською фігурою. Але врешті решт навіть більш мудрі з поміж них /11/ не дали нічого іншого як тільки тримаючись в своїх звідомленнях звязаних з римською історією точки погляду тісної необхідності, дали кажу тільки матеріяли що можуть викривити перспективи й зіпсувати осуд.

Я спробую перемістити Мітридата в середину картини, щоб воскресити з людиною її саму й все середовище, яке він виповнив на протязі пів століття своєю надзвичайною діяльністю.

Замір був тим труднішим до виконання, що документів якими я розпоряджав було обмаль. Та й взагалі вони були не цілком певні для наших завдань, бо походять з доби більше як на століття після Мітридатової епохи. Зрештою зложені вони в неприязному дусі найбільшими його ворогами, походячи з кол тріумфуючого Риму.

Твір реконструкції треба було попередити довгою й тяжкою роботою збирання й критикою, джерел. Чи я зміг осягнути успіх у цих трьох завданнях? Це нехай вирішать інші. Все, що я міг би ствердити це те, що я не занедбував ніяких відомостей, ніякого джерела інформації, ніякого сліду, який міг би повести мене до відкриття правди. Я читав і перечитував літературні тексти, відповідні оповідання, або фрагменти розпорошені по великих збірках стародавніх авторів. Я зібрав збірники манускриптів і періодичних публікацій, які завжди поповнював. Я мав в руках, вивчив і класифікував всі царські медалі, які робили найбільше враження в Понті й в сусідніх країнах /12/. Ці останні джерела, які історики часто занедбують й які, одначе, складають більш солідну базу для хронології, без якої не було б історії, здалися мені так важними, що я присвятив оглядові їх спеціяльну розвідку /13/.

Для ознайомлення з документами я хотів би додати ще ті уривки з творів, що мають більш барв і правди моїм картинам. Незалежно від моєї волі обставини не дозволили мені здійснити це бажання. Звідціль прога-

лина в моїй інформації, яку я відчуваю більш ніж хто інший і яку надіюся колись доповнити, читаючи матеріяли про подорожі, щоб збільшити своє особисте недосвідчення.

Накінець, не тверджу, що я старався простудіювати абсолютно всі нові праці, опубліковані у Франції, або на чужині, що торкаються безпосередньо моєї теми, якщо я не запхав низ моїх сторінок великою кількістю відсилок до наукових праць, то це зробив я навмисне, тому що вони або підтверджують вислідн моїх власних дослідів, або їх заперечують. В першому випадку я хотів би залишити слово документам, в другім - я вважаю зайвим допомагати поширенню помилок, великих чи малих, що їх зробили мої попередники.

Примітки.

/1/ Suéton, César; Eutrope VI, 22.

/2/ Plutarque, Pompée, 41-42; Appien, Mith. 113; Cicéron, De prov. consul. 11.

/3/ Appien, Mith. 113; Cicéron, Pro Murena, XV,32: "коли зважити, що Мітридат міг і що зробив і який він був розважний муж поміж усіма володарями, з якими римський нарід вів війну, тоді напевно будемо вважати його за найбільшого з царів". Cf. Acad. II, I, 3: "Мітридат, найбільший цар після Олексадра".

/4/ Velleius II, 18: "Мітридат муж і не мовчазний і не говіркий без потреби, в війні найпроникливіший, в добродійстві найкращий, часом із фортуною, духом завжди великий, вождь розсудливий, вояк власною рукою, зненавиджений між римлянами як Ганнібал". Текст тим більше вартий уваги що він здавалось ніби походить від Саллюстія. /Sénèque, De beneficiis, IV, I, I: "про якого... більше, як сказав Саллюстій, треба говорити з дбайливістю"/.

/5/ Hist. Nat., XXV, 2,5: "Мітридат найбільший царь свого віку".

/6/ Préface de Mithridate /1673/. Перед Расіном, La Calprenéde - вже був виставив на французькій сцені Mort de Mitridate, 1635/ цей твір, що відзначається більшою історичною правдоподібністю ніж поетичними прикметами.

/7/ Considérations sur la grandeur des Romains et leur Décadances, ch.7.

/8/ Appien, Mith. 121.

/9/ Rambaud, Constantin Porphyrogénète, p.487-491.

/10/ Не можна вважати за біграфію нижче подану некшталтну або незакінчену спробу de J.E. Wöltersdorf, Commentatio vitam Mithridatis M. per annos digestam sistens /diss. Goettingue,1813/; de P.S. Frandsen, Mithridates VI. Eupator, König von Pontus, 4 Bücher / вийшла тільки 1-ша книжка, Altona, prag.1847/, нарешті de Sourias, Histoire abrégée de Mithridate / по грецькі /у "Parnassos", VII-VIII, 1878. Дрібязгова стаття de Saint-Martin /Biographie universelle/ недокладна тому, що явно використовує правдоподібно вірменські джерела. Прекрасна праця de Ed. Meyer, Geschichte des Koenigreichs Pontos /Leipzig, 1879/ доведена на жаль тільки до початку мітридатових війн. Ця книжка заступає непотрібну компіляцію Foy Vaillant, Achaemenidarum imperium, sive regum Ponti, Bospori et Bithyniae historia ad fidem numismatum accommodato /Paris,1725,in 4°, 1728 in 8°/

і тезу de F.J. Volpert, De regno pontico ojusque principibus ad regem usque Mithridatum VI /Münster, 1853/. Cf. про працю de Meyer, A. von Gutschmid, Literarisches Centralblatt, 1880, N.27.

/11/ Drumann, Niebuhr, Ihne, Neumann, Durny і передовсім Mommsen я собі робив би закиди, колиб не зацітував його зосібна на початку моеї праці, котра їм завдячує стільки матеріялу.

/12/ В трьох відділах „Додатку", наприкінці книжки, знаходиться обговорення всіх родів джерел. Грецькі автори, в цій праці, звичайно цитовані після колекції Dido, латинські автори і Dion Cassius після останнього тексту малої колекції Teubner,a. Для обговорення Appien'a я постійно користувався виданням Mendelsohn'a /Teubner,1858/, для - Licinianus'a згаданим виданням з Bonn'u /Teubner, 1858/, для - Obsequens'a і Periochae Тіта Лівія виданням O.Jaha /Leipzig, 1853/, для - Orose виданням Zangemeister'a /Wien, 1882/, для обговорення вривків з Саллюстія виданням Kritz'a /Leipzig, 1856/, вкінці для - Ціцерона - другим виданням d'Orelli.

/13/ Trois royaumes de l'Asie Mineure /Cappadoce, Bithynie, Pont/, Rollin et Fenardent, 1888 /in 8°, VII + 208 p. avec 12 planches/. Засади й висновки цієї праці були останньо подані /що торкається Бітинії і Понту/в новому томі "Catalogue des monnaies grecques du Musée Britannique": Pontus, Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosporus, Warnick Wroth'a /London 1889/.

Др.Теодор Райнах.

/Від РЕДАКЦІЇ : Передрук з видання 26 з 1944-го року/.

"... Ніхто не завдав собі труду розміркувати, як би то уложилися політично-географічні відносини на південному сході Европи, в східніх областях Середземного моря, в Передній Азії, колиб Україна не належала до Російської Імперії...".

/ СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ: Україна зі становища політичної географії, Берлін 1923, сторн. 143/.

НОТАТКИ ДО ПИТАННЯ ЗА ТРИЗУБ

I.

Литература за тризуб - гербовий знак українських князів, до нашого часу досягла значних розмірів. Між тим багато питань, пов'язаних з цим національним українським символом, лишається досі невиявленим, так саме як і основне питання за його походження. В одній з пізніших робіт, присвячених тризубу, автор заявляє, що "Коли був би мій рукопис про тризуб з р.1920 вповні опублікований, всі пізніші публікації про тризуб були б набрали іншого змісту і автор, що написав статтю до "Української Загальної Енциклопедії", не міг би твердити що значіння тризуба - "не вияснене". /О.Пастернак. "Пояснення тризуба герба великого князя Київського Володимира Великого". 2-ге вид., Прага, 1941 р. стор.57/. Ми не поділяємо оптимизму автора цієї праці і не думаємо разом з ним, що висунутою ним гипотезою - "пояснення монограми київ ського тризуба - закінчено". /Згадана праця О.Пастернака, стор.44/. Навпаки, гадаємо, що для повного розуміння київського тризуба потрібне ще довге збирання та накопичення матеріялу, тим разом і з джерел ще цілком не використаних. Вся велика література присвячена тризубу, що накопичилася за часи від 1815 р., уявляє собою майже виключно висловлювання ріжними авторами своїх особистих думок та гипотез, звичайно не досить обгрунтованих. Тим то пояснюється надзвичайна кількість самих ріжноманітних, та часто фантастичних пояснень тризуба. Замість того, щоб ретельно збирати, досліджувати та публікувати нові матеріяли за тризуб, більшість авторів цього питання, поспішалася висловити "свою здогадку" й таким чином зробити науковий винахід. Наслідком того, за більш як 130 років, накопичилося не стільки багато матеріялів за тризуб, скільки ріжних, часто протилежних, фантастичних, та здебільшого дилетантських "пояснень тризуба", яких маємо стільки ж, скільки авторів бралося до цього питання. Всі ці "пояснення" в загальній сумі, не виявили, а остаточно заплутали питання, саме по собі не більш складне, ніж питання за будь який гербовий символ або родовий знак. Недобру послугу в науці, як і завжди, роблять попередні тенденції, для доказу яких історичні факти притягаються за волосся. Наприклад, надзвичайно цікавим є факт подібности деяких варіянтів князівських тризубів з сармато-аланськими родовими тамгами. Цей факт вимагає великих спеціяльних дослідчих робіт, та попереднього збирання матеріялу. Бо між сармато-аланською добою та Київською державою маємо перерву на півтисячиріччя, яка виповнена цілком інакшим культурно-історичним матеріялом. Відтак ніякого звязку, ні хронологічного, ні реального між цими культурами покищо не маємо. Адже ж при сучасному рівні наукового знання не можна писати наприклад, що "походження київського тризуба з Греції доводиться тим, що грецький бог моря Посейдон зображався із тризубом у руці". Хіба це є науковий доказ? Або такі неймовірні заяви як от, що "Наші зносини з Грецією були давніші, як із Швецією. Давніші й безпосередні були ці зносини і звязки з Боспорським царством, в якому тризуб принятий на монетах царів і на хресті". Та далі "Наслідком безпосередніх звязків Києва /України/ з Боспорським царством... тризуб зайшов до Києва". /Згадана вище праця, стор.50, 57/. Що то за наші зносини та безпосередні звязки України і Києва з Боспорським царством, за часи якого не тільки Києва а навіть і слав'ян ще не істнувало в природі? Вважаємо такі безвідповідальні заяви, в популярних виданнях, розрахованих на ширші, не досить підготовані в фахових історичних питаннях маси, дезорієнтуючими та шкідливими. Блискуча, але драматична історія великого українського народу, шукає лише реальної правди і не потрібує розмальованих пряничних коників. Гадаємо, що на сучасному рівні розвою української культури та науки, цілком вчасно та доцільно було б скласти в межах "Групи перед та ранньої історії" Української Вільної Академії Наук - "Комісію Тризуба", яка б піклувалася збіранням

матеріялів та їх дослідженням, на певному науковому грунті. Значною хибою літератури за тризуб є недостатність фахових археологічних та історико-культурних досліджень по цьому питанню, на той час як вичерпальне та вирішаюче виснення генези тризуба, може бути і буде дано лише шляхом накопичення відповідного археологічного, етнографічного та історично-культурного матеріялу, його узагальнення та інтерпретації. В цьому напрямкові дуже цінні були би досліди та вислови наших достойних старих керівників української археології, володіючих великою потрібною ерудицією - Проф.проф. В.Щербаківського, П.Курінного, В.Козловської та інш., а по окремих питаннях - таких славетних ерудитів, як от античник проф. А.Кацевалов, або нумізмат проф.В.Шугаєвський. Їм саме належить чергове слово по питанню за тризуб.

II.

На стадії розвитку суспільства, яка характеризується матріархальною ордою з стате-віковим розподілом праці та облавним полюванням на великих тварин, яко керуючим виробництвом, в залежності та в наслідок цього соціяльно-економичного устрою, виникають та складаються тотемічні уявлення, які в дальшому переживають довгі часи. Яко тотеми зустрічаються, не тільки мисливські тварини, але й основні знаряддя полювання та виробництва. Для Европи цю добу пізнього палеоліту визначають орієнтовно 30.000 - 10.000 р.р. до нашого часу. Від полеоліту не маємо ніяких слідів тризуба. Натомість править його попередник та прадід-гарпун, що робився з кості та рога. Деякі сучасні дикунські племена полінезійского кола, вживають в рибальстві подвійні та потрійні тризуби, з остями з очерета або дерев'яними з зазубнями. Спираючись на ці рівнобіжності етнографічні, деякі дослідники / Forrer R./ припускають можливість існування деревяного тризуба в палеоліті та неоліті Европи /10.000 - 4.000 до Р.Х./ хоч й визнають відсутність фактичних тому доказів. За бронзову добу той же дослідник твердить вже доведеним існування тризуба в Европі, але ми тому доказів також не знаємо і для бронзової культури на Україні, маємо ще гарпун з зазубнями /Катеринославський Музей, матриця з тальку, інв. ч.37046/ Безумовно тризуб з'являється в країнах найстаріших цівілізацій Сходу і звідти історичним шляхом розвитку Середземноморського культурного кругу, розповсюджується по Европі. В стародавньому Египті, завдяки природним та історичним умовинам тотеми сформувалися задовго до об'єднання Египту і вже існували в розвиненому вигляді в 4-му тисячирічві до Р.Хр. Це були місцеві божества, окремі символи та знаки для кожного ному: Яко тотеми в Египті переважала обожені тварини та їх виображення. Але були випадки "стотемлювання" і важніших знарядь праці та полювання. Відтак зустрічаємо тут в приморському номі Нижнього Египту тризуб яко тотем. Здається це найдавніший відомий нам тризуб. На всьому протязі навіть стародавнього царства /3.200 - 2.000 р.р./ египетська техника розвивалася на базі бронзового металю. Звідци можна думати, що египетський тризуб-тотем був лляний з бронзи. Розвиток египетської культури протягом того ж часу, був автохтонний та спонтанний, через що в самостійному тут виникненні тризуба та трансформації його в тотемний об'єкт та гербовий знак нома, здається не може бути сумніву. В Месопотамії тризуб /очевидячки також бронзовий/, відомий вже під час 3-ї Урської династії /3-е тисячирічча до Р.Х./ в складі сумерійської культури, елементи якої заходять в дальшому в вавилонську, більш розвинену культуру, яка вже розповсюджується по всій Малій та Передній Азії. Відтак і тризуб в вавилонській культурі /2-е тисячерічча до Р.Х./ набуває вже далеко більшого розвитку та розповсюдження. В Мезопотамії тризуб вживається рівнобіжно та поруч із двозубом, і ості на них часто виображаються в формі хвилястих клинків, яко лизнів полум'я. Тут тризуб, вже далеко одійшовши від свого первісного тотемічного значіння, символізує блискавку та божество години. Найбільшого розповсюдження тризуб набуває в Асирії /початок 1-го тисячиріччя до Р.Х./, де часто зустрічається на царських стелах, в формі потрійної блискавки. Можливо, що в звязку з вавилонською культурою, що мала значний

вплив на Егейський світ, тризуб з'являється і в Крито-Микенській культурі і далі в грецькій митології. Деякі дослідники, досить обгрунтовано, бачуть виображення тризубів в знаряддях, які несуть на плечах вояки на барельєфі відомої стеатитової Минойської вази /2 -е тисячеріччя до Р.Х./, також виображення тризуба на уламках срібла, що правили за гроші з роскопів Трої 2. Не підлягає сумніву наявність тризуба вже обоженого в Пізне-минойську добу /12 - 8 ст.ст. до Р.Х./, в так звану Гомеровську епоху, коли складалася грецька митологія та епос. Звідсиля тризуб виходить вже яко атрибут Посейдона - володаря морей та рік, а також Персефони - дружини Гадеса, що був владикою підземного царства та огню. В останньому разі значіння - близьке до вавилонського. Тризуб був гербом грецьких полісів - Троецени та Фалакарни. Тризуб,яко державний символ, виображався на монетах Македонського, Понтійського та Боспорського царств. З Греції, разом з її культурою та митологією, тризуб, в тому ж значінні божеських атрибутів, перейшов до Риму. Залізний тризуб відомий серед знаряддя Латенської стації в Швайцарії. За імператорського часу, тризуб уживається в рибальстві, а також як спеціяльна зброя у гладиаторів.

Перші тризуби на Україні відносяться до доби раннього заліза./6-3 ст. ст. до Р.Х./. На цей час зустрічаємо тризуби як навершки декоративні бунчуків - що правили яко знак влади скитських царів. Ці навершки бунчуків робилися з бронзи і насаджувалися на ратища. На їх вістрях підвішувалися дзвоники, або приroблялися фігурки птахів та оленів. В сармато-аланську добу /1-4 ст.ст. після Р.Х./виображення тризубів та двозубів звичайні яко тамги, на надгробкових мармурових стелах та плахах. Найпізніші того часу виображення тризубів та двозубів відомі на металевих прикрасах доби великого переселення народів /5-6 ст.ст. після Р.Х./, в виробах так званого поліхромного або гото-гунського стилю. Після переселення народів в розвитку тризуба в Надчерноморських краях, наступає визначна довга перерва, наповнена культурою пізніх кочовиків-скотарів. Знову несподівано і вже в високо розвиненому вигляді тризуб з'являється у Київських князів, з кінця 10-го ст. Ще раніше, разом зі складанням февдальних відносин та держав в Західній Европі, тризуб і там виникає яко гербовий знак багатьох рицарських родів. Тут він був простим наслідком елементів римської культури, яка була рознесена по всім терені світової римської імперії, та створила основу усій послідуючій західно-европейській культурі. Відтак в генезі та розвитку тризуба - двозуба ніби то помічається безпосередній та логічний звязок, визначений Середземноморським культурним кругом, його розвитком та рухом. Египет-Мезопотамія, Мала та Передня Азія, Егейський світ та Балкани. Звідси на захід - Апеніни та Середня Европа, а на північ - сточище Чорного моря. Але поки що це є гипотеза, схема якої лише вказує шлях дальших глибоких досліджень. Бо не дивлячись на привабливість теорії культурних запозичень,які насправді грали велику ролю в історії, треба дуже обережно досліджувати та обгрунтовувати фактами кожне окреме явище та питання. Бо за силою закону соціяльної та культурної конвергенції, в аналогічних природних умовах та на однакових ступенях соціяльно-економичного розвитку, у народів що живуть в ріжних кінцях світу - зустрічаємо цілком тотожні ідеологічні уявлення, звичаї та форми матерьяльної культури. Первісне обоження тризуба, як основного знаряддя рибальства, могло виникати в Середземноморському сточищі в ріжні часи і у ріжних приморських народів - і незалежно один від одного та цілком самостійно.

III.

Український тризуб в його найдавніших відомих нам виображеннях кінця X - початку XI сторіччя, як то ми згадували, з'являється в високорозвиненому та складному вигляді. Зразки таких святочних, роскішних трактувань тризуба можна бачити особливо на дармовісах та бляшці. /Див.рис.рис.13,14,15,16 та 17/. У всіх наведених випадках це є очевидячки тризуб Ярослава /Юрія/ Володимировича. /Див. для порівнання знак тризуба рис.21 на грошах Ярослава/. Такий вигляд тризуба, досить складного і в найстаріших виображеннях /напр.рис.22 - Володимира /Василя/

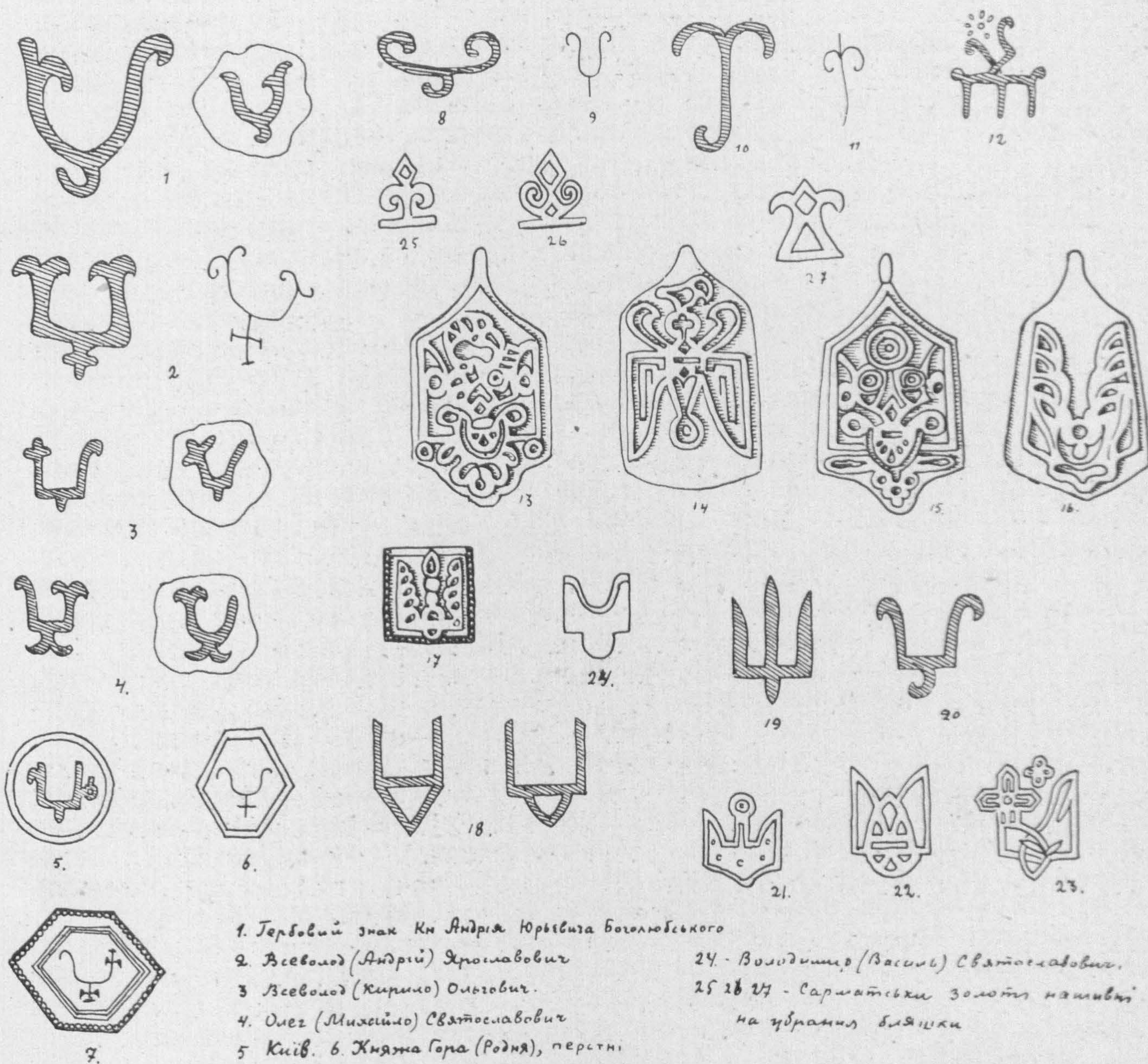

1. Гербовий знак Кн Андрія Юрьєвича Боголюбського
2. Всеволод (Андрій) Ярославович
3 Всеволод (Кирило) Ольгович.
4. Олег (Михайло) Святославович
5 Київ. 6. Княжа Гора (Родня), перстні
7 Київ Михайловський монастир, перстень
8 - 11. Сармато аланськи тамги. на мармурових плахах, з руїн Танаку.
12 тамга на узді з Керчі
13, 14, 15. Брондзові дармовіси, Київ
16 Дармовіс з Новгорода, Рюрикове городище
17 Бляха до паса Приладоття.
18 Основна схема знака Київського тризуба, в тлумаченні О. Пастернака.
19 - 20 Основні схеми трьохостного та двохостного тризубів в княжеських гербах.
21 - Ярослав (Юрий) Володимирович
22. - Володимир (Василь) Святославович 23. - Святополк (Михайло) Изяславович.

24. - Володимир (Василь) Святославович.
25 26 27 - Сарматськи золоті нашивкі на убрання бляшки

Святославовича/, указує на те, що до його появи в Київській державі в якости гербового знака, він проробив вже досить довгий та складний шлях свою розвитку. Через те з самого початку київський тризуб повстає перед нами як складна орнаментальна фігура, що в багатьох своїх виразах вже загубила більшість своїх основних реалістичних рис. Немає сумніву в тому що попередні київські князі, предки Володимира, мали свій гербовий знак і очевидячки цим родовим знаком і був тризуб, можливо в більш примитивному та схематичному вигляді. До нас дійшли поки що тризуби лише Володимира, оскільки він перший з київських князів почав карбувати гроші та будувати муровані будівлі. Маємо лише дві знахідки тризубів зі сточища р.Волхова: 1/ мосяжна бляха до пасу з Приладожжя /рис.17/, та 2/ дармовіс з Рюрикова городища біля Новгороду /Рис.16/. В обох випадках в місцяхх знахідок маються культурні поклади старіші за добу Володимира. На жаль обидві знахідки точно не датовані по умовах стратиграфії, але як ми вже зауважили, по характеру виображень та їх художньої стилізації ці знахідки відносяться до часів Ярослава Мудрого. Аджеж не губимо надії на те, що в дальшому будуть знайдені виображення тризуба і на речах Володимирових попередників. Ці ознаки можна сподіватися знайти лише на зброї та прикрасах персонально належавших тим князям, а таких речей поки ще немаємо. Нашу надію підтримують як постійні нові знахідки тризубів на терені від Закарпаття до Кубані і до Финської затоки на півночі, також все більша кількість знахідок тризубів на зброї та на металевих прикрасах /Знахідка різаного на кістяній платівці - налуччі, тризуба Мстислава Володимировича - на Тамані, на місці Тмуторокані, знахідка тризуба на металевій платівці в розкопах руїн Галича, біля с.Крилоса Станиславівського повіту, та інші/. Безсумнівне дуже старе істнування тамги київських князів, які вживали її яко знак своєї власності. /Володимир, а се єго сребро/. В значінні знака власності тамги або "міти", згадуються і в Руській Правді. В цьому ж значінні тамги, під назвами "клейна або - "тавра," вживалися дуже довгий час, аж до наших днів, як позначення на конях та худобі. Тому не зовсім ясно, чому п.О.Пастернак пояснює гербовий знак яко "торговельну охоронну марку". /Згадана вище праця О.Пастернака, стор. 22/. Неможливо припустити, щоб Володимир Великий запозичив свій герб зі Скандинавії. Його час є остільки виповнений Византійською культурою, що припущення запозичення ним герба зі Скандинавії - цілком розбігається з історичними обставинами. Але ж як цей знак мали вже його попередники, що цілком ймовірно, а вони були скандинавського походження, то також цілком припустиме і первісне скандинавське походження цього гербу. Між тим поки не маємо на руках певних фактів, всі такі гипотези так і лишаються гипотезами. Цікаві наслідки матиме художе-історична аналіза стилізації тризуба. З перших зразків тризуба Володимира і до найпізніших, особливо ж на святочних, роскішно орнаментованих виображеннях тризуба, маємо в основі тієї орнаментації - плетінку зі стрічки. Цей декорум плетеною стрічкою, є характерний так для скандинавського мистецтва як і для Візантійського того часу. В Скандинавії бачимо його здебільше на металевих виробах, де він з'являється на фібулах ще з піздньоримського часу і розвиваючись довший час, за добу вікінгів /9 - 11 ст. ст./ набуває вже найбільшого гипертрофічного, барокового розвитку. Тут стрічка переплітається часто із шнуром. Часто плетінка сполучається зі стилізованими фигурами звірят, які здебільшого нагадують вовків, або собак /Tierornamentik/ Принципове використання плетінки - заповнення всієї зовнішньої поверхні якоїсь речі. Найбільш відомі і розповсюджені у нас зразки - черепаховидні бронзові фібули. Маємо значну кількість їх з Гніздовського могильника /біля Смоленського/, з норманських поховань біля Чернигова /Розкопи П.І.Смоличева/, та інші. Стрічковий декоративний орнамент, але іншого характеру, маємо і на відомих турьих рогах з Чернигові. Візантійську плетінку зустрічаємо здебільшого на камені, в церковній орнаментації на капителях колон, на домовинах /Домовина Ярослава Мудрого/, та в миніятюрах /Ізборник Святослава/. Візантійська плетінка принципово відрізняється від Скандинавської насамперед тим, що тут вона не криє всієї площі, а творить самостійний по формі орнамент на нейт-

ральному тлі. Як порівняти тризуби в їх найскладнішому виразі на ріжних речах, особливо на дармовісах, з відповідними орнаментами скандинавським та византійським, то кидається в вічі велика схожість зі скандинавськими декоративними речами, особливо черепаховидними фібулами. Цікаво, що по характеру стилізації тризуби нагадують більше не сучасне їм мистецтво "Wikingerzeit" а попереднє " Wendelzeit" з 7-8 ст.ст. Але повної тотожності не маємо. При пильнійшому розгляданні бачимо, що на тризубах орнамент близький до стрічки-плетінки, лише творить самий знак тризуба, будь в якій складній формі і лише в окремих випадках, разом з обрамленням, заповнює всю площу. /Рис.рис. 13 та 15/. Разом з тим зустрічаємо в декоративній стилізації тризуба - звірячий стиль, але в вигляді птахів /Рис.рис.13 та 14/, які навіть характером стилізації тягнуть більше до Візантії. Так на дармовісі рис.14 маємо пташка дуже близького по стилізації до пташків Ізборника Святослава, а особливо до деяких стилізацій на українських рушниках з орнаментом візантийського походження /Ламане дерево з птахами/. Таким чином і в цьому, надзвичайно важному питанні до генези тризуба, немаємо ні ясної картини, а ні остаточних висновків, також за браком фахових наукових дослідів. При такому стані можемо зараз лише відзначити це питання, та поставити його на чергу. Літератури по скандинавському та візантійському мистецтву є досить. Так що такий дослід, для фахівців, не уявляє ніяких труднощів. А мати висновки такого досліду - було б надзвичайно важно.

IУ.

О.Пастернак в своїй вищезгаданій праці весь час говорить за походження киевського тризуба від тризуба понтійського Боспорського царства, тобто від правдивого тризуба в його реалістичному виображенні. Переходячи ж до детального опису, несподівано і всупереч самому собі каже, що "Київський тризуб - це нарисований образок із фігур старинної зброї,як лук, меч, та інші старовинні военні приладдя, зложені в один образок /фігуру або піраміду/". Таким родом автор висуває нову гіпотезу про те, що тризуб уявляє собою т.зв. "арматуру". Далі, описуючи "родову незмінну ознаку київського тризуба", той же автор наводить рисунки основної схеми тризуба, на яких також несподівано і без будь яких пояснень,дає виображення не тризуба, а двозуба з широким трьохкутником, що відходить униз від основи, замість стрижня. А де ділася середня, найважніша в виображенні тризуба ость? А такий трьохкутник в основі тризуба зовсім не реквізит схеми тризуба і маємо такий, поруч з іншими стилізаціями стрижня, лише на срібній монеті Володимира. /Рис. 18/. Гадаємо, що основною схемою виображення всякого правдивого тризуба, тим разом і князівського, є тризуб з довшою середньою остью та стрижнем, що відходить униз від основи, для насаджування знаряддя на ратище. /Рис.19/. В киевському тризубі доказ його походження від правдивого тризуба - знаряддя, крім основної схематичної форми, бачимо в тому, що середня ость в первісному виображенні,нагострена з обох довгих боків і загострюеться накінці /обоюдогостра/. Бокові ж ості завжди загострені по довгих боках обернутих до середини. Цю форму бокові ості зберігають яко реквізит у всіх формах стилізації, що завжди править доказом походження даної фігури від певного тризуба. /Рис.рис. 13,14,15,16,17,21,22,23,24/. Стрижень в первісному вигляді,також має реалістичну обоюдогостру форму. Підчас розвитку форми тризуба, дуже рано виявляється тенденція дегенерації середньої ості та деяких модуляцій стрижня. Вже в Володимирових тризубах маємо всі градації,від повної середньої ості, через її рудімент /Рис.22/ до цілковитого зникнення /рис.24/. Але в усіх цих випадках, як і в пізніших двохостних тризубах /рис.16/, маємо дуже виразні бічні ості, які беззмінно переховують свою форму у всіх варіяціях і вказують на походження даного варіянту від певного тризубу. В деяких випадках натомість зникнувшої середньої ості,маємо відірваний від основи хрест /рис.13/, або півмісяць /тризуб Изяслава /Дмитра/ Ярославовича/. І тут так само одна бічна ость, що переховалася від первісної схеми, має туж реалістичну форму. За часи князівсько-вічо-

вої доби, після Ярослава, як родовий знак розпорошився на родинні знаки, окремі для кожної князівської фамілії, поруч зі знаками що ведуть своє походження від певного тризуба, з'являється новий знак, цілком інакший в своїй схемі /Рис.20/. Цей знак можна лише цілком умовно назвати "двозубом", за відсутністю більш підходящої назви. Але ні з певним тризубом ні з двозубом - знаряддям або дегенератом тризуба, він немає спільного в основних принциповихреквізитах. Цей знак, крім того що немає ніякого сліду або натяку на середню ость, має в основній схемі закручені ості та стрижень, що й є його найбільш характерною рисою /Рис. 20/. "Двозуб" цього типу, в ріжних модуляціях, був значно поширений серед князів в пізніші часи /Рис.рис.1,2,3,4,5,6,7./. Ми певні в інакшому і самостійному від тризуба походженні цього знаку і гадаємо, що добір відповідного матеріялу та дослідження цього питання, також стоїть на черзі перед дослідниками тризуба. Звертаю тут увагу на мало відомий факт, на велике розповсюдження модуляцій "кривого двозуба" та тризуба яко сармато-аланських родових тамг та гербових знаків Танаїтських династів. Деякі виображення "кривого двозуба" у сарматів, дуже близькі до наших двохвостних княжих знаків. В Новочеркаському Музеї зберігалися 2 великих мармурових плахи, один широкий бік на кожній з них, гладко обтесаний, вкритий ріжними тамгами, висіченими зубилом. Ці мармурові брили - з руїн Танаісу. Дві мармурових плашки звідти ж, також з ріжними тамгами, знаходилися в Ростовському н/Д. Музеї. У мене випадково збереглося кліше з цих плах, яке було виготовлено у свій час до друку. З цього кліше навожу сарматські "криві двозуби" /Рис.рис:8,9,10,11/. Проф.П.Леонтьєв,що розкопував румовища Танаїсу ще в 1853 р., писав про знайдені там інскрипції на мармурових плахах, що "на багатьох написах - виображений символичний знак". Ще в 1939 р. на площі акрополя руїн Танаісу, валялася велика мармурова брила, на якій тесана поверхня вже вивітрилася, але ще можна було помітити кілька тамг. В Новочеркаському музеї зберігалася також велика мармурова плаха - надгробна стела, також з Танаісу. На тій стелі великий, прекрасно оброблений знак тризубу, під яким інскрипція в грецькій мові. /Був виданий В.Латишевим "Танаитская плита с надписью Босфорского царя Тиберия Юлия Евпатора". Матер. по археолог.России. Вып.IX. СПБ,1891/. Цікаво, що вже в Сарматських тамгах "кривий двозуб" зустрічається поруч з певним тризубом, що також говорить за його інакше та окреме від тризуба походження. В 1891 р. в околицях Керчі, в пограбованих могилах, поміж іншого реманенту, було знайдено роскішну кінську узду, з позолочених бронзових та срібних платівок, саджених сердоліками та червоним склом. /Отчет Имп:Археолог:Ком. за 1891. СПБ., 1893/. На двох з цих платівок мається виображення родового знаку, у вигляді сполучення "кривого двозуба" з тризубом /Рис.12/. Деталью цього знаку є зірка над двозубом,яка з конструктивного боку відповідає хресту або півмісяцю над двохостними тризубами Изяслава /Дмитра/ Ярославовича та Святополка /Михайла/ Изяславовича. Рівнобіжно з цими сарматськими тамгами, не тільки не дослідженими, а ще й не виданими і навіть нерозшуканими, маємо у тих таки сарматів золоті нашивки на одяг - бляшки, у вигляді геометрично стилізованого тризуба /Рис.25,26,27/. Ці знаки було рознесено по Західній Европі за часів великого переселення народів, разом з гото-гунським поліхромним стилем, який набув в Европі назву "Меровінгського" або "готського". Ці знаки лягли в основу значної кількости европейських рицарських родів. Так напр. фігура золотої бляшки на рис.25 цілком тотожня гербовому знаку династії Бурбонів. Надзвичайно цікавим є звязок,що висвітлюється з мряки віків, княжих знаків "кривого двозуба" та "правдивого тризуба" зі знаками припонтійських сармато-аланів та гото-гунів часів великого переселення народів, а може і зі скандинавськими тієї ж доби. Гадаємо, що саме в первісній геральдиці часів великого переселеня народів, або раніше, знаходиться пень усіх наших княжих знаків. Але шлях їх розвитку та розповсюдження аж до кінця 10-го ст. - нам досі невідомий. Через те можна сказати, що справжня наукова праця по дослідженню тризуба лише починається. Весь попередній пе-

ріод був лише часом попереднього накопичення матеріялу. Але ж і матеріяли потрібні для певних наукових досліджень, ще далеко не всі опубліковані і навіть не всі відомі. З безперервним зростом нашого знання та підьомом наукового рівня, досліди тризуба набуватимуть все більш та більш наукового та обгрунтованого характеру.

1.У.1946 р.

Проф. Др:Михайло Міллер.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ КОМПЛЕКС В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

В дослідах українського мистецтва, що велися за старими російськими, німецькими, польськими та іншими шабльонами, найбільш безплідними і навіть безглуздими були спроби дошукуватися північних, балтійських, скандинавських чи так званих нордиянських впливів. Натомість мало уваги звертали на течії південні або їх взагалі не включали в комплекс питань українського мистецтва.

Антична доба в розвитку українського мистецтва, замовчувана російкою мистецтвознавчою школою, дає широкийобраз передовсім грецьких впливів на формування монументального мистецтва на побережжі Чорного і Озівського моря.

Тому Україна, безпорівнання значно раніш від своїх ближчих і дальших сусідів, мала можливість черпати свої знання та уміння з перводжерела античної культури та тим увіходити на світанку свого історичного життя, до сфери південних европейських огнищ мистецтва звязаних з областю Середземного моря.

Цікаво відмітити, що найстарші і найсильніші течії приходили на українське північне побережжя Чорного моря - з йонського побережжя Малої Азії, з таких осередків як Мілет, Прієна, Гераклени і лише починаючи з У-го ст. до Хр. з'явилися зразки атенські. Головні ж осередки як Ольвія, Херсонес, Пантикалея все залишалися під переважаючими впливами йонськими. Знайдені фундаменти оборонних міст, житлових домів, гробівців, уламків різьб та інших виробів міст Причорноморря - вказують на місцеві особливости і відмінний стиль, як наслідок творчости місцевих мистців. Ця відмінність помітна навіть в чисто технічних засобах. Наприклад уживання способу склепінчастого перекриття гробівців при помочі клинуватого каміння, відоме в Александрії, але не знане в корінній Греції.

Після навали ріжних кочовничих народів, що знищили життя грецьких кольоній на Чорноморрі, в старохристіянських часах, мистецтво повстало всетаки в тих самих грецьких містах і почасти навіть з матеріялів античних будов. Розкопані рештки будов у Херсонесі, Керчі та ін. вказують, що тут були найстарші християнські будови не тільки на цілому сході Европи, але і для цілого простору Середньої і Північно-західньої Европи. Вже починаючи з IУ ст. тут відомі будови центрального типу, згодом і базилики, джерела котрих треба шукати в Малій Азії і спеціяльно у Сирії.

Питання впливів Малої Азії і Сирії для зародження українського мистецтва набирає кардинального значіння. Звязки з Малою Азією починаються ще від гетітів. Та сама Мала Азія у великій мірі спричинилася до зародження самого грецького мистецтва на грецькому материку. Новітні досліди також довели, що і зародження візантійського мистецтва завдячує в першій мірі тій самій Сирії і Малій Азії. Отже Україна, в цій другій добі розвитку мистецтва - старохристіянських часів - мала можливість черпати найкращі зразки з перших джерел. А найважніше, що старохристіянське будівництво розпочалося на українських землях рівночасно з Сирією -

у ІУ - У століттях.

Сирійські впливи дуже помітні також у добу величезного будівельного руху в корінній Україні Х - ХШ ст. Поруч з тим приходять течії балканські і в меншій мірі - безпосередньо з Царгороду. Одначе основним джерелом для повстання типових українських церков, орнаментики та ін. був Херсонес - колиска християнського мистецтва для цілого Сходу Европи. А проте мистецтво, витворене в добу нашого повного державного життя, має стільки оригінальних рис, так відмінне від візантійського стилю і настільки технично зріле, що становить собою окрему цілість, окрему групу світового мистецтва Середньовіччя. Св.Софія у Києві 1077 р. своїми розмірами технічними й мистецькими досягненнями /сферичні склепіння і система опірних конструкцій/ навіть випереджувала будівельну уміліcть багатьох країн Центральної і Західньої Европи. Не кажемо тут про інші землі Східньої Европи, які значно відставали від України, а московські землі аж на цілих 4 1/2 століть.

Коли приходять романські впливи до Західньої України, то і тоді переважають всетаки південні течії, спеціяльно ломбардські /Галич/.

Північна готика не знаходила відповідного грунту на Україні, тим більше, що сильна візантійсько-українська культура попередньої доби,ще довший час постачала потрібну уміліcть і вироблені форми. Зате приходять нові течії південно-словянські, особливо у мініятюрах, орнаментиці і архітектурі. В архітектурі звертає на себе увагу зразки з далматійського побережжя /Церква св.Миколи у Львої ХУ ст./, та з грецького ос.Атосу /Серет, Лаврів, Камянець./. Також в малярстві грецький Атос відограє ще довший час провідну ролю. Поруч з тим приходять течії італійського готичного натуралізму /Українські фрески у Люблині, Кракові, Сандомирі/. Отже все це знов таки з Адріятичного і Середземноморського побережжя.

Ширшим струмом йдуть до нас ці течії також в добу ренесансу і раннього бароко. Причім велике значіння починає відігравати Венеція - це напів візантійське місто. Звідси приходять впливи в українському друкарстві, граверстві, прикладному мистецтві, зокрема гутництві і спеціяльно в архітектурі /будови кн.Острожських та ін. ХУІ-ХУІІ ст./.

Найраніші зразки ренесансу зберіглися в західньо-українських землях, що лучилися з Венецією через Словаччину /Бардіїв, Ряшів, Коросно, поч.ХУІ ст./ Дуже швидко італійські зразки перетворювалися українськими майстрами так що повстали своєрідні типи українських будов, особливо у будівництві Братств, діяльність котрих сягала далеко на захід /Луцьк, Сокаль, Замость, Люблин/.

В різьбі і малярстві рівнож найбільш помітні впливи італійські, зокрема сієнські, в друкарстві - венецькі.

В золоту добу розвитку українського мистецтва ХУП - ХУШ ст., в початках барокові форми приходять теж з Італії, згодом головно фляманські, особливо в малярстві.

Але переважає самостійна та оригінальна творчість,що витворює окремий стиль, відомий у світовій літературі під назвою українського бароко. Особливої своєрідности досягло деревляне будівництво, що мало довгу культуру цієї умілости, ще зі старокняжих часів. Центральний тип деревляного будівництва веде свій початок знова таки з Херсонесу, Сирії та загалом з области Чорного і Йонського моря. Були ще спроби звязати українське деревляне будівництво з Норвежським, але ці порівнання такі аматорські, такі примітивні, такі поверхові, що не заслуговують більшої уваги. Подібність є лише така, яка завжди повстає при подібности матеріялу. Між тим самі плани будов, конструкції будування стін, конструкції перекрить і форми такі відмінні, що власне як найкраще свідчать про відмінність мистецтва північно-германського від славянського, зокрема українського.

То саме можна сказати і про інші спроби "нормaністів" порівнювати український плетінковий орнамент з норманським орнаментом скандинавських памяток, зокрема Норвегії. Це є спільність стилістична, яку спостерігаємо у всіх памятках одної і тої самої доби. Зрештою романські впливи йшли до Скандинавії з Центральної Европи, так само як і до України це були передовсім впливи південної Европи. Натомість нема на цілому просторі України жадної памятки монументальної архітектури, яка б вказувала на якісь звязки зі Скандинавією.

Що до німецьких впливів, які були спеціяльно підкреслювані де-якими мистецтво-знавцями, то вони перебільшені. Коли ми подивимось на топографію цих течій і на вишколеність самих мистців, то побачимо цікавий образ. Приходять тут на увагу такі осередки як Нюренберг, Регенсбург, Вюрцбург, Авгсбург, Зальцбург, Відень, Швайцарія та інші частини Баварії і південної Німеччини та Австрії. Отже ті частини Німеччини, які теж тяжили до сфери південних і спеціяльно італійських мистецьких течій. Так само і німецькі мистці, що працювали на Україні, це або вихованці італійських шкіл, або майстри, що були під великим впливом Італії. Зрештою ця доба порівнюючи коротка, бо вже в кінці ХУП ст. переважають впливи фляндські, щоб згодом їх заступив клясицизм на основі італійського неоренесансу і французького ампіру.

Відомі палати кін. ХУШ ст. - Розумовського в Батурині, Завадовського в Летичах, Вишневецьких на Волині будовані на зразках італійських ренесансових архітектів Віньоли, Паладіо та ін.

Девятнадцяте століття - доба еклектизму, коли повстала мішанина ріжних стилів і мистецьких напрямків, не могла мати великого і рішаючого впливу на формування української ментальности та цілого спрямовання українського мистецтва. Космополітичні течії, що йшли через Петербург, Москву чи то Краків, засмічені, "отсебятиною" та декаденством, не могли задовольнити українських мистців та запліднити їх творчість. Українське пластичне мистецтво, так само як і українська мова, ухилилося на село, де далі плекало свої рідні форми, що відповідали народнім потребам, та були близькі і дорогі кожному українцеві.

З початком українського відродження, українські мистці звернулися передовсім до цього, так званого народнього /селянського/ мистецтва, згодом до давніших джерел українського мистецтва. Не був це "історизм", і наслідування старих стилів, тільки українські мистці, слідом за українськими дослідниками старої української культури, шукали перводжерел, хотіли "знайти самих себе", щоби творити в дусі і потребах свого народу.

І от, одна з цих підставових правд, той грунт на основі якої творилося ціле українське мистецтво є приналежність українського мистецтва до Середземноморської культурної области.

Проф. Др. Володимир Січинський.

"... Море це є вихід із рідного загумінку, море - це злет в незнане, велике море - це те, що не має меж, це поле попису для сильних і великих рас..."

/ ДМИТРО ДОНЦОВ: За землю і море. Див. Календар "Червоної Калини" за 1929 р. стор.17/.

КУРД - БОРЕЦЬ ЗА УКРАЇНУ.

Читаємо тепер в часописах багато про Курдів, гірське плем'я у верхівях Евфрату і Тигріса, двох головних рік Месопотамії. Курди сидять у горах між Месопотамією а Вірменією а їх країна, Курдистан, поділена тепер між Туреччиною, Персією /Іраном/ та Месопотамією /Іраком/. Їх буде коло 2 1/2 міліона душ. Мова їх подібна до перської. Вже вста-рині звісні вони були як войовничий нарід. Стародавні греки звали їх Кардухами.

Старогрецький полководець і письменник, Ксенофонт, росповідає про них у своїй "Анабазіс" /Наступ/, списаний около 480 р. до Христа. Це історія походу 10.000 грецьких вояків, що помагали Кирови, перському намісникові Малої Азії в його війні проти його брата, Артаксерксеса, царя Персії. Коли Кир упав у бою в Месопотамії /490 р. до Христа/, 10.000 греків під проводом Ксенофонта пробились через царські полчища та вибрали дорогу до Чорного Моря через дикі гори Кардухів себто через Курдистан.

Це був геройський відворот, свідоцтво старогрецької дисципліни, полководства та воєнної штуки. Греки пробились через гірські провали Кардухів і Лезгів /над Чорним Морем/ аж до пристані Трапезунту, де сіли на кораблі і дістались морем назад домів. Високо драматичним є це місце Ксенофонтового опису, де він розповідає, як його вояки по довгих маршах дикими горами, із гірських збіч побачили нагло плесо Чорного Моря.. "Талясса, талясса." - себто: море, море, - закричало все військо. Тепер вони знали, що спаслися від загибелі.

Цікавим буде нашим читачам, що Ксенофонт у своїм творі наводить з мови Кардухів /Курдів/ та Лезгів, слова, подібні до наших українських. Він каже, що вони вдягнені в "саравари" /Греки не носили штанів а сорочки до колін і тому дивні їм були шаравари/, та що в бою вони вживають "секуріс" /себто: сокири чи топірці/. Взагалі мови перська і курдийська мають спільні пні зі славянськими мовами.

По оцих загальних замітках про Курдів, хочу розповісти, як то я мав нагоду стрічатись із ними.

Було це вперше в жовтні чи листопаді 1914 року, коли я як відпоручник Української Національної Ради, політичного представництва австрійських Українців в часі 1-ої світової війни, перебував у Царгороді. Коли я з д-ром Степаном Бараном висів з потягу на стації в Царгороді, де нас стрінув д-р Лев Ганкевич, представник "Союзу Визволення України", обскочила нас громада галасливих, напів голих, бронзових атлетів, від яких заносило мішаниною часнику, поту і бруду. Фізично були це прекрасні люди, хоч став їх як статую Геракля, Аполона чи Гермеса. Лиця гарні, правильні; носи тонкі, вірлині або прямі; волос дещо кучерявий.- "Це гамалі, що хочуть нести ваші валізки" - пояснив нам Лев Ганкевич. "Гамаль" це арабсько-турецьке слово на носія тягарів, на торговиці чи порті. Від того походить українське козацьке імя "Гамалія".

Ганкевич, що жив тоді у Царгороді, пояснив нам, що ці "гамалі" це Курди з Малої Азії, що тягнуться зі своїх гір на зарібки до Царгороду та інших турецьких пристаней. Опісля, в часі його побуту у Царгороді і Синопі, що лежить через Боспор /пролив морський/ у Малій Азії, я часто спостерігав цих Курдів-гамалів. Всі вони були прекрасні, примітивні велетні, але, я мав враження - безмежно бідні. Вся їх одіж це в правила була лише пара коротких штанів. Від сонця і вітру їх мускулярні тіла світились як бронза; а може й від якогось олію. Жаль мені було оцих верховинців з далеких вольних гір, що освтак валялись по брудних передмістях турецької столиці та там мабуть і пропадали.

Вдруге я мав нагоду стрінутися з Курдом, але цим разом з освіченим,

зевропейщеним аристократом, в яких 15 літ опісля. А було це в Празі,де я /уже з Америки/ в часі одного з моїх побутів в Европі задержався у проїзді відвідати моїх старих приятелів ще з Р.У.П. /Антоновича,Мартоса, Голіцинського, Щербаківського/ та інших /Чикаленка, Остапенка, С. Русову і т.д./. Випадково на Набережі над Влтавою навинувся мені і моїм товаришам з Америки інтелігентний чоловік, літ 30, що дав нам бажану інформацію в німецькій мові, але я зараз помітив, що він не Німець.

Я заговорив по чеськи і наш співбесідник відповів доброю чеською мовою. Та цим разом він зауважив, що я не Чех і спитав: "Ви Американ?"- "Не - кажу - я йсем Українец".- "Так ви Українець?" - Аж скричав чоловік чисто по українськи.- "А ви також Українець?" - спитав і я по українськи. Якеж було моє здивовання, коли його відповідь була: "Ні, я Курд"...

"Курд? - скричав я зчерги.- І говорите по українськи?... Деж ви це навчились? " - Моє здивування ще й як зросло, коли мій Курд сказав:"В українській армії. В Січових Стрільцях, а опісля в штабі Галицької Армії"... Я знав обі ці формації досить добре, знав штабовиків, бував в їх штабах, але цього чоловіка не стрічав. Моя цікавість зросла до верхка. Я сказав йому своє імя. - "О, то ви були послом і міністром", - заговорив мій Курд - "Я чував ваше імя від Стрілецьких офіцирів, але не бачив вас".

Тепер я знав, що він таки був на Україні і став випитувати, кого він знає. Він навів мені імена Коновальця, Мельника, Сушка, а дальше през. Петрушевича, отамана Горука, генерала Грекова та інших.- "А Ніжанківський, Сціборський та інші є тут, у Празі. Майже що вечора стрічаю їх в ресторані... Зайдіть там сьогодня в годині 8 вечером на славне пильзенське пиво. Ми там будемо".

На жаль - я мав відїздити до порту до корабля і не міг остати до вечора. Але я так зацікавився товариським Курдом, що коли він сказав,що йде через Карлів міст на "Малу Страну", я пустився йому товаришити і просив розповісти, як він попав в борці за волю України.

І ось розгорнулась перед моїми очима одна з найдивніщих воєнних пригод. Мій сопутник дав мені свою візитівку /а я йому свою/ - "Шеват Бей, аташе турецького посольства", стояло на ній по французьки. Він мені пояснив, що він колись студіював право на університеті в Празі і тому його задля знання місцевої мови приділено до служби в Празі. Його батько Шеват Паша, був великим везиром за Абдуль Гаміда, передостаннього султана - "бо - додав Шеватбей з усміхом - ми, Курди, давали Туреччині генералів і міністрів..."

Я пригадав собі бідних "гамалів" і розповів йому про них. Шеват-бей пояснив мені, що Курди до наших часів феодальний нарід,мають своїх князів, а там знов підлягають пани-шляхті чи начальникамкланів, яким з черги підлежні прості люди - селяне-хлібороби чи гірські пастирі. Його батько був таким родовим князем, а тепер княжує його старший брат. Він сам служив як офіцир в турецькій армії, а саме в тім корпусі, що його Туреччина, як союзник Австро- Угоршини проти Росії поставила 1917 року на галицькім фронті на Поділлю.

-"Ось там - оповідав він - над Золотою Липою я стрінувся вперше з Січовими Стрільцями. Ми дружили з ними. Я бував з ними по домах українських священиків, учителів, селян. Став похоплювати українську мову, українські пісні, залиц-вся до гарних українок... Аж як Москалі проломили фронт і взяли в полон часть нашого корпусу і часть Стрільців, я опинився враз з ними в таборі аж на Сибірі. Товаришуючи дальше з ними, я за два роки неволі довчився української мови до решти, читав по українські,знаю Шевченка, Франка... Я полюбив вас і вашу Україну."

Як в Росії вибухла революція, полонених пущено домів. Вже над Волгою вони дізналися про Центральну Раду в Києві. Січові старшини, а з ними Шеват-бей пустились на Київ. На стації у Києві застали вони українську команду - Січових Стрільців і зголосились до них. Їх відіслано до касарні

на Львівській вулиці. Всі Стрільці з Сибіру пристали до Стрілецького полку Коновальця, а Шеват-бей з ними. Ось як Курд-аристократ став борцем за Україну.

Від тепер ділив він долю - походи, бої і політичні перевороти - Січових Стрільців. Служив під Центральною Радою, Гетьманом, Директорією і Петлюрою. Аж в червні 1919 року перейшов до штабу Галицької Армії - "Мій швагер став шефом штабу під ген. Грековим та потяг мене до свого штабу"... говорив Курд. Шефом штабу Галицької Армії під Грековим був Чех, князь Лобкович, полковник бувших австрійських штабів, що добровільно пристав до української армії. Тому я допитливо глянув на Шеват-бея.

Він це зауважив.- "Вам це дивно? - зачав він - Лобкович був австрійським военним аташе при посольстві в Туреччині, коли мій батько був міністром. Там Лобкович познакомився з моєю сестрою і одружився з нею та забрав її до Праги. Вона й тепер тут живе а я мешкаю в неї. Як я був тут на університеті, я також жив у них. Отже, як Лобкович став шефом штабу Галицької Армії, взяв мене до свого штабу. З Галицькою Армією я перебув подільську офензиву, перехід за Збруч, похід на Київ, відворот, трикутник смерти, тиф, а вкінці розпад армії.

Коли большевики зблизились до Дністра, Шеват-бей перейшов з Василем Вишиваним /Вільгельмом Габсбургом/ та іншими українськими жовнірами до Румунії. Їх всіх інтерновано, а Шеват-бей тоді зголосився до турецького консуля в Галацу, що він "турецький офіцир, що вертає з російської неволі". Його відіслано до Туреччини. Революційне правительство Кемаль-Паші /що був політичним противником монархіста Шеват-Паші/ арештувало Шеват-бея і заслало його до Малої Азії. Але по двох-трох роках його звільнено, а навіть принято до військово-дипломатичної служби. Осьтак він опинився у Празі, де знов стрінув бувших товаришів по зброї - Січових Стрільців.

Ми прийшли на Малій Страні під "Лобковіцеву заграду", старинну палату з парком, обведеним грубезним муром. Я попращав українського старшину - Курда, з жалем, що не можу стрінути його знов вечором. Та на кінець я задав йому ще один запит, а саме, як це є, що він Курд, синоокий, і ясноволосий. Шеват-бей пояснив, що значна частина Курдів, особливо в високих горах і поміж аристократів є бльондини, з ясними очима. - Одні вчені кажуть, що Курди, на яких 1.000 літ до Христа прийшли з півночі й близькі кровю до Славян та первісно були блондинами, а другі говорять, що це хрестоносці-нормани з 12-го століття замішались між Курдів та лишили слід серед них".

Ми стиснули собі сильно долоні, якби старі знакомі і розійшлись. Але нераз наче живий стоїть перед очима моєї памяти український старшина - Курд: середнього росту, широкоплечий, синьоокий блондин з ясним вусиком. Тепер йому десь певно минула пятьдесятка. Повиненби жити десь в Туреччині або в турецькій службі на чужині. Пригадався він мені живо, коли його рідний Курдистан став голосним.

Др Льонгин Цегельський.

/ВІД РЕДАКЦІЇ: Передрук з газети "Америка", Филадельфія, Па, ч.29, від 19 березня 1946 р./

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ТАВРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

/Дискусійний матеріял/

I.

В попередньому "Чорноморському Збірнику /кн.III.Одеса 1943,стор. 9-14/ зроблено було спробу обговорення загальної політики Українського високого шкільництва з точки погляду інтересів Чорноморської та Океанічної . України.

Нині позволяємо собі піддати під дискусію одне з багатьох спеціяльних питань цеї політики, вельми важливе для Української Чорноморської справи. Маємо на думці організацію Чорноморського факультету Таврійського Українського Державного Університету у Сімферополі.

II.

Високе шкільництво безперечно є важливим знаряддям творення провідної верстви під кермою котрої наш нарід могтиме реалізувати історичні завдання України.

Вишкіл цих керманичів відбувається переважно в загальних школах - університетах, та спеціяльних - політехніках різного роду.

На першому місці, для згаданої цілі,по традиції й кількости готової у нас професури стоять університети.

Приблизне розміщення університетів по Україні /метрополія та кольонії/ на протязі першого часу її самостійного державного існування було б мабуть у 18 слідуючих містах: в Ужгороді, Чернівцях, Львові,Києві, Одесі. Січеславі, Севастополі, Харкові, Ростові, Катеринодарі, Астрахані, Оренбурзі, Владикавказі, Хабаровську, Владивостоці, Омську,Альмааті та Караганді.Згадані українські державні університети,з українською викладовою мовою й Українські по змісту навчання, ріжнилися б між собою переважно відмінною полукою катедр та факультетів. Тому окрім загального характеру, кожний з них в залежности від місця осідку мав би також і спеціяльне завдання.

Наприклад: Львівський Університет, рівнобіжно з проблемами Всеукраїнського характеру займався б переважно справами Західньої України, Київський Університет - проблемами Правобережної України, Харківський - Лівобережної,Оренбурський -Вольського простору й "Сірого Клину", Ростовський - Східньої України, Одеський, Черновецький та Ужгородський - Наддунайськими та Балканськими проблемами, Астраханський - проблемами Каспійського Простору, Катеринодарський - проблемами Підкавказької України, Владикавказький - Центрально-Кавказької та Закавказької України, Хабарівський та Владивостоцький - справами"Зеленої України" і Східноазійськими.

Згадані завдання повинні бути здійснювані через заснування спеціяльних катедр, та цілих факультетів.

III.

Осередком Чорноморської /Понтійської/ України, що обійматиме згодом увесь Чорноморський Простір, є Таврида / Крим/.Тому вона повинна мати заздалегідь особливо широко розбудований та спеціяльно з цею метою зорганізований університет теоретично-прикладного характеру.

Він повинен на нашу думку складатися з таких факультетів: I.Гуманістичного /мова,історія,письменство,тощо/, 2.Суспільного /право,еконо-

міка, адміністрація, тощо/, 3. Природописного, 4. Педагогічного, 5. Богословського, 6. Східнього /Передньо-азійського/ та 7. Ч о р н о м о р с ь к о г о.

Таврійський Університет мавби завдання не тільки п о н т о з н а в ч о г о х а р а к т е р у, але й виховальні, підготовляючи організаторів та провідників майбутньої Чорноморської України. В той час як инші факультети давали би слухачам знання загального характеру, чорноморський факультет повинен їм дати спеціяльну підготовку для здійснення вище згаданих завдань.

ІУ.

Зорганізований за нормальними високошкільними загально-европейськими зразками 4-х літній /або 8-семестровий/ чорноморський факультет приймавби слухачів рівнолегло з іншими факультетами, з закінченою середньою освітою. Він складався б зі слідуючих біля 30-катедр /або циклів предметів/ загального та спеціяльно-чорноморського характеру, які моглиб бути у свою чергу получені в поокремі Інститути, тощо.

З а г а л ь н і:

1. В с т у п д о П о н т о з н а в с т в а /Наука про Чорноморський Простір - виклади та подорожі/.
2. Т а в р и д о з н а в с т в о /виклади, просемінар, семінар, подорожі/.
3. Г е о г р а ф і я Чорноморського Простору й сумежних країн /виклади, вправи, подорожі, просемінар, семінар/.
4. О к е а н о г р а ф і я Чорного моря /виклади, вправи/.
5. Е к о н о м і к а Чорноморського Простору /виклади, просемінар, семінар/.
6. П р е і с т о р і я Чорноморського Простору /виклади, вправи, просемінар, семінар/.
7. І с т о р і я Чорноморського Простору /виклади, просемінар, семінар/.
8. Г е л л е н о з н а в с т в о з особливим увзглядненням грецької колонізації на побережах Чорного моря та доби Олександра Великого /виклади, просемінар, семінар, мова/.
9. Р и м о з н а в с т в о з особливим узглядненням М і т р и д а т о з н а в с т в а /виклади, просемінар, семінар, мова/.
10. В і з а н т і є з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар/.
11. П р а в о Чорноморського Простору /виклади, вправи, просемінар, семінар/.
12. Н а р о д о з н а в с т в о Чорноморського Простору /виклади, вправи, просемінар, семінар/.
13. Р е л і г і о з н а в с т в о Чорноморського Простору /виклади, просемінар, семінар/.
14. К у л ь т у р о з н а в с т в о Чорноморського Простору /виклади, вправи, просемінар, семінар/.
15. К а в к а з о з н а в с т в о, загальне /виклади/.
16. М а л о а з і й с ь к а н а у к а, вступ /виклади/.
17. З а х і д н ь о - А з і й с ь к а н а у к а, вступ /виклади/.
18. Н а у к а п р о С х і д н ь о - С е р е д з е м н и й П р о с т і р, вступ /виклади та подорожі/.
19. Б а л к а н о з н а в с т в о, загальне /виклади/.
20. З а х. - Е в р о п е й с ь к і м о в и /нім., франц., та англ./.

С п е ц і я л ь н і:

21. У к р а ї н о з н а в с т в о - метрополія та кольонії /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
22. Т у р к о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
23. Б о л г а р о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.

24. Р у м у н о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
25. Г р у з и н о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
26. Т а т а р о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
27. В і р м е н о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
28. Г р е к о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
29. Є г и п т о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.
30. І т а л о з н а в с т в о /виклади, мова, просемінар, семінар, подорожі/.

До того доходить цикль доповнюючих предметів на інших факультетах та спорадичні відчити, напр.: техніка умової праці, загальна тектологія, гігієна Чорноморського Простору, виклади лекторів-гостей, обговорювання біжучих подій, тощо.

У.

Кількість педагогічного персоналу, рахуючи при кожній катедрі /циклю/ на початку пересічно що найменьше по 3 особи /професор, доцент, асістент/, можна числити біля 100 осіб. Кількість слухачів - по 200-300 на курс, разом біля 800 - 1.200 осіб.

Натиск підчас студіювання на факультеті повинен кластися на різноманітні вправи, мови, просемінари, семінари, писання на машині, шоферування, праці в бібліотеках, музеях, пробні відчити, участь в з'їздах, публіцистиці, громадській праці, вміння навязувати знайомства, тощо.

Особлива увага повинна бути звернена на о б о в я з к о в і п о д о р о ж і /групові та поодиночні/ по: І. Тавриді, 2. довкруги Чорного Моря, 3. до спеціяльно обраної чорноморської країни та 4. по Середземному Морю, тощо.

Студії на Чорноморському факультеті повинні доповнюватися студіями на інших факультетах в ділянках: 1. Теоритично-дослідній, 2. Торговельно-промисловій, 3. Культурної праці, 4. Богословській, 5. Урядництва, 6. Учителювання, тощо.

Від III семестру повинна початися спеціялізація /див. ч.ч.21-30/.

Програм Чорноморського факультету повинен бути узгіднений з програмом С х і д н ь о г о ф а к у л ь т е т у /Передня Азія/ того ж Університету та факультетами Б а л к а н о з н а в с т в а /Одеса, Чернівці, Ужгород/ та К а в к а з о з н а в с т в а /Катеринодар, Владикавказ/.

По відповідно складених кольоквіях та іспитах з поокремих предметів, слухачі після прослухання 8 семестрів, складають магістерський іспит з дипльомовою працею, а по 1-2 роках праці на місці можуть приступити до докторату, складаючи й оголошуючи друком відповідні праці.

УІ.

Підчас студій і після закінчення факультету слухачі повинні брати чинний уділ в працях Українського Чорноморського Інституту і т.п. організаціях та товариствах звязаних своєю працею з Чорноморським Простором.

Вимагання, ставлені слухачам підчас приняття й проходження курсу наук на факультеті, повинні бути суворі.

Приймати слід передовсім самітніх, здорових мужчин від 20-25 років життя, переважно з перенаселених частин України /з Заходу та Правобережжя/.

Підчас студій ригористично вимагати складання максімум вправ та іспитів, а без відповідного вміння чорноморських /мінімум одна/ та зах.-

европейських /також мінімум одна - дві/ мов слухач на вищі семестри переходити не зможе.

Зі свого боку Університет повинен подбати про стипендії для слухачів /грошима й натурою/ від держави, самоврядування тощо, влаштувати відповідні бурси для слухачів, допомічні студійні заклади, турбуватися про організацію подорожів, бібліотеки, влаштування слухачів на практики і т.п.

Після закінчення факультету слухач, завдяки власним знайомостям, або при допомозі Університету та Українського Чорноморського Інституту, повинен знайти на побережах або в чорноморських країнах відповідне заняття в формі передовсім в л а с н о г о п і д п р и є м с т в а , або врешті посади в якійсь урядовій чи приватній установі. На цій стійці він не пориваючи звязків з альма матер міг би продовжувати свою житеву путь в напрямі будування Чорноморської Спільноти. В цьому напрямі бажані, після закінчення факультету, багаті або впливові мішані подружжя.

УП.

Закінчуючи ці загальні замітки в справі організації Чорноморського факультету дозволяємо собі звернути увагу всіх песимістів, які вважають обговорювання теми передчасним, на слідуюче:

1. Справа організації Чорноморського факультету є складовою частиною Всеукраїнської Чорноморської політики, напрямні котрої повинні опрацьовуватися та підготовлятися заздалегідь на багато літ або й десятиліть вперед.

2. Приступаючи вже тепер до реалізації цієї політики вважаємо конче потрібним виходити з засади, що ніхто за нас цього не зробить, а лише ми самі. Окрім того виходимо з тези - бути готовим кожночасно до акції цього роду.

3. Бути готовим - це значить заздалегідь, в міру наших можливостей, підготовляти поокремі складники акції.

Складні можуть бути: особові, особово-річеві та річеві.

4. Складники р і ч е в і /будинки, устаткування, тощо/ очевидно в сучасній ситуації та ще й на віддаль не можуть бути заздалегідь реалізовані.

5. Складники о с о б о в і - цебто підготовка в першу чергу педагогічного персоналу - м о ж у т ь б у т и в п о в н і в ж е з а п о ч а т к о в а н і.

Маючи вигляди на майбутнє та фінансову підтримку, з боку громадських чинників /стипендії/, наші молоді вчені повинні заздалегідь спеціялізуватися в вище поданих галузях знання у власних інтересах та на хосен Громади.

Виховання добрих знавців це справа тяжка, потрібує відповідних характерів, багатьох літ підготовки і т.п., тому повинна бути започаткована заздалегідь.

6. Складники о с о б о в о - р і ч е в і, це передовсім - к н и г и - вияв умової діяльности осіб у формі речі. Вони є законденсованою психічною енергією втіленою у річеву форму, що при відповідному зіткненні зі слідуючою особою /слухачем факультету, взагалі читачем, іншим науковцем і т.п./ викликують нові прояви психічної енергії, сприяють її дальшому нагромаджуванню та тужавінню.

Цей складник також може бути в ж е т е п е р пляново реалізований в формі видання низки книжок - підручників та розвідок з галузів знання, що розроблятимуться в майбутньому Чорноморському факультеті. Ці твори повинні явитися наслідком підготовки та діяльности науковців - кандидатів на педперсонал Чорноморського факультету. Пляново видавані серії книг з цеї царини можуть заступити наразі навіть подекуди самий факультет. Завдяки ним підготовлятимуться не тільки професори, але й формуватиметься к а д р м а й б у т н і х с л у х а ч і в факультету.

7. Все це разом поволі й пляново здійснюване допоможе також витворенню в нашому громадянстві у к р а ї н с ь к о г о ч о р н о м о р с ь к о г о с в і т о г л я д у , що є конечною передумовою самої факультетської акції в майбутньому.

Інж. Лев Биковський.

В СПРАВІ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТАВРІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

... Забіракчи, в порядку дискусії, слово в справі організації високого шкільництва в Україні, зокрема в справі реорганізації Таврійського Університету в Сімферополі /Неаполісі/ мушу сказати, що це дуже відповідальне й складне завдання. Воно потрібує від організаторів - значного педагогічного досвіду, глибшого знання східніх проблем /чорноморський та східній факультети/ і відповідної адміністративно-організаційної підготовки.

Окрім того найважніще є те, на мою думку, що при організації високих шкіл, особливо університетського, отже скерованого гуманістично типу, завше виходиться із тих фахових сил, які є під рукою, такби мовити, з людських ресурсів.

На практиці це виглядає так, що багато катедр на університеті твориться для відповідних живих спеціялістів. Схематичне приганяння живої сили до мертвого пляну ніколи не дає добрих наслідків - пляни-схеми і живі людські ресурси - мусять себе взаємно доповнювати і комбінуватися.

Живий приклад з нашої культурної традиції це організація Харківського університету. Каразин проектував катедри для Гете, Шіллера, Фіхте, Ляпляса - потім нічого з цього не вийшло і катедр не засновано.

Катедра історії італійської літератури в Болонії мусить згідно з традицією належати найбільшому італійському поетові: після смерти Кардуччі вона до сьогодні необсаджена, бо д'Аннунціо як жида не покликали а Пірандеелльо вважали не досить великим - от знову приклад засади персональности в творенні катедр.

У нашому - Таврійському випадку невідомо напр. які сходознавчі сили моглиб стояти нам до диспозіції, а без цього годі щось розпочинати.

Пригадую напр. собі які трудноші мав Проф. Др.В.Кубійович при значно лекшім завданні - організації Українознавчого Інституту в Кракові. Він м.іншим трохи й мене притягнув до поради і ми так і не могли підшукати /на еміграції/ доцента, для к а т е д р и і с т о р і ї у к р а ї н с ь к о ї л і т е р а т у р и . Тільки зі старшими професорами було лекше...

Доц.Др. Михайло Антонович.

/Від Редакції: Передрук з видання ч.26 з 1944 р./.

СТУДІЇ З РАННЬОЇ ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я III. БІБЛІОГРАФІЯ ДО ПИТАННЯ ЗА АНТИЧНУ КОЛОНІЗАЦІЮ ПРИОЗІВ'Я - ПОНИЗЗЯ ДОНУ.

Пояснення:

Цей бібліографічний показник всіляких друкованих праць та звідомлень, до газетних включно, назбірався у мене поволі, протягом коло 40 років, в звязку з дослідами на Приозів'ї, вивченням необхідного для того матеріялу та писанням деяких праць на тіж теми. Література ця в основному використовується мною і зараз в студіях з ранньої історії Приозів'я, хоч збереглася у мене лише в найкорочших виписах найважнійших фактів, та частково у пам'яті.

Оскільки мені відомо, бібліографії цього питання ще не було зібрано, тим більш не було публіковано. Гадаю, що ця бібліографія матиме певне значіння, яко база та науковий арсенал для послідуючих поколінь дослідників історії Припонтики взагалі, та Приозів'я з'окрема. Без вивчення основних праць з наведених в цьому показнику, годі приступити ні до дальших археологічних досліджень Приозів'я - Пониззя Дону, чи до будь яких наукових студій з цієї ж теми. В цьому полягає значіння наведеної нижче бібліографії та потреба її публікації.

Бібліографію подаю в відносно-хронологічному порядку видань, з додержанням по можливості угруповання праць окремих авторів. Довгі назви окремих установ, товариств, видавництв та міст, наведені мною в тексті в скороченому вигляді, пояснення скорочень - дано наприкінці. З техничних умов назви друкованих робіт в чужинецьких мовах, латинським або грецьким шрифтами, наводяться в транскрипції - кирилицею.

В старогрецький мові надруковано праці 1,2 та 4. В латинський - 3 та 35. У В.Латишева в пр.ч.39 наведений переклад деяких місць з цих праць, рівнобіжно з оригінальними текстами. Той переклад дещо постарів і в праці 138 частину тих текстів було подано мною за власним перекладом. Праця В.Латишева ч.35 написана ним та видана в латинській мові, але до деяких інскрипцій додано переклади в російській мові. Праці чч.7,8, 94 та 95 друковані у французькій мові. З них лише деякі витяги з ч.7, в перекладі на російську мову, були видані Калмиковим в Новочерк.р.1892, під назвою "Донская старина". Праці ч.ч. 89, 90, друковані в англійській мові; перекладів не було. Праця ч.93 - в сербській мові. Праці ч.ч:97, 116, 124 та 117 - друковані в німецькій мові. З них лише пр.ч.97 є в російській мові /ч.96/, але німецьке видання - новніще.

Варт на увагу факт, що з наведених мною коло 140 книжок, дослідів, звідомлень та всіляких друкованих публікацій, за античну колонізацію, 16 писано чужинецькими мовами, всі ж останні - російською,- в українській ж мові - немає ні одної. Між тим, що до ранньої історії самого Причорномор'я, то тут все ж таки маємо кілька робіт, як в збірнику на пошану Акад.Д.Багалія, так в виданнях Істор.- филолог.відділу ВУАН та Записках ВУАК. Це явище не є випадкове і пояснюється тим, що з давніх часів українські археологічні досліди та пов'язані з ними питання, не доходили до Причорномор'я. Отже бачимо історичну заслугу Українського Морського Інституту в тому, що він згромадив українські наукові сили та звеснув наукову увагу й думку на комплекс питань Причорномор'я . В наслідок "Чорноморських збірників" та прекрасних географічних видань Проф.др В.Кубійовича, ідея Причорномор'я набуває щораз більшої популярности серед широких верств українського суспільства.

З першого періоду досліджень Пониззя Дону, так би мовити вступом до цих досліджень, є листи І.Стемпковського /ч.ч.9 та 10/, які вдруге були видруковані П.Леонтьєвим в ч.11. Найважнійшою працею з цього першого періоду, що дає найбільш цінні матеріяли та стоїть на відносно високому науковому рівні для того часу, є там таки праця проф.П.Леонтьєва /ч.ч.11 та 12/. Послідуючі розкопи Танаїса та околиць В.Тизенгаузеном та П.Хицуновим /ч.ч. 18,19,20,21,26,27/ - не досить наукові навіть для того часу і дають матеріяли вже другорядного значіння. Відомості та згадки про знахідки етнографічного матеріялу в руїнах Танаїсу та його околицях, є в працях 11,12,23,24,25,29,32,35,36,37,38,40,41,121. З цих праць найважнійшими для нас є збірка Танаїтських інскрипцій і їх переклад /ч.35/, та тлумачення цих інскрипцій в ч.ч.32 та 121.

Окрема книжечка М.Мілле ра "Танаїс"/ч.136/ дає лише попередній короткий нарис історії Танаїсу на підставі археологічних данних та його характеристику. Велику монографію "Танаїс" готувала до друку Т.Книпович, але через війну та праця надрукована не була. Ця монографія, при повному зібранні усього відомого за Танаїс матеріялу та його науковому висвітленні, мало що дає нового, оскільки після 1871 р. ніяких археологічних роскопів на терені Танаїсу - не переводилося.

Навколо м.Танаїсу було рясно розташовано могили,в яких виявилися поховання сарматської частини населення. Матеріяли для розкопів варварського могильного некрополю - в працях ч.ч.11,12,21,26,27. Взагалі скитські та сарматські поховання в межах греко-варварських поселень Пониззя Дону - також в ч.ч. 18,19,20,45,46,49,50,51,65,67,68,69,70,71,72,73,74,75,106,112,120,131,134,139. Що до Танаїтського грецького некрополю,то його знахідка та розкопи публиковані в ч.ч.53,54,55,56,57,58,59,60,61 та 62, З цих публікацій, що до некрополю, найважнійшими є звіти М.Веселовського ч.ч.61 та 62.

Другий період розвитку нашого знання що до Приозівської колонізації, починається дослідами А.Міллера Єлизаветовського городища, його могильного некрополя та донських гирл, що тривали з р.1908 до першої світової війни р.1914 включно. Протягом усього цього періоду А.Міллер переводив що року розкопи Елизаветовського городища в гирлах Дону, та могил навкруги нього. Наукові звіти за ці розкопи уявляють собою основні матеріяли, першоджерала так для вивчення цього першорядного пам'ятника,як і для розуміння Приозівської торговельної колонізації того часу. /ч.ч. 70,71,72,73,74,75, також ч.46/.

Матеріяли ті, вже після смерти А.Міллера, було дещо оброблено одним з членів його експедиції - Т.Книпович, та на їх основі подано коротку попередню характеристику Єлизаветівського городища. Оскільки велика монографія А.Міллера за Єлизаветівське городище, що він її не встиг видрукувати, десь загинула після його смерті, праця Т.Книпович ч.129 є єдиним, а разом з тим і найважнійшим загальним описом цього пам'ятника.

Розкопи та досліди А.Міллера в ті часи викликали також кілька популярних статей в газетах, як от ч.ч.64,65,66,68,76. Велике значіння мали довголітні розкопи А.Міллера в гирлах Дону тим, що викликали та обумовили перший підьом інтересу серед місцевого суспільства до стародавньої історії свого краю, в наслідок чого виникло РОИДП /1908-1915/, що видало 2 змістовних томи своїх праць. Наслідком того ж підьому з'явилася також низка публікацій місцевих дослідників в різних виданнях та газетах,як от ч.ч.77,78,79,80,81,82,83,85,86,87,88, та інші, також відгуки в загальній російській /ч.ч.66,78,79,83,85,96/ та закордонній пресі /ч.ч. 89,90,93,95,97,116,117 і т.д./ Також дискусія за Танаїс між А.Міллером та М.Ростовцевим. Останній, не бувши археологом-дослідником, був може найвидатнійшим з російських античників, що працювали над питаннями

Чорномор'я. Праці написані ним на еміграції, після 1920 р., здебільше повторюють погляди та концепції, що він їх висловив раніше. До нашого циклю питань, найважнішими є його праці ч.ч.97 та 91.

Третій період досліджень та вивчень, вже всіх взагалі стародавніх поселень Пониззя Дону, особливо Кобякова городища, був розпочатий знову А.Міллером з р.1923 і трівав аж до р.1930. Ці досліди та розкопи, що переводились СКЭГАИМК щороку, викликали ще більший інтерес суспільства та пожвавлення діяльности місцевих археологів-краєзнавців. Знову в Р.н/Д. виникло в далеко ширшому розмірі СКОАНЭ та СКБК, які згуртували довкруги себе чималу кількість дослідників цілого Північно-Кавказького Краю. Наслідком того вийшло кілька збірників СКОАИЭ, присвячених цілком питанням місцевої археології, та ще більше збірників СКБК, в яких також містились археологічні матеріяли. За той же час була друкована низка статей та публікацій по газетах та ріжних виданнях, також по питаннях Придонсько-Приозівської колонізації, як в ч.ч.107-117. та й далі аж до ч:130. Багато з цих публікацій мають ділетантський характер, або переказ чужого матеріялу і наукового значення великого не мають /ч.ч. 104,105,107,108,112, 113, та інші/. З публікації того часу найважнійшими є звіти А.Міллера за досліди та розкопи Наддонських городищ та знову Єлизаветовського, чч. 98, 99, 100. Що до поселень на Озівському узберіжжі, то до цього важливого питання маємо лише коротенькі, хоч і змістовні фактичним матеріялом публікації М.Міллера ч.ч. 118, 119 та 120. З інших серед публікації того часуц більше значіння мають загальні огляди археологічних робіт в"Ск.Краї" писані Б.Луніним /ч.ч. 109,110,111/ та пізніші праці Т.Книпович ч.128 та С.Жебелева ч. 130.

Цей 3-й, найважнійший період досліджень та вивчення археологічних пам'яток Приозів'я - Пониззя Дону, закінчується в р:1930 заарештуванням та засланням всього складу Правління СКОАИЭ.

Останній 4-й період вивчення Придонсько-Приозівських городищ античного часу, після згаданого розгрому та розгону усіх археологічних та краєзнавчих організацій, відзначається лише окремими працями поодиноких дослідників, що так чи інакше збереглися від того погрому до якогось часу. Один з них почав з 1938 р. досліди Н.Гниловського городища, другий - Опова. Найбільше значіння оригінальним матеріялом з цього часу мають праці - ч.ч. 135 та 137.

Мапи та плани місцевостей та городищ наводяться в працях ч.ч.5,6,11, 12,42,71.71а, 98,99,80,124,135,137. Попередній план дельти Дона та окомірного здіймання Єлизаветовського городища були подані А.Міллером в ч.ч: 70,71а, що довгий час правили яко ортодоксальні та були передруковані в працях ч.ч.129, 124 та інш. Мапа Наддонських поселень була складена А. Міллером та друкована в ч.98. Ті мапи та плани дещо постаріли і загальний план греко-варварських поселень, на підставі найновійших даних подається мною уперше в студії "Антична колонізація Приозів'я", разом з планом Єлизаветовського городища інструментального здіймання 1929 р. А.Міллера, що також ще не був публікований.

Що до нумізматичних знахідок на Придонсько-Приозівській смузі греко-варварських поселень, то тут маємо низку звідомлень та окремі згадки в ч.ч.11,12,26,27,30.52,22,23,81,82,83,88,133. Деякі знахідки відомі мені, ще не були публіковані. Ці короткі здебільшого звістки, не були ще ніким ні зведені а ні опрацьовані. Ч.Ч.82 та 83 - уявляють собою аматорські публікації, мало ймовірні. Поки що можемо лише сказати,що Танаіс своєї монети не бив і користувався валютою Боспорською. Римські монети дуже рідкі, східні - ще рідші.

Ще гірше стоїть справа з клейнами /таврами/,. Покищо маємо лише звідомлення П.Леонтьєва ч.11 та 12 ,в якому він пише, що серед знайдених ним на звалишах Танаісу клейн - більшість була Родоських. Але велика кількість клейн ним не була визначена зовсім. За знахідки клейн є згадки

47. В.БОГАЧЕВ. "Отчет об исследовании Кобякова городища". Протоколы Новочеркасск.Предварит. Комитета по устройству XII. археологического С'езда в Харькове. Н., 1902 г.

48. В.БОГАЧЕВ. "Отчет об исследовании Кобякова городища". Труды XII. археологического С'езда в Харькове в 1902 г., т.II, М., 1905 г., стр.585.

49. Ф.ПЕРЦЕВ. "Отчет о раскопках 2-х сарматских курганов у ст.Н.Гниловской". - Архив ИАК., СПБ., 1904 г., ч.116.

50. Ф.ПЕРЦЕВ. "Отчет о раскопке 2-х сарматских курганов у ст.Н.Гниловской". - Известия ИАК". вып.19, Прибавление, Хроника. СПБ., 1906 г.

51. Ф.ПЕРЦЕВ. "Разкопка курганов в окрестн. г.Ростова н/Д. Район стан. Н.Гниловской". - Газ."Приазовской Край", Р.н/Д.,1906 г., 14.II.

52. Х.ПОПОВ. "Каталог Донского Областного Музея". Н.,1905 г. А.Бертье-Делагард. "Поправки общего каталога монет П.Бурачкова". 1907. г.

53. "Археологическая находка в каменоломнях Недвиговки." - Газ:"Приазовский Край", Р.н/Д., 1908 г., ч.110.

54. М.КРАСНЯНСКИЙ. "О находке древних вещей в Недвиговке А.Смычковым". Газ."Южный Телеграф". Р.н/Д., 1910 г. ч.2495.г.

55. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Находки античной епохи в устьях Дона". - Газета "Новое время", СПБ., 1909 г. ч.12212.

56. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Заметка о раскопках Н.Веселовского". - Донские Обл. ведомости", Н., 1909 г. ч.130.

57. С.СВАТИКОВ. "Раскопки в Недвиговке". "Южный Телеграф"., Р.н/Д. 1909 г. ч.2305.

58. "АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАХОДКА вблизи городища Второго Танаида". Древности. "Труды ИРАО", т.XII, стр:413., М., 1909 г.

59. А.СПИЦЫН. "Историко-археологические изыскания". - "Журнал Министерства Народного Просвещения", I,стр. 70, СПБ., 1909 г.

60. Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ "Отзыв о могильнике древнего Танаиса". - "Правительственный Вестник", СПБ., ч:260.

61. Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ. "Раскопки в Недвиговке". Отчет ИАК. за 1908 г., СПБ., 1910 г., стр.122-129.

62. Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ. "Раскопки в Недвиговке". Отчет ИАК. за 1909-10 гг., СПБ., 1912 г.

63. Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ. "Танаис Младший". - Журн. "Гермес", Х., 1908 г.ч.19, стр.513 и 1909 г. чч.6 и 8.

64. А.МАТВЕЕВ. "В городе мертвых. На раскопках древнего Танаиса".-Газ. "Приазовский Край. Р.н/Д., 1910 г. ч.ч:30, 194, 198.

65. И.УШАКОВ. "Раскопки А.Миллера в ст.Елизаветовской". - Газ:-"Приазовский Край", Р.н/Д., 1908 г. ч.265.

66. И.УШАКОВ. "Раскопки А.Миллера у ст.Елизаветовской". - Газе"Новое Время", СПБ., 1908 г.,ч.11639.

67. "О находке скорченного погребения в Елизаветовском городище". - Газ."Приазовский Край", Р.н/Д., 1910 г. ч.150.

68. А.МИЛЛЕР. "Археологические раскопки в Низовьях Дона". - "Донские Обл.Ведомости". Н., 1909, ч.71.

69. А.МИЛЛЕР. "К вопросу о Танаисе". - Журнал "Гермес", Х. 1909 г.ч.3, стр.77.

70. А.МИЛЛЕР. "Отчет о раскопках Елизаветовского городища в 1908 г." Отчет ИАК. за 1908 г., СПБ., 1912 г.

71. А.МИЛЛЕР. "Отчет о раскопках Елизаветовского городища в 1909-1910 гг. "Отчет ИАК. за 1909-10 гг., СПБ., 1913 г.

71а. А.МИЛЛЕР. "Археологич.изыскания в гирлах Дона". Труды XIV Археол. С'езда в Чернигове в 1909 г. т.III, М., 1911 г.

72. А.МИЛЛЕР. "Отчет о раскопках Елизаветовского городища в 1911 г." Отчет ИАК. за 1911 г., СПБ., 1914 г.
73. А.МИЛЛЕР. "Отчет о раскопках Елизаветовского городища в 1912-1914 гг. Отчет ИАК. за 1913-1915 г. Петрогр., 1918 г.
74. А.МИЛЛЕР. "Раскопки Елизаветовского городища". "Известия ИАК", вып. 35, СПБ., 1910 г.
75. А.МИЛЛЕР. "Отчет о раскопках Елизаветовского городища". - "Известия ИАК." вып:56, СПБ., 1914 г.
76. "РАЗЫСКАНИЕ ДРЕВНИХ ПОСЕЛЕНИЙ ДОНА". - "Южные областые Ведомости". Н., 1913 г., ч.299.
77. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Остатки древнего поселения на территории г.Ростова н/Д. - Газ."Приазовский Край", Р.н/Д., 1910 г. ч:268.
78. "КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ ОБ ОТКРЫТИИ ТЕМЕРНИЦКОГО ГОРОДИЩА". -Газ."Новое Время", СПБ., 1909 г. 31.У., ч:11930.
79."Об открытии М.Краснянским Темерницкого городища". - Газ"НОВОЕ ВРЕМЯ", СПБ., 1910 г., 15.Х., ч.12426.
80. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Прошлое Ростова н/Д. по городским планам". - "Записки РОИДП", т.I, стр:29. Р н/Д., 1912 г.
81. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Находка монет 2-го в. по Р.Х." - Газ."Приазовский Край", Р.н/Д., 1910, ч.62.
82. "Древнегреческие монеты на территории Ростова н/Д. - - Газ."ЮЖНЫЙ ТЕЛЕГРАФ", Р.н/Д., 4.IХ.1911 г.
83. М.КРАСНЯНСКИЙ. "Монеты древнего Ростова н/Д." - Журн."Старая Монета", СПБ., 1912 г. ч.1.
84. В.БОГАЧЕВ. "Геологическая разведка дельты Дона в связи с ее заселением". Сборник Учено-Литературного О-ва при Юрьевском Университете. Ю., 1911 г.
85. ИЗВЕСТИЯ ИАК., прибавление к вып. 48, стр:110, СПБ., 1913 г.
86. А.ИЛЬИН. "Танаис, Тана, Азов". - Записки РОИДП, II, Р.н/Д. 1914 г.
87. А.ИЛЬИН. "Передовая фактория Танаиса. Древне-греческое поселение на територии Темерницкого поселения, в устьях р.Темерника". - Записки РОИДП.", II, Р.н/Д., 1914 г.
88. А.ИЛЬИН. "Вопрос о Танаитских монетах". - "Записки РОИДП.," II, Р.н/Д. 1914 г.
89. Е.МІНЗ. "Скити та Греки". Кембридж, 1913 р.
90. Е.МІНЗ. "Скити та північні номади". Кембридж, Стародавн.істор., III, част:IХ, 1925.
91. М.РОСТОВЦЕВ."Эллинство и иранство на юге России". СПБ., 1914 г.
92. М.РОСТОВЦЕВ. "Бронзовые фибулы с надписями из Донской области". - "Известия ИАК". вып:65, П., 1918 г.
93. М.РОСТОВЦЕВ. "Саврамат II царь Боспора". Стрена Буличіана.Загреб, 1920 г.
94. М.РОСТОВЦЕВ. "Південна Росія та класичний світ". - "Блакитний огляд". Париж, 1920 г.
95. М.РОСТОВЦЕВ. "Греки на березі Чорного моря". - Журнал "Акрополіс", Париж, 1920.
96. М.РОСТОВЦЕВ. "Скифия и Босфор". Гаимк, Л., 1925 г.
97. М.РОСТОВЦЕВ. "Скифия и Боспор". Берлин, 1931.
98. А.МИЛЛЕР. "Краткий Отчет о работах СКЭГАИМК в 1923 г." - "Известия РАИМК", IУ, Л., 1925 г.
99. А.МИЛЛЕР. "Краткий отчет о работах СКЭГАИМК в 1924-1925 гг.". Сообщения ГАИМК", т.I., Л., 1926 г., стр:105-142.
100. А.МИЛЛЕР. "Краткий отчет о работах СКЭГАИМК в 1926-1927 г.г.". Сообщения ГАИМК. т.II, Л., 1929., стр:69-79.
101. А.МИЛЛЕР. "Новий вид источника к изучению связи Скифии с Кавказом". - Известия РАИМК. IУ;, Л:, 1925.г.
102. А.МИЛЛЕР. "К вопросу об охране памятников старины". Сообщения ГАИМК. ч: 4/5, Л., 1931 г.

103. А.МИЛЛЕР. "Тезисы к вопросу о скифах". Проблемы Истории Матерьяльной культуры. ГАИМК., Л., 1933 г. ч.5-6, стр.19.
104. М.ЧЕРКАСОВ. "Кобяково городище. Раскопки на Дону". - "Красная Панорама". М., 1926 г.
105. "Из тьмы веков. Раскопки на Кобяковом городище". - Журн."Революція и Горец". Р.н/Д., 1926, ч.3.
106. К.ЯЦУТА. "Об искусственно-деформированных черепах на Юго-Востоке России". - ""Известия Дон. Гос.Универс.", Р.н/Д.,1925 г., кн.VI.
107. А.СЕМЕНОВ. "Танаис. Тана и Ростов". Петерманс-Мітейлунген. Гота-Пертес, 1926.
108. Б.ЛУНИН. "Кобяково городище". - "Ск.Край". Р.н/Д., 1926 г., ч.3.
109. Б.ЛУНИН. "Археологические разведки в пределах Южного Дона". - "Бюллетень СК Бюро Краеведения". Р.н/Д., 1926 г.,ч.5-7.
110. Б.ЛУНИН. "Археологические раскопки и разведки на СК. в 1927 г." Р.н/Д., 1928 г.
111. Б.ЛУНИН. "Раскопки на С.К. в 1928 г." - "Наука и Техника", Л., 1929 г., ч.33.
112. Л.ШИРМАН. "Кизитеринский некрополь". - "Записки СКОАИЭ". вып.3-4, Р.н/Д., 1927-28.
113. Г.ИНОЗЕМЦЕВ. "Древнее поселение в районе ст.Нижне-Гниловской".- "Бюллетень СКБК". ч.1-6, Р.н/Д., 1926 г.
114. Г.ИНОЗЕМЦЕВ. "Ростовское на Дону городище". - "Записки СКОАИЭ", кн.I, вып.2, Р.н/Д., 1927 г.
115. А.СТЕФАНОВ "Топография Темерницкого и Ростовского н/Д. городищ по планам 1768 г." - "Записки СКОАИЭ"., Р.н/Д., 1928 г., кн.I, т.III, вып.3-4. "Филолог"
116. БИЛАБЕЛЬ. "Іонійська колонізація", XIV, I,26,2.
117. М.ЕБЕРТ. "Реаллексикон". Берлин,1927-1929, т.XШ,Ушаковфунд.
118. М.МИЛЛЕР. "Обследование памятников ист.мат. культуры на северном побережье Азовского моря". - Бюллетень СКБК"., Р.н/Д., 1926 г., ч.1 - 6.
119. М.МИЛЛЕР. "Керамика древних поселений Приазовья". - "Записки СКОАИЭ", вып. 3 - 4, Р.н/Д., 1928.
120. М.МИЛЛЕР. "Некрополь у Беглицкой Косы". - "Краеведение на СК"., Р.н/Д., ч.3 - 4, 1929.
121. М.НОВОСАДСКИЙ. "Боспорские фиасы". - "Труды Секции Археологии РАНИОН", III., М., 1928.
122. Б.ГРАКОВ. "Древнегреческие клейма с именами астиномов". РАНИОН., М., 1928,г.
123. Б.ПИОТРОВСКИЙ. "Египетские предметы в СК.Крае". - "Сообщения ГАИМК", Л., 1931 г., ч.6.
124. ГЕРМАН. "Танаіс. Паулі-Віссова, IV, Штутг., 1932.
125. М.АРТАМОНОВ. "Донская экспедиция ГАИМК". - "Проблемы Истории Мат.Культ.ГАИМК, Л., 1933 г., ч.1-2.
126. Б.ЛУНИН. "Рельеф с изображением погребального пира из Елизаветовского городища". - "Советское Краеведение на СК"., сборник 2-й, Р.н/Д., 1933 г.
127. К.КОЛОБОВА. "К вопросу о сарматском языке". "Известия ГАИМК, вып. 100, Л., 1933 г.
128. Т.КНИПОВИЧ. "К вопросу о торговых сношениях греков с областью р.Танаиса в 7-5 в.в. до н.г."- "Известия ГАИМК"., вып. 104., Л., 1935.г.
129. Т.КНИПОВИЧ. "Опыт характеристики городища у ст.Елизаветовской, по находкам экспедиции ГАИМК. в 1928 г." -"Известия ГАИМК", вып.104. Л., 1935 г.
130. С.ЖЕБЕЛЕВ."Был ли разрушен Танаис?" - "Известия ГАИМК",вып.104.,Л. 1935 г.

131. Газ."МОЛОТ". Р.н/Д., 14/УП,1935 г. Находка древних погребений в Р.н/Д.
132. "СОВЕТСКАЯ АРХЕОЛОГИЯ", III, Л.,1937 г. Древн.погреб:в Р.н/Д.
133. ГАЗ."МОЛОТ". Р.н/Д., ч.203, 1940 г. Находка древн:монет в Р.н/Д.
134. ГАЗ."МОЛОТ". Р.н/Д., ч.266, 1940 г. Древн.погреб.в Р.н/Д.
135. С.ВЯЗИГИН. "Древнее поселение у хут:Под'азовского". Памятники древности на Дону. Обл:Бюро охраны и изучения памятников, Р.н/Д., 1940, вып:I, стр.35.
136. М.МИЛЛЕР. "Танаис". Р.н/Д., 1940 г.
137. М.МИЛЛЕР. "Археологические памятники у ст.Нижне-Гниловской". Древности. -"Записки Рост.Обл:Музея". Р.н/Д., I,1940 г
138. ХРЕСТОМАТИЯ по истории Подонья - Приазовья. I. Древняя история /М.Миллер/. Р.н/Д., 1941 г.
139. М.МИЛЛЕР. "Сосуд с зерном в сарматском погребении". Древности. - Записки Рост.Обл:Музея". Р.н/Д., II, 1941 г.
140. М.МІЛЛЕР. До історії Танаїса /План міста/. Одеса 1946 р. /Укр. Морський Інститут, ч:32/.
141. М.МІЛЛЕР. Антична колонізація Приозів'я. Женева 1946 р. /Укр. Морський Інститут, ч.37/.

С к о р о ч е н н я :

РАИМК. - Российская Академия Истории Матерьяльной Культуры. Від 1918 - до 1923 р. СПБ.
ГАИМК. - Государственная Академия истории матерьяльной культуры. Від 1924 до 1938 р., СПБ.
СКЭГАИМК. - Северо-Кавказская Экспедиция ГАИМК, під керівництвом А.Міллера, працювала щороку від 1923 до 1933 р.
РАНИОН. "Российская Ассоциация Научно-исследовательских Институтов Общественных наук. М.
МАР. - Матерьялы по археологии России. Издания ИАК.
ИРАО. Императорское Русское Археологическое Общество. М.
СК. - Северный Кавказ.
СКБК. - Северо-Кавказское Бюро Краеведения.
РОИДП. - Ростовское н/Д. Общество Истории, Древностей и Природы. Від 1908 до 1915 р.
СКОАИЭ. - Северо-Кавказское общество археологии, истории и этнографии. Р.н/Д. Від 1924 до 1930 г.
ИАК. Императорская Археологическая Комиссия. С
СПБ. - С.Петербург
Л. - Ленінград
М.- Москва
Х. - Харків
О. - Одеса
Р.н/Д. - Ростов над Доном
Н. - Новочеркаське
Ю. - Юрьїв
В. - Вороніж
К. - Київ.

Проф. Др. М. Міллер.

--------ооооООоооо------

Огляд часописів.

Ольвия, том 1. Украинская Академия Наук, Институт Археологии. Киев. 1940. Редакторы издания - С.А.Жебелев и Л.М. Славин /302 сторн. ін кварто + 49 таблиць./

Розкопи на території давне-грецької колонії Ольбії були поновлені після першої світової війни в 1920 р. Збірник "Ольвия," том I, міститьзвіт про розкопи в Ольбії 1935 та 1936 рр. і публікації памяток, знайдених в Ольбії в ті ж роки, а також деякі дослідження про Ольбію. Звіти про розкопи в Ольбії 1927 - 1932 та 1937-1938 рр. і публікації памяток за ті ж роки будуть надруковані в наступних числах того ж Збірника.

Сторн. 85 і далі. - М.М. Худяк публікує зразки зроблених з місцевих глин теракот, які носять на собі відбиток впливу місцевого стилю. Так, теракоти Деметри ч.7 та ч.8 /сторн.89 та 90/, правда, мають той же загальний тип, що і відповідні вироби різних місцевостей Греції, але довізні форми в цих ольбійських теракотах перероблені та характеризуються рисами /плоскісність, сумарність, та простота/, які ніде більше не зустрічаються; у теракотах III стол. до Р.Х. ч.ч. 9-11 /сторн.91 та 92/ ольбійські майстри оригінально трактують Деметру, наближаючи тип богині до реального жіночого образу.

Сторн.105. і далі. Прушевська в статті "Довізна грецька кераміка з розкопів Ольбії 1935 та 1936 рр. " довізну грецьку кераміку хронологічно розподіляє на такі групи: вироби архаїчного періоду /УI стол./, які належать Родосу, Мілету, Самосу, Корінту, Навкратісу, Атенам; посуд класичного періоду /головним чином IУ стол.,кераміки У стол. знайдено не багато/, репрезентований керамікою червонофігурною, головним чином атенською, та чорноляковою з Атен та Прієни /посуд з штампованим та різьбованим орнаментом/ та Самосу; посуд геллєністичного періоду /III - II стол./, в якому переважає кераміка Малої Азії.

Сторн.259 і далі. Т.М. Книпович в статті: "Кераміка місцевого виробництва з розкопу "I"/Розкоп"I"відповідає північно-східній частині верхнього міста Ольбії./ стверджує, що вже в IУ стол. до Р.Х. в Ольбії зявляється типова тубільна група "ліпної" кераміки, себто кераміки, яку виготовляли без допомоги ганчарського кола. "Ліпна" кераміка репрезентована в розкопі"I"сеоми типами. Ми маємо тут плоскоденні горщики з опуклими стінками та відігнутими вінцями, прикрашені орнаментом з куточків, що вони входять один до одного, орнаментами "шилковим",нігтевим, у вигляді ямок, насічок, наколів, глек плоскоденний з ручкою, каганець примітивного ложкуватого типу, каганець з витягненим ріжком і т.д. Значний відсоток "ліпної" кераміки серед керамічних знахідок на розкопі "I" свідчить про істотну ролю цього виробництва.

Кім чисто тубільної "ліпної" групи, ми зустрічаємо в IУ стол.також низку груп, які виготовлялись з допомогою ганчарського кола, - просту кераміку без поливи та розпису, "чорнолякову" кераміку, себто кераміку з поливою сірого, рудуватого та чорного без блиску кольору, розписну кераміку йонійського типу. Хоч ці групи й вироблялись у вищій техниці, ніж "ліпні" вироби, й зберігали ознаки найближчої залежности від античних зразків, проте ж деякі з виробів цих груп вже в IУ стол. набувають характерні місцеві деталі, примірюм, рибні блюда.

У III та II стол. до Р.Х. продовжується фабрикація посуду з тих самих груп та поруч з ними розвивається виробництво кераміки червонуватого кольору /"червонолякова кераміка"/. У III стол. місцеве виробництво починає швидко зростати, відсоток екземплярів місцевої кераміки в

порівнянні з довізною підвищується. У кераміці III та II стол. більше, ніж це було раніш, можна спостерігати низку явищ, які свідчать про велику своєрідність ольбійської місцевої кераміки. До таких явищ стосуються випадки взаємного впливу різних груп, а саме "ліпна" кераміка іноді репродукує форми вищої техніки та, навпаки, групи технічно близькі до античних, запозичують деякі форми або деталі форм, властиві скитській керамиці. Як своєрідні риси ольбійської кераміки, можна відзначити також розповсюдження деяких орнаментів /плоскі кружала/, імітацію метальових виробів та особливо прикладання полірування /лискування/ в найхудожнішій групі ольбійської кераміки - розписній кераміці, в якій цей місцевий спосіб обробки сполучається з античними мотивами розпису.

О.М. З о г р а ф у статтях "Монети з розкопів в Ольбії 1935 та 1936 рр.", стор.211 і далі, та "Знахідки понтійських монет мітрадатівського часу в Ольбії", сторн.293 і далі, на підставі знахідок іноземних монет в Ольбії робить деякі висновки щодо зносин Ольбії, а саме: а/ знайдені підчас розкопів 1935-1936 рр. 4 пантікапейські монети другої половини IУ та III стол. до Р.Х. свідчать про тісні звязки Ольбії з Пантікапеем у цю добу; б/ монети західнього узбережжя Чорного Моря /одна монета Одесу III стол. до Р.Х. і одна монета Аполлонії Тракійської того ж часу/ дають ще одно свідоцтво про те, що шлях до Ольбії лежав уздовж західнього узбережжя Чорного моря; в/добре репрезентовані також монети міст Понта та Пафлагонії /пять монет Амісу та Синопи/; ці монети, особливо часті в Ольбії та інших містах північного узбережжя Чорного моря, вибивались, очевидно, за прямою вимогою Мітрадата Евпатора та правили за доповнення до його золотих та срібних монет, бо міді зі своїм царським іменем Мітридат не карбував; до Ольбії їх завозили агенти та війська Мітрадата підчас його боротьби з римлянами та готування до неї /перші два десятиліття I ст. до Р.Х., на Воспор приплив цих монет продовжувався аж до 70 років до Р.Х., бо Воспор підтримував тісний звязок з Понтом до кінця правління Мітридата та пізніш/; г/вісім римських монет /від Нерви до Антоніна Пія/ свідчать про те, що римляни почали з часів Траяна закріплюватись в Ольбії.

Сторн.289 і далі. С.О: Ж е б е л ь о в у статті "Ольбія й Мітридат Евпатор /Ios P E I^2, 35/"зясовує питання про те, якого роду агенти Мітрадата завозили на північне узбережжя Чорного моря монети Синопи, Амісу і т.д. У цій статті Жебельов ще раз після Вільгельма /König Mithradates Eupator und Olbia,Klio XXIX, сторн.50-59/ піддає розгляду напис Inscriptiones orae Septentrionalis Ponti Euxuni I^2 35, у цілому приєднуючись до Вільгельма, але в деяких пунктах даючи своє тлумачення. За думкою Жебельова, цей напис свідчить про те, що Мітрадат для захисту Ольбії від барбарських племен переселив у степову смугу біля Ольбії гарнізон з "арменійців" та взяв на себе утримання цього гарнізону. Словом "арменійці", як переконливо доводить Жебельов, в написі визначаються не вірмени /від Armenia/ як гадав Вільгельм, а мешканці Армени /Armene/ передмістя Синопи.

Сторн.259 і далі. А.С. К а ц е в а л о в у статті "Епіграфічні памятки з ольбійських розкопів 1935 і 1936 р.р."-публікує ляпідарні написи та робить повідомлення про керамічні написи з розкопів цих років. З ляпідарних написів особливо заслуговує на увагу напис ч.1 - знайдений в Ольбії 1935 р. уламок одного ольбійського декрету, який Кацевалов так поновлює та перекладає: "... архонти запропонували: через те, що такий-то, син такого-то ... нехай рада та народ постановлять висловити похвалу такому-то, сину такого-то, за те, що він був найліпшим громадянином та вмер, офірувавши собою за батьківщину..., та увінчувати його щороку на зборах громадян та мікселленів /?/ з Пастушого села золотим вінком /ціною/ в тридцять золотих". Таким чином з цього декрету,якщо запропоноване поновлення декрету правильне, ми

дізнаємось про існування підчас складання декрету такого щільного союзу між Ольбією та міксelленами /або, можливо, якимсь іншим барбарським племенем; у поновленні "міксelленів" не можна бути певним/, що ольбіополіти та мікселлени мали навіть спільну союзну раду в Ольбії, та про "Пастуше село" - осередок міксelленів /або іншого барбарського племени/ біля Ольбії. За поновлення "міксelленів" ніби то говорить згадка в декреті на честь заможного ольбійського патріота Протогена / Ios P E, I^2 32 B, 18 sq. / про "мешканців країни коло гір, міксelленів, які підчас попередньої війни були союзниками в місті, а тепер їх збили вороги". /Мікселлени = "мішані геллени", очевидячки, це - те саме племя, яке Геродот /ІУ,17/ називає каллипідами чи гелленами-скитами та містить першими починаючи від "Емпорія Бористенітів" /себто Ольбії/. Новий Ольбійський декрет треба датувати часом, трохи ранішим, ніж декрет на честь Протогена, який в свою чергу, стосується до кінця III чи, за професором Слюсаренком, уже до II ст. до Р.Х.

Між graffiti /себто написами, надряпаними чимсь гострим на керамічних виробах/ дуже цікава присвята на черепку У стол. до Р.Х. такого змісту - "...пос. /Початок слова не зберігся, як здається, тут було особове імя, наприклад, /Лям/пос чи /Арістіп/пос. / Гіпанісу /Гіпаніс - тепер Бог/, Бористену /Бористен - тепер Дніпро/" , яка свідчить про культ річок в Ольбії.

Що до керамічних клейн, Кацевалов, відзначаючи перевагу серед клейненої кераміки гелленістичного періоду в Ольбії родоських амфор, робить з цього висновок, що торговельний шлях до Ольбії лежав від островів Егейського та Середземного морей, через Боспор Тракійський та далі уздовж західнього узбережжя Чорного моря.

Сторн.275 і далі. - С.О. Ж е б е л ь о в в статті "Що розуміти під Бористеном в Ios P E I^2 24"2 /Передрук з"Известий Таврической ученой архивной комиссии", за 1917 р., ч.54, сторн.65-72/. доводить, що в першій фразі "У Бористен /може/ впливати бажаючий на таких умовах" відомого ольбійського закону кінця ІУ ст. до Р.Х., яким в Ольбії встановлюється єдина валюта - ольбійські мідні та срібні монети, а іноземні гроші дорівнюються до краму, під Бористеном треба розуміти Бого-Дніпровський лиман, над яким лежала Ольбія. Цей лиман давні греки не могли вважати за Евксінський Понт та перенесли на нього назву тієї великої річки, яка в нього впливає.

Крім того, у Збірнику "Ольвия" надруковані такі статті: О.А. К у л ь с ь к а - "Хемічно-технологічне дослідження ольбійських керамічних виробів", сторн.171 і далі, М.А. Н а л и в к і н а - "Кістяні вироби з розкопів Ольбії 1935 та 1936 р.р.", сторн.187 і далі, П і д о п л и ч к а , - "Домові та дикі тварини Ольбії за знахідками кісток з розкопів 1935 та 1936 р.р.", сторн.203 і далі.

Проф. Др. Андрій Кацевалов.

"... Мусимо тямити, що для нації нема самостійности без моря, немає моря без самостійности..."

/ДМИТРО ДОНЦОВ: За землю і море. Див. "Календар Червоної Калини" за 1929 рік, сторн.17./.

MISCELLANEA

1/ Німецький проект розподілу Росії. В українському тижневику "Канадийський фармер" /Вінніпеґ, ч.52, від 26.12.1945/ читаємо в замітці п.з. "Справа України в Ніренберґському процесі" проте, що: "Після плану Розенберґа Росію малося на увазі поділити на вісім держав після національних або географічних засад. Ці держави булиб : Московщина, Білорусь, Україна й Крим з Києвом як центром, Донщина, Естонія, Латвія, Литва, Кавказ і Азійська Росія... Україна разом з Донщиною і Кавказом творила б Чорноморський Союз, що мав би держати в шаху Москву... Розбити Росію на природні складові частини це був плян всіх великих европейських державних мужів: Карла XII-го, Наполеона, Бісмарка та Вільгельма II. І цей плян мусітиме приняти за свій кожна світова потуга, котрій прийдеться змірятися з московським імперіялізмом". /Від Редакції: див. в цій справі також книжку дра ЮРІЯ ЛИПИ: Розподіл Росії, Київ 1941 вид."Укр.Державного Видавництва", ч.1./.

2/ Грузинські справи. В тому ж часопису /ч.1, від 2.січня 1946/ повідомляється в замітці - "В імени Грузії", що "Совітська преса почала писати про домагання Грузії, щоб Туреччина відступила Грузинській совітській Республиці 180-милеву територію понад Чорним морем. Ця територія /Лазистан/ заселена переважно грузинами. Домагання це роблять два грузинські вчені - С.Р.Джанашія і п.Бердзеншвілі".

3/ Крим стратив автономію. В замітці під таким заголовком повідомляє тойже український тижневик /ч.51, від 19.12. 1945/ що: "Совітський уряд скасував автономію пятьох провінцій, а саме - Криму, Калмицької автономної республіки /над Каспійським морем/, і ще трьох малих - Німецької в Саратовщинні, і Чечено-інгуської та Карачаївської, обох на Кавказі. Всі ті провінції належать тепер до російської федеративної республіки /РСФСР/ /Увага - Крим, себто Таврида, де є велике число українців, приперає до території України, не до території Росії".$/$.

4/ "Кавказькі оповідання", що їх написав Лев Толстой вийшли окремою книжкою в українському перекладі Володимира Герасимовича /Канада, Вінніпеґ, 1945./.

5/ На конференції групи перед-таранньої історії Української Вільної Академії Наук, що відбулася 25-28 січня 1946 р. в Аугсбурзі /Баварія/, були виголошені, окрім інших, також і доповіді про античну культуру на українських землях. З цього циклу др М. Антонович виголосив доповідь: "Скитія й Єгипет у античному письменстві", в якій змальовав торговельні стосунки античного світа, з окрема Єгипта, з землями теперішньої України на підставі літературних джерел. Велике зацікавлення викликала доповідь проф.дра В. Січинського про античну версію тризуба на підставі нумізматичного матеріялу з доби грецьких впливів: антична версія тризуба з монети малоазійського міста Пріени дуже нагадує знак з часів Володимира. Реферат проф.дра А. Кацевалова подав нотатки до двох античних написів грецьких кольоній північного берега Чорного моря релігійного та економічного змісту. Пролеґент по своєму реконструює пошкоджені місця напи-

сів і тим дає своє оригінальне розвязання загадок тексту та власне оригінальне тлумачення його змісту. Нарешті з цього циклю був зреферований звіт пані В. Козловської з розкопок її біля с.Сеньківки чотирнадцяти могил сарматської доби". /Див."Бюлетень", ч.2 У.В.А.Н., Аугсбург, Лютий 1945, сторн.5./.

6/ Українськиий Сходознавчий рух. З того ж часопису /сторн.7/ довідуємося про започаткування Орієнталістичної групи У.В.А.Н. "Ініціятивна група складається з трьох сходознавців: двох єгиптологів - проф.В. Державин і дра М. Антоновича - та одного індолога - проф.В. Шаяна - I лютого 1946 р. для обʼєднання /українських/ наукових сил в галузі орієнталістики заклала орієнталістичну групу У.В.А.Н., до праці в якій запросила проф.В. Дубровського /Туркологія/, інж.П. Трипільського /індологія/ та мгр. В. Пріцака /туркологія/. Керівничим членом групи обрано проф.В. Шаяна. Група має намір видавати Бюлетень із підсумками праць своїх членів".

7/ Наталена Королева має в рукописі другий том своєї повісті - "Сон Тіні" /Т.I якої видано було у Львові, 1937, вид."Дружина"/. Головною особою у цьому томі повісти виступає пророк Мойсей. На підставі відповідних попередніх єгиптологичних студій авторка приходить до відмінного, ніж досі було принято, /напр.в Біблії та за Ів.Франком/ погляду на діяльність Мойсея в тодішньому жидівсько-египетському конфлікті.

8/ Сходознавча енцеклопедія. Доводиться до відома українських сходознавців, що подавані в довоєнній науковій літературі відомости про "Enzyklopedie des Islam" належить доповнити. Увесь цей цінний видавничий задум в міжчасі доведено до кінця: "Enzyklopedie des Islam - Geographisches, Ethnographisches u.Biographisches Wörterbuch der Muhammedanischen Volker. Hrsg. von M.Th.Houtsma T.W.Arnold, R.Basset und R.Hartmann. Leiden-Leipzig. Bd.I-IV. n.Ergänzungsband. /T.I - 1913, II - 1927, III - 1936, IV - 1934, V - 1938./.

9/ Сходознавчий словник. Рівнож підчас війни вийшов в одному томі: Handwörterbuch des Islam. Hrsg.von A.J.Wensinck u.J.H.Kramers. Leiden 1941 8°, 833.

10/ "Бористен". Нас повідомляють, що в українській літературі опрацьовується на науковій канві повість на підставі згадки про те, що "Центуріон Кней, родом з Бористена, привів у дар римському імператорові Адріянові від своїх володарів коня, якого імператор назвав "Бористеном". Адріян так любив цього "Бористена", що поставив йому два памятники і написав епітафію у віршах".

11/ Совєтсько-Іранський Конфлікт. Згідно з повідомленнями уряд СССР зажадав від представників Ірану підчас переговорів нафтових концесій і визнання автономії іранського Азербайджану. Одночасно новоутворений уряд Іранського Азербайджану, що недавно проголосив себе автономною республікою, прилучив до Азербайджану частину сусідньої іранської провінції Гілян, що тягнеться вздовж Каспійського моря і досі була під управою центрального іранського уряду. /Див.тижневик "Час", Фюрт - Баварія, ч.10 /24/, з дня 17 березня 1946 року./.

12/ Нас повідомляють, що "при Українській Вільній Академії Наук" у Аугсбурзі організувалося "Товариство опіки над українськими памятками на чужині". Воно ставить собі широкі завдання реєстрації та охорони книжкових збірок, рукопи-

сів, музейних річей, архітектурних памяток звязаних з Україною та реєстрацію і опіку над українськими могилами. /Лист проф.В.Порського до Редакції "Чорноморського Збірника", 1946/.

13/ Др Михайло М і л л е р, проф.археології Ростовського Університету, виготовив працю п.з."Первісна історія Донського краю" /біля 8 арк. друку з численними ілюстраціями/.

14/ Покійний п.Ю. С у л я т и ц ь к и й, чоловий громадський діяч Кубанщини, залишив по собі в рукописі: 1/Спомини, Т. I - VI, та 2/ Відповідь на книжку проф.Луки Бича- Кубань у кривому зеркалі. Обидва твори чекають на свого видавця.

15/ В Літературно-мистецькому альманасі - "Ранок" /ч.1, Лютий 1946, Аугсбург,сторн 2-4/ уміщено вірш Л е с і У к р а ї н к и "Спогад з Євпаторії" із відповідними поясненнями.

16/ П р о ф . Д м и т р о Д о р о ш е н к о в своїй "Ілюстрованій Історії України, 1917-1923 рр.,"Том II-й Ужгород 1930, докладно описує перебіг колишніх мирових переговорів України із Московщиною у 1918 р. Підчас цих переговорів на спільних засіданнях Політичної Комісії 11 липня 1918 року у Києві були заслухані надзвичайно цікаві доповіді українських експертів, професорів Д.І. Б а г а л і я і Гр.Гр. П а в л у ц ь к о г о. З огляду на високий інтерес для Понтознавства наводимо тут доклад проф.Гр.Гр.Павлуцького в справі повернення Україні культурних цінностей по стенографічному звіту. Проф.Гр.Павлуцький обговорюючи питання звороту цих цінностей заявив від імені Культурної Комісії, що українці повинні гаряче відстоювати художні памятки Криму. /Тавриди/. "Ці памятки, казав він, з погляду історичного не можуть інтересувати Великоросію... Претендуючи на ці цінности, ми дивимось з історичного погляду, коли ще була Русь домонгольська і коли ці південні степи були заселені тим елементом, який тепер називається українським. Після того як готи і гунни помандрували далі, ці степи стали вільні і тут оселилися славянські племена, які тепер звуться українськими. Частина Криму, північні береги понта, береги Чорного моря були заселені грецькими колоніями йонійців з Малої Азії, які принесли сюди свою культуру і скитами, котрі ще в VI в. заняли ці береги Чорного моря і підлягали грецькому впливу. Цей вплив ішов і далі, він проходив далеко в глиб краю і Київ перебував під цим впливом. Отже, перша культура, яка була принесена, була принесена грецькими колоністами з Малої Азії. Тому то для нас дуже цінні ці памятки, що їх знайдено на місці грецьких колоній. Певна річ, що вони цікаві для всього світу. Вони цікаві й для англійця і для великоруса, але для нас вони цікаві особливо - як перше джерело. Ми ніяк не можемо віддати ці культурні цінности, які тепер знаходяться в Ермітажі та інших місцях. Вони н а ш і, бо від цієї грецької культури пішла та культура, яка тепер є на Україні. Отже, історичні підстави кажуть, що це за-для нас більш цінне, ніж за-для якої іншої нації..." /Див.сторн.171-шу вище згаданої праці/.

17/ Ювілей П р о ф е с о р а В а д и м а Щ е р б а к і в с ь к о г о. 4.березня 1946 року /за старим календарем/ минуло 70 років з дня народження Вадима Михайловича Щ е р б а к і в с ь к о г о, одного з чолових співробітників Укр.Чорноморського Інституту, визначного українського ученого на полі археології, етнографії, історії мистецтва України та Понтознавства. /Див.відпо-

відну статтю у "Бюлетені Укр.Вільної Академії Наук", ч.3, березань 1946, Аугсбург , сторн.1 - 3/.

18/ Організація українського мистецтва. Дня 3.IУ.1946 відбулася організаційна конференція для утворення Мистецтвознавчої Групи Укр.Вільної Академії Наук. На ній, між іншим, був зачитаний доклад Проф. П. Курінного про: "Принципи наукової періодизації українського мистецтва". Автор є тої думки, що історію українського мистецтва на европейському грунті належить починати від прадавньої геологічної доби потім кіммерійських, скитських і т.д. часів аж до сучасної Нової України. /Див."Бюлетень У.В.А.Н." ч.4.1946, сторн.6. /

19/ В тому ж "Бюлетені" ч.3 У.В.А.Н. з березня 1946 р. на сторн.12-14 у відділі - Наукові праці поза У.В.А.Н. - уміщено реферат проф. Л. Білецького про працю проф.Ст.Гаєвського - "Александрія" в давній укр.літературі, Одеса 1946 р., вид.Укр:Морського Інституту, ч.33, та проф.В.Державина про працю дра М. Антоновича - "Чи були Кіммерійці в Україні?" Одеса 1946 р. вид. Укр.Морського Інституту, ч.34.

20/ Смерть Вселенського Патріарха. Так званий - "Кафтолікос", себто Вселенський Патріарх Венямин, голова греко-православної церкви в Туреччині, помер у Царгороді в 78 році життя. Він був родом грек з Малої Азії /Див."Америка", Філядельфія, ч.19, 23 лютого 1946./

21/ Др Льонгин Цегельський у своїй прилюдній промові в Едмонтоні /Канада/ дня 26.X.1945 висловився, що в майбутньому бачить Україну "як велику, вільну Державу, вперезану Бескидами - державу, що котить Чорним морем гомін волі..." /Див:"Америка", Філядельфія, ч:121, 15.XI.1945./

22/ Болгарія. Болгарський прем'єр-міністр Георгієв заявив, що уряд має намір подати парляментові проєкт закону про скасування монархії в Болгарії і усунення маленького Сімеона II з престолу.- Болгарський міністер закордонних справ Кулішов заявив, що Болгарія вимагатиме виходу до Егейського моря, без якого вона існувати не може /Див."Час", ч.17/31/, з дня 4.5.1946, Ффрт/.

23/ Греція подала конференції міністрів закордонних справ у Парижі меморандум, де вимагає для себе коло 10% усієї болгарської території. Ці землі заселені самими болгарами. Греція обгрунтовує свої вимоги стратегічними міркуваннями /Див.тамже ч.17 /31/.

24/ Дунай. СССР передав угорсько-советському корабельному товариству 28 пароплавів, що плаватимуть відтепер по Дунаю під венгерським прапором /Див.тамже, ч.17 /31/.

25/ Українські скитальці в Африці. Часопис "Канадійський Ранок" /ч.599, від 5.5.1946/ у Вінніпезі умістив замітку про українську кольонію у Танганайці в Африці. До тексту долучено й світлину великої групи вірників зібраних біля нової українсько-православної Христо-Рождественської церкви в Тенгеру, східна Африка. В середині зібрання - Легат александрійського патріарха - архимандрит Фитолей Терігес /грек/ і парох церкви, священник Михайло Божерянов. Церква мурована, побудована в році 1944. Друга церква є в таборі Кідугала, побудована в 1943 р. Крім цих двох церков священник М.Божеранов обслуговує 17 інших табо-

рів, в яких церков немає.

26/ В "Додатку" ч.17 до часопису "Наше Життя", ч.26 /58/, 27 квітня 1946 р., Аугсбург, уміщено більшу замітку п.з. "І з і с т о р і ї г р е ц ь к и х к о л ь о н і й н а П р и ч о р н о м о р і".

27/ П а л е с т и н а . В Палестині існує Українська Організація, що гуртується кругом полк.П. Базилевського /Див.півтижневик "Новий Шлях", Вінніпеґ, ч.18,1946/.

28/ В додатку ч.14. до часопису "Наше Життя", Авгсбург /Баварія/, ч. 23 /55/, від 6 квітня 1946 р. на сторн.11-13, уміщено історичне оповідання Ю р і я К о с а ч а-"Єрусалим 1112 р."

29/ В "Бюлетені УВАН" ч.4, 1946, на сторн.11-12, Др М. А н т о н о в и ч подає реферат про працю проф.дра М.Міллера: До історії Танаіса /Плян міста/, Одеса 1946, вид.Укр.Морського Інституту, ч.32.

30/ І н д і я . "Як Совєти добираються до Індії. Під таким заголовком
уміщено в укр.часопису "Америка" /Філядельфія, Па, ч.18, з дня 21.люто
го 1946 р./ інформаційну статтю складену на підставі реферату москов-
ського большевика п. Е л і я в и , б.комісара для справ Закавказзя та
Туркестану, що він його був виголосив у Москві ще 28.грудня 1920 ро-
ку, про плянування большевицьких устремлінь до Індійського Океану.

31/ І р а н с ь к а н а ф т а . В льондонських дипломатичних колах ува-
жають, що основним рушієм совєтської політики в Ірані є н а ф т а -
рушій світової політики. Знавець нафтових проблем у ЗДПА - А й к с
сказав: "Столиця світової нафтової імперії лежить на Близькому Сході".
Для СССР нафта Близького Сходу набирає особливого значення в звязку з
вичерпанням його власних нафтових запасів. Річний видобуток її упав з
30 міл.тонн на 25 міл.тонн. Причина цього - те, що німці зруйнували
українські нафтові промисли Грозного й Майкопу, а Баку дає чимраз
меньше нафти. Здобуті СССР нафтові джерела України в Галичині та в Ес-
тонії, а також постачання нафти порядком репарацій з Австрії, Угорщи-
ни й Румунії не можуть покрити потреб господарства й червоної армії.
Вони можуть дати найбільше 7 міл.тонн на рік. Цього мало. Американсь-
кі запаси нафти теж вичерпуються. При теперішньому рівні видобутку їх
вистарчить на 14 років. Але Америка зуміла забезпечити собі нафту з
Близького Сходу. Вона володіє 100% нафти в Саудівській Арабії й Баг-
райні, 50% в Кувайті й 25% в Іраку./Див."Час", Фюрт, ч.16/20/ з дня
27 квітня 1946 р./

32/ Іранська ліва партія "Тудег"у своїх лівих течіях висловилася за
с к а с у в а н н я м о н а р х і ї в І р а н і, скасування кон-
ституції 1906 р. й проголошення федерації демократичних республик:
Ірану, Хорсану, Курдістану й Азербайджану. /Див."Час", Фюрт,ч.17
/31/, з дня 4.5.1946/.

Т у р е ч ч и н а і Д а р д а н е л л и .

Сучасна Туреччина - тільки невеличка частина колишньої оттоманської
імперії, яка ще в 18 ст. панувала на Балканах і в великій частині Угорщи-
ни, посідала всю західню Азію й навіть кусок північно-східньої Африки. Але
вже в 18 ст. починається зміна в турецькій історії, бо з'являється грізний
ворог - відтоді аж досі Росія день у день загрожує існуванню турецького
народу й турецької держави. Від того часу Туреччина, обороняючися перед

російською зажерливістю, була змушена кожних двадцять років воювати з Росією /за 120 років було 6 російсько-турецьких воєн./

Історичний уже антагонізм між цими двома країнами виразнішає знову на переломі 1945/1946 р. В той час, як "Велика Трійка" радила як компромісово розв'язати безперервно ускладненні проблеми, що їх приніс із собою "мир", Росія несподівано висувала рішучі вимоги до Туреччини. Почалося з головного маніфесту кількох грузинських учених, що зажадали прилучити до "вільної грузинської республіки" широкої смуги прикордонних турецьких земель. Водночас уся советська преса розпочала широку протитурецьку кампанію. Російські вимоги можна передати трьома точками:

а/ відступлення Туреччиною 180 км смуги побережжя, а також провінцій Карс і Ардаган.

б/ запровадження " демократичнішої" системи в Туреччині,

в/ контроль морських проток Босфор і Дарданелли, що з'єднують Чорне море з Середземним.

Нехай перша справа стосується тільки до російсько-турецьких взаємин, а друге питання належить до внутрішніх справ Туреччини, що в них, виходячи з принципу "доброго сусідства", проголошеного ще в Сан Франціско, ніхто не повинен втручатися, але третя справа має міжнародний характер великого значення й засягу.

Ці протоки відділяють Европу від Азії. Для колись потужної Німеччини вони становили єдиний шлях на схід, що знайшло свій вираз у політичній тезі Бісмарка про лінію Берлін-Багдад. Для Росії - вони єдиний вихід з Чорного моря в Середземне. Для Англії - вони важливий чинник, що забезпечує шлях сполучення брітанських сфер зацікавлення на Близькому Сході, що дає змогу використовувати Суецький канал. Для Туреччини - це - горлянка держави, виріжальна стратегічна точка, так само, як і торговельний і політичний пункт світового значення.

І Босфор і Дарданелли після загибелі Візантійської імперії в р. 1453 протоки опинилися в неподільному володінні Туреччини до 1841 р. Відтоді до 1914 р. Туреччина тільки контролювала протоки. Після першої світової війни, де Туреччина билася по боці т.зв. центральних держав, Дарданелли були зайняті альянтами. На мировій конференції европейський берег Дарданелл, півострів Галліполі, припав Греції. Самі ж протоки демілітаризовано й відкрито для всіляких кораблів. Управу проток признано міжнародну. Ці умови накинено Туреччині севрським мировим договором, укладеним 1920 р. між союзниками й представниками турецького султана. Але проти ухвал цього договору виступив Кемаль Паша /Ататюрк/, нова зоря на турецькому політичному небі, великий реформатор і державний муж зреформував увесь закостенілий суспільний і політичний лад Туреччини.

Після переможної війни з Грецією Ататюрк відмовився ратифікувати севрський договір. Укладено новий мировий договір у Льозанні, на підставі якого Туреччина знов одержала півострів Галліполі, а міжнародний контроль проток сильно обмежено. Протоки були демілітаризовані аж до того часу, коли 20. липня 1936 р. укладено відомий договір у Монтре, на підставі якого Туреччина дістала право ремілітаризувати протоки, знов їх укріпити, всякі міжнародні контролі й гарантії усунено, одне слово, Туреччина знов здобула повну суверенність, обмежену тільки такими застереженнями:

Під час миру торговельне судоплавство не підлягає жадним обмеженням, але проїзд воєнних кораблів понад 10.000 тонн, підводних човнів і літаконосів заборонений: усі інші воєнні кораблі можуть пропливати протоки тільки вдень. Під час війни, якщо Туреччина зберігає невтралітет, заборонено проїздити воєнним кораблям войовних держав, за винятком того, якби кораблям наказала б діяти Ліга Народів або кораблі діяли б, виконуючи союзницькі обов'язки, передбачені договором, в якому Туреччина брала участь,

якщо ж Туреччина буде воюючою стороною, торговельне судноплавство буде закрите як для країн, що воюють з Туреччиною, так і для невтральних країн, кораблі яких перевозили б військо, або воєнне спорядження для супротивників Туреччини. Якщо Туреччина вважає, що їй загрожує війна, вона може дозволити воєнним кораблям проїздити навіть під час миру.

Загально відомо, що під час останньої війни Туреччина зробила Аліянтам неоцінені послуги, хоч би вже тим, що дозволила транспортувати військо і військове спорядження морським шляхом до Росії. Тепер, коли Чорне море стало, власне кажучи, російським морем, коли російське військо окупує Румунію й Болгарію, справа невтральности проток має нечувано важливе значення для політичної рівноваги на Середземному морі.

І коли тепер Росія недвозначно атакує Туреччину, не зважаючи на всю ту користь, яку вона мала завдяки турецькій дружній невтральності,- це ще один доказ імперіялістичної експансії східного велетня. Гасло Петра І. "не потребуємо землі, а тільки води" зберігає своє значення і сьогоднішніх російських самодержців. Тяжко передбачити дальший розвиток подій. Одначе певне одне:

Поста Туреччини така сама, як постава Польщі в 1939 р., коли Польща протиставила німецьким вимогам тверде Ні. Турецький воєнний міністер генерал Алі Кіза Артункал заявив: "Будьте певні, що військо віддано виконає при будь-яких обставинах обов'язки, які покладе на нього турецький народ."З заяв інших державних мужів і в поставі всього народу виразно видно, що Туреччина не віддасть добровільно ані п'яді своєї землі.

Настрої Турецького народу і уряду "Дейлі Мейл" висвітлив так: "Росія грає з вогнем, висуваючи свої мацала до країн Близького Сходу. Прийде час, коли якийсь малий народ не дасть великим державам залякати себе. Остання війна розпочалася від тієї хвилини коли Польща не піддалася вимогам Німеччини. Туреччина поводиться так само гордо, як Польща".

Є.Гурський.

/Передрук з часопису "Час", ч.12 /26/ 1946/.

/Від Редакції: Див. в цій справі також статтю Магістра Б. Г а л а й ч у к а : Чорноморські проливи. "Чорноморський Збірник", кн.У., Одеса 1944, сторн.20-31/.

"Море утривалює незалежність народам, які вміють його загнуздати. Потяг до моря завжди товаришить потягові до незалежности..."
/ДМИТРО ДОНЦОВ: За землю і море. Див.Календар "Червоної Калини" за 1939 рік, сторн.17/.

x x x

"Мати ясний образ завдань на майбутнє у відношенні до моря - ось в чому криється глибокий зміст сучасности для багатьох націй..."
/В.ІНГУЛЕЦЬ: За Українське море. Прага 1941, сторн.11/.

x x x

ВИДАННЯ

Українського Суходолового Інституту:

1. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Мапа Української Метрополії з поясненням, Київ 1944 /3Іх22/, стор.10 і І мапа.
2. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - книга перша.Ваймар,1945 /3Іх22/ стор.50.
3. ВЕДЕ - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд, 1945 /3Іх22/, стор.4. Відбитка.
4. СТАТУТ парафії Української Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд,1945 /3Іх22/ стор.4. Відбитка.
5. СИЛЬВЕСТР, Єпископ - Церковний устрій в Україні, Київ 1945 /3Іх22/ стор.38.
6. МИКОЛА ЛІВИЦЬКИЙ - Дух Базару. Київ 1946 /3Іх22/ стор.18.
7. ІВАН БАГРЯНИЙ - Чому я не хочу повертатись до СССР? Відень 1946. /3Іх22/ ст.16.
8. В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ. 22 січня 1946. Женева 1946. /3Іх22/ стор.12.
9. ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В ЕМІГРАЦІЇ. Женева 1946 /3Іх22/, стр.10.
10. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга друга. Київ 1946 /3Іх22/ сторн.40.
11. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Нотатка до питання за тризуб./3Іх22/ 14 сторн. і одна ілюстрація. Відбитка. Женева,1946.

Українського Морського Інституту:

1. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Варшава,1940 /29х20/ ст:124+6.
2. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Туреччина. Бібліографічні матеріяли. Варшава 1940. /3Іх22/ стор.68.
3. Г.І. БРАТІАНУ - Початки торгівлі на Чорному морі. Варшава 1940, /3Іх22/ стор.42.
4. ОЛЕГ КУЛИНЯК - Чорноморська проблема в українській промисловости, Варшава 1941 /3Іх22/, стор.50 і схема.
5. ІВАН ШОВГЕНІВ - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /3Іх22/ стор:112 і карта.
6. АНАТОЛЬ ОГІЄНКО - Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Варшава 1941. /3Іх22/ стор.32 і 2 схеми.
7. ІВАН ШОВГЕНІВ І ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльности. Варшава /3Іх22/ стор.20.
8. ЮРІЙ ЛИПА і ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський простір. Атляс, Схеми рисував Ст.В. Варшава 1941 /3Іх22/, стор.46.
9. ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО - Організація адмінхстрації морських портів України. Одеса 1941 /3Іх22/ стор.34 і 3 схеми.
10. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга перша. Одеса 1942 /3Іх22/ стор.68 і І схема.
11. ЮРІЙ ЛИПА - Емоційні певні в Чорноморському світогляді, Одеса 1942 /3Іх22/ стор.15. Відбитка.
12. МАКСИМІЛІЯН ПЛЕЧКО - Українська Гетьманська флота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /3Іх22/ стор.17. Відбитка.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942 /3Іх22/ ст.165 і І мапа.
14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга дуга /3Іх22/, Одеса 1942, стор.67 і 4 арк.схем.
15. ІЛАРІОН, Архиепископ - Церква під монголами в 13-14 столітті. Одеса,1942 /3Іх22/ стор.33.

16. ІЛАРІОН, Архиепископ-Український Запорозький скит на Афоні. Одеса 1942 /28х20/, стор.16 і І ілюстр. Відбитка.
17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя, Одеса 1943 /31х22/ ст.64 і 2 ілюстрації.
18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної географії. Друге вид.з передмовою Л.Биковського. Одеса 1943 /31х22/, 150 сторн.
19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів, 1874-1943. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31х22/ стор.4 і одна ілюстрація.
20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні Всеукраїнської Високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.6.Відбитка.
21. ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ. Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.4. Відбитка.
22. ЮРІЙ ЛИПА - Міт Півдня. Одеса 1943 /31х22/, стор.7 . Відбитка.
23. ІЛАРІОН, архиепископ - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31х22/стор.11 і одна ілюстр.
24. ВІТОЛЬД КЛІНГЕР - Аріяна Флавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксінського" /Чорного моря/ Одеса 1944 /31х22/ стор.13. Відбитка.
25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса, 1943 /31х22/стор.14 і одна ілюстр.Відбитка.
26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта. Одеса 1944 /31х22/, стор.73 і одна ілюстрація.
27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31х22/ стор.79 і І схема.
28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31х22/ стр.40.
29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно"... Герсфельд 1945 /31х22/ ст.26. Відбитка.
30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга 7. Одеса 1946. /31х22/ стор.44 і одна мапка.
31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. Київ, 1946 /31х22/стор.9. Відбитка.
32. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. І.До історії Танаїса. /План міста/. Одеса 1946. /31х22/ стор.16. Відбитка.
33. СТЕПАН ГЛЕВСЬКИЙ - "Александрія" в давній українській літературі. Одеса 1946. /31х22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ - Чи були Кімерійці в Україні? Одеса 1946 /31х22/ стор.15. Відбитка.
35. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Могила князя Святослава. Женева 1946. /31х22/ 13 сторн. і 1 ілюстрація.
36. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга 8. Женева 1946 /31х22/ 54 сторн. і 2 ілюстрації.
37. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. ІІ.Антична кольонізація Приозів'я. Женева 1946 /31х22/ 18 стор. і 2 ілюстрації.
38. ТЕОДОР РАЙНАХ - Мітридат Евпатор Базілевс Понтійський. Женева 1946 /31х22/ 14 сторн.і І ілюстрація. Відбитка.
39. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. ІІІ. Бібліографія до питання за античну колонізацію Приозів'я-Понизззя Дону. Женева 1946 /31х22/ 15 сторн. Відбитка.
40. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський факультет Таврійського Державного Університету. З коррефератом Доц.Дра М. А н т о н о в и ч а . Женева 1946 /31х22/ 10 сторн. Відбитка.

Українського Океанічного Інституту:

1. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України. Київ,1942 /31х22/ стор.23 і одна схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім в Харбіні. Одеса-Харбін. 1943 /31х22/ стор.42 і 4 світлини. Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кійовича. Одеса-Хабаровськ 1944 /31х22/. стор.37 і одна мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса-Хабаровськ 1944 /73х49/. Передрук.
5. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31х22/ ст.47 і І мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31х22/ ст.19.
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса-Володивосток. 1946. /31х22/ стор.31.
8. АНДРІЙ КАЧОР - Американська Україна. Женева 1946 /31х22/ 9 сторн. Відбитка.
9. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Друге вид. Одеса-Володивосток 1946 /31х22/ 16 стор. Відбитка.

------ooooOOO§OOOoooo------

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕНІ ПОМИЛКИ:

На сторн.25, 10 -ий рядок згори видруковано - 480
повинно бути- 380

" " 25, 13-ий рядок згори видруковано - 490
повинно бути - 402 /?/

" " 25, 29-ий рядок згори видруковано - "секуріs"
повинно бути - "секуріс" /?/

" " 28, 24-ий рядок знизу видруковано - Севастополі
повинно бути - Симферополі

" " 39, 21-ий рядок знизу видруковано - пранство
повинно бути - іранство.

------ooooo§ooooo------

З м і с т:

------:::::::::------

Український Морський Інститут

41

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

Книга девята

Женева 1946

На правах рукопису

"... Чорноморськії Простір становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що з'однороднили психіку чорноморського населення. Проблема полягає у тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільноті в сучасній текучості міжнародніх відносин знайти волю до односте та динаміки..."

Юрій Липа.

РЕЗОЛЮЦІЇ КОНГРЕСУ
ПРОМЕТЕЇВСЬКОЇ ЛІГИ
АТЛЯНТІЙСЬОЇ ХАРТІЇ

Гаґа, 20.IV.1946 р.

Перша світова війна,що закінчилася на Сході великою революцією пригноблених московським царизмом народів під гаслом відновлення їх традиційних держав на основі права самовизначен-ня народів, привела також до утворення Ліґи Народів у Женеві. Остання повинна була зробитися тією інституцією міжна-родного права, яка, вкупі з Міжнародним Трибуналом у Гаазі, мала усунути можливість дальших збройних агресій і воєн.

Советська Москва оголосила Ліґу Народів буржуаз-ним дурисвітством і протиставила їй, як організаційну основу нового світу, Комуністичний Інтернаціо-нал. Але визволені народи Сходу, які негайно відновили свої істо-ричні Держави на демократичних засадах,всі поспішили заявити про своє співробітництво з Ліґою Народів. Отже, Фінляндію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу прийнято до Ліґи На-родів. Вимоги ж Демократичних Республик Кав-казу: Азербайджану, Вірменії, Північного Кавказу й Грузії, з її соціялістичним урядом, і Української Народної Республіки, з її соціялістичним урядом, про прийняття до складу Ліґи Народів - залишилися однак не розв'язаними останньою. Незабаром Україна і Кавказ впали першими жертвами советсько-московської аґресії.

Ліґа Народів, якій ці факти міжнародного розбою повідомлено, промовчала ці наявні випадки аґресії. Вона спокійно спостерігала, як московський советський уряд, який подав гасло "самовизначення аж до відокремлення", знищував потім одну за одною демокра-тичні держави на Сході Европи тією технікою аґресії, що тепер вже загально-відома і оцінена належним способом. Фіктив-ні, призначені Комуністичним Інтернаціоналом, аґентури мос-ковсько-советського імперіялізму, за допомогою советської

червоної армії, окуповували по кривавих боях, країну за країною і пригноблювали народ за народом, виставляючи себе за "щиро-демократичні" уряди цих народів і примушували легальні, затверджені демократичним парламентами уряди цих народів іти на еміграцію.

Таким чином народи Східньої Европи, пригноблені новим, червоним большевицьким імперіялізмом, повисилали свої легальні уряди і комітети на еміграцію. Державні діячі їх утворили в 1925 р. ПРОМЕТЕЇВСЬКУ ЛІГУ, для оборони прав цих народів на самовизначення, для співробітництва з Лігою Народів і для підтриму її ідеалів мирного співжиття народів на Землі.

II.

Протягом майже двох десятків років Прометеївська Ліга Народів, пригноблених червоною Москвою, боронила і репрезентувала право цих народів на самовизначення перед світовою громадською думкою і повідомляла Лігу Народів про страхіття тоталітарного совєтського режиму, про муки і смерть людей в совєтських концентраційних таборах, про масові розстріли, організацію голоду для фізичного винищення деяких волелюбних народів. Прометеївська Ліга перестерігала весь світ перед совєтськими методами агресії і звертала увагу Ліги Народів на те, що припущення окупації України, Грузії і Кавказу і байдуже ставлення до злонавмисних агресій у міжнародному житті будуть в своїх політичних наслідках першими кроками на шляху до другої світової війни.

Застосовані ще царем Іваном Грозним а комуністичними царями Леніним і Сталіним поширені і вдосконалені методи диктатури над народами способом поліційного терору - свавільних розстрілів, масового заслання до концентраційних таборів на каторжні праці, знищення волі думки, віри, слова, преси, громадських організацій, суду, - знайшли наслідувачів в Японії, Італії і Німеччині. Застосування цих совєтсько-московських метод до Манджурії, Абесінії, Еспанії, Чехо-Словаччини, Польщі і Албанії привело до другої світової війни. Її справжнє джерело єта анархія

правової свідомости в міжнародних взаєминах, яку викликала своїми методами тоталітарної диктатури Совєтська Москва.

Творцем же тієї диктатури є Сталін. Саме він і тоталітарна диктатура комуністичної партії в СССР з її аморальними, нелюдськими поглядами і методами - то батьки ГІТЛЄРА і МУСОЛІНІ.

Сталін і його партія та таємна політична поліція ГПУ-НКВД є справжніми причинами другої світової війни, цього страшного кровопролиття і нещастя, яке впало на світ.

III.

В час вибуху другої світової війни, народи, пригноблені червоною Москвою, опинились в смертельній небезпеці від тоталітарних режимів із Заходу і зі Сходу.

Через те, що без народоправства - демократії всяка національна ідея стає мертвою, Прометеївська Ліга визнала себе прихильницею Англії і Франції ще в січні 1940 р. та оголосила в своєму органі в Парижі "Ревю де Промете", що вона буде боротися проти Берліну і проти Москви, яка стала тоді вірним союзником і невтомним колябораитом Гітлєра.

Ми, народи, пригноблені Москвою, обвинувачуємо Сталіна перед світовою громадською думкою в тому, що він:

1/ склав з Гітлєром в серпні 1939 року пакт неаґресії і таємну умову про розподіл Польщі і анексію Західньої України, ґарантувавши так своїм невтралітетом, дружбою і співробітництвом повну безпеку Гітлєра зі сходу і давши цим йому взагалі можливість розпочати другу світову війну;

2/ порушив пакт Бріяна-Келлоґа з 27.УШ.1928, підписаний СССР в Парижі і конвенцію дефініції аґресора з 3.УП.1933, підписану СССР в Лондоні;

3/ порушив 17-го вересня 1939 р. пакт неаґресії, складений перед тим з Польщею і власною збройною аґресією - вторгненням Червоної Армії в Польщу зі Сходу - допоміг Гітлєрові перемогти Польщу;

4/ постачив від вересня 1939 року до червня 1941 року Гітлєрові понад мілійон вагонів збіжжя, худоби, манґану, залізної руди та іншої сировини, награбованої у нещасного населення, пригноблених ним, Сталіним, народів, і цим

самим є винним у с п і в у ч а с т і у з л о ч и н н і й а г р е с і ї Гітлера н а Б е л ь г і ю і Г о л л я н д і ю і в н а с т у п н о м у п і с л я т о г о к а т а с т р о ф і ч н о м у п о г р о м і н и м Ф р а н ц і ї;

5/ після окупації червоною армією Західньої України, вивіз звідти примусово с о т н і т и с я ч українців і поляків до к о н ц е н т р а ц і й н и х т а б о р і в н а П і в н о ч і, в С и б і р у і в С е р е д н і й А з і ї, де загинули десятки тисяч цих бідолашних людей; на землях же З а х і д н ь о ї У к р а ї н и він запровадив режим комуністичної диктатури, і його НКВД ф і з и ч н о л і к в і д у в а л о демократичні українські партії і позбавило там людину в с і х її основних прав існування;

6/ способом збройної агресії він п о р у ш и в пакт неагресії з Ф і н л я н д і є ю і намагався її окупувати;

7/ п о р у ш и в ш и пакт неагресії, окупував силами Червоної Армії Е с т о н і ю , Л а т в і ю і Л и т в у , запровадивши там скрізь режим т о т а л ь н о г о т е р о р у .

Всі ці акти агресії, звірства і бандитизму, доконані з наперед обдуманим наміром, є в о є н н и м и з л о ч и н а м и .

І за ці свої вчинки С т а л і н зі своїми співробітниками повинні бути п р и т я г н е н і д о к а р н о ї в і д п о в і д а л ь н о с т и перед Міжнародним Судом, як в о є н н і з л о ч и н ц і .

ІУ.

Хід подій другої світової війни на Сході Европи, очевидно виявив, що основним питанням в цій частині континенту є н а ц і о н а л ь н о - в и з в о л ь н і і д е ї п р и г н о б л е н и х М о с к в о ю н а р о д і в і що, поки н е р о з в'я з а н о ц ь о г о п и т а н н я , т а м н е м о ж е б у т и п о р я д к у і с п о к о ю.

Історично доведеним вже фактом є та обставина, що армії Гітлера т і л ь к и до того моменту могли просуватися вперед на Схід, д о к и він міг приховувати мету і засади своєї політики щодо пригноблених Москвою народів. Спочатку Гітлерові навіть пощастило своєю облудною пропагандою і провокаційними обіцянками притягнути частину молоді пригноблених народів для спільної боротьби проти червоної терористичної Москви. Але в той момент, коли стало ясним, що Гітлер має намір н е припустити права самовизначення народів України, Балтійських Держав, Білоруси, Дону й Кубані, подібно до того, як він раніше впорався з Чехословаччиною і Польщею, - н е г а й н о в з а п і л л і й о г о

армій спалахнув міцний національно-визвольний партизанський рух. Ідея збройної боротьби проти гітлерівського тоталітаризму і німецько-націіотської окупації охопила навіть ту частину молоді, яка раніше була обдурена брехнею гітлерівської пропаганди. Багато керівників цієї молоді і тисячі її рядових бійців-патріотів заплатили за свою боротьбу проти гітлерівського режиму смертю від розстрілів і тортур у Гестапо або ув'язненням в концентраційних таборах для ворогів Третього Райху.

Не Сталін, раніше вірний союзник Гітлера, а пригноблені Гітлером народи своїм зривом до визволення припинили переможний марш німецьких армій на Сході Европи. Ці національно-визвольні ідеї пригноблених Москвою народів поборювали і перемогли Гітлера.

Це чудово розумів Сталін, який в критичні моменти битв під Москвою і Сталінградом намагався рятуватися радієвими закликами одверто національно-визвольчого змісту, способом різних тактичних поступок для заспокоєння національного і релігійного почуття народів, ув'язнених в СССР, способом декляративного удаваного прийняття засад Атлянтійської Хартії.

Пригноблені Червоною Москвою народи не вірили у щирість заяви Сталіна про прийняття ним принципів Атлянтійської Хартії, але вони вірили Сполученим Штатам Америки і Англії, які визнали цю заяву за обов'язок Сталіна щодо пригноблених його окупаціями і терористичним режимом народів. Втрачаючи мільйони людських жертв і несучи мільярдні знищення свого майна в цій останній війні, пригноблені Сталіним народи вірили, що набувають цими жертвами несуперечне право жадати від Сполучених Держав Америки і Англії захисту своїх інтересів і примушення необмеженого диктатора Сталіна до виконання в дійсності своїх обіцянок щодо застосування принципів Атлянтійської

Хартії в СССР.

Вже рік минув з моменту капітуляції Гітлера перед демократичними державами, але, на жаль, Сполучені Штати Америки і Англія досі не домоглися капітуляції Сталіна перед принципами Атлянтійської Хартії.

Таким чином, висліди другої світової війни не тільки не принесли волі народам, пригнобленим Сталіним, але більше того: червона Москва тією ж технікою агресії, що нею вона раніше уярмила Україну і Кавказ, тепер позбавила волі також Польщу, Прибалтійські Держави, Чехо-Словаччину і Балкани.

Війна почалася маленьким Мюнхенським компромісом з диктатурою Гітлера, а кінчилася грандіозним тотальним компромісом з диктатурою Сталіна...

У.

Друга світова війна закінчилася заснуванням нової Ліги Народів - Організації Об'єднаних Націй.

Але той самий Сталін, який немилосердно винищує всі пригноблені ним народи, позбавляючи їх всіх людських прав, і обертаючи їх на безголосних рабів совєтського тоталітарного режиму, має нині можливість підписувати демократичні статути Організації Об'єднаних Націй, хоч в дійсности він топче їх з неймовірним і одвертим цинізмом.

Ми, народи, пригноблені червоною імперіялістичною Москвою, перестерігаємо громадську думку всього світу і на цей раз. Провокаційно-агресивні методи Сталіна привели до другої світової війни. Якщо тепер Сполучені Штати Америки і Англія не примусять СССР шанувати і справді здійснювати принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй щодо пригноблених Сталіним Народів і цим дозволять йому і далі застосовувати його методи агресії і провокації в міжнародніх взаєминах, то третя світова війна стоїть перед нами.

Ми бачимо, що Сталін не хоче і не може відмовитися від своїх звичних метод агресії, пенетрації, примусу і залякування, тому що він хоче використати сучасний момент знесилення всіх европейських народів для здійснення московсько-комуністич-

ноїдоктрини, яка вимагає визнання Европи і Азії, аж до Суезького каналу включно, за сферу повного впливу і панування Червоної Москви. Починаючи від знедоленої Фінляндії, через Прибалтику, Польщу, Чехо-Словаччину, Балкани, Дарданелли, Туреччину, Іран, Китай, Монголію, Манджурію аж до Кореї - комуністична Москва перебуває в стані рішучої агресії на інтереси всіх сусідніх народів, на інтереси Сполучених Штатів Америки і Англії, і для посилення цієї агресії червона Москва мобілізувала комуністичні партії у всіх країнах.

Відповідальність за нещастя нової війни впаде в рівній мірі і на сталінську диктатуру і на безпринциповий опортунізм Сполучених Штатів Америки і Англії, які дозволяють урядові СССР знову безкарно порушувати в своїй зовнішній політиці ґарантовані нею принципи Атлянтійської Хартії.

VI.

Ми, народи пригноблені червоною Москвою, виголошуємо рішучий протест проти продовження окупації наших країн советськими військами і проти нової окупації ними Балтійських Держав, Польщі й Балканів.

Всім новим жертвам московського імперіялізму ми висловлюємо своє глибоке співчуття. Особливо ми схиляємо наші голови на ознаку щирого вшановання мільйонових жертв лицарського Польського і Югословянського народів, заплямовуємо нашим обуренням ту кривду, що її вчинено їм за згодою Великих Держав і що є фактом найбільшого цинізму, відомого в історії і цілком неприпустимого в нашому XX столітті.

Ми закликаємо всі нові еміграції пригноблених народів вступити в наші прометеївські ряди для дальшої боротьби проти московського таталітаризму аж до останньої перемоги справедливости і принципів Атлянтійської Хартії.

Сповідаючи непорушні принципи Атлянтійської Хартії, Прометеївська Ліга пригноблених народів, приймає нині назву: ПРОМЕТЕЇВСЬКА ЛІГА АТЛЯНТІЙСЬКОЇ ХАРТІЇ - і звертається з закликом до всіх американських і брітанських громадян наших національностей організуватися у відповідні Ліги друзів нашої боротьби для морального підтриму наших законних вимог і для забезпечення справедливого і сталого миру.

Хай вони, вільні громадяни західніх демократій допоможуть нам з'ясу-

вати світові, що те, що большевицька пропаґанда зображає методами Ґебельса Заходові, як "найкращу" в світі демократію, є в дійсності огидною диктатурою большевицької партії з її концтаборами і советським Ґестапом-НКВД; що те, що ця галаслива пропаґанда урочисто декларує "досягненим соціялізмом" в СССР, є в дійсності державний капіталізм найгіршого ґатунку, заснований на примусовій праці рабів; що між большевизмом, фашизмом і націонал-соціялізмом - нема принципової різниці. Жадна капіталістична кляса в будь-якій державі не може дозволити собі такої експлуатації трудящих, яку здійснюють в советській країні большевицькі бюрократи і комісари. Хай західні демократи з'ясують світові, що те, що червона Москва називає "розв'язанням національного питання" утворенням так званих "союзних республік" є фікція і обдурювання, за допомогою яких Москва систематично русифікує і знищує поодинокі народи.

Хай вони з'ясують світові правду, потверджену фактами останньої чверти століття, що за большевицькими гаслами "визволення робітників і селян всього світу" і "диктатури пролетаріяту" ховається все той самий старий московський імперіялізм, який маскувався давніше гаслами "звільнення християн" або "звільнення слов'ян."

Перед нами стоїть завдання великої боротьби, тому що СССР увійшов до складу Організації Обєднаних Націй для свідомого і плянового саботажу дійсного соціялізму і демократії.

Тому ми, народи, пригноблені Москвою, завжди і всюди будемо підтримувати принципи Організації Об'єднаних Націй і Атлянтійської Хартії, тому що тільки здійснення їх може врятувати світ від третьої загальної війни, що її підготовляє Сталін своєю новою п'ятирічкою.

Прометеївська Ліґа Атлянтійської Хартії вітає Організацію Народів Міжмор'я, /"Інтермаре"/, як конструктивний фактор в спільній боротьбі за волю і незалежність народів, пригноблених комуністичною диктатурою. Вона вважає, що між ідеологічною позицією Організації Народів Міжмор'я і тією, на якій здавна стоїть Прометеївська Ліґа Атлянтійської Хартії, нема жадних істотних розбіжностей, що могли б перешкодити їх гармонійному і позитивному співробітництву.

Прометеївська Ліґа Атлянтійської Хартії загалом ставиться позитивно до всіх інших організацій, що мають споріднені з нею ідеали і що ке-

руються в своїй діяльности принципами А т л я н т і й с ь к о ї Х а р т і ї.

VII.

Відданість ідеям Прометеївської Ліги засвідчили своєю смертю:

Почесний член Прометеївської Ліги М А Р Ц Е Л І Й Г А Н Д Е Л Ь С М А Н , професор Варшавського Університету, член Французького Інституту, Польської Академії Наук, Голова Польсько-Української Наукової Комісії при Українському Науковому Інституті у Варшаві, щирий друг всіх пригноблених Москвою народів, після багаторічного ув'язнення в німецьких концентраційних таборах, Р О З С Т Р І Л Я Н И Й Ґестапом у лютому 1945 р.

Почесний член Прометеївської Ліги С Т А Н И С Л А В П О Н Я Т О В С Ь К И Й , професор Варшавського Університету, член Польської Академії Наук, щирий друг всіх кавказьких народів, після багаторічного у в'я з н е н н я в німецьких концентраційних таборах ЗАМОРДОВАНИЙ в концентраційному таборі в Лобосіц в лютому 1945 р.

Після того, як Варшава була окупована німецьким військом, Ґестапо з а п е ч а т а л о приміщення Прометеївської Ліги і РОЗСТРІЛЯЛО:

Інжинера ТІТЕ Б Е Р І Ш В І Л І, члена Грузинської Націонал-Демократичної Партії, дійсного члена Прометеївської Ліги;

Магістра фармації ЕССЕ К Е Ч А К М А Д З Е, члена Грузинської Соціял-Федералістичної Партії, дійсного члена Прометеївської Ліги.

Після двомісячного ув'язнення в Ґестапо ЗАМОРДОВАНО також в грудні 1939 року князя НІКА Б А Ґ Р А Т І О Н А , голову Прометеївської Ліги Молоді.

Пан-отець ГРИГОРІЙ П Е Р А Д З Е, знаний грузинський учений професор Теологічного православного факультету Варшавського Університету, дійсний член Прометеївської Ліги, ЗАМОРДОВАНИЙ в німецькому концентраційному таборі Освєнцім в 1942 році.

Капітан ҐЕРО Х А Н Д А Д З Е, дійсний член Прометеївської Ліги був захоплений Ґестапом під час перетранспортовання ним зброї для Польської Революційної Армії в місточку Венґрові і РОЗСТРІЛЯНИЙ на місці.

МИКОЛА МИКОЛОВИЧ К О В А Л Ь С Ь К И Й, багаторічний голова Українського Комітету у Варшаві, член Української Соціял-Демократичної Партії, член-фундатор Прометеївської Ліги, ЗАМОРДОВАНИЙ в німецькому концентраційному таборі в Дахав в грудні 1944 року.

В І Ч Н А Ї М В С І М П А М Я Т Ь !

За відданість ідеям Прометеївської Ліги зазнали переслідувань:

ОЛЕКСАНДЕР ЯКОВЛЕВИЧ Ш У Л Ь Г И Н, колишній прем'єр-міністер Української Народної Республики і її багаторічний Міністер Закордонних Справ, професор Українського Університету у Празі, дійсний член Прометеївської Ліги і видавець "Ревю де Промете" в Парижі, був у в'я з н е н и й 7 місяців після окупації німцями Парижу, разом зі своїм сином Ростиславом.

ПАВЛО ТЕОФАНОВИЧ Ш А Н Д Р У К , Генерал Армії Української Народної Республіки, воював в лавах Польської Армії проти німців-нацистів і був п о р а н е н и й , був з а а р е ш т о в а н и й Ґестапом у Варшаві; був у в'я з н е н и й в одиночній камері в Мокотовській вязниці у Варшаві 4 місяці.

РОМАН С М А Л Ь - С Т О Ц Ь К И Й , багаторічний голова Прометеївської Ліги, професор Варшавського Університету, Міністер Культури Уряду Української Народної Республіки, був в и с л а н и й німецькою поліцією з Варшави в 1939 році і і н т е р н о в а н и й Ґестапом в Празі аж до 7-го березня 1945 року.

Під доглядом Ґестапо перебували:

- Доктор Юрій Н А К А Ш І Д З Е , професор Східнього Інституту у Варшаві, заступник Голови Прометеївської Ліги,
- Інженер ЕЛЛО В І Л А Т І , Генеральний Секретар Прометеївської Ліги,
- Інженер Б а р а є б і Б А Й Т У Г А Н , член Президії Прометеївської Ліги,
- Майор К о н р а д І М Н А Д З Е , член Президії Прометеївської Ліги,
- Генерал Олександер З А Х А Р І А Д З Е , член Прометеївської Ліги,
- Полковник Ю р і й Т Е В З А Д З Е , член Прометеївської Ліги,
- Майор В а ш б є й Е Д І Г А Р І, член Прометеївської Ліги.

------oooo000§000oooo------

М А Н І Ф Е С Т

К о н г р е с у П р о м е т е ї в с ь к о ї Л і г и А т л я н т і й с ь к о ї Х а р т і ї.

Вже рік минув з моменту закінчення другої світової війни, але миру ще н е м а на землі.

Замість розбитого г і т л е р и з м у демократичним націям загрожує ще страшніший тоталітарно-терористичний с т а л і н і з м, що є московським ідейним к о р е н е м і організаційним п р о о б р а з о м всякого н а ц і о н а л - ф а ш и з м у.

Крім давніше пригноблених російсько-большевицьким імперіялізмом народів: українського, азербайджанського, грузинського, вірменського, північно-кавказького, татарського, білоруського, карельського, інгерманляндського, бурятського, казацького і народів Туркестану, нині стогнуть під сталінським окупаційним ярмом н о в і ж е р т в и б о л ь ш е в и ц ь к о ї а г р е с і ї - латиші, литовці, естонці, фіни і народи С е р е д н ь о ї Е в р о п и: поляки, чехи, словаки, угорці, австрійці, болгари, серби, румуни. Советська агресія одверто загрожує Манджурії, Китаєві, Кореї, Туреччині, Іранові, і взагалі народам Близького Сходу.

Московсько-большевицька диверсія, провокація і пропаганда підривають з с е р е д и н и державний устрій, соціяльні відносини і гуманітарні й світогляд християнських західньоевропейських народів. Під п р и к р и т т я м гасел російського комунізму-ленінізму на весь світ насувається міжнародний сатанізм, що поневолює тіла і душі людей. Б о л ь ш е в и к и п і д г о т о в л я ю т ь т р е т ю с в і т о в у в і й н у, найстрашнішу війну в історії людства, коли Сталін зі своєю зграєю кинуться в боротьбу за владу над всією землею.

Протягом двадцяти років з дня заснування Прометеївської Ліги ми п о п е р е д ж у в а л и вільні нації світу, що насувається катастрофічна з а г р о з а московського большевизму всьому л ю д с т в у. Нині ми з н о в у звертаємося до всіх народів Европи з закликом б о р о н и т и с я в і д с м е р т е л ь н о ї н е б е з п е к и, що н а в и с л а н а д у с і м с в і т о м, і о б с т о ю в а т и г у м а н і т а р н і о с н о в и і с н у в а н н я л ю д с т-

в а, що закладені в душі і є в природі людей і дані їм Господом Богом.

Ми глибоко переконані, що:
Ніколи народи Европи не зречуться християнських понять любови до ближнього, до Добра, Правди, Милосердя і релігійного поклоніння Господу Богові, як цього хочеться російським большевикам-сатаністам.

Ніколи народи Европи не зречуться визнання права на дійсне самовизначення і незалежне існування кожного, навіть найменшого народу на Землі, вже пригнобленого чи ще тільки загрожуваного тиранією Сталіна.

Ніколи народи Европи не позбавлять окрему людську істоту її права на волю сумління, віри, думки, слова, на волю об'єднань, праці і пересувань, на визнання і пошану її гідности і недоторканости, що відкидають і знищують російські большевики.

Ніколи народи Европи не обмежать права кожної нації і особи на самооборону своєї волі і життя, і навпаки, ніколи не визнають ні за ким права ОБМЕЖУВАТИ, ПРИГНОБЛЮВАТИ або примушувати інші народи і інших людей вірити, думати, працювати і жити за приписами гнобителя або поневолювача, як роблять це російські сталіністи,- бо ці принципи складають єство демократії.

Тому ми, представники народів, пригноблених московсько-большевицькими червоним імперіялізмом, закликаємо всі народи світу до самооборони від страшної небезпеки скорення або завоювання людства збройною агресією і пропагандистським дурманом зграї міжнародних руїнників-сатаністів, що засіла з 1917 року в Москві.

Ми переконані, що Організація Об'єднаних Націй, без сумніву, розв'яже питання визволення народів, пригноблених московсько-большевицьким імперіялізмом і цим запобігне небезпеці нової агресії Москви проти інших народів. Або це буде досягнуте, або по світу знову пронесеться всеспустошлива катастрофа і людство загине в злиднях руїни і духового здичавіння.

Час припинити вимушений, механічний і облудний "с о ю з" московських терористів і агресорів з демократичними країнами світу. Час привести до ладу Східню Европу і дати м и р народам її, змученим війнами, революціями, терором і маніякальними ідеями самозванних "СПАСИТЕЛІВ" світу, які окопалися в московському Кремлі, від яких втікають на еміграцію мільйони людей, чесних працівників і вірних християн, селян, робітників і інтелігенції.

Хай буде скинута в пекло кривава сатанинська комуністична диктатура. Геть міжнародню акулу большевизму.

Дай, Боже, витримати і перемогти.

ПРЕЗИДІЯ КОНҐРЕСУ ПРОМЕТЕЇВСЬКОЇ ЛІҐИ
АТЛЯНТІЙСЬКОЇ ХАРТІЇ.

Гаґа, 20.IУ.1946 р.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПРОСТІР

Чорноморський простір це таке ж реальне геополітичне поняття, як Балтійський, як Східньо- або Західньо середземноморські простори. Окреслюють його сточища рік і морське узбережжя, як лучбовий звязок, культурні й історикополітичні традиції, як духовий звязок.

В нашім століттю значіння Чорноморського простору зростає постійно на вазі.

В своїх м е ж а х Чорноморський простір творить цілість. Можна порівняти його з фортецею. В середині фортеці є її сполукою площа моря. Від цієї площі йдуть вулиці - ріки вглиб фортеці.

Високі мури, обливані морськими хвилями, має вона на п і в д е н н о м у с х о д і - це західні береги Каспія із Закавказзям і Дагестаном. Від тих мурів на п і в н і ч н и й с х і д у г о р у йде інша оборона фортеці: Калмицько-Саратівські пустелі, оточені каналом - Волгою. Далі вже зовсім н а п і в н о ч і йдуть пущі й болота джерел Дону й Дніпра з їх притоками. З а х і д і п і в д е н ь оборонені валами Карпат, Балкану й Малоазійського масиву.

Ця фортеця має свої прастарі історичні брами народів.

З а х і д н я б р а м а - це ложе Дунаю, що сам пропливає через Залізні Ворота, це - брама торговельних міст.

С х і д н я б р а м а - це давня Каспійська брама римлян, це брама степів, кочовницьких орд і торговельних караванів.

Третя б р а м а н а п і в д н і - це протока Босфор із Дарданелями, це - брама мореплавців.

Чорноморська фортеця має своє й дуже широке с к л е п і н н я , що оперте з одного боку на Карпатах, а з другого - на Кавказі. Воно в основному покривається з української гранітовою плитою /der ukrainisch. Horst - С т е п а н а Р у д н и ц ь к о г о /.

Врешті є своєрідна п і д м у р і в к а ,підстава. Це - Анатолійське плато, національна територія турків.

Тільки один високий п о м і с т провадить із тої фортеці на широкий світ. То поміст, опертий одним кінцем на Закавказзю,лягає на цілий Іран і кінчається над Перською /Іранською/ затокою звідти стелеться шлях до країн і морей усієї землі.

Під оглядом г і д р о г р а ф і ч н и м і популяційним Чорноморський Простір творить суцільну систему, осередком якої є Чорне море, як центральний водний басейн для цілого ряда країв і народів,як серце одного могутнього організму, а річки, що впадають до цього басейну, є ніби живоносні артерії цього організму.

Проф. І. Ш о в г е н і в окреслює Чорноморський Простір у своїй праці про "Чорне море" /Варшава 1941/:

"Поверхня цілого басейну Чорного і Озівського морів разом з цими морями становить приблизно: 2.844.000 км.кв. Поверхня Чорного й Озівського морів - 455.000 кв.км.; поверхня сточищ самих річок 2.389.000 кв. км.; об'єм води, що міститься в Чорному морі, 493.000 км.прост.; довжина річок Чорноморського басейну, довших від 3 км. біля 450.000 км.; загальний пересічний відток цих річок за рік біля 500 км.пр.; пересічний за рік обєм твердих виносів - 127 міл.м.пр.

Навколо Чорного й Озівського морей лежить 50 портових міст,між якими існує пароплавство; до 10-ти з них можуть підходити океанні пароплави з углибкою 8-10 м.

Довжина судноплавних річок досягає 12.000 км., в тому числі на українській території 6.200 км.

Довжина річок,на якій є можливийсплав, виносить кілька десятків тисяч км.

Гідравлічна енергія річок Чорноморського басейну при середній воді виносить:

в сточищу Дунаю	біля 2.500.000	кс.
" " Дністра	1.225.000	"
" " Дніпра	1.000.000	"
" " Бога	135.000	"
" " Кубані	1.700.000	"
" " Закавказзя	1.260.000	"
" " Турецьких річок . . .	940.000	"
разом.......	8.760.000	кс.

але усталена потуга майбутніх електростанцій може бути значно більша.

Води чорноморських річок дають можливість зросити біля 5.000.000 га родючих земель,які тепер терплять від посухи.

Урегулювання спливу річок і обвалування їх дасть підставу для очищення і загосподарювання до 10.000.000 га заболочених або тяжких холодних земель".

"В басейні Чорного й Озівського морей мешкає тепер біля 140 мілі-онів населення,а в тому українців біля 47-48 міліонів,цеб-то біля 34% усього населення".

Як бачимо, кількість населення відповідає приблизно дійсній кількости населення С.С.Р.Р., лишень людські маси тут не розпорошені на 22 міл.кв.км., а заселюють площу в 3 міл.кв.км., - отже більше є здібні до продуктивної співпраці.

Уже наведені вище дані показують,що Чорноморський простір може відіграти в світі дуже поважне значіння. Це значіння стає ще виразнішим, коли зясуємо, що в Чорноморських країнах існують великі, ріжнородні,далеко ще не використані природні багацтва. Вистарчить згадати про велитенські запаси к а м і н н о г о в у г і л л я /самий Дон-

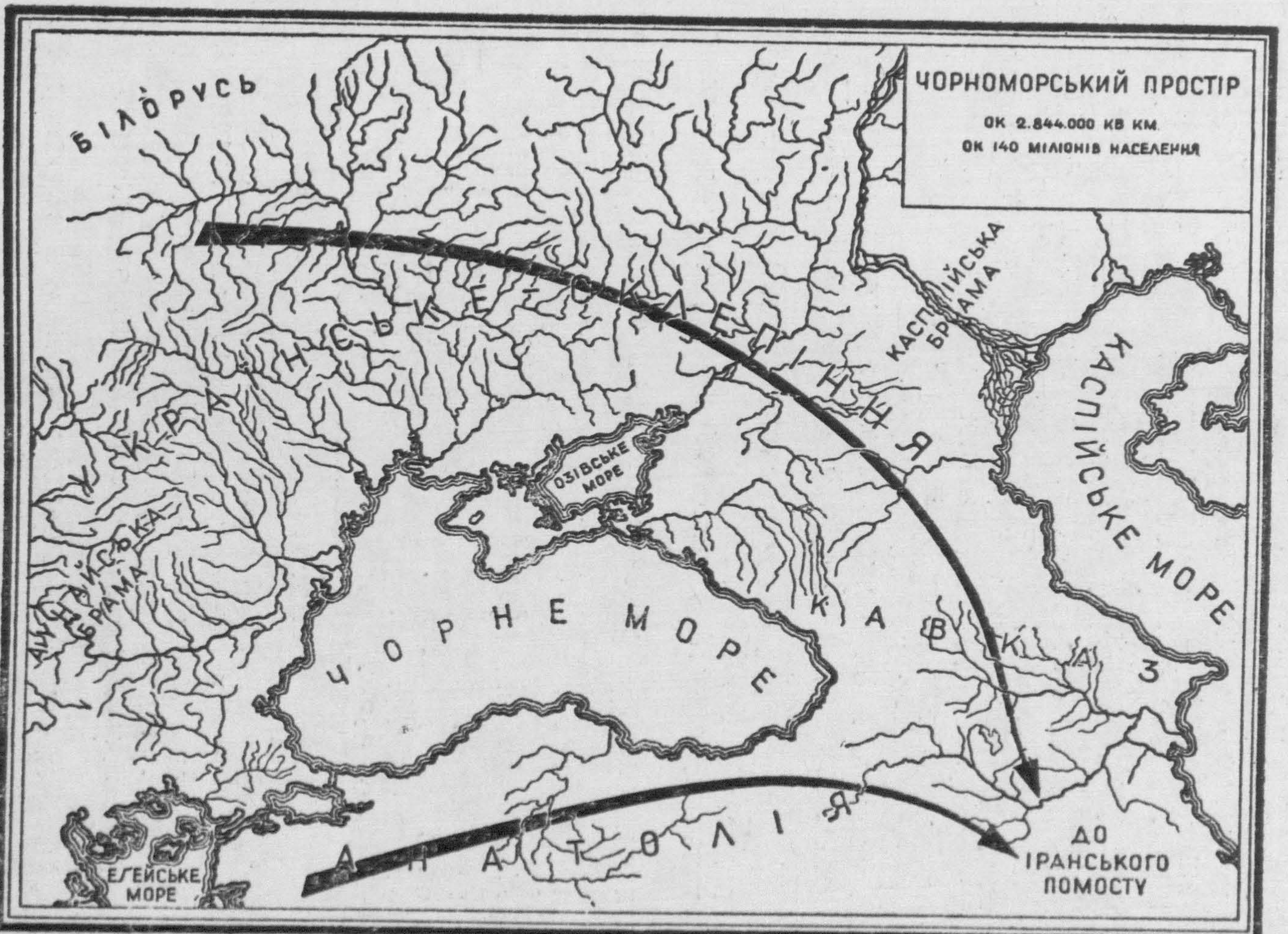
ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПРОСТІР
ОК 2.844.000 КВ КМ.
ОК 140 МІЛІОНІВ НАСЕЛЕННЯ
БІЛОРУСЬ
КАСПІЙСЬКА БРАМА
КАСПІЙСЬКЕ МОРЕ
ОЗІВСЬКЕ МОРЕ
ЧОРНЕ МОРЕ
КАВКАЗ
АНАТОЛІЯ
ЕГЕЙСЬКЕ МОРЕ
ДО ІРАНСЬКОГО ПОМОСТУ

Донбас - понад 5 млрд.тон, Туреччина - 2 1/2 млрд.тон і т.д./, не згадуючи вже, що геологічні запаси сягають 73 млрд.тон/, н а ф т и /самі запаси Закавказзя - коло 6.400 міл.тон/, або м а н г а н у /Нікополь, Чіатури/ й з а л і з а.

Отже Чорноморський простір становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення. Проблема полягає у тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільноті в сучасній текучості міжнародніх відносин знайти волю до одности та динаміки.

Йде про те, щоб якась сила піднесла ініціятиву і відтворила волю цілого Простору до власного буття, як п о л і т и ч н о ї с п і л ь н о т и. Хто ж в першій мірі призначенийсамим Провидінням і історією до впровадження цієї волі в життя, хто може бути носієм Чорноморської доктрини над Чорним морем і в цілому світі?

У к р а ї н а, воля її Народу й вага її краю.

Др Юрій Липа.

/Від Редакції: Передрук з видання ч.8., 1941/.

---xx---

"...У 1917-1918 р.р. політичні зносини України з Кавказом набирали що раз то більш дружнього характеру зі спробами с п і л ь н о г о д е р ж а в н о г о о б'є д н а н н я.

Протягом останніх десятиліть виявилося,що зеднання України з кавказкими народами находить найширше угрунтовання як під оглядом географічним і господарським, так і історико-політичним.

"Г е о г р а ф і ч н е положення цієї евентуальної великодержави було б надзвичайно вигідне. Її морські кордони - в більшости з незамерзальними портами Чорного,Озівського йКаспійського морів, забезпечували б жваві торговельні зносини з Европою, Близьким Сходом та Америкою. Західні суходольні кордони відкривають найближчі шляхи до Зах.Европи, а полудневі до Індії. Порівнюючи рівнийі лагідний клімат надзвичайно сприяв би розвиткові сільського господарства.

Під оглядом г о с п о д а р с ь к и м ця сполука уявляючи потугу з територією більше міліона й чверть кв.клм. і з 75 приблизно міліонами населення була б одною з найбільш собі вистачальних держав у світі, уступаюча лише С.Д. Америки та Британській Імперії". Д.Пісничевський/.

Під оглядом і с т о р и к о - п о л і т и ч н и м промовляють за цим традиції колишньої Понтійської Імперії з часів Мітридата VI Евпатора."

/Др. Юрій Липа: Чорноморський Простір Атляс. Варшава 1941 стор.16/.

-----00000-----

СТУДІЇ З РАННЬОЇ ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я. ІУ.

Скільки було Танаісів?

Від часу розшуків І.Стемпковським залишків Танаісу,ще з р.1823, виникає інтерес до цього найбільш віддаленного від Греції греко-варварського міста, що відіграло в свій час значну ролю в грецькій торговельній колонізації. До питання за Танаіс та його історію, накопичилась чимала література, що до цього часу налічує до 150 назов ріжних археологічних звітів,досліджень, статей та публікацій, друкованих в основному на російський мові, але й на німецький, англійський та французький /1/. Найбільш дискусійним в історії Танаісу виявилося питання за два Танаіси: перший,зруйнований Полемоном, та другий відновлений згодом. Нагодою до цієї дискусії спричинився невірний переклад відповідного місця у Страбона, потім наявність в гирлах Дона двох великих греко-варварських городовищ, та наприкінці інскрипції за відбудову ріжних споруджень, що були знайдені в звалищах Танаісу.

І.Стемпковський відшукав залишки Танаісу і тоді опублікував 2 листи до Бларамберга за містоположення Танаісу. В І-му з них він пише: "За переказом Страбоновим... Полемон /що почав царювати на Боспорі за 14 років до Р.Х./ спустошив місто Танаіс, розлютований його непокірливостю". В такій спосіб І.Стемпковський доволі точно перетлумачив вираз Страбона "Exeportesen",хоч під спутошенням можна розуміти і зруйнування. Далі І.Стемпковський пише: Пліній теж згадує за Танаіс, ніби він вже не існував за його часи. І справді, думаю, що залишки цього міста знаходяться донині на відзначеному місці, в 10 км. від моря, поблизу донського села Недвигівки"./2/

В 1853 р. проф. П.Леонтьєв знову перевадив розшуки Танаісу, вже з розкопами, причому,як він каже, у всьому керувався першими вказівками І.Стемпковського. П.Леонтьєв, виходячи з невірного розуміння звідомлення Страбона, думав, що Танаісів було два, перший знищений Полемоном, і другий, відбудований пізніше. Адже ж сами наслідки його досліджень відкинули його гипотези, бо двох Танаісів він так і не знайшов, лише один. Але того він не зрозумів і лишився в непорозумінні. Він писав: "Бажання знайти залишки Дополемоновського Танаісу не змогло не захопити мене... Але ні на Недвигівському городищі, ні в могилах розкопаних білля нього, не було знайдено ні одної речі,якуб за необхідністю треба було б віднести до доби дополемоновської". Потім того П.Леонтьєв віднайшов Єлизаветівське городище, в якому думав знайти залишки дополемоновського Танаісу. В матеріялах городища він не зміг з'орієнтуватися і тоді звернувся до могил, мовляв "як до джерела більш певного". Але розкопи і могил не виправдали його сподіванок і він написав: "Розкопи могил роблять ймовірним вислід, що Єлизаветівські могили не належалися дополемоновському Танаісу. Таким чином дополемоновського Танаіса він так і не знайшов./3/.

Розкопи В.Тизенгавзена 1867 р. і П.Хицунова 1870-71 р. не відповідали науковим вимогам навіть того часу і нічого до розуміння історії Танаісу - не додали /4/. І.Помяловський, перший, що дослідив Танаітські інскрипції та опублікував наслідки своїх робіт, писав: "Відомо,що після повстання проти Воспорського царя Полемона І-шого, Танаіс був цілком спустошений, але з часом знову був відновлений і, завдяки свому вигідному положенню дійшов до певного добробуту в 2-3 ст.ст. За це свідчать так решт-

ки міста, що збереглися,як і нечисленні написи історичного змісту"/5/. Вся ця вищенаведена концепція уявляється неточною і вона дала передпоклади до дальших невірних висновків. Так до слова "exeportesen" в тексті Страбона,яке ще І.Стемпковський переклав словом "спустошив", І.Помяловський, для посилення враження, додав від себе "цілком" - слово, якого в оригиналі немає зовсім. Дослідники, що писали за Танаїс в дальшому, не звертаючись звичайно до контексту Страбона, вже всі виходили з уявлення двох Танаїсів, які й звали: "Танаїс Старий та Новий" /А.Уваров, "Танаїс Перший та Другий /А.Спицин/, "Танаїс Старший та Молодший" /Н.Веселовський/, "Танаїс Старий та Новий "/в німецькій літературі/ і т.д.

На початку 1890 р.р. В.Латишов опублікував переклад Страбона, в якому слово "exeportesen"цілком правдиво перетлумачив словом "розграбував", до якого чомусь додав "остаточно" /6/. Відтак на різницю розумінь "розграбував" та "спустошив" і "повністю" або без цього посилення,ніхто не звернув уваги. Ніхто з тих,що писали за Танаїс не взявся до точного перекладу та тлумачення слова "exeportesen", ніхто навіть не звернув уваги на повний зміст будівельних написів,знайдених в руїнах Танаїсу. В 1908 - 1909 р.р. Н.Веселовський розкопав елінський некрополь біля Танаїсу, випадково віднайдений. З 50 могил майже всі виявилися вже пограбованими, але мали ще досить другорядного реманенту, для визначення їхньої доби. Більшість могил належала до римського імператорського часу, але якась кількість безумовно належала до часу еліністичного /7/. Це вже була фактична вказівка на існування Танаїсу на цьому ж самому місці і до Полемона. Почалася дискусія. Н.Веселовський, а після нього й М.Ростовцев, всією вагою свого наукового авторитету доводили, що Танаїс, як дополемоновський, так і відновлений, знаходився на тому ж самому місці, біля с.Недвигівки. Городище ж біля ст.Єлизаветівської - єсть поселення більш варварське і до Танаїсу відношення немає. М.Ростовцев зробив на цю тему доповідь в Археологичній Комісії, де доводив, що крім некрополя багато матеріялу еліністичного часу єсть і з самого городища, на доказ чого демонстрував 2 пеліки з недвигівського городища. Він писав: "Н.Веселовський знайшов коло Недвигівки не тільки поховання римського, але й ряд поховань еліністичного часу" /8/. А.Міллер, дослідник обережний та обачний, критикуючи ту концепцію, звертав увагу на те, що походження 2-х пелік, які демонстрував М.Ростовцев, іменно з Недвигівського городища - нічим не доведено. Далі він писав: Що до знахідок на місці Недвигівського городища та в його некрополі речей, що відносяться до доби старішої,ніж римська, то цей факт не підлягає сумніву, але ж ці речі своєю кількістю уявляють майже виняток зі загальної кількости /9/. Захоплюючись питанням за два Танаїси та дискусією на цю тему, археологи, особливо місцеві /А.Ільїн, М.Краснянський, С.Вязигин, в дальшому Б.Лунин та інші/,, посилюючи крайні погляди, та втручаючи в цю справу персональні відношення, але не володіючи потрібною науковою зброєю, почали тлумачити слово "exeportesen"яко "зруйнував", а далі навіть "зруйнував до основи". В такому вигляді цей переклад попав і закордон. Так у Германа /Pauly'Wissowa/ за Танаїс написано просто " zerstört"/10/.

У 1908 р. в Ростові н/Д. були знайдені залишки т.зв."Темерницького городища" - одного з цілої низки таких самих меньших городищ - пов'язаних культурою та часом з Танаїсом римської доби. З приводу цього виступив місцевий археолог-патріот А.Ільїн з досить складною, але не досить обгрунтованою гипотезою. Мовляв Танаїс, зруйнований до щенту Полемоном - єсть сучасне Єлизаветовське городище. Після цієї руйнації громадяне його, рятуючись від Полемона, тікали на північ. Тут вони заснували поселення з фортецею,де тепер є Темерницьке городища. Тут знаходився цей другий Танаїс коло двохсот років. На прикінці другого сторіччя мешканці його перейшли на захід,де заснували третій Танаїс, біля с.Недвигівки. Час ви-

виникнення тут Танаїсу А.Ільїн визначав тим,що написи за відбудову споруджень датуються від половини 2-го до половини 3-го ст.ст. н.е./11/. З цього можна думати, що А.Ільїн не читав тих написів хочби й в перекладі, бо в кожній з них говориться за відбудову якогось спорудження "пошкодженого від часу". Відтак всі ті будівлі, тобто Танаїс в цілому, існували на цьому місці далеко раніше. До того вказівки в написах 2-го-3-го ст.ст. на відбудову ріжних укріпленнь та споруд /мури, вежі, брама, міський майдан, колодязі/, що псувалися від часу, вказують на те, що це зовсім не одноразова відбудова Танаїсу після ніби то його зруйнування Полемоном, а поточний ремонт, та перебудова Танаїсу, що тривала майже 2 сторіччя, за часи його найвищого розквіту. Взагалі вся складна гипотеза А.Ільїна, не подаючи нічого нового, уявляла собою безгрунтовну спекуляцію і ще більше плутала питання за 2 танаїси. Гипотеза ця у свій час не зустріла прихильників, навіть серед місцевих археологів-аматорів, ніколи не обговорювалася в літературі і незабаром була забута. Але на жаль книжечка А.Ільїна якимсь родом дісталася за кордон,де попала до рук Германа,який не маючи повної літератури й змоги об'єктивного розгляду питання в цілому, прийняв ту гипотезу на віру і спублікував її в такому високоавторитетному виданні,як Paulys-Wissova Real-Encyclopädie /12/.

Року 1908 взявся до систематичних розкопів Єлизаветівського городища, особливо могильного некрополя при ньому,- А.Міллер. Розкопи мали цілком науковий характер і протягалися до 1914 р. включно,відновившися знову з 1920-х років. Ці розкопи підняли інтерес до Танаїсу та його історії і викликали на той час цілу літературу, та вищезгадану дискусію. А.Міллер досліджував Єлизаветівське городище виходячи в основному з засад П.Леонтьева та панувавших на той час уявлень за Єлисаветовське городище - яко танаїс дополемоновський. Питання за Танаїс ускладнялося ще й тим,що ще 1901 р. місцевим учителем І.Ушаковим була розкопана одна могила в околицях Єлизаветовського городища,яка дала багате скитське поховання 6-го в. до н.е. На підставі цього факту гадали,аж до самого закінчення робіт А.Міллера, що Танаїс виник в 6-му ст. /А.Семенов/ /13/, або з кінця 6-го сторіччя /Герман/ /14/. А.Міллер,яко дослідник обережний, рахувався зі своїми думками, яко з робітничими гипотезами і від публікації їх утримувався до закінчення робіт та виявлення їх наслідків. Наслідки ж тих робіт виявилися цілком несподіваними. Перш усього виявилося, що т.зв. Ушаковська могила 6 ст. до н.е. ніякого відношення ні до городища, ані до його великого могильного некрополю - немає. Так городище, як і всі поховання /А.Міллером були досліджено звиш 100 могил/ відносяться до 4 та 3 ст.ст. до н.д. Данні розкопів та дослідів довели, що греко-скитське поселення біля ст.Єлизаветівської виникло десь на межі 5-6 ст.ст. до н.д., на місці селища пізньо-бронзової доби, що існувало тут до нього. Загинуло ж воно в другій половині 3-го ст. до н.е., то б то більш як за два сторіччя до Полемона. Загибель поселення відбулася не в наслідок руйнації, а завдяки замулюванню та загибелі тієї протоки Дону, на якій те поселення стояло. Так то виявилося остаточно, що Єлизаветівське городище ніякого відношення до Дополемонівського Танаїсу - немає. А.Міллер, шляхом спеціяльних розкопів, виявив, що протока, до якої впритул розташовано Єлизаветівське городище, у свій час була одним з основних русел Дону./15/. До цих же висновків прийшов і відомий геолог В.Богачев, шляхом вивчення геологичної побудови дельти Дону./16/.

Наслідком всіх досліджень А.Міллер прийшов до гипотези, що Єлизаветівське городище, що уявляло собою велике греко-скитське укріплене селище 4-3 ст.ст. до н.д. в дельті р.Танаїсу, також звалося в свій час Танаїсом. Після того як наприкінці 3-го ст. до н.д. це русло Танаїсу,

було замулено і нове русло створилося на місці нинішнього Мертвого Донця,населення Єлизаветівського городища перейшло туди й там створило нове місто,на яке перейшла й назва Танаіс. Ця нова гипотеза двох Танаісів вже більш ймовірна і зі старою "Полеменовською" нічого спільного немає. В додаток до всіх цих досліджень в 1935 р. виступив С.Жебелев, який шляхом філологічного аналізу відомого місця з тексту Страбона довів, що "exeportesen" значить "розграбував", а зовсім не зруйнував,бо в останньому разі він би був написав " diaportesen" /17/.

Таким чином легенда за остаточну руйнацію Танаісу Полемоном та за 2 Танаіси - Дополемонівськи" та відновлений,- була розвіяна і поховане на віки.

В непорозумінні з "руйнацією Танаісу, яке протягалося більш 100 років, маємо яскравий зразок відомих в історії випадків, коли неточний переклад або знівечіння якогось вислову,в дальшому викликають цілі дискусії та ведуть до створення фальшованих уявлень та помилкових концепцій, які держаться довгі часи. Досить пригадати хоч[би] історію з "Синевусом та Трувором" нашого літопису.

Виходячи з суворо перевірених даних та непохитних фактів,які маємо на сьогодня, можемо сказати:

Танаіс був лише один. Виник він в другій половині 3-го ст. до н.д. на правому березі р.Мертвого Донця, який в ті часи правив головним руслом Дону і звався Танаісом. Руїни міста Танаісу і зараз знаходяться біля с.Недвигівки. В 1-му ст. н.д. Танаіс підвищується і намагається вийти з під боспорської влади. Наприкінці того ж сторіччя боспорський цар Полемон, щоби послабити економічну силу Танаісу, розграбував його. З половини 2-го та до половини 3-го ст. Танаіс сягає свого найвищого розквіту та збогачення, в звязку з чим ремонтується, відбудовується, вкривається марморовими дошками з різними написами, стелами та теламонами. Серед його мешканців формуються та квітнуть релігійні братства - фіаси. З другої половини 3-го ст. Танаіс хилиться до занепаду, а наприкінці 4-го руйнується гунами, вже дійсно до щенту.

До цього ще можна додати, що перші згадки за Танаіс /Александер Полігистор/ виникають у античних письменникій з часу його підвищення, тобто з початку 1-го ст. до н.д. /18/.

Що ж до гипотези А.Міллера, яку він, до речі, не опублікував, гадаючи публикацію гипотези в такому стані передчасною, за те, що Танаіс було засновано переселенцями з Єлизаветівського городища після замулення протоки, та що те селище також звалося Танаісом, то не дивлячись на всю свою ймовірність та правдоподібність гипотеза ця немає на своє ствердження поки що жодного факту. Через те може прислужитися лише робочою гипотезою, визначаючи собою напрямок дальших досліджень та розшуків.

Примітки:

1/ БІБЛІОГРАФІЮ до античної колонізації Приозів'я уміщено в: 2/ Перший лист І.СТЕМПКОВСЬКОГО до Бларамберга, видрукований в "Вестнике Европы" за 1824 г., ч.4, та передрукований удруге П.Леонтьєвим в "Пропилеях", сборник статей по классической древности. М.,1854. Контекст Плінія, на який покликається І.Стемпковський - C.Plinii Secundi Naturalis Historiae, libri VII,c.7.

3/ П.ЛЕОНТЬЄВ. "Разыскания на месте древнего Танаиса и в его окрестностях".- "Пропилеи". Сборник статей по классической древности, М.,1854 г., стор.505 та 519.

4/ В.ТИЗЕНГАУЗЕН " Розкопи Недвигівського некрополя".- "Отчет Импер. Археолог.Комиссии за 1867 г.", СПБ, 1868 г., стор:XIX-XXII; П.ХИЦУНОВ.

"Находки Недвиговки". - "Отчет Имп.Археолог.Ком. за 1870-71 г.г.", СПБ., 1874 г. стор.XXIII-XXУI.
5/ И.ПОМЯЛОВСКИЙ. "О танаитских коллегиях".- "Труды УI Археологического с'езда в Одессе в 1884 г." Том II, Одесса, 1888 г.
6/ В.ЛАТЫШЕВ. "Известия древне греческих и римских писателей о Южной России и Кавказе." Вып. I - III. СПБ., 1891 - 1896 г.г.
7/ Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ. Раскопки некрополя у Недвиговки. "Отчет Им.Археолог. Комиссии за 1908 г.", СПБ., 1910 г. и за 1909 г., СПБ., 1912 г.
8/ М.РОСТОВЦЕВ. "Скифия и Боспор". Л., 1925 г., стор.529.
9/ А.МИЛЛЕР. "Краткий отчет о работах Сев.Кав. экспедиции Гос.Академии Истории Матерьяльной культуры в 1924-25 г.г. " Сообщения Гос.Акад. Ист.Мат.Культ., Л.1926 г., стор.102.
10/ Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaften.Neue Bearbeitung,von Wissowa,Stuttgart,1942.Tanais,Hermann,2 Reihe,Bd.4.
11/ А.ИЛЬИН. "Тана, Танаис, Азов".- "Записки Ростовского н/Д. О-ва Истории, Древностей и Природы", Т.I. Р.н/Д., 1912 г. Окрема відбитка. Також: "Передовая фактория Танаиса". Ті ж записки , т.II, Р.н/Д. 1914 г.
12/ Примітка 10.
13/ A.SEMENOV." Tanais,Tana und Rostow".- "Petermanns Mitteilungen",1926.
14/ Примітка 10.
15/ А.МИЛЛЕР. "Краткий отчет о работах СевКав. экспедиции Росс.Акад. Истории Мат.Культ. в 1923 г. - "Известия Рос.Акад.Ист.Мат.Культ.", том IУ, Л., 1925 г., стр.23.
16/ В.БОГАЧЕВ. "Геологическая разведка дельты Дона в связи с ее заселением".-"Сборник Учено-литературного общества при Юрьевском Университете", Юрьев, 1911 г.
17/ С.ЖЕБЕЛЁВ. "Был ли розрушен Танаис? Боспорские этюды".- "Известия Гос.Акад. Истории Матер.Культуры", вып.104, Л., 1935 г.
18/ АЛЕКСЕНДЕР ПОЛИГИСТОР жил в 2-му ст. до н.д., його твори не дійшли до нас. Витяг з його писання за Танаіс наводить Стефан Византійський, що жив з 610 р. н.д. в праці " Ek ton etnikon Stefanu tu Bisantiu".

Проф. Др. М.Міллер.

---ooo---

СПРАВА ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ У 1918 році.

Справа Чорноморського флоту у 1918 році була скомплікована не тільки впливом центральних держав, але ще й претенсіями на цей флот ще й з боку Совітської Росії. Фактично колишній російський флот на Чорному морі прийшов уже при кінці 1917 р. в стан повної анархії і дезорганізації. Опанований збольшевиченими матроськими відділами, він був пострахом лиш для мирного населення.

Так звана українізація Чорноморського флота в кінці 1917 р. так самомо не мала серйозного значіння, як і українізація збольшевичених і здеморалізованих частин сухопутної російської армії. "Генеральна Українська Морська Рада" в Київі, коли загострились в падолисті 1917 р. відносини між московським і київським урядами, опинилася без впливу на матросів-українців. Правда, крейсер "Память Меркурія" і міноносець "Завидный", що прийшли в кінці грудня з Севастополя до Одеси, об'явили себе українськими; міноносці "Зоркій" і "Звонкій" в Севастополі також зукраїнізувалися так само, як і транспорти "Меркурій", "Воля" "Остап" і "Борець за волю"; сам командуючий Чорноморським флотом адмірал Неметц прислав до Морської Генеральної Ради телеграму, що він визнає над собою владу Української Народньої Республіки. Але коли почалася боротьба за Київ, то ніхто з Чорноморського флоту не виступив в оборону української влади за виїмком кількох десятків матросів-українців, які прибули до Київа, взяли участь в його обороні і частиною захоплені большевиками в полон, були ними розстріляні. Коли до Одеси прийшли німці, то панцерники, які стояли на рейді: "Ростислав" і "Синоп", а за ними й инші судна визнавали большевицьку владу. Вони захопили з собою всі боєві судна, транспорти й соціялізовані приватні пароплави і відплили до Кавказького побережжя. Неперед перед тим вони страшенно пограбили населення Одеси й замордували багато людей.

При наближенні німців частина Чорноморської флотилії, яка перебувала в Севастополі відплила до Новоросійська, а потім до Сухума. Австро-німецьке командування, окупуючи побережжя Чорного й Азовського моря, установило таку конвенцію між чотирма союзними державами - Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною й Болгарією: 1.Секвестрації підлягали на цих морях судна всіх держав, які перебували в стані війни з союзниками. 2. Ті судна /військові й торговельні/колишньої російської держави й Української Народньої Республіки, які після підписання Берестейського миру /3 березня 1918 р./ зробили ворожі вчинки супроти військ союзних держав. Вияснення питання про власність що-до суден першої категорії відкладається до загального миру, а що-до другої до спеціяльного порозуміння між заінтересованими сторонами.

Коли голова Ради Міністрів Української Народньої Республіки В.Голубович звернувся до німецького командування в справі вияснення долі Чорноморського флота, командування відповіло 19 квітня 1918 р. таким листом: "Згідно з точними донесеннями російський Чорноморський флот розбився на окремі частини, державна приналежність яких не відома. Біля Херсона і в де-яких Кавказьких портах недавно були зроблені з боку таких розбитих частин напади на боєві сили союзних держав. Цим самим ті частини російського Чорноморського флоту дали зрозуміти, що вони не визнають себе звязаними мировим договором, де в артикулі 5-му предписано обезброєння всіх російських кораблів воєнних. З огляду на безпечність власних боєвих сил союзні держави не можуть потерпіти такого поводження російських морських властей і мусять жадати, щоб 5-й артикул Берестейського договору був x/ на Чорному морі, навіть коли вони тимчасом перейшли спід російської зверх-

x/ проп.:також поширений на всі військові судна російського флоту

ности під яку иншу, що повстала на колишній російській територіі. Отже, мизвертаємось до російського правительства і до правительства України, щоб усі кораблі,які їм належать, або на які вони заявляють претенсії, негайно підлягли силі артикула 5-го договору з Росією. Воєнні кораблі
6 колишнього російського Чорноморського флота,які після 20.квітня провиняться супроти 5-го артикула, будуть оповіщені союзниками по-за законом і ворожими і з ними буде поступлено у відповідний спосіб".

У відповідь на це премієр-міністр Голубович зробив 20.квітня 1918 р. таку заяву на ім'я бар.Мума: "Весь Чорноморський флот належить Українській Народній Республіці. Правда,де-які його частини перебувають покищо в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штадтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами,які безсовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті, що всі без виїмку кораблі Чорноморського флота належать Українській Народній Республіці, не зважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані, як приз."

Фактично вже на початку літа рештки російського флота на Чорному морі й прибережні укріплення опинилися в руках німців. Українське правительство, маючи повну надію, що Чорноморський флот перейде таки до українських рук, організувало морське міністерство під проводом контр-адмірала М.Максимова, удержувало кадри морських офіцерів, техніків і спеціялістів, видавало кошти на удержання в порядку й на направу чорноморських портів - у Севастополі, Миколаєві. Воно виходило з того погляду, що організувати на-ново флот не можливо без досвідченого офіцерського кадру й тому старалося зберегти на своїх місцях морських офіцерів і техніків, котрі загалом дуже охоче пішли на українську службу.

Під час переговорів про мир совітська делегація заявляла протенсії на Чорноморський флот. В такому ж дусі вона робила представлення і німецькому урядові. З свого боку українське правительство енергійно настоювало на передачі йому суден Чорноморського флота. Справа флота була предметом постійних переговорів не тільки з боку українського міністерства закордонних справ, але порушувалась і під час перебування в Берліні премієр-міністра Ф.Лизогуба і самого Гетьмана. В кінці літа 1918 р. німці почали схилятись до того, щоб передати захоплені ними судна й берегові укріплення Україні. Спочатку поставили вони були умову, щоб український флот виплив під українським прапором в Середземне море для збройної демонстрації проти Антанти. Але така умова була рішуче одхилена з нашого боку. Тоді німці згодились почати передачу й без такої умови. В половині серпня з доручення українського правительства до Берліна виїхав капітан Свірський, який і виробив спільно з німецькими представниками план передачі в українські руки воєнних та торговельних кораблів, які перебували в розпорядженні німців. Склад військового флоту, який мав перейти в розпорядження Української Держави, був такий: дредноут "Воля" /б."Імператор Олександер III"./, крейсер "Кагул", 11 міноносців,кілька підводних човнів, 7 лінейних кораблів старого типу /"Пантелеймон", "Евстафій", "Іван Золотоустий", "Ростислав", "Три святителі", "Сіноп" і "Юрій Побідоносець"/, кілька транспортів та помічних суден і транспорт майстерня "Кронштадт". Крім того здобутий із дна моря дредноут "Марія", який мав бути грунтовно реставрований.

У Миколаєві почались роботи по підняттю там зо дна моря деяких затоплених кораблів і вже в половині жовтня було піднято дредноут "Марія". В перших числах жовтня головний начальник портів чорноморського побережжя, адмірал Покровський, повідомив Українське Правительство, що на двох канонірських човнах і на кількох нищителях мін на Чорному морі вже вивішено

морські українські кармазинові прапори по новому зразку, затвердженому Гетьманом.

Морське Міністерство взяло на себе дуже важливе завдання демобілізації торговельного флоту на Чорному морі. Спеціяльно заснована за- для цього комісія мала перевести поворот пароплавів товариствам і окремим особам та визначити відшкодовання власників за всі пороблені на пароплавах зміни й переробки в цілях пристосування їх до військової служби.

Так само було переведено очищення чорноморського побережжя від мін, щоб зробити плавання по морю зовсім безпечним.

На вищих посадах в Українському флоті перебували за часів Гетьманства такі особи: управляючий Морським Міністерством капітан I-го рангу Микола Максимів /вступив на українську службу ще за Ц. Ради/; гетьманським наказом був підвищений до рангу контр-адмірала. Начальник Головного Морського Штабу кап. I-го р. Протасов, гетьм. наказом підвищений в контрадмірали; його помічник кап. I-го р. Свирський, контр-адм. української служби /нині служить в польському флоті/. Голова Военно-Морського Суду полковник Богомолов. Головний начальник портів Чорного моря віце-адмірал Андрій Покровський, з наказу Гетьмана дістав ранг адмірала. Голова Ліквідаційної комісії в справах транспортної флотилії віце-адмірал В. Шрамченко; голова комісії в справах демобілізації пароплавів, принятий до військового флоту віце-адмірал Хоменко. Командант Дунайської флотилії генерал-майор флота Єрмаков. Командант відділа флотилії у Севастополі контр-адмірал Остроградський /помер/. Командант відділа флотилії на Азовському морі кап. I р. Дмитріїв. Командант Одеського порта кап. I р. Озеров. Командант Севастопольського порта контр-адм. Клочковський /нині служить в польськім флоті/. Командант корпуса берегової охорони контрадмірал Фабрицький. Молодший флагман контр-адм. Євдокимов. Начальник штаба головного команданта портів контр-адм. Ворожейкин, Командант Миколаївського порта контр-адм. Р. Римський-Корсаков.

Проф. Дмитро Дорошенко.

/Передрук з книжки Проф. Д. ДОРОШЕНКА: Ілюстрована Історія України, 1917-1923, Т. II. Ужгород 1930, стор. 255- 258/.

В СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ У НЕАПОЛІСІ /Симферополі/.

До Редакції "Чорноморського Збірника" 16. червня 1946 р.

Відповідаючи на Ваш запит в справі організації Таврійської Академії Мистецтв в Неаполісі можу сказати, що питання побережжя Чорного Моря у нашій історичній минувшині, як рівнож у міркуваннях на майбутність нашої Батьківщини щораз частіше стає темою ріжних теоретичних та наукових розправ.

Щораз частіше гомонять переконливі голоси науковців про те, що праджерелом української культури не є північ, як досі думано, а південь. Розправи ці часто є аргументовані цікавим науковим матеріялом та історичними знахідками, що їх здобувано з ріжних археологічних розкопів. Зіставлення, порівнання матеріялів та наукова розрібка їх унагляднює ці твердження. Вже сьогодні можна обсервувати зариси нової, повної опуклости синтези, що її головне русло, яким на Україну посувалися культурні й

цивілізаційні впливи спрямоване не на північ, а головно на південь.
Наші історичні легендарні оповідання та подання,що заховалися у народніх піснях і колядках частіще згадують південь ніж північ.
В звязку з тим цілком очевидне, що й мистецькі впливи, які є синтезою кожної культури, мали теж саме джерело.
Не берусь за обговорення ближче тих джерел,бо ці теми достатoчно насвітлюють наші загально звісні науковці. Під їх впливом Юрій Липа добачує в українському мистецтві, як і в цілій культурі, первні гелленістичного порядку. Посувається він ще дальше та добачує спорідненість психічних первнів стародавніх греків і українців.
Силою натуральних обставин помостом, який сполучував гелленський світ з нашим суходолом, була Таврида. Історія залишила на ній свої трівки сліди і сучасники щораз маркантніще вчаться читати з них велику істину. Колишні грецькі кольонії під впертою працею науковців набирають многогранного опуклого вигляду. Деякі загадки нашого мистецтва поступенно знаходять розвязку. Майже підсвідомо- у свій час, вражений аналогією тих, двох,ріжних у часі, культур, захоплений Гердер окликнув: "Україна це майбутня Геллада".

Колиб можна було сьогодня теоретично обмірковувати організацію якого небудь мистецького осередку у Тавриді про ці явища ніяк забувати не можна.

Зокрема це відноситься до такого осередку, який мавби бути школою плястичного мистецтва для нових поколінь українських майстрів.
Колиб прийшлося колинебудь організовувати Академію Мистецтв,приміром в Неаполісі /Симферополі/, багате минуле Тавриди та історичне її значіння для нашої країни повинно стати одною з важливійших вихідних точок міркувань.

Річ ясна, що ніяк не можна звести науки мистецтва до копіювання археологічних памяток, чи рисування історичних тем з базарами стародавніх греків з Ольбії, чи Пантикапеї. Це бувби нонсенс та грубий блуд мистецького і педагогичного порядку. Треба б це було потрактувати далеко глибше.

Іде головно про це, щоб майбутнім мистцям допомогти вмілою підготовкою до створення у їх майбутніх працях цієї тонкої,несхопимої вповні ще нині синтези мистецького виразу, щоб в ній знайшлась повнота збірної української душі, як у свій час греки знайшли це у своїй дорийській та йонійській колонні.
Стремління до синтези є прикметне загалом у мистецтві. В українському мистецтві це стремління - помимо несприятливих обставин - є доволі виразно помітним явищем.
На переломі XIX і в першій четвертині XX століття у змаганню за синтезу в українському мистецтві беруть участь найращі мистці нашого народу, як: Василь Гр.Кричевський, який шукає опертя в народньому мистецтві; Бойчук, що знова сягає по старі візантійські взірці та Юрій Нарбут, цей дивний геній української графіки, який зумів з українського барокко та певних елементів народнього мистецтва вичарувати наскрізь новочасні на свій час форми, а одночасно так прикметні для української психіки. Юрій Нарбут обдарований нечуваною інтуїцією та безпремірним талантом,як досі зумів найблище станути до цієї української мистецької синтези про яку була мова вище.
Він дав передсмак цього стилю,який у частих дискусіях серед мистців називається у к р а ї н с ь к и м   с т и л е м . За цей стиль журився й журиться цілий український мистецький світ. Це й є ця синтеза про яку ми говорили. Кожне зріле мистецтво світа у свойому вершковому пункті стає найблище своєї синтези й тим здобуває собі несмертельну пам'ять майбутніх поколінь. Єгипет у своїй архітектурі та різьбі є незабутній; Греція з часу Перікля й Фідія це безсмертність; Візантія у своїй Св.Софії та цілому

мистецтві, так сьогодні недоцінюваному, – це мистецька синтеза високого гатунку; так само як синтезою готики будуть катедри Франції, а ренесансу – творчість Леонардо да Вінчі, Мікель Анджеля та Рафаеля.

Наше недавнє і дальше минуле, як рівнож і сучасність ніяк не сприяла розвиткові нашої культури, а зокрема мистецтва. До свобідного його розвитку потрібна свобода думки та свобода життя всіх національних органів. Це є можливе лише в своїй суверенній, незалежній від нікого державі.

Тому всі міркування про організацію українського мистецького життя вяжуться стисло з організацією державного життя України. Може на іншому місці займемось темою евентуальної організації українського мистецтва в Україні у загальному. В комплексі цієї організації повинні бути повязані усі осередки мистецького життя і лише як одну з клітин цієї цілости можна трактувати й задуману Академію Мистецтв у Неаполісі. Так, як кожна клітина, й ця Академія повинна жити своїм індивідуальним життям, будучи одночасно в гармонії з цілістю організації загального мистецького життя.

Регіональні, географічні та історичні умови можуть її подиктувати своєрідні завдання. Не без впливу – безсумніву – будуть такі чинники як близькість моря, своєрідність етнічних чинників та врешті сусідство такої історичної памятки як Херсонес – усе це само по собі повинно надати специфічний характер школі.

Безумовно – на мою думку – при Академії належалоб подбати про з'організування музею, в якому згромадились би експонати, які ретроспективно ілюстрували б навігацію, стародавню торгівлю, костюми, кераміку, архітектуру /у реконструкції/, а далі й зразки маркантніших народніх місцевих мистецьких українських мотивів та народів замешкалих у цьому секторі.

Мені здається, що матеріали, ці вміло подавані педагогами студентам могли б розбудити наскрізь нові, неочікувані висліди...

Структура самої Академії в засаді не повинна відбігати від загально прийнятого типу сучасних того роду шкіл в Європі. Уявляю собі слідуючі відділи:

1. с т а н к о в е   м а л я р с т в о – з обсадою 2-3 професорів і стільки ж асистентів;

2. д е к о р а т и в н е   м а л я р с т в о – 1 професор і 2 асистентів;

3. к о м п о з и ц і я   б р и л   і   п л о щ и н   у ж и т к о в и х /прикладне мистецтво/ – 1 професор і 1 асистент. Цей же самий професор міг би повести композицію внутрішньої архітектури й урядження. Йому підлягають також відділи: ткацько-жакардовий, столярська робітня, куття в металях та відділ керамічний. При майстернях обсада: 1 асистент і 2 майстрів у столярні, 1 асистент і 1 майстер в ткальні, 1 асистент і 1 майстер в металевому відділі, 1 асистент і 1 майстер в керамічному відділі.

4. Р і з ь б а – обсада: 1 професор і 2 асистентів. При цьому відділі добре булоб створити спеціяльний підвідділ монументальної різьби, яка повинна бути в кореляції з відділом внутрішньої і зовнішньої архітектури.

5. Г р а ф і к а – обсада: 1 професор і 1 асистент.

6. П р и к л а д н а   г р а ф і к а – 1 професор і 1 асистент, окрім того ще й 2 техніків при машинах.

Крім тих відділів засадничого порядку належалоб передбачити ще організацію таких помічних предметів як: історія мистецтв /з археологією включно/, перегляд українського народнього мистецтва та архітектури, анатомії та креслень помічничих з засадами малярської перспективи, історію книжки й науку про будову "букви".

В міру потреби можна би організувати й інші відділи,які тяжко тепер передбачити, а які само життя може подиктувати.

В сумі обсада персоналу нараховувала б: професорів - 9; лекторів - 3; асистентів - 16; майстрів - 5; техніків машинових граф. - 2, разом - 35 осіб педперсоналу.

Тут ще слід передбачити персонал секретаріяту, бібліотеки,опіки музею, адміністрації та помічничої служби /возні, сторожі/ і т.д.

Час навчання слід передбачити на 8-10 семестрів, цебто 4-5 років.

Кількість слухачів, з закінченою середньою освітою, могла б на перший рік по всіх шости відділах виносити біля тисячі,а при бігу усіх річників до 5-6 тисяч слухачів обох статтів.

Застерегаюся, що це є лише дуже особисті міркування і не можуть бути в жадній мірі ніяким проектом в цілому значінню цього слова. Думок на цю тему може бути багато, а я намагався лише одну із них занотувати. Колиб подібна справа назріла, вимагала б вона грунтовного й широкого розроблення та вичерпуючих дискусій.

Петро Андрусів
мистець

---ооо---

ШОСТИЛІТТЯ ДІЯЛЬНОСТИ

УКР.СУХОДОЛОВОГО,МОРСЬКОГО ТА ОКЕАНІЧНОГО ІНСТИТУТІВ /1940 - 1946/

I

Українська Нація як і кожний суспільний організм живе своїм притаманним ритмом життя - припливами й відпливами життєвих сил. Фази наростання сил, виявлення їх, розрядження енергії й наступаючий потім эглядний спокій невпинно чергуються на протязі століть.

Наприкінці сорокових років біжучого століття гурток українських умових працьовників на еміграції став особливо виразно відчувати таке власне чергове наростання сил в нашому народі, його дозрівання до нових великих історичних діл. Почали говорити й писати /Ю.Липа/ про наступаючу т.зв. "Українську Добу" в загальній історії людства. Це світовідчування ще більш виразнішало протягом всесвітньої завірюхи, що незабаром скоїлася й кінця якої все ще годі здогадятися.

II

Перед у цьому "віщуванні" вів тоді др Юрій Липа. Він був осередком того гуртка однодумців, що під його проводом, в звязку з вище згаданими передбаченнями, пильно опрацьовував підстави новітнього В с е - у к р а ї н с ь к о г о В е л и к о д е р ж а в н и ц ь к о г о с в і т о г л я д у.

Вся ця дослідчо-програмова праця провадилася в тодішніх обставинах воєнної дійсности здебільшого нелегально.

Зовнішнім виявом цього мислевого гуртування було започаткування кількох установ, що ставили своїм завданням словом, друком і чином вивчати, поширювати й здійсняти думки з обсягу "Новітнього Українства" та випливаючого звідсиля погляду на історичне "Призначення України".

III

Так заснувалися між іншим, слідуючі три, з поміж згаданих установ, а саме:

1/ УКРАЇНСЬКИЙ СУХОДОЛОВИЙ ІНСТИТУТ - до завдань якого належить всестороннє вивчання проблем звязаних з нашою суходоловою великодержавністю; 2/ УКРАЇНСЬКИЙ МОРСЬКИЙ /переважно Чорноморський/ ІНСТИТУТ - що займається дослідженням проблем Морської України, та 3/ УКРАЇНСЬКИЙ ОКЕАНІЧНИЙ ІНСТИТУТ - до компетенції якого належить комплекс українських океанічних проблем.

Дотеперішня - у першій і другій фазі - праця вищезгаданих дослідчих інститутів зорганізованих на підставах вільної асоціації їхніх співробітників, виявилася переважно у відповідних доповідях та видавничій діяльности. Причому підхід до вивчання поокремих проблем провадиться по змозі з боку їх минулого, сучасного й плянування на майбутнє.

ІУ

Кожна зі згадані трьох серій, або видавничих Інститутів, взаємно доповнюючись, шляхом натурального бігу обставин знаходила з часом свого виразника, або ідейного керівника. Очолював весь напрям, деякий час, формально покійний проф.інж. Іван Опанасович ШОВГЕНІВ, колишній Ректор Української Господарської Академії в Ч.С.Р. Генеральним Секретарем був інж. Лев Юстимович БИКОВСЬКИЙ, Асистент тої ж Академії.

Малося на увазі видавати: 1/праці, що будуть давати бібліографічний матеріял для окремих країв та питань, 2/відповідні енціклопедії та довідники, 3/ окремі розвідки й монографії, 4/неперіодичні збірники, в яких містилися б менші праці, із відповідними відбитками, 5/мапи й атляси та 6/ відповідні періодичні органи.

У

Хронологічно першим зародився УКРАЇНСЬКИЙ , первісно ЧОРНОМОРСЬКИЙ, а згодом МОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ. Започаткував його та ідейно провадив покійний др ЮРІЙ ЛИПА, котрий разом із дружиною своєю - ГАЛИНОЮ, власноручно відбили першу основоположну й програмову книжку з цієї серії п.з: "Чорноморська Доктрина", Варшава 1940 /29х20/, 124 + УІ сторн.. Пізніше проф.інж. І.ШОВГЕНІВ зконкретизував і накреслив напрямні діяльности цього Інституту у статті: "Загальний план праць Укр.Чорноморського Інституту" /Див.брошуру ч.7 під заг. "Український Чорноморський Інститут" /Одеса-Варшава/ 1941, сторн.5-12/.

Згідно з цим заложенням і плану вийшло з цієї серії до нині 43 ріжних публікацій, в тому числі окрім вище згаданої "Чорноморської Доктрини" ще й "Атляс Чорноморського Простору" - Дра Юрія Липи, одна бібліографічна праця інж.Л.Биковського та девять "Чорноморських /Морських/ Збірників".

Виготовляються: 44/ "Чорноморський Збірник", кн.Х із відбитками, 45/ П.ЗЛЕНКО - Бібліографія праць про Чорне й Озівське море за час від 1920-44 р.р., 46/ Проф.Др. М.МІЛЛЕР - Первісна історія Донського Краю, 47/ Його ж - Студії з ранньої історії Подоння - Приозів'я, нариси І - Х, 48/ проф.В.ДУБРОВСЬКИЙ - Україна й Крим у історичних взаєминах, 49/ П. СУЛЯТИЦЬКИЙ - Відповідь на книжку проф.Л.Бича "Кубань у кривому зеркалі", 50/ Адмірал САВЧЕНКО-БІЛЬСЬКИЙ - Спомини, Т.І-ІІ, 51/ Проф.Стан. КОРВІН-ПАВЛОВСЬКИЙ - Чотири роки на Кавказі /Спомини/, то що.

Окрім того передбачається перевидання деяких попередніх, вже вичерпаних праць з цієї серії та низка статтів на Понтійські теми наслідком співпраці "Укр.Морського Інституту" із "Орієнтальним Інститутом" Франкфуртського Університету.

УІ

Слідом за Чорноморським /Морським/ став діяти - УКРАЇНСЬКИЙ ОКЕАНІЧНИЙ ІНСТИТУТ". Розпочав його інж. Л.БИКОВСЬКИЙ брошурою своєю п.з. "Великодержавні проблеми України", Київ /Варшава/ 1942 /31х22/ 23 сторн. і одна схема. Оформив і накреслив програм діяльности Інституту той же автор у виданні ч.6 п.з. "Україна над Океаном", Одеса /Герсфельд/ 1945, /31х22/, 19 сторн.

Досі з цієї серії вийшло 13 різних публікацій, в тому числі два "Океанічні збірники","Мапа Зеленої України", Одеса - Хабаровськ /Варшава/, 1944 /73х49/, передрук ідентичної мапи у виданню Української Видавничої Спілки" у Харбіні /Манджурія/, та"Хартія Об'єднаних Націй,"Женева 1946 /31х22/ 30 сторн.

Виготовляється: 14/"Океанічний Збірник", кн.ІІІ,із відповідними відбитками, 15/ Друге видання книжки Дра Т.ОЛЕСІЮКА: Зелена Україна, 16/ Друге видання книжки ІВАНА СВІТА: Український Далекий Схід, 17/кілька видань про "Американську Україну, то що.

УІІ

Останнім, хронологічно, почав діяти - УКРАЇНСЬКИЙ СУХОДОЛОВИЙ ІНСТИТУТ". Ідеологічним опікуном його став Др.ТИМІШ ОЛЕСІЮК, який основоположною брошурою п.з. "Мапа Української Метрополії із поясненнями", Київ /Варшава/ 1944 /31х22/, 10 сторн.і одна мапа, накреслив напрям праць в цій ділянці.

Досі з цієї серії вийшло 11 видань, в тому числі два "Всеукраїнські збірники" із відбитками, розвідка Єпископа СИЛЬВЕСТРА про "Церковний устрій в Україні", Київ 1945 /31х22/, 38 стор.,

Виготовляються: 12/ Дра Т.ОЛЕСЕВИЧ -"Мапа Соборної України," 13/ ЙОГО-ж"Сіра Україна", 14/ "Всеукраїнський Збірник",кн.ІІІ,із відбитками, 14/"Всеукраїнський Жіночий Збірник", кн.І, 15/ "Всеукраїнський Громадський Релігійний Збірник", кн.І, 16/ Серія брошур Т.ОЛЕСЕВИЧА, про - Матірну Україну, Козацьку Україну,тощо, 17/ Проф.В.ДУБРОВСЬКИЙ - Три роки в Україні за німців, 18/ Др ОРЕЛЕЦЬКИЙ -"Українські Міжнародні договори," 19/Суходоловий Збірник",- кн.І, 20/ Низка праць про - Розвиток української державницької думки у XIX та XX стол., то що.

УІІІ

Загалом всі три згадані установи: 1/Укр.Сход., 2/Укр.Морський та 3/Укр.Океанічний Інститути - перемагаючи всі труднощі воєнного, окупаційного та ніби-то "післявоєнного" часів, спромоглися видати разом на протязі 1940-1946 років біля 67 видань ріжного роду /див.залучений до цього каталог/. Ці видання були призначені виключно для вжитку української провідної верстви. Вони досі видавалися, за малими винятками, на правах рукописів, на циклостилі, в обмеженому накладі /від 20 до 300 примірників/.

Не дивлячись на це, задум поширюється все далі й далі, кількість співробітників та прихильників цього світоглядного - українсько-політично-філософічного напряму, в швидкому, порівнюючи часі, зросла з кількох на кількасот осіб, обіймаючи не тільки українців, але й чужинців.

Поволі витворюється здається школа новітнього Всеукраїнського Великодержавницького, науково-політичного способу думання, що було, є і повинно бути завданням вищезгаданих науково-дослідчих установ за думкою їх основоположників з Дром ЮРІЄМ ЛИПОЮ на чолі.

5.7.1946. Інж. Л.Биковський.

ОГЛЯД ДЕЯКИХ СОВІТСЬКИХ ЧАСОПИСІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДО АНТИЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧОРНОМОРЩИНИ.

I

ИЗВЕСТИЯ ТАВРИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ, том III /60-й/, Симферопіль 1929.

Сторн. 1 - 3. О.І. С о б о л і в с ь к и й -"Топонімічні нотатки". Слово Chabon /назва маленької скитської фортеці в Страбона/ близьке до російського "у-хаб", "/в/ с-хаб" /частина великої риби, білуги/ та визначає "крутизна"; звідси Erkabon /назва міста на річці Каркініті у Птоломея/.

"ТАМ" у скитській мові = "Понт", "Чорне море"; це слово входить до складу, наприклад, слова Татучаке = Тедра, Темрюк, Тьмуторокань.

Geroysa і Koroysia у Птолемея являють собою два варіянти одної і тої ж барбарської назви; з Geroysa виникло "еруса" /в наслідок пізньої грецької вимови/ і, нарешті, Phosia /через порівняння з Rhos; у греків назва містечка XII стол. на гирлі Кубані/.

Назви міст у Тавриді у деяких списках Птолемея Pasyris і Lagyra треба виправляти на Pagyris /Pagyr - також назва річки, у Геродота Нуракуріа, у Птолемея Pacyris/.

Сторн.4- 14 А.І. М а р к е в и ч - "До століття досліджень на городищі Неаполя біля Симферополя".

Сторн.15-43 Н.Л. Е р н с т - "Ескі - Кермен і печерні міста Криму". Ернст дає опис підземних споруд Ескі-Кермена /житлових печер,печер-цистерн з багатьма дірками в стелях/ та приходить до таких висновків: 1/ печерні приміщення Ескі-Кермена та інших печерних міст Криму були в більшості лише господарським додатком до житлових надземних осель, іноді житлами бідаків чи тимчасовим притулком при наскоках ворогів; тільки небагато з них були печерними манастирями; 2/печерні міста Криму датуються XII - XIII - XIУ столл.; 3/ ідею утворення печерних міст готи, як здається, запозичали з Малої Азії.

Сторн.63 - 65. К.Е. Г р и н е в и ч - "Ріст території давнього Херсонесу". Як показує вивчення археологічних решток, місто не завжди займало всю площу півострова, обмеженого зі сходу Карантинною і зі заходу Пісочною бухтами. Архаїчний йонійський Херсонес /кінець УІІ і УІ стол./ займав невеликий відтинок у межах 16,17 та 18 куртин.В У стол. йонійська оселя поширюється на північ та на північний схід. З витисканням йонійців дорійцями територія Херсонесу ще збільшується і в середині ІУ стол. до Р.Х. займає майже увесь півострів, не доходячи до західньої базиліки. Нарешті, в ІУ - У стол. п.Р.Х. місто виходить на місце римського та давньо-грецького некрополю та в долину, зв'язану з Пісочною бухтою.

Сторн.68 - 71 В.Ф. С м о л і н - "До питання про джерела Страбона до Боспорського царства". Що до історичних звідок про Боспорське царство, у Страбона можна намітити цілий ряд джерел. Не можна, ідучи за М.І.Ростовцевим /1/ гадати, що в цій царині Страбон мав під рукою лише одного автора, а саме Гіпсікрата з Амісу. Для історії Мітридата і його наступників до Полемона I Страбон користувався також родинною хронікою, бо, як свідчить сам Страбон, син брата прапрадіда Страбона Дорілай був приятелем Мітрадата, Евпатора, а дядько його по матері,

---

/1/ "Страбон, как источник для истории Боспора" - Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1913.

Моаферн знову досягнув ласки й слави на Боспорі, для історії Спартокідів запозичував відомості в Хрісіппа чи з джерел Хрісіппа. Нарешті, за своїми особистими відомостями Страбон писав не тільки про Піфодорідy, як вважає Ростовцев, але також про Полемона І й про Мітридата Пергамського.

Сторн.116-130 Ю.Ю. М а р т і - "Розкопи городища Кітея 1928 р." 1928 р. в Китеї /маленьке містечко біля Керчі, існувало з У стол. до Р.Х. до У стол. п.Р.Х./ була обслідувана східна лінія оборонних мурів /зовнішній мур "А" і рівнобіжний йому внутрішній мур "Б"/ з двома баштами "Е" і "С", велись роботи по вивченню стратиграфії акрополю та провадились розкопи в кітейському некрополі, де була розрита катакомба під курганом Джург - Оба і декільки невеликих курганів. Мур "Б" збудований з тесаних плит, у середені забучений дрібним каменем, біля проходу, якийвідділяє мури "А" і "Б", зміцненийнеоброблeним диким каменем. Мур "А", дуже міцний у порівнянні з муром "Б", складається з двох рядів величезних плит, за якими йде облицівка з дикого каменю, складеного лежма в 4 - 5 рядів. Мур "Б" датується ІУ - ІІІ стол. до Р.Х., мур "А" стосується до трохи пізнішого часу, башта "С" датується У - ІУ стол. до Р.Х., 4 -кутня башта "Е" - пізно-римським часом. Акрополь уявляє собою насипний курган. Катакомба під курганом Джург-Оба відноситься в цілому до кінця ІІ стол. до Р.Х. Рисунки розпису катакомби на білому тлі великозернястої обмазки за технікою дуже відрізняються один від одного; вряд з зображеннями верхівця, колісниці, коней на розписі є барвисті смуги /килимовий стиль/ та схематизоване гостроконічне листя /залишки квітового стилю/.

II

СОВЕТСКАЯ АРХЕОЛОГИЯ. ч.2 ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР МОСКВА-ЛЕНИНГРАД 1937.

Сторн.222. В.І. С е л і в а н о в - "Археологічна робота Державної Академії Історії Матеріяльної Культури 1935". В Ольбії провадились роботи по відкриттю та опису двох будинків у північно-східній частині верхнього міста /розкоп"І"/ - одного храмового та другого громадського, північного фортечного муру від 2 до 3 метрів завширшки та великої пекарні І - ІІІ столл. по Р.Х. в нижній частині міста. Крім того, були переведені роботи в некрополі, де були розкопані 2 склепи з великою кількістю золотих речей.

Біля К е р ч і розкопи провадились на місці давнього міста Мірмекія та в районі Камиш-Буруна. У Камиш-Буруні виявлені міцний фортечний мур У стол. до Р.Х., система каналізації, комплекс рибозасолочних ванн і т.і., в Мірмекії - ще дві великі винодільні; основне в цих винодільнях - похила цементована площадка, яка має три відділи, кожний з окремим резервуаром, куди стікав виноградний сік /на бокових площадках виноград сортували та давили ногами, на середній площадці з обробленого таким чином винограду сік остаточно видушувався пресом/.

Сторн.225. М.О. М і л л е р , - "Моздокська експедиція." Провадились розкопи на місці давньої оселі на колишньому річищі Терека в районі будівництва північно-кавказької залізниці в Моздокському карієрі. Знайдені речі розділяються на три хронологічні групи: 1/ речі УІ - ІУ стол. до Р.Х. /фрагменти кераміки, кістки хатніх тварин/; 2/ поховання І - ІУ столл. п.Р.Х.; 3/ могили так званих пізніх кочовиків /УІ - Х столл. п.Р.Х./.

Сторн. 229-230. Н. З а х а р о в - "Прикордонна фортеця Боспорської держави на північному Кавказі та Червонобатарейне городище".

На південному кордоні Боспорського царства за Кубанню досліджені сліди вала з ровом, який наповнявся водою з річки; у систему цієї фортеці входили висока батарейка й насип 30 м. заввишки з широким кільцевим ровом, який, як здається, теж наповнявся водою.

III

СОВЕТСКАЯ АРХЕОЛОГИЯ. Ч.6. 1940.

Сторн.92 - 106. Т.М.КНИПОВИЧ - "Некрополь у північно-Східній частині Ольбійського городища /за розкопами 1937 р./." З кінця 1925 до 1937 р. в Ольбії на розкопі "I" були переведені найбільші та найплодотворніші роботи. З кінця IУ до кінця II стол. до Р.Х. відтинок "I" був частиною залюдненого міста, в перші столл.п. Р.Х. - частиною некрополю. 1937 р. на відтінку "I" було відкрито 11 поховань - 8 архаїчних /третьої чверти УI стол. до Р.Х./ та 3, які стосуються до перших столл. по Р.Х. Серед архаїчних поховань звертають на себе увагу 2 поховання немовлят в амфорах та 1 поховання тубільця /грунтова могила з похованням в скорченому стані/. Багато архаїчних могил мало дерев'яне перекриття та підстілку з очерету.

Стор.107 - 119. М.А. Н а л і в к і н а - "Про деякі пам'ятки античної доби південно-західного Криму" та стр.307 - 308 "Нова знахідка релієфу в Херсонесі". Налівкіна розглядає 4 релієфи зі зображенням Геракла, який відпочиває, - один, знайдений в районі Сакського озера /в 19 клм. від Евпаторії/, другий з Одеського музею з написом червоною фарбою "Евпаторія", третій знайдений Романченком при розкопах у районі Майнакського озера, та четвертий, знайдений у Херсонесі 1939 р. Матеріял релієфу 1939 р. - мармур, останніх трьох - вапняк. Сакський релієф датується III, Одеський - початком II, Майнакський - кінцем II, релієф 1939 р. - кінцем I стол. до Р.Х. - початком I стол.п.Р.Х. На думку Н-ної, ці релієфи не мають аналогій у грецькій монументальній скульптурі та серед грецьких теракот ті є продуктом своєрідного греко-скитського мистецтва.

Сторн.120-129. А.Н. М а р т і - "Дитяче поховання IУ стол.до Р.Х. з могили біля Тірітаки". У Камиш-Буруні біля Тірітаки знайдено дитяче поховання в дерев'яному саркофазі з двох-скатним дахом, орієнтоване на захід. У саркофазі, крім кістяка, були дерев'яні різні з інкрустацією оздоби саркофагу /4 ніжки та 4 капітелі/, 5 теракот, з яких 3 зображають гарних молодиць, задрапованих у гіматій, одна - крилатого Ерота в убранні танцюристки, одна - молодого скита, який танцює, маленька дерев'яна коробка з інкрустацією, дерев'яна скринька і т.і. У північно-східному куті виявлена була маленька чорнолякова енохія з тубулом, покритим канелюрами та накладним орнаментом. Це поховання має багато спільного з розкішними могилами періоду розквіту Боспору /Велика Близниця,Павлівський Курган і т.і./.

Сторн205 - 226. А.Л. Я к о б с о н - "З історії середньовічної архітектури в Криму. II.Мангупська базиліка"/1/ На думку більшости дослідників / Ф.Брун, В.Г.Васильевский, О.Л.Бертье - Делягард, В.I.Равдснікас/, Кримська Готія в У - УII столл. була незалежною від Візантії. До цих дослідників у цілому приєднується також А.Васильев, за яким Кримська Готія в значній мірі була самостійною; лише наступ на Крим гунів, які загрожували і готам ї візантійським володінням сприяв політичному збличенню готів з Візантією та в дальшому /вже в УI стол./ спричинився до союзно-

----

/1/ Перший нарис цієї серії був надрукований у"Проблемах истории докапиталистических обществ". 1934 р. чч.11-12.

васальних взаємин між готами та Візантією, але і ці взаємини мали тимчасовий характер. Іншої думки додержується, як здається тільки С.П. Шестаков, який передбачає політичну залежність готів від візантійських центрів у Криму ще для епохи Зенона й повязує з Зеноном надання готам для хліборобства гірської території на березі моря на схід від Херсонеського краю згідно з практикою римської та візантійської політики утворювати в прикордонних країнах з захистні лінії з осель барбарів. У звязку з цим стоїть питання про якийсь єдиний "готський"осередок в Криму /1/.

Якобсон, притягаючи археологічний матеріял для розвязання проблеми про взаємовідносини Херсонесу, як візантійського форпосту в Криму, та Кримської Готії, досліджує архітектуру великого будинку на плято Мангуп-Кале та доводить, що цей будинок був базилікою епохи Юстиніяна, аналогічною за своєю архітектурною композицією та технікою відповідним спорудам раннього середньовіччя Херсонесу. Наявність двох великих базилік УІ стол. в Мангупі й в Ескі-Кермені говорить за те, що тут у той час були порінюючи великі оселі. З другого боку, і в Мангупі і в Ескі-Кермені виявлені чималі рештки фортечних мурів. У-УІ століл. - отже обидві ці місцевості були важливими фортечними пунктами, що добре поєднується з оповіданням Прокопія /De aedificiis III 7 / про збудовання фортець Юстиніяном у гірському Криму, заселеному барбарами. На думку Якобсона, фортечні пункти У - УІ столл., утворені візантійською владою в південній частині Криму, були перш за все візантійськими фортецями на недавньо занятій території і ні в якому разі не февдальними осередками.

Сторн. 298 -301. В.Ф. Г а й д у к е в и ч описує знайдений в Тірітаці підчас розкопів 1937 р. бронзовий штамп III - II стол. до Р.Х. у виді невеликого стовбура, яким фарбували золоті бляшки з реліфними зображеннями жіночого бюста, оздобленого діядемою, напевно, Афродити.

Сторн.302... Т.М. К н и п о в и ч - "Розкопи некрополю на території північно-східної частини верхнього міста в Ольбії 1938 р." 1938 р. работи на відтінку "І" провадились на схід та на південь від дослідженої 1937 р. території. Всього виявлено вісім поховань, з них шість архаїчних. Особливо цікаві знову знайдені поховання дітей в амфорах /всього чотири/. Деякі з них дають можливість встановити нові деталі похоронного обряду. У двох випадках пощастило прослідити зовсім однаковий порядок положення померлої дитини в амфору: у середній частині амфори виламувався великий шматок її стінки, який відповідав величині тіла дитини; цим шматком щільно покривалось тіло дитини, та зверху насипалась земля. Біля одного з архаїчних дитячих поховань розкопана була обмазана глиною площадка, на якій виявлений шар попелу з декількома маленькими посудинами; ця площадка напевно була місцем похоронної тризни.

ІУ

ВЕСТНИК ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ. 3 - 4 /12-13/ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО. Москва 1940.

Сторн. 71 - 88. В.М. Д ь я к о в - "Шляхи римського просування в північну Причорноморщину: Понт і Мезія". У цій статті Дьяков пробує прослідити основні етапи просування Риму до північних берегів Понту та до Криму: 1/ через Малу Азію та 2/ вадовж Дунаю в бік германо-сарматського барбарського світу. У першій частині своєї праці Д. зупинившись на умові між Херсонесом та царем Боспору Фарнаком І /Inser orae Sept.Ponti Euxini I² 402; 190 - 169 до Р.Х./, дійсній, за текстом умови, до того часу, поки

/1/ Автори "Готского Сборника" /Известия Гос.Академии Истории Материальной Культури 12, вып. 1 - 8, 1932/, цей "готський" осередок вбачають в Ескі-Кермені.

Херсонес та Фарнак берегтимуть дружбу з римлянами, переходить до боротьби римської та національної партії на Боспорі в часи Мітрадата Евпатора й після нього й до керманичів Боспору римської та національної орієнтації - Махара, сина Мітрадата Евпатора, Полемона I, Мітрадата Пергамського, Полемона II, Котіса I, з одного боку, й Асандра й Мітрадата III, з другого боку.

У другій частині своєї статті Дяков знайомить читача з повставанням, господарством, побутом, військово-адміністративним устрієм і культурою провінції Мезії і з діяльністю цісарських легатів /намісників/ цієї провінції Туллія Геміна, Флавія Сабіна і, нарешті, відомого Тіберія Плавтія Сільвана Еліана /з 56 до 66 р.п.Р.Х./, який підкорив Римові задунайські племена /даків, сарматів, бастарнів, роксоланів/ до Дніпра.

Стаття Дякова має, характер мало самостійної компіляції й навряд чи вносить щось нове в історію Причорноморщини. Не використані з належною повнотою дані епіграфічні й нумізматичні. Не всі твердження,автора засновані на вичерпуючому вивченні літератури по даному питанню, зустрічаються прикрі недогляди. Так, наприклад, на ст.72 Дяков, йдучи, очевидячки, за Б.М.Граковим, каже про знахідки в Причорноморщині амфор з синопськими таврами. Проте-ж, як мені здається, Б.М.Гракову не пощастило в свойому цінному дослідженні /1/ встановити з певністю походження нехерсонеської таврованої кераміки з іменами астиномів з Синопу та є також дані, які говорять за те, що ця кераміка виготовлялася на Боспорі/

На ст.75 Дяков висловлює думку, що Фанагорія повстала проти царя Полемона I і Полемон хотів зруйнувати її і тільки завдяки втручанню цариці Динамії справа обмежилась жорстокою екзекуцією та образливим перейменуванням її в Агріппейон - на честь фаворита Августа Агріппи. Все в цьому твердженні Дякова викликає сумнів - і факт повстання Фанагорії проти Полемона й покарання Фанагорії Полемоном, як припускає Дяков /3/, і саме імя Агріппейон, яке Дяков припису Фанагорії /4/.

/1/ "Древне-греческие керамические клейма с іменами астиномов". Москва 1929.

/2/ Див. мою рецензію на працю Гракова в Philologische Wochenschrift S.6 С.О.Жебельов /"Основные линии экономического развития Боспорського государства" - Известия Академии Наук СССР 1934, ст.289 і далі та ст.561 і далі/ також гадає, що питання про походження цієї кераміки вимагає додаткових досліджень.

/3/ Навпаки, присвоєння Фанагорії римського імени було, як здається, честю для міста, поєднаною з особливими привилеями, та міста Caesarea й Agrippias на Боспорі зберегли деяку самостійність й вибивали свою монету під той час, як в інших містах Боспорського царства були в обігу виключно монети боспорських царів.

/4/ У районі Фанагорії знаходять золоті монети двох типів - одні з легендою - ΑΓΡΙΠΠΕΩΝ і інші з легендою ΚΑΙΣΑΡΕΩΝ; у фанагорійському написі IУ стол.п.Р.Х. Ios P E II 363 згадується уряд ΑΓΡΙΠΠΕΩΝ ΚΑΙΣΑΡΕΩΝ і, наприклад, М.І.Ростовцев вважає, що Фанагорія була перейменована в Caesarea , а імя Agrippias дістало місто Горгіппія.

Також В.Блаватський в томі. "Вестника Древней Истории", який ми розглядаємо, /ст.288 з нотаткою 3/ гадає, що Фанагорія дістала імя "Агріппія". При цьому він посилається на Ios PE II, сторн.XXУШ-XXIX /очевидячки, помилка замість XXXУШ - XXXIX/, не звертаючи уваги на те, що в цьому місці В.В.Латишев передбачає для Фанагорії римське імя не просто Agrippia, а Agrippa Caesarea.

Сторн. 266-287. Г. Б е л о в - "Херсонеські релієфи". 1935 р. в Херсонесі на північному березі в руїнах християнської базиліки було знайдено більш ніж 18 мармурових плит з релієфами. Мармур цих плит походить з острова Проконнесу. Ці плити належали мавзолею кінця II стол. до Р.Х., від якого під базилікою зберглася цементна долівка; опісля вони були використані як будівельний матеріял для базилики. Одні з цих плит, а саме плити з написами й атрибутами знаходились на мурах мавзолею, інші були стінками саркофагів, які зберегалися у мавзолеї. Між атрибутами на релієфах ми знаходимо посуд, подібний до пляшки, подвійну сокиру і батіг, довгий переплутанийбатіг, ручку меча й ще якусь річ, корабель,між зображеннями- поминальну трапезу, Еротів з гірляндами /з листу маслини, з овочів/, розетками, масками Медузи, бакхічними масками,зображення грифона, зображення вчинків Геракла. Характерними рисами херсонеських релієфів є низький релієф, плоскістність зображень, сумарна трактовка волосся, обличчя і фігур, однакові сюжети зображень. Ближче всього вони стоять до пам'яток Сирії, Малої Азії, Болгарії. З другого боку, херсонеські релієфи мають багато своєрідного, що ніде більш не зустрічається. Херсонеські релієфи свідчать про мішаний характер херсонеського суспільства, про насиченість його рисами барбарської культури.

Сторн.287-300. В. Б л а в а т с ь к и й повідомляє про розкопи в Фанагорії 1936-1939 рр. 1936 - 1938 рр. був обслідуваний північно-західний відтінок Фанагорії, встановлена її західна межа, досліджена територія на захід від міста, на якій виявлені чималі суцільні могильники. Період часу з кінця ІУ до І стол. до Р.Х. був часом найбільшого розквіту будівництва на даному відтинку, коли тут був споруджений монументальний громадський будинок, складений насухо з добре отесаних квадрів. 1939 р. було обслідувано східну частину міста та східний некрополь. У наслідку розкопів намічається східна межа міста. На дослідженому відтінку східної частини міста виявлена господарська споруда з амфорами УІ стол. до Р.Х.; в ІУ стол. до Р.Х. на цій площі був монументальний громадський будинок, що над його руїнами в II - І стол. до Р.Х. був споруджений розкішно оздоблений стінним розписом, як здається, мешкальний дім; у III-ІУ стол. п.Р.Х. тут була господарська споруда з пітосами.

У східному некрополі виявлено дві купи фрагментів кераміки і 19 могил; особливо цікава знахідка архаїчних могил /УІ-У столл.до Р.Х.; раніш могил того часу в Фанагорії знайдено не було/.

Про ролю тубільних елементів у житті Фанагорії свідчать наявність місцевого посуду у деяких могилах поховання в скорченому стані,знахідка кінського черепа та кісток ніг коня вкупі з одним покійником і кістяка собаки з другим, деформовані черепи.

Сторн.300-317. В. Г а й д у к е в и ч - "Розкопи Мірмекія і Тірітаки, археологічні розвідки на Керченському півострові, 1937-1939 рр." У північній частині Мірмекії виявлений мур фортеці ІУ стол. до Р.Х. з прямокутною баштою, з вулицею, яка до неї підходить. Розвідкові розкопи у центральній частині показали наявність товстого культурного шару ІУ-ІІІ столл. до Р.Х., дуже насиченого речевими пам'ятками /особливої кам'яної плятформи ІІІ стол. до Р.Х. для видушування виноградного соку за допомогою преєу/. У горішній частині городища, крім руїн, невеликих домів гелленістичного та римського часу, відкритий та розкопаний комплекс рибозасолочних ванн. Розкопами 1937-1938 рр. встановлено, що Мірмекій спустів у першій половині ІУ стол. п.Р.Х., а потім у УІІ-УШ столл. життя в Мірмекії знову почало відновлятися.

У Тірітаці відкриті руїни будинку архаїчного періода, який,як здається,мав культове значіння; в одному з примішень було відкрите огнище, біля огнища була виявлена серія грецьких теракот, з яких особливо ціка-

ве зображення жіночого божества на троні. Далі слід відмітити знахідки в Тірітаці аттицької мармурової статуетки Діоніса раньо-геллені-стичного часу, великої виноробні II стол. до Р.Х. та винорობні римського часу, чотирьох просторих рибозасолочних споруд римського часу, мешкального приміщення III-ІУ стол.п.Р.Х., у якому виявлені шматки мотузів від рибальських знарядь та кам'яні грузила /так званий "дім рибалки"/, великого скарба боспорських статерів III стол.п.Р.Х., глиняної гостродінної амфори ІУ-У стол. п.Р.Х. з рідкою нафтою.

1938 р. провадились також розвідочні роботи на городищі Німфея, причому виявлена решта керамічної печі II - I стол. до Р.Х. і ряд цікавих теракот, і археологічне обслідування на північний захід від Німфея проти села Чурубаш.

Сторн.318-324. Л.Е л ь н и ц ь к и й , "Про боспорські амфорні тавра". Виробництво таврованої дахової черепиці на Боспорі давно вже доведено, і Гайдукевич /Известия Гос.Академии Истории Материальной Культуры, вып.104/ дає каталог черепичних тавр Боспору. Ельницький пробує встановити аналогії таврованим черепицям серед таврованих амфорних ручок та виділити також боспорську групу тавр /клейн/ на амфорних ручках. Глина боспорських амфорних тавр яркочервона, досить груба, гарного обпалу, з невеликою кількістю білих вапняних крупинок та дрібними золотистими блестками. Боспорські амфорні тавра розділяються на три категорії: 1/ ручки невеликого розміру з круглим розрізом та гострим кутом вигину; 2/ ручки середнього розміру з розрізом, близьким до еліпси, та вигином під прямим кутом; 3/нарешті, масивні ручки з приплюснутим та неправильним овальним розрізом, які вигинаються під тупим кутом. Тавра на боспорських амфорах уявляють монограми, скорочення і тільки рідко повні імена. У протилежність боспорським черепичним таврам, царських імен серед боспорських амфорних тавр дуже мало.

Боспорські амфорні тавра датуються ІУ та першою половиною III стол. до Р.Х., лише єдина монограма та єдине скорочення стосується до II стол. до Р.Х.

На стор.357 - 360. Б. Д у н і н публікує дві золоті імітації статерів Лісімаха зі станиці Даковської /біля Майкопа/.

На сторн.360. С.К і с е л ь о в публікує бронзову монету Ріскупоріда I, позначену тавром Котіса I, знайдену на Алтаї.

На сторн.363-366. А. С м і р н о в робить повідомлення про речі поліхромного стилю /золоту дуту гривну з кінцем у виді кінських голів, золотий браслет, золоту пряжку і т.і./ з нового сарматського могильника Воронізької области, який існував з I стол. до Р.Х. до II стол.п.Р.Х.

На стор.370-371. Е. К р у п н о в публікує глиняну голівку "Скита" в шапці-башлику з околиць Кіровабада /Азербайджан/ У-ІУ стол. до Р.Х.

У.

Нотуємо також назви статтей про Причорноморщину в деяких інших томах "Вестника Древней Истории":

1 /2/ 1938. Сторн.149. С. О. Ж е б е л ь о в -"Народи Північної Причорноморщини в античну добу".

2 /3/ 1938. Стор.245. О.І. Т ю м е н е в - "Херсонеські етюди". Ст.276. Д.П.К а л і с т о в . "Етюди з історії Боспору в римський період". Ст.287. О.М. З о г р а ф - "Реформа грошового обігу в Боспорському царстві при Савроматі II". Сторн.307. В.Д. Е л ь н и ц ь к и й . "З історичної географії давньої Колхіди". Сторн.321. В.Д. Б л а в а ц ь к и й - "Розкопи Харакса 1931, 1932 і 1935 рр."Сторн.336. М.М. К о б и л і н а - "До вивчення мистецтва давньо-грецького міста Фанагорії."

3 /4/ 1938. Сторн.49. С.О. Ж е б е л ь о в - "Останній Перісад

і скитське повстання на Боспорі". Сторн.72. М.А. Шангін .-"Деякі написи Херсонеського музею". Сторн.224. Рецензія Т.М.Кніпович на працю Л.М.Славіна "Ольбія".

4 /5/ 1938. Сторн.174. Д.П. Калістов -"Етюди з історії Боспору римського часу". Ст.161. А.І. Амірaнoшвілі "Іберія й римська експансія в Азії".

3 /8/ 1939. Сторн.72. В.Н. Дьяков. "Давня Таврика до римської окупації". Додаток. Сторн.213. Б.М. Граков -" Матеріяли по історії Скитії в грецьких написах Балканського півострова й Малої Азії" /дуже цінна збірка епіграфічних свідоцтв про Північну Причорноморщину, необхідна всякому дослідникові Причорноморщини нарівні зі збіркою літературних свідоцтв В.В. Латишева "Scythica et Caucasica"/

2 /11/ 1940. Сторн.65. Д. Калістов - "Політика Августа в Північній Причорноморщині".

1 /14/ 1941. Сторн.87 В.Н. Дьяков - "Окупація Таврики Римом у I стол. н.е. /Див. Український переклад цієї статті у одному з попередніх "Чорноморських Збірників"./ Сторн.132. Julius Junge. Saka-Studien. Der ferne Nordosten im Weltbild der Antike.
Сторн.220. В. Блаватський - "Розкопи в Фанагорії 1940 р."
Сторн.198. Ю.Ю. Марті - "Неопубліковані археологічні пам'ятки Керченського Історико-археологічного музею ім.О.С.Пушкіна" /публікація нових боспорських написів/.

Проф.др.Андрій Коцевалов.

MISCELLANEA

Книжки, люди, події, статті...

1/ ПОНТИКА в укр.красному письменстві. В останньому творі письменника Юрія Косача п.н. -"Запрошення на Цитеру" /Див.Літературний місячник "Заграва", Авгсбург, ч.1, 1946/ одна з героїнь виступає в ролі "від біди королевою України - Понту" /на сторн.26/ і "Регіною Понтіки" /на сторн.32-й/.

2/ МОРСЬКІ МОТИВИ в тому ж часопису /на сторн.9-й/ представлені віршем А. Момберта, що починається словами: "Мій дух далеко на морі, Там корабель і вогкий вітер, Простір вод і шум..."

3/ Видавництво "Золота Брама" видало збірку поезій Яра Славутича п.н. "Гомін віків" /Авгсбург 1946/, збірка є поетичним відгомоном на історичні теми. Вона охоплює всю історію України від передісторичних часів до наших днів.

4/ БЛИЗЬКИЙ СХІД. Під таким заголовком М-в умістив в тижневику "Українські Вісті" /НовийУльм, ч.20/27/, з 6 червня 1946 р./ інформаційну статтю про оживлений рух, що прокинувся серед мусульманських народів на т.зв. Близькому Сході.

5/ ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА. В осени 1945 р. Близький Схід відвідав, в оточенні великої світи, московський Патріярх Алексій. Метою подорожі Патріярха не були лише св.місця. Більшу частину свого часу Патр.Алексій віддав побаченням і розмовам з Патріярхами Сходу./Див.місячник "Христова Громада", Майнц-Кастель, ч.1, Травень 1946/.

6/ НОВИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІЯРХ. Той же місячник /сторн.32/ повідомляє,що "на місце помершого Патріярха Веніяміна I, одноголосно вибрано Архиєпископом Царгородським,Нового Риму й Патріярхом Вселенським-Максима V."

7/ В. Гаківничий в черговому числі двохтижневика "На Сторожі" /Австрійська займанщина, ч.10-11, Травень, 1946, сторн.21-24/ реферує про МОСКОВСЬКО-ІРАНСЬКУ УМОВУ.

8/ Ю. Горліс-Горський друкує в "Українських Вістях" /Новий Ульм, ч.ч.20-21,23,1946/ під заг. -"Подорожні зигзаги" свої живо написані спогади про подорож по Туреччині й Сирії.

9/ УКРАЇНЦІ В КИТАЇ. Під таким заголовком "Новий Шлях" /Вінніпег/ інформує про життя-буття української еміграції в Китаї. Звідтиля довідуємося, що українським осередком в Китаї є нині Шанхай, в якому вже засновано Укр.Допом.Комітет.

10/ І. Константиновський в совітсько-німецькому двохтижн. що виходить у Берліні /зошит 2, 1946, сторн.75-80/, описує в статті п.з."Ін ден Совет-субтропен" грузінське побережжя Чорного моря.

11/ ВЕЛИКИЙ МУФТІ Єрусалиму, недавно переїхав з Франції до Єгипту. Його приняв на авдієнції Король Фарук. Єгипетський уряд відмовився видати Муфтія англійцям, заявляючи, що він користується правом азилю, як політичний емігрант. /Див."Наше Життя", Авгсбург, ч.42 /74/, від 26.червня 1946/.

12/ БАГДАД. Конференція арабської ліги звернулася до Англії з нотами від усіх арабських держав, закликаючи її покласти край відносинам,які панують тепер в Палестині. /"Укр.Вісті", ч.23/30/, 27.червня 1946/.

13/ Конференція Київського АРХЕОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ. На конференції Київського Археол.Інституту,в якій взяла участь археологи Москви,Ленінграду, Києва, Одеси, Львова, та ін. прочитано було 35 доповідей, між ними доповідь Грекова про скитські і сарматські городища на Україні і Славіна про досліди старовинної Ольбії. На З'їзді повідомлено також, що на Дніпрових порогах недавно знайдено сліди амерської людини, що жила понад 100.000 років тому /"Час", Фюрт,ч.25 /39/, 29.6.46/.

14/ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗАМІРИ. На Україні працює цього року 42 археологічні експедиції. В 1947 році плянують скликати Український Археологічний З'їзд. Над установленням віку старої укр.культури працюють такі укр.археологи: Юхименко, Берцов, Славін, Рибаков, Зусер, Воєводський, Смішко. Археологи встановили, що Видубецький манастир, збудований в XI ст., був великою базилікою. Встановлено також докладний плян манастиря й різні деталі /звідтиля ж/.

15/ АЗЕРБАЙДЖАН І ІРАН. Ірансько-азербайджанський конфлікт полагоджено. Губернатором Азербайджану призначено С.Джавіда. Джавід-комуніст,був міністром внутрішніх справ в азербайджанському автономному уряді Пішеварі. Сам Пішеварі має намір"відійти від громадського життя," одначе залишається провідником азербайджанської демократичної партії /звідтіля ж/.

16/ ЕКСПАНСІЯ РОСІЇ. Під таким заголовком подали "Українські Вісті" /ч.24 /31/, від 4 липня 1946/ в перекладі передрук статті П. Уіршентона з англійської газети "Слектейтер" від 17.5.1946. Вище згаданий автор говорить про політичну експансію Росії, подає її аналізу і застановляється над методами протиділання московському натискові.

17/"УКРАЇНСЬКЕ БАКУ". Советські геологи провадять в Галичині і Буковині розшуки джерел нафти. "Перетворимо Прикарпаття /Борислав,Дрогобич/ в Українське Баку", - писали московські газети з цього приводу. Розвідки показали, що нафта є в півн.Буковині, а також в околицях Станіслава, Львова,Тернополя. До Борислава й Дрогобича, як тільки відступили німці, приїхали працювати советські інженери й робітники /"Укр.Вісти" ч.24 /31/, 1946/.

18/ МОЙСЕЙ. На Франківській конференції літературо-знавчої групи Укр.Вільної Ак.Наук, що відбулася 29 і 30 червня 1946 р. в Новому Ульмі/Бава-

рія/ - Єпископ Сильвестр виголосив доповідь -"Служіння Богові і народу" - основану на матеріялі поеми Ів.Франка "Мойсей" /звідтиля ж ч.24 /31/, 1946/.

19/ ДОЛЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПІДСТАВІ СВ.ПИСЬМА. На цю тему А.Л. умістив більшу статтю в Укр.Євангельському часопису "Євангельська Правда" /ч.5, травень 1946/, що виходить у Торонто в Канаді. Сучасну російську імперію автор утотожнює з колишньою біблійною - Рошською державою, про долю якої говорив колись пророк Ісаія яких 700 літ до Христа."Грізний кінець чекає, каже А.Л., безбожні плани Рошського /Російського/ володаря і його спільників і обовязком кожного укр.евангелика є: прагнути того, щоб його нарід не був вмішаний в цю погибельну, осуджену на занепащення Богом справу. Цього можна осягти лише повним відділенням України від Росії та усталенням окремої Української держави, інакше Рошський диктатор знайде спосіб зловжити разом з іншими спільниками і укр.народ".

20/ ПРО ДОЛЮ УКРАЇНЦІВ В МАНДЖУРІЇ довідуємося зі статті п.з. "Українців москалі в Харбіні виарештували і вивезли на суд."Статя є витягом з листа до Пані Марії Гетьман у Канаді з Тяньцзіну /Китай/ від відомих тамошніх громадян Українців від дня 15.3.1946 /Див."Український Робітник", Торонто, ч.20,1946/.

21/ НОВА КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИКИ "ОД МОЖА ДО МОЖА". Польський публіцист Стан. Боровскі у своєму творі "Odrodzenie" виданому на еміграції /Гановер,1945, ін 8°, 263 сторн., на правах рукопису/ намагається дати нову концепцію всестороннього розвитку "польськости". Чудово видана, з боку друкарської техніки книжка містить в собі перелицьований давній народово-демократичний вшехпольський програм. Все розумовання зводиться до колишньої польської експанзійної концепції - "Від моря /Балтійського/ до моря /Чорного/", що представлена у автора в дещо зміненій формулі: "Польща солідна - це Польща плечами оперта об Карпати, лицем звернена до Балтику, що міцно тримається двома руками за два широко розставлені природні водні бар'єри /Одра на Заході і Дніпро на Сході/. Так мусить собі уявляти Польщу фаховий будівничій/". /В перекладі - сторн.40/.

22/ Інж. І. Липовецький в статті "Жиди - араби - Палестина" /Див.додаток ч.23 до часопису "Наше Життя", ч.39 /71/, від 15 червня 1946 р./ реферує про останній жидівсько-арабський конфлікт в звязку із опінією англо-американської Палестинської Комісії про можливість вселення 100.000 жидів до Палестини.

23/ АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ НА УКРАЇНІ. До Ленінграду повернулася з околиць Дністра Археологічна експедиція Інституту Академіка Марра для Історії Матеріяльної Культури. Совітським археологам удалося відкрити село,що своїми початками сягає трипільської епохи. Ця культура відзначалася високим станом сільського господарства. Цілу низку таких сіл відкрили на лівому березі Дністра в районі Кам'янця-Подільського. Експедиція студіювала також скитські та слав'янські оселі, що їх недавно відкрили. 20.000 років тому на початку камяної епохи в крутих берегах були оселі ловців мамутів,диких коней та інших пратварин. Знайшли там також багато кам'яного знаряддя. /"Наше Життя" ч.43 /75/, від 29.6.1946/.

24/ В статті "ЗА БЕЗПЕКУ НА СЕРЕДЗЕМНОМУ МОРІ" - А.Качор реферує про сучасну закулісову боротьбу, що ведеться між світовими потугами ізза панування на Середземному морі, Балканах та на т.зв. Близькому Сході /Див.тамже, ч.43 /75/ 1946/.

25/ ЮРІЙ ЛИПА. - В часопису "Студентська Думка" /Авгсбург, ч.2, 1946, сторн. 8 - 9/ - Ор. Ікаренко умістив під заг."15 Хвилин з Юрієм Липою" /Легенда і дійсність/ свої "Спомини" про Дра Юрія Липу, основоположника Українського Чорноморського Інституту.

26/ В Платформі Українського Національно-Державного Союзу, в § 8 згадано, що:"КОЛОНІЗАЦІЙНІ ЗЕМЛІ В АЗІЇ /Сірий і Зелений Клин/, які український

народ в тисячелітніх змаганнях здобув своїм плугом, являтимуться його законною власністю, нерозривною органічно звязаною з Українською державою" /Див."Бібліотека Укр.Державника", Збірник II, на чужині 1946, сторн.18/.

27/ Тамже -на сторн:24/ в доповіді Миколи Лівицького про Мету, характер і завдання Укр.Нац.Державного Союзу в § 2 сказано що: "... Стоїмо за злучення всіх українських земель в одну Соборну Українську Державу, при чому вважаємо, що до цієї держави мають належати і ті землі, що лежать поза межами старої України - Руси на просторах Азії, які виборов протягом тисячеліття Укр.народ своїм потом і кровю і які мусять ввійти в рамки українського державного організму підчас розподілу азійських колоній поміж Україною й Росією, яка в кожному разі не має більше права на ці землі, ніж Україна".

28/ СОВІТИ - "СОБОРНИКИ". В статті під цим заголовкм А.Вак реферує про зазіхання СССР на пограничні землі Туреччини під претекстом "соборного об'єднання" грузинського та вірменського народів. /Наші Вісті", травень-червень 1946, сторн.8а/.

29/ ІСТОРІЯ ГРУЗІЇ. У Тбілісі вийшла перша частина великої "Історії Грузії"/з найдавніщих часів до початку XIX ст./, як підручник для старщих кляс середньої школи, під редакцією -С.Джанашія ./Див.місячник "Наш Шлях", червень 1946, сторн.43/.

30/ АНДРЕ ЇІ'ЄР в статті п.з. "Скасовані Республіки" /Див.Паризьку газету - " Монд", з 5 липня 1946 р./ широко й критично обговорює факт, його причини й наслідки, скасовання кількох до цього часу "автономних" совєтських республік, в тому числі в Криму й на Кавказі, та влучення їх на правах провінцій до РСФСР /Див."Час", ч.29/34/, з дня 27.липня 1946/.

31/ В статті "Дещо про Советську Росію" /Укр.Вісті ч.27 /34/ з 25 липня 1946/ порушено цілий ряд колишніх і сучасних проблем Близької Азії та Чорноморського Простору.

32/ ЧОРНОМОРСЬКІ ВІРШІ - починаючи словами "-На поклад вийди. Струнко стань..." містить автор Ю.Б. в часопису "Український Селянин", Авгсбург, ч.3, травень 1946, на сторн.7-й.

33/ ТАМ ЖЕ НА 2-х сторн. /бо пагінації не має/ проф.Б. Іваницький обговорює вельмиважливе питання - "Чи може рости ліс на Півдні України?"

34/ ТАМ ЖЕ у ч.2-му /березень, 1946, стор.22-23/ проф.Н. пояснює геологічними причинами грізне для нас явище, що "На Україні води все малів".

35/ ЖДАН КРИЩЯ у своєму "Виборі із віршів 1942-45",-"Стигла кров" /Фіссен 1946/ подає вірш під заголовком - "Анархазіс в Атенах" /Анахарсіс - скитський князь, предтеча фашизму, послідовник пантараїзму Геракліта/.

36/ РОСІЯ НА СТРАТЕГІЧНИМ ШЛЯХУ ДО ІНДІЇ. Советський урядовий орган "Известія" подав звістку про умову сов.уряду з Афганістаном, за якою Афганістан "звернув"Росії північно-західну смугу своєї території, Кушку, яка знаходиться на стратегічнім місці, де стикаються кордони Ірану, Афганістану й сов.Туркменської республіки". Район цей Росія визнала за Афганістаном умовою в 1921 році. Крім того ця нова умова "зрівняла" в користь Росії кордони уздовж ріки Аму-Дарія, що перепливає через східній Афганістан, і пливе кілька миль, усього від Індії і важного гірського перевалу Гільгіт. У цім місці Афганістан творить вузьку шийку між Індіями й Росією. Через відступлені Росії райони переходить важний шлях, що лучить Близький Схід з Середнім Сходом./Див. Укр.Робітник", Торонто, ч.25, від 21 червня 1946/.

37/"УКРАЇНСЬКА ПРЕСОВА СЛУЖБА",европейське видання,укр.серія, з дня 10.6.1946 повідомляє про створення Антибольшевицького бльоку народів

/АБН/. Блок видав відповідну відозву датовану днем 25.травня 1946, з якої видно, що до нього приступили окрім інших також і слідуючі Чорноморські та Близької Азії народи - українці, кривічі /білоруси/, болгари, румуни, дончаки, і мешканці інших козачих земель, калмики, північно-кавказькі народи, грузини, вірмени, азербайджанці, туркестанці, тощо.

38/ БОРОТЬБА ТУРКЕСТАНУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. В тому ж числі УПС вміщена загальна замітка про боротьбу Туркестану за свою незалежність від найдавніших часів. Підкреслюється його історична і політична суцільність, яку московські большевики поділили на такі 5 Республік: Узбекську, Казахську, Кіргізьку, Туркменську і Таджикську.

39/ "ЗА СВОБОДУ НАРОДІВ". В останніх часах появилося перше число органу Антибольшевицького Блоку Народів, -"За свободу Народів". Циклостилеве число журналу, об'ємом біля 160 стор., редагує колегія в складі уповноважених представників національно-визвольних організацій народів Блоку. В журналі між іншим уміщено статті: 1/ІБЕРІЕЛІ: Грузія проти большевизму /Совєтів/, 2/НЕДАСЕК Н.: Політика провокації і терору в Кривії /Білоруси/, 3/Др.С. - Сербський нарід в минулому і сучасному, 4/ С.Л. - Україна сьогодні, 5/Н.БАЦІР-БЕК: Боротьба туркестанського народу проти Росії за свободу, 6/Відозва козацького Донського Центру, 7/ Інформації про Першу Конференцію поневолених народів Сх.Европи і Азії, то що /Див.УПС, 10.6.1946/.

40/ ІСТОРІЯ СССР. Совєтська пропаганда заповіла, що група учених Інституту Історії Академії Наук СССР взялася за видання в 11 томах "Історії СССР". Тепер працюють над третім томом, що буде "Історією Киевской Руси"/?/ У четвертому томі, як кажуть будуть частини, в яких буде обговорюватися "воз'єднання російського і українського народу"/?/. В пятому томі будуть історії поодиноких народів - України, Білорусі, Запоріжжя, Середньої Азії, Сибіру. /Див."Свобода", Нью-Йорк, ч.107, 1.6.1946/.

41/ ПРОМЕТЕЇВСЬКА ЛІГА АТЛЯНТИЧНОЇ ХАРТІЇ видала -"І.Резолюції і Маніфест Конгресу Прометеївської Ліги Атлянтичної Хартії", що відбувся у Гаазі, дня 20.IУ.1946 /Женева,1946, ін 4°, 18 сторн. на циклостилі/.

42/ ПЕРЕСЕЛЕНЧІ СПРАВИ. Видавництво "Переселенча Бібліотека" у Мюнхені /Баварія/ видало перше число за липень 1946 року часопису "Переселенець". Серед багатого змісту належить відмітити статтю п.з."Землі пригожі під колонізацію для европейських скитальців". Складена вона на підставі поважних джерел і подає відомості за 28 країн, що надаються для української колонізації. Країни положені в Европі /напр.Кавказ/ і в Азії /Манджурія, Алтай, Тянь-Шань, то що/ не можуть для українців входити в рахубу, бо вони лежать в сфері засягу совітської імперії /Див.сторн. 28 - згаданого часопису/. На жаль в цьому елябораті нічого не сказано про пересельчі можливости до деяких країн чорноморського простору, як от напр. до Туреччини, котра завжди, а тепер особливо приязно наставлена до українства.

43/ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ. В тижневику "Українські Вісті" /ч.25 /38/,від 1. серпня 1946/ автор укритий під ініціялами С.П. умістив першорядної ваги статтю політико-географічного характеру про "Володимира Великого" та його великодержавну політику.

44/ ПРОБЛЕМУ ДУНАЮ в недавньому минулому й сучасному реферує інж.І. Л и п о в е ц ь к и й в додатку ч.30 до часопису "Наше Життя" /ч.53/85/, від 3.8.1946, на стор. 5-6/, а саме:"Тихий Дунай, так багато оспіваний у наших народніх піснях, вже не раз приковував до себе увагу европейської й світової преси та був предметом нарад міжнародніх конференцій. Дунай - найбільша після Волги в Европі ріка; 2860 км.завдовжки і на протязі майже 2000 км.судноплавна. Випливаючи з джерел Шварц-

вальду, Дунай перетинає південну частину Німеччини, горішню Австрію, проходить через Угорщину, через частину Югославії, на протязі багатьох кілометрів стає кордоном Болгарії й Румунії. Широко розгалужуючи свої гирла, впадає в Чорне Море.

На Дунаї лежать старі столиці: Відень,Братислава,Будапешт. Його славі заздрить не одна европейська ріка.

Дунай у повному значінні цього слова - міжнародня ріка,і в цьому таємниця його слави,як і причина того, що й на паризькій конференції міністрів чотирьох великодержав був він "тяжкою проблемою", досі ще не остаточно розв'язаною.

Домагання можливости усім народам вільно користуватись морськими шляхами, прикордонними ріками та водними дорогами, що проходять через кілька країн, підкреслювалося в 14-ти пунктах президента Вілсона по закінченні першої світової війни. В атлантійській хартії вільностей як і в 12-ох точках програми закордонної політики президента Трумана, також підкреслюють цю вимогу.

Початки уміжнароднення судноплавства на Дунаї сягають ще 1856 року. Тоді був створений відповідний дунайський статут,що регулював міжнародню справу плавби на Дунаї.

Після першої світової війни судноплавство на Дунаї перебувало під наглядом і керівництвом двох сталих міжнародніх інституцій: Европейської Комісії і Комісії Міжнародньої. Перша пильнувала дотримання засад вільного судноплавства і рівноправности всіх прапорів на відтинку Ульм-Браїлів, друга Браїлів - гирло Дунаю. Крім наддунайських узбережних держав до комісій належали також Англія, Франція та Італія. СССР до комісій не входив.

Німецька окупація Балканів запровадила зміни в наддунайському судноплавстві. На місці згаданих комісій постала нова організація,де,крім наддунайських держав, була й Італія. Самий Дунайнезабаром був замінований і на деякий час перестав виконувати завдання міжнароднього торговельного водного шляху.

Після другої світової війни справа Дунаю порушується на конференції в Потсдамі при обговорюванні загальних засад регулювання статутів міжнародніх водних доріг.

"Тепер між Віднем і Будапештом почали курсувати річкові пароплави. Але їх рух мало чим нагадує передвоєнні часи, якийсь він непевний. Проблема Дунаю ускладнюється тим, що наддунайські держави перебувають у різних сферах інтересів" західньо-аліятської і СССР.

Думки вирішальних чинників щодо дунайської проблеми ще не узгіднені. Західньо-европейські великодержави вимагають уміжнароднення судноплавства на Дунаї та вільної торгівлі з наддунайськими державами. СССР не відкидає цього принципу, але в розв'язані дунайської проблеми домагається для наддунайських держав, що перебувають під його впливом, суверенітету, надіючись таким способом впливати на торговельні взаємини з цими державами,як і на судноплавство на Дунаї взагалі.

Може було б доцільніше відкласти розв'язання проблеми судноплавства на Дунаї до того часу, коли будуть підписані мирові договори і балканські держави перейдуть до свого нормального життя,- писав "Таймс" минулого місяця.

Так і сталося. Остаточне розв'язання проблеми Дунаю відклали."

45/ПРОЕКТ ДУНАЙСЬКОГО СТАТУТУ. Сполучені Штати Америки і Великобрітанія подали до відома спільний проект статуту для дунайського вільного судноплавства. Він має становити додаток до мирових договорів з Угорщиною,Румунією і Болгарією. За проектом передбачено вільне судноплавство і рівні права для всіх держав при використанні Дунаю, його доплвів і каналів.

Угорщина,Румунія і Болгарія мають право стягати мито тільки в такому розмірі,щоб покрити витрати утримання водних шляхів. Советський Союз, як відомо, противиться включанню статуту про дунайське судноплавство до мирових договорів. /"Час",ч.31/45/ 1946/.

46/ ЧОРНОМОРСЬКЕ ПОБЕРЕЖЖЯ. Часопис "Наше Життя" /ч.54/86/, від 3.8.1946/ повідомляє, що: "Відновлено торговельне судноплавство на лінії Чорне море - Далекий Схід... В Маріуполі 6 серпня ц.р. передбачається урухомити домну ч.4. Річна продукційна спроможність її має становити 460 тисяч тонн заліза. В Новоросійському відбудовують цементову промисловість. Перед війною вона давала 1.300 тисяч тон цементу річно. Завдання, що їх у цій галузі ставлять п'ятилітні пляни, скромні: осягнути передвоєнних норм".

47/ Місячник "Студент" /чч.6-7 за травень-червень,1946, Мюнхен/ містить "Пролог" до поеми Івана ФРАНКА - М о й с е й та статтю К.- про "Грецький інтелектуалізм".

48/ ВІРМЕНСЬКІ СПРАВИ. З Сирії та Лівану розпочато переселювати вірмен до "Вірменської республіки" в СССР. /Див."Час",ч.31 /45/, від 10.8.1946/.

49/ КАСПІЙСЬКЕ МОРЕ. В наслідок змілиння Каспійського моря виринула з води стара арабська фортеця в затоці Баку. Кам'яні мури збереглися дуже добре /"Час", в тому ж числі/.

50/ ВИШГОРОДСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ. Про цю ікону існує передання,що вона - одна з написаних св.Єванг.Лукою... В 12-му віці Київський мандрівник-купець Пирогоша перевіз її з Царгороду в Київ... Згодом цю ікону перенесено в дівочий манастир у Вишгороді /старе торг.місто над Дніпром/. /Див."Свято-Покровський Листок, Ашафенбург ч.1-2, 1946 сторн.5-6/.

51/ ХРИСТІЯНСЬКІ МУЧЕНИКИ. Дня 3.7. Православна Церква святкує память Св. муч.Інни, Пінни і Римми, учнів св.Ап.Андрія Первозванного. Вони були першими мучениками слов'ян-у II віці, проповідували в Скитії. Їх покарав скитський князь. Дня 8.VII.- день Прпмчц. Февронії Діви, що постраждала 310 року в Месопотамії. Дня 10.VII.- святкують Прп.Самсона "Страннопри.мця", що був в VI віці лікарем в Царгороді... /Див.Тамже, сторн.4-5/.

52/ Др Омелян ПРІЦАК, член Орієнт.Групи УВА-Наук, виготовляє зараз дисертацію /вдруге, бо перша загинула у 1945 р. / з історії Туркестану X-XII ст.

53/ Розпочато будову а в т о с т р а д и Москва-Симферопіль. /Наше Життя", ч.56 /88/ 1946/.

54/ До річкової ПРИСТАНІ в Москві прибув перший морський пароплав "Капітан Гроненко". Цей пароплав відбув подорож по лінії: Мурманськ, Біле море, Архангельськ, Північна Двіна, Канал, Шексна, Рибінське озеро, Москва. З Москви його мають скерувати через Волзький канал до Астрахані і через Каспійське море до Баку /Тамже/.

55/ ЗЕНОН ТАРНАВСЬКИЙ в статті "Відродження міста" /"Укр.Трибуна", ч.2, з 18.8.1946, Мюнхен/, оповідаючи про причини заснування й розвою м.Мюнхену з перед 1.000 років згадує, що "в тому місці, де схрещується Ізар,що пливе з півдня на північ, і дорога, що веде зі Зальцбургу на захід, збудував був міст єпископ Фрайсінгу Отто. Тією дорогою йшли безнастанно валки купців. Зі Сходу на Захід. З Заходу на Схід. Везли сіль,венецькі шовки, нюрнберзькі цяцьки, т а в р і й с ь к у м і д ь ..."

56/ ПАЛЕСТИНА. У Палестині створено велику українську колонію, мешканці якої належать до "Союзу Українців у Британії" та мають організаційні звязки з українцями в Сирії та Єгипті /Див."Укр.Вісті, чч.29-30 /39-40/ від 15 серпня 1946.

57/ ДАРДАНЕЛЛИ. Уряд СССР вислав до Туреччини, Англії та балканських держав ноту з домаганням перевірити угоду в Монтро, що регулювала справу переїзду кораблів через Дарданелли /Див."Наше Життя",ч.57/89/,від 14.8.1946/.

58/ ПРОБЛЕМА КАСПІЙСЬКОГО МОРЯ. Советські вчені вишукують способів запобігти випаровуванню Каспійського моря, що охороняє пшеничні області України й Південної Росії від гарячих сухих вітрів з Центральної Азії. За останні 10 років рівень води знизився майже на два метри. Затоки Мертвий Култук /Комсомолець/ Кайдак, Гассан Кулі, щезали майже цілком, а острів Челекен став півостровом. Вважають, що за цей час випарувало 800.000 міліонів куб.м. води. Проектують загатити частину моря, з'окрема затоку Кара-Бугаз, або спрямувати ріку Аму-Дарія назад до Каспійського моря, або підсилити Волгу через спеціяльні канали водами Печори й Північної Двіни /Див."Час",ч.32/46/, від 17.8. 1946/ - /Від Редакції: Див. в цій справі також працю: ПРОБЛЕМИ ВОЛГО-КАСПИЯ. Т.І-ІІ. Ленинград 1934./.

59/СОВЕТСЬКО-БРИТАНСЬКА БОРОТЬБА за Близький і Середній Схід. Український Тижневик "Час" /Фюрт, ч.32 /46/, 1946/ умістив передрук статті з паризького видання "Нью Йорк Геральд Трібюн" з 1.8.1946. під назвою: "Партія Тудег в Ірані - зброєю советської експансії". Стаття подає чергові сенсаційні подробиці про заїлу советсько-британську боротьбу за перевагу на Близькому та Середньому Сході. Автором статті є світової слави вашингтонський репортер названої передової американської газети - п.СТЮАРТ ЕЛЗОН. Він і брат його - Джозеф тішаться, завдяки своїм досконалим стосункам у Вашингтоні, славою людей, що перші отримують найбільш важні й далекосяглі відомості.

---------oooo000$000ooooo---------

В И Д А Н Н Я

Українського Суходолового Інституту :

1. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Мапа Української Метрополії з поясненням,Київ 1944 /31х22/,стор.10 і 1 мапа.
2. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - книга перша. Ваймар,1945 /31х22/,стор.50.
3. ВЕДЕ - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд,1945 /31х22/, стор.4. Відбитка.
4. СТАТУТ парафії Української Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд,1945 /31х22/,стор.4.Відбитка.
5. СИЛЬВЕСТР, Єпископ - Церковний Устрій в Україні,Київ 1945 /31х22/, стор.38.
6. МИКОЛА ЛІВИЦЬКИЙ - Дух Базару. Київ 1946 /31х22/,стор.18.
7. ІВАН БАГРЯНИЙ - Чому я не хочу повертатись до СССР? Відень 1946. /31х22/, стор.16.
8. В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ. 22 січня 1946. Женева 1946.
9. ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В ЕМІГРАЦІЇ. Женева 1946 /31х22/,стор.10.
10. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Київ 1946 /31х22/,стор.40.
11. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Нотатка до питання за тризуб. /31х22/ 14 сторінок і одна ілюстрація. Відбитка. Женева,1946.

Українського Морського Інституту:

1. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Варшава,1940 /29х20/ ст.124÷6 .
2. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Туреччина. Бібліографічні матеріяли. Варшава 1940./31х22/ стор.68.
3. Г.І.БРАТІАНУ - Початки торгівлі на Чорному морі.Варшава 1940, /31х22/,стор.42.
4. ОЛЕГ КУЛИНЯК - Чорноморська проблема в українській промисловости, Варшава 1941 /31х22/, стор.50 і схема.
5. ІВАН ШОВГЕНІВ - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /31х22/ стор.112 і карта.
6. АНАТОЛЬ ОГІЄНКО - Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі: Сучасний стан і можливості розвитку.Варшава 1941. /31х22/,стор.32 і 2 схеми.
7. ІВАН ШОВГЕНІВ І ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльности. Варшава /31х22/, 1941, стор.20.
8. ЮРІЙ ЛИПА і ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський простір. Атляс. Схеми рисував Ст.В. Варшава 1941 /31х22/,стор.46.
9. ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО - Організація адміністрації морських портів України. Одеса 1941 /31х22/, стор.34 і 3 схеми.
10. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса 1942 /31х22/,стор.68 і 1 схема.
11. ЮРІЙ ЛИПА - Емоційні первні в Чорноморському світогляді.Одеса 1942 /31х22/, стор.15. Відбитка.
12. МАКСИМІЛІЯН ПЛЕЧКО - Українська Гетьманська фльота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /31х22/,стор.17. Відбитка.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942 /31х22/, стор.165 і 1 мапа.
14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга /31х22/, Одеса 1942,стор.67 і 4 арк.схем.
15. ІЛАРІОН, Архієпископ - Церква під монголами в 13-14 столітті.Одеса, 1942 /31х22/,стор.33.

16. ІЛАРІОН, Архиепископ-Український Запорозький скит на Афоні. Одеса 1942 /28х20/, стор.16 і 1 ілюстр. Відбитка.
17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя, Одеса 1943 /31х22/ стр.64 і 2 ілюстрації.
18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної географії. Друге вид. з передмовою Л. Биковського. Одеса 1943 /31х22/, 150 сторн.
19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів, 1874-1943. Біо-бібліграфічні матеріяли. Одеса 1943 /31х22/ стор.4 і одна ілюстрація.
20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні Всеукраїнської Високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.6. Відбитка.
21. ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ. Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.4. Відбитка.
22. ЮРІЙ ЛИПА - Міт Півдня. Одеса 1943 /31х22/, стор.7. Відбитка.
23. ІЛАРІОН, архиепископ - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31х22/ стор. 11 і одна ілюстр.
24. ВІТОЛЬД КЛІНГЕР - Аріяна Флавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксінського" /Чорного моря/ Одеса 1944 /31х22/ стор.13. Відбитка.
25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса, 1943 /31х22/ стор.14 і одна ілюстр. Відбитка.
26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта. Одеса 1944 /31х22/, стор.73 і одна ілюстрація.
27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31х22/ стор.79 і 1 схема.
28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31х22/ стр.40.
29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно"... Герсфельд 1945 /31х22/ ст.26. Відбитка.
30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК. Книга 7. Одеса 1946. /31х22/ стор.44 і одна мапка.
31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. Київ, 1946 /31х22/ стор.9. Відбитка.
32. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. І. До історії Танаїса. /План міста/. Одеса 1946. /31х22/ стор.16. Відбитка + 1 ілюстрація.
33. СТЕПАН ГАЄВСЬКИЙ - "Александрія" в давній українській літературі. Одеса 1946. /31х22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ - Чи були Кімерійці в Україні? Одеса 1946 /31х22/ стор.15. Відбитка.
35. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Могила князя Святослава. Женева 1946. /31х22/ 13 сторн. і 1 ілюстрація.
36. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга 8. Женева 1946 /31х22/ 54 сторн. і 2 ілюстрації.
37. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. ІІ. Антична кольонізація Приозів'я. Женева 1946 /31х22/ 20 сторн. і 2 ілюстрації.
38. ТЕОДОР РАЙНАХ - Мітридат Евпатор Базілевс Понтійський. Женева 1946. /31х22/ 14 сторн. і 1 ілюстрація. Відбитка.
39. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. ІІІ. Бібліографія до питання за античну колонізацію. Приозів'я - Пониззя Дону. Женева 1946 /31х22/ 15 сторн. Відбитка.
40. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський факультет Таврійського Державного Університету. З корреферaтом Доц. Дра М. А н т о н о в и ч а . Женева 1946 /31х22/ 10 сторн. Відбитка.

41. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга IX. Женева 1946 /31x22/ 48 сторн. + 1 ілюстрація.
42. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/ 2-ге вид. Франкфурт/Майн 1946 /20,5 x 14,5/ 8 сторн.
43. МАРКО АНТОНОВИЧ - Скитія і Єгипет в античному письменстві. Женева 1946 /31x22/ 15 сторн. Відбитка.
44. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Скільки було Танаісів? Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
45. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Шостиліття діяльности Укр.Суходолового, Морського та Океанічного Інститутів. Женева 1946 /31x22/ 7 сторн. і 1 ілюстрація. Відбитка.

Українського Океанічного Інституту:

1. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України, Київ 1942 /31x22/ сторн.23 і 1 схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім у Харбіні. Одеса-Харбін. 1943 /31x22/ сторн.42 і 4 світлини. Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кійовича. Одеса-Хабаровськ 1944 /31x22/. сторн.37 і 1 мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса-Хабаровськ 1944 /73x49/. Передрук.
5. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31x22/ сторн.47 і 1 мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31x22/ сторн.19
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса-Володивосток. 1946. /31x22/ стор.31.
8. АНДРІЙ КАЧОР - Американська Україна. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
9. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Друге вид. Одеса-Володивосток 1946 /31x22/ 16 стор. Відбитка.
10. ХАРТІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ. Женева 1946 /31x22/ 30 сторн.
11. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над Океаном. Третє вид. Франкфурт н/Майном 1946, ін 8°, 23 сторн.
12. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Женева 1946 /31x22/ 41 сторн. і 1 ілюстрація.
13. РОМАН КОРДА - Зелена Україна в час другої світової війни. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.

-------:::::::::--------

З М І С Т

сторн.

-------::::::::------

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

X

1947

Український Морський Інститут

47

Ч О Р Н О М О Р С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга десята

Женева 1947

На правах рукопису

" ... Непростимим гріхом нашої преси
і літератури є те, що справам, які
торкаються /південних/ частин нашої
етнографічної території уділяється
мінімальна увага. Чим скоріше ця бай-
дужість, ми не вагаємося сказати -
злочинна байдужість, мине, тим більше
це буде відповідати нашим національ-
ним інтересам..."

Валентин Садовський.

ПЕРЕД ЗАВІСОЮ МАЙБУТНЬОГО

В і д Р е д а к ц і ї : Чоловий співробітник Українського Чорноморського Інституту - Професор В а л е н т и н С а д о в с ь к и й , відомий український науковець-економіст та суспільно-державний діяч залишився був у Празі й був вивезений москалями на схід! Нині - через "Український Бюлетень Інформацій" /ч.ч. 2-3, з 10.I.1947/ наспіла, одержана з Праги звістка, про те, що москвини засудили проф.В.Садовського на 10 років вязниці, що в його віці та поганому стані здоровля, означає певну смерть. В звязку з цим для вшанування проф.В.Садовського передруковуємо, з незначними скороченнями, що втратили свою актуальність,з тижневика "Тризуб" /Париж ч.4/362, рік вид.IX,від 22.січня 1933 р. сторн.7-11/, цінну "робочу гипотезу" Високоповажаного Сказанця в справах нашого чорноморського побережжа. Цей з а п о в і т Проф.В.Садовського лишається на довший час для українців програмом всесторонньої діяльности в напрямку "перетворення нашого в націю модерного типу"...

I

Наші сучасні обставини мало сприяють заглиблюванню в перспективи дальшого національного майбутнього. Щоденна дрібна боротьба за елементарні національні права відбірає всі сили,вичерпує цілу енергію; за щоденними клопотами сьогодняшнього дня ніколи глянути в ширший світ, ніколи спинитися думкою на перспективах нашого дальшого майбутнього.

Хай кожна спроба змальовання наших дальших національних перспектив є не більше, ніж Zukunftmusik. Проте має вона свою вагу і своє значіння навіть з погляду інтересів тої дрібної щоденної боротьби, яку провадимо, яка складає основний зміст сьогодняшнього національного життя. Кожна така спроба, незалежно від того, чи буде на більш або менш вдалою, змагається утворити зв'язок між нашим теперішнім і майбутнім, дати синтез: вона не дає перетворитися дрібній щоденній національній роботі сьогодняшнього дня в самоціль, розмінятися на дрібниці.

А в тім не тільки Zukunftmusik є спроба змалювання наших дальших національних перспектив. Мається тут до діла не тільки з одними невідомими; конструювання національного майбутнього є не тільки витвором творчої фантазії,існують тут цілком реальні пункти опертя - факти і процеси, які мають місце в національному житті вже тепер. Тим то спроба змалювання наших дальших національних перспектив є скоріше спробою побудування певної робочої гіпотези. Робочі гіпотези, які будує наука, не завжди виправдувалися, але знаємо ми випадки,коли й помилкові гіпотези мали свою користь і своє позитивне значіння.

II

Ціла увага нашого покоління сконцентрована на осягнені ідеалу української державности. В зв'язку з цим відходять на задній плян питання, зв'язані з процесом розвитку нації, з закріпленням за нацією певних національних кордонів, з їх поширенням. Між тим, питання кордонів національної держави і питання кордонів поширення нації покривають одно одне, як вказує історія, лише у виємкових випадках. З другого боку, необхідність спеціяльної уваги до процесу територіяльного розвитку нації для нас є необхідна ще й через инші причини. Коли стабільність національних кордонів є загалом річчу умовною, то на Сході Европи, з окрема для української нації, ця стабільність не існувала і не існує навіть у тих відносних формах, які вона має для инших націй.

Українська етнографично-національна маса розселилася на величезній території від Карпат аж по Кавказ, маючи тенденцію все далі поширювати свої кордони на схід коштом втрати певної частини своєї території на заході. Посунення української етнографичної території де-далі на схід мало місце ще на наших очах. Чи є цей процес розширення української території в основних своїх рисах на теперішній період закінченим? Чи навпаки є ми свідками дальшого продовження старого процесу?

Є дані твердити, що процес оформлення українських етнографичних кордонів переходить в нову стадію - від екстенсивного розширення на нові простори, від переміщення з заходу на схід, до певної стабілізації, до міцнішого закріплення вже існуючих кордонів. Поширення української національної території йшло шляхом поширення української хліборобської колонізації; оскільки на сході і півдні існував запас вільних земель, оскільки панували там примітивні господарські відносини, цей шлях поширення національної території був можливий і доцільний. Теперішне становище є инше. Придбання нових територій є не можливим, коли поруч з хліборобською колонізацією не відбувається торговельна і промислова колонізація, коли поруч з селом не створюється однородне по своєму національному складу місто. При цих обставинах дальше поширення української етнографичної території в значніших розмірах навряд чи є можливим. Ті думки, які висловлювалися подекуди в літературі, що природнім східнім кордоном України буде Волга й Каспійське море, навряд чи мають під собою реальні підстави.

Замісць екстенсивного поширення своїх кордонів, українська нація вступає в нову стадію закріплення існуючих кордонів, створення на українській етнографичній території поруч з українським селом українського міста, поруч з українським хліборобством українського промислу й української торговлі.

Ріжні форми і ріжний характер приймає цей процес стабілізації української національної території в ріжних частинах української землі. Новим фактом для нашої національної історії в початок досить інтенсивного національного руху на нашому західньому пограниччі - в тій частині нашої етнографичної території, де до цього часу ми свої національні позиції весь час здавали. Національний рух на Пряшівщині й Підкарпатті, на Лемківщині, на Поліссі й Холмщині, саме в тих частинах нашої національної території, можливість захования яких за нацією виглядала досить сумнівною, є один з виявів того нового етапу, що в нього вступає нація. Той стихійний зріст кооперативного руху, який не зважаючи на всі перешкоди і перепони, невпинно йде вперед на всіх українських землях, де до того є найменша можливість, в своїй основі є

одною з форм реалізації змагання нації до створення власного промислу і торговлі.

Першорядне значіння для майбутнього нації мають ті процеси закріплення етнографичної території, які мають місце на совітській Україні. В результаті хліборобського характеру нашої дотеперішньої колонізації маємо ми в погляду національного дуже слабо закріпленними два райони на своїй території. Це є чорноморське побережжа і Донецький басейн. Між тим, обидва ці райони є рішаючими в справі перетворення нашого в націю модерного типу.

Процес боротьби за ці райони ще не закінчено. Проте є багато даних, які свідчать, що перевага в цій боротьбі хилиться на наш бік. Зріст українського населення по містах, зріст кадрів українського робітництва - все це створює ті потенціяльні кадри, які при змінених умовах можуть виступити як активні чинники в створенні національного промислу і торговлі. Дотеперішні спроби господарської відбудови народнього господарства на Україні, з неминучим при пануючій державній системі переведенням централізації і наданням російського характеру створеним господарським центрам, не дали позитивних результатів... Можливості і розміри російської експансії в майбутньому при тій ситуації,яка починає укладатися, не віщують для нас особливої небезпеки. При перенесенні центрів російської промисловости на схід, при необхідності господарського закріплення Сибіру, де небезпека з боку Японії носить цілком реальний характер, московський центр може на Україну дати лише обмежену кількість людей і засобів. Отже можливості остаточного закріплення сучасної української етнографичної території в межах СССР за нашою нацією, включаючи сюди Донецький басейн і чорноморське побережжа, можливості збудування на ній українського міста, українського промислу і торговлі, є річчу цілком можливою і реальною...

Таким чином можна сподіватися, що в наступаючому процесі стабілізації української національної території нація без значніших і більших втрат задержить цілу територію,яку вона має досі. Ті простори,які до цього часу були опановані нами хліборобськи, будуть тако-ж опановані торговельно і промислово. Зникає нонсенс наших днів, коли на українській етнографичній території існує чуже нам національно місто. Найважнішим моментом в цьому процесі буде те, що українська нація стане твердо і остаточно на берегах Чорного моря. Завдання,яке стихійно змагалася розв'язати нація на протязі цілої своєї історії, розвитком подій і нашими свідомими зусиллями буде вирішено на нашу користь.

Наше перетворення в модерну націю принесе з собою виразну зміну в питомому тягареві окремих частин української національної території. Нашим центром був Київ, а тими районами, де відбувалися головні події нашої історії були Правобережжа і Галичина, почасти Лівобережжа; наш південь відогравав цілком підрядну ролю. Майбутнє має принести в цьому відношенні дуже поважні зміни. Центр нашого господарського життя перенесеться на південь; там, на базі розвиненої металургичної і кам'яно-вугільної промисловости, інтенсивної закордонної торговлі і мореплавства, на базі відбудованого сільського господарства будуть створені основи нашої економичної могутности. Інтенсивний розвиток господарського життя створить підставу для широкого розвитку культурного і політичного життя. Там створяться ті осередки,до яких буде тяжити ціла нація.

Київу і Правобережжу, не зважаючи на всі історичні традиції,які з ним зв'язані, важко буде видержати конкуренцію із Степом і його міськими осередками. Ті галузі промисловости, які репрезентує Правобережжа - галузі промисловости по обробці продуктів сільського господарства.

в першу чергу цукроварство - в національній економиці можуть відогравати лише другорядне значіння. І сам Київ - осередок цього району - може відогравати в господарському відношенні лише другорядну ролю. З Києвом зв'язані великі культурні і національні традиції, але чи дадуть вони йому залишитися загально визнаним єдиним національним центром, ми не знаємо. Ми думаємо, що столиця майбутньої української держави буде не в Києві. Державний центр буде на півдні - там де найінтенсивніше буте битися живчик українського господарського і культурного життя. Факт стабілізації української національної території, свідками початкової стадії якої ми являємося, нерозривно зв'язаний з нашим остаточним закріпленням на чорноморському побережжі і в Донецькому басейні; він принесе з собою нові провідні ідеї і новий напрям в наше національне життя і нашу культуру. Станемо ми поруч з Францією і Італією одною з середземськоморських націй. І цим новим провідним ідеям нашого національного життя і нашої національної політики скоріше може відповідати новий державний осередок, нова столиця на півдні, ніж Київ, традиції якого виростали і складалися за тих часів, коли ми були відрізані од моря.

III

Ми дали нашій статті заголовок "Перед завісою майбутнього". Торкається вона проблем, для розв'язання яких ми в дану хвилю не маємо і не можемо мати вистачаючої кількости даних і фактів. Те, що конструюємо ми, не може бути більше від того, що ми назвали вище робочою гіпотезою. Але думаємо, що в нашій робочій гіпотезі можна знайти елементи і частини цілком доведені, вповні аксіоматичні; їх мусять прийняти, з ними мусять погодитися і ті, які не приймуть наших дальших висновків. Думаємо, що в кожному разі до цієї цілком доведеної частини нашої конструкції належать думки про те національне значіння, яке мають для нас Донецький басейн і чорноморське побережжа. І з цього погляду непростимим гріхом нашої преси і літератури є те, що справам, які торкаються цих частин нашої етнографичної території уділяється мінімальна увага. Чим скоріше ця байдужість, ми не вагаємося сказати - злочинна байдужість, мине, тим більше це буде відповідати нашим національним інтересам.

Проф. В. Садовський.

------:::::------

СТУДІЇ З РАННЬОЇ ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я.

УІ. ДОСЛІДИ САРМАТСЬКОГО НЕКРОПОЛЮ ТА СЕЛИЩА БІЛЯ ст. Н. Гниловської

Ця студія уявляє собою безпосереднє продовження та закінчення студії У-"Дослідження Н.Гниловського городища". Тут наводяться матеріяли з некрополю,що доповнюють матеріяли з городища,та подаються відомости за будівництво городища й селища, також спроба загальної їх реконструкції.

1-й н е к р о п і л ь на кам'янищі /карьєрі/ до 1938 р. не був відомий зовсім. Некропоаь цей розташовано по схилу правого високого берега ріки Мертвого Дінця на захід від городища,в віддалені 500-800 мтр. Тут, на перегині берегового схилу,підходять близько до поверхні могутні поклади понтийського вапняку. Шари чернозему та лесового суглинку тут порівнюючи тонкі,за пересічно 1-2 мтр. На поверхні знаходилася велика кількість невисоких могильних насипів, що розкидані по цих горізонталях берега, майже від самої балки Кульбакової,та простягаються й далі на захід.

Розробка керьеру робиться в той спосіб, що вперед твориться "розкриша", тоб то скопування та вивіз м'ягкої породи на більшменьш значній площі,шляхом глибокої оранки плугами та вивоза грабарськими возами. На відкритій таким чином площі,починається ламання каменю ручним знаряддям, на глибину аж до 8-10 мтр. Таким шляхом розробка карьєру твориться углиб, через що поширення площі карьєру відбувається дуже повільно і за 2 роки догляду мені не довелося заскочити момент "розкриші".

Поховання на площі кам'яного карьєру дуже рясні,по місцях скупчені і звичайно знаходяться не глибоко, через тонкий шар м'ягких пород та шарів вапняку, в яких довбати могильну яму досить тяжко. Як переказували грабарі, підчас розкриші невеличкої ділянки в 1937 р. в східній часті карьєру, ця містина виявилася в такій мірі насиченою похованнями, що велика кількість кістяків та посуду не давала змоги орати.

В 1939 р. мною з студентами було досліджено тут одне поховання в досить глибокій ямі, нижня частина якої була видовбана в камені -в мякому понтийському вапняку. Від поховання збереглися лише кістки ніг. На правому стегні лежало велике бронзове люстерко, діам. 13,8 см., зі слідами держака, треба думати деревляного, та двома скрізними дірочками для його прикріплення. На окисі, що вкривала поверхню дзеркала, збереглися відтиски тканини від хутляра, в якому містилося дзеркало.

На цьому карьєрі також багато зустрічалося фрагментів кераміки та поруйнованих поховань бронзової доби. Підчас розкриші иноді зустрічалися місця всуціль насичені похованнями цієї культури. В 1939 р. оглядом східнього перекрою, в напрямку якого робиться довша розкриша, було виявлено кілька невеличких могильних насипів, перерізаних розкришею. В цих розрізах та й нижче, аж до кам'яного шару, було видко по місцях культурні плями могильних ям, а в деяких місцях висувалися купи каміння, що також давали вказівки на могили. По поверхні було розкидано багато людських кісток, між ними цілі черепа.

Очевидячки в некрополі порушеному кам'яним карьєром, сарматських поховань меньше, порівнюючи до кількости поховань бронзової доби. Треба також думати, що ці останні поховання - пов'язані з селищем бронзового часу, залишки якого знаходятьсяпід сарматськими культурними шарами в Гниловському городищі.

2-й некропіль на пісковатому карьєрі, розташовано на північ від городища, у віддалені коло 300 метр., на правому березі б. Кульбакової. Не знаємо точно, коли було знайдено цього некрополя, між тим Б. Лунин, в огляді археологічних розкопів і розвідок на Північному Кавказі в 1927 р. /1/, вже згадує за руйнацію некрополю, карьєром. Відтак, руйнація некрополю, почавшися не пізніше 1927 р., з того часу переводилася безперервно, з рівною інтенсивністю. Некропіль виявився в основному сарматський, причому реманент поховань доводить його синхронічність селищу біля городища. На цій же площі зрідка зустрічалися і поховання бронзової доби, та пізніші - часу візантійського. Часом кількість поруйнованих поховань зменьшувалася, або на якийсь час поховання зникали зовсім, що пояснюється нерівним насиченням терену похованнями, та тим, що в деяких напрямках розробка карьєру виходила за межі некрополю. По місцях зустрічалося суцільне насичення похованнями, так що накидання землі на вози гальмувалося силою людських кісток та посуду.

Перекрої карьєру в даному місті оголюють таку побудову грунту. Шар чернозему 70-100 см., під ним лесовидний суглинок - 4-6 мтр., що переходить до основи в скитську глину. Нижче - шар білого піску, грубінню в 10-14 мтр. В процесі розробки карьєру, уперед робиться "розкриша" - глибока оранка на певній площі черноземної покрівлі та вивіз на "звалку". Далі - оранка суглинку з вивозом. Ці зорювання площі з послідовним вивозом зораної землі, робляться багато разів, аж до самого піску. Дальше поширення виїмки ведеться вже шляхом обвалювання сторчових шарів. Спеціяльними ломами довжиною до 4 мтр., пробивається в піску, під самою основою леса, рядок довгих поземих дірок - "пічок". Потім по поверхні пробивається рядок сторчових дірок, рівнобіжних кручі. В визначений момент праці весь шар, відокремлений поземими та сторчовими рядками забоїв, обрушується далі, до піску, звідки вивозиться возами. Так робиться тераса на рівні поверхні піскового шару. Пісок вибирається на всю товщу свого шару, попервах лопатами - грабарками. У всьому дальшому використанні карьєру, пісок підбирається просто лопатами у своїй основі, наслідком чого зверху безперервно повзуть на них власною вагою, дальші маси піску. На поверхні піску, шляхом дальшої розкриші, увесь час зберігається тераса завширшки 10-20 мтр. По цій терасі ходять балки грабарських возів, що вивозять купи обваленої лесово-черноземної покрівлі. Наслідком цих робіт виникають величезні виїмки, що зливаються між собою, глибочиною звиш 20 мтр. В дальшому використані частини ям, призначаються під "звалку" і поволі заповнюються масою "розкриші", яка сюди звалюється. Карьєр почався від правого берегу балки Кульбакової, та поволі поширюючись разом з тим посувався від балки на захід, захоплюючи все нові та нові площі землі.

Зараз немає реальних підстав, щоб підлічити кількість зустрічених та поруйнованих тут поховань за всі роки, але та кількість повинна сягати багатьох соток, як не тисяч. Площа некрополю може бути орієнтовно визначена в 300 мтр. довжини по березі балки та 300 мтр. к глиб степу, тобто не меньше 90.000 кв.мтр. Окремі поховання зустрічалися і на лівому боці балки, та нижче некрополя, аж до самого городища.

Оскільки то можна думати по вигляду степу навкруги карьеру та по тих частках поверхні, що руйнувалася на наших очах та під якими знаходилися поховання, некропіль в цілому був безмогильним, що між тим не виключає можливості знаходження на всій площі окремих могильних насипів, можливо і з іншими культурами.

Праця карьеру по нищенню "покрівлі" шляхом відколювання та відвалювання сторчових шарів, що падають на терасу з великою силою та розсипаються грудками землі - повністю руйнує поховання, так що більшість знахідок робиться вже в звалених масах землі,підчас накладання її лопатами на вози та вивозу на звалку.

Иноді поховання руйнуються на половину, друга ж лишається в кручі. При таких умовах тяжко було своєчасно виявити більш-меньш ціле поховання і доводилося звичайно досліджувати могили, поруйновані наполовину, або й більш. Крім того умови залягання в лесовому суглинку несприятливі для збереження кісток і всі знайдені черепи були поруйновані та здебільшого без передніх кісток обличчя.

В 1938-39 р.р. було досліджено загалом 12 поховань та значна кількість могильних ям з більш-менш поруйнованими похованнями.

Сарматські могили звичайно уявляють собою вузьку,коло 80 см., та довгу коло 2,2 мтр. яму, з майже сторчовими стінками,що висічена в лесовому суглинку на глибінь 2-х, а рідко й до 3 мтр. Орієнтація ям в напрямку N.-S. В більшості поховання знаходилися не на дні ями, а збоку, в підкопі, що робився по довжині східнього боку ями. Як відомо такі могили "з підкопом" - типові для сарматської культури скрізь, так на Волзі, як і на Північному Кавказі. /2/

Чоловічі поховання - бідні на реманант. Зброя цінилася дуже високо і після смерти вояка звичайно не клалася в могилу,а лишалася як спадщина живим. Зрідка зустрічалися дрібні форми в одиноких екземплярах. Найбільше траплялися уламки залізних мечів. Один раз було знайдено уламок залізного держака від гинджала, що закінчувався кільцем, в другий раз зустрілося кілька залізних пелюсток від лускатого панциря. Рідко зустрічалися залізні трьохгранчасті вістря до стріл із стрижнем, ще рідше - вістря до списів. Єдиний екземпляр повного меча, як згадано в попередній студії /У/, було знайдено в городищі. Зважаючи на високу коштовність зброї, та по аналогії з керамікою, можливо припустити, що часто замісць цілої зброї в могилу клали її уламки, з ідеологічного уявлення.

Знаходилися крім того при чоловічих похованнях точильні бруси з твердого сірого пісковцю, в формі квадратової або простокутної в перекрої призми, що трохи звужується до одного кінця. В ширшому кінці дірка для привязування бруска до паса. Череп'яний посуд при чоловічих похованнях зустрічається також рідше, ніж при жіночих.

Жіночі поховання далеко багачші ремanентом. В залишках городища панував червоноглиняний посуд. В некрополі ж при похованнях траплявся виключно с і р о г л и н я н и й м і с ц е в и й п о с у д, який завжди знаходився біля голови. Найбільш зустрічалися глеки з вухами, рідше миски, біля дитячих поховань - дрібний посуд. При одному похованні було знайдено невеличкий сіроглиняний посуд в формі кухля або широкогорлого глека з канелірованими пасами та вухом у вигляді звіря. При одному похованні прекрасної цілости великий глек, заввишки 48 см. На перегині вуха - круглий наліп для великого пальця. Глек вкритий поганим чорним лаком,який краще зберігся на горлі. Другий глек такого ж типу - меньшого розміру. Третій глек того

ж типу з попередніх випадкових знахідок - знаходився в Ростовському Музеї. Відносно рідку форму репрезентував невеличкий посуд у вигляді широкої мисочки на високій ножці - очевидна репродукція античної форми. В звалці було піднято фрагменти чорного вуха у вигляді скручених жгутом прутиків. Ці вуха належать глекам з широким сфероїдним тулубом вузьким високим горлом та піднятим угору довгим носиком. Такий глек цілий, а інші тіеї ж форми, лише з вухом у вигляді звіряти,- знаходилися в Ростовському музеї, обидва із випадкових знахідок з Н.Гниловського некрополя. Ця форма - типова для північно-кавказької культури, де вже держиться аж до нашого часу. Також типова для культури "салтівської"на Слобожанщині, та її варіянту - "канцірської" на Надпоріжі. Один невеличкий посуд кулевидної форми при похованні, містив в собі ріжне зерно, що потліло від часу, та залишки борошна. Серед зерен - гречка, конопля, ширица та інші. /3/ При одному похованні знайдено кругле чорнолощене блюдо з круто піднятим краєм та поземо одігнутим бортом. діям. блюда - 26 см. Внутрішня поверхня блюда орнаментована круглим пасом, виконаним дрібними відтисками штампа - техніка під впливом античної. Уламки того ж типу блюд, знаходилися в культурних шарах селища. При одному похованні зустрівся мініятюрний посуд, височиною 6,1 см., та діаметром в найширшій частині - 4,6 см., у формі та з пропорціями великого глека. Тип посуда близький до пізньо скитських глеків з широко розгорнутим горлом та косою насічкою по вінцю. Такі самі великі глеки я знаходив в пізньо-скитському некрополю біля Біглицької Коси,кінця 3-го ст. до н.д. Цей мініятюрний посуд не може мати ніякого практичного уживання та уявляє собою модель великого посуду, виготовлений спеціяльно для поховання, або дитячу забавку. З керамічних виробів інших типів - звичайні в похованнях глиняні пряселка того ж типу, що й в селищі. Червоноглиняний посуд імпортного типу ні одного разу в некрополі не був знайдений. Цікавий факт безумовно повязаний з ідеологією та звичаями осілих сарматів.

Рідко зустрічався м і д я н и й п о с у д . В Ростовському Музеї знаходилися дві мідяних каструлі з держаками. На одній з них знаходилося клейно, відтиснуте у вигляді напису з 10 латинських літер. Підчас розвідки 1939 р. з поруйнованого поховання було здобуто мідяну миску діяметром 21,4 см. та височиною 9,8 см. Миска має правильну форму півкулі, вінце уявляє собою потовщення у вигляді прута. Мідяна каструля, типу Н.Гниловських, знаходилася також в Ростовському музеї з могили розкопаної біля ст.Мелеховської. На останній знаходився напис,вирізаний великими грецькими літерами в 2 стрічки,на пласкому держаку. Ця каструля знаходилася також при сарматському похованні.

Також рідко зустрічався ш к л я н и й п о с у д . Але тут треба брати наувагу дрібні розміри посуду, його малу примітність,як порівняти до більших річей залізних та черепяних, через що значна кількість дрібного шкляного посуду була побита підчас руйнації поховань карьером, та викидалася непоміченою. За 2 роки спостережень було мною константовано 3 випадки. Перший раз при відносно найбільш багатому з відомих мені жіночому похованні з некрополі. На жаль я не бачив того поховання in situ , але судячи по переказу грабарів,уподовж кістяка з його східнього боку стояло уряд 4 черепяних посуда та один шкляний. Останній уявляє собою дуже гарний, прекрасної цілости посуд з простим поземим держаком, із світлозеленуватого скла, в багатьох місцях вкритий патиною у вигляді перлямутровоїірізації. Посуд в формі правильної півкулі, з піддоном під основою та поземим вінцем по верхньому краю. Височина 68 мм., діям.вінця - 110 мм.,піддона - 56 мм. держак плаский, притулений до вінця в один поземий рівень з ним. Держак поширяється до посуда, звужується в середині та знову трохи поширюється до кінця. Посуд в плані ніби повторює форму античного круглого люстерка з держаком. Шкляного посуду в варварських похованнях

римського часу, особливо в готських полях поховань на Наддніпрівї - відомо чималo. Але то виключно уламки та скалки від посуду - цілі ж екземпляри - надзвичайно рідкі. Так навіть в Ермітажі мені був відомий лише один цілий посуд такого типу з сарматського поховання на Кубані, але й цей останній далеко не мав того вигляду, що Гниловська філіжанка, завдяки її гармонійній формі, тонкому виробу та блискучій ірізації.

2-й посуд також з поруйнованого поховання. Шкляний темнозелений алябастер звичайної форми, 15 см. заввишки. Посуд був заповнений майже до самого вінця, темним, чорно-бурим згустком. Скалки тієї річевини на вогні тліють та дають пахучий димок. Очевидно той згусток створився з благовонної олії і поставлений був при похованні, повний своїм звичайним змістом.

3-й посуд - уламок горла маленького алябастра, майже білого скла, тонкого виробу. Підібраний в купі землі у той мент, як блиснув на сонці. Таких маленьких шматочків скла могло бути вивезено та викинуто безліч, бо помітити таку дрібницю можна було лише випадково. Грабарі ж, обтяжені важкою працею, взагалі на постійні знахідки не звертали уваги.

Найбільш численними при жіночих похованнях були всякі прикраси. З них - намиста, пацьорки, мідні фібули, люстерка, бранзолети та кільця.

Н а м и с т а найбільш типові-халцедонові, завжди чималого розміру, правильної сфероїдної, трохи здушеної з полюсів, форми, звичайно з діяметром 3 см., вис. - 2 см. Намиста мають скрізну свердлину трохи конічної форми. Намиста ці низками рідко зустрічаються, більше по 1-2.

Намиста з бурштину мають форму плаского овалу із свердлиною по подовжній вісі. Розмір - ріжний, очевидячки визначався шматками бурштину, з яких робилися намиста. Найбільше зустрічалися чималого розміру 2,8 х 4 см., найдрібніші малі - 4 х 8 мм.

Найбільш численними, ріжноманітними з боку форми, барв та орнаментації - були намиста з кольорового скла та смальти. З шкляних виробів характерні дуже дрібні, иноді в формі цілиндра, пацьорки. Очевидячки вони робилися в той спосіб, що тоненька дудочка кольорового скла, розрізалася на рівні шматочки. Серед цього "стеклярусу" панує темно - синя, майже чорна фарба. Пацьорки цього типу зустрічалися і в розкопах сарматських могил на Середньому Доні та Надволжжі, де вони особливо численні. Там можна було дослідити їхнє майже постійне знаходження біля кісток запястя. Очевидно цими пацьорками обшивалися обшлаги рукавів. Рівночасно з тим зустрічалися й правдиві дрібні намиста сфероїдної або плаской форми, иноді інкрустовані білими подовжними смужками, вужчими до кінців. Розмір такого намиста 2 х 2 мм., та до 2 х 4 мм. Інкрустовані намиста траплялися часто, ріжного розміру, форми та кольору. Було зібрано цілу низку своєрідного намиста в формі майже куба, 10 х 13 мм. По бронзовому фону білі, тонші до кінців смужки, розташовані ялинкою. Такий же орнамент і на сфероїдному намисті і на овальному темносиньому. Характерні великі кулевидні намистини, сформовані зі спірально скручених грубих скляних прутиків, які чергувалися з такими ж пофарбованими з шкляної пасти. Пофарбовані прутики від часу викришились, через що спиральна побудова поверхні зробилася ребристою. Зустрічалися намиста подовгастої форми, вужчі до кінців, круглі в перекрої, звичайно темносинього кольору, або

Схематичний план археолоґічних пам'яток біля станиці Н. Гниловської.

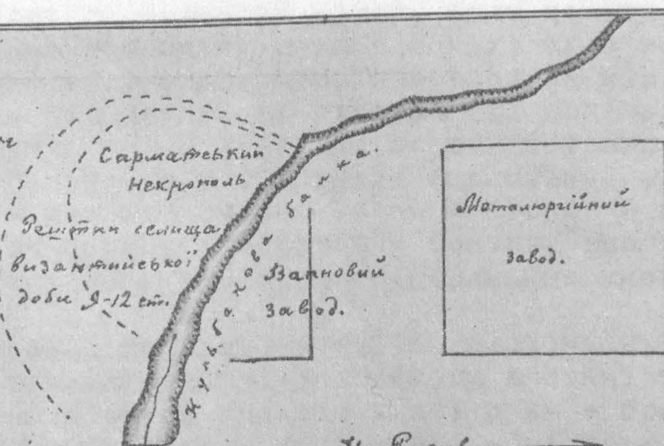

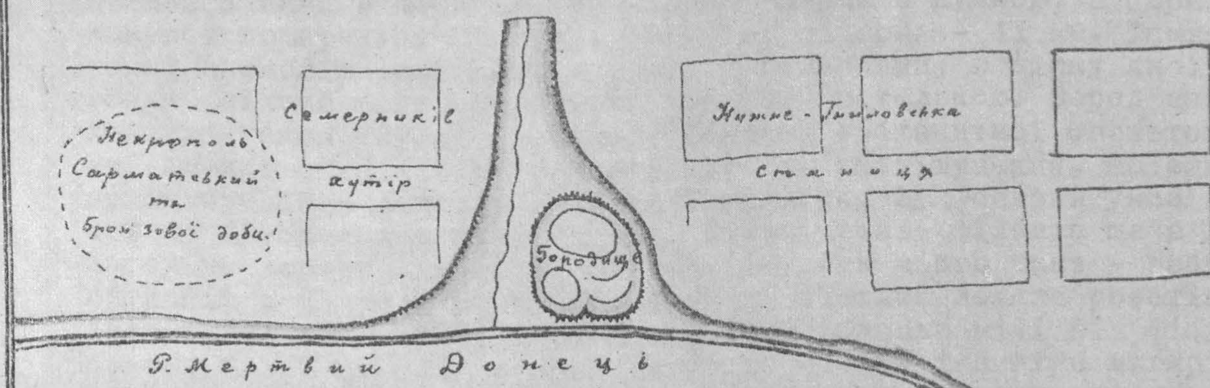

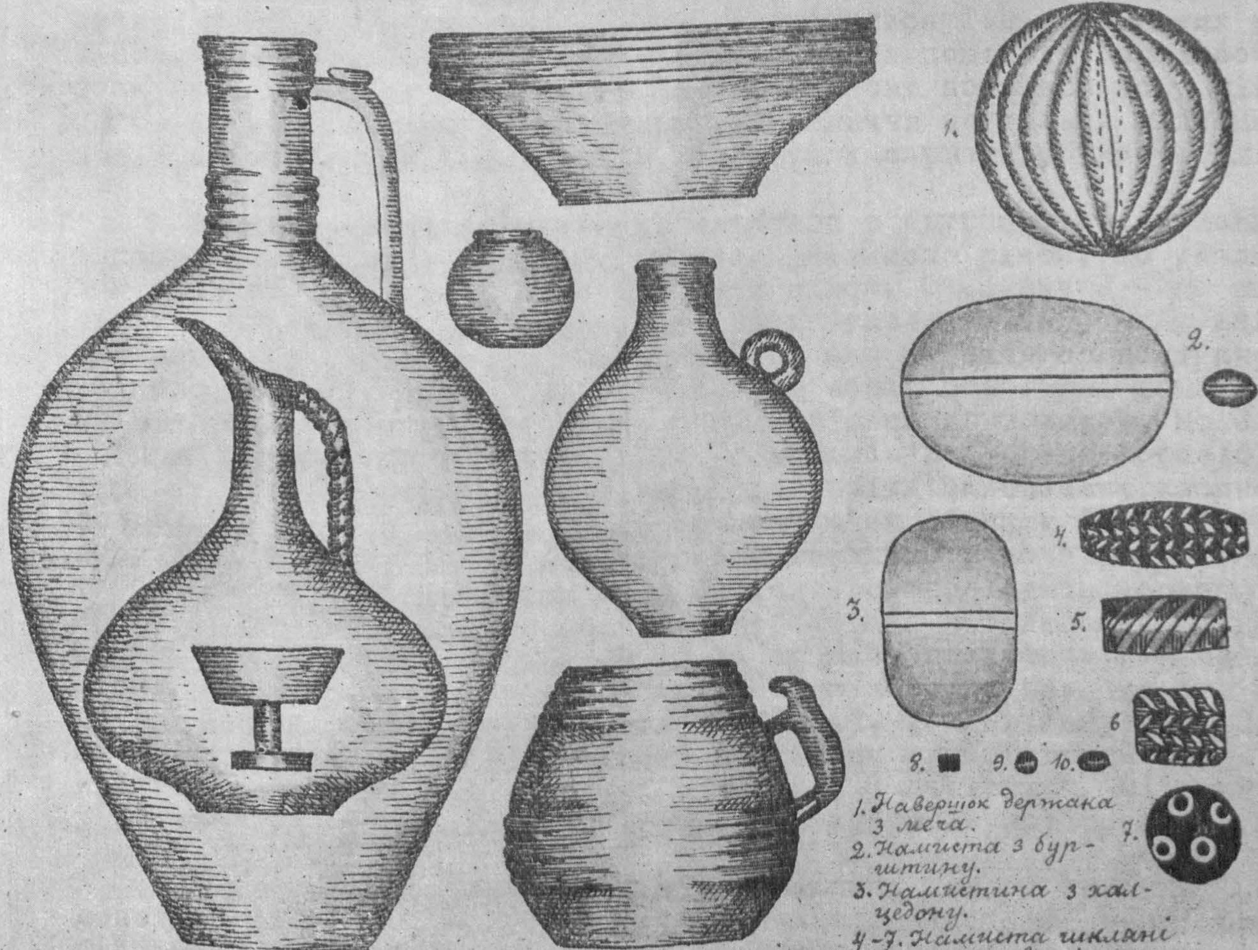

Сіро та чорноглиняний посуд місцевого виробу.
Мірило 1:4.

ще не була доведена до поверхні піску, було помітно дві невеличкі темні плями. Підчас розчистки першої з них, було виявлено дитяче поховання, від якого збереглася горішня частина кістяку, долішня вже раніше пішла десь під кручу. На глибині від зональної поверхні 2 мтр. лежав кістяк дівчини років коло 10, на спині у випростаному стані, головою на захід. На грудях - 2 великих намистини. Одна - звичайна халцедонова, друга - шкляна, темна. Разом з бусами - маленьке мідне відерце, циліндричної форми, з обручем у основи. Височінь відерця - 13 мм. Коло кісток черепа - невеличка сіроглиняна миска звичайної форми.

Друге поховання по лінії кручі на південь від першого на 15 мтр Тут виявився на тій же глибині і в такому ж стані кістяк дівчинки між 1-2 роками. На кістках запястя лівої руки - бранзолетка з мідного дроту діям. 4 см., між суглобами пальців - мідне кільце. На грудях - велика бусина з бурштину та мідне відерце з дужкою, в формі стятого конуса, поширенням до долу. Височінь відерця - 11 мм. Тамже халцедоновий дармовіс зроблений з великої намистини, в дірку якої всаджено тонкий мідний дріт, скручений знадвору петелькою. Серед цих речей знаходився також амулет у вигляді фалюса, з блакитної Єгипетської смальти. Амулет складається з пентельки для підвішування, що зливається з орнаментованою основою в вигляді манжета. Від основи униз іде реалістичне виображення фалюса. Одна бічна деталь відбита ще в давні часи. Загальна довжина амулета - 22 мм. Амулети цього типа - добре відомі в античній культурі. На правій ключиці кістяка лежала розстібнута фібула звичайного типу, довжиною 4,3 см. Окисью міді від фібули пофарбовано ключицю. Біля голови знадвору - 2 шматки дуже мягкої, тонко структурної крейди. Спеціяльно приготована, можливо шляхом перепалу дуже мягка, добірна крейда, очевидячки вживалася для набілювання обличчя. Такі ж самі шматки крейди зустрічалися і в похованнях дорослих жінок. Можливо, що з розмальованням обличчя пов'язується і рожева порошкувата маса, яку було знайдено при одному поруйнованому жіночому похованні. На звичай розмальовування обличчя не тільки жінками а й чоловіками у варварських народів, зокрема у сарматів, указує Пліній.

В цих дитячих похованнях, особливо в другому, має надзвичайний інтерес захований з малими дівчатками навмисне річей, що уявляють собою атрібути дорослих, саме замужніх жінок. Очевидячки - це вираз стадіяльно властивого народам всього світу уявлення та обряду ініціяції, при якому смерть дівчини розглядається яко перехід до наступної стате-вікової стадії, тобто шлюбу. Через те обряд поховання померлої дівчини відправляється яко її шлюб, з відповідною символикою. Моделі відер в формі дармовісів в даному разі - символізують працю дорослої жінки. Зараз у осетин на Північному Кавказі, навіть маленькому хлопцеві не дозволяється не тільки носити, а також хочби підняти з землі будь яку посудину. Бо ношення води єсть праця виключно жіноча. Великі фібули, та одинокі екземпляри великих намистин - символізують убрання та прикраси замужньої жінки, також як і крейда для набілювання обличчя. Фалічний амулет -ворожба та символіка на многоплідність,яка на відповідній стадії людського розвитку,для замужньої жінки - грала вирішальну ролю. Досить згадати приклади з Біблії. Подібні амулети одягалися на жінку підчас її виходу заміж. Між іншим вищезгаданий обряд ініціяції - похорон дівчини в формі вінчання, задержався й на Україні ще у 19 сторіччі і описаний в українській художній літературі. /5/

Ці два дитячі поховання, що збереглися хоч на половину, що їх довелося дослідити,як і посуд з зерном та деякі інші знахідки,дають цікавий та рідкий матеріял до релігійних уявлень та культів сарматських племін, що досі нам були невідомі.

Дальшими памятками Н.Гниловської групи, єсть залишки поселень від візантійського часу,в тому числі словянського. Опис цих памяток буде уміщений в наступних студіях.

З вищенаведених знахідок на Н.Гниловському некрополі, що було їх зібрано лише за короткі та нечасті відвідування карьєрів та невеличкі досліди там переведені, видко оскільки матеріяли некрополів,як і взагалі, більш численні, кращої цілості та мають инакший добір,ніж матеріяли тієї ж культури з поселення. Але ж і матеріяли селища,при всьому їх непоказовому вигляді, дають найважнійші вказівки що до характеру та вигляду самого селища, господарства, виробництва та побуту самих мешканців. Отже разом ці дві категорії матеріялів, одні так би мовити святочні та ідеологічні, другі буденні та робочі,доповнюють одна одну,та дають змогу повніше реконструвати сарматський період в нашій історії, досить важний, проте зовсім не вивчений.

Будівництво селища. Будівельні залишки, разом з кухонними покидьками, складають собою основну масу культурних покладів сарматського поселення. Велика кількість камня-дикуна,иноді обтесаного - залишки очагів та мурів. Шари горілого, рідше зотлівшого очерету, велика кількість уламків обпаленої підчас пожеж глиняної обмазки стін, з відтисками або цілими стеблами очерету, мазані доліви, завтовшки до 10 см., рештки обгорілих стовпців діаметром до 6 см. Коничні ями обпалені всередині, господарчого призначення та печі особливого типу. Такі археологічні матеріяли маємо для реконструкції сарматського укріпленого торговельно-промислового поселення перших сторіч нової доби. Багато до цих матеріялів додають також вислідн робіт А.Міллера на Кобяковому городищі в р.р.1923-27. На підставі всіх цих даних, Н.Гниловське селище,як типове для цілої низки таких же селищ того ж часу, пов"язаних з Танаісом, поки що можна реконструювати, не виходячи за межі визначені фактичним матеріялом та найближчими аналогіями, в слідуючому вигляді.

При впаді балки Кульбакової в долину р.М.Дінця, лівий високий берег балки уявляв собою високу кручу в формі рога, або миска. Той мисок був відокремлений від суходолу викопаною людьми глибокою та широкою виїмкою. В такий спосіб містина, влучна від природи для захисту,була ще більш пристосована на фортецю. На пласкій верховині гори, також штучно зрівняній було побудовано твердиню,яка складалася з високого земляного валу обведеного зовні глибоким ровом. Фортеця мала правильну форму квадрата, в чому видко вже вплив грецької культури. По аналогії з іншими укріпленнями, та виходячи з площі верховини гори, треба думати, що бік твердині мав до 150 мтр. довжини. Кам"яних мурів на валах очевидячки не було і можна думати, що замісць них, як і по козачих станицях Пониззя Дону,аж до кінця 18 ст., стояли тури. Тури робилися в той спосіб, що на валу ставилися рівнобіжно два ряди тинів, плетених з верболозу. Сутички між тинами засипалися та забивалися землею. Фортеця мала один вихід - браму, що виходила на південь, до річки. Від брами до ріки вів шлях-прокопаний в горі положистий узвіз. В цьому невеличкому акрополі осередковою частиною була площа-майдан, на якому відбувалися народні зібрання, культові відправи, та торгівля під час приїзду купців. Навкруги майдану находилося кілька камяних будівель. Ті будівлі мали простокутну форму і були складені з каменю-дикуну, на глині, що для цього круто місилась та формувалася у вигляді круглих, грубих млинців. Після складення стін, глиною ж забивались прозори між каменем, тоді вони обмазувалися знадвору і з середини. Для більшої міцності ріжки кам"яниць складалися з плаского, тесаного по двох ребрах під простим кутом - каменю. Така будівля конструктивно відбивала принціп будівництва звичайних куренів, в яких стіни робилися з очерету обмазаного глиною, а по ріжках ставилися дерев'яні стовпи. Цей принцип зберегався, між іншим, і в українському народньому будівництві аж до наших часів, і всі хати роблені з

хмизу або рештовання мали по ріжках стовпи, що звалися "сохи"./7/ Описані вище кам"яниці в акрополі були вкриті плаского грецькою черепицею, причому дах був положистий. Судячи по канавах від фундаментів в Танаїтському акрополі, кам"яниці були невеликі, рідко перебільшуючи розміри 4 х 6 мтр. Кам"яниці ті мали громадське призначення - культотове, урядове, можливо господарське, яко склепи до зброї, або якогось краму. В акрополі ж проживали: князь-архонт селища, могло бути ще й найбільш заможний елемент населення та вищі урядовці. Сюди,в акропіль збігалося все населення містечка, підчас небезпеки.

Схили гори, особливо південний та північний, були незвичайно густо вкриті хатками, що тулилися аж під самі стіни акрополю. В тих хатках проживала вся маса населення. То були переважно невеличкі курені, з площею до 3 х 4 мтр. Долівка куренів була глинобитна, час від часу підмазувалась, через те доходила грубіні більш 10 см. По ріжках куреня були закопані дерев"яні стовпці, діяметром до 10 см. Стіни складалися з шару очерету, поставленого сторч від стовпа до стовпа. Очерет був густо обмазаний глиною знадвору і зсередини. Зі сторч поставленого очерету і зараз робляться в станиці огорожі між садибами, та тимчасові курені по місцях рибальства в гирлах. Порівнюючи до цих споруд, треба думати, що стіни сарматських куренів були пересічно 1,5 мтр. заввишки. Також зустрічалися курені, в яких стіни були плетені з верболозу. Стелі в курені не було. Стріха на курені була з очерету, у вигляді високого конуса. Посередині хати знаходився очаг - кабиця складена з каменю-дикуну. Печей з димарем - ще не було і димвиходив у двері. В куті куреня була виконана яма конічної форми, глибиною 1 мтр., горло якої засувалося зверху пласким каменем. Яма була обмазана глиною та випалена в середині і в ній держали збіжжя, або рибу солену, або сушену. Цього типу ями обов"язкові по всіх селищах і пізнішого візантійського часу, коли вони бувають і більшого розміру, до 2 мтр. у глиб. В грецьких селах по Калміюсу такі ями господарчого призначення, держалися аж до нашого часу. Досить рідко, але зустрічалися будівлі й круглого плану. А.Міллер знайшовзалишки круглого житла, поруч з простокутними, в сарматському селищі Кобякова городища /8/. П.Шульц досліджував рештки круглого житла діям.3,9 мтр. на сарматському городищі Кара-Тюбе біля Евпаторії./9/. Сарматське кругле шатро зображено на настінній росписі в катакомбній могилі Анфестерія в Керчі./10/ Відтак можемо сказати, що сармати кочові, що жили в круглих шатрах, переходячи до хліборобства та осілого життя, під впливом грецької культури та нових умов виробництва, переходили разом з тим до простокутних будівель, але й круглі, в якості рудиментів, держалися в невеликій кількості, та потроху зникали. Звертаючися в цьому питанні до етнографії,знаходимо круглі будівлі плетені з верболозу,у абхазів, у осетин на Північному Кавказі, та у донських козаків. Але ті будівлі вже ніколи не бувають житловими, лише господарчого призначення. Відтак можна думати, що і в осілих сарматів, тим разом і в Н.Гниловському селищі, круглі будівлі були господарчими спорудами. Наявність же господарчих будівель на селищі - не підлягає сумніву, бо зустрічаємо в його культурних шарах тяжкі та великі камяні зернотерки, жорна, тягарі від сіток то що. Завдяки дуже малим розмірам житлових споруд - все це господарче знаряддя переховувалося в спеціяльних приміщеннях. Там були і дерев"яні плуги, ткацькі верстати, висіли сітки - то що. Як буде визнана наявність свійських свиней, то останні могли також водитися лише в умовах котухового їх утримання.

Знадвору ж, зовні куренів, знаходилися своєрідні печі, викопані в землі, в формі груші. Такі печі знаходилися в Н.Гниловському селищі, як і в Кобяковому. А.Міллер довів, що ті печі правили для печіння хліба, і зараз таки ж самі печі "тондр" вживаються в осе-

тин. В такій печі-ямі розкладається багаття і як вже дуже розпечуться її стінки, до них притуляють млинці, розкачані з круто замішаного тіста. Такий хліб у осетин робиться з кукурудзяного борошна і зветься "чурек", у грузин з пшеничного і зветься "лаваш". Сармати робили свої "чуреки" з просяного борошна, з якого і зараз печуть хліб по деяких місцях Дагестану.

Будівлі в селищі, за обмеженністю площі по схилах гори,та прагненням приблизитися до стін укріплення, були розташовані дуже тісно і без ніякого ладу. Вулиць не було, лише вузенькі стежки поміж будівлями. Такі розкидані но підвищеннях хати, без ніякої орієнтації та огорожі, можна побачити зараз но донських станицях, розташованих на піскуватих кучугурах.

На північ від селища, на яких 300 мтр., в тій же Кульбаковій балці, знаходиться велика криниця, з чудовою холодною водою. Штучне освітлення було досить розвинене в селищі, за що свідчить велика кількість каганців. Завдяки загальнимумовам, в селищі нерідко траплялися пожежі, від яких селище вигорало до тла. За це свідчать цілі горілі шари будівельних та культурних залишків у відслоненнях селища. Але завдяки простоті будівель та невеликій кількості потрібного матеріялу, селище швидко відбудовувалося на тому ж самому місці, до наступної пожежі.

Г о с п о д а р ч и й і н в е н т а р с е л и щ а - велика сила посуду імпортного та місцевого виробу /в Танаісі/, каганці, ткацькі верстати, та веретена, кам"яні жорна та зернотерки, на яких обрушували просо. А.Міллер при одному похованні в Н.Гниловському некрополі знайшов залізний серп. Від знарядь до оранки землі - не лишилося залишків, які б повинні були лишитися, як би те знаряддя мало металеві частини. Зважуючи також на рідкість та цінність заліза, А.Міллер гадав, що сармати вживали дерев'яного плуга. Сіялася пшениця на вивіз, та більша частина проса про себе, що уявляло собою національну сарматську страву. Культивувалися також гречка та щириця. За першу думали досі, що її було перевезено до Европи лише після відкриття Америки. Тепер бачимо, що сармати принесли гречку, очевидячки із Середньої Азії до українських степів, далеко раніше. Що до щириці, то вона і зараз використовується в якості хлібної рослини, в Індії.

Тканини ткалися так з вовни,як і з посконі. Насіння коноплі дикої та культурної, майже не відріжняються, як і самі рослини,через те не можемо твердити чи сіяли сармати коноплю, чи ні. Але дикої було стільки, що її мабуть повністю вистарчало на господарчі потреби. З конопляного прядива прялися та сукалися у великій кількості, потрібне до рибальського сіткового приладдя,- нитки, пасми, пожилина, шворки, шнури і т.п.

Рибальство грало чималу ролю в господарстві і рибу ловили не тільки для власного вжитку, але й на експорт, за що згадують і античні письменники. Рибалили в основному сітками нерухомими,що ними перетинали Дінець на ніч, та волокушами,які тягали у день. Дуже велику рибину били дротиками.

Значну ролю в господарстві грало також тваринництво,яке мало також з якійсь мірі товаровий характер. Перше місце в гурті належало вівцям, далікоровам та волам, ще далі - коням, на останньому місці - пси, яких була дуже велика сила, але роля - допомогова. Зі шкір робили одяг та взуття, з вовни - тканини, з молока - сир та кумис.

Завдяки господарству, в якому основні галузі полеводства,скотар-

ства та рибальства було розвинено до товарового ступеня, полювання не грало значної ролі, лише допомічного, натурального господарства для власного вжитку. Полювали за допомогою стріл, дротиків та псів, здебільшого на диких свиней, численні табуни яких ховалися по неоглядних очеретах та блуквах донських гирл. Полювали й по степах на диких коней-тарпанів, сайгаків та й дудаків, кістки яких також знайдено в покладах селища.

Що до антропологичного складу, то в цьому відношенню сармати були типовими індо-іранцями і найбільш скидалися на теперішніх курдів або індусів, нащадків брахманів. Середнього зросту, крем"язні, з великим орлячим носом, вони мали маленькі китиці рук, через що їхня ручна зброя - гинджали, як і в стародавніх індусів, відбивається остільки малим держаком, що на ньому не вміщається ркуа сучасного европейця. Дикий вигляд надавали сарматам штучно-деформовані з малих літ голови, що мали форму високого конуса з заокругленою верховиною, або висувалися в надзвичайний спосіб навскоси назад та вгору. Деформовані сарматські черепи відомі з Північного Кавказу та Криму. У Надволзьких сарматів-кочовиків цей звичай мав велике розповсюдження в 3-4 ст.ст. н.д. і тамошні дослідники П.Риков та П.Рау, серед знайдених в могилах кістяків налічують від 50-70% деформованих черепів. Такий же відсоток деформованих черепів виявився і в наших дослідах на Середньому Дону /11/. Серед осілих сарматів Пониз"я Дону цей звичай очевидно виводився. Через погану цілість кісток Н.Гниловського некрополя, немаємо звідти цілих черепів, як і з некрополів інших поселень, лише деякі відомості за розкопи могил біля городищ, які могли належати і кочовим сарматам. В розкопах П.Леонтьєва могильного некрополя біля Танаїсу, з 4-х цілих черепів, один був деформований. Другий деформований череп було знайдено в могилі біля Морського Чулека, поруйнованій підчас переведення тут залізниці. Третій - з розкопів могил П.Криловим біля сл.Ильїнки. Підчас будівлі великого мосту, через Дон, у березі на терені м.Ростова, біля Темерницького городища, були поруйновані поховання, серед яких знайшлося 2 деформованих черепи, які потрапили аж до Парижу. Маються також відомості про знахідку деформованого черепу на Кобяковому городищі. Наприкінці треба згадати ще деформований череп з могили біля ст.Мелеховської, що єдиний зо всіх має науковий опис /12/. /Відомі ще деформовані черепи, знахідок на Нижньому Доні, ранне-бронзової доби, які я тут не навожу./

Убрання сарматських жінок, як то можна думати, складалося в основному з довгої сорочки з простою розпіркою пазухи, на правому плечі, що запиналася фібулою. Сорочка оздоблена вишиванками, обшлага обшиті пацьорками. На шиї - намисто з амулетами та люстерко на шнурку, на руках мідні бранзолети та кільця.

Чоловічий одяг складався з сорочки, зверх якої одягалася коротка куртка підперезана ремінним пасом. На пасі висіли - точильний брус, кресало та кремінь в міхурку. На ногах - довгі штани заправлені унизу в коротенькі чобітки без підошви, перетягнуті ремінцем навкруги біля шиколотки. На плечі накидався короткий плащ-опанча, шо застібався на правому плечі фібулою. На голові - шлик округло-конічної форми. Деякі частини цього одягу цілком збереглися в горах Кавказу. В повному бойовому убранні-сармат сидів на коні в сідлі з стременами, що давало кращі умови для бою з коня. Довгий меч - до 1 мтр., щоб рубати ним з коня, довгий великий спис, на якому бойове залізне вістря сягало до 40 см. В руці - тримав нагайку. На себе одягав панцир-сорочку на яку були нашиті рядками, на зразок риб'ячої луски, платівки з заліза або вирізані з рога. На голові - залізний шолом, в формі шлика.

Влітку ясним ранком, з верховини гори, розгортається величезний краєвид на донськ, гирла та займища. З Дону та Донцю встає туман та поступово вкриває перламутровим серпанком усю містину. З тісї мряки на горі знову підводяться угору високі вали з турами старого городища. Вся гора обгортається димом, який валить у відчинені двері сотень курінів, що притулились но схилах до самого верху. Іржання коней, гавкання сотень псів, мичання череди та мекання овець,змішуються з людськими криками в одну симфонію. Жінки в супроводі дітей та собак, з амфорами наплечах, йдуть до криниці, інші повертаючись підіймаються стежками угору. Біля куренів жінки на зернотерках шеретують просо,перетирають його на борошно на ручних жорнах, місять тісто та печуть коржі-чуреки. Старші прядуть наверетенах та ткуть на верстатах. Чоловіки на річці тягнуть волокушу та трусять сітки, пересуваючись на довбаних човнах. По степу під охороною пастухів, чабанів та величезних вівчарок пасуться табуни коней, череди худоби та отари овець. х/ повній зброї, скачуть навкруги табунів, виїздять на могили та пильно вдивляються в далекий обрій степу.

Під той час по Дінцю знизу до селища підпливають тріери з крамом. Щогла на них увішані рядками амфор. На беріг виходять танаітські купці - більш заможні та культурні, ніж мешканці селища. Їхні невільники виносять крам з триер на беріг та навантажують на мажі з 2-ма високими суцільними колесами. Мажі з крамом, запряжені волами,із скрипом підіймаються по узвозу до акрополя. Приїзд купців - визначна подія,що викликає в селищі сенсацію. На майдан збігається вся відповідальна частина населення. Починається обмінна торгівля. Посуд, намиста,бронзові прикраси, вино, масло - йдуть за пшеницю, рибу та шкіри. По закінченні торгу - відбувається гулянка. Купців вітає та частує архонт зі своїми ближніми.

Сонце підводиться вище, туман трухлявіє, Замість старого сарматського городка виникає козача станиця в її теперешньому вигляді. Навіть непогані будівлі - вже 30 літ неремонтовані, усі обідрані, частково розвалені, або з забитими вікнами. Немає ні табунів коней, ні отар овець. Населення - лише самі жінки та діти. В лахміттях, здичавілі та злобні, в наслідок постійних злиднів та недоїдання. Вже й сам старий прастарий мертвий Донець, що стільки бачив на своєму віку, не хоче дивитися на таке й справді всихає.

Такі то картини можна побачити ладним літнім ранком, сидючи на самому вершку гори над Дінцем, на місці колишнього сарматського городка.

П р и м і т к и :

1/ Б.ЛУНИН. "Археологические раскопки и разведки на Северном Кавказе в 1927 г." Р.н/Д., 1928, стр.12-13.

2/ П.РЫКОВ. "Сусловский Курганный могильник". Саратов,1925 г.; "Очерки по истории Нижнего Поволжья". Саратов, 1936; "Античный мир и Нижнее Поволжье". Нижнее Поволжье, Сар., 1924, № 6.

P.RAU."Hügelgräber Römischer Zeit an der unteren Volga".Pokrowsk, 1927.

"Die Hügelgräber römischer Zeit". Pokrowsk,1928.

М.МИЛЛЕР. "Работы Волго-Донской экспедиции Гос.Акад.Ист.Мат.Культ.в 1934 г." Археологические исследования в РСФСР. в 1934-36 г.г. Ин-т Ист. Мат.Культ. АН СССР. Л., 1941 г.

Н.ВЕСЕЛОВСКИЙ. "Курганы Кубанской Области в период римского владычества на Северном Кавказе".- "Труды XII Археологического С"езда в Харькове в 1902 г., т.I, стр.347, М.1905 г.

х/ Пропущено: Комонні-сармати, у

3/ М.МИЛЛЕР. "Сосуд с зерном в сарматском погребении". - "Древности". - "Записки Рост.Обл.Музея", II, Р.н/Д, 1941 г.
4/ П.РАУ. "Курганные погребения римского времени в Нижнем Поволжье". - "Известия Центр.Музея А. ССР немцев Поволжья". Вып.1-2, Покровск, 1927.
5/ К.ЧИРВАК. "Весілля мерців". Х., 1927 р.
Г.КВІТКА -ОСНОВ'ЯНЕНКО. Оповідання. "Маруся".
6/ А.МИЛЛЕР. "Краткий отчет о работах СевКав. экспед. Рос.Акад.Ист. Мат.Культ.в 1923 г." - "Известия Рос.Акад.Ист.Мат.Культ." т.IУ,Л. 1925 г.
"Краткий отчет о работах Сев Кав Экспед. Гос.Акад.Ист.Мат.Культ.в 1924-25 г.г." - "Сообшения Гос.Акад.Ист.Мат.Культ.", т.I,Л. 1926 г. "Археологические работы Сев Кав.Экспед.Гос.Акад.Ист.Мат.Культ. в 1926 г.г." - "Сообшения Гос.Акад.Ист.Мат.Культ." II, Л., 1929 г.
7/ М.МИЛЛЕР. "Очерк крестьянских построек в Приазовье". - Записки Рост.О-ва истории, древностей и природы". Т.I, Р.н/Д, 1912 г.
8/ А.МИЛЛЕР. Праця, указана в прим.6.
9/ П.ШУЛЬЦ. "О работах Евпаторійской экспедиции". - "Советская Археологія", III, Л., 1937 г.
10/ М.РОСТОВЦЕВ. "Античная декоративная живопись на юге России". Атлас, табл. L 6.
11/ Праці указані в прим.2.
12/ Не маючи можливості в межах статті дати повніший огляд знахідок деформованих сарматських черепів на Пониззі Дону та дискусії до цього питання, покликаюся на відповідну літературу:
П.ЛЕОНТЬЕВ. "Археологические разыскания на месте древнего Танаіса и в его окрестностях"- "Пропилей", IУ, стр.502, Москва, 1854 г.
Н.БОРИСЯК. " Несколько слов о новейших археологических находках в Харьковской и Екатеринославской губ." - "Труды III Археологическаго С"езда в Киеве в 1874 г.", т.I.
Д.АНУЧИН. "О древних искусственно-деформированных черепах, найденных в пределах России". - "Известия О-ва любителей естествознания", т.49, вып.4, М., 1887 г.
А.КРЫЛОВ. "Сообщение о раскопках у Ильинки".- "Антропологическая выставка". Москва, 1878 г., т.II.
Б.ДУНИН. "Археологические раскопки и разведки на Сев.Кавказе в 1927 г."- "Краеведение на Сев.Кав." Р.н/Д., 1928 г., № 1-2, стр.28.
К.ЯЦУТА. "Юго-Восток России в антропологическом отношении и пути его изучения". - "Юго-Восток России". Р.н/Д., 1924 г. № 7.
К.ЯЦУТА. "Об искуственно-дерформированных черепах на Юго-Востоке России". - "Известия Донск.Госуд.Универс.", Р.н/Д., 1925 г.кн.УІ.
К.ЯЦУТА. "Деформированный череп из кургана близь ст.Мелеховской". - "Советск.Краевед.в Аз.Черном.Крае". Р.н/Д.1935 г.№ 3, стр.65-72.
Л.АБАЗА. "Деформированный череп, найденный в курганном погребении около ст.Мелеховской". -"Бюллетень О-ва Анатомии и Антропологии при Сев.Кав.Гос.Университете", вып.2. Р.н/Д. 1929 г.
Л.АБАЗА. "Деформований череп, знайдений коло ст.Мелеховської Пів. Кавк.Краю р.1927." - "Антропологія", Київ, 1931 р.
Е.ЖИРОВ. "Об искусственной деформации головы". - "Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та Ист.Мат.Культ.АН. СССР.", М.-Л., 1940, вып.УІІІ, стр.81.

В цьому показнику не наведено відомостей про деформовані черепи з хут.Веселого та ст.Грушевської, бо ці черепи відносились до раннє-бронзової доби.

Проф.др.М.Міллер.

-----:::::-----

УКРАЇНА Й КРИМ У 1918 р.

До числа першорядних "окраїнних" питань української політики була справа Криму. Коли українські війська під проводом генерала Натієва разом з німецькими очищали Україну від большевицьких відділів, передові українські відділи перейшли Перекоп, заняли дуже важну з стратегічного погляду станцію Джанкой і посувались далі на Симферополь. Населення радісно вітало своє визволення від большевицького терору і до Київа вже виїхали делегації від населення північного Криму прохати про прилучення Кримського півострова до України. Але тут в німецькій політиці зайшла зміна. Українським військовим частинам наказано було командуючим німецькими військами ген.Кошем зупинитись,а скоро потому вони були примушені залишити Крим. За Україною залишилась тільки північна Таврія. Під охороною німців зібрався в Бахчисараї "Курултай" - татарський національний сойм під проводом молодого політика Сейдамета, але німці не допустили татар перебрати владу в Криму, а передали її представникам російського елементу, котрі й утворили краєве кримське правительство під проводом генерала Сулькевича. До цього правительства увійшли переважно колишні значні урядовці царської Росії: сенатор А.Ахматович /литовський татарин, магометанин/, колишній російський посол в Царьгороді Н.Чариков,граф Татіщев, Л.Фріман та инші. Осідком правительства зроблено Симферопіль.

Це правительство випустило 18.червня декларацію, де заявлялось, що генерал-лейтенант Сулькевич,по згоді з німецьким командуванням,бере на себе обовязок сформувати кримський уряд. "Краєве правительство Крима ставить собі задачею оберігати самостійність кримського півострова аж до виснення його міжнароднього становища і законність та порядок в краю". Оповіщалося дійсність усіх законів колишньої російської держави, виданих до 25 жовтня 1917 року. Всі урядовці мали присягти на вірність краєвому правительству. Установлялись міністерства для порядкування ріжними галузями життя краю. Оповіщалася повна свобода віроісповідання, головою ж православної церкви мав стати митрополіт Криму й Херсонесу по вибору Кримського собору й затвердженню патріархом московським; відновлялося в усій повноті право приватної власности; установлялося кримське підданство. Проголошуючи принцип повної свободи друку й зібрань, правительство заявляло,що з огляду на трівожний час воно мусить поки-що ці свободи обмежить,для чого установлювалася цензура преси. Далі правительство заявляло, що воно хоче приступити до формуваннякраєвої армії й морських частин для охорони порядку й зовнішніх границь і надіється дістати в своє розпорядження частину колишнього російського флоту в Севастополі. Обіцялося переведення реформи землеволодіння на основі парцеляції земельного фонду, що належав Селянському Банку, заснування вищої судової інституції в Криму. Установлено було краєвий прапор /ясно блакитний з гербом Херсонеса у верхнім куті біля древка/ й державний герб - герб колишньої Таврії.

В обширній декларації ані слова не було сказано про національні відносини, про права ріжних народностей так мішаного по своєму населенню Криму, тільки зазначено було, що в справі російського правопису, чи додержуватися старого правопису, чи прийняти новий - буде скликано конгрес учителів. Скоро виявилося, що члени кримського правительства дивляться на Крим як наінтегральну частину російської держави, котра тільки тимчасово живе самостійним життям, поки знову не відбудується "єдина-неділима Росія". Про якусь залежність від України,або прилучення до неї спочатку генерал Сулькевич і його міністри не хотіли й чути.

Але Україна не могла зріктися Криму. Не могла з цілого ряду причин: політичних - не бажаючи мати під рукою якийсь Пiемонт для відбудови единої-неділимої Росії; стратегічних - не можучи залишати невідомо в чиїх руках Севастополь - цю базу для українського флоту й ключ до панування на Чорному морі; з причин етнографічних: високий % українського населення в Криму; нарешті, чисто економічні умови так тісно вяжуть Крим з Україною, що він сам не може прожити без України. Як тільки німецьке командування зупинило похід українських військ на Симферополь, Гетьман, що саме тоді перейняв владу, звернувся до німецького правительства з нотою на ім"я посла Мума, в якій з"ясував велике значіння для України володіння Кримом і збереження в її руках чорноморського флота. Ось текст цієї ноти:

Панові Німецькому Послові на Україні
Баронові фон Мум.

Ексцеленціє!

Приймаючи на себе гідність Гетьмана України, я поставив собі завдання не тільки повернути порядок і спокій моїй батьківщині, Україні, але також допровадити її до як найбільшого економічного добробуту. Чесно і отверто цим шляхом прямуючи, я гадаю, що відбудова сильної в економічному відношенні, цілком незалежної Української Держави, як мені, так і моєму урядові, так само і для Німеччини є бажаною. Через те кожне зобов"язання, котре могло б ослабити економічне значіння повстаючої Української держави, перечило б згаданим спільним інтересам і завданням. Особливе значіння для відродження України полягає в справі установлення її кордонів, особливо південного, і таким чином, у володінню Кримом. Прилучення Криму мало б те значіння для Української Держави, що вона була б забезпечена продуктами першої необхідности, як сіль, тютюн, вино й садовина. Одного тільки тютюну діставала Україна з Криму що-річно для переробки на сто міліонів рублів. Володіння Кримом дало б також можливість зберегти в Україні багато грошей, організувавши нові й відбудувавши старі курорти. Опріч того, володіючи південним берегом Криму, Україна одержала б такі природні порти, як Севастополь і Теодосія. Без Криму Україна була б від Чорного моря відтята, бо вона могла б розпоряджати тільки одним портом у Миколаєві, бо Одеса давно вже перегружена. Таким чином, Україна без Криму стати сильною державою не могла б і особливо з економічного боку була б несильною. Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов"язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом. Тим більше, що було б з етнографічного боку неоправданим заснування планованої татарської держави, бо татари складають не більше 14% кримського населення.x/

Я маю думку, що проблема спокою між поодинокими державами не буде розв"язана і цією довголітньою війною і тому для Німеччини мало б найбільше значіння вже тепер створити таке становище, котре прив"язало б симпатії українського народу до Німеччини, Українську Державу зробило

x/ 21,1% населення в Евпаторійському повіті, 22% в Перекопському. Перепис 1897 року установив число українців у Криму на 65.000. Розуміється, в дійсності їх було більше, а тим паче в 1918 р. Див.: М.Кордуба, Територія і населення України, Відень, 1918. І.Кривченко. Збірник статистичних відомостей по народньому господарству України. Київ, 1920.

б міцним і вірним союзником Німецької Держави на завжди, не зважаючи на майбутні інтернаціональні комбінації.

З питанням прилучення Криму тісно звязане питання про Чорноморський флот. З військового погляду не має цей флот жадної цінности для Німеччини через застарілий його тип, для України і позбавлення її цього флоту було б болючим ударом, який би вразив почуття національної гордости цілого Українського народу. Я гадаю, що в цьому питанні як і в справі створення української армії, інтереси Української Держави відповідають намірам і цілям Німецької Держави.

Тому що я тільки з недавнього часу держу владу в своїх руках, звичайно, я не можу вимагати безмежної віри до себе і до нового уряду. Через це дозволяю собі використати цей випадок, щоб ще раз виразно заявити, що я вважаю необхідним для добра моєї батьківщини-України йти непохитно чесно і отверто рука в руку з Німеччиною і що я бачу в цій орієнтації міцну підставу для добробуту і для майбутнього розцвіту цілого українського народу. Ці кроки, які я і мій уряд мають намір зробити, доведуть непохитність мого переконання.

Мені стали відомі скарги і безпідставні чутки, які повстали під впливом на лівіших партій Німеччини, на погляди котрих вплинули неправдиві інформації і пропаганда українських соціялістичних партій, які дають цілком фальшиве освітлення зробленим мною заходам, котрі в дійсності мають на меті тільки добро українського народу.

Я підкреслюю ще раз, що я і мій уряд тільки для того взяли до своїх рук владу, щоб господарському й громадському життю забезпечити вільний розвиток під гарантією його політичних і громадських прав. Під цими гаслами перед вашими очима проходить наша праця і наші заходи будуть служити найкращим доказом прямих і чесних намірів моїх і мого Уряду.

Прошу вас при обговоренні питання про прилучення Криму до України ласкаво взяти наувагу все мною висловлене.

З найбільшою пошаною до Вас Гетьман всієї України

Київ, 10 травня 1918 р." Павло Скоропадський.

Трохи згодом з аналогічною нотою звернулося до німецького правительства українське міністерство закордонних справ, так само з"ясовуючи в ній вагу прилучення Криму до України. Нота ця була передана 30. травня 1918 р. німецькому послу в Києві барону Муму:

"Ваша Ексцеленціє! Маємо честь повідомити вас про те, що уряд Української Держави уважає конче потрібним, щоб кримський півострів увійшов у склад Української Держави.

Економічно, політично й етнографічно Крим тісно звязаний з життям населення України. Українська держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватися без злучення з Кримом. Правда, коли проголошено третій Універсал Української Народньої Республіки, там зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але перш усього Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшости, приєднаються пізніше. Через те в третім Універсалі не була зазначена ні Холмщина, ні частини курської, вороніжської губ., области донського війська, ні частини Бесарабщини. А між тим, тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України.

Так само думали і що-до Криму. Такий спосіб установлення кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народня Республіка розглядалася тільки яко федеративна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути також федеративною одиницею Росії й таким чином автори третього Універсалу розуміли, що звязку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежности, звязок з Кримом, яко федеративною одиницею, може увірватися цілком. І тому тепер, коли українське військо за допомогою дружнього нам німецького війська захопило Крим у свої руки, повстало питання про прилучення Криму до Української Держави.

При тім, стоючи на принципі самоозначення, не бажаючи нарушити волі населення, нарешті, розуміючи ріжні відміни в житті Криму, Український уряд уважає, що приєднання Криму може відбутися на автономних підставах, відповідно до чого проєкт має розробитися; знаючи настрої значної більшости населення Криму, маючи на увазі інтереси тої людности, та її стародавні звязки з Українським урядом, не маємо сумніву, що воля населення Криму може бути висловлена тільки за злукою з Україною.

Прийміть, Ваша Ексцеленціє, запевнення в цілковитій пошані та відданости. Управляючий міністерством закордонних справ Д. Дорошенко.

Українське правительство могло зовсім спокійно покликатись також і на волю населення Криму: не тільки українці, але й татари, караїми німці-колоністи стояли за злуку з Україною. Тільки росіяне, що тепер поробились кримськими самостійниками, мріяли про майбутню реставровану Росію і до цього часу хтіли зберегти самостійну кримську державу. Опинившись в ролі кримського правительства, російські політики й урядовці хтіли зовсім зігнорувати Українську державу і намагалися встановити безпосередні зносини з Берліном, куди було вислано графа Татищева.

Для піддержки української справи і української орієнтації в Криму, наше міністерство закордонних справ видавало кошти на піддержку трьох газет у Криму, які пропагували думку про потребу прилучення до Української Держави. Одну з цих газет вів Евген Ганейзер, відомий російсько-український письменник. Він кілька разів приїздив до Київа і через нього передавалися гроші на пресу. Так само субсидувалися міністерством українські громади в Криму і спеціяльно заснований "Комітет Степової України" - для ширення в Криму української орієнтації.

Правительство генерала Сулькевича почало боротися з "українською пропагандою", переслідуючи українофільські газети й українські громади, забороняючи приймати з України урядові телеграми українською мовою. Тоді українське правительство рішило вжити репресій. Рада Міністрів прийняла проєкт міністра закордонних справ про економічну блокаду Криму. Було проголошено в половині серпня "митну війну": спинено всякий товарний рух і морську комунікацію, пропускалися лиш продукти, призначені для німецьких залог у Криму. Наближався збір урожаю фруктів, який того року при неврожаю хліба на півострові випав дуже гарно. Кримські садоводи потрібували щельовок на ящики для фруктів, стружок, опилок для запаковки; все те звичайно привозилося з України. Але тепер довіз був спинений. Треба було також цукру для консервовання фруктів, дров для сушки - і всього цього теж не було. З другого боку населення потрібувало хліба, привоженого звичайно з Таврії. За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Урожай фруктів почав гнити без консервування, вивозити не було як. Становище садовників зробилося катастрофічним. Німці вже наперед закупили масу фруктів, свіжих і сушених, але тепер усе це гнило. Морем везти було неможна, бо ніякі кримські фрукти не виносять довгої перевозки морем і потім нової перегрузки

на залізниці. Німці звернулись до українського правительства,прохаючи зняти блокаду в інтересах кримського населення. Українське правительство відповіла, що Україна взяла на себе зобов"язання що-до постачання продуктів до Німеччини,але відносно Криму таких зобов"язань на себе вона не брала, поскільки Крим не входить в склад Української Держави; українське правительство готово пійти на зустріч тяжкому становищу кримської людности, але це залежить виключно від кримського краєвого правителства, яке досі ухилялося від порозуміння з Україною.

Тоді уряд генерала Сулькевича скапітулював. До Київа прийшла від нього телеграма, що він готовий на переговори про форму державного об"єднання з Україною. Йому відповіли,щоб прислав спеціяльну делегацію до Київа. Коли прийшла телеграма, що делегація виїздить, блокаду було знято.

В половині вересня прибула до Київа кримська делегація в особі: сенатора Ахматовича /яко голови/, Чарикова /міністр освіти/, Фрімана /міністр шляхів/ і Никифорова /міністр харчових справ/. Почалися офіціяльні переговори,в яких взяли участь з української сторони голова Ради Міністрів Ф.Лизогуб і міністр закордонних справ Д.Дорошенко.Німці прислали для присутности при переговорах свого уповноваженого принца Рейса. Але кримська делегація виявила дуже неустойчивий тон і всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною, говорила про права народів на самовизначення, про волю кримського населення і т.и. Тоді з українського боку було заявлено, що ми не визнаємо цю делегацію за компетентну виявляти волю і бажання кримського населення і жадаємо присилки представникіз від громадян головних народностей Криму. За тиждень прибули представники від татар,українців і німців-колоністів. Вони стояли далеко не на такій непримиримій позиції, як їх міністри. Після довгих і оживлених переговорів було досягнуто порозуміння і вироблено прелімінарні умови:

Крим діставав внутрішню автономію в складі Українськрї Держави, свій краєвий сойм, територіяльне військо, свою адміністрацію і статсекретаря в справах Криму в Раді Міністрів Української Держави.

Делегація вимовила собі,щоб ці умови були одвезені до Криму для обговорення й затвердження "Курултаєм" і з"їздом національних та громадських організацій Криму. Представники від населення в делегації нишком запевняли нас, що на цих з"їздах не буде серйозної опозиції проти злуки з Україною. Тим часом німці згодились передати Україні Чорноморський флот і в Севастополі на укріпленнях та на кількох торпедових та канонерських суднах замаяв український морський кармазиновий прапор. Це передвирішувало фактичну владу Української Держави над Кримом. Повстання проти Гетьмана й руїна України поклали кінець планам злучення Криму з Україною. /В і д Р е д а к ц і ї : Передрук з книжки проф. Д.Дорошенка: Історія України, 1917-23, т.II, Ужгород, 1930, стор.209-214/.

Проф.Дм.Дорошенко.

-----:::::-----

КРИМСЬКА АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА

/Некролог/

Людство має добру звичку згадувати про своїх померших членів і відмічувати їх пам'ять некрологами в пресі. Оскільки тотально-терористичним большевицьким режимом в СССР поширено практику винищування з індивідуумів на цілі народи, як доконано останнім часом над кримськими татарами, калмиками, німцями Поволжа, чеченцями, інгушами, карачаївцями,- то являється своєчасним увічнювати пам'ять загинувших від сталінської диктатури малих народів, відповідними некрологами. В першу чергу торкнемося трагічної долі найближчої до нас країни - Україно-Татарського Криму.

Кримське ханство - незалежна держава кримських татар, що існувала в Криму з ХІУ ст., - була ліквідована московськими завойователями в 1783 р., тобто, одночасно з втратою Україною своєї автономії в формі Гетьманщини. Основне населення цієї держави - татари, в наслідок московського панування протягом наступних півтора століть катастрофально скорчувалося, почасти через еміграцію його до одноплемінної і одновірної Туреччини, почасти винищувалося царською адміністрацією, почасти ж через процес винародовлення від несприятливих умовин життя. Так, перед першою світовою війною Кримські татари мали абсолютний показчик приросту населення всього 0,71%, а за станом письменности були на п'ятнадцятому місці серед народів кол. Російської Імперії.

В момент революції 1917 р. татари складали в Криму вже меншість, що заселювала переважно гірську частину півострова і його південне узбережжа. Північну частину - степову - Криму заселили українці-хлібороби, а кримські міста наповнювалися зайдами з московської адміністрації, війська та купецької верстви.

Після революції 1917 р., кримські татари сподівалися відновити своє незалежне існування. Тоді повернулося до Криму багато татар-емігрантів, а серед них такі видатні громадські діячі, як Челебієв-Челебіджан, Джафер-Сейдамет, Одабаш, проф. Чобанзаде та ін. Вони керували в березні 1917 р. першим Всеукраїнським Мусульманським Зїздом, а в літі того ж року організували татарську національну парттію - "Міллі-Фирка". Татари обрали свій парлямент - Курултай, свій уряд, дружній до уряду Укр.Нар.Республіки, організували національну армію, яка примушена була почати боротьбу з більшовиками. Але севастопільські більшовицькі частини розбили татарське військо і влада в Криму 18.1.1918 р. перейшла до Совєтів. Мілліфірковці продовжували війну з більшовиками і коли останні під натиском військ УНР і Германської Імперії втікли з України, - то мілліфірківці захопили і розстріляли 24.ІУ.1918 р. весь більшовицький Совнарком і Центральний Ісполнительний Комітет Тавриди, відновивши владу татарського національного уряду /Кабінет Сулькевича/. Не зважаючи на дальшу окупацію Криму російськими чорносотенними генералами, а потім знову в 1920 р. більшовиками, які вистрілювали населення /терорист-кат Бела-Кун/, - Міллі-Фірка зуміла зберігти свою організацію і вже за совєтської влади спромоглася через своїх членів оволодіти Наркомпросвітою Крима і просякнути в низку інших керівних совєтських установ. Голова Кримського ЦІК'а Велі Ібраїмов діяв за вказівками Міллі-Фирка, в інтересах татарського народу, аж до розстріла його в льосі ГПУ в 1927 р. одночасно з багатьма іншими патріотами-татарами. Один з мілліфирківців Озенбашли так формулював їх національно-визвольну ідею: "Для Туркестана, Киргізії, Башкирії, Татаристану, Кавказу й Криму повинен бу-

ти прийнятий принцип не клясової, а національної влади". /Богачов: "Міллі-Фирка", Симф. 1930, ст.84/.

За статистичним переписом 1939 р. "Кримська Автономна Советська Соціялістична Республіка" мала 1.126.824 душ населення обох статей. Татари в ній складали меншість, лише одну чверть людности, яка проте мешкала суцільною етнографічною масою. Не зважаючи на те, що відносну більшість населення Криму складали українці, а також всупереч геофізичним умовам сполучень, більшовики відокремили адміністративно Кримську АССР від України і тримали її весь час в складі Російської СФСР, для того, щоб відірвати від Української Нації цю її південну галузь і щоб перешкодити звязкам поміж українським і кримо-татарським народами. Большевики ставили собі явною метою русифікувати українське і татарське населення Криму, беручи на увагу виняткове геополітичне значення для Московсько-Советської імперії цього півострова. Так, в 1938-39 р. в 1223 школах учням, що були в Кримській АССР, татарською мовою навчалося лише 20% учнів в 29,3% школах; іншими мовами навчалося: 4,3% учнів в 4,7% школах, а російською мовою навчалися 74,1% учнів в 63,3 % шкіл. Притім в 8-10 клясах навчалося татарською мовою лише 10,2 дітей, іншими мовами - 1,2 %, російською ж - 85,5 %. /"Культурное строительство СССР", Москва, 1940 р. ст.75-77/. Багато татарів, зневірившися в своїй спроможності противитися російському асиміляційному насильству, почали набувати переконання, що "з російською мовою - будемо їсти хліб, з своєю - вже ні". Тому татарська молодь вперто боролася за свою освіту, бодай чужою, російською мовою. Якими труднощами було устелено шлях вищої освіти для татарської молоді, видно з того факту, що в Педагогічний Інститут в Симферополі в 1926 р. на 670 студентів було прийнято всього 17 татар, а закінчило цей інститут - 2 татарина; в 1927 р. було прийнято 14 татар, а закінчило - 2; в 1928 р. прийнято 7 - а закінчило - 2 /"Рев.и нац" 1930 р., ч.6 ст.80/.

Якщо в 1926 році в Криму налічувалося 243 неписьменних на 1.000 люду, то в 1935 р. статистика відмічала вже 97% населення письменними. Крім 1100 початкових шкіл в Криму була 231 середня школа, 13 рабфаків і 4 вищих школи, серед яких 1 університет /Сімферопольський/ /"Рев.и нац.", 1936 р. ч.1, ст.51/.

Але насильне пристосовання татар до російського панування лише почасти давало їм шлях до участі в самоврядуванні своєю країною. В 1933 в апараті райвиконкомів було всього 17,9% татар, в той час як членів райвиконкомів з них було 42,4 %; в центральних органах Кримської АССР було 17,6% службовиків-татар, а членів ЦІК у татар було 50,4%./"Нац. строит.в РСФСР к ХУ годовщине Октября", М.1933 р., стор.113/. Так звана "коренізація" державного апарату в національних республіках була більше пропагандивним гаслом, ніж дійсністю. В Наркомфіні Кримської АССР в 1930 р. з 107 співробітників було лише 7 татар; в Наркомземі - з 606 співробітників - 46 татар, в Союзхлібі з 66 службовців - лише 2 татарина та й то кур'єрами./"Рев.и нац"., 1930 р., ч.8-10, ст.29/. В 1932 р. в обласному адміністративному апараті Криму було всього 18,4% татар, в той час як татари складали 25,7% всього населення /"Рев.и нац.", 1932 р., ч.7, стр.51/

В кінці 1945 р. Москва офіційно повідомила, що Кримську АССР ліквідовано, а територію її /26.000 кв.км., тобто майже таку велику, як Бельгія/ прилучено, як звичайну російську область, до Російської СФСР, порушивши тим кардинально права української людности Криму. Що ж до татар, то їх було большевиками або вимордувано, або виселено на помсту за те, що підчас німецько-советської війни 1941-45 рр. багато кримських татар утворили національні частини для боротьби за свою волю і незалежність. Це визнає й Указ Верховної Ради СССР, мотивуючи це знищення кримотатарської

нації тим,що "багато чеченців і татарів кримських під впливом німецьких агентів в загонах,зорганізованих німцями,добровільно і спільно з німецькою армією провадили збройну боротьбу проти червоної армії..." Цим самим більшовики визнали,що кримські татари боролися за свою самостійність.

Пацифікація більшовиками Криму набула таких страшних розмірів, що як пише одна англійська газета,з населення 1.127.000 в Криму залишилося лише 200.000/"Віклі Ревю" з 27.VI.46/.

Такі бачимо жахливі підсумки "розвязання національного питання" в СССР провокаційними методами Леніна-Сталіна!

Проф.В.Дубровський.

КОЗАЧА ПРОБЛЕМА x/

I

Витяг з листа інж.В.Г. Глазкова до інж.Л. Биковського з дня 30.9.1946.

"... С казачьей проблемой многие и весьма многие руководители украинской общественной и политической мысли слабо знакомы, или знакомы, но только по тем же казенным историческим источникам, какими пичкали русские своих людей, а потому и со всем российским вздором и глупостью о казаках. Однако, за последние 20 лет казачья историческая и политическая мысль сделала колоссальные шаги вперед, и казаки имеют теперь вполне законченную свою идеологию и программу, равно как и ясные и конкретные ответы на все вопросы сегодняшнего дня. К глубокому сожалению, некоторые украинские общественные и политические деятели никак этого не замечают.

Стремиться к созданию самостоятельной Украины без знания казачьей проблемы трудно и даже в ущерб украинским государственным интересам, ибо для Украины должно быть не без интересно, остается ли ее юго-восточная граница оголена, или враждебна, или же приязненна и союзна Украины.

Казачий Народ вырос и вполне теперь созрел политически,является в общем фронте против большевизма и против московского империализма крупным фактором, который теперь никто не может оспаривать. К тому же, все казачьи национальные группы и партии, стоящие на платформе самостоятельного казачьего государства, об"единены в одно целое - КНД /Казачье Народное Движение/ и теперь к нему по вопросу сотрудничества обращаются многие представители народов, очутившихся под московским игом.

О том,что стремление казачьего народа к возрождению своей самостоятельности является всецело в интересах и украинского народа,я в неоднократных беседах осветил /некоторым украинским деятелям/, которые разделяли мною высказанные взгляды. В интересах как казаков,так и украинцев, необходимо, чтобы казачья проблема была бы известна и украинскому "загалу", чтобы среди масс не проявлялись ненужные непонимания.

Прежде всего нужно уяснить то явление, что ныне казачья проблема самими казаками и при том всеми казаками,и не только природными,но и всем населением казачьих земель рассматривается, как одна в целом проблема, т.е. нет отдельной проблемы только Дона или только Кубани, а есть проблема всего европейского казачества и его неуклонное стремление к своей собственной самостоятельности. Вот о всех этих мыслях и постараюсь уже в ближайшие дни ответить Вам.

Не могу обойти молчанием и одного из актуальных вопросов дня:

----

x/ Від Редакції: друкується здебільшого уживаною на Дону мовою.

сотрудничества всех порабощенных московским империализмом народов. Сейчас имеется уже три об'единения этих народов - Прометеевская лига, АБН, Интермаре. В то же время идет подготовка к созданию еще нового, ибо почти всеми сознается, что ни одно из этих об'единений не отвечает задачам дня и каждое имеет свои недочеты. Думаю,что целесообразным было создание общего об'единения с исключением всех недочетов указынных выше об'единений, но не борьба или конкуренция их.

По этому вопросу можно также много говорить. Скажу лишь,что "Пром.Лига" должна была бы подновиться, иначе сразу же бросается в глаза, что это всего лишь украинцы и грузины, и на многие вещи еще взгляды 20-х годов, а мы уже в 40-х. АБН, кроме революционного задора и пафоса, кроме идей против, ничего не дает конструктивного. Интермаре не больше не меньше вывернутая на изнанку идея "от моря до моря". Вот почему многие представители народов ищут форм сотрудничества на началах, отвечающих запросам всех народов и нынешней обстановки. По этому поводу уже было несколько собеседований..."

II

КОЗАЧИЙ НАРОДНІЙ РУХ - ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО

В ХУ столетии, вне пределов Московского государства, без воли и желания великорусского народа и его правителей, по течению рек Дона, Урала,Терека, Волги и на берегах Азовского и Черного морей образовались вольные, свободные казачьи республики, имевшие все неоспоримые признаки, присущие каждому государству: свою территорию, свой народ, свою государственную власть.

Независимость Казачьей Государственности,согласно неоспоримых исторических документов,выражалась не только в наличии своей территории,власти и народа,но и в независимости власти,в независимости дипломатических сношений, в полной независимости права об'явления войны, ведения ее, в заключении мира, в наличии своих казачьих интересов,в своем, казачьем понимании их.

Казачий Народ возник и развивался в жестокое время насилия и рабства не только великорусского, но и других народов,являясь могучим протестом народных масс, против духовного и телесного рабства, против лишения личности ее человеческих и гражданских прав.

Казачество представляет ценный жизненный опыт разрешения самим народом вековых задач построения жизни и государственного бытия на подлинных, истинных началах свободы, братства и равенства,воплощенных в самую сущность Казачества. Казачество - это не книжный, теоретический, а жизненный, практический путь исканий и достижений форм человеческого общежития на началах подлинного народоправства, на основах истинного демократизма, форм, к которым начали приближаться в своих философских учениях и трактатах лишь передовые ученые и философы только в ХУIII столетии, т.е. много позже того, как Казачий Народ воплотил в жизнь идеалы народоправства, создав трудовое общество, социальную общину и государственную организацию на началах,которые и сейчас для многих народов являются идеалом.

Вольные казачьи республики на протяжении всей своей свободной жизни отчетливо сознавали свое племенное и духовное единство,и всегда и везде выступали совместными силами на защиту своих суверенных прав. Независимость и непрекосновенность Казачьей Государственности признавалась всеми соседними государствами и прежде всего могущественными тогда Турцией, Польщей и Московским царством.

Казаки всегда ясно и отчетливо чувствовали свою политическую и социальную обособленность от других народов, в том числе и от великорусского. Вольное Казачество всегда противопоставляло себя "русским", "русскому", "Руси" и никогда не считало себя частью московского царства или часть великорусского народа. Точно также и Московское царство признавало самостоятельность Казачьего Народа. Все сношения Москвы с казачьими республиками велись через ведомство иностранных дел, послы и граждане этих республик пользовались на Москве неприкосновенностью.

С первых же моментов своей истории у казаков выявляется очень высокое народное казачье самосознание, сознание "своей казачьей природы", своих законов, нравов, обычаев, традиций. В то время не было и вообще не могло быть среди казаков какого нибудь "русского" самосознания, ибо в ХУ, ХУI, ХУII веках никакого русского /в смысле "российского"/ самосознания вообще не существовало, а было всего лишь московское. Русское самосознание могло сложиться и сложилось / и только у правящих сословий и интеллигенции/ во время и в результате существования Российского государства, т.е. после ХУII века.

По свидетельству самых русских историков /Карамзин, Погодин, Полевой, Костомаров и др. /казаки всегда в течении всей своей истории противопоставляли себя русским. Причины такого противопоставления не в социально-економических различиях, а в различии происхождения и природы казаков и великороссов. Версия о происхождении казаков от великороссов появилась впервые в 1834 году и автором ея был В.Броневский, получивший правительственное задание обосновать эту "версию".

Если бы казаки были одного происхождения, одной природы с великорусами, то они после своего двухсотлетнего насильственного пребывания в составе Российского государства, после систематической их русификации должны бы были слиться с великорусским народом, как это сталось с новгородцами, псковичами, вятичами и другими. Казаки же сохранили свою идеологию, свою психологию, свое национальное самосознание, свой внутренний мир, особый от мира великорусского, свои традиции, свой быт и особый народный характер, и несмотря на общность языка, являются особым от русских народом.

Казачий Народ на протяжении всей многовековой истории отличался особенным свободолюбием, сознанием своего народного достоинства и достоинства личности каждого члена, казачьей семьи. Казаки были люди с твердым и независимым характером, никогда не признавали рабства, не мирились с насилием, произволом, кабалой.

Свою Свободу и Независимость Казачий Народ решительно отстаивал при всех попытках врагов Казачества лишить его свободы и суверенности, ярким свидетельством чему является вся его героическая и красочная история.

С укреплением Московского царства, с расширением его деспотических государственных форм, с их политическим и социальным неравенством, с распространением московско-российского империализма, московские цари вступили в открытую войну с Вольным и свободолюбивым Казачеством. Морем крови, и насилиями уничтожили они Казачью Государственность и Казачье народоправство, служившее заразительным примером для покоренных Москвой народов.

После открытой схватки Казачьего Народа с царем Петром I, после физического уничтожения им большей половины казачьего населения, Казачество насильно было включено на положении автономии в рамки Московии, переименованной в Российскую Империю. Эта автономия была с каждым годом урезываема и в царствование Николая I /1835/ сведена на положение "области по особым учреждениям управляемой".

Российским правительством были приняты все меры к тому,чтобы окончательно руссифицировать казаков, вымести из их сознания всякую память о своей собственной казачьей государственности и всякую попытку к возрождению казачьей державы. Но несмотря на двухсотлетний период всесторонней руссификации, как в школе, в церкви, в искусстве, так и во всех отраслях повседневной жизни, Казачий Народ не потерял воли к Свободе и Независимости.

С первых дней российской революции Казачество в целом проявило свое неуклонное стремление к самостоятельному государственному бытию. к возрождению и созданию на издревле Казачьих Землях,обильно политых кровью своих предков,своей Казачьей Государственности.

Все Казачество отчетливо сознавало,что его задача состоит не в борьбе за ту или иную всероссийскую или всесоюзную власть,а в борьбе за раскрепощение и освобождение своих Земель,в востановлении своей народной жизни,в защите своего права распоряжатьсясвоей судьбой и долей своих Краев так, как только ему, Казачеству, угодно.

Наряду с другими народами бывшей России казаки сразу же вступили напуть своего полного самоопределения и возрождения своей государственной независимости. Без всякого благословения или санкции кого бы то ни было из вне, без всяких эволюций от автономизма и федерализма, Казачий Народ сразу же возродил все институты своей казачьей власти. Был воскрешен Войсковой Круг. Рада, Войсковой Атаман, восстанавливалось свое историческое казачье право, отбрасывалось все наносное, чужое. Таким образом, Казачество не только прокламировало свое право, но и сразу же проводило его в жизнь.

Идя по своему историческому пути, резко отмежовываясь от разрушительной стихии русского большевизма, неудержимо стремившейся к казачьим рубежам, 10 декабря 1917 года Войсковой Атаман Каледин и Войсковое Правительство об'являет независимость Дона, которую всецело подтвердил и созванный Войсковой Круг, состоявший из свободно избранных представителей Казачества. Тоже делает и Кубань.

Подобно старой русской власти, новая власть в лице большевиков не могла признать выход казаков из состава Российского государства. И хотя не были еще утверждены в стране все "достижениявеликой и бескровной "революции", новые правители России пошли войной против возродившейся Казачьей Государственности и против казачьего народоправства.

После временного покорения большевиками Казачьих Земель повсеместное и поголовное народное восстание казаков выбросило оккупантов за пределы казачьих рубежей. И опять Казачий Народ из'явил свою твердую волю жить на своей Земле под своим казачьим законом. Созванные после освобождения казачьи народные представительства - Войсковой Круг и Рада - снова подтвердили провозглашенную независимость, что с особенной ясностью говорится в первом пункте Конституции Дона: "Всевеликое Войско Донское есть самостоятельное государство, основанное на началах НАРОДОПРАВСТВА".

Одновременно все Казачество проявило свое неуклонное стремление к об"единению всех казачьих сил, к слиянию всей казачьей территории в одно целое. Это стремление было выражением подлинной казачьей воли, выразившейся уже в 1917 году в учреждении Совета Союза Казачьих Войск, а потом Юго-Восточного Союза,Доно-Кавказского Союза, Союза Дона, Кубани. Терека. Эту волю своего народа казаки теперь оформляют в едином казачьем государстве с простым,но ясным и понятным для каждого

казака названием КАЗАКИИ.

Стремление к возрождению казачьей свободы и независимости не было проявлением воли какой-либо отдельной казачьей группы или партии, или, наконец, какой-либо части казачьего народа, но было свободным, непринужденным волеиз'явлением всего Казачьего Народа в лице избранных ими народных представителей, со всей отчетливостью выразивших чаяния и стремления казаков в казачьем народном представительстве - Войсковом Кругу /парламенте/. Казачьи парламенты возродили все атрибуты своей народной казачьей власти: Конституции, герб, флаг, гимн итд.

За свои народные казачьи идеалы, за свое неот'емливое право жить на своей Земле, под своим казачьим законом, по своему казачьему древнему обыкновению, Казачий Народ принял навязанную ему войну с Москвой.

За эти свои святые идеалы Вольное, свободолюбивое Казачество боролось свыше трех долгих лет, боролось с беззаветным героизмом и с напряжением всех своих физических, материальных и моральных сил. Никогда незнавшее рабства, насилия и деспотизма, боролось оно за свое святое святых, за свою жизнь.

Но несмотря на все героические усилия, несмотря на отчаянное сопротивление, Казачество было сломлено численным перевесом московских полчищ. Однако, ни само Казачество, ни его славная Казачья Армия, ни органы его государственной власти не капитулировали перед противником. Они были вынуждены покинуть пределы своей родной Земли и на далекой чужбине продолжать всякими доступными средствами и способами борьбу за освобождение своего Казачьего Народа...

Не помирился с чужой зверской властью Казачий Народ и там, на наших казачьих просторах, всеми мерами ведя бой за свое освобождение. Сколько ни было против него предпринято репрессий, гонений, выселений и всякого рода экспериментов "самой демократической" московской властью ничто не смогло и не может сломить непреклонную волю гордого и свободолюбивого казака. Ни застенки ГПУ-НКВД, ни концлагеря Соловков и тайг Сибири, ни Беломорканалы, ни промстрои, ни колхозы и ни совхозы не поставили его на колени. И пока будет еще биться казачье сердце, пока будет в жилах течь бурная казачья кровь, Вольный Казак будет с неустанной энергией, с неослабевающей волей бороться за свое "я", за свои поруганные и разоренные хутора и станицы, за свою Казачью Родину против всякой чужой власти!...

Вторая мировая война 1939-1945 гг. принесла снова множество жертв, и лишений и испытаний многострадальному Казачьему Народу со стороны обеих боровшихся на наших территориях противников, несших и утверждавших противные Казачеству полицейско-тоталитарные, диктаторские режимы, чуждые самой казачьей природе, чуждые свободолюбивому духу казака-народоправца. В развернувшихся событиях этой войны казаки, благодаря слепоте и близорукости бывших гробокопателей Казачества, поставленных чужой силой во главу казачьего руководства, оказались об'ектом чужих действий и чужих не-казачьих целей. Опять наш народ истекает кровью и слезами, опять терпит неимоверные страдания и лишения, опять продолжает нести свою очередную Голгофу, опять /и какой раз в своей истории!?/ несет свой тяжелый страстной Крест.

Да, когда-то славное и гордое Вольное Казачество, имевшее свои вольные республики, покоренное и разгромленное московскими царями и петербургскими императорами, силой запряженное в ярмо российской государственности, в продолжении почти двух столетий стало безгласным, хотя и первосортным материалом для расширения и охраны границ Россий-

ского государства, для бесконечных его войн. Самодержавная власть царей и императоров, создавая и управляя Россией загнанной в сословный хомут, нашла при этом и соответствующее место вольным казачьим племенам, согласно своей государственно-политической программы. Определило "почетное" место и для казаков, в качестве военно-служилого сословия, авангарда российской государственности в ее территориальном империалистическом расширении за счет других соседних народов, в качестве слуг царя и опоры его трона. Таково было понимание казачьей идеи императорской Россией. И всякий, кто инакомыслил, тем московский палач снимал с плеч непокорные казачьи головы. Российская наука в угоду своим царям усердно боролась "с развратным мнением, почитающим казаков за народ, отличный от российского", и даже самое невинное, об'ективное исследование казачьей старины рассматривалось, как тягчайшее преступление. Казачий Народ и на свое прошлое должен был смотреть московскими глазами. Российское правительство стремилось идеологически раз'единить и расслоить Казачество, оторвать от него его интеллигенцию, приласкать ее, расказачить и руссифицировать ее, привить ей чужой и вредный взгляд на Казачество, как на "сословие" обязанное постоянной службой интересам Российского государства.

Против этого пагубного и вредного стремления особенно остро боролась казачья народная масса, видя в этом свое обезличивание, но и эту массу всеми способами и средствами в школах, в церкви, на военной службе, в печати и в повседневной жизни старались убедить в ее сословности.

Революция снесла все сословные перегородки, разметала и уничтожила все сословия, она должна была неминуемо снести с лица земли и "казачье сословие". И российская революционная общественность, воспитанная на официальной русской истории, считала логическим завершением расказачивание казаков и слияние их с остальным населением по национальному или экономическому признаку. Всякую обособленность Казачества она считала вредной, реакционной затеей. Так смотрели и смотрят на Казачество и большевики, логические наследники и правители земли Русской.

Но само Казачество не захотело ни самоуничтожаться, ни расказачиваться, но раз и навсегда отряхнуть всю наносную российскую пыль. Под влиянием воли к жизни в Казачьем Народе пробудилось крепкое сознание своей племенной и политической обособленности, из глубины широких народных казачьих масс вышла наявь старая, здоровая традиция своей Казачьей Государственности.

Казачий Народ без всякого на то согласия со стороны российского правительства, без всякого чужого благословения возродил все органы своей государственности: Войсковой Круг, Раду, выборных Войсковых Атаманов, Войсковые Правительства, Казачью Армию, свои Конституции, и решительной защитой своих законных прав еще при Временном Всероссийском правительстве и принятием своих Казачьих Конституций, Казачьи Земли самоопределились, как отдельные от России государственные организмы.

Подробно изучив великое прошлое Казачьего Народа с его беспримерным героизмом и стойкостью в достижении своих народных идеалов, отчетливо осознав и прочувствовав всю прошлую подлинную историю Казачества, все прошлые события, трагически отразившиеся на жизни и дальнейшем развитии его, анализировав все роковые ошибки прошлого, сделав коренную переоценку всех ценностей, представители Казачьего Народа, стоящие на незыблемости Казачьей Государственности и на законном казачьем праве, об'единенные в одно целое - Казачье Народное движение-Вольное Казачество,- представляющее все Казачество в целом,

преисполнены непреклонной волей вывести свой народ из трагической действительности, вырвать его из костлявых об'ятий московского империализма, возродить его традиционную Казачью Государственность и вывести свой народ на дорогу собственной исторической самобытности.

Перед лицом всего мира, перед лицом всего свободолюбивого человечества, признающего идеи свободы и гуманности, принципы демократических свобод человеческой личности и народов, мы заявляем о том, что свыше четвертьстолетия наш Казачий Народ совершает величайший Крестный Путь. Казачья Голгофа исполнена страданиями и мучениями сынов и дочерей нашего народа,проходящего через горнила сверхчеловеческих испытаний. На наших Казачьих Просторах слезы и вопли, горе и страдания, террор и насилия. Тысячи и тысячи невинных жен и детей,старух и стариков выселено из своих насиженных куреней в далекие, холодные и чужие места, тысячи и тысячи находятся в тюрьмах и ссылках... Многие и многие тысячи сынов Казачьего Народа рассеяны по всему лицу земли. По тюрьмам и ссылкам, по концлагерям и промстроям, по Соловкам и Сибири разогнал жестокий, зверский большевизм, оккупировавший Казачьи Земли, десятки и сотни тысяч свободолюбивых казаков, казаков-народоправцев, казаков, веками отстаивающих истинные принципы демократизма, казаков, чуждых всякому фашизму и всякой диктатуре.

Но рассеянное физически Казачество не рассеялось духовно. Оно не умерло и не умрет, но сохраняет свою неизменную волю к борьбе, свое Казачье Право и свою Казачью Правду. И если ныне свою Свободу и Независимость многострадальный Казачий народ под давлением внешнего насилия и потерял, но чести своей не потерял, и никогда, ни при каких обстоятельствах не преклонится перед насилием, не поклонится красному идолу. А раз осталась и сохранилась наша народная честь, наша Казачья Правда, то мы твердо верим, что будут сброшены и цепи рабства и насилия.

Как раньше,в прошлом никакие испытания и трудности не смогли сломить воли наших предков, так и теперь никакие гонения, никакие невзгоды не сломят воли и стремлений нашего народа к своей Свободе и к своему государственному возрождению. При этом мы не можем допустить и мысли, что представители демократий, истоки которых зиждятся и на казачьем народоправстве, будут безучастными к судьбе нашего свободолюбивого народа, ставшего жертвой московского империализма. Мы считаем, что принципы, провозглашенные в Атлантической Харте, должны распространяться на все народы, в том числе и на наш народ, всей своей историей доказавший право на свою собственную самостоятельную жизнь, на началах народоправства.

Мы заявляем, что Казачий Народ и впредь будет непреклонно вести свою борьбу за полное освобождение своей Родины из под всякой московской или российской власти и ее возможных наследников,за возрождение своей государственной независимости на началах традиционного казачьего народоправства.

Казачий Народ никогда и ни при каких обстоятельствах не помирится с каким либо ограничением его суверенности и государственной независимости. Всегда и при всех положениях будет стремиться к полному об'единению всех казачьих племен в один государственный организм - КАЗАКИЮ - страну Казаков.

Европейское Казачество будет небезразличным к судьбе и развитию братского,связанного узами крови Сибирского Казачества.

Казачий Народ будет стремиться к мирному и тесному сотрудничеству на принципе "Вольный с вольным, равный с равным" со всеми народами и прежде всего с теми,перед которыми поставлены аналогичные Казачеству задачи.

Сожительство всех граждан Казакии будет построено на полной согласованности и тесном сотрудничестве всех слоев населения.

Коренные крестьяне и иногородние Казачьих Земель становятся казаками, т.е. такими же полноправными гражданами Казачьего Государства, как и сами казаки.

Утверждается равенство всех основных национальностей Казакии в области их национального и культурного развития.

Утверждается абсолютное равноправие и равноценность среди Казачества тех разных языков, на которых говорят казаки и другие народы, населяющие Казачьи Земли. Исключается всякая форма насильственной руссификации и украинизации. Допускается продуктивное соревнование российской и украинской культур в целях культурного развития страны.

Личная свобода, свобода слова и печати, свобода собраний и личной инициативы обеспечивается законом.

Религиозная жизнь будет строиться на основах христианской этики и морали. Роль церкви в Казачьем Государстве устанавливается согласно ее исторической миссии, какую она выполняла среди казачьего народа. Утверждается Автокефальная Казачья Православная Церковь.

Обеспечиваются права частной собственности в согласии с интересами общенародного и государственного хозяйства.

Обеспечиваются права хлеборобов, рабочих, работников науки, искусства, чиновников. Утверждаются все достижения в области социальной и экономической политики.

Ныне каждый истинный и сознательный казак отчетливо знает, что его теперешняя Казачья Программа, его Казачья Идеявыросла в полный и законченный казачий символ веры, вокруг которого призываются к крепкому об'единению все казачьи патриоты, которым дороги светлые идеалы казачьего народоправства, которым остаются священными разгромленые и опустошенные казачьи хутора и станицы, которые верны заветам седой казачьей старины.

Боже Святый и Праведный, благослови трудный, тернистый наш путь. Дай нам, казакам, сил и мудрости в достижении законных и справедливых прав нашего Казачьего Народа.

Пусть же наконец и над нашей страждущей Казачьей Родиной взойдет солнце Правди и Справедливости и пусть оно осушит слезы казачьи, залечит раны и страдания и благословит мирный и спокойный труд Казака-труженника!

Казачье Народное Движение - Вольное Казачество.

III

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ
КОЗАЧОГО НАРОДНЬОГО РУХУ - ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА

1. Козачий Народній Рух базується на ідеї Козацтва, яко самородного, оригінального культурно-суспільного та національно-політичного явища в житті Східньої Европи.
2. Козачий Народній Рух констатує, що Козацтво у цілому його племінному та територіяльному засягу, у всьому його історичному житті, так в минувшині, як і в сучасності виступало і виступає, яко націо-

нально-політичний чинник цілковито окремий і незалежний від Московського народу.

3. Козачий Народній Рух стверджує факт споконвічної побратимчої єдности всіх територіяльно-племінних козачих формацій /козачих військ/ у їх історичних взаємовідносинах, зокрема й факт кровного побратимства з великим козачим українським народом.
4. Козачий Народній Рух стремить до створення окремого, незалежного, єдиного державно-політичного організму,- КОЗАЧЧИНИ,- на історичних землях Козачих Військ: 1/Донського, 2/Кубанського, 3/Терського, 4/Астраханського, 5/Волзького, 6/Уральського і 7/Оренбурзького на основах побратимчої єдности, рівноправности і вільної співпраці як поміж вищезазначеними Козачими Військами, так і поміж ними та місцевою українською людністю.
5. Козачий Народній Рух державно-політичне оформлення КОЗАЧЧИНИ уявляє собі, яко федеративне об'єднання окремих історичних Козачих Країв в єдину Державу, очолену вибірним Президентом /Верховним Отаманом, Гетьманом/ і Спільним Державним Урядом, однак із збереженням широкої автономії окремих Козачих Країв.
6. Козачий Народній Рух всемірно стремить, аби КОЗАЧЧИНА, яко суверенний національно-державний організм, увійшла в найтісніший оборонний та політично-економічний союз так із Братньою Державною Україною, як і з кунацькими народами Вільного Кавказу.

IV.

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР
ВАЖНІШИХ ПОДІЙ З ІСТОРІЇ КОЗАЧОГО НАРОДУ

Січень - Январь

1. /ст.ст.21.12.1720/ 1721 Донская Автокефальная Православная Церковь перестает быть самостоятельной и по указу Петра I переходит в ведение Воронежского митрополита.
2. /ст.ст.19.12.1914/ 1915 г. смерть казачьего ученого А.Н.Краснова.
2. /22.12.1799/ 1800 г. назначение второго Войскового Атамана Черноморского Войска Ф.Я.Бурсака.
8. /26.12.1919/ 1920 г. сдача Казачьей Армии гор.Новочеркасска русским большевикам после трехдневного ожесточенного боя.
9. /27.12.1919/ 1920 г. оставление донскими казаками под натиском русских полчищ своего края и отступление на Кубань.
11. /29.12.1917/ 1918 г. открытие в г.Новочеркасске С'езда неказачьего населения и принятие им резолюции о включении в состав Казачества.
12. /30.12.1919/. Заседание Краевой Кубанской Рады в 1920 г.
13. /31.12.1919/ 1920 г. Избрание Кубанским Войсковым Атаманом Букретова
14. /1.I.1921/ 1921 г. Соглашение в гор.Константинополе между Войсковыми Правительствами и Войсковыми Атаманами и создание Об'единенного Совета Дона,Кубани и Терека.
18. 1920 г. Заседание Верховного Казачьего Круга в гор.Екатеринодаре и принятие имзакона об об'единении всего Европейского Казачества в одно целое и независимое государство.
20. 1775 г. Казнь донского Казака Емельяна Пугачева в Москве.
21. 1827 г. Смерть Войскового Атамана Черноморского Войска Матвеева.
22. 1773 г. Начало народного восстания покоренных народов России под водительством казака Емельяна Пугачева.
26. 1797 г. Смерть Кошевого Атамана Черноморского Войска Харька-Чепиги.

Лютий - Февраль

4. 1918 г. Смерть донского партизана Чернецова.
4. 1918 г. Разгром кубанскими казаками большевиков под Эйнем. Начало вооруженной борьбы Кубани против русского большевизма.

9. 1797 г. Смерть Войскового Судьи Черноморского Войска А.Головатого в Персидском походе.
10. 1918 г. Провозглашение Кубанской Законодательной Радой Кубанской Народной Республики.
11. 1778 г. Сидор Билый избран первым Кошевым Атаманом Черноморского Войска.
11. 1918 г. Смерть первого после революции избранного Войскового Атамана Донской Казачьей Республики А.М.Каледина.
14. 1919 г. Вторая сессия четвертого Большого Войскового Круга.
15. 1933 г. Смерть казачьего поэта Б.А. Кундрюцкова.
15. 1917 г. Созыв первого Войскового Круга на Тереке.
16. 1870 г. родился казачий писатель Ф.Д.Крюков.
17. 1918 г. Избрание Донским Войсковым Атаманом А.М.Назарова.
20. 1921 г. Смерть Оренбургского Войскового Атамана А.И.Дутова.
25. 1849. г. Родился казачий ученый Ф.А.Щербина.
25. 1918 г. Начало Степного похода.
28. 1738 г. Первый наказный Атаман на Дону Степан Ефремов.

Березень - Март

3. 1918 г. Расстрел большевиками Донского Войскового Атамана А.Назарова и Председателя Донского Войскового Круга Волошина.
5. 1919 г. Смерть донского писателя Р.П.Кумова.
5. 1920 г. Смерть писателя Ф.Д.Крюкова.
6. 1671 г. Арест Степана Разина и отправка его в Москву.
13. 1642 г. Оставление донскими казаками гор.Азова после первого ими его взятия.
16. 1929 г. Смерть поэта Ю.Ф.Гончарова.
18. 1917 г. Образование Совета Союза всех Казачьих Войск
20. 1917 г. Низвержение последнего наказного Атамана на Дону графа Граббе.
22. 1918 г. Расстрел русскими большевиками Атамана Вольных Казаков К.Л. Бардижа.

Квітень - Апрель

1. 1918 г. Восстание Кубани против русских большевиков.
5. 1917 г. Первый Общеказачий С'езд в Петрограде под председ. М.П. Богаевского.
14. 1918 г. Казнь Донского Бояна М.П. Богаевского.
22. 1917 г. Первый областной с'езд на Кубани после революции.
29. 1917 г. Войсковой С'езд на Дону под председательством М.П.Богаевского.
30. 1709 г. Конец народного восстания Атамана Кондратия Булавина.

Травень - Май

8. 1918 г. Освобождение донскими казаками своей столицы от русских большевиков.
11. 1629 г. Поход Донских казаков на Крым и взятие ими Бахчисарая, столицы Крыма.
11. 1918 г. Созыв Круга Спасения Дона, после освобождения Дона от русских.
16. 1918 г. Избрание Войсковым Атаманом Донской Казачьей Республики П.Н.Краснова.
20. 1688 г. Казнь в Москве сторонников независимости Дона Атамана Лаврентьева, Черноусова и других вождей казачьей независимой партии.
23. 1696 г. Победный бой Донского Флота в Азовском море. Гибель турецкого флота.

Червень - Июнь

5. 1622 г. Первый отказ Дона от присяги на верность московскому царю Михаилу Федоровичу.
8. 1917 г. Первый после революции Большой Войсковой Круг.
11. 1788 г. Бой лодочной флотилии Черноморского Войска у Кинбурга.
13. 1736 г. Взятие Азова
14. 1917 г. Второй Общеказачий Съезд в Петрограде.
15. 1775 Уничтожение Запорожской Сечи Екатериной II-ой
16. 1671 г. Казнь Степана Разина на Красной площади в Москве.
27. 1919 г. Убийство русскими агентами Председателя Кубанской Краевой Рады Рябовола.
29. 1637 г. Первое взятие Донскими казаками турецкой крепости Азова под водительством Атамана Татаринова.
30. 1708. Приказ Петра I командующему московскими войсками князю В.Долгорукову об беспощадном уничтожении казаков и их станиц,во время народного восстания против русского посягательства на независимость Дона под водителевством Войскового Атамана Кондратия Булавина.

Липень - Июль

1. 1917 г. Избрания Донским Войсковым Кругом первого после революции выборного Войскового Атамана А.М.Каледина
5. 1670 г. Взятие Степаном Разиным города Астрахани.
11. 1930 г. Смерть одного из основоположников Казачьего Народного Движения полковника М.Ф.Фролова.
12. 1788 г. Бой казаков под Очаковым и поражения ими турецкого флота.
18. 1708 г. Смерть борца за Казачью Свободу и Независимость Атамана Кондрата Булавина.
22. 1788 г. Смерть первого Кошевого Атамана Черноморского Войска Сидора Билого.
25. 1670 г. Поход Казака Степана Разина на Московию.
28. 1696 г. Взятие донскими казаками Азова.

Серпень - Август

6. 1708 г. Взятия московскими войсками столицы Дона. Конец народного восстания Атамана Булавина.
15. 1584 г. Смерть князя Ермака Тимофеевича - Покорителя Сибири.
15. 1918 г. Освобождения столицы Кубани от русских большевиков.
28. 1917 г. Декларация всех Казачьих Войск.
29. 1918 г. Формирование регулярной молодой Казачьей Армии.

Вересень - Сентябрь

4. 1804 г. Основание последней столицы Дона гор.Новочеркасска.
5. 1792 г. Прибытие на Тамань Черноморских казаков.
10. 1581 г. Начало похода Ермака Тимофеевича в Сибирь.
13. 1917 г. Всероссийское временное Правительство не признает независимость Дона.
17. 1808 г. Казнь полковника Евграфа Грузинова - сторонника казачьей независимости.
18. 1917 г. Созыв Донского Войскового Круга и отклонение им требований Москвы.
21. 1917 г. Съезд представителей народов России в гор.Киеве с участием и казаков.
24. 1761 г. Основание города Ростова на Дону.
26. 1918 г. Донской Войсковой Круг принял Основные Законы Всевеликого Войска Донского - Конституцию. Утвердил герб национальный гимн и флаг.

Жовтень - Октябрь

2. 1918 г. Принятие закона Войсковым Кругом о предоставление всех гражданских прав и коренному населению казачьих Земель.
5. 1918 г. Совещание представителей Дона, Кубани, Терека в Екатеринодаре и образование Юго-Восточного Союза.
8. 1863 г. Смерть Атамана Кухаренко /был и писателем/.
11. 1641 г. Отступление Турецких осадных войск в количестве 250 тысяч из под Азова. Победа донских казаков в борьбе за выход в море. Конец Азовского седения.
12. 1917 г. Первая Кубанская Краевая Рада после революции.
14. 1671 г. Ранение Степана Разина и поражение его войск московскими войсками под городом Симбирском.
14. 1827 г. Назначение Наследника русского престола Августейшим Атаманом всех казачьих Войск.
19. 1917 г. Кубанская Краевая Рада провозглашает независимость Кубани.
20. 1707 г. Начала народного восстания под водительством Атамана Булавина.
21. 1934 г. Смерть в Париже последнего выборного Донского Атамана Богаевского.
23. 1854 г. Упразднения Азовского Казачьего Войска.
26. 1581 г. Взятие Ермаком Тимофеевичем столицы Сибири - Искера.
28. 1936 г. Смерть казачьего ученого Ф.А.Щербины.

Листопад - Ноябрь

2. 1917 г. Вхождение в состав Юго-Восточного Союза Астрахани, Урала, Оренбурга и горцев Северного Кавказа.
14. 1917 г. Образование Правительства Юго-Восточного Союза.
20. 1919 г. Казнь русскими бело-большевиками члена Кубанской Рады.
22. 1921 г. Смерть Заместителя Председателя Кубанской Краевой Рады Султан-Шахим-Гирея.

Грудень - Декабрь

1. 1790 г. Истребление Турецкого флота под Измаилом Черноморскими казаками.
7. 1886 г. Родился писатель Р.П. Кумов.
10. 1917 г. Объявление Доном полной Независимости и начало нашествия русско-большевицких полчищ на казачьи Земли, Борьба против большевизма за Свободу и Независимость.

У

КОЗАЧА БІБЛІОГРАФІЯ
/Закордонна/
/ Козаки про козаків. Всі автори книг - козаки /

- 1921 -

х ЩЕРБИНА Федор Андреевич, /К/ Законы еволюции и русский большевизм. Книжн.маг. "Русская мысль". Тип.Я. Иранек в Турнове 1921 /22,5x15,5/ 264 стр.

х ДЕНИСОВ Святослав Варламович, /Д/ Записки. Гражданская война на Юге России 1918-1920 гг. /В семи книгах,с приложением 70 картсхем,исполненных в цветных красках/,Константинополь.Тип. "Пресса". 1921. /19x13,5/ 119 стр.,8,лист.карт-схем.

х ДОБРЫНИН В. /Д/ Борьба с большевизмом на Юге России. Участие в борьбе Донского Казачества. Февраль 1917 - март 1920. Очерк. Прага. Славянское издательство. Тип. А. Вента 1921. /20,5х14/ 123 стр. 1 схема. Конференция Кубанских политических и общественных деятелей в гор. Праге 16-20 октября. Прага Тип. Политика. 1921. /23х15,5/ 8 стр.

ХРИСТЮК Павло /К/ Замітки й матеріяли з історії української революції 1917-1920 г. Українська революція. Исследования и материялы. Вид. Український Социольогичний Інститут. Друк. И.Н.Вернай. /21,5х15/ Том I - 1921, 152 стр., т. II, 1921, 204 стр., т. III - 1921, 160 стр. Том IУ - 1922, 192 стр.; Устав Общества Кубанцев в ЧСР Прага. Общество Кубанцев 1921 /17х10,5/ 8 стр.

- 1922 -

ЩЕРБИНА Ф. /К/ Статистика. Історія статистики й історія статистичних установ. Вип. 1-й, Подебради. "Вид. Т-во при Укр. Госп. Ак." Літограф. 1922. /31х23,5/16,122, 105 стр. /книжка ця складається з 3 зошитів, кожний має свою пагінацію і титульну сторінку з назвою: Ф. Щербина. Статистика. Усі 3 зошити зброшуровано разом/.

КРАСНОВ Петр Николаевич /Д/ Амазонка пустыни. /У подножья Божьего трону/ Роман. Издание второе. Пересмотренное и исправленное автором. Берлин. Сияльский и Крейшман. Тип. Е.А.Гутнов. 1922/20х13,5/ 195 стр.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Степь. Рассказы. Берлин. Град Китеж. Тип. "Прессе" 1922 /18,5х12,5/ 72 стр.

х ДОБРЫНИН В. /Д/ Вашингтон - Канны - Москва. 19 14/XI 21; 18 6/1 22; 19 23/XI 21. Прага. Отдельный оттиск из № 2 журнала "Военный Сборник". Общ. Ревн. Воен. Знаний. Тип. Грюнгут. 1922 /23х15/ 16 стр.

х ДОБРЫНИН В. /Д/ Дон в борьбе с коммуной. На Дону и Маныче. Февраль-Май 1919. Отдельный оттиск из журнала № 2 "Военный Сборник." Общ. Ревн. Воен. Знаний. Прага. Славянское издательство 1922. 54 стр.

х ПОПОВ Петр Иванович /Д/ Боги и мораль. Нью-Йорк. 1922. 263 стр.

х ТОЛСТОВ Владимир Сергеевич /У/ От красных лап в неизвестную даль. /Поход Уральцев/. Иллюстрации исполнены художн. Алекс. Козьминым по наброскам с натуры участника походов прапорщика Леонида Масянова. Константинополь. Тип. "Пресса" 1922. /19,5х13,5/ 4-310 - 11 стр. і 1 карта, илл.

- 1923 -

х ЩЕРБИНА Федір Андрієвич /К/ Статистика. /Земська статистика/ Вип. 11-й. Подебради. "Вид. Т-во Укр. Госп. Акад." Литограф. 1923. /24х15,5/ 18,30 сторн.

БІЛИЙ Гнат Архипович /К/ Гидравлика. Гидростатика. Практичні вправи. Завдання. Подебради. "Вид. Т-ва при укр. Госп. Акад." Литограф. 1923 /22,5х15/. 54 сторн.

ПИСАРЕНКО Д.С. /Т/ К проблеме Экономического восстановления России. Берлин 1923, 128 стр.

х ДОНСКАЯ ЛЕТОПИСЬ. Сборник матерьялов по новейшей истории Донского Казачества со времен Русской революции 1917 г. Изд. Донской Исторической Комиссии № 1. Вена. Тип. Лингва. 1923. /24,5х17/ 341 стр.; № 2, Вена, Типографія Лингва. 1923. /24х17/ 376 стр.; № 3, Белград. Тип. Савич 1924 /23х17/ 379 стр.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Опавшие листья. Роман. Берлин. Медный Всадник. Тип. Р. Ольденбург в Мюнхене. 1923. /19,5х14,5/ 494 стр.

- 1924 -

х СВАТИКОВ С.Г. /Д/ Россия и Дон. /1549-1917/ Исследования по истории государственного и административного права и политических движений на Дону. Вена. Донская Историческая Комиссия.Тип Лингва. 1924, /24x16,5/ 8-592 стр.

х КАЗАКИ В Чаталдже и на Лемносе в 1920-1921 гг. Белград. Донская Историческая Комиссия. Тип.Русская 1924. /23x15,5/ 164-XXI-32, илл.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Понять - Простить. Роман. Берлин. Медный Всадник. Тип.Р.Ольденбург в Мюнхені. 1924. /19,5x14/ 548 стр.

х ДОБРЫНИН В. /Д/ Вооруженная борьба Дона с большевиками /февраль 1917 - март 1920/ Вена. Отдельный оттиск из № 1 Донской Летописи 1924 /24,5x17/ без титульного листа /93-130/стр.

х БИЧ Лука Лаврентьевич /К/ Місцева самоуправа. Частина I. /Історія самоуправи/. Подєбради. Вид.Т-во при Укр.Госп.Акад.Літограф. 1924 /23x15,5/ XXII - 471 - 111 стор.

- 1925 -

ЩЕРБИНА Ф.А. /К/ Статистика. Історія статистики й статистичних установ. Прага. Укр.Громадський Видавничий Фонд.Тип.Легіографія 1925./24,5x17/ 288 стор.

ЩЕРБИНА Ф.А. /К/ Основи світової сільсько-господарської статистики. Подєбради. Вид.Т-во при Укр.Госп.Акад. Літограф.1925. /23x15,5/ 4 - 284 -5 - 4 стор.

БИЧ Лука Лаврентьевич /К/ Місцева самоуправа. Частина друга. /Місцеве господарство/ Подєбради. Вид.Т-во Укр.Госп.Акад.Літограф. 1925 /23x15,5/ 456 - 16 стор.

ОМЕЛЬЧЕНКО Григорий Василевич /К/ Увід до славянознавства. Конспект лекцій читаних в Укр.Високому Педагогичному Інституті. Прага. Сіяч. Літограф. 1925 /25,5x17,5/ 131 сторн.,11 схем.

ОМЕЛЬЧЕНКО Марія Васильевна /К/. Вибір фаху. Прага. Тип.Ант.Граздира. 1925. /15,5x11,5/ 37 сторн.,,ілюстр.

х КАЗАЧИЙ БЫТ. Литературный Сборник. Париж. Общество взаимопомощи студентов Донских казаков во Франции 1925 /22,5x14/. 110 стр.

- 1926 -

ІВАНИС Василь /К/ Хемічна технологія дерева. Загальний курс. Подєбради Вид.Т-во при Укр.Госп.Акад.Літограф. 1926 /26x17,5/ IX-388 сторн.

ІВАНИС В. /К/ Техно-хемічний аналіз. Час.1. Подєбради.Вид.Т-во при Укр.Госп.Акад. Літограф. 1926 /26x17,5/ 374 сторн.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Все проходит. Историческая повесть в 2-х книгах. Книга 1-я. Берлин. Медный Всадник.Тип.Гинбург.1926. /20x14,5/ 266 стр.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Все проходит. Книга вторая. Берлин. Медный всадник. Тип.Гинбург. 1926. /20x14,5/ 266 стр.

х КУБАНЬ. Збірник статтів про Кубань і Кубанців. Прага. Громада Кубанців в ЧСР. Тип.Легіографія. 1926. /24,5x17/ 295 стор. 1 мапа, илл.

х КУБАНСКИЙ КАЛЕНДАРЬ на 1927 год. Белград. Кубанская канцелярия. Исполнен на ротаторе.1926.

х УКРАЇНСЬКА справа на Кубані /Додаток до інформації про Кубань № 30. Прага. Здружени Кубанцу Литограф.1926 /26x18/ 38 стор.

х КРАТКИЙ исторический очерк Кубанского Казачьего Войска. Ч.1. /От основания до 1860 года/ Белград.Кубанская канцелярия.Литограф. 1926. /21x17/ 108 стр., 1 карта.

- 1927 -

ЩЕРБИНА Ф.А. /К/ 1.О деятельности Общества Кубанцев в Чехословацкой республики. 2. Кубань в прошлом и настоящем./Відбитка зі збірника "Кубань"/ Прага. Громада Кубанців в Ч.С.Р. Тип. Легиография 1927 /24,5х17/ 37 ст.

х БИЧ Л.Л. /К/ Кубань у кривому дзеркалі. /З приводу "Нарисів з історії революції на Кубані". П.П.Сулятицького./Відбитка зі збірника "Кубань". Прага. Громада Кубанців в Ч.С.Р. Тип.Легиография. 1927 /24,5х17/ 88 стор.

х МАКАРЕНКО Петро Леонтиевич /К/ З життя Кубані під комуністичною владою. 1920-1926. /Відбитка зі збірника "Кубань"./Прага. Громада Кубанців в Ч.С.Р. 1927 /24,5х17/ 120 стор.,1 мапа.

МАКАРЕНКО П.Л. /К/ Про діяльність Громади Кубанців в Ч.С.Р. /Від.1.IX. 1921 до 1.IX.1926/ /Відбитка зі збірника "Кубань"/.Прага. Громада Кубанців.в Ч.С.Р. Тип.Легиография 1927. /24,5х17/ 37-74 стор.

КРАСНОВ П.Н./Д/ Душа армии. Очерки по военной психологии. С предисловием проф.ген.Н.Н. Головина. Берлин. Медный Всадник. Тип. Гиршбаум 1927. /20х14/ 156 стр.

х МАКЕЕВ Сергей Матвеевич /К/ К берегам Кавказа. /История одной экспедиции/ Ницца. Тип.Розанов 1927 /18х13,5/ 4 - 86 стр.

х ОМЕЛЬЧЕНКО М.В. /К/ Шкільництво на Кубані /Зі спогадів М.Омельченко/ Прага. Тип.Фр.Вонкий 1927. /19х14/ 16 стор.

х КОВГАН П. /К/ Записки неуча. В пяти частях. Том 1. Харбин. Вольное Казачество. 1927. /19х12/ 287 стр.

х КОВГАН П. /К/ Записки неуча. В шести частях. Том II. Харбин. Вольное казачество 1927. /19х18/ 360 стр.

х КОНСТИТУЦИЯ Кубанского Края. Прага. Кубанский Край. Тип.Политика 1927 /14,5х10,5/ 16 стр.

х ВАСИЛЕНКО М/К/ Хто живе на Кубані? Прага. Кубанський Край. Тип.Политика 1927 /14,5х10,5/ 16 стр.

БИЧ Л.Л. /К/ З сучасних тенденцій в господарстві французької самоуправи. Відбитка з"Записок Укр.Госп.Акад." Подебради 1927. /24х17/ 16 стор.

- 1928 -

х КУХАРЕНКО Яків Герасимович /К/ Твори. Перше повне ілюстроване видання. Під редакцією Г.В.Омельченка. Прага. Громада українців з Кубані. Тип.Фр.Вонка 1928. /15х20/ 142 стор.,портрет

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Белая свитка. Роман. Берлин. Медный Всадник. Тип. Зингбург. 1928. /20х14,5/ 360 стр.

х. ДОБРЫНИН В. /Д/ Донской Календарь на 1928 г. Прага. Хутор. Казачья библиотека № 1. 1928 /15,5 х 11/ 110 стр.

х КРЮКОВ В. /Д/ Родной край. Париж. Тип.Л.Березняк. 1928. /18х14/ 128 стр./

х ГОНЧАРОВ Юрий /Д/ Свиток. Прага. Литературная казачья семья. Тип. Фр.Вонка. 1928 /15,5х11/ 40 стр.

х БИЛЫЙ И.А. /К/ Казачьи Земли. Территория и народонаселение. Отдельный оттиск статей из №№ 19-23 журнала "Вольное Казачество" - "Вільне Козацтво". Тип.А.Фишер. 1928. /23,5х15,5/ 25 стр 2 карты.

х М-ИЙ П. /К/ К истории Кубанской власти. Прага. Кубанский Край. Тип. Политика. 1928. /14,5х10,5/ 16 стор.

СКАРБНИЧЕНКО Е.Т./К/ Всесвітні брехуни. Прага. Кубанский Край. Тип. Политика 1928 /14,5х10,5/ 16 стор.

х КАЗАЧЕСТВО. Мысли современников о прошлом,настоящем и будущем. Париж.Казачий Союз. Имп.Нувель 1928 /26х18,8/ 382 стр.

- 1929 -

x СВАТИКОВ С.Г. /Д/ Россия и Сибирь. /К истории Сибирского областничества в 19 веке/ Прага. Общество Сибиряков в Ч.С.Р. Тип.Легиография 1929 /24x16/ 120 стр.

x ОТВЕТЫ Вольного Казачества. Прага. Об"единение Вольного Казачества. Тип.Политика. 1929 /20,5x13,5/ 53 стр.

ІВАНИСВасиль /К/ Процес кракування в хемічній промисловости. Відбитка з"Записок Укр.Госп.Акад." Т.ІІ. Прага.Тип.Легиографія 1929. 13 стор.

ЩЕРБИНА Ф.А. /К/ Визначні риси кооперації та кооперативів. Львів."Кооперативна республика." 1929.

x С-О, Е. /К/ Про хлібозаготівлю на Кубані. Прага. Кубанський Край. Тип.Политика 1929. /14,5x10,5/ 16 стор.

x ВАСИЛЕНКО И. /К/ Колонія. Прага. Кубанський Край. Тип.Политика.1929. /14,5x10,5/ 32 стор.

x ОЛЕКСІЄНКО Е. /К/ Південь та Північ. Прага. Кубанський Край.Тип.Политика 1929. /14,5x10,5/ 16 стор.

x ГОНЧАРОВ Юрий /Д/ Книга стихов. Прага. Ред.журн.Вольное Казачество-Вільне Козацтво. Тип.А.Фишер. 1921. /19,5x13,5/ 56 стор. 1 портрет.

СИНЕОКОВ Владимир /Д/ О любви к отечеству и народной гордости с казачьей точки зрения. Белград. Тип.Орао /23,5x15/ 31 стр.

x ТИХОЦКИЙ Евгений Сергеевич /К/ Кубански козаци у светском рату. Евгений Тихоцкий. Београд. Тип.Иованович. 1929/23,5x15/ 23 стр.

ХАРА-ДАВАН Эренжен /Д/ Чингис-Хан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи XII-XIУ века. В двух частях с приложениями.Белград. Автор.тип.Феникс 1922 /23,5x15/ 232 стр., 1 карта, портр.

- 1930 -

x ЩЕРБИНА Ф.А. /К/ Казачьи герои и сподвижники. Прага. Общество изучения Казачества и Союз Кубанских писателей и журналистов. Тип.А.Фишер 1930 /23x14,5/ 32 стр. 1 илл.

x КАЛЕНДАР-Альманах Вольного Казачества - Вільного Козацтва на рік 1930 Под редакцией И.А.Білого. Прага. Тип.А.Фишер 1930 /24,5x18,5/ 274 стор.илл.

x ФЕДОРІВ Сергій Олексієвич /К/ Віче. Рада. Круг. Частина 1. Староруське віче. Відбитка з "Наукового Збірника Укр.Університету в Празі". Том ІІ, Прага. Об"єднання Вільного Козацтва. Друк.Политика. 1930. /25,5x17/ 35 стор.

КОВГАН П. /К/ Записки неуча. В четырех частях. Том ІІІ. Харбин 1930. /19x13/ 241 стр.

x БЫКАДОРОВ Исак Федорович. /Д/ История Казачества. Книга І. Происхождение Казачества. Возникновение Казачества Донского, Волжского, Яицкого и Терского. Основные черты их бытия в период государственной независимости. /1549-1671/. Прага. Библиотека Вольного Казачества - Вільного Козацтва. Тип.А.Фишер. 1930. /23x16/ 174 стр. І карта.

x БЫКАДОРОВ Ис.Фед. /Д/ Казак Тимофей Разин. /Сказы про старобытье казачье/ Прага. Библиотека Вольного Казачества - Вільного Козацтва. Тип.А.Фишер 1930 /15,5x11,5/ 89 стр.

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Ларго. Роман. Париж. В.П.Сияльский 1930. /19x14/ 510 стр.

ТИХОЦКИЙ Евгений Сергеевич /К/ Атака Австро-Венгерской Конницы на 2-ю Сводную Казачью Дивизию под м.Городок 4-17 августа 1914 г. Белград. Тип.И.Попов 1930 /23x15,/24 стр.,порт. автора.

х К РУССКОМУ НАРОДУ. Отдельный оттиск передовой статьи из № 102 журнала "Вольное Казачество - Вільне Козацтво" Прага 1930 /15,11,5/ 16 стор.

х ОЛЕКСІЄНКО Е. /К/ Демократія й Совіти". Прага. Кубанський Край.Тип. Политика 1930 /14,5х10,5/ 20 стор.

х КАЗАЧИЙ СБОРНИК. Париж. Казачий Союз. 1930. 142 стр.

х КОЛЕСОВ Иван Иванович /Д/ Сборник казачьих песен. Прага. Литограф. 1930. 32 стр.

х ЕЛИСЕЕВ В.Ф. /К/ История Войскового гимна Кубанского Казачьего Войска.. Париж. Тип. Берта 1930. /22х13,5/ 28 стр.

х КУБАНСКИЙ КАЛЕНДАРЬ на 1931 г. Белград. Вольная Кубань. Тип.И.Попов. 1930 /23,5х16/ 108 стр. 1 карта, илл.

х КУНДРЮЦКОВ Борис Александрович /Д/ Казак Иван Ильич Гаморкин. Безхитростные заметки о нем кума его Кондрата Евграфовича Кудрявова. Белград. Тип.Феникс, 1930. /17х12/ 190 стр.

х КУНДРЮЦКОВ Б.А. /Д/ Кожаные люди. Роман в 2 частях. Белград. Изд. Святослава. Тип.Феникс,1930. /17х12/ 147 стр.

КЛОНОВ Владимир /Д/ Владимир Клонов. Мировой кризис сельско-хоз. и динамика цен. Прага. Отдельный оттиск из "Сельско-хоз.архива" № 9-10 1930 /26х17/ 16 стр.

х ДОНСКОВ А.И. Наши великаны. Сборник стихов на сербском языке.Белград 1930.

- 1931 -

КРАСНОВ П.Н. /Д/ Выпашь. Роман.Париж.Е.Сияльский 1931. /20х14,5/ 571 стр.

КАЗАКИ заграницей. Март. 1930 - январь 1931. София. Штаб Донского Корпуса. Тип.Древна Болгария 1931. /24х16/ 127 стр.

ПОСЕВИН Степан Степанович /К/ Во власти женщин. Том I. Счастье и судьба. Ромнн-быль. Рига. Етика.Тип.Латвия 1931 /22,4х15,5/ 202 стр.

КОВГАН П. /К/ Записки неуча. Том 4. Харбин. 1931. /14х20/ 214 стр.

х КУБАНСКАЯ СТАРИНА и современность. Историко-литературный сборник. Посвящается дню Кубанского Войскового праздника 1931 г. Париж. Правление Кубанской станицы и кассы взаимопомощи в Париже. Имп.Франко-Славе. 1931. /31,5х24,5/ 36 стр. илл.

х БАЛИНОВ Шамба Нюделич /Д/ Чем было Казачество. Отдельный оттиск статей из №№ 82-87 журнала "Вольное Казачество - Вільне Козацтво". Прага. 1931 г.

х ЗАЯЦЬ Василь Семенович /К/ Наша пісня. Збірник Кубанських пісень для чоловічого хору./На обкладинці: Репертуар Кубанських козаків/ Десяток перший. Прага. Кубань. Литограф. 1931. /27,5х19/. 16 строр.; Десяток другий. Прага. Кубань. Литограф. 1931. /21,5х19/ 16 стор.

КУБАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР на 1932 г. Белград. ВольнаяКубань 1931, 32 стр.

х ІВАНИС Василь /К/ до питання про рідке паливо на Північному Кавказі та в Україні. Подєбради. Укр.Госп.Акад. в ЧСР 1931 /24х17/ 42 стор.

- 1932 -

КРАСНОВ П.Н. Подвиг. Роман. Париж. Е.Сияльский 1932 /19,5х14,5/ стр. 256,Т.I.

КРАСНОВ П.Н. Подвиг. Роман. Том 2,Париж. Е.Сияльский. 1932 /19,5х14,5/ 257 - 249 стр.

Іванис Василь /К/ Оброблення шкіри. /Курс лекцій/ Подебради 1932-1933. Укр.Технично-Госп.Інститут. Литограф.1932. /22,5х15/ 158 стр.

x ФЕДОРІВ С.А. /К/ Боротьба за межі в степовій європі 13-14 стол. Відбитки з Записок Ч.С.В.В. 4. Жовква.Друк о.Василия. 1932 /24,5x17/ 15 стор.

x ЕНБОРИСОВ Г.В. /С/ От Урала до Харбина. Памятка о пережитом. Шанхай 1932 /18,5x 13/ 186 стр. 15 лист. фотогр. портр.

x БАЛИНОВ ШАМБА. Чем стало Казачество. Отдельный оттиск статей из №№ 94,96-100 журнала Вольное Казачество - Вільне Козацтво. Тип.А.Фишер 1932. /15,5x11,5/.

x БАЛИНОВ ШАМБА. Батьям казакам под большевиками сущим. Отдельный оттиск из № 100 Вольного Казачества. Прага 1932. /15x11,5/ 24 стр.

x ТРОФИМОВ Александр Никанорович. Страна казаков. Отдельный оттиск из из № 105-107 журнала Вольное Казачество. Прага 1932. /15x11,5/ 48 стр.

x ТРОФИМОВ А.Н. Казаки заграницей
Февраль 1931 - Февраль 1932. София. Штаб Донского корпуса. Тип.Древна Болгария. 1932. /24x16/ 100 стр.

ПОСЕВИН С.С. /К/ Гибель Империи. Северный фронт./Из дневника штабного офицера для поручений/ Т.II. Ерика. Тип.К.Наркевич.1932. /24x16,5/ стр.234.

x КАДУШКИН Петр Алексеевич./К/ Сборник Казачьих песен Дона, Кубани и Терека. Белград. Кавказский казак 1932. № 1. 15 песен.

- 1933 -

ПОСЕВИН Степан /К/ Герои. /Северный фронт-Кавказ/ 1914-1917. Военно-психологический и белетристический очерк. Т.I. Второе пополненное издание. Рига. "Этика". Тип.Латвия 1933. /21,5x15/ 228 стр.

ПОСЕВИН Степан. Тайны в горах. Роман. Рига Этика. Тип.Латвия 1933. /21,5x15/ 228 стр.

x ТРАГЕДИЯ КАЗАЧЕСТВА. /Очерки на тему: Казачество и Россия/. Часть I. Годы: 1917-1918. Отдельный оттиск на №№ 122-135 журнала Вольное Казачество - В.К. Прага.1933 /15x11,5/ 258 стр.

x ПЯТЬ ЛЕТ "Вольного Казачества - Вільного Козацтва". Сборник избранных передовых статей. Прага.Ред.журн. В.К. - В.К..Тип. А.Фишер 1933 /19,5x13,5/ 384 стр.

КАЗАКИ ЗАГРАНИЦЕЙ. Март 1932 - Март 1933. София. Штаб Донского корпуса. Тип.Древна. Болгария 1933 /24x16/ 104 стр.

КАЗАЧИЙ ЛИТЕРАТУРНО-общественный альманах при участии: А.И.Куприна. А.Ладинского. А.Г. Петрищева. Д.Е. Скобцова. Н.И.Мельникова. А.П.Маркова. П.Е.Мельгуновой и др. Париж. Имп. Берта 1933 /16,5x25/ 144 стр.

x АКУЛИНИН Т.Г./У/ Ермак и Строгановы. Историческое исследование по сибирским летописям и царским грамотам. К.350-летию завоевания Сибири. 1582-1932 Париж.Тип.Навара 1933 /19x14/ 62 стр.

- 1934 -

xСИБИРСКИЙ КАЗАК. Войсковой Юбилейный сборник Сибирского Казачьего Войска 1582.6.12 - 19.12.1932. Выпуск первый. Наше прошлое до великой войны 1914 г. Под редакцией Е.П.Березовского. Харбин, Войсковое представительство Сибирского Казачьего Войска 1934 /27.1x19/ 307 стр. портреты,рис. илл.

xТРАГЕДИЯ КАЗАЧЕСТВА. Очерки на тему: Казачество и Россия./Часть II. Декабрь 1918 - июнь 1919/Отдельный оттиск из №№ 137-155 журнала Вольное Казачество - Вільне Козацтво.Прага 1934 /15x11,5/ 299 стр. карты,схемы.

ПОСЕВИН Степан. Заговор. Из дневника Нины Пасуван-женщины офицера. /Из эпохи начала XX века./ Рига. Этика. Тип.Латвия 1934 /23x15,5/ 128 стр.

ІВАНИС В/К/ Енергетичне господарство України та Північного Кавказу. Варшава.. "Праці Українського Наукового Інституту".Том XXIII. Тип.Наук.Т-ва Шевченка у Львові 1934 /24,5x17,5/ 142.

- 1935 -

КРАСНОВ П.Н./Д/ Екатерина Великая. 1729-1796. Париж. В.Сиальский 1935 /20x14,5/ 452 стр.

ПОСЕВИН Степан /К/ Ключ жизни и возрождения. Развитие человеческой души и создание ею индивидуального миросозерцания. /Из эпохи конца XIX и начала XX веков/ Рига.Этика. Тип. Латвия - /23,5x15,5/ стр.

БЫРДИН Иван /К/ Вселенная и человечество. Опыт согласования абсолютного империализма с процессами развития общества в схематическом и популярном изложении. Часть общая. Прага. /18x12/ 92 стр.

БЫРДИН Иван /К/ Слово. Реч. Искусство. Прага. /18x12/ стр.115.

БЫРДИН Иван /К/ С'естные продукты как об'ект бактериологического и гистологического исследования. Колбасы. /18x12/ 55 стр. 2 листа иллюстр.

- 1936 -

КОЛЕСОВ Иван /Д/ 1 Стихи и Песни. II Рассказы. Братислава. Литературная Казачья Семья. /27x19/ 46 стр. 98 стр.

x КРАСНОВ П.Н. /Д/ Домой /На льготе/ Роман. Париж . Е.Сияльский. 1936 год. /20x14,// 268 стр.

x ТРАГЕДИЯ КАЗАЧЕСТВА /Очерк на тему: Казачество и Россия/ Часть III. /Июнь-декабрь 1919/. Отдельный оттиск №№ 163-198/ журнала Вольное Казачество - Вільне Козацтво, Париж. /15,5 x12/ 703 стр. карт и схемы.

x БАЛИНОВ ШАМБА. Русское "оборончество" и Казачье "пораженчество" Париж "Ковыльные Волны". Тип.Навар. 24,5x16/ 26 стр.

БЫРДИН Иван /К/ Вселенная и человечество. Предпосылки и основные положения динамическо-эволюционного материализма в схематическом и популярном изложении. Труд. /17,5x12/ 130 стр. 8 лист.переворигів.

ПОСЕВИН Степан /К/ Общий исторический очерк. Гражданская война.1918-1920/2. Сравнительная оценка военно-гражданской тактики и приемов управления. Анализ и критика по данным быв.шт.офицера для поручений. Рига. Этика. Тип.Латвия 449 стр.38 фот и 4 карт.

x ЧИГИН /Д/ Стенька Разин - Донской Казак. Исторический очерк. София 1936 /17x12,5/ 30 стр.

- 1937 -

x ВЫКАДОРОВ И.Ф. /Д/ Донское Войско в борьбе за выход в море./1546-1646/ ч.1. Взятие донскими казаками Азова /1637/ ч.2 Азовское седение /1641/, Париж. А.Е. Алимов. "Кураж" /24,5x16/ 120 стр.

ІВАНИС Василь /К/ Промисловість України і Північного Кавказу. Варшава. Праці Українського Наукового Інституту. Том 58. /24,5x17,5/ 155 стор.

x КЕЛИН Николай /Д/ Стихи. Прага. Литературная Казачья Семья. Тип. Грдличка /19,5x13,5/ 143 стр.

ТИХОЦКИЙ Е.С. /К/ Памятка 1. Линейного генерала Вельяминова полка Кубанского Казачьего Войска. Белград. /17,5х12,5/ 48 стр.
х АКУЛИН И.Г. /У/ Оренбургское Казачье Войско в борьбе с большевиками. 1918-1922 гг. Очерки. Шанхай Слово. /20х13,5/ 208 стр.
х ЗУЕв А.В. /О/ Оренбургские казаки в борьбе с большевиками в 1918-1920 гг. Харбин./19х13,5/ 132 стр.
х ЕНБОРИСОВ Г.В. /Д/ Правда о казаках. /Жизнь казака как она есть/. Харбин /19х13,5/ 57 стр.
х ИЛЬИН М.Д. /Д/ Куда и почему идет человечество. Париж. 32 стр.
БАЛАБАС О.И./К/ Українська реальна гімназія в Ржевницях. Коротка загальна інформація. Прага. /15,5х 11, / 20 стр.
КАЗАКИ ЗАГРАНИЦЕЙ. Апрель 1935 - октябрь 1937. София. Штаб Донского Казачьего корпуса. София. /23,5х15,5/ 56 стр.

- 1938 -

х ЕРЕМЕНКО Д.Н. /К/ Жизнь в родной земле. Автор. Тип. Задруга. Прага. /16х22/ 164 стр.
СКОБЦОВ-КОНДРАТЬЕВ /К/ Гремучий Родник. Париж. Дом книги. /19,5х14/ 310 стр.
х КО ВСЕМ ВОЛЬНЫМ Казакам от Парижской вольноказачьей станицы имени А.И.Кулабухова в Париже. Париж. /24х14,5/ 8 стр.
ОМЕЛЬЧЕНКОВА М.В. /К/ Сельма Лягерльоф. Зигрид Ундсен. /Литературні силуети/. Коломия. /20х14/ 24 стр.
х ТРАГЕДИЯ КАЗАЧЕСТВА. /Очерк на тему Казачество и Россия/. Часть IУ. Январь-май 1920 г./. Отдельный оттиск на №№ 207-231 журнала Вольное Казачество - Вільне Козацтво. Париж. /15,5х12/ 507 стр. карта.
КАЗАКИ ЗА ГРАНИЦЕЙ. София. Штаб Донского Корпуса. 1938 г. / 24х16/48 ст.т

- 1939 -

х ПОЛЯКОВ Павел /Д/ Поэмы. Прага. Литературная Казачья Семья. Тип. Задруга. Прага /19,5х13/ 77 страниц.
х КЕЛИН Николай. /Д/ Стихи. Часть II. Прага. Литературная Казачья Семья. Прага. Тип.Задруга. /19,5х13,5/ 93 стр.
СИНЕОКОВ В.Д. /Д/ Государственное значение Казачества. Белград. Тип. Слово. /23,5х15,5/ 16 стр.
х КАЗАЧИЙ АЛЬМАНАХ. Париж. Кружок казаков-литераторов. Тип.Назарр. Париж. /27х19,5/ 136 стр. и 23 иллюстрации.

- 1941 -

х ХАРЛАМОВ П.К. Др /Д/ Казачья Памятка. София Тип.Рахвара./20х13,5/ 15 стр.
х ЗВЯГИНЦЕВ С.П. /К/ Записки по истории Кубани. Белград /29х20,5/ 98 стр.
ЛУКИНОВ И.Г./К/ Рациональное развитие земледелия на Кубани./Прага. /29х20,5/ 27 стр.
ГОРБУШИН И.В./К/ О первоначальных распоряжениях по сельскому хозяйству в Кубанском Крае по освобождению. Прага. /28,5х 20,5/ 27 стр.
ЛЕЩЕНКО В.Н./К/ Рыбное хозяйство Кубанского Края. Прага./29,5х20,5/ 15 стр.
ЗАРУБИН А./К/ Пчеловодство на Кубани. Прага. /29,5х20,5/ 15 стр.
ПРОСВИРИН Г. /К/ Современное рациональное куроводство. Прага.11 стр.

Д о п о в н е н н я

БОРОДИН Н.А. /У/ Идеалы и действительность. Берлин. 1930./22х15,5/ 250 стр.
х БОЯРИНОВ А.И./Д/ Казачество и Россия в их взаимоотношениях. Париж. 1937 г.
х БЫКАДОРОВ И.Ф. /Д/ Возникновение колоний Донского Войска.Исторический очерк /1584-1934 гг./ Париж. 1936 г.
ЕЛОВСКИЙ И. /О/ Голодный поход Оренбургской Армии. Пекин. 1921. /21х15/ 24 стр.
ЗАГОСКИН Д.В. /З/ Казаки. Рассказы. Харбин. 1935 /19х13,5/ 154 стр.
х КУБАНСКИЙ КАЛЕНДАРЬ на 1927 год. Белград. Изд. "Вольная Кубань" /34х21,5/ 66 стр.
х МАРКОВ А.П. /Д/ Самостийничество и хозяйственное развитие России. Париж. 1930 /23,5х15,5/ 34 стр.
х ПОЛЯКОВ Павел /Д/ Иван и Феня. Париж. 1937г. Поэма.
РЫТЧЕНКОВ С. /Д/ 259 дней Лемносского сидения. Париж. 1933./19,5х14/ 152 стр.
СИНЕОКОВ Вл. /Д/ Казачество и его государственное значение. Париж. 1928 г.
х ТУРОВЕРОВ Николай /Д/ Путь. Париж. 1928. /18,5х12/ 47 стр.
х ШИЛЬНИКОВ И.Ф. /З/ 1-ая Забайкальская Казачья дивизия в Великой войне. Харбин. 1933. /23х16/ 190 стр., карты и иллюстр.
х ГЛАЗКОВ В.Г. /Д/ Крах наших москвофилов. Прага. 1934.

/В і д Р е д а к ц і ї : Книги, помічені "х", торкаються безпосередньо питань козачої проблеми так, як її розуміють нині самі козаки/.

Інж. В.Г. Глазков.

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА НІМЦІВ ПОВОЛЖА

/Некролог/

Коли в ході революції 1917 р. нації колишньої Російської імперії почали гарячково і швидко відроджувати своє незалежне політичне і вільне культурне життя,Ленін виголосив ультра-ліберальне гасло "самовизначення націй аж до відокремлення". Це гасло було потрібно йому, переконаному централістові і тоталітаристові не як добра самоціль людського існування, а лише як засіб, щоб опанувати стихійним рухом національних мас, стати в проводі їх, сівши на коня екстремістської фразеології, з тим, щоб пізніше примусити ці маси йти в зовсім іншому і небажаному для них напрямі. Тодішній нарком в справах національностей, Йосип Джугашвілі-Сталін, прибрав до рук, за директивами Леніна, новозбудовані самими народами національні республіки, як напр., Казансько-Татарську, Башкірську, та ін., проголошуючи визнання їх національної незалежности і суверенности та примушуючи їх військовими, політичними і економічними засобами федеруватися з Російською СФСР. Росія перестала бути російською державою, а обернулася протягом кількох років на "федерацію" багатьох національних республік, національних країв, областей і округ. Частину території колишньої Російської імперії було визнано т.зв. "Союзними Республіками", які формально-юридично не входили до складу Російської СФСР,хоч були цілком керовані з Москви. Таке оформлення й опанування большевиками процесу відродження національностей на контрольованих ними теренах дало Советам підставу твердити, що національне питання в СССР вже розвязане повністю

в найкращий можливий спосіб,тобто,що в СССР нема вже національного пригноблення,упослідження або нерівности і що всі національності до найнайдрібніших включно мають всі права і можливості для вільного існування і розвитку.

Але відрізані від всього світа совєтською цензурою і прикордонною охороною НКВД, нації СССР не мали змоги поінформувати світову опінію про те,наскільки наявний стан більшовицького режіму відповідає їх людськьким і національним бажанням і уявленням.

В кінці 1945 р. указом Верховної Ради СССР було оголошено про скасування декількох автономних національних республік в складі СССР, в тому числі й АССР німців Поволжа. Фактично ж ця республіка була ліквідована в вересні 1941 р. Це була невелика,але добре організована, заможна й квітуча в культурному відношенні держава,розташована в нижній течії Волги,на площі в 28.000 кв.км. /тоб-то,така велика,як Албанія, Бельгія або Гаїті/ в 605.542 душ населення в 1939 році і зі столицею в місті Енгельс. Коренем цього найсхіднішого відламу німецької нації були ті німці-колоністи, які вінеслися сюди з батьківщини переважно в кінці ХУІІІ ст. на запрошення російського уряду і які розбудувалися й розмножилися тут,зберігаючи майже недоторкано свою мову,звичаї,віру. Обставини їх життя при царях характеризує народня пісня, що зберіглася донині:

Angekommen an der Wolga,
An der Berg und Wiesenheit,
Lager sie auf freiem Felde,
Niergends war ein Haus bereit.
Und nach all den Katastrophen,
Räuberbanden, Missgeschick,
Waren sie von Zaren oben
Unterjocht und unterdrückt.

Підчас першої світової війни,російський царський уряд видав 13.XII.1915 р. зарядження,щоб все німецьке населення було виселене з Поволжа в Сибір. Але швидко цього не вспігли виконати,а тимчасовий уряд в 1917 р. скасував цей наказ. На другий рік після революції,в жовтні 1918 р. тут було організовано, за декретом Леніна, "автономну область німців Поволжа", яку згодом перемінено на "АССР німців Поволжа", в складі Російської СФСР. Хоч німецьке населення цієї республіки складало тільки половину всієї німецької людности на теренах СССР /в 1926р. - 1.238.549 ос., в 1939 р. 1.423.534 ос./ - але, ця республіка стала природнім осередком для всіх підсовіцьких німців. Культурні успіхи німців Поволжа, завдячуючи їх організованості та працьовитості, були дуже великі. Якщо перед революцією половина німців Поволжа були ще неписьменними, то в 1926 р. письменних стало серед них вже 91,7 %. Перед другою світовою війною в АССР німців Поволжа було вже 98 % письменних. Республіка мала 442 школи з 117,951 учнів, 11 технікумів, 3 вищих школи, 2 державних театри. Електрофікація сільського господарства була застосованою лише в цій республіці з цілого СССР. В 1936 р. тут було: 4 агрегати електрооранки, 73 агрегати електромолотіння, 24 електророшувальних установки /А.Вельш: "Немцы Поволжья и сталинская конституция" - "Известия", 27.IX.1936; "К Х съезду советов Немреспублики", Энгельс, 1936, ст.18-28/.

Проте, і в цій республіці русифікаційна політика совєтської влади давалася в знаки: з 433 шкіл лише 57,3% навчали німецькою мовою, а 33,9 російською; 7,6 % іншими мовами. Навчалося німецькою мовою -61,8 %

учнів, російською - 29,6 %, іншими - 8,2 %. В 8-10 клясах російська мова вже панувала: нею навчалося 45,7 % учнів, в той час,як німецькою 41,8 %, іншими мовами - 12,6 /"Культурное строительство СССР",Москва, 1946 р., ст.75-77/. Такий стан, несумнівно, був одною з причин неопанования німецькою інтелігенцією центрального адміністративного апарату своєї республіки,в якому в 1931 р. було всього 31,7 % німців, тоб то, переважна більшість в апараті належала росіянам та ін./"Рев. и нац." 1931 р. ч.12, ст.15/. Беручи ж разом районові і центральні установи, мали в апараті німці відсоток вищий, але не перевищаючий 39 % /"Рев.и нац" 1931 р., ч.10,-11,ст.14/ При такому натиску "русской стихії" не було дивним, що на багатьох вивісках в м.Бальцері були написані німецькими літерами російські слова /"Национальн.строит. СССР к ХУ годовщине октября", Москва,1933 р., ст.118/.

Незалежно від самохвальних і реклямних писань советських діячів і преси, треба відмітити, що німці Поволжя зуміли в умовах підсоветських, не зважаючи на більшовиків і всупереч їм,досягти значних культурних успіхів. Але після 1933 р. підвишена політична підозрілість советського уряду і репресії НКВД проти всіх,хто здавався хоч би потенціяльно небезпечним чи опозиційним,зачіпили також в сильній мірі і республіку німців Поволжа. У вересні ж 1941 р., коли більшовики втікали з України і дуже побоювалися,що армії Гітлера дійдуть до Волги /що сталося лише в 1942 р./, а приволжські німці можуть їх евентуально підтримати,- було фізично ліквідовано становище німецької нації на Поволжу. Без будь-якого суду чи встановлення провини бодай поодиноких осіб, було військами НКВД проведено заарештування всіх німців Поволжя, з яких потім було вистріляно 30.000 осіб,а 400.000 примусово переселено в віддалені місцевості Сибіру,в тім числі й зовсім старі люде, діти, жінки. Виселення це відбувалося в такий нагальний і нелюдський спосіб, що ніхто не міг взяти з собою нічого зі свойого майна, бо всіх було схоплено й вивезено раптом в тому вигляді,як кому трапилося. В німецьких домах позалишалися в печах і на столах недоварена або недоїджена їжа. Домашня худоба зістала замкнутою в хлівах і стайнях, або покинутою без догляду в полі. Після того німецькі села виглядали страшними безлюдними пустками,з порозчинюваними хатами й подвіррями, повними голодних, ревучих і сумуючих без людської опіки тварин. Багато селян колхозників ненімців,яких з інших місцевостей було привожувано на терен колишньої республіки німців Поволжя /щоб зібрати там врожай 1941 р.!/ так лякалися цієї апокаліптичної картини людського нещастя,що відмовлялися переїздити сюди для сталого господарювання,хоч хати були повні всякого добра для їх розпорядимости,а сама господарка була добре забезпеченою всім потрібним реманентом і обіцювала добре життя поселенцям.

В такий спосіб ця квітуча,щільно заселена й дбайливо загосподарена країна була вилюднена й спустошена советською більшовицькою владою протягом декількох днів. Формальне проголошення скасовання Автономної Республіки Німців Поволжя відбулося лише через чотири роки,вже після закінчення другої світової війни. Цей акт московського большевицького уряду є грунтовним порушенням засад статуту Об"єднаних Націй, який був підписаний,серед інших держав,також урядом СССР в Сан-Франціско 21.УІ.1945 р.

Проф.В.Дубровський.

Т У Г А

/ Казка Чорного Моря /

Море бігло назустріч береговї лавами вод, заквітчаних віниками білих пін. Допавши білозерний пісок побережжя скидало з могутніх чол вінки розбурханого квіття, як любовну жертву берегам. Щодня воно старалось їх досягнути у своїому відвічному поході. Але ж завжди прибої чергувались з відпливами і стремління з тихою гладдю знесили. Береги стелились жовтими лавами пісків, палали іскрами сонця і знімались скельними обривами, наче готові з відвічної туги за сонцем злетіти у блакитний простір. Раз виринувши з моря перед тисячами й мільонами літ вони втікали від нього в синяву неба і простягали рамена до житерадісної зелені землі.

Над ними гомоніла пісня і дрижачи в нагрітому повітрі плила в даль:

- Не журись люба моя... -

Тугу і любовне запевнення кидала у простір чоловіча грудь. Великим проханням тремтів м'який, соковитий чоловічий голос і линув у простір. Клався на розколихані, тяжкі хвилі Чорного моря, дрижав на білих вінах вод і млів під синім небом безкраю.

На березі лежали люди, грілись на сонці і дрімали в літньому дозвіллі. Інколи вони піднімались з піску, кидались в зелені хвилі і білі піни. Хоч дехто засмаглими раменами розгортав вали вод, всеж не відбивався далеко. Люди і беріг належали споконвіку одні одним. Хвилі ж котились шумливими прибоями, кидались на широкі груди і засмаглі спини, готові проглинути напасників.

Ольга грілась, як другі. У літніх лінощах дрімали думки, безпристрасна тиша заливала нутро. Безборонно віддавала себе сонцю і небові, розходилась і змінювалась в отакий атом світла і звуку, що дрижав над водяним простором.

Потім купалась і вода бігла по її спині, та білими пінами спливала з її рамен і получившись з своїми стремліла далі невтомними прибоями назустріч берегам. По дорозі хвилі кидались на інших купальників, що грались у воді, так, начеб не море йшло походом в далі, пухнаті песики. Люди входили у воду, брались за руки і наставляли спини назустріч хвилям. Оце сунеться така лава. Зелена, білоквітчана. Якась невидна сила піднімає її з морської гладі і котить назустріч береговї. Шумить, шумить, шумить! Щораз ближче, щораз голосніше! Купальники чекають притаївши дух...

Вже близько, вже тут! Зелена стіна впадає розкотом на засмаглі спини, запривалює голови, розбрискується білими клаптями і біжить далі вперед. Хвилина! Немає нікого! Алеж зараз виринають розсміяні обличчя, кошторгані чуби. Крик, сміх, гамір! Оце водяний вал кинув собі в обійми одну пару. Під його покровом побарашкували хвилину. Тепер регочуться, бризкають на себе водою .

Там білява дівчина втікає перед засмаглим хлопцем. Потикається на підводному дні - надбігає нова хвиля і кидає напасника одним махом на жертву. Засмаглі, мускульні рамена опоясують гнучкий стан - понад ними котяться білопінні гребені, все поринає в зелений хаос...

За хвилину виринають обоє десь в іншому водяному валі. Пригорнувшись до себе стремлять до теплопіского берега.

-о-

Ольга купалась сама. Їй хотілось гратись з морськими бризками. Ставала плечем до хвилі і чекала. Вона котилась і шуміла а що ближче підсувалась до Ольги у неї наростала дрібна тривога. Майже нерозумна, майже неоправдана. Всеж: йшло щось велике, невідоме, потужне. Щось перед чим ні втечі, ні стриму.

Ще хвилина, ще трішки...

Як грізно, як придавлено, але погрозливо шумить! Здається: ціла маса моря піднімається з дна і йде походом. А що як справді...? Може якраз зараз же оця велика зелень розкриє пащу і проглине в якесь страшне, таємне, морське нутро?!

Але кортить! Хоч начеб трохи страшно...
А може там справді кришталеві палати і країна казкового щастя! Тільки відваги! Тільки відбути оцей страшний момент потонення. А там: розцвілі луги, палати, русалки...

Шууууу! Хвиля кидається вперед, Ольга має тільчи час розкинути рамена і скрикнути. Начеб хотіла боронитися. Вже пірнула в зелене живло і пухнаті кисті прошуміли понад головою. Виринає здивувана, врадувана. Оце над головою сонце і небо, на березі лежить Степан, пісня

- не журись, люба моя -
летить широкою тугою в морський простір і є день на морському надбережі.

Стоїть і дивиться у морську далечінь і дивний сум підповзає і нашіптує:

- значить: ніде. На землі, ні на морі... -
Всюди є будні. Немає казок. Є море, беріг, пісок і літня нудьга. Потім обід, пообідній відпочинок, прохід, вечір і ніч і спати і завтра і знову.

Веселкові медузи колишуться у зелених пропастях. У воді цвітуть вони прозорими чашами і сяють райдужніми кольорами. Ольга бере одну в руку. Вона охляває і вяне і нічого не залишається з її морського чару, що плила з ним у ритмічному танці своїми незбагнутими шляхами.

- Навіть вони є недійсні - думає Ольга.- Тільки наблизитись до них стаються нічим. Є недійсні як мрія.-

Але море невгаває в поході. Морські буруни піднімають з дна лавиці водоростів і кидають їх на беріг. Масив колишеться, шумить, бушує. І знову хочеться піти назустріч страшному живлові і зазнати малої тривоги перед невідомим. Якби ж так справді за малою хвилею йшла більша, а за нею страшна, велитенська гора морського масиву?!

Ольга стоїть у воді і чекає. Хвиля надбігає і проковтує її. Ольга чує нагло як дужі обійми оплели її стан. Вони давлять, поневолюють, пригортають до сильних мускульних грудей. Ольга кидається, боронитися. Але обійми дужі і побідні.

- Красуне! Мила моя... -
шумить у перекоті хвиль.
Ольга виривається з кріпких обіймів, хвиля прокочується і зливається назад з морською топіллю.

Ольга йде назустріч березові. Чує тільки за собою шум хвилі і в її пінах гаряче зідхання та клич:

- Вернись, люба моя! -
Хвиля шумить і гонить, море піднімається зеленими валами і котиться на зустріч берегам. Море бушує, шумить і леститься до Ольжиних ніг, обіймає їх і тягне за собою в топіль. Але вона втікає і вистрибує на беріг, та кидається на пісок біля чоловіка.

- Чого така захекана, Олю? - питається спросоння Степан. Невисокого росту, русявий і ніжний, він радше похожий на хлопця. Його будова має в собі щось з розмірів грецького ефеба.

- Я боролася з морем, хвилі гонили мене і я втікала... -
Лягає на пісок і слухає як бють живчики. Хвиля тепла пронизує ціле її єство. Вона, як цей морський прибій зродилась десь в глибині її єства і заливає її цілу. Як оце хвилі надбережні піски.

- такі кріпкі його рамена... -
Море колихається зеленими, білоквітчаними розливами і допавши пісок розсипується тонкими, прозорими смугами. Викидає чорнявих рослин, що пахнуть терпко і гнило та дрібних мушель. Потім відпливає у свою незбагнуту топіль. Тільки зідхає стиха. Вітер хвилює його могутню груд.

Велике, таємне Чорне Море.

- такі владні його обійми... -

Ольга чує їх і далі. Вже висох солений смак морської води, вже сонце спило її з засмаглої шкіри. Але ні сонце, ні вітер не можуть забрати кріпкого стиску дужих рамен,

і великої, пекучої туги, що зродилась з тих обіймів.

Ольга сідає і дивиться в море. Далеко прослались його широкі надра, аж по обрій біжуть його хвилі. Воно могутнє і вічно живе в свойому поході і повне тайн і чудес.

Але його простори пусті і порожні. Ніхто і нішо вже не кличе:

- вернись! -

Це тільки хвилі так шумлять.

Це тільки кров живіше кружляє. Це тільки туга, велика туга встає з моря. Але на його гладі не бачиться вже ні могутніх рамен, ні не відчувається їхніх пристрасних обіймів. Тільки білі бризки пін і оливянозелена топіль простору.

Над ними тужно-самітня пісня летить у нагрітому повітрі. Вона дрожить і тремтить над топіллю. Невідомими словами благає, манить і обіцює:

- не журись люба моя... -

-о-

День був як інші і все було як завжди. Обід, щоденні розмови, поворот до хати. Ольга слухала, говорила, відповідала. Але частіше слухала. Що говорив Степан і як нила туга. Як піднімалися теплі струми і кружляли по тілі, збуджуючи дрібні тремтіння насолоди. В душі вони будили щось нове, але здавалось, що воно знайоме, тільки призабуте з часом. Ні, воно було там завжди, тільки будні приспали його своїм сірим, одноманітним шумом.

Оце чоловік з моря будив заснувші сни. Пристрасними переливами тремтіла тепла туга.

За чаєм Ольга приглядалась Степанові і дивувалась. Мабуть досі досі не помічала, що в нього стільки зморщок на обличчі. Це був її друг і його вона привикла мати біля себе. Його мякий, беззвучний голос повторював завжди те саме. Від років, нарізні лади. Ах, Ольга так добре знала, що і коли він скаже! На нього й дивитись не треба було. Він був - це було все і воно було самозрозуміле. Його повільні кроки йшли завжди рівно біля Ольжиних, як дні їх плили біля себе без бур, але й без більших і надзвичайних вражень і зворушень.

Степан не шкодив їй у нічому і не забороняв нічого. Ні. Він тільки стояв великою, тяжкою тінню між нею і всім новим у житті. Не можливе було відсунути її, ні переступити через неї. Вона була завжди і всюди. Нескінчено вірна, неминуча. Оце він стояв у вікні і його сілюет ляг на море, що синіло в далі і прикрив його. І вже не було моря і його казки, тільки дім, чоловік і будні.

Ольга гляділа на його велику тінь, що лежала на морі і дивувалась:

- Хіба можливе, щоб у коханні не було нічого бурхливого і пристрасного, тільки повільна, спокійна, відвічна дія. Як їжа і сон. Як обовязок? -

Здалеку долітав шум моря і його терпкаво-солоний запах манив у вітрильно-синю даль водяного простору, на нові, невчерашні шляхи.

-о-

Вранці Ольга тихцем вибиралась з хати. Як щодня вона проходила крізь Степанову кімнату: Він хропів у здоровому сні. Сьогодні це хропіння видалось голоснішим і прикрішим як досі. На його спітніле обличчя насунулись жмутки русявого волосся. Воно було без полиску, тендітне і рідкаве. Вже відслонювало початки лисини. Мабуть вперше помітила Ольга цей слід невгомонних днів. Було в тому щось чуже і немиле. З під покривала виставали його ноги - і все було таке знайоме і щоденне і будило нудьгу і давило.

Ольга втікла в красу ранку.

Море лежало золоте і блакитне. Нині воно було дуже гладке і рівне. Мяким, розіскреним простором воно стелилось в даль і своєю глибокою синню зливалось в золото-рожевою блакитю ранкового неба. Воно відпли-

ло десь у свої далекі простори. Вже виборолись і вигасли пристрасні хвилювання. Ні найменші хвилі не бігли роззолоченою поверхнею і вчорашні білі квіти проглинула топіль. Тільки золоті іскорки співали над синьою гладдю, танцюючи в соняшному сяйві. Злегка, злегесенька воно хиталося при березі, цілуючи ласкаво ніжно срібні лавиці пісків білозерних. Покірно й прилішно воно тулилось до піскових шарів, наче б обіцювало їм, що ніколи більше не підніме пристрасного наступу і не кинеться вже більше на їхні груди з погрозливими вигуками прибоїв.

Між морем і небом кружляли білопері чайки. Вони одинокі плакали-квилили, завішені між двома розіскреними просторами.

Ольга йшла узберіжжям і з тугою дивилась на море. Але воно було гладке і безпристрасне, як її дотеперішні будні. Нічого не хвилювало їх, як оце тепер нічого не тривожило морської гладі. Тільки ж вони лежали на Ольжиних стежках сірими,довгими смугами і не було на них нічого з осяйної, могутньої краси моря. Вони були як те павутиння, що сірими, тонкими, порошнавими нитками оплітає кришталеві вази, що в них горить світло. Звичайно воно горіло рівно й одноманітно, зрідка тільки воно миготіло, хвилюючи сірі повісма.

Під вагою буднів лежало її тремке серце, як під тяжкою скелею, а несповнені сподівання були в ньому замкнені міцними засувами, як скарби багача перед сонячним світлом.

Інколи тільки пгночі вони викрадались снами повними колірів і пахощів і росказували те, чому не здійснитись ніколи. Невже і між ними і нею лежала тяжка Степанова тінь, що ніяк не давалась обійти?

Від моря віяв теплий, лагідний подув містраля. Клався на хвилі, гладив їх і пестив. Під його ласкою тулились покірно до матірних грудей моря а просторові й вітрові віддавали тільки свій віддих. Він підносився прозорими атомами пари і тремтів над топіллю, як у ті дні творення, коли з оцих туманів повстала вода.

Це дижала морська даль.

Але, ні з близьких шарів селедину, крізь які бачилось гладке дно,ні з таємних масивів глибокої синьки не виринали дужі рамена і не ніссся пристрасний зов пребагатого життя.

При березі колихались човни, а на небі горіло сонце.

Простягаючи руки до моря Ольга скаржилась йому:

- О, море! Ти таке багате і живе, ти таке велике! Але мої дні ніколи не були похожі на твої прибої і твої бурхливі походи. Вони снувались тихою, сірою ниткою і були без колірів, пахощів і змісту. О! Море! Де ж щастя?! Воно, що наче твої прибої зносить, руйнує і змітає будні і їхню ситу сонність? Ти знаєш його тайну і тоді, коли добуваючи береги борешся з бурями-вихрами і кидаєш їм у вічі прокльони твоїх чорних хвиль і тоді коли сите бурі і боротьби, ти лягаєш тихе і з усміхом віддаєш цілунок сонцеві і небові зідхання. -

Море шуміло стиха і плескало о чердаки човнів, що колихались при березі. Ольга йшла в сизий простір притискаючи серце до грудей. Тільки хвиля шуміла, манила й нашіптувала невломим шепотом туги:

- Люба, вернися! -

-о-

Позаду було місто. Там дрімали Ольжині будні.

Др Софія Парфанович.

-----:::::-----

ДЕЯКІ ЗАВВАГИ ДО СТАТТІ: П. А Н Д Р У С О В А : "В СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ" /Див."Чорноморський Збірник", кн.9, Женева 1946, сторн.25-28 /.

Згадана вище стаття в справі організації Таврійської Академії Мистецтв - це цікаві й не поверховні думки мистця Петра Андрусіва. Порушує вона дуже важне й актуальне, в дорозі культурного розвитку мистецької ділянки вкраїнського народу, питання організації майбутніх осередків підготовлення кадрів культурних працьовників українського мистецтва.

Самозрозуміле, що центральною мистецькою установою, яка підготовлятиме висококваліфікованих мистців України - це Київсьа Академія Мистецтв. Але запроектована Таврійська Академія Мистецтв - це окрема ділянка мистецької праці зі специфічними завданнями й можливостями. Виїмткове географічне положення таврійської академії спрямувалоб людей базувати свою працю з одного боку на легендарному, але історично вірному фундаменті вкраїнської минувшини дохристиянського й вчасно-християнського періоду, а з другої сторони навивченню моря як прекрасного матеріяду до мистецької творчости. А в потребі високоосвічених українських мистців, які ще особливо булиб добре зорієнтовані в нашому далекому минулому, не приходиться сумніватися.

Уваги, що до окреслення характеру найвищої вартости українського Мистецтва так є переконливі й глибоко захоплюючі,що належалоб тільки піклуватися, аби подібні думки просякнули всіх мистців і щоб прямування /бодай недосяжне!/ було перед кожним творцем. А щойно тоді зможемо сміливо говорити про гарне майбутнє вкраїнського Мистецтва.

Що до характеру загальної організації такої Академії Мистецтв і особливого завдання, то думка заснування при такій Академії /а не окремо!/ музею - памяток далекої давнини південної України, здається нам дуже щасливою. Слухачі Академії, маючи перед очима в кождій хвилині приклади давньої минувшини, вживались би з ними, творили б у своїй уяві повні образи минулого життя, що в наслідках булоб для їх мистецької творчости немаловажним. Матеріяльна й духова минувшина перетворилась би в новій дійсності в інші культурні цінности,необхідні для дальших віків. Існування подібної високомистецької школи, що доповнювала б завдання центральної Київської Академії Мистецтв, а яка своїм характером не була, тільки повторенням іншої, булоб для загального розвитку вкраїнського мистецтва дуже корисним.

Склад професорських сил що до кількости, на різних відділах Академії міг бути би трохи інший від других складів. Так наприклад станкове малярство могли б обслужити 2 професори й 2 асистенти. Фігуральна й декоративна різьба - 2 професори й 2 асистенти.

Декоративне /монументальне/ малярство - 1 професор і 1 асистент Декоративна композиція та катедра внутрішньої архітектури - 1 професор і 1 асистент. Розбудова цього відділу дослідчими робітнями як ткацька, столярська, металю й кераміки видається нам переобтяженням цієї Академії тими дидактичними функціями, які сповнюватимуть досконало інші високі мистецькі школи. Відділ графіки може й не мав би особливої потреби існування в цій спеціяльного призначення мистецькій школі.

Але натомість видається нам, що тут булиб дуже сприятливі умови заснування катедри для кандидатів-науковців - майбутніх працьовників історії мистецтва. Так уже прийнялось, що історики мистецтва відбувають свої студії в університетах, серед теоретиків інших галузей. Натомість майбутні теоретики мистецтва відбуваючи свої студії серед молоді, яка здобуває мистецькі знання для своєї практичної діяльности в цій ділянці малиб змогу пізнати всю так би мовити закулісову ділянку технічних і різних завдань, з якими кожний мистець має до діла. Не завше всі історики мистецтва в цілости представляють собі ці різнородні труднощі, а це не облекшує ніяк їхньої відповідальної праці. Існування

цього відділу не заперечує існування нормальних так би мовити катедр історії мистецтва для майбутніх мистців-практиків. Цілком слушно кладе автор статті особливу вагу на виклади з археології, які в цій Академії будуть міцною підставою для вивчення цієї частини історії української пластичної культури. Організація допомоічних наук, як різнож організація адміністраційного апарату може в передбаченнях автора не обхоплювати всіх потреб, але в теперішніх теоретичних міркуваннях це вже другорядні справи.

Видається нам, що зазначена автором кількість слухачів є трохи перебільшена - число кількох сотень студентів /до 500/ є вже досить великою кількістю для кожної Академії Мистецтв. А таврійська Академія буде сповнювати окреме завдання й туди спрямують свої бажання студіювати люди, які схочуть посвятитись цій ділянці. Будуть тут мистці,котрі вже можуть мати за собою мистецькі студії з інших мистецьких шкіл, але все таки тут зможуть поглибити свої знання, поглибити свої мистецькі заінтересування з цієї прекрасної, легендарної української дійсности далеких віків.

Дуже слушним є це, що Редакція "Чорноморського Збірника"в своїх ідеологічних /хотяй би на разі теоретичних міркуваннях/, порушує цю тему, яка з хвилею сконкретизування в нашім думанню, дозріє в людській психіці, разі можливостей реалізації тільки прискорить її здійснення.

7.XI.46. Петро Мегик-Мистець.

ЩЕ ЗА МОГИЛУ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА

I

В и т я г з л и с т а Проф.П. К у р і н н о г о до Проф. Дра М.Міллера з дня 28.8.1946.

" Вельмишановний Михайле Олександровичу!

... Інженір Б. прислав мені Ваші статті: Святослава... та Студії ч.II. Просто зачарований тим, скільки Ви встигли напрацювати і то з питаннях, які для нас мають першорядне значіння. Вчитуюся з Ваші рядки по багато разів... Давно хотілося зазирнути в ці сторінки нашого минулого. Чи маєте до цих праць більший ілюстративний матеріял? Обовязково мусимо їх видати в кращому вигляді від УВАН. Шкода, що Святославова могила всеж попала не в Ваші руки. При огляді скарбу в Катеринославському Музеї мені чомусь здавалося, що дата його мусілаб бути старшою /VII-VIII ст./ Якщо це була могила тогді справа інша. Отже прийміть щиру подяку за важливу публікацію... З пошаною до Вас... /підпис/."

II

В і д п о в і д ь Проф.Д-ра М и х а й л а М і л л е р а .

Видавництво "Українського Морського Інституту" за ч.35 видало мою брошуру - "Могила кн.Святослава," після чого я одержав кількась запитів та зауважень що до гипотези висунутої цією статтею. Між ними зауваження проф.дра П. К у р і н н о г о уявляється остільки важним, а сам автор запитання, остільки видатним авторитетом української сучасної археології, що вважаю необхідним подати до згаданої брошури деякі дрібніщі факти та міркування для стверджения наведеної в розвідці гіпотези. Такі подробиці годі було подати в самій праці, оскільки вона була обмежена розміром та написана популярно, маючи завданням лише довести до відома українського загалу мало кому відомі факти.

Високоповажаний Проф.Др.П.Курінний пише: "Шкода, що Святославова могила все ж попала не в Ваші руки. При огляді скарбу в Катеринослав-

ському Музеї, мені чомусь здавалося, що дата його мусила б бути старшою /VII-VIII ст.ст./. Якщо це була могила,- тоді справа інша".

Враження Проф.П.Курінного після огляду скарбу - цілком справедливе. Але маємо дуже мало пам"яток ранньої візантийсько-варварської культури на Вкраїні. Тим то вони ще не досить відомі та вивчені і звичайно, за своїм зовнішнім загальнимвиглядом розподіляються на дві групи, що їх орієнтовно відносять до V-VI та VII-VIII ст.ст., причому остання - найменьш відома та вивчена.

Пильніший розгляд Кічкаського комплексу, в порівнянні до инших памяток культури тієї ж доби, веде до слідуючих висновків:

I. Більшість правдивих скарбів,що уявляють собою збірки коштовних річей, мають в своїм складі також монети, що дають опірні пункти для точнішого визначення їх часу. /Як от скарб Перещепинський 1913 р., Ніжинський 1873 р.,Нижньо-Сироватський 1863 р., Велико-Рублівський 1891 р., Волинський скарб 1610 р., та інші/. Кічкаський скарб не має в своєму складі ні одної монети, бо й не є правдивим скарбом. Єдину дату можна бачити в круглому візантийському клейні, на лівому крилі орла, яке ще не визнано. Але знак на окремій речі, в протилежність до монет, датує лише дану річ, а не увесь комплекс. Між тим в старовину дуже берегли цінні речі і вони переховувалися цілими сторіччями,через віщо звичайно в одному комплексі зустрічаються речі ріжних епох. Наприклад в Перещепинському скарбі знаходяться речі від блюда Перського царя Сапора II /310-363/, до візантійських монет, з яких пізніша 668р Комплекси речей датуються звичайно за пізнішими їх даними. Завдяки відсутности в Кічкаському скарбі монет, головним засобом до визначення часу цього комплексу є метода порівняння до інших памяток, найбдищих з боку культури та часу. Такою пам'яткою для нас править Перещепинський скарб.

II. Переглядаючи окремі речі Перещепинського скарбу,знаходимо тут значну кількість річей ще "пізньо-готського стилю" збоку їх форми, на що вже звернув увагу і А.Бобринський, що перший описав той скарб. До цих річей відносяться готські пряжки /за описом А.Бобринського ч.ч. 20 та 45/, золотий ріжок, тотожній якому з Сен-Міклошського скарбу в Уграх, має руничний напис. Також дармовіс у вигляді колеса /ч.37/, золоті бранзолети з поширеними кінцями, пряжки з щитками,та інше.

Ні одної речі готського стилю в Кічкаському комплексі - немає, не дивлячись на те, що загальна кількість срібних та золотих річей,разом з усякими дрібничками, сягає 1.500.

III. Багато також в Перещепинському скарбі річей так званого "поліхромного" стилю, пов'язаного з готським, що визначається золотими площами садженими кольоровим камінням, або інкрустованими кольоровим склом.

Ні одної речі поліхромного стилю в Кічкаському комплексі - нема.

IV. Єдиною формою орнаментації спільною для обох комплексів є - зернь. Але в Перещепинському скарбі та зернь, де й штампована,то дрібна, а поруч з нею і правдива зернь, лютована.

В Кічкаському комплексі - зернь виключно штампована,причому невідомого досі гіпертрофічного розміру, що вказує на її кінцевий розвиток та виродження.

V. Зі зброї маємо в Перещепинському скарбі - меч, тоді як в Кічкаському комплексі - лише шаблі, ще й не самого раннього типу.

Всі ці риси, що характеризують обидва комплекси з боку їх хронологічної основи, відсувають Кічкаський комплекс до значно пізнішого часу відносно Перещепинського. А.Бобринський датує Перещепинський скарб кінцем 7-го ст. на підставі того, що пізніша його монета візантійська відноситься до 668 року. Але ж та монета, поки вона за силою ріжних подій дісталася в Візантії до м.Томі, або ще куди,а звідти разом із скарбом до піскуватих кучугур над долиною р.Воркспи,мусила перейти довгий шлях, та потрібний на те і довший час. Відтак безпечні-

ше відносити Перещепинський скарб скорше до 8-го ніж до 7-го сторіччя, що відсуває і Кічкаський комплекс до 9-го,можливо й до 10-го сторіччя.

На превеликий жаль, завдяки тому, що розкопи Кічкаської знахідки переводив зовсім молодий дослідник, що не мав знання ні теоретичного, ані практичного, він "не відав що творив", викопуючи речі механічно, без розуміння пам"ятки та потрібної до її дослідження методи. Тим то лишилося багато питань, які могли бути легко вирішені на місці, а тепер вже не можуть бути перевіреними. Так напр. в валах спорудження, що оточували площу де знайшлося поховання, поміж камінням траплялися фрагменти сірОглиняної кераміки "Салтівського типу",а разом з ними залізні трьохгранчасті кінцівки до стріл. В ямі, що належала до Кічкаського похоронного комплексу, серед каміння, також знаходилась залізні трьохгранчасті стрілки. Треба було на місті порівняти ті стрілки,а також і іншими засобами виявити, чи не має безпосереднього звязку поховання зі спорудженням. Це питання, як і багато інших, не було виявлено, через що не знаємо, чи був який звязок між цими пам"ятками. Крім загального інтересу виявлення відношень "городища" до поховання було б важливим і для визначення часу останнього, бо датіровка салтівської культури досить відома. Відтак доводиться гадати за Л.Мацулевичем, що безпосереднього звязку між цими пам"ятками - немає, поховання - пізніще за городище, а "городище" - взагалі не єсть городище. Що Кічкаський комплекс уявляє собою поховання, а не скарб, як то думав його дослідник, це безсумніву доводиться так загальними умовами знаходження комплексу, як і його змістом. Таке визначення знахідки було відразу зроблено найкращим знавцем візантійсько-варварських культур - Проф.Л. Мацулевичем, як тільки він трохи ознайомився із знахідкою зі слів самого В.Гринченка ще в 1931 р. Теж саме ствердив Л.Мацулевич 10 років пізніще в останній зустрічі зо мною, звертаючи увагу на такі факти:

УІ. Після порівняння обох комплексів, бачимо насамперед принципову ріжницю в їхньому складі. Перещепинський комплекс складається переважно з дорогоцінних річей того часу - глеки, блюда, прикраси,пряжки тощо, та з зовсім незначної кількості зброї та військового убрання. Кічкаський комплекс складається як раз навпаки, майже виключно із зброї та військового приладдя і убрання. Відтак перший є правдивий скарб, складений з ріжних річей, зібраних в наслідок грабування та скупу з візантійського міста, ймовірно Томі, другий уявляє собою залишки поховання варварського князя, великого воєводи, з рештками зброї та військового убрання, наданого йому на офіру підчас трупоспалення, або киданого накострище його дружинниками, за стародавнім звичаєм,як то оповідає наприклад Апіан, описуючи трупоспалення Цезаря.

УІІ. Остаточно доводять характер поховання Кічкаського комплексу, крім загальних умов його знаходження та інших рис, - стоплений та напівстоплений стан значної частини його річей. З того стану видко,що не кожна річ топилася окремо,а всі вони разом підлягали великому жару на кострищі.

УІІІ. Не лишає сумніву в значінні цієї памятки наприкінці - рештки обпалених людських кісток, на які дослідник не звернув потрібної уваги.

Найближчі аналогії Кічкаському похованню, хоч з дещо ранішої доби, бачимо в надзвичайному "Цвинтарі золотих лицарів", що його розкопав 1883 р. Д.Самокрасов біля с.Ново-Григорьевки,на горі над річкою Конкою, близько її впаду в долину Дніпра. Ця цікава та надзвичайно важна памятка лишилася напівзабутою, не була ані науково оброблена, ані навіть добре видана. Тут знайшлося розкиданими по степу 9 окремих поховань одного типу й часу. 7 з них було пограбовано ще в старовину. Кожне з них складалося з закопаних в землю решткІв трупоспалення,із зброєю та великою кількістю золотих прикрас до військового убрання. Всі речі "поліхромного стилю" 5-6 ст. Так само як і в Кічкасі, тут не було могильних насипів. Закінчується такий звичай поховання витязів на Україніх досить пізно, вже після хрещення Русі. Пізніші вияви того

звичаю трупоспалення із зброєю бачимо напр. в "Чорній могилі" в Чернигові.

Підбиваючи підсумки деяких наведених вище фактів та міркувань, гадаємо, що похоронний характер Кічкаської знахідки є .- безсумнівний, належність її до часів Святослава - можливий.

Але ж, не дивлячись на всю привабливість збігу в даному випадку фактів історичних з археологічними, могила князя Святослава, звичайно, є поки що гіпотезою.

3.IX.1946. Проф.др М.Міллер.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ТУРЕЧЧИНА

/Автореферат виголошений на засіданні Орієнталістичної Секції Української Вільної Академії Наук дня 10/11. листопада 1946, Авгсбург. /

Ця стаття є авторським переказом по памяти змісту його розвідки - "Богдан Хмельницький і Туреччина", яка була ухвалена в 1944 р. до друку в виданнях Пражського Наукового Історико-Філологічного Товариства, але через воєнні обставини не була надрукованою і тепер напевно вже загинула. Розвідка складалася з трьох розділів: 1/історіографічного огляду, як висвітлювалося дане питання в українських козацьких літописах і в науковій літературі XIX - XX ст.; 2/викладу змісту і рецензування трьох статтей чеського тюрколога Яна Ридки, який відшукав в Гетінгені невідомі раніше турецькі документи з листування уряду Туреччини в справах зносин його з Богданом Хмельницьким; 3/ висновків автора про сучасне розуміння цього питання, яке розбігається з традиційними уявленнями про ролю Б.Хмельницького у відношенні до Туреччини.

x

x x

Відсутність власного архіву Української Держави XVII ст., який був знищений Меншиковим при погромі і спаленню ним гетьманської столиці Батурина восені 1708 р., примушувала українських істориків-дослідників користуватися джерелами переважно з польських або московських архивів, особливо з т.зв. "Древлехранілища" /кол.архіви московських міністерств чужоземних справ та юстиції/. Між тим польські і московські архівалії, природньо, відбивали погляди і прагнення тодішніх урядів Польського королівства й Московського царства, які почали з років повстання Богдана Хмельницького вперту й тривалу війну за володіння територією України. Роля в подіях другої половини XVII ст. в Україні третього світового чинника, що змагався за опанування Україною,- Османської імперії з її васалом - Кримським ханом,- залишалася для істориків майже невідомою з огляду на повну недослідженість архівних джерел турецьких урядових канцелярій того часу. Найближчий сусід України татаро-ханський Крим, з яким наш нарід мав якнайщильніші стосунки /див.розвідку автора - "Україна і Крим в історичних відносинах"/, також втратив свій державний архів за найстаріші часи в той момент, коли було цілком спалено його столицю . Бахчисарай російським генералом Мініхом в російсько-турецькій війні за царювання Ганни Іванівни. Тому, через втрату о с н о в н о ї збірки джерел для історії України другої половини XVII ст. - у к р а ї н с ь к о ї та дуже важливої к р и м с ь к о ї , і через невикористання несумнівно вельми змістовної збірки джерел в державних архівах Стамбулу,- сталося те, що українська історіографія примушена була дивитися на події Хмельниччини очима переважно московських і польських сучасників - ворогів Великого Гетьмана - дипломатів, кореспондентів, полководців, мемуаристів, канцеляристів, мандрівників, тощо. Тенденційність масово зібраних чужоземних джерел неминучо приводила до несвідомих перекручень істориками справжнього стану відносин і подій цього найважливішого моменту нашої

минувшини. Найяскравішим доказом цього був той факт, що М.Костомарів, вже після того, як його талановита і вірнопідданичесько написана трьохтомова монографія "Богдан Хмельницький" набула великої популярности і впливу на читачів,- несподівано і з великим здивованням знайшов документи, які несумнівно свідчили, що Б.Хмельницький був васалом турецького султана, а не московського царя. М.Костомарів мав професійну сумлінність науковця, щоб не заперечувати цього, очевидно, неприємного для нього /як автора знаменитої, але помилкової через це відкриття монографії/ факта і не приховувати його від публіки. Він, з щирою одвертістю, оголосив самонищивний постскриптум в статті"Богдан Хмельницький - данник Оттоманської Порти". Але правдиве свідчення цієї публікації не прищипилося в писаннях дальших наших істориків, бо було надто парадоксальним в порівнанні до двох традиційних концепцій, що панували в історіографії: пропольської, яка розглядала Б.Хмельницького, як збунтованого підданця Польщи, ребелліянта і руїнника, та промосковської, яка трактувала його, як руського патріота, що свідомо "одпав" од Полещи і добровільно "возсоединився" з Великоросією. І те і друге було істиною лише з патріотичного погляду поляка або москаля і не відповідало ні історичній дійсності, ні справжнім спрямованням зовнішньої політики Української Держави, як їх хотіли бачити й творили Б.Хмельницький і його співпрацівники.

Найстаріший твір козацької історіографії - Літопис т.зв. Самовидця /Романа Ракушки - Романовського/ - найближче стоїть до правдивого розуміння зовнішньо-політичної орієнтації Б.Хмельницького на татаро-турецький південь і найбільше вільний від засмічення чужеродними польськими і московськими політичними ідеями. Автор цього історичного твору дивився ще очима українців-сучасників Б.Хмельницького. Ту саму концепцію зберігає в основному ще й С.Величко,який мав можливість, як військовий канцеляриста, користуватися тими джерелами державного архіву України, що загинули підчас україно-московської війни за Івана Мазепи. Вже звужається напозицію московської концепції наступне після полтавське покоління в популярному тоді творі - Літопису Г.Грабянки. Славнозвісна і впливова "Історія русів" - твір правнуків Хмельниччини - має про цю добу вже зовсім мутне уявлення. З "Історії Малої Росії" М.Бантиша-Каменського, написаної переважно за московськими джералами з Древлехраніліща, починається період затоплення української історичної думки російськими великодержавницькими теоріями, в яких наріжне місце посідала цареславна інтерпретація Переяславського трактату 1654 р. За винятком почасти П.Куліша в його полонофільському періоді та дисертації про Б.Хмельницького Буцинського, опертій на документальній аналізі,- в "Історії Малоросії" М. Маркевича, в статтях М.Максимовича і Г.Карпова, в згаданій монографії про Б.Хмельницького М.Костомарова, в пізніших синтетичних працях підручникового типу - М.Аркаса, О.Єфіменко, М.Грушевського /"Очерк истории украинского народа", "Ілюстрована історія України/ -роля татарського Кримського ханства і Османської імперії в подіях Хмельниччини описуються епізодично і недостатньо вмотивовано. Акції цих двох великих держав змальовуються, як підпорядковані плянам Б.Хмельницького і позбавлені власної міжнародньо-політичної концепції. Українські історики, перебуваючи під гіпнозом єдинонеделімовської російської та антимусульманської польсько-католицької думки, якось дивовижно ігнорують надруковану в першій половині XIX ст. двохтомову збірку перекладів з турецьких літописців "Collectanea" Сенковського, в якій було багато відомостей, що оберталш догори ногами усталені, традиційні вже уявлення про вірнопідданство Б.Хмельницького цареві і про службову ролю при ньому татарсько-турецьких збройних сил і представництв. Парадоксальний факт підданства Б.Хмельницького турецькому султанові,

сконстатований М.Костомаровим, узгоджувався або втискувався в спосіб штучних домислів до загально-прийнятої схеми: спочатку Б.Хмельницький "одпадає" від Польщи при невмотивованс безкорисній підтримці кримських татар; потім він "воз'єднуеться" з Москвою і майстерно дурить дипломатичною грою - обіцянками союзу - дружби турецького султана, одного з наймогутніших суверенів Европи і Азії. Речовим втіленням цієї загально-визнаної схеми був пам"ятник Б.Хмельницькому /споруджений в Київі за проектом Мікешіна/, на якому Великий Відбудовувач Української Держави вказує владною булавою Українському Народові шлях на московський схід /а не на чорноморський південь!/. Цей псевдонауковий штамп, цілком зрозуміло, сприймався, підгрунтовувався і поширювався авторитетом "стовпів" російської офіційної історіографії - С.Соловйовим /"История России с древнейших времен" т.т.1-29/, В.Ключевським /"Курс русской истории" т.т.1-5/ та навіть революційними марксистами, як Рожков та М.Покровський /"Русская история" т.т.1-4/. Не дивно, що за підсоветських часів спроби марксичеської "перелицьовки" історії України, бовтаючися в безнадійних пошукуваннях єдиноправовірного для всіх методу клясифікації неповторних історичних подій, сприймали цілком некритично і засвоювали повною мірою російсько-великодержавне розуміння ролі Б.Хмельницького серед трьох світових потуг - Туреччини, Польщи та Москви /підручники: М.Яворського, "Історія України" колективу авторів Українського Інституту марксизму-ленінізму; нарешті, канонізована ще при народженні і запроваджена до вжитку від дитячого до старчеського віку ура-патріотична "Коротка історія СССР" Шестакова тощо/.

Опубліковані за декілька років перед останньою світовою війною три статті чеського орієнталіста Яна Рипки /дві - німецькою, одна - чеською мовами/, які є по суті перекладом з назначним коментарем декількох турецьких документів щодо зносин султанського уряду з Б. Хмельницьким, - не тільки пролили трохи світла на цю воїстину темну ділянку нашої історії, але й відновили завдання конечної і грунтовної ревізії питання про характер і зміст відносин Б.Хмельницького до Криму й Туреччини та про відшукання, публікацію і вивчення джерел з державних архівів Туреччини. Публікації Я.Рипки з'явилася саме вчасно перед видрукуванням передостаннього IX тому "Історії України - Руси-" акад.М.Грушевського для того, щоб шановний автор цього монументального твору міг внести здобутки Я.Рипки до свого великого зведення всіх приступних нам нині джерельних відомостей за чин і ідеї Б.Хмельницького. Отже після запровадження цих здобутків орієнталістики до синтетичної "Історії України Руси" і щільного пов'язання татаро-турецьких звязків Б.Хмельницького з усім комплексом його зовнішньополітичного чину стало неможливим вертатися в нашому виденні доби Б.Хмельницького до старих, передгрушевських, антиукраїнських уявлень і теорій.

Сучасний погляд на стосунки Б.Хмельницького з Кримом і Туреччиною, як він уявляєтьсяавторові цього реферату на підставі дотеперішньої історіографії, і студій цього питання, є такий. Б.Хмельницький, потрапивши в битві з турками до ворожого полону, прожив в Стамбулі довший час і, як офіцер польського короля, був трактований упривілейовано. Там він навчився турецької мови і навязав знайомства, які йому пізніше дуже згодилися. Пізніше, коли Б.Хмельницький повернувся вже в Україну, і був там сотником реєстрового козацького війська, король Володислав почав підготовлювати війну з Туреччиною в союзі з цілою християнською коаліцією. Туреччина знала про ці пляни й готувалася до великої війни, зокрема до війни з Польщею за Україну. В цій війні вирішальним моментом було б те, по чиєму боці стали українські козаки і весь український нарід. Складність для Туреччини завдання мобілізації всіх її величезних сил диктувала їй особливу стратегію: розпочинати війну силами своїх окраїнних васалів. Похід

в Україну основними турецькими силами було зроблено значно пізніше, вже після смерти Б.Хмельницького. Перший же контрудар проти польської агресії зробили об'єднані сили Кримського хана й запорозьких козаків, озброєних з турецьких арсеналів і фінансованих звідти ж. Перші блискучі перемоги біля Жовтих Вод і під Корсунем залежали головним чином від участи в операціях татарських регулярних сил. Легенда ж про те, що дрібний шляхтич втікач-банніт, яким був Б.Хмельницький на Запоріжжі взимку 1647-48 рр., міг скласти союзний договір з міцним і сузеренним володарем Кримо-татарської держави та навіть відогравати провідну ролю в спільних операціях, цілком не відповідає державно-правним нормам февдальних часів та фактичному стану речей і є пізнішим патріотичним домислом. Революційне повстання мас українського народу проти польсько-панського гноблення, як тільки була розбитою збройна міць польської корони, дало Б.Хмельницькому ту базу,яка дозволила йому: 1/обернутися з козацького ватажка-повстанця, що був на послугах Кримського хана, на вождя Української /тоді козацької/ нації, яка прагнула державної незалежности і суспільної вільности; 2/перейти з ролі васала кримського хана на становище безпосереднього васала султана - найвищого суверена в турецькій февдальній системі. В дальшому ході подій Кримський хан тому "зраджує" Б.Хмельницького, що останній вже перестав бути його заприсяженим васалом, а обернувся на "віроломного" союзника, з яким доводиться провадити спільні тяжкі операції проти Польщи, за настирливими вимогами султана. Хоч пожалуванням Б.Хмельницькому кафтана - ознаки февдальної інвеституції у Османів- та наданням султанської грамоти Б.Хмельницький був формально-правно прийнятий з підданства польського короля до підданства султанові,- але Висока Порта не поспішила підтримувати гетьмана своїми військами. Для неї було досить, що Польща вже зашахована козацькою революцією. Вона обмежувалася дипломатичною, грошовою, збройною і моральною /турецька варта при Б.Хмельницькому в Чигирині/ підтримкою свого нового васала аж до його самої смерти. Короткотривалий епізод Переяславської умови Б. Хмельницького з царем не змінив факту васального підданства Б.Хмельницького султанові, тому що останній, вже після Переяславської умови, ще раз правно-документально підтвердив йому стан васальности на підвищених правах "еялету", тоб-то найширшої автономії, яка припускалася для іншонаціональних і окраїнних провінцій Отоманської імперії. Наважившися на договір з Б.Хмельницьким і знаючи, що висунення претензій на Україну визначало тяжку війну за неї, Москва вважала за вигідне для себе тлумачити цей договір,як прийняття Б.Хмельницького з підданства королівського в царське, ігноруючи новелу турецького васалітету гетьмана. З другого боку, Б.Хмельницький і його оточення не сприймали свій договір з Москвою, як васальний, а лише як союзний, що було цілком припустимим з огляду на автономні права володаря України за османським "еялетом" і на ті мирні стосунки, що були ще того часу між Москвою та Туреччиною і Кримом. Отже, тоді не було припущено Б.Хмельницьким подвійного підданства. Він був між 1648-1652 р. васалом Кримського хана, а потім до кінця свого життя - васалом Турецького султана. Користуючися своїми суверенними правами,як князь /емір/ України, він був з 1654 р. союзником дружньої тоді до Туреччини і ворожої до Польщи - Московщини, так само як пізніше - під кінець життя - він став союзником ворожої до Польщи Швеції. Це був логічний процес гуртування сил, ворожих до блоку католицьких держав. Не треба забувати, що лише в 1648 р. закінчилася страшна тридцятирічна війна поміж католицькими і протестантськими силами на терені Німеччини. Наскільки далекоглядною була запланована міжнародня акція Османської імперії в Східній Европі, можна бачити з того, що після смерти Б.Хмельницького Туреччина вперто продовжувала свою політичну лінію, не зважаючи на переорієнтацію до Польщи гетьмана Ів.Виговського, вперто обстоюючи свої

новоздобуті через Б.Хмельницького права на Україну, використовуючи для цього імя Юрася Хмельниченка та поновлений васалітет України за гетьмана Петра Дорошенка, не завагавшися перед ризиком великої війни з Польщею і Москвою і перед жертвами грандіозного військового походу на Правобережну Україну в 1672 р., наслідком чого було утворення Подільського пашалику, що проіснував до кінця ХУІІ ст.

Таким чином, залучаючи турецькі джерела для вивчення історії України гетьманської доби, одержуємо зовсім нове і значно правдивіше розуміння величних подій Хмельниччини і другої половини ХУІІ ст. Зокрема, міжнародня політика самого Б.Хмельницького, яка дотепер часто здавалася дослідникам якоюсь незрозумілою, та плутаною і зрадливою, тепер, при вищенаведеній оцінці, цілком ясно вимальовується, як політика південної, чорноморської орієнтації, все інше з'являється конюнктурними додатками до цієї основної лінії, яка дала Б.Хмельницькому перемогу і незалежність України від Польщи та Московщини. Ослаблення Туреччини потягнуло за собою занепад Гетьманщини, подібно до того, як погром Візантійської імперії хрестоносцями, керованими Римом, спричинився до знесилення Київського великого князівства.

Проф.В.Дубровський.

Р Е Ц Е Н З І Ї

A.SANDERS - Osteuropa in kontinentaleuropäischer Schau. 1. Teil: Osteuropa bis zum Mongoleneinbruch. München, Hoheneichen'Verlag, 3 Auflage, 1944, S.240.

А.ЗАНДЕРС - Східня Европа в континентально-европейській перспективі. Частина 1: Східня Европа аж до монгольської інвазії. Мюнхен Гогенайхен-Ферляг, 3.видання, 1944, ст.240.

Не втрачаючи зайвих слів на політичну тенденцію книжки, досить очевидну з самого вже заголовку її, розгляньмо тут, що саме в ній поза тією загально-зрозумілою тенденцією міститься. Автор визначає свою працю як "спробу включити основні лінії східньоевропейської історії /аж до монгольської інвазії/ в картину історії суцільної Европи" /ст.9/. Під "суцільною Европою" /Gesamteuropa/ розуміється, власно кажучи, Европа континентальна; але це не має для конкретного змісту книжки жадного значіння, бо ніякої "картини" европейської історії - ні "континентальної" ні будь-якої іншої - тут немає, і відповідні претенсії авторові на "континентально-европейську перспективу" фактично зводяться до регулярних, проте більш-менш механічних згадувань усіх династичних, торговельних та інших зв'язків між київською Руссю-Україною та германською Европою, які автор знаходить у своїх джерелах. Так само й "геополітична" настанова твору зводиться до дещо більшої, між звичайно, уваги до торговельних шляхів. Внутрішньої єдности в книжці зовсім немає бо вона становить /поза сумарним вступом про велике переселення народів та його етнічні наслідки і такою самою сумарною післямовою, присвяченою безпосереднім наслідкам монгольської інвазії/ два нічим не поєднані розділи - "Велике князівство Київське" і "Кавказ". Замість анонсованої - хай найтенденційнішої - спроби якоїсь історичної синтези, маємо перед собою звичайну механічну компіляцію, зовнішньо завуальовану "геополітичною" фразеологією, з підкресленням моментів, що здатні зацікавити німецького стандартного читача 1944 року, і з безцеремонним обминанням усього того, що тому читачеві могло б не до вподоби припасти / отже ні балтицькі країни,

ні Литва, ні Польща, ні Румунія для автора не існують - принаймні, у Східній Європі/. Науковий рівень компіляції залежить від рівня використаних автором джерел - а ці останні є вельми різнородні. Поряд із такими поважними представниками західньо-европейської історіографії, як В.Томсен, М.Фасмер, Ф.Бравн, натрапляємо і на таких застарілих авторів, як Ф.Круг або Б.Дорн. Російська література використовується аж до 1931 р., але дуже нерівномірно; українська узгляднюється лише спорадично. Ставлення автора до першоджерел мабуть найвиразніше характеризується тим анекдотичним фактом, що, наводячи[3] Геродота й Ксенофонта певні відомості про стародавню Вірменію, він посилається не на тих двох античних клясиків безпосередньо, а на німецьку монографію Есабальяна /ст.151 і прим.52/.

Ляпсусів панарійського змісту - менше, ніж можна було б сподіватись /хоч автор і зважився накинути індоевропейське походження не лише касситам, а частково навіть і сумерійцям, див. ст.14/. Сміхотворна спроба розшукати "динарсько-нордичні" етнічні елементи в грузинів /ст.122-125/ сполучається з такою туманною уявою про самий процес мовного схрещення, що напевне належить авторові особисто.

В цілому кажучи, розділ, присвячений історії Закавказзя, скомпільований дещо краще за історію київської Руси-України і може, за браком серйозніщих джерел, використовуватись для елементарного ознайомлення з історією грузинів і вірмен, хоч недостатня обізнаність авторова з історією Візантії і сасанідського та пізнішого Ірану і тут /як і скрізь/ дається в знаки. Адже автор вбачає "стан слабости" у Візантії за 10-го сторіччя /ст.64/, тимчасом як це - після справжньої слабости Амерійської династії за попереднього 9-го сторіччя - доба величезних мілітарних успіхів Нікіфора Фоки і Іоанна Цімісха, доба, що підготувала максимальну експансію імперії за Василія II Болгаровбивці /976-1025/. Так само й безпорадність авторова перед февдальним устроєм та героїчним епосом - середньовічної Грузії /ст.189/ викликана цілковитим ігноруванням відповідних соціяльно-культурних рис у сасанідському Ірані і в спадкоємців аббасидського халіфату.

Втім, усі ті деталі небагато важать супроти загального компіляційного стилю авторового, що належить до найгіршого гатунку псевдопопуляризації, скільки він не вводить читача у справжню історичну проблематику, а скрізь замовчує цю останню, симулюючи ясність і певність історичного процесу там, де сумлінна історіографія цього робити не зважилася б. Це, безперечно, найнебезпечніший спосіб фальсифікації історії - далеко негативніший наслідками своїми за відверту тенденційність, яка принаймні якоюсь мірою стимулює критичні здібності.

Проф. В.Державин.

ПРОФ.Я.ПАСТЕРНАК - Старий Галич. Львів 1944, Українське Видавництво, 8°, 238 сторн. з численними ілюстраціями та планами.

Під грім та блискавки страшної війни, лишилися майже непомітними деякі важні події та явища нашого культурного життя. Маю на увазі в даному разі появу такої поважної праці, як велика монографія проф. Я. Пастернака "Старий Галич". Поява цієї книги в инших, нормальних умовах, викликала б наукову сенсацію, багато відгуків та рецензій. В умовах же страшного часу, який переживаємо, промайнула майже непомітно. Принаймні нам не трапилося досі ні в нашій ні в чужій літературі ні рецензій, ні хоч би коротких відгуків на неї. Книга друкувалася у Львові, в найтяжчі часи, напередодні большевицької навали і в останній мент ледве вдалося, надзвичайними засобами, видерти звідти частину вже надрукованих примірників. Через те книга не діста-

лася до нормального продажу і за короткий час перетворилася у бібліографичний раритет. Звичайно, при першій нагоді, як тільки українська еміграція припливе до якогось берегу та стане на ноги, необхідне її друге видання. Крім того бажано також, щоби автор підготував нове видання цієї праці, скорочене та популярне, спрямоване на ширші маси читачів. Це необхідно тому, що матеріяли та висновки "Старого Галича", опріч інтересу який вони викликають, своєю новиною та важністю, мають значіння для історії України, наукове ж значіння книги сягає за межі України, надаючи цій праці европейського мірила.

Обмежені розміри цієї нотатки не дають можливости ширше розгорнути перегляд та розбор змісту книги, якого вона заслуговує та на якій чекає. Мусимо обмежитися тут лише самими загальними вказівками про її зміст та деякими також загальними враженнями.

Автор "Старого Галича" наводить історію та наслідки робіт своїх попередників, що шукали залишків Галича та особливо його собору,протягом 90 років. Далі наводиться за хронологічним порядком, історія розшуків та розкопів залишків Галича та наслідки цих робіт, що організував та переводив вже сам автор щороку, від 1934 до 1941 р. включно. Розшуки та розкопи перевадилися автором в оновному на місці Княжого Двору та Катедрального Собору. Окремий розділ присвячений розкопам на монастирищі "Юрьєвське". Відтак праця проф.Я.Пастернака підбиває підсумки всіх попередніх розшуків і дослідів та завершує їх. Вже в такому вигляді та з таким завданням ця праця була б мала поважне значіння.Але крім того автор, власними археологічними дослідами вирішує низку спірних питань та робить винаходи, з яких найважніщими можна рахувати: 1/Остаточна фіксація міста Галича та його головних частин, 2/Відкриття та досліди галицького катедрального Успенського Собору та 3/Відкриття могили й поховання князя Ярослава Осьмомисла.

Вже за часи своїх дослідів та розкопів автор, в міру відкриття та констатації нових фактів, починаючи з 1928 р. та до 1944 р. включно, друкує низку статей по окремих питаннях історії Галича, в газетах та періодичних виданнях Львова, Праги, Варшави, Познаня, Будапешту та Берліну в мовах українській, польській,чеській та німецькій. Всі ці матеріяли спостереження автор також використовує в своїй монографії.

В 1-му розділі "Старого Галича" автор наводить та розбирає літописні топографічні звістки за старий Галич. В 2-му - архівно-історичні вказівки XIII-XIX ст.ст. для визначення місця Старого Галича та його собора в терені. В 3-му послідовно описуються та переглядаються всі розшуки залишків Старого Галича, починаючи з 1847 р. В 4-му - розкопи самого авторана місці Галича та відкриттякатедрального Успенського Собору. В 5-му - інші архітектурні пам"ятки Старого Галича. В 6-му - знахідка саркофагу князя Ярослава Осьмомисла. В 7-му - терен навкруги Успенського собору за князівських часів на підставі розкопів 1940-1941 рр. В 8-му - розкопи та їх наслідки на монастирищі Юрьївське, в 1939 та 1941 рр. В 9-му - розкопи Княжого двору на Золотому Току. Цим закінчується власне монографія, . Далі автор наводить широко охоплену літературу теми за хронологічним порядком, починаючи з 1585 р. Наприкінці додається досить широке резюме монографії в німецькій мові. Праця має 238 сторінок тексту за числами, ілюстрована 16-ю таблицями, 1-ю в фарбах, та 86-ю фототипіями, кресцениками та планами в тексті.

В своїй праці автор використовує мабуть всі відомі джерела,з їх науковою інтерпретацією, та притягає до освітлення окремих питань широку літературу в ріжних мовах. Як археолог, в дослідженні памяток матеріяльної культури, автор виявляє видатний досвід та знання, глибоко аналізуючи окремі явища та роблячи з них досить обгрунтовані висновки та узагальнення. Всі ті риси підводять "Старий Галич" на вищий рівень сучасної европейської науки, через що й гадаємо, що поява цієї великої книги, до речі прекрасно оформленої та друкованої на доброму папері,- уявляє собою видатну подію на фронті української культури за останні роки.

Не наводячи детального перегляду та критичного висвітлення всього змісту книги, можна вказати лише на слідуючі дрібні недоліки картографічного боку праці, які легко усунути в послідуючих виданнях книги: 1/ Бажано було б мати насамперед вводну мапу стародавньої Галичини, з Галичем, Перемишлем та іншими князівськими містами Західньої України, також сусідніми державами та найбільшими шляхами того часу, особливо шляхом Регенсбурга - Київ, що йшов через Краків, Галич та Володимир, і відограв чималу ролю в історії України. 2/ Також потрібна друга мапа, меньшого обсягу, на якій було б позначено всі об'єкти дослідів та розкопів, в їх взаємному звязку та відношенні 3/ на наведених мапах окремих теренів як то рис.13,18,29 та 86 - немає орієнтації та мірила, на рис.24,28,53,68 та інш. єсть мірило, але немає орієнтації. Звичайні публікації мап, при яких горішній край сторінки - північ, правий - схід. В таких випадках окрема орієнтація буває й не наводиться. В географічних же виображеннях, які не відповідають положенню сторінки, позначення орієнтації - обов"язкове. В згаданих вище мапках, напр. на рис.18 - очевидячки до горішнього краю сторінки обернутий захід, а на плані собору рис.35 - до гори обернутий східній мур. В наслідок того напр. на мапках 13 та 18 той же самий собор, а разом з тим і вся місцевість наведені в ріжних напрямках.

Ідеологічні твердження праці викликають деякі сумніви і було б важно такі місця висвітлити шляхом наукової дискусії. Червоним пасмом проходить прагнення підвищити Галич та його собор, шляхом порівнання до Київського Софійського Собору та інших пам"яток України, не на користь останніх. Друга тенденція - прагнення довести самостійність та ізольованість галицьких архітектурних пам'яток та їх ніби то особливий візантийсько-романський характер. Ці тези формулюються в такий спосіб: "Вже перші досліди І.Захарієвича та, головно, Й.Пеленського над архітектурою княжого Галича виявили, що всі описані вище Галицькі церкви були побудовані в однаковому, притаманному для західно-українських земель стилі, що його другий зі згаданих дослідників назвав відрубною галицькою архітектурною школою. Полягає вона у вдатній сполуці східнього візантійського і західнього романського стилю в одну гармонійну цілість. Тому то Галицькі Церкви не були ані чисто романські, ані чисто візантійські. Візантійськими були вони в плані, але мали на своїх стінах виконані в романському стилі різьбу і інші архітектурні елементи. Витвором цієї галицької архітектурної школи був в цілості й Успенський катедральний собор княжого Галича" /стор.118/.

Вищенаведені тенденції п.Й.Пеленського скеровані хиба на недосвідного в тих питаннях читача та, оскільки їх було висунуто ще до першої світової війни, можливо було обумовлені місцевою політичною ситуацією того часу, або не достатним ознайомленням п.Й.Пеленського з архітектурою України та російських міст князівської доби. Принаймні на сьогодня його твердження скидаються більш на прояви колись добре відомого "провінціонального патріотизму", та спроби підвести історичну базу під будівлю греко-католицької церкви /вдатна сполука західньої та східньої культури на Галичині ще за князівських часів/.

Досить добре відомо, що Галичина протягом кількох сторіч правила українською брамою на Захід, через яку йшли на Україну впливи високої европейської культури. Але цю ролю Галичина починає грати пізніще, після послаблення України, викликаного навалою татар, відривом від Візантії, та занепадом останньої з половини 15 ст. Від часу ж прийняття християнства та протягом князівських часів культура української держави з осередком у Києві, а надалі у Львові, навряд чи була нижча від західньо-европейської. В основу цієї культури разом з християнством,

лягла[x/] та національного кольору. Центром цієї культури у всіх її проявах, був на той час Київ. Звідси ця висока та могутня візантійсько-українська культура розтікалася на всі боки, включно до Кракова, Новгорода, Володимира на Клязьмі та Суздаля, захопивши повністю і Румунію. В цьому процесі Галич грав ролю найбільшого осередка цієї культури на Західній Україні.

Вже в першій половині ХІ ст. на візантійсько-українських церквах Києва та Чернигова з'являються дрібні архітектурні прикраси та деталі романського стилю. До Галича ж цей стиль надходить вже в готовому вигляді, пізніше на яких 100 років, підчас розвитку там кам'яного будівництва.

Також неясне для читача, в чому саме полягає відрубність та самостійність архітектурного стилю кам'яного будівництва на Галиччині за князівських часів. На доказ того наводиться перелік деяких дрібних декоративних подробиць, за які вже говорено. Але ж сам автор в багатьох інших місцях наводить добре відомі факти наявности цих самих деталей по всіх українських церквах та російських осередках того ж часу. Причому в деяких з них ці романські деталі репрезентовані в більшій кількости та виявлені значно виразніше, ніж в галицьких церквах, як напр. в соборі м. Володимира на Клязмі. Відтак Галицький собор не більше відрізняється від інших церков України, ніж останні між собою. Отже романські деталі на візантійських церквах Галича, не роблять ніяк їх відрубними від загального візантійсько-українського архітектурного стилю. Навіть гадаємо, що кількість наведених романських деталей на галицьких церквах, після їх глибшого перегляду, може ще зменьшитись. Так нпар. "плетінка"-орнамент більш византійський, ніж романський. Східнього походження, плетінка набуває розвитку в Візантії та Херсонесі, найбільш розвинена в церквах Грузії та Вірменії, а на захід дістається хиба за часів Равенського екзархату. Також малоймовірне припущення про вітражі у вікнах галицького собору, що мали характер щілин-бійниць, і т.д. Далі автор наприклад пише, що галицький собор був візантійським лише в пляні, "знову ж в надземній своїй частині собор мав багато рис романського стилю"... Це твердження не зовсім точне. В візантійському стилі був не тільки план храма, а і вся надземна конструкція будівлі, аж до бань та маковок з хрестами. Ця то конструкція в цілому й визначає архітектурний стиль будівлі взагалі.

Через те архітектуру князівських часів в Галичі, як і по всій Україні, уявляємо собі яко візантійсько-українську, а не візантійсько-романську.

Звертаючись до інших знахідок всяких річей матеріяльної культури з розкопів на терені Старого Галича, бачимо, що всі вони, без ніякого виключення, уявляють собою буквальну репліку добре відомих киевських виробів того ж часу. Повну тотожність дають знайдені: ковтки, всі залізні вироби, прикраси /напр. сережки киевського типу, [illegible] бранзолети, то що/. Таж сама, що й в Киеві, кераміка і навіть ті ж самі клейна на днищах. Таким чином і тут не бачимо ніяких слідів "відрубної"культури.

Відтак гадаємо, що за князівських часів висока культура, зокрема ж церковне будівництво, йшли не з заходу через Галич до Киева, а з Візантії до Киева, а звідти до Галича, який і був мабуть найбільшим осередком прояви цієї культури в Західній Україні. Не дурно сам автор оповідає наприклад, що в одному місці на періферії Старого Галича є поле, що й досі зветься "Київці" бо на ньому оселилися майстри та робітники з Киева, що становили тут за князівських часів Борисоглібівський манастирь /стор.59/.

Наведені вище деякі тенденції автора "Старого Галича", висувають питання дискусійного порядку, що ні в якому разі не обнижує високої наукової якости роботи в цілому. Гадаємо, що ця праця уявляє собою

----

x/ Пропущено: культура візантійська, яка набула на Вкраїні деякої місцевої переробки...

високе наукове досягнення і відкриває нам нові сторінки з історії України доби її першого розквіту. Тим то так бажана її популяризація, розповсюдження серед широкого загалу та заведення її даних до підручників історії України.

27.VIII.1946. Проф. Др. М.Міллер.

---:::---

M I S C E L L A N E A

1. АЗІЯСЬКИЙ РЕНЕСАНС ХВИЛЬОВОГО. С. Г а р м а н в статті п.з. - "М.Хвильовий і наша доба" /Див."Наша Боротьба",ч.2,1946,орган Оргбюро УДРП/ пише про "невичерпаний творчий дух азійських народів. Звідси знаменитий "Азіятський ренесанс у мистецтві"/Хвильового/ й месіянізм України, яка започатковує собою велике четверте відродження людства". /сторн.51/.
2. ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ.- Н.Д. в часопису "За Волю" /№ 5-6, за липень-серпень 1946 р., Корнберг/ подає змістовну статтю про "Володимира Великого" /сторн.6-8/.
3. УКР.ВІЛЬНА АК.НАУК. Дня 6.VII.46 в Авгсбурзі відбулася чергова конференція Історичної Групи УВАН. Були заслухані між іншим такі наукові доповіді: 1/ Н. П о л о н ь с ь к а - В а с и л е н к о : Вивчення історії Південної України в XX стол., та 2/Мгр.Омелян П р і ц а к : Жванецьке перемирря 1653 р. за турецьким хроністом Наїмою /Див."Укр.Літопис", ч.9, 1946, сторн.II/.
4. УКРАЇНА НАД ОКЕАНОМ. Мартин З а д е к а в "Укр.Вістях" /Новий Ульм, ч.31 /41/, з дня 22.VIII.46/ умістив фейлетон п.з. "Шануймо Колюмбів!,"в якому висміяв брошуру інж.Л.Б и к о в с ь к о г о - Україна над Океаном. Франкфурт/Майн 1946, вид.Укр.Океан.Інституту ч.11.
5. ТРІЄСТ. Тижневик "Укр.Трибуна" /ч.3 з 25.VIII.46, Мюнхен/ подав статтю п.з. "За лаштунками Трієсту", в якій інформує про причини наростання міжнародного конфлікту між сучасними світовими потугами із заволодіння портовим містом Трієст в Адріятичному Морі.
6. МИСТЕЦТВО ПІД СОВІТАМИ. В статті під цею назвою - В.С - к о інформує про те, що нове "відродження" цісарського, імперіяльного стилю, як символ абсолютизму, тиранії і брутальности, повстало в останньому десятиліттї на великих просторах Совєтського Союзу.В цьому псевдостилі "пятилітки" побудували багато домів у Москві та інших осередках, також на Україні в офіційних, державних спорудах, особливо в п р и ч о р н о м о р с ь к и х містах і Донбасі. /"Укр.Трибуна", ч.3, з 25.VIII.46/
7. ЖИДІВСЬКІ СПРАВИ.- А. М а т в статті п.з. "Хто підтримує жидів?" /Додаток ч.32 до часопису "Наше Життя", ч.58 /90/ дає до зрозуміння, що жидівський рух до Палестини та до Західньої Европи інспірує та підтримує Совітська Імперія.
8. СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ. Під таким гаслом А. С в е т о в подає міжнародній огляд біжучих подій у Середземноморському Просторі згадуючи про:проблему проливів, положення на Балканах та на Близькому Сході, гішпанські справи, перспективи мирової конференції./Див. московський тижневик "Посев", ч.34/41 від 25.VIII.46, Менхогоф-Кассель./
9. Вийшла у скороченому 2-му виданні на циклостилі, в перекладі з нім. на московську мову книжка - В. Ш у б а р т а : Европа і душа Востока. Вид."Посев", Менхенгоф 1946.
10. А.К а ч о р в мальовничому репортажі п.з. "Автобусом в Альпи"

/"Наше Життя" ч.60/92, 31.VIII.46/ згадує про "наші чудові Карпати, складчасті споруди Кримських гір, Кавказу, що десь там далеко тужать за нами..."

11. ТИЖНЕВИК "Українська Трибуна" /ч.4, від 1.9.46/ містить більшу статтю про "Демократизацію Туреччини".

12. Андрій С т е п а н і в в більшій статті на тему "Криза Слов'янофільства" згадує про концепцію можливого"утворення федеративно-демократичної югословянської республіки з осередком у Празі та з приєднанням Болгарії, що об'єднувала б 7 південно-західніх словянських народів" /"Укр.Трибуна", ч.4,1946/.

13. Др. Степан Б а р а н в статті "Москва-Третій Рим" /"Укр.Вісті" Новий. Ульм, ч.32-33, 29.VIII.46/ подає перегляд історичного розвою Третього Риму". Статтякінчається завважою, що "Перший Рим,старий політичний, Рим упав 476 р., другий - Візантія - 1453 р., існує третій Рим, совєтський - Москва, що хоч безбожницький, посягає нині на керму і в християнському світі, принаймні на Сході... Існування цього совєтського Риму український народ /прикро/ відчуває найбільше з усіх народів світу".

14. УКРАЇНСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ. Англійська газета "Таймс" /Лондон/ видрукувала 25.серпня 1946 лист Філіппа Г і б б с а , широкознаного в Англії публіциста й письменника, в справі українських скитальців, в якому він звертає увагу свого суспільства на те, що "в Сибіру освоєння пустирів було проведено здебільшого українськими колоністами" /Див.Тижневик "Луна", ч.31,від 15.VIII.46, Гайденау/.

15. Про ВІДРОДЖЕННЯАРАБСЬКОГО СВІТУ", інформує в більшій компіляційній статті Мгр. О. П и т л я р /"Укр.Трибуна", ч.6, від 15.вересня 1946./. /В і д Р е д а к ц і ї: див. в цій справі також книжки: 1/SCHMITZ P.: All-Islam. Weltmacht von Morgen.Leipzig 1937, 2/OEHLRICH C.: Das politische System der Orientalischen Staaten, Leipzig, Berlin 1940/.

16. СУЕЗЬКИЙ КАНАЛ. Корабельний рух у Суезькому Каналі в 1945 р. перевищив на 70% передвоєнний. Зєдн.держави Півн.Америки, що перед війною були на 10 місці щодо тонажу, перевезеного через Канал, зайняли тепер друге місце /"Час", ч.37, 1946/.

17. ОСТРІВ КИПР. "Здається, що острів Кипр, після довгих літ забуття, знову переживатиме часи слави та величі. На нього звернута увага не лише британських стратегів,але й багатьох інших. Сирія та Ливан пильно бережуть щонедавно здобуту незалежність. Палестина палає. Єгипет вимагає остаточного усунення британського війська. І лише Кипр лишається міцною і зглядно спокійною фортецею Великобританії в східній частині Середземного моря. Правда,дехто стверджує, що в "атомовій добі"ізольовані острівні бази зтратили своє значення і що Великобританія повинна цілковито усунутися із Середземного моря, та перенести осередок своєї імперської оборонної системи в інше більш безпечне місце; - але поки що все це міркування песимістів. Кипр,із площею біля 9.300 кв.клм., має 350 тис. мешканців. Чудовий порт Фамагуста, котрий може бути перетворений в другу Олександрію є першорядного значення летунською базою. З берегів Кипра видно Туреччину /45 миль/, близько до Сирії /110 миль/, та Палестини. 230 миль відділяє його лише від Єгипту та Суезького Каналу. Кипр - це ключ до багатьох дверей. І якщо цей ключ потрапить до рук держави, що стремить до експансії, то Великобританія матиме чимало клопоту. Чи існує така держава? На це дає відповідь той факт, що річницю народження Леніна святкувано на Кипрі так урочисто, начеб-то він був, що найменше, героєм стародавньої Греції" /Передрук з часопису "Посев", Менхенгоф-Кассель, ч.34/41 1946/.

18. БІЛЯ ІРАНСЬКОГО ЗАЛИВУ. А.С. умістив в польському часопису "Піско Жолнежа"/ч.35.1946. Нюрнберг/ велику статтю п.з. "Над Перською Затокою", в якій обговорює зростання московського панування у т.зв.

Середньому Сході - Ірані.

19. Видавництво "Колюмбія Юниверситі Прес" випустило у 1946 р. книжку був.посла Укр.Нар.Республіки в Англії А р н о л ь д а А. М а р г о л і н а під назвою."From Political Diary-Russia,The Ukraine and America,"
1905-1945, 8°, 250 сторн. У додатках до цієї книжки уміщено копії численних документів, в тому числі: декларацію урядів України, Білорусі, Дону і Кубані передану Штабові Антанти в Одесі 1919 р. Після прочитання книжки само собою напрошується висновок: не дали волі Україні, стратили мир у світі /Див.рецензію Н. Г р и г о р ь є в а у "Свободі", ч.140, 1946/.

20. ЄРУСАЛИМ. Перший раз в історії палестинські прочане вибралися до Мекки літаками. /"Час" ч.37,1946/.

21. СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ. Відомий польськийпубліцист - Роман Ф а я н с в статті п.з. "Середземне море, котел світа" реферує про враження з подорожі по країнах Середзем'я. Напружений стан мешканців Середземно-морського Простору лагодить подекуди присутність на Середземному Морі американської флоти. Але чи вона здійснить їхні надії,то є запитання - кінчає він. /Див." Carrefour"в дня 2.У.1946 - Передрук у "Pismie Żolnierza" , Нюренберг, ч.32, 1946/.

22. УКРАЇНСЬКА ХОРЕОГРАФІЯ. С. П е т р и ш е в с ь к и й в статті "Великий майстер мистецького танцю",написаній в звязку з 25-річчям мистецької діяльности славного українського майстра хореографії - Василя З а в а р и х и н а , повідомляє, що "Василь Заварихин зі своєю дружиною перебував перед 1925 роком у Царгороді. Він відкрив там балетну студію хореографії. В цей час відбув кілька гастролів у Греції, Сербії, Болгарії, Румунії, Австрії. Крім цього він мав мистецьке турне - Олександрія, Бейрут-Неаполь, Мілан, Рим, Венеція. Першу успішну артистичну подорож відбув Заварихин до Греції /театр "Олімпія" в Атенах/, де він вступив був у члени товариства "Орфей" для вивчення старо-грецького мистецтва. Ще більших успіхів досяг Заварихин і його група в Мілані /театр "Ля Скаля"/ та Римі /"Аполлон"/." Після цього він подався був до европейських столиць. В 1925 р. він приїздить до Франції, де виступає у великих оперових театрах і творить такі балети, як : "Донька фараона"... та інші. /Див."Українське Слово", Регенсбург, ч.12,від 15.9.1946/.

23/ ВАНГ-ДАО. Український орієнталіст - В.А. О д и н е ц ь у Харбіні оголосив статтю -про т.зв. принціпи "Ванг-Дао", що були покладені в основу правління молодої Маньчжурської Імперії. /В "Католическом Вестнике" за січень-лютий 1937 р., в Харбіні./В перекладі з хинської мови слова Ванг-Дао означають "Путь Князя", яка визначається, як гуманне, мудре та справедливе управління краєм та народом.
/Див."Тризуб", Париж, 1937, ч.10, стор.16./.

24. ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. "Суцільна територія української мови в Европі виносить 718.300 кв.клм., а разом із мішаною територією українських земель - 930.500 кв.клм. Суцільною масою українці живуть в Галичині, себто на схід від р.Сяну, а на захід від нього в південній підгірській частині краю, далі в північній Угоршині, в північній і західній частині Буковини, в північно-західній частині Басарабії, на Поділлі, Волині, Холмщині, Підляшші, Поліссі, на північному Чорноморі", в Січеславщині, на Київщині, Чернігівщині, в Сіверщині, Харьківщині та Слобожанщині,Донецькому басейні, на Кубані, в Криму, тощо. Поза своєю етнографічною територією українці живуть в Румунії, Південній Словянщині, Азії, Америці, головно в Сполучених Штатах, Канаді, тощо". /Див.М. В о з н я к : Наша рідна мова у "Збірнику "Рідна мова" для укр.молоді за матеріялом Вільного Методичного Кабінету", що його упорядкував Дмитро С о л о в і й ,/Ганновер/ 1946, сторн.11, Вид. "Шляхи на Україну".

25. Підготовляється до нового видання ілюстрована "Історія України, проф.Дм.Д о р о ш е н к а , видана Українським Видавництвом у Львові

1942 р. /Див."Укр.Літопис", ч.10, 1946 р., стр.IУ/.

26. ЮРІЙ ЛИПА. Сеньор і голова українських журналістів - Др.Степан Б а р а н , у статті "Як ще довго?" /"Неділя", Ашафенбург ч.40, від 22.IX.1946/ твердить що "Духові діти totalізму італійського, ще в більшій мірі німецького видання, прикрашеного українськими вишивками, зросли в школі Д.Донцова, М.Сціборського і Ю.Липи. Нігілістичний наскрізь вплив Дм.Донцова, майстра в обезцінюванні і висміюванні новочасної демократії уняв в суспільно ідеологічне річище М.Сціборський в своїй "Націократії" і вона стала напрестольним Євангелієм наймолодшого покоління західньо-українських земель. Юрій Л и п а відбігає від сучасности і у свому "Призначенні Нації" старається дати візію майбутности, не зриваючи основних елементів тоталітарної системи, яку і він в засаді визнавав". /Від Редакції: дозволяємо собі скорегувати вищезгадане твердження Вельмишановного Пана Доктора Ст.Барана вказівкою на те, що Юрій Липа і Дм.Донцов н е г о д и л и с я у своїх теоріях, взаємно себе п о б о р ю ю ч и . Напр. див. нападки Дм.Донцова на Ю.Липу в книзці "Дух нашої давнини", Прага 1944, тощо. Оскільки нам відомо Юрій Липа в засаді був українським імперським м о н а р х і с т о м, на ширшу скалю ніж досьогочасний український гетьманський рух./.

27. ЮРІЙ ЛИПА. Юрій К о с а ч пише "До двохріччя смерти"Дра Юрія Липи, який в серпні 1944 року нібито біля села Витвиці, пов.Долина, в рядах повстанського відділу, підчас рукопашного бою, загинув як шеф санітарної служби - УПА південь. /"Час", Фюрт, ч.34,від 31.УIII.1946/.

28. СТАВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ. Юрій К о с а ч в статті -"До джерел Українського традиціоналізму" /Див."Український Літопис", ч.10, 1946, сторн.7/ говорить, що "Не расово-географічні особливості,не механізм відносних економічно-соціяльних даних, в о л я вирішає про повстання і ставання /Верден/ української нації. Воля спільноти, сливе містичної в свойому нестриманому гоні до могутности, що продовж довгих років на широких просторах між Доном /або Волгою/ й Карпатами /або й Дунаєм/ бореться за чітке вирізблення свойого імени, своєї особливости. Це страшна боротьба! Це боротьба з ворогом людської волі - природою, геополітичним положенням, з тим усім комплексом натуралій, таким трагічним для нас, який поет Є. Маланюк окреслює як "Богорівне прокляття просторів"...

29. Др О/спп/ Г./[illegible]/ в дискусійній статті "Міркування на сучасні теми" /"Укр.Літопис", ч.10, 1946, сторн.12/ визначає негативні прояви впливу чужих, західних і східних сил на Україну. Для повноти образу згадує й деякі позитивні моменти. Напр. що "Приналежність до Росії і боротьба з ввязку з нею і під її проводом принесла Україні - доступ до Чорного моря і Кавказу і зробила те, що Україна - це нині теж Середній Сибір і Зелений Клин".

30. АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ БЛОК НАРОДІВ. Той же автор пише далі /стор.13/ про "Концепцію видвигнену з українських революційних кіл: А.Б.Н. /Антиком.Бльок Народів/, котрий приймає в заложенні Союз народів "Межигірря" /Дунаю-від Алтаю по Карпати/. В цю концепцію моглаб уміститися і /польська/ концепція "межиморя", але змодифікована радше на Союз "трьох слов'янських морей": Балтійського /Польща/, Чорного /Україна/ і Адрійського /Югославія/, при чому Польща повинна погодитися з теперішньою "лінією Керзона". Це є з української сторони і так великою жертвою на користь усунення граничних спорів; тоді Україна боронила б прав Польщі до Одри і Ніси. Але чи поляки викажуть тут досить політичного розуму?"

31. АРАБСЬКІ СПРАВИ. W.v.D. умістив в нім.часопису "Бадіше Цайтунг" /Фрайбург, ч.70, від 27.вересня 1946/ більшу статтю про "Арабський бльок", обговорюючи в ній історію й сучасний стан арабщини в Передній Азії.

32/ СОЮЗ ІСЛЯМСЬКИХ ДЕРЖАВ. За словами трансйорданського короля Абдула, Трансйорданія і Ірак думають злучитися в один союз. Обидва краї затримають свою незалежність, одначе провадитимуть спільну мілітарну, політичну, культурну й закордонну політику /"Час",ч.38,46/.
33. "Коли з'явилася на Україні людина?" згадує К. у малій замітці вміщеній в ч.2. "Науково-Літературознавчого збірника" /Аугсбург, серпень 1946, на стор.54-55./Текст супроводить "План Коланцької геополітичної станції". Розкоп "Д" 1934 р. досліду Т.Т. Теслі.
34. УСАТІВСЬКЕ СЕЛИЩЕ. В тому ж збірнику /на сторн.56-58/ Н. Кордиш описує "Зразки плетінь з Усатівського Селища" здобуті з розкопів в околиці с.Усатова, біля 7 клм. на північний захід від Одеси. Текст ілюструють 7 світлин.
35. КООРДИНАЦІЙНИЙ УКР.КОМІТЕТ НА ЕМІГРАЦІЇ. Учасники порозуміння - Комітету в особах представників від 8 укр.політичних партій і організацій вважають за конечне плекати і підтримувати добросусідські взаємини з демократичними визвольними рухами народів Середньої і Східньої Европи та народами Азії, шоб спільними зусиллями прямувати до мирного полагоджування господарських і політично-державних проблем цієї частини Европи і Азії на основах демократичної національної рівности в етнографічних межах. /Див. Комунікат Коорд. Укр.Комітету", від 11.вересня 1946 р./
36. ДАРДАНЕЛИ. - І. Івашко в черговому числі"Укр.Трибуни" /ч.9, 1946/ подав статтю п.з. "Боротьба задарданели", ілюстровану відповідною схемою. В цій обсяглій замітці автор приходить до висновку, що сучасний стан дарданельського питання свідчить про те, що СССР мабуть знова стане найбільшим ворогом Туреччини.
37. БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ. "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte". 1933, VIII, сторн.421-425/ містить рецензію на чеську книжку: J. MACOUREK: Zapas Polska a Habsburkuv o pristup k Cernemu morina sklonku 16. stol. Praha 1931.
38. УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКА ПОЛІТИКА. На цю тему писали свого часу: D.DOROSENKO a J.RYPKA: Hejtman Peter Dorosenko a jeho turecka polityka. "Casopis Narodniho Musea", Praha, 1933, NN 1-2,str.1-55.
39. ДАРДАНЕЛЬСЬКІ ПРОТОКИ. Під цим заголовком умістила "Укр.Трибуна" /ч.10, 1946/ замітку із пляном дарданельських проток.
40. БОРОТЬБА ЗА ДАРДАНЕЛИ. Під цим заголовком ЛПВ умістив більшу замітку у тижневику "Наше Життя" /ч.61/93, 1946, Авсбург/.
41. УКРАЇНЦІ В БРАЗИЛІЇ. На цю тему тойже часопис передрукував"Лист з Південної Америки" /Див.канадійські "Укр.Вісті",ч.20,1946/
42. МИСТЕЦЬКА ВИСТАВКА у Візбадені. На черговій виставці,що її зорганізував Краєвий Музей у вересні-жовтні 1946 р. звертали на себе увагу у відділі мініятюр аркуш роботи - JEAN COLOMBE,Schule von Bourges ,1467-1529/, K.K.4645- "Die Erbaung der Burg Troja". Ця чудова мініятюра походить із великого пергаментового рукопису- "Histoire de Troye" /Deckfarben auf Pergament, 502x330 cm./ В четвертій салі музею були виставлені роботи - SANDRO BOTTICELLI /1444/45-1510/, Фльоренція, Піза, Рим,- а саме 5 оригіналів з числа відомих "100" ілюстрацій до Божественної Комедії" Данте, виконані пером на пергаменті, розміром пересічно 325x470 см.
43. ПІВДЕННО-СИБІРСЬКА ЗАЛІЗНИЦЯ. З Москви повідомляють, що уряд СССР запланував будування південно-сибірської залізниці, що сполучатиме наднолжанські області з долиною ріки Енісей /в Сірій Україні/. /Див. Укр.Трибуна", ч.11, 1946/.
44. РЕПАТРІЯЦІЯ ВІРМЕН. Людвіг Бергер умістив в польському часопису "Дзеннік польскі і Дзеннік Жолнєжа",/Лондон ч.217 від дня 14.9.46/ допис з Єрусалиму про те, "Як совіти репатріювали вірмен".
45. НАФТОВЕ МІСТО НАД КАСПІЙСЬКИМ МОРЕМ. Московське радіо повідомляє, що на нафтових полях в Баку над Каспійським морем буде побудоване нове нафтове місто, якого населення сягатиме до 50 тисяч осіб. Місто це називатиметься Сумгаїт. В місті мають побудувати 7 великих

промислових заводів, включно з фабрикою нафтових проводів /"Укр.Трибуна", ч.11, 1946/.

46. ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ ЗАКЛИКАЮТЬ ДО СПРАВЕДЛИВОСТИ. Під цим заголовком тижневик "Українське Слово" /Регензбург, ч.17,1946/ містить апель кримських татар в справі скасування росіянами Кримської Республіки й заслання всіх татар в "не столь отдаленные мест а".

47. З ВОЛОДИВОСТОКА "добровільно" пливуть на кораблях тисячі поселенців з усіх частин Совіцької Імперії на Сахалін та Курильські острови. Це переважно селяне з колхозів. /Див."Пісмо Жолнєжа", Нюренберг, ч.37, 1946/.

48. ЮРІЙ ЛИПА. Письменник Ю р і й К о с а ч умістив в "Укр.Слові" /Регензбург, ч.17, 1946/ більшу статтю із світлиною про Юрія Липу, яко "організатора українського почуття".

49. КОНФЕРЕНЦІЯ МІЖАЗІЙСЬКИХ ВІДНОСИН. Голова тимчасового уряду Індії Джавагарла Негру вислав запрошення до Росії та 31 азійських держав на "Конференцію міжазійських відносин", що має відбутися в Ню-Делі 15 лютого 1947 р. /див."Наша Пошта", Гайденав, ч.2, від 20 жовтня 1946/.

50. У ДНІПРОВОМУ ЛИМАНІ зловлено білугу вагою 104 кг. Це дуже рідкий випадок. Звичайно білуги держаться Чорного моря /"Час",Фюрт,ч.42, 1946/

51. МИКОЛАЄВОЗНАВСТВО. У миколаївському історичному музею організується окрема заля історії м.Миколаїва /"Тамже", ч.42, 1946/.

52. РУМУНСЬКА НАФТА. Великобрітанський капітал є заангажований у пяти румунських нафтових підприємствах. З чотирьох із цих підприємств Велика Британія має більшість акцій. Ці пять товариств контролює половину всієї румунської нафтової продукції, тобто два мільони двісті тисяч тонн загальної кількости продукції, що становить 4,3 мільони тонн. Вартість капіталу тих товариств обраховується на 22 міліони фунтів стерлінгів. /див."Укр.Трибуна", ч.14,від 10 листопада 1946/.

53. ЮРІЙ ЛИПА. В статті "В обороні Миколи Сціборського" /"Неділя", № 47, 10.XI.1946/ Я. Л у к а ш пише, що: "Здається,дуже просто відрізнити зоологічний "націоналізм" Донцова що зводиться до гасла - "боротьба для боротьби" від глибоко соціологічних писань покійних Сціборського і Липи.

54. ЗЕЛЕНА УКРАЇНА. В статті "Боротьба за Японію" /передрукований з паризької газети "Ле Монд"/ автор пише, що голосно не вимовляється, але одначе постійно відчувається що: "американці розпоряджають Японією як не потопаючим літаконосцем і хочуть його зорганізувати в могутню силу проти Володивостока, щоб перегородити Сибірові вихід на Тихий Океан". /Див."На Чужині", ч.25,від 10.XI.1946/.

55. ДАРДАНЕЛИ І УКРАЇНА. Під таким заголовком часопис "Укр.Трибуна" /ч.16,1946/ містить витяг зі статті американського публіциста У о л т е р а Л і п м а н а - "Істотна річ", що була друкована в "Нью Йорк Геральд Трібюн".

56. УКРАЇНСЬКА АРХЕОЛОГІЯ. В серії "Університетських викладів" накладом Студентської Громади в Авгсбурзі розпочато від жовтня - листопада 1946 р. публікувати працю проф. П.П. К у р і н н о г о п.з. "Нариси з історії української археології. Книжка поділена на такі частини: І.Історія української археології, ІІ.Археологія України, ІІІ. Методи археологічного дослідження,ІУ.Бібліографія з археології України.

57. ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ. В тій же серії вийшла книжка/скрипти/ проф. Романа І щ у к а п.з. "Фізична і економічна географія України, Частина перша. Авгсбург 1946, 4°, 80 стор. В згаданій праці автор присвячує багато уваги Причорноморській Україні.

58. ГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ. В тій же серії почали виходити виклади проф.Д. Ч и ж е в с ь к о г о по "Історії філософії.

59. УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ. Проф. Борис К р у п н и ц ь к и й свою працю "До методологічних проблем української історії" /Авгсбург,1946,

УВАН/ закінчує словами: "Незабаром замісць европейсь кої тематики, донедавна міродатної для цілого світу, прийдеться говорити про світову тематику. А як говорити про Україну в світовім маштабі, коли ми ще історично не спромоглися злучити її з загально-европейським розвитком! Час не стоїть і нам невільно зрештою залишатися позаду" /сторн.23/.

60. ЄГИПЕТ. Др М.П. містить в тижневику "Час"/ч.45, 1946/ більшу статтю про "Єгіпетські клопоти Англії".

61. ТУРЕЧЧИНА. Віктор Царинник в статті п.з. "Боротьба за Дарданелли" /"Укр.Вісті", ч.44, 1946/ висловлює думку, що "невиключено, що Туреччина в близькому майбутньому може стати тим, чим була Польща восени 1939 року".

62. ДУНАЙ. Федір Одрач в статті "Боротьба за Дунай" /"Укр.Трибуна", ч.17, 1946/ кінчає свою інформацію словами: "Обидві сторони /Совіти і Альянти/ вперто готуються до остаточної розвязки Дунайської проблеми, яка може або зблизити /чи надовго?/ між собою ці два світи, або стати початком нового світового конфлікту".

63. ЗЕЛЕНА УКРАЇНА. Під таким заголовком часопис "На Чужині" /ч.27, 1946/ містить передрук статті з "Океанічного Збірника" /Кн.II, 1946/ про Зелену Україну підчас другої світової війни.

64. КРЕЙДА ТА АЛЯБАСТР. В тому ж часопису на стор.6-й закидається Совєтам, що вони завозять крейду і алябастр з Курщини та Вороніжчини на Далекий Схід і не можуть використати місцевих сирівців. Треба сказати, що Забайкальське плято - то є т.зв. "давне темя Азиї". Це була та перша пляма затвердіння на магмі нашої плянети, звідки почав формуватися материк Старого Світу. Це плято ніколи не було під морем. Тому, натурально, там нема і не може бути крейди в усіх її видах. Тому завозити крейду і алябастр туди доведеться за всякої влади. Справа лише в тому, що слід було б вишукати ці копалини десь ближче, а справді не перти їх з такої далечини.

65. ЮРІЙ КОСАЧ, відомий український письменник, належить до ближчих співробітників Юрія Липи. "Справа Понтиди й Понтійської культури займала його, за його власними словами, здавен. Ідея Півдня, що відкривається перед Україною й культурно-історичні та імперіяльно -політичні перспективи є генеральною його ідеєю. Введення нас на думку Юрія Косача в круг середземномор'я є великим завданням. У його збірці віршів "Мить із майстром" /1936/ єсть багато мотивів з цього циклю - Каркініта, Боспорське Царство, тощо. Тепер письменник збірається видати збірочку "Понтійських елегій" в цілості присвячених тільки понтійській тенденції. В романі про Наполеона і Наполеоніду /що розпочатий друком/ - це знов таки обновлення ідеї Боспорського Царства. Про Мітридата УІ. Евпатора Юрій Косач хоче писати роман або драму.

66. ЮРІЙ ЛИПА. Юрій Косач заходився біля наполегливої праці в напрямку перевидання спадщини по Юрію Липі. Він настоює на виданні творів Ю.Липи, принаймні антольогії. Цим має занятися "Укр.Трибуна", або регенсбурське - "Укр.Слово" Одночасно має вийти брошура Ю.Косача про Юрія Липу, вступного характеру. Згодом готується відповідна монографія про цього, як каже Юрій Косач, "великого українця і европейця, косачевого майстра, вчителя й друга".

67. О.ОЛЕСЬ. Василь Лев в статті про "О.Олеся", в другі роковини його смерти /"Рідне Слово", Мюнхен-Карльсфельд, ч.7, 1946, стор.17/ згадує що "особливо прегарними красками живо описував поет природу Криму".

68. ЗАВДАННЯ УКРАЇНИ. Покійний молодий німецький вчений - Др.Ганс Фрюхтль вважав, що "завдання України полягає в цьому,щоб в назріваючій західній і слов"янській синтезі щодо Сходу разом з іншими - відограти передову ролю по східньо-европейській стороні, будучи різночасно помостом і бастіоном" /Див.статтю Дра Ст.Барана:

Чужинець про Україну. "Рідне Слово", ч.7, 1946, ст.38/.

69. АТОМОВІ ДОСЛІДИ НАД ЧОРНИММОРЕМ. Згідно з повідомленням англійської газети "Ньюс Кронікл", поблизу советсько-грузинського чорноморського порту Сухумі, будується тепер величезну лябораторію для атомових дослідів. Будівництво відбувається під керівництвом советських учених при допомозі німців. З тієї околиці виселено мешканців-селян, а сильний поліційний і військовий кордон допускає на терен будівництва тільки спеціяльних осіб. /Див."Укр.Трибуна", ч.20,від 3.12.1946/.

70. ОДЕСА. "Контенентале Нюс Сервіс" з 24.10.1946 подає, що від червня 1945 р. понад 25.000 офіцерів із сателітних держав СССР /Польща, Чехословаччина, Югославія, Румунія, Болгарія, Альбанія і т.д./ перейшли військовий перевишкіл у советських військових одиницях. Цей перевишкіл продовжується. Для цього вибирається тільки молодших офіцерів, переконаних комуністів і таких, що знають московську мову. Особливим осередком у цьому напрямі є Одеса. Від початку 1946 р. генеральні штаби держав-сателітів - стоять під безпосередніми наказами советського генерального штабу. В червні 1946 р. призначено було 60% продукції 34-х советських фабрик всякого промислу для війська цих держав із тим, що тимчасово зброю і воєнне знаряддя видається тільки Югославії й Альбанії. На випадок війни, Москва хоче витягти з тих країн від 8 до 10 мілїонів вояків. /Див."Український Бюлетень Інформації", ч.2, від 27.11.1946/.

71. ФОДЖІЯ. Гальма на російські пляни. Советський паризький часопис "Советік" /ч.15, 1946/ подає таку реляцію Піркова: Італійсько-американські переговори щодо винайдмлення аеродрому в Фоджія, закінчилися. Це має бути одна з найважливіших стратегічних баз у світі. Вона дозволить провадити летунські операції в напрямі Югославії, Дарданелів і Південної Росії /України/. Цей аеродром має підземний ангар і ніби то улаштовання для атомових бомб. Звичайно, американські військові кола не дементують цих вісток, але відомо, що американська база в Фоджія гальмуюче діє на пляни Росії щодо Дарданелів і Тріесту /Див."Укр.Бюлетень Інформацій", ч.2, 27.11.1946/.

72. ТУРЕЧЧИНА І СССР. Архівне управління Міністерства Закордонних Справ СССР публікує тепер документи міністерства закордонних справ Німеччини, використовуючи їх у своїй пропаганді проти невигідних большевицькій Москві держав і урядів. Як відомо, відповідні документи, що торкаються пакту Рібентроп - Молотов та інші, які викривають політику СССР і містять дискредитуючі матеріяли є також і в руках Англії та Америки. Але ці документи досі не публікуються. Інакше поступають большевицькі політики. Советський уряд використовує захоплені документи уже тепер у своїй пропаганді там де треба. Як відомо, тепер СССР робить великий натиск на Туреччину в боротьбі за Дарданелі. В цьому напрямі Москва діє всіма способами. З цього погляду привертає до себе увагу публікація другого випуску документів, що торкається німецької політики в Туреччині /1941-1943/. Другий випуск документів німецького міністерства закордонних справ характеризує нім.політику в Туреччині, а також "викриває турецьких правителів, як васалів гітлеровської Німеччини, як ворогів російського народу, та інших народів Советського Союза". Так характеризують ці документи їх видавці. З цих документів нібито виходить, що Туреччина мала захопити Кавказ і Середню Азію та особливо хотіла дістати советський Азербайджан з його багатими нафтовими районами. Турецький посол у Берліні в одній із розмов згадував про прикордонні племена тюрського походження на советській території, де є можливість антисоветської пропаганди. "Потім він досить одверто говорив про те, що пізніше можна об"єднати кавказькі народи в одну буферну державу і натякнув, що на схід від Каспійського моря також могла б виникнути самостійна Тюркська держава". "Туреччина в найвищій мірі

зацікавлена в знищенні російського велетня..." "Турки не кидали своеї давньої мірії про компромісний мир між німецьким фашизмом і англо-саксами за рахунок СССР." Коментуючи другий випуск документів нім.міністерства, журнал "Большевик" пише: "Підчас війни панктурська преса недвозначно закликала до загарбань за рахунок Совєтського Союзу. В світлі німецьких документів доводиться визнати, що ці заклики слід розглядати не як виступи безвідповідальних,хоч і впливових кіл, а як відображення задумів осіб цілком офіційних. Читаючи німецькі документи,мимоволі згадуємо, наприклад, мапу, вміщену в турецькому журналі "Бозкурут" в липні 1941 року. На цій мапі "тюркськими" областями позначалась майже половина Совєтського Союзу; увесь Кавказ і області на Північ від нього до Ростова; річки Дон і до Сталінграду, все Заволжя від устя Волги до пункту,що є вище Казані, всі наші середньоазійські республіки, Крим, велика частина Сибіру - до 50-го ступня північної широти на півночі і до річки Лени на сході. Крім перечислення совєтських областей, тюркськими визначались Сіндзянь, Північний Афганістан і весь Північний Іран. Очевидно, трудящим Совєтського Союзу не слід забувати подібні виступи турецької преси, що мали місце в тяжкі для нас часи". /Див."Український Бюлетень Інформації", ч.3, від 4.12.1946, сторн.7-8/.

73. ТУРКМЕНІЯ - обітованою землею. Як подає Київське радіо - виготовлено плян каракумського каналу, який через ріку Сир-Дарію сполучить Аральське море через Каспій-Волгу з Ленінградом. Канал матиме 700 клм. довжини. Для його виконання треба викопати 85 міліонів кубометрів землі. Самі насипи потребуватимуть 15.000.000 кубометрів. Канал проходитиме через пустиню - зрошуючи її частинно і дасть 200 тисяч гектарів нової управної площі під бавовну. Тому що Туркменія не має ні великих рік, ані вугілля - проблему джерела енергії передбачує плян розв'язати способом вживаним у Каліфорнії", через т.зв. соняшні турбіни. Для цього установлюється великі збірники, що не відбивають,а притягають соняшне проміння. В тих збірниках находяться рурки злегко закипаючою рідиною,яка підо впливом соняшного тепла парує і дає пару до турбін. Менші збірники можна вживати для огрівання будинків, а коли до цієї рідини додати амоняку, то можна охолоджувати кімнати. Теоретично беручи,цим способом можна змінити клімат.В пляні,як звичайне в совєтських плянах, не подано кошторису. А шкода. Цікаво скільки коштуватиме це нове досягнення Україну? Скільки дасть вона коштів і людей? /Від Редакції: Див.в цій справі також книжку -"Проблеми Волго-Каспія",т.І. Вид.Академії Наук СССР. Ленинград-Москва 1934 /?/ /Див. "Український Бюлетень Інформації", ч.3 від 4.12.1946/.

74. ЖИДІВСЬКА ПРОБЛЕМА. Д.К и р и л ь ч у к в статті "Жахлива проблема" /Див. "Укр.Бюлетень Інформації, ч.4 від 11.12.1946/ говорить, що проблема Палестини, побіч найважніших проблем Близького Сходу /Єгипет, Іран/, Далекого Сходу /Індії, Китай, Корея, Індонезія/ та Східньої Европи з Балканом на чолі /Тріест, Дарданели, Дунай/ є тією вибуховою силою, яка може дуже легко спричинити нову світову пожежу.

------::::------

В И Д А Н Н Я
Українського Суходолового Інституту

1. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Мапа Української Метрополії з поясненням, Київ 1944 /31x22/, стор. 10 і 1 мапа.
2. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - книга перша. Ваймар, 1945 /31x22/, стор. 50.
3. ВЕДЕ - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд 1945 /31x22/, сторн. 4. Відбитка.
4. СТАТУТ парафії Української Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд 1945 /31x22/ сторн. 4. Відбитка.
5. СИЛЬВЕСТР, єпископ - Церковний Устрій в Україні. Київ 1945 /31x22/ стор. 38.
6. МИКОЛА ЛІВИЦЬКИЙ - Дух Базару. Київ 1946 /31x22/, стор. 18.
7. ІВАН БАГРЯНИЙ - Чому я не хочу повертатись до СССР? Відень 1946. /31x22/, стор. 16.
8. В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ - 22 січня 1946. Женева 1946. /31x22/ стор. 12.
9. ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В ЕМІГРАЦІЇ - Женева 1946 /31x22/ стор. 10
10. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Київ 1946 /31x22/ стор. 40.
11. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Нотатка до питання за тризуб. /31x22/ 14 сторінок і одна ,ілюстрація. Відбитка. Женева, 1946.
12. ЮРІЙ ЛИПА, 1900-1944. Збірник І. /друкується/.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Київ - Вічне Місто. Женева 1946 /31x22/ 15 стор. і одна світлина. Передрук.
14. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. На чужині 1947. /31x22/ 86 стор.+5 світлин та 1 мапка.

Українського Морського Інституту:

1. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Варшава, 1940 /29x22/ стор. 124+6
2. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Туреччина. Бібліографічні матеріяли. Варшава 1940. /31x22/ стор. 68.
3. Г.І.БРАТІАНУ - Початки торгівлі на Чорному морі. Варшава 1940, /31x22/, стор. 42.
4. ОЛЕГ КУЛИНЯК - Чорноморська проблема в українській промисловости. Варшава 1941 /31x22/, стор. 50 і 1 схема.
5. ІВАН ШОВГЕНІВ - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /31x22/ стор. 112 і одна карта.
6. АНАТОЛЬ ОГІЄНКО - Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Варшава 1941 /31x22/, стор. 32 і 2 схеми.
7. ІВАН ШОВГЕНІВ І ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльности. Варшава /31x22/ стор. 20.
8. ЮРІЙ ЛИПА і ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський простір. Атляс. Схеми рисував Ст.В. Варшава 1941 /31x22/ стор. 46.
9. ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО - Організація адміністрації морських портів України. Одеса 1941 /31x22/, стор. 34 і 3 схеми.
10. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса 1942 /31x22/, стор. 68 і 1 схема.
11. ЮРІЙ ЛИПА - Емоційні первні в Чорноморському світогляді. Одеса 1942 /31x22/, стор. 15. Відбитка.
12. МАКСИМІЛІЯН ПЛЕЧКО - Українська Гетьманська фльота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /31x22/, стор. 17. Відбитка.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942. /31x22/ стор. 165 і 1 мапка.

14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга, Одеса 1942 /31х22/,стор.67 і 4 аркуші схем.
15. ІЛАРІОН, Архиепископ - Церква під монголами в 13-14 столітті. Одеса 1942 /31х22/, стор.33.
16. ІЛАРІОН, Архиепископ - Український Запорозький скит на Афоні. Одеса 1942 /28х20/,стор.16 і 1 ілюстр. Відбитка.
17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя. Одеса 1943 /31х22/стор.64 і 2 ілюстрації.
18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної географії. Друге вид.з передмовою Л.Биковського. Одеса 1943 /31х22/, 150 сторн.
19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів,1874-1943. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31х22/ стор.4 і одна ілюстрація. Відбитка.
20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні Всеукраїнської Високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.6. Відбитка.
21. ІВАН ФЕШЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ,- Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31х22/ стор.4. Відбитка.
22. ЮРІЙ ЛИПА - Міт Півдня. Одеса 1943 /31х22/, стор.7. Відбитка.
23. ІЛАРІОН, архиепископ - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31х22/, стор.11 і 1 ілюстрація.
24. ВІТОЛЬД КЛІНГЕР - Аріяна Флавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксінського" /Чорного моря/ Одеса 1944 /31х22/, стор.13. Відбитка.
25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31х22/ стор.14 і 1 ілюстр. Відбитка.
26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта. Одеса 1944 /31х22/ стор. 73 і 1 ілюстрація.
27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31х22/ стор.79 і 1 схема.
28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31х22/ стор.40.
29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно"... Герсфельд 1945. /31х22/, стор.26. Відбитка.
30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга сема. Одеса 1946. /31х22/ стор.44 і одна мапка.
31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. Київ 1946 /31х22/ стор.9. Відбитка.
32. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. І. До історії Танаїса. /План міста. Одеса 1946. /31х22/. стор.16 і одна ілюстрація. Відбитка.
33. СТЕПАН ГАЄВСЬКИЙ - "Александрія" в давній українській літературі. Одеса 1946. /31х22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ - Чи були Кімерійці в Україні? Одеса 1946. /31х22/ стор.15. Відбитка.
35. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Могила Князя Святослава. Женева 1946. /31х22/ 13 стор. і одна ілюстрація.
36. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга восьма. Женева 1946 /31х22/ 54 сторн.і 2 ілюстрації.
37. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. ІІ.Антична колонізація Приозів'я. Женева 1946 /31х22/ 20 сторн. і 2 ілюстрації.
38. ТЕОДОР РАЙНАХ - Мітридат Евпатор Базілевс Понтійський. Женева 1946. /31х22/ 14 сторн.і 1 ілюстр. Відбитка.

39. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я.III.Бібліографія до питання за античну колонізацію Приозів'я - Пониззя Дону. Женева 1946 /31x22/ 15 сторн.Відбитка
40. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський факультет Таврійського Державного Університету.З коррефератом ДоцДра М.А н т о н о в и ч а.Женева 1946 /31x22/ 10 сторн.Відбитка.
41. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга дев'ята. Женева 1946 /31x22/ 48 сторн. і 1 аркуш ілюстрацій.
42. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. 2-ге вид.Франкфурт/Майн 1946 /20,5 x 14,5/ 8 сторн.
43. МАРКО АНТОНОВИЧ - Скитія і Єгипет в античному письменстві. Женева, 1946 /31x22/ 15 сторн.Відбитка.
44. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. IУ. Скільки було Танаісів? Женева 1946 /31x22/ 9 сторн.Відбитка.
45. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Шостиліття діяльности Укр.Суходолового,Морського та Океанічного Інститутів. Женева 1946 /31x22/ 7 сторн.і одна ілюстрація. Відбитка.
46. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. У. Дослідження Нижне-Гниловського городища. Женева 1946. /31x22/ 19 сторн. і 1 ілюстрація.
47. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга десята. Женева 1947 /31x21/ 80 сторн. + 1 аркуш ілюстрацій.
48. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. УІ. Досліди сарматського некрополю та селища біля ст.Н.Гниловської. Женева 1947 /31x21/ 118 сторн.і оден аркуш ілюстрацій. Відбитка.
49. ВОЛОДИМИР ГЛАЗКОВ - Козача проблема. Женева 1947 /31x22/ 26 сторн. Відбитка.
50. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. УІІ. Антична торгівля на Приозів'ї. Женева 1947 /31x21/ 27 стор.і одна мапка.
51. МИХАЙЛО МІЛЛЕР- Студії з історії Приозів'я. X. Візантійська торгівля та культура в Приозів'ї - басейні Дону. Женева 1947 /31x21/ 27 сторн.і одна мапка.

Українського Океанічного Інституту:

1. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України. Київ 1942 /31x22/ сторн.23 і одна схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім в Харбіні. Одеса-Харбін. 1943 /31x22/ 42 і 4 світлини. Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кійовича. Одеса-Хабаровськ 1944 /31x22/ сторн.37 і одна мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса-Хабаровськ 1944 /73x49/. Передрук.
5. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31x22/ ст.47 і 1 мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31x22/ стор.19. Відбитка.
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса-Володивосток.1946. /31x22/ стор.31.
8. АНДРІЙ КАЧОР - Американська Україна. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
9. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Друге вид. Одеса-Володивосток 1946 /31x22/ 16 стор. Відбитка.
10. ХАРТІЇ Об'єднаних Націй. Женева 1946 /31x22/ 30 сторн.
11. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Трете вид. Франкфурт/Майн 1946, 8°, 23 сторн.
12. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Женева 1946 /31x22/ 41 стор.і одна ілюстрація.
13. РОМАН КОРДА - Зелена Україна в час другої світової війни. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.

-----:::::-----

З М І С Т

Сторн.

Д о д а т о к : 1. аркуш ілюстрацій до статті Проф.Дра М.Міллера: Досліди сарматського некрополю та селища біля ст.Н.Гниловської.

---------::::::---------

Український Морський Інститут

59

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

XI

Женева 1947

На правах рукопису

Український Морський Інститут

59

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК

XI

Женева 1947

На правах рукопису

"...Гадаємо, що те значення, яке мало Чорне Море в минулому, не зменшиться і в майбутньому. В цьому власне полягає для нас вага та значення історії Чорного Моря..."

/Проф.Др. М.МІЛЛЕР: Студії з історії Приозів"я. XIII.Женева 1947, сторн.6/.

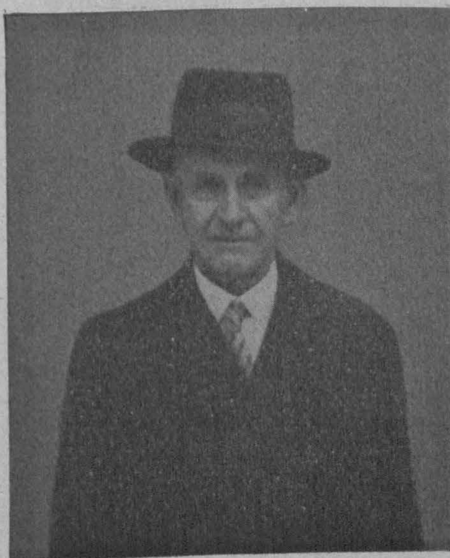

В. Щербаковъ

Проф. Петро КУРІННИЙ

ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР І РЕКТОР УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

/з нагоди 70 років життя/

22.ІІ.1947 року на Ректора Вільного Українського Університету обраний заслужений професор археології та мистецтвознавства цього Університету Вадим Михайлович Щ е р б а к і в с ь к и й .

Ім"я цього високозаслуженого в українській науці вченого пов"язане зі старшою генерацією українських вчених, які заклали підвалини українського мистецтвознавства /М.Біляшівський, Хв. Вовк, С.Косач, Е.Редін, Г.Павлуцький, М.Петров, Д.Щербаківський/. Цій генерації належить честь віднриття українського стилю в архітектурі, малярстві, прикладному народньому мистецтві та створення української побутової етнографії як науки про матеріяльну культуру українського народу.

Вадим Щербаківський походить з хорошої, заслуженої в історії відродження України родини. Батько його, пан отець Михайло Щербаківський був свідомим українським патріотом, пов"язаний дружніми та ідейними зв"язками з проф.Вол.Антоновичем, Тад.Рильським, лікарем Юркевичем та іншими діячами українського відродження. В році 1893 були надруковані на сторінках "Київської Старини" його високої історичної і національно-виховавчої вартости спогади: "Детскій Эдем до познанія добра и зла".

Діти о.Михайла, виховані в національному дусі, здобули собі заслужене місце в історії українського національного відродження: старший син - Данило Щербаківський - видатний мистецтвознавець, етнограф, організатор етнографічного відділу Історичного Музею у Києві; дочка Євгена - громадська діячка, дружина заслуженого художника і архітекта Василя Кричевського.

Вадим Михайлович Щербаківський народився року 1876 в с.Шпичинцях на Київщині. Вищу освіту В.Щербаківський здобув на математичному факультеті Московського Університету. Ще на студентській лаві захопився етнографічними та археологічними студіями, провадив розкопи та етнографічні екскурсії, що дали цінні наукові здобутки. Найбільша археологічно-етнографічна екскурсія була переведена В.Щербаківським року 1904 по Херсонщині, Київщині та Поділлю. В час її було зафотографовано та обміряно зі зняттям плянів 38 церков і вивчено та точно зареєстровано всі пам"ятки української старовини і історії в них. Здобутки експедиції були видані В.Щербаківським в праці "Українське мистецтво" ,т.І; вони є фундаментальною вкладкою у вивчення історичної спадщини українського народу.

Року 1906 В.Щербаківський був заарештований царським урядом за українську політичну діяльність і був засуджений на заслання до Вологодської губернії, але завдяки своєчасним заходам друзів ця кара була замінена на вигнання за кордон.

24.XII.1907 р. В.Щербаківський прибув до м.Львова. На запрошення Митрополита Андрія Шептицького він став співробітником Церковно-Археологічного Музею митрополита. Перебуваючи на цій посаді, він перевів багато екскурсій для дослідження пам"яток церковного українського будівництва в Галичині /1909/, Гуцульшині /1909/, Угорській Русі /1908-9/, південній Галичині та Буковині /1908/. Від року 1912 до року 1922 В.Щербаківський працює на посаді археолога-кустоса Полтавського Музею. Особливою заслугою В.М. за цей час є переведення важливих розкопів, врятування для науки славнозвісного перещепинського скарбу /УП-УШ ст./ та в роки революції значної кількости високоцінних збірок, речей старовинного українського побуту та пам"яток мистецтва, які в той час масово нищилися і розтягалися. Тяжкі моральні та матеріяльні умови існування на Україні в той час призели В.М.Щербаківського до думки податися на еміграцію за-кордон, що він і зробив, переїхавши до м.Праги року 1922.

Український Вільний Університет у Празі обрав його на професора археології, а філософічний факультет не раз обирав його на свого декана. З переїздом Укр.Вільного Університету до Мюнхену проф.В.Щербаківський відродив його діяльність і призвів до нового піднесення його.

З розкопів проф.В.Щербаківського на Україні треба відзначити: розкопи палеолітичних селищ /Гонці - 1914-15 та 1919 р.р., Сергіївка - 1921 р./, селища трипільської культури /Лукаші - 1913/, слов"янські селища і могильники /Переяслав - 1914-15 р.р., 66 могил коло с.Липлязи - 1913-14 рр., с.Клепачі - 1918 р./, скити/м.Городище-1913/ татарська старовина /татарський мавзолей в м.Кишеньки/.

Заходами В.Щербаківського виникло Українське Наукове Т-во дослідження й охорони пам"яток старовини та мистецтва на Полтавщині /1918/.

Час перебування на еміграції В.Шербаківський присвятив переважно працям синтетичним в сфері української археології, етнографії які були подані до обговорення на міжнародніх конгресах і увійшли через публікації в обіг світової науки. Являючися ідейним учнем проф. В.Антоновича, В.М.Щербаківський в процесі своїх етнографічних та археологічних праць наблизився до археологічної школи "культурних кругів" і на сьогодні є єдиноким її репрезентантом на Україні.

В науковому доробкові В.Щербаківського ми можемо відмітити низку оригінальних ідей. З них особливо цікава філософсько-методологічна студія щодо методу дослідження ілюзійного підвищення архітектурних масивів української церкви, а також датування кераміки на підставі магнітної інклінації, спроба угрунтовання теорії про малоазійське походження трипільської культури на Україні, встановлення подібности між дерев'яним будівництвом України та Індії.

Найбільш цікавою є власна концепція В.Щербаківського щодо походження українського народу, що він її висунув на підставі археологічних і етнографічних матеріялів, протиставляючи її загальноприйнятій в найширших колах української громадськости схемі проф.Мих.Грушевського.

От як можна коротко зформулювати основні тези цієї концепції в її останньому вияві, як вона зафіксована у книзі "Формація української нації," що видана у Празі р.1941.

На думку проф.В.Щербаківського:

1. "Історія народу-нації, це є історія тої території, яку цей нарід займає". /Форм.Укр.Нації,"стор.54/.

2. "Завданням науки є вияснення, оскільки кожен з народів, що жили на тій території, передав нам свою спадщину, свою кров, тоб то фізичну і психічну структуру, оскільки брав участь у створенні тої чи іншої культури..., яка сприяла в свою чергу... розвою психіки та інтелігенції населення".

3. В.Щербаківський вважає, що ми є та були автохтонами не від

VI сторіччя по Р.Х. тільки ж від неоліту, тоб-то не менш як 5000 років.

4. В.Щербаківський заперечує думку М.Грушевського про арктичну прабатьківщину індоевропейців, але не пристає виразно ані до нордійської, ані до каспійської теорії.

5. В.Щ. вважає, що арійці прийшли в контакт з Месопотамією на межі III-го та II-го тисячоліть до н.е. і тоді саме одержали деякі портативні запозичення: предмети з металю, уживані слова, зироби культури, терміни хліборобства та металюргійні.

6. В.Щ. вважає, що арійці були номадами і пересувалися від Каспійського моря до Балтики.

7. Хліборобство, на думку В.М., не могло поширюватися серед номадів /індоевропейців/, бо тому перешкоджали релігія і відсутність потрібних знань. /В.Щербаківський - "Концепція М.Грушевського". Праці Укр.Іст.Філ.Т-ва - Прага, т.III, стор.29./.

8. Під індогерманською культурою В.Щ. розуміє культуру корчени, кістяків зі шнуровою керамікою. /"Концеп.Груш.", стор.29/.

9. Номади завоювали хліборобів і так користувалися з їх продуктів, обертаючи хліборобів на рабів. /"Концеп.Груш.", стор.29/.

10. Індоевропейська расова єдність тепер не існує. Теперішні національности мають на собі відбиток рис аборигенів. /"Концеп.Груш." стор.30/.

11. Щодо прабатьківщини слов"ян В.Щербаківський вважає, що праслов"янами були Агатирси, Наври, могли бути Гельони, але Будинів вважає вже за литовців і фатьянівську культуру - за литовську.

12. Кімерійську культуру В.Щ. також рахує литовською.

13. Трипільвку культуру /від р.Дунаю аж по Кубань/ вважає за хліборобську, що належала до групи кавказько-малоазійських мов.

14. Індогерманці - люди шнурової кераміки, як завойовницька аристократична верства - ще за неолітичної доби увійшли в контакт з трипільською культурою.

15. Хліборобське населення навчилося аристократичній /індо-германській/ мові і переробило її, змінивши її на свій лад. Ця була праслов"янська мова на терені України.

16. Отож праслов"янськими племенами В.Щерб. вважає Гіпорбореїв, що він їх дорівнює до Агитирсів, Гельонів, Скитів - хліборобів.

17. Малоазійцями є, на думку В.Щербаківського, Таври, Мести,Сінди, Керкети, Дандарії, Псеси, Дзюрі, Досхи та Махлії.

18. На терені мальованої кераміки виникла праслов"янська мова, яка піднялася по Дніпру: Дреговичи, В"ятичі. Від них розвинулася білоруська мова.

19. Від білоруської розвинулася московська мова. /"Концеп.Груш." стор.33, 34/.

20. Аналізуючи показники культурної традиції, В.Щ. твердить,що ніякого переселення слов"ян не було. Вони завжди жили на Україні від доби неоліту.

21. Українська галузка слов"ян посідає свою територію від неоліту. Вона боронила її проти Скитів валами в 1000 клм. довжини і відтоді почався процес її національного формування.

Ці думки викладені В.Щербаківським у працях: 1/"Концепція М. Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології". Прага. 1940 та 2/"Формація Української Нації". Прага,1941.

Типовою працею для характеристики методології та ідей проф.В. Щербаківського в галузі мистецтвознавства та етнографії може бути праця: "Основні елементи орнаментації українських писанок і їхне походження". Прага, 1925.

В ній автор приходить до таких висновків:

1. Автор вважає писанки атрибутами сонящного культу, того самого, який досі зберігся в таких культових звичаях, як Калита,Коляда, Щедрівка, Ордань, Колодій, Великдень, Проводи, Купала.

2. Значення писанки складається з двох елементів. Яйце має в собі зародок сонячної птиці шільце - друге - зі значення тих символів, що ними орнаментована писанка.

3. Яйце могло служити апотропейоном і заміняти собою криваву жертву. Писанковий елемент мав священне значення.

4. Основних орнаментальних елементів три: свастика, триквeтр та розета. Решта є лише художньо-композиційні варіації цих основних, що часто набувають назв рослин та тварин.

5. В глибоку давнину вони служили апотрепейонами або символами сонця.

6. В Европі культ сонця з"явився наприкінці бронзової доби.

7. Можна припустити, що він сюди прийшов з Малої Азії, Криту, Египту. Україна мала зв"язки з Гітітами і від них могла запозичити культ сонця.

8. Сама стильова композиція подає нам форми, що є символом життя. Орнамент зкомпоновано так, що писанка наче є в руховi.

9. Такий орнамент могла витворити якась велика культура, найпевніш малоазійська культура зі своїм чорноморським /? ПК./ продовженням. Стильова аналогія - стиль Камарес.

10. На думку автора початки духовної культури прийшли до нас не з Середньої Азії, а з Месопотамії через Малу Азію та Чорне Море.

Як бачимо, проф.В.Щербаківський є переконаним послідовником ідеї " Ex Oriente lux ", хоч ця ідея в світлі нових археологічних фактів стала перед великою кризою і потребує генеральної ревізії своїх загальних і часткових концепцій та перевизначення багатьох фактів.

Проте поза кризою філософської ідеї, якою просякнуті праці В. Щербаківського і яка має вже контр-тези з боку інших дослідників, за працею проф.Щербаківського залишається велика вартість в тому, що він питання походження і розвитку слов"ян і українського народу одягнув в мову конкретних археологічних фактів, з питань метафізичних шукань поставив на землю і тим дав змогу підійти до їх правдивости, контролюючи кожний висновок конкретними археологічними, етнографічними та антропологічними фактами на тлі цілком певних хронологічних віх і на цілком реальних просторах.

Професор Вадим Щербаківський наслідки своїх синтетичних розробок виносив на обговорення багатьох міжнародніх з"їздів і цим сприяв заглибленню контакту поміж українською і европейською наукою.

На жаль праці В.Щербаківського розкинуті в різних, часто дуже спеціяльних виданнях, мало доступних навіть спеціялістам. Вони мало відомі широкій українській громадськості.

Вважаю за потрібне подати список цих праць:

I. Археологія.

1. Раскопки на горе Мечеть Кобиляскаго уезда.- "Ежегодник Полтавскаго Естественно-Историческаго Музея". 1913.
2. Провідник по Археологічному Відділу Полтавського Земського Музею. Полтава. 1918.
3. Розкопки палеолітичного селища в с.Гонцях Лубенського повіту в 1914-1915 роках. "Записки Укр.Наук.Тов. у Полтаві"1919 р., вип.I, стор.61-78.
4. Розкопи в м.Городищі. Тамже, вип.II, стор. 1-12, 1920.
5. Розкопи в с.Липовому Роменського повіту. Тамож. Вип.II, стор.12-16.
6. Мальована неолітична кераміка на Полтавщині.- "Збірник Українського Університету в Празі". 1923 р. , стор.1 - 27.
7. Ukrajinské neolithické"ploščadky" a obřad spalovani.- "Obzor Praehistoricki". Roč. II, seš.II. 1923, str.108-119.
8. Une methode üblise-. "Compte rendu du Congres Intern.-prehist in Prag." 1924, pp.355.
9. Die vorgeschichtlichen Archäologischen Forschlungen in der Ukraine - "Mitt. Ukr. Wiess.Inst. in Berlin," B.I. s.21-34.

10. Eine paläolithische Station in Honci.- "Die Eiszeit". Band III. 1926. Wien, S.100-116.
11. Bemerkungen über neue und wenig bekannte paläolithische Stationen in der Ukraine.- Die Eiszeit." B.IV, S,27 u.ff. + Abb.
12. Ліплявський Могильник. - "Niederluv Sborník, str. 339-348./Obz. Praeh. 1926/.
13. Тілопальні точки і мальована кераміка. - "Трипільська Культура", т.І. Сторн.119-137. Київ, 1926.
14. A propos du modèle de terre cuite d'un prétendu enclos sur pilotis de M.E.Majewski.- "Przegląd Archeologiczny, t.III.1928.str. 2-4.
15. Бронзові списи з вирізками на території України. - "Збірник Укр. Інституту". 1929, сторн.531-540.
16. Soužití. lidstva malované keramiky a skrčenych okrovych pohřbu. "Obzor praehistor", Roč.1930-31, str. 129-140.
17. La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote. - "Księga Pamiątkowa ku czci Prof.Dr.Wl. Demetrykiewicza". Poznań 1930 Str. 265-286.
18. Méd a jentar v pravéku.- "Památky Archeologické". 1932 str.45.
19. Les rites funèraires dans la culture de la ceramique peinte de l'époque neolithique en Ukraine.- "XV Congrès Intern. d'Anthr. et d'Arch. prehist". Paris 1933.
20. Le tableau Synoptique des formules de structure préhistorique des peuples slaves. - "Proceedings of the first international Congress of prehistorie and protohistorie Sciences". London 1934.
21. Au probleme des Slaves primitives.- "II International Congres of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Oslo. Norvege. 1936.
22. Zur Agathyrsenfrage. - "Eurasia Deptentrionalis Antiqua", V.IX st.209 uff.
23. A propos de l'art pontique.- "XVI congrès international d'Anthropologie". Bruxelles 1935, p.695-703.
24. A propos de la Psychologie des auteurs de l'ancien Art pontique - "Deuxieme Congrès International d'Esthètique et de Science de l'Art." Paris. 1937. tome I p.300-304.
25. Матеріяли з археологічних розкопів на Переяславщині. - "Праці Укр." І.-Ф.Т-ва, т.11.
26. A propos de la cultur hallstattienne en Ukraine.- "XVII Congrès International d'Anthropologie", Bucarest. 1937.
27. Понтійське мистецтво. - "Науковий Збірник... на честь Проф. І. Огієнка", Варшава. 1937, ст.206-215.
28. Палеоліт. /Конспект лекцій з рисунками/. Прага,1938 р. Стор.1-58.

II. Мистецтво і Етнологія.

29. Экскурсія в сев.части Сквирск.уезда Кіевск.губ. 1902. - "Чтенія Общ.Нестора Летоп.", 1903.
30. Церк.-арх. экскурсія в Уманскій и Липовецкій у. Киев.губ. - "Археологич.Летопись. Ю.Россіи," 1904 г.
31. К вопросу о стиле украинских церквей.- "Археолог. ЛетописьЮжной Россіи",19.. г.
32. Деревляні церкви на Україні. - "Зап.Наук.Т-ва ім.Шевченка", т.74 1906, стор.1-23.
33. Архітектура у ріжних народів і на Україні, Львів-Київ. 1910, ст. 256, іл.230.
34. Несколько слов о галицких церквах.- "Искусство и худож.промышл." Кіев, 1911.
35. Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков.- "Київське Укр.Наук.Т-во. Природничий відділ". 1913 р.
36. Церкви на Бойківщині.- "Записки Наук.Т-ва ім.Т.Шевченка". 1913 р.
37. Українське мистецтво. Львів-Київ.1914, ст.XX і 62 ст.127, фіг.і 2 кол.табл.

38. Матеріяли до вивчення Полтавщини.- "Зап.Укр.Наук.Т-ва на Полтавщині". 1919. т.I, стор.106-109.
39. Праця по охороні старовини. Тамо ж. стор.95-106.
40. Українські писанки. Praha - "I Kongres Slov.Geogr. a Etnogr.v Praze 1924".
41. Основні елементи орнаментації українських писанок.- "Праці Укр. Іст.Філ.Т-ва в Празі". т.I, 1925.
42. L'Habitude de la populace de s'éviter.- II Zjezd slowans geogr. i etnogr. w Polsce", 1927.
43. Kalyta.- "Ceskolovenský Národopisný Věstník", r.1928, st.226-236, 308-310
44. Malama.- "Ceskoslowanský Národop. Věstník", 1932-1933 rod.XXV - XXVI, st. 91-95.
45. Reste der ursprügelchen Religien in der Ukraine.- "Actes du V. Congres internat. d'Histoire des religions a Lund. 27-29. Aout 1929.Lund 1930.
46. La ceramique peinte contemporaine des paysans ukrainiens.- "Art populaire". t.I. Paris 1931. pp. 228-233. I pl.
47. Les tapis populaires Ukrainiens.- "Ibid t.II. Paris 1931. pp.78-81. 1 pl.
48. Матеріяли з екскурсії 1919 р. на Полтавщині. - "Наук.Зб. Укр. Унів. у Празі". т.II. Прага. 1930. стор.140-149.
49. Протоісторія України. "Наша Культура". 1935, ст.65-68; 135-141; 539-544. За 1936 р. ст.81-88; 225-228; 420-429; за 1937 р. ст. 96-99, 183-186; 297-302.
50. Вепрь у великоднім обряді на Україні. - "Зборник радова на III конгресу слов.геогр. и етногр. у Югославії. 1930. Београд, 1932, ст.287 та слід.
51. До питання про праслов"ян.-"IУ Конгрес на славянските Географи и Етнографи в София". 1936. ст.387-391.
52. Порося.- "Життя і Знання". ч.4 /115/, 1937 р., ст.121-123.
53. Формація Українського Народа. /Подєбради/. 1937.
54. Неіндоевропейські племена на території України за часів Геродота. - "Ethnolog." Ljublana. 1938.
55. Die Verzierung der Ukrainischen Ostereier und ihr Ursprung. - "Volk und Volkstum". B. III.1938. S. 323 ff.

Рецензії.

56. На - P.Savicky - Die Steppenkultur."Літ.Наук.Вістн.". 1930. т.CI. стор.183-188.
57. На - Шелухин. Кельтське походження Руси. - "Л.Н.В." 1931. Т.СУІ, стор.365-368.
58. На - D.Zelenin. Russische-/Ostslavische/ Volkskunde. - "Слово-. Львів 1937. т.III. стор.75-79.
59. На - T.Palm. Wendische Kultstätten". - "Наша Культура". 1937 р., стор.415-416.

Ми твердо віримо, що заслужений проф. В.Щербаківський на свому новому посту якнайглибше зрозуміє потреби емігрантської української молоді і буде справжнім батьком і проводирем на її тяжкому життьовому шляху.

---o---

Проф. Василь ДУБРОВСЬКИЙ

ТУРЕЧЧИНА МІЖ МОЛОТОМ І КОВАЛОМ x/

I

Одним з найскладніших міжнародніх питань післявоєнного часу є розвязання гостро поставлених претензій Советського Союзу до Туреччини. Ця проблема не є безпосереднім результатом війни /бо Туреччина дотримала підчас неї свого невтралітету/, але вона щільно звязана з тим основним вислідом війни, що перемога Совєтів над Німеччиною і її союзниками настільки порушила рівновагусил в Европі на користь Совєтів, що дала їм відвагу висувати такі максимальні вимоги, на які раніше ніколи б не насмілилася царська Росія.

Питання про турецькі протоки - Босфор і Дарданели - стало міжнародно-політичною вагівницею для унаочнення питомої ваги сил сходу і заходу Европи лише з кінцем XVIII ст. , коли Російська імперія відвоювала в Туреччини північне узбережжя Чорного моря. Катерина II, опанувавши всю Велику Україну, вже тоді ясно визначила, як програму своєї чорноморсько-балканської політики, - здійснити мрію московських царів: вигнати турків з Константинополя і посісти цей "другий Рим" в володіння "третього Риму"/Москви/. Суперник Росії Наполеон Бонапарте, що високо цінив Стамбул, як вихідну позицію для завойовання світової гегемонії, і в молоді свої роки намагався загрожувати йому з Єгипту, - так і загинув навіть не почавши вимріяного походу на схід, бо бракувало йому для цього фльоти.

В XIX і на початку XX ст. Турецька Імперія,втрачаючи свої нетурецькі окраїни, слабішала і зменшувалася. 1803 р. вона відступила Росії Акκаристан; 1812 року - Басарабію; 1820 р. від неї відділилася Греція; на Берлінськомуконгресі 1878 р. відділено було від неї Боснію, Сербію, Болгарію, Румунію, а область Карса віддано Росії; після Балканської війни і війни з Італією Туреччина втратила на Лондонському конгресі Триполітанію, Албанію, Румелію, а до того ж і Єгипет був з 1882 р. вже не в її володінню. В посіданню Туреччини, в Европі залишилася лише невелика територія біля Стамбулу та Галіполійський півострів, - і то лише тому, що західньоевропейські держави, що на них мала вплив Англія, не допустили Росію до захоплення Стамбулу з протоками.

2

Перша світова війна, в якій Туреччина воювала на боці Німеччини, на думку цієї останньої, мала довести до опанування нею всього комплексу країн на осі Берлін-Бізанціюм-Багдад, в тому числі і принадних чорноморських проток. Наскільки німецьке панування з тих протоках було загрозливе для життєвих інтересів Англії, на Близькому Сході, видно з того, що Алііянти не пошкодували тоді втратити з даремних атаках на укріпленні німцями Дарданели 130 тис. салдатів і багато великих військових кораблів. Англія навіть згоджувалася вже дозволити Росії окупувати Стамбул і Босфор, щоб тільки витиснути звідти німців, але революція в Росії перешкодила тому проектові. Зате заломання Німеччини в 1918 р. дало можливість Англії опанувати

----

x/ Розділи 1-7 цієї статті було надруковано в газеті "На чужині", Ч.Ч. 25,26 і 27 з 10,17 і 24 листопада 1946 р.

своєю фльотою не лише протоки й Стамбул, але і все Чорне море. Розпалюючи в Росії громадянську війну, Англія готувалася навіть вже зовсім зліквідувати Турецьку імперію, а її територією поділитися з Францією, Італією і Грецією /таємний договір Сайкс-Піко/. Але турецькі патріоти з партії "Куваті-міліє", керовані генералом Кемаль-пашею, повстали на захист незалежности і неподільности турецької етнографічної території, що охоплює Анадолу /Малу Азію/ і Стамбул з Едрене /Адріянопіль/. Советська Росія, бажаючи, шоб протоки радше були в руках слабої Туреччини, ніж міцної Англії, підтримала озброєнням і фінансово рух Кемаль-паши /акція Фрунзе/. Тому турки спромоглися розбити на р.Сакарія трьохсоттисячну грецьку армію, спрямовану Англією в Малу Азію для здійснення її плянів. За мировим трактатом в Льозанні 1923 р. повстала нова республіканська і суто-національна Туреччина, до с. складу якої увійшли також протоки і Стамбул, хоч столицю її було перенесено в Анкару, в центр Анадолу.

В липні 1923 р. західні держави з участю Японії склали договір в Montreux. Цим договором визнавалася непорушна власність Туреччини на протоки. Дозволялася вільна плавба протоками для торговельних кораблів причорноморських держав - Туреччини, Росії, Болгарії та Румунії; дозволялося цим державам посилати під час миру через ці протоки і військові кораблі, але з певними обмеженнями їх кількости й типу; під час війни військові кораблі воюючих держав не мали права пропливати протоками, щоб не нарушити невтралітету Туреччини і не втягнути її в небезпеку збройного конфлікту. Військові кораблі інших держав мали право пропливати протоками лише з дозволу турецького уряду, бо на нього, замісць міжнародного комітету, було перенесено в 1936 р. обов"язок доглядати за дотриманням того договору. Практично кажучи, це визначало, що протоки було зневтралізовано і для Англії і для Советів.

Після закінчення громадянської війни, большевики, бачучи надзвичайну слабість Советської Росії, провадили в міжнародній політиці тактику миру. Вони налагоджували, ціною важких зусиль і економичних жертв, задовільні взаємини з "капіталістичними" державами, пропагували повне роззброєння всіх націй, складали договори з сусідами про взаємний ненапад тощо. В 1925 р. Совети уклали з Туреччиною двадцятирічний договір дружби і тим вони зобов"язували Туреччину гарантувати їм зачинені двері в протоках в разі агресивних намірів позачорноморських держав проти СССР. Для Туреччини підтримка СССР була тоді вигідна, бо це зміцнювало її незалежність супроти західних сусідів і гарантувало безпеку чорноморсько-кавказького тилу. "Дружба" поміж СССР і Туреччиною була така міцна, що червона Москва ніяк не допоминалася области Карсу, яку вона передала Туреччині за Берестейським договором 1918 р., хоч цей трактат вона проголосила в кінці того ж року нечинним. Москва, не"гнівалася" , коли турецька адміністрація і суди карали на горло комуністичних агітаторів, що їх висилав до Туреччини Комінтерн; вона "полумяно вітала" національні реформи Кемаля і для підтримки буржуазного прогресу Туреччини висилала туди свої машини, фахівців і сирівець. Готуючися до другої світової війни, вона навіть відрядила туди самого Ворошилова, щоб він "допоміг" Туреччині укріпити Дарданели. Але з всього цього не було бажаних для Москви наслідків.

3.

З початком другої світової війни Туреччина проголосила свій повний невтралітет. Вона намагалася забезпечити себе з усіх боків: 19 жовтня 1939 р. вона склала пятнадцятирічний військовий союз з Англією і Францією; 18 червня 1941 р. підписала з Німеччиною пакт ненападу на 2 роки; а ще перед тим теж пакт ненападу з Советським Союзом. Але невтралітет було легко дотримати, поки війна палила лише в Середній і Західній Европі і Совети теж залишалися невтральні.

Коли ж 1941 р. німці опанували Балкани, Егейське море, а потім захопили також і все північне Причорномор"я з Кримом включно і прагнули заволодіти й Кавказом, - то лавірувати між Сцілою і Харібдою стало для турецького уряду надто тяжко. В 1941-42 р.р. Німеччина і Італія вживали всяких заходів, щоби примусити Туреччину вступити в війну на їх боці. Фон-Папен діяв в Анкарі в той час, як на турецько-болгарському кордоні концентрувалися міцні німецькі війська, щоби примусити Туреччину до слухняности, а потім через її територію ударити обхідним маневром в тил Закавказзя, захопити Баку і перерізати ірано-каспійський шлях постачання советських армій Аліянтами. Зі свого боку Англія і Сполучені Штати приклали немало зусиль, щоби затримати Туреччину в стані невтралітету засобами дипломатичними і економичними та зконцентрованням також мільйонових армій в Сирії, Іраку, Палестині, а так само й окупацією всього Ірану на спілку зі Советським Союзом.

Після поразки німців під Сталінградом і успішної офензиви Аліянтів в Африці, помітною стала зворотна акція: Аліянти вже намагалися спонукати Туреччину виступити на їх боці проти Німеччини, але в той час фон-Папен, навпаки, прагнув затримати Туреччину в стані невтралітету. Туреччина як найкраще використала залицання обох суперників, щоб удосконалити озброєння своєї армії та здобути ріжні економічні вигоди. В 1942 р. Туреччина попередила Англію, що договір з нею на довіз хромової руди, дуже важливої для продукування крицевих панцерів, не буде продовжений після закінчення його терміну 8 січня 1943 р. Зате вона мала вивозити весь видобуток цієї руди до Німеччини. Дня 18 квітня 1943 р. Туреччина підписала з Німеччиною новий договір на обмін крамом терміном до 1.У.1944 р. Аліянтам коштувало великих зусиль, щоб паралізувати це постачання Німеччини турецьким "стратегічним" сирівцем.

На нараді в Касаблянка в січні 1943 р. президент Рузвельт і премієр Черчіль домовилися, щоб притягнути Туреччину до ближчого співробітництва з Аліянтами. Дня 30-31 січня того ж року Черчіль зустрівся з президентом Туреччини Ісменом Іньоню на терені Туреччини, де вони порозумілися щодо тодішнього европейського становища і щодо воєнних проблем, зокрема було домовлено щодо матеріяльної допомоги Туреччині з боку Англії і Сполучених Штатів для зміцнення її оборонної спроможности і для підтримки її, коли бна неї було нападено після закінчення світової війни. Черчіль запевняв тоді Туреччину в добрій волі Советської Росії. Наскільки далеко в майбутнє заглядали ці державні мужі вже тоді, в момент початку наступу советів на Середню Европу і Балкани, - видно з того, шо в березні-квітні того ж року відбулися спільні наради представників генеральних штабів обох сторін. Дня 2 серпня 1944 р. Туреччина перервала дипломатичні і торговельні зносини з Німеччиною, хоч до кінця війни так і не зріклася свого невтралітету і не припустила транспортування протоками військових матеріялів від Аліянтів до Советів, бо це порушило б її невтралітет. Між тим в 1944 р. було вивезено з Туреччини до Англії 90 тисяч тонн хромової руди. Таким чином, з 1943 р. Туреччина ще міцніше звязалася з переможними західними Аліянтами.

4

Після закінчення другої світової війни почався передбачений Аліянтами натиск Советів на Туреччину. Вже в березні 1945 р. Молотов попередив Туреччину, що советський уряд не бажає продовжувати свій двадцятирічний договір дружби з Туреччиною, якого термін закінчувався того ж року, а також не думає продовжувати пакту про ненапад. На Потсдамській конференції в серпні 1945 р. було ухвалено, що кожен з учасників цієї конференції має подати Туреччині свої пропозиції щодо зміни договору про протоки в Montreux . При тім советський посол в Анкарі Виноградов попередив Туреччину 22 червня

1945 р., що, перед складанням будьякого нового договору поміж ними, треба буде обговорити не лише питання про Дарданели і про повну ревізію договору в Montreux , але й про повернення Совєтському Союзові території з містами - Карсом, Ардаганом, Артвіном і Олтою, що колись належали Російській імперії і що їх було передано в 1918 р. Туреччині; про передачу Совєтам опірних пунктів в протоках і про передачу Греції забраної Болгарією Тракії.

Одночасно, починаючи з лютого 1946 р., московська преса і радіо змінили свій раніше дружній до Туреччини тон на агресивний. Початком атаки було те, що двом грузинським історикам було дозволено виступити в грузинській газеті в Тбілісі з одвертою вимогою передачи Туреччиною Грузинській ССРеспубліці всього Лазістану і Трапезунду з прилеглим узбережжям. Так само армянський католікос Грегор IУ висунув постулят приєднання до Вірменської ССР всієї території Вірменії, як вона номінально існувала в 1918-1921 р., тобто тої частини вірменської етнографічної території, що нині перебуває під турецькою зверхністю /Ван, Бітлісі, Ерзрум/. Разом це складає всю східню Анадолу, точно четвертину території сучасної Туреччини. Ці вимоги передрукували совєтські офіціози: "Правда", "Ізвестія" та "Красная Звезда". Такі надмірні зазіхання Совєтів до невтральної Туреччини відкинув на початку січня 1946 р. міністер-президент її Шюкрю-Сарадж-Оглу на тій підставі, що на запотребованій території живе всього 50 тисяч грузинських втікачів, а головною масою населення є 1.750.000 турків. Плебісцит, який було переведено тут після першої світової війни, довів, що переважна більшість населення висловилася за приєднання до Туреччини. Одночасно турецький міністер закордонних справ, Гасан Сака пояснив засади турецької зовнішньої політики в той спосіб, що Туреччина не має жадних зазіхань на чужі землі, але не віддасть ніякої своєї частини. Цим він нагадав всьому світові відому передвоєнну декларацію Сталіна. Проте Туреччина згідна була б зробити можливі уступки, щоб Совєти дали їй святий спокій.

В середині січня радіо з Анкари передавало звідомлення одного єрусалімського кореспондента про те, що заступник совєтського комісара закордонних справ Вишинський і міністер закордонних справ Туреччини Гасан Сака зустрілися в Анкарі на трьохденній цілком таємній розмові, під час якої Гасан Сака мав запропонувати відступлення Совєтам Карса і Ардагану під умовою, що Совєти не будуть порушувати ніяких претензій на Босфор і Дарданели та на провінції колишньої Грузії.

Щодо Дарданел, то 8 серпня 1946 р., за 48 годин до закінчення терміну подання пропозиції про зміни договору в Montreux , совєтський уряд передав Туреччині свої пропозиції. Захист Дарданел мають перебрати надалі спільно Совєтський Союз і Туреччина і скласти новий статут користування протоками. Від нині торговельним кораблям всіх країн вільно пропливати протоки, а військовим кораблям - лише чорноморських держав /Туреччини, Совєтського Союза, Румунії і Болгарії/; кораблі інших держав не мають права пропливати протоками. Порядок управління протоками мають встановити лише Туреччина з іншими чорноморськими державами. Таким чином протоки були б цілком зачинені для збройних сил західніх держав, юридично і практично, бо Совєти, одержавши право дбати про їх оборону, несумнівно використали б це своє право в максимальній мірі. Совєтський уряд переслав текст своєї ноти до Туреччини лише Англії і Сполученим Штатам, цілком ігноруючи Францію, бо остання не брала участи в Потсдамській конференції.

Такий гострий виступ Совєтів здавався тим серйознішим, що одночасно з цим, в процесі післявоєнних переговорів, СССР виявив по багатьох моментах одверте бажання стати твердою ногою в теплому Середземному морі. Совєти зажадали собі бази на островах Додеканезу, потім заявили претензії на передачу під їх опіку італійської колонії Триполітанії. За повідомленням швайцарських газет Совєти встигли під час війни придбати вже солідний пакет акцій Суецького каналу. Одержавши

в Юго-Славії та Альбанії вихід до Адріятицького моря, Совети своїм активним тиском на справи Греції також виявили апетит і до опанування Егейським морем. Одночасно інспирацією і підтримкою повстання в Азербайджані проти Ірану, вони засвідчили свій певний намір прямувати до Перської затоки, а пенетрацією в Арабські країни - і до Арабістану та Африки. Становище на Близькому Сході стало таким скомплікованим і гострим, як ніколи раніше.

5

До того треба взяти на увагу і сучасний внутрішній стан Туреччини, який дає комуністам зручні умови для розкладової "революційної" дії і примушує турецький уряд задумуватися про внутрішні небезпеки в разі сутички з Советами. Туреччина - це переважно хліборобська країна. З 19 мільйонів її населення - 15 мільйонів занято в сільському господарстві. Але з них 5 мільйонів не мають зовсім землі і працюють як батраки, а багато селян є малоземельних. Тому Національні Збори Туреччини ухвалили недавно закон про обмеження землевладіння максимум в 1200 моргів і про наділ землею беземельних і малоземельних селян. Для подолання аграрної кризи запроваджено щорічну підготовку 3.000 вчителів для народніх і сільсько-господарських шкіл на 90% неписьменного населення. Нарешті Туреччина намагається перейти до демократичних форм політичного життя. Досі там існувала єдина партія "Народня-республіканська", яка була тотожня з урядом. Президент республіки був разом з тим головою цієї партії, премієр-міністер - його заступником, а міністер внутрішніх справ - її генеральним секретарем. Наявність в парляменті декількох безпартійних "незалежних" депутатів не могла заміститти відсутність легальної урядової опозиції.

Спроба в 1930 р. штучним способом утворити таку оопозиційну "ліберальну" партію не мала успіху. Наслідком безконтрольного монопартійного режиму було бюрократичне закостеніння життя і жахлива корупція службовців. Урядовий апарат перестав бути слугою народу, а переродився в панівну верству над народом. Поки в Европі панували монопартійні теорії, лад в турецькому суспільстві здавався стійким. Але водночас з заламанням держав Осі і міцним подувом демократичного вітру з заходу, збудилося назадоволення турецьким урядом в середині турецьких мас. Большевики негайно використали це для своїх розкладових махінацій, опановуючи опозиційний рух в своїх інтересах. Советська преса почала картати "болячки" турецького суспільства. В 1945 р. внутрішнє становище Туреччини настільки загострилося, що довелося навіть "вичистити" кількох депутатів-членів урядової партії та заборонити в Стамбулі просоветські газети. Патріотичні кола в свою чергу влаштували демонстрацію для підтримки уряду Ісмета Іньоню; студенти розгромили редакцію газети "Тан" - під гаслом "Геть комуністів!" Активна опозиція почала напівконспіративно оформлюватися: Нурі Демір-ага утворив "Партію національного відродження", а в 1946 р. екс-депутат, екс-міністер і екс-член народно-республіканської партії Джелал Бейяр організував впливову "Демократичну партію".

Ставало ясним, що для врятування Туреччини від політичного заломання з середини, - треба дати легальний вихід громадським силам, доки вони не пішли шляхом стихійного бунту проти уряду. Тому Ісмет Іньоню, бажаючи вибити ґрунт з-під ніг опозиціонерів, скликав надзвичайний з"їзд своєї партії і провів 10.У.1946 р. низку ухвал про демократичні реформи: встановлено пряме, рівне і тайне голосування; дозволено існування і діяльність партій ріжних напрямків за винятком лише таких, що мають керівні центри поза Туреччиною; відокремлено функції президента від функцій Голови Народньо-республіканської партії; помякшено пресову цензуру; зрівняно в громадських правах нетурецьке населення з турецьким тощо. Ці міроприємства забезпечили Туреччині перехід від тотальної системи до демократичної: в новому складі парляменту урядова Народньо-Республіканська партія одержала 396 мандатів, опозиційна Демократична партія - 62, незалежні депутати - 7. Але небезпеку большевицької пропаганди цим не усунено, лише послаблено: в підпіллі продовжує діяти т.зв. "Соціялістична селянсько-робітнича партія", керована агентом Комінтерну Шефік Хусну, якого напередодні виборів було заарештовано.

6

Турецький уряд, спираючися на патріотичну підтримку більшости населення в конфлікті з Советами мужньо і гідно підняв рукавичку, кинуту йому Молотовим. Прем'єр-міністер Реджеп Пекер доповів парляментові про позицію уряду в справі советських домагань і одержав підтримку всіх депутатів. Устіинено, що турецька зовнішня політика ґрунтується на засадах національної незалежности і неподільности території держави, а також на симпатії до Англії, Сполучених Штатів, Франції Греції та Арабських країн. Туреччина обстоює своє суверенне право самооборони власної території. Вона згідна переговорювати з Аліянтами та іншими зацікавленими державами щодо ревізії договору в Montreux /за станом з 1936 р./ Тоді саме, 26.VIII.1946 р., міністер закордонних справ Туреччини Гасан Сака, в порозумінні з дружніми урядами Англії та Сполучених Штатів, відхилив советські пропозиції. Водночас турецький уряд висловив думку, що Советам треба було б вбачати безпеку Чорного моря скорше в відновленні дружніх відносин з міцною Туреччиною, ніж прагненні далеко вперед висунутої позиції в Дарданелах. Вимога сумісного захисту проток і обмеження управління ними лише до чорноморських країн відхиляється. Туреччина стоїть міцно на тому, що "бажати змінити форму захисту проток, в той момент, коли всі нації прагнуть заснувати еру миру і безпеки, значить - таким поступованням зріктися суті і мети Об"єднаних Націй".

Одночасно з Туреччиною Англія і Сполучені Штати надіслали Советському урядові ноти про запереченнями советських вимог, які спрямовані не на змінення умов договору в Montreux, а на укладання цілком нового договору, що порушував би суверенні права уряду Туреччини. В ноті Сполучених Штатів зазначено: "На думку нашого уряду, форма управління протоками зачіпає не лише чорноморські держави, але такої і інші держави, включаючи і Сполучені Штати. Тому уряд Сполучених Штатів не може погодитися з думкою Советського Союзу, що режим проток стосується лише чорноморських держав. За твердим переконанням уряду Сполучених Штатів, Туреччина і надалі повинна залишитися в першу чергу відповідальною за захист проток. Якщо б протоки стали об"єктом нападу або загрози нападу, то наявність такого становища визначала б загрозу міжнародній безпеці. Це було б явною причиною для втручання з боку Комітету Безпеки Об"єднаних Націй." Це звучало явною пересторогою Советам не наважуватися на збройну загрозу протокам. Наприкінці нота Сполучених Штатів закидала Советам їх нелояльне ставлення в цьому випадку до Об"єднаних Націй: "Знаменно, що нота Советського уряду не містить жадної згадки про Об"єднані Нації. Між тим в статуті Об"єднаних Націй зазначено: "Ні один член не має в міжнародніх стосунках вживати погроз, або що більше - виступати силою проти територіяльної недоторканости або політичної незалежности якоїбудь держави, або щобудь такого вчинити, що було б незгідне з основними засадами Об"єднаних Націй". До цього треба нагадати, що в промові президента Трумана 26.X.1945 р. в день свята фльоти, було проголошено, що "всі нації мають користуватися свободою морів".

Тотожньою до американської була й нота британського уряду з 21.VIII.1946 р. Франція ж обмежилася нотою, що не має пропозицій щодо зміни існуючого договору в Montreux. В напрямку підтримки політики західніх великодержав відгукнулася світова преса, яка почала гаряче дебатувати тему про протоки й Туреччину.

Советський уряд новою нотою до Туреччини з 24.IX.1946 зробив спробу розпочати з нею безпосередню дискусію на поставлену тему, бажаючи, очевидно, полагодити свій "інтерес" безпосередньо з Туреччиною, за взірцем того, як він раніше "полагодив" деякі справи з Іраном. Можливо, що Совети хотіли спокусити Туреччину ріжними обіцянками. Не дурно турецький кабінет міністрів засідав три дні без перерви, обговорючи це питання. Туреччина все ж таки відкинула советський маневр безпосередніх пертрактацій. Одночасно, 3.X.1946 р. Сполучені Штати і Англія надіслали Советам ноти про своє ставлення до лукавого кроку Москви. Американська нота твердить, що захист Дарданел є, як і раніше,

завданням Туреччини. Але якщо на протоки буде зроблений напад, або буде загроза нападу, - Комітет Безпеки Об"єднаних Націй вживе належних заходів. Сполучені Штати настоюють, що советсько-турецькі переговори повинні обмежуватися лише обміном думок, як це передбачено Потсдамським договором. Сполучені Штати готові взяти участь в конференції сігнатарних держав щодо ревізії договору в Montreux. Ту саму позицію підтримала і Англія. Поінформовані аліянтські кола думали, що ці повідомлення засвідчили, що обмін думок поміж чотирма великими державами і Туреччиною можна вважати вичерпаним; і наступним кроком було б скликання конференції для дослідження питання про ревізію договору в Montreux.

Ніби для скріплення рішучости Туреччини захищати свої протоки, фельдмаршал Чакмак, кандидат на президента від демократичної партії, висловився на пресовій конференції, що Дарданели є безумовно турецькою власністю. А премієр-міністер Реджеп Пекер, характеризував напрямні сучасної турецької політики в таких пятьох пунктах: 1/збереження суверенних прав турецької нації та територіяльної цілости її батьківщини; 2/ довір"я та вірність друзям і союзникам - Англії та Сполученим Штатам; 3/ міцне спертя на Об"єднані Нації; 4/ в рямцях тих обовязків дружба з усіма сусідами, а особливо відновлення глибокої дружби і взаємного довір"я з Советським Союзом, згідно з традицією, що утворилася після турецької війни за незалежність; 5/відновлення нормальних звязків з рештою світу.

Реджеп Пекер висловив притім своє задоволення тими нотами, що їх Британія і Сполучені Штати надіслали незадовго перед тим до Советів. Туреччина, - пояснив він, - не може прийняти советські вимоги "спільного захисту", тому що цим внесено цілком нове питання, що "порушує суверенне право Туреччини і не узгоджується з Потсдамськими рішеннями минулого року й з самою конференцією в Montreux.

7

Таким чином дипломатична боротьба "великих світу" навкруги Туреччини продовжується з посиленою активністю. Крім політичних і економічних аргументів, ставляться на кон і військові. Ніби у відповідь на концентрацію советських військ на кавказсько-турецькому кордоні та евакуації звідти підсоветського цивільного населення, - Англія посилила свої гарнізони в Іраку, біля Гайфи. А супроти якихось приготувань Советів в Криму, Одесі і на Балканах, - військові кораблі Сполучених Штатів в квітні 1946 р., вперше після 1930 р., проплили крізь Дарданели в Стамбул. Серед них був великий лінійний корабель "Міссурі", на якому представники уряду Японії підписали в 1945 р. в затоці Токіо акт капітуляції. Це могло бути символічним натяком. Формальною причиною цієї візити було перевезення до Туреччини тлінних останків турецького посла в Сполучених Штатах Махмеда Мунір Ертегуна. Президент Г. Труман в промові вдень американської армії, в квітні 1946 р., пояснив цей рейд своєї фльоти одвертіше: "Народи Близького і Середнього Сходу заслабі самі, щоб протистояти міцній агресії. Тому Сполучені Штати мають обовязок і право втручатися сюди і захищати суверенітет і цілість тутешніх націй". Це особливо стосується Туреччини, з якою Совети пірвали договір дружби в листопаді 1945 р. і розпочали суперечки за Дарданели, Карс та ін. Коли в кінці літа 1946 р. на Чорному морі знову запахло порохом, Сполучені Штати рішили вдруге відрядити в турецькі води один з найбільших американських літаконосів "Rendalf". Американський міністер морської фльоти заявив, що,"наявність американських кораблів на Середземному морі має на меті охорону американських інтересів і піддержку американської політики в тому просторі."

Те, що американські політичні кола з найвищим інтересом ставляться до турецької проблеми і не схильні занедбати її - видно з лаконічної, але багато-значної статті В.Ліпмана в "New York Herald Tribune" з 11.X.1946 р. під назвою - "Справжнє діло", - в якій він, порівнюючи конфлікт за турецькі протоки з всіми іншими численними пунктами суперечок Сполучених Штатів з Советами, твердить, що саме Туреччина є

пунктом, де конфлікт мусить розвязуватися в першу чергу,перед всякими іншими територіяльними, економічними, атомово-бомбними та іншими суперечками. Це тому, що, як образово висловлюється В.Ліпман, - "Туреччина подібна до брами, яку можна відчиняти на оба боки: і на північ до життєвих центрів СоветськогоСоюзу, і на південь - до Середземного моря, Середнього Сходу, Індії та Африки, тоб-то це є "нападна і захистна позиція найвищої стратегічної важливости". Той, хто володіє нею, добре захищає себе, і, навпаки, загрожує своєму ворогові. В жадному іншому місці, навіть на Далекому Сході, мілітарні сили обох сторін /наземна - Советів і повітряно-морська - Аліянтів/ не можуть проявити себе ефектовніше і повніше, як саме тут. Для заспокоєння тих, хто боїться одверто оцінювати реальний стан змагання світових сил, В.Ліпман додає, що обопільні прагнення суперників невтралізувати Туреччину в спосіб переговорів є практична і необхідна справа, бо "тут життєві інтереси обох сторін є безпосередньо в небезпеці" і тут обі сторони можуть застосувати їх власну форму сили проти іншого з рішальним ефектом". Великий риск сутички в цьому місці і величина ставок при виникненні боротьби спонукують узгіднити, що важливе при ширих відносинах". В.Ліпманом сказано все, що треба, - настільки ж одверто і мужньо, наскільки й коректно й спокійно.

8

Після рішучої відмови уряду Туреччини від советських пропозицій восені 1946 р., Москва не наважилася форсувати свої пляни радикальнішими методами: вона обмежилася поки що рямцями дипломатичної дискусії. 13 листопаду 1946 р. британське міністерство чужоземних справ оголосило про одержанняним третьої советської ноти в дарданельському питанні. В той час, як перша московська нота пропонувала грунтовну ревізію договора в Montreux , а друга була відповіддю на англійське заперечення проти того, щоб Дарданели поставити під контроль виключно чорноморських держав, - третя нота, як видно з висловлювань поінформованих британських кіл, домагалася й далі мілітарних опорних пунктів в Дардаленах. За повідомленням агенції АР, один представник англійського уряду заявив, що хоч Совети не відкидають британської пропозиції про скликання міжнародньої конференції в цьому питанні, але підкреслюють, що проти безпосередніх переговорів з Туреччиною не може бути висунено жадних поважних заперечень. Дальший обмін думок відкладався на час конференції міністрів чужоземних справ у Лондоні.

Справді, в той момент Советам не залишалося нічого робити іншого, як затягувати переговори, бо вони ні самі не могли ще розпочати власними силами агресії в чорноморському обшарі, як також не находити і підходящих там сателітів для виконання своїх плянів проти Туреччини так, як вони почали це робити проти Греції. Авантюра з "автономним Азербайджаном", суміжним з Туреччиною, приходила тоді вже до кінця; 11 грудня 1946 р. Тебріз було занято військами Ірану, а 13 грудня азербайджанські "вожді" підкорилися тегеранському урядові. Советський посол примушений був обмежитися лише повідомленням до іранського премієр-міністра, що атака іранською армією Азербайджану протирічить договору поміж Іраном і Советами. Спроби Советів закинути партизанські загони на терени східньої Туреччини кінчилися повним винищенням цих "повстанців" турецькими збройними силами. На намагання Советів вчинити в Туреччині заколот "грецьким методом", використавши для цього ту частину західнього кордону Туреччини, що межує з балканськими сателітами Советів, турецький уряд відповів такими рішучими протизаходами, що ліквідували цю акцію в корені. 17 грудня 1946 р. турецький уряд оголосив стан облоги в області Стамбулу і в північних і західніх дистриктах, що на прикордоні з Болгарією і Грецією. Було притім пояснено, що справа йде про "очищувальну акцію дрібного маштабу", яку треба розглядати, як перестрогу від небезпечних заколотів.

В рямцях цієї акції були розвязані деякі ліві партії, як наприклад: "Соціялістична партія", "Соціялістична Селянська Партія" і "Професійний Союз", тому що вони підтримували незадоволення й прагнули до порушення господарської і соціяльної системи Туреччини /відомо, що в Туреччині большевики не організували власної комуністичної партії, а позашивалися в ліво-радикальні угруповання/. При цьому було заарештовано 44 особи і припинено деякі газети і журнали. Отже, і через західню щілину не вдалося Советам застромити свого пальця в нутро Туреччини. З цього вони повинні були зрозуміти, що Туреччина - держава, що значно міцніша за Грецію.

9

Дальші актуальні міднародні події, особливо підготовка до Московської конференції для укладання мирного договору з Німеччиною, затулили перед світовою авдиторією на деякий час турецько-дарданельську проблему, та й самі Совети почали сильніще натискувати на іншу, слабішу педалю в своїй середземноморській грі - на Грецію. Між тим це зовсім не визначало, що Туреччина перестала бути ареною боротьби найбільших світових сил. Адже, вона є природнім бастіоном, що захищає такі важливі для американської і англійської індустрії та транспорту нафтові джерела Середнього Сходу /Іран, Ірак, Саудова Арабія тощо/, що містить в собі основні світові резерви цієї могутньої рідини. Кінець 1946 - початок 1947 р. принесли дальші швидкі успіхи Сполучених Штатів і Англії, при участі Голяндії і Франції, в ділі експлуатації цих джерел. Передбачено величезну розбудову устаткування цих нафтових підприємств і збільшення здобичи ближчим часом в декілька разів. В 270 клм. від Абадану, в області Лалі, було відшукано нові джерела нафти, що, за повідомленням "Anglo-Iranien Oil-Co", є найбагатішими в Ірані, а можливо й у всьому світі. Спеціялісти оцінили видатну спроможність цих джерел в 1 мільйон тонн. Тому є несумнівним, що як Аліянти істотно зацікавлені в міцній, спокійній і недоторканій Туреччині, так і їх противник є зацікавлений в зовсім протилежному. Саме через це, з весни 1947 р., Сполучені Штати виступили з великим пляном підтримки тих обох країв, що охороняють підступ до Середземного моря з північного сходу.

10

В момент, здавалося, цілком безнадійних пертрактацій на московській мирній конференції, Президент США Гаррі Труман, очевидно виконуючи домовлення Сполучених Штатів і Англії з урядом Туреччини ще в січні 1943 р. /див. вище § 3/, виступив 12 березня 1947 р. перед обома палатами Конгресу з програмовою промовою і з пропозицією про надання Греції і Туреччині допомоги в розмірі 400 мільйонів долярів з тим, щоб реалізувати цю позику не пізніш 30 червня цього року. Названа сума є грандіозною для цих, порівняно, невеликих країн. Треба притім пригадати, що Москва теж домагалася у США позики, - спочатку 6-мільярдової, потім все меншої, скотившися, нарешті, до всього 25 мільйонової, - але не одержала, з цілком зрозумілих причин. З наміченої суми позики Туреччина мала б одержати 150 млн. За іншим одночасно внесеним законопроектом, подібні кредити мали б одержати й інші европейські та позаевропейські країни - Данія, Норвегія, Угорщина, Румунія, Австрія, Італія, Іран, Сирія, Ліван, Палестина та ін. Мета цих всіх позик - підтримка в зазначених країнах демократичного режиму і заховання тим їх від можливого советського диктату. Але основну гостроту в дискусіях навкруги цієї світової проблеми збудила згадана в першу чергу позика Туреччині та Греції, сполучена з пропозицією відрядження до цих країн американського цивільного і військового персоналу.

Цим актом Сполучені Штати: 1/вийшли рішуче з стану самоізоляції на Західній півкулі, відмовившися від своєї традиційної доктрини Монрое, та приступили до керування всією світовою політикою; 2/ перебрали на себе від Англії основний тягар охорони Середземного моря і Близького Сходу в інтересах всіх зацікавлених держав; 3/одвер-

то визнали поділ Світу на ворожі сфери - большевицьку і демократичну; 4/пов"язали турецьку проблему з всією світовою політикою, зробивши її одним з основних вузлів останньої. Таке є генеральне значення перспективної пропозиції Г.Трумана. Деталі пропозиції і перебіг дискусії навкруги неї підтверджують думку про виняткову вагу цього кроку Президента США.

Цю позику Туреччина мала б використати переважно на підсилення своєї мілітарної організації і поповнення свого озброєння, особливо важкого. В свою чергу і Англія зобовязалася подати Туреччині фінансову допомогу, а також забезпечити озброєння і персонал для розвитку турецьких військових сил.

В згаданій своїй промові, що набула вже ваги історичного,переломового моменту, Президент Г.Труман так оцінив значення цієї позики для Туреччини: "Якщо Греція буде примушеною попасти під контроль озброєної меншости, то це мало б негайні і тяжкі наслідки для сусідньої Туреччини. Смута і заворушення могли б легко поширитися на весь Близький Схід. Якщо ми в цей вирішальний час не допоможемо Греції і Туреччині, то наслідок на Заході і на Сході буде далекосяглим. Ми повинні діяти негайно і рішуче". Подати ж руку допомоги цим загроженим двом країнам Президент США вирішив, виходячи з засад своєї зовнішньої політики, що їх він характеризував 12 березня такими знаменними словами: "Одна з найважніщих цілей закордонної політики Сполучених Штатів - це створення відносин, серед яких ми й інші нації були б в стані вести життя вільне від насилля. Одначе, ми осягнемо нашу мету щойно тоді, коли ми захочемо помогти вільним народамзадержати свободу правління та національну інтегральність супроти намагань,які хоче накинути їм тоталітарний режим. Народам низки держав світу накинено недавно тоталітарний режим силою та проти їх волі. Уряд Сполучених Штатів знову запротестував проти нарушення постанов договору в Ялті та насилля, що вплинуло на уложення відносин у Польщі, Румунії та Болгарії. В сучасну хвилину світової історії мусить майже кожна нація вибирати між двома способами життя. Один рід життя спирається на волю більшости та визначається вільним правлінням, репрезентативними урядами, вільними виборами, гарантією особистої свободи, свободи слова, свободи релігії і свободи від політичного насилля. Другий спосіб життя спирається на волі меншости, що силою запанувала над більшістю. Він спирається на терор і на насилля, на контрольовану пресу й радіо, на заздалегідь вирішені вибори та на погноблення особистої свободи. Я є тієї думки, що ми мусимо стояти по боці вільних народів, допомагаючи їм визначувати свою власну долю на свій власний спосіб". Сполучені Штати, крім доброї волі, мають ще й достатні засоби для допомоги іншим націям втриматися при вільному ладі, - про це Президент сказав наприкінці своєї промови так: "Сполучені Штати мали 341 мільярд зиску з другої світової війни. Це є інвестиція для волі світу і світового миру. Допомога, якої домагаюсь я для Греції і Туреччини, виносить дещо більше, як десята частина одного відсотку цього вкладу. Зерно тотальних режимів виростає на нужді і недолі. Тотальні режими розвиваються вповні тоді, коли вигасає надія народу на краще життя. Ми мусимо цю надію втримати живою. Вільні народи світа споглядають на нас з вірою, що ми їм дамо допомогу вдержати їх волю. Через швидкий розвиток подій на нас наложено важку відповідальність. Я вірю, що Конгрес буде дивитися цій відповідальності просто в лице".

Ця декларація Президента виявилася настільки актуальною, що американське радіо передало її протягом 24 годин повністю у 8 мовах, а зміст її в 25 мовах, зробивши її одразу здобутком суспільної думки всіх народів Землі. Мужнє і одверте настановлення Г.Трумана знайшло в громадській опінії обох палат Конгресу одностайну ухвалу. Лише лідер опозиції просовєтського зафарбовання Henry Wallace виступив проти пропозиції Президента на мітінгах "поступових громадян Америки", дискредитуючи плян Г.Трумана, а потім поспішно вдався в політично

турне по Европі для того, щоб протидіяти новому курсу політики США.

Політичні кола Вашінгтону зробили такі висновки з даного виступу Г.Трумана: 1/ американська підтримка унеможливить будьяку агресію проти кордонів Туреччини; 2/унеможливить також висування питання про зміну сучасного статусу дарданел; 3/прийняття Сполученими Штатами на себе відповідальности за розвиток подій на Близькому Сході утворює нові можливості розвязання проблеми Палестини; 4/Туреччина отримує нові можливості розвитку своєї закордонної торгівлі; 5/ жерела нафти, що є на Середньому Сході, будуть краще забезпечені. Провідні американські газети, як "New York Herald Tribune", "New York Times" , висловилися в тому сенсі, що ця декларація Г. Трумана до Конгресу й американського народу не визначає ні оголошення священної війни проти комунізму, ні початку американського імперіялізму, а є лише неминучим заходом для того, щоб спинити загрозу поширення тоталітарного комуністичного режиму в спосіб насильства на інші, ще вільні народи. Мале "Chicago Tribune " оцінила виступ свого Президента, як "военну промову", що з неминучістю передбачає в ближчому чи дальшому майбутньому - війну.

Агенція Reuter повідомила, що дипломатичні спостерігачі в Лондоні сформулювали, на основі промови Г.Трумана, принципи нової американської закордонної політики в таких трьох пунктах: 1/США вважають себе головною потугою світу; 2/США послуговуються головно методою господарської і фінансової допомоги; 3/американці вважають своїм обовязком боронити вільні народи перед гнітом озброєних меншин або натиском ззовні. Кол. британський премієр-міністер В.Черчіл заявив на зборах консервативної партії таку поважну оцінку важливости цього кроку Г.Трумана: "В останньому часі не зроблено ніякого іншого кроку,який в більшій мірі скріпив би шанси на світовий мир і свободу в світі. Якщо б Сполучені Штати зробили були такий крок перед війною, можна було б спинити війну. Якщо б його зробили по першій світовій війні, то зовсім не дійшло б до другої. А коли б зробили це перед 1914 р., був би збережений мир і ми всі жилиб у багато щасливішому світі. Я переконаний в тому, що це наш обовязок і думка більшої частини нашого народу - повітати це рішення Великої Республіки по той бік Атлянтику". Серед англійської преси " Times" і "Manchester Guardian" оцінили наміри Г.Трумана позитивно, як логічне продовження американської політики попередніх двох років,- спрямованої до забезпечення миру в Европі і на Сході,- між тим як "Daily Herald" - орган правлячої робітничої партії - занепокоєно зазначив, що промова Г.Трумана свідчить про ворожість поміж Сполученими Штатами й Советами і що для Англії потрібно дбати за посилення Сполучених Штатів і за посередництво між ними і Советами.

На думку нью-йоркського кореспондента "Die Neue Zeitung" д-ра Carl Misch , значення виступу Г.Трумана полягало в тому,що Сполучені Штати, з одного боку, відновлюють для дальшого вжиття свою ідею 1941 р. - " Peace Lend-Lease ", а з другого боку, заступають ослаблену війною Британію в її традиційних зонах впливу, поширюючи дію Атлянтійської Системи і на терени Чорного моря.В новій фазі захисту Греції і Туреччини не змінюються цілі,а лише періоди.На місце англійської політики "Appeasement'y" /заспокоювання/, особливо яскравої в 1938 р. у відношенні до Третього Райху, - виступає на сцену новий, американський метод офензиви - "Containment"/стримування/,що більше відповідає ментальності американців. Ця нова політика американців не приносить нічого,по суті, нового, дотримуючися лише постанов Потсдамської конференції 1945 р., коли було встановлено,що Іран,Туреччина і Греція повинні залишитися поза сферою впливу Советів. Сполучені Штати, стримуючи советську агресивність від порушення Потсдамського договору,намагаються зберігти світову рівновагу, - бо, якщо б США зголосилися незацікавленими в східньо-середземноморському просторі, то советський вплив, завдяки усуненню звідти Англії, просяк би в звільнений простір.

Офіційні турецькі кола заявили, що допомога США Туреччині зробить її басіоном вільних націй на Близькому Сході і що допомога США є однозначна з територіяльною гарантією турецьких кордонів.

11

Дальше оформлення допомогової акції пішло досить швидкими темпами. Вже 18 березня Зовнішньополітичний Комітет Конгресу схвалив інший внесок Г.Трумана про 300 млн. позику для допомоги потрібуючим країнам /300 мільйонів для Італії, Австрії, Угорщини, Польщи і, можливо Китаю і 50 млн. для Греції і Туреччини/. Крім того Конгресові було внесено особливий законопроект щодо допомоги Греції і Туреччині в такий спосіб: 1/фінансова допомога в формі позик, кредитів, подарунків абощо; 2/добір осіб, що є на службі американського уряду, які можуть бути потрібні для підтримки цих країн; 3/надання цим країнам обмеженої кількости американських військових фахівців лише як дорадників; 4/заходи для виготовлення й приставки певних товарів і вишколення й освіти грецького й турецького персоналу. За підрахунком часопису "Army and Navy Journal ", загальна програма американської допомоги потрібуючим країнам дорівнюється 5.750 млн. доларів, з яких мали б одержати - Туреччина дальші 400 млн. і Греція - 500 млн. Одночасно з цим Організація для прохарчування і сільського господарства Об"єднаних Націй заявила про свій плян допомоги Греції і Туреччині, що просили про позику з Світового Банку 100 млн. доларів на відбудову свого господарства.

Практичні мірoприємства відразу послідували услід за загальними рішеннями щодо позик. Радіо Анкара повідомило, що турецький міністр фінансів Халіт Назмі Кісмір повідомив, що 150-мілінова американська позика має бути вжитою виключно для розвитку турецької індустрії, а не для закупу краму широкого вжитку. Не минуло ще й десяти годин з моменту, коли Г.Труман виголосив свою декларацію, як американські відприємці вже запропонували деяким турецьким фірмам індустріяльне устаткування та інший крам на умовах довготермінового кредиту. Так само турецька закупочна місія за 24 години після промови Г.Трумана вилітіла з Анкари до Сполучених Штатів з метою реалізації там замовлень на 100 млн. турецьких фунтів.

Програма американської допомоги специфікується стосовно до потреб даної країни. В той час як в Греції допомога полягатиме в вишколенні грецької армії та в переведенні потрібних реформ, - в Туреччині Сполучені Штати проведуть механізацію її господарства і змодернізують всі її шляхи сполучення /порти, залізниці, летовища, автошляхи/ для того, щоб цякраїна через це могла легче протистояти можливим ворогам. Крім того, передбачено модернізувати і мотомеханізувати всю турецьку армію для того, щоб можна було знизити надто високу чисельність її постійного контингенту і зробити її здатною витримати будьякий наглий напад, доки американські сили зможуть прийти на допомогу. Останнє теж передбачено в остаточному підсумку. Коли під час дискусії над проектом один з сенаторів запитав уряд, чи Адміралтейство США вишле свої кораблі в Середземне море, - то міністр фльоти Форресталь відповів: "Я казав уже багато разів, що американський прапор являтиметься всюди. Він стане таким звичайним у цілому світі, що своєю появою не викликуватиме особливого зацікавлення. Ми висилатимемо наші військові кораблі на всі моря світу". Нібито для унаочнення серйозности плянів США щодо проток, їх міністерство фльоти оголосило 18 березня, що на початку квітня 1947 р. відряжається в Середземне море - в Пірей і в Дарданели - ескадра з 12 військових кораблів під проводом літаконосця " Leyte".

12

Конгресова дискусія над проектом Г.Трумана виявила також високу актуальність цього питання, навіть для самих американців, які звикли до сенсацій. Дебати щодо пляну Г.Трумана розпочав на засідан-

ні Зовнішньо-політичного Комітету Конгресу 20 березня виконуючий обовязки міністра чужоземних справ Dean Acheson, висловившися за прийняття його з тої причини, що існує небезпека, що Близький Схід стає контрольованим від тоталітарного режиму. Основні твердження його були такі: 1/допомога Греції і Туреччині не поведе до війни, - лише принесе посилення демократії і свободи світу, 2/цю допомогову програму не можна розглядати, як якесь поширення доктрини Монрое на решту світу; 3/антикомуністичні заходи в Греції і Туреччині не є в протиріччі з політикою Сполучених Штатів в Китаї, бо там комуністи опанували протягом довгого вже часу велику частину території,між тим як цього нема ні в Туреччині, ні в Греції; 4/Ця допомога Туреччині і Греції не визначає "тягання каштанів з вогню" для когось іншого, а подається лише в інтересах самої Америки; 5/відмова в американській допомозі Греції і Туреччині загрозить небезпекою для свободи і незалежности також і інших держав Середнього /!/ Сходу. Оскільки Об"єднані Нації, як зауважив D. Ericon,ще не мають для підтримки загрожених націй ні відповідної організації, ні матеріялів, ні коштів - то Голова Закордонного Комітету Сенатор Артур Вандерберг вніс до законопроекту додаток, щоб цю американську допомогу Туреччині і Греції розглядати тільки як тимчасове мироприємство, доки Об"єднані Нації зможуть перебрати на себе повну відповідальність за це.

Цікаво притім відмітити, що Генеральний Секретар Об.Націй - Тругве Лі був дуже здивований тим, що Г.Труман зробив свої далекосяглі пропозиції, не домовившися перед тим з Об.Націями. Так само заступник міністра Закордонних Справ Британії McNeill засвідчив в парляменті, що Г.Труман перед оголошенням своєї програми не перепроваджував в цій справі розмов з Британією. Але вже 28 березня представник Сполучених Штатів в Об.Націях Warren C.Austin зробив в Раді Безпеки Об.Націй докладне повідомлення про справу американської допомоги Греції і Туреччині. Представник СССР Громико намагався не припустити цього виступу W.C.Austin'a за мотивом, що це є зовсім нове питання, яке не має звязку з поставленим раніше на повістку питанням про дослідження причин партизанки в Греції. Пізніше, коли доповідь W.C.Austin'a вже відбулася, Громико заявив, що він вважає американську заяву важливим питанням, має її вивчити і своє ставлення до неї визначить в наступному засіданні. Дійсно, 7 квітня він заявив, -і це був перший офіційний відгук Москви на програму Г.Трумана,- якщо не вважати за це неприхильні статті в "Ізвестіях" і в "Праві",- що останній своєю пропозицією причинив Об.Націям серйозну шкоду, ослаблюючи цим Об.Нації і підміновуючи їх. Особливо гостро заперечував Громико потребу подання допомоги Туреччині, не лише тому, що це є нібито втручання у внутрішні її справи, а також і тому, що Туреччина не брала участи у війні демократичних держав проти Німеччини. Але в розпорядженні W.C.Austin'a вже були документи американського міністерства закордонних справ щодо загрози від Советів Туреччині і Греції, які було оголошено 24 березня на засіданні Сенатського Комітету для зовнішніх справ. З цих документів було ясно, що Совети провадять активну ворожу акцію проти сучасного уряду Греції і що протиріччя між Туреччиною і Советами не зменшилися, так що Туреччина досі перебуває в важкому стані. Переговори щодо ревізії договору в Montreux зайшли в безвихідний кут, хоч Совети продовжують настоювати на своїх привілеях в справі контролю і захисту проток. Советські вимоги на турецькі терени було відкинуто і визначено, як необгрунтовані.

27 березня на засіданні Сенатського Комітету для Зовнішніх Справ доповідали про стан справ: американський посол в Анкарі Edwin C.Wilson і керівник американської господарчої місії в Греції Paul Porter , інформації яких вплинули на рішення прискорити полагодження поставленого питання. 3 квітня Сенатський Комітет одноголосно ухвалив пропозицію Г.Трумана. Одразу вслід за цим представник Британії в Об. Націях Sir Al.Cadogan заявив, що британський уряд дотримується протилежної думки,ніж Громико,а саме, що плян Сполучених Штатів ціл-

ком узгоджується з Хартією Об.Націй. 8 ж квітня з англійських урядових кіл поінформували, що Британія також подасть допомогу Греції - озброєнням для 125.000 вояків, і Туреччині - біля 500 боєвих літаків. З американського боку також стало відомо, що вони,в рямцях своєї програми постачать Туреччині: танки, гармати, особову зброю і ріжну муніцію. Отже, як висловився один американський діяч, в конфлікті з Советами тепер треба діяти вже не словами, а ділами. На Святі демократичної партії 5 квітня Г.Труман нагадав про допомогу Греції і Туреччині такими словами: "Не треба довше розповідати, що ми не бажаємо війни. Але ми мусимо своєчасно діяти, щоб потушити зростаючий вогонь, що може поширитися на весь світ. Ми знаємо, як починається такий вогонь, як він розповсюджується і які наслідки з нього бувають". Притім Г.Труман цитував листа Th.Jefferson'а щодо доктрини Монрое,в якому, між іншим були такі знаменні слова: "Я поклявся перед вівтарем вічного Бога бути ворогом всякого тиранізування людського духа".

Одночасно з тим, як 10 квітня в Раді Безпеки Об.Націй польський делегат Оскар Лянге гостро виступив проти пляну Г.Трумана,називаючи його "політичним динамітом" і вимагаючи одкинення допомоги Туреччині та передачи справи допомоги Греції в компетенцію Об.Націй, - в той же день стало відомо, що Зовнішньо-політичний Комітет Конгресу вже прийняв цей плян, як також і Пленум Сенатського Комітету, не зважаючи на те, що знайшлися противники цього пляну, як наприклад, демократ Claude Pepper , який заявив, що це є "саботаж Об"єднаних Націй". Подібним робом і Громико продовжував на засіданні Ради Безпеки 17 квітня полемізувати з американським проектом, характеризуючи його, як несумісний з засадами Об.Націй і як однобічну акцію Сполучених Штатів, що її останні хочуть замаскувати витягненням згоди Об.Націй.

Між тим 15 квітня Сенатор Арт.Вандерберг доповів Пленумові Сенату проект Г.Трумана вже в редакції Сенатського Комітету. "Прийде час, - казав Арт.Вандерберг, - і він вже не є далеким, коли ситуація назовні Сполучених Штатів настільки погіршиться, що наші завдання стануть далеко ще більшими." Сенат вирішив поставити 22 квітня законопроект на голосовання, при чому його було прийнято 67 голосами проти 23. Агенція UP повідомляла, що ріжні міродайні чинники підкреслюють, що це вирішення є одним з найважливіщих, що їх будь коли приймалося в американській зовнішній політиці. Головуючий Сенатор Арт./Вандерберг в своїй промові перед голосованням закликав сенаторів голосувати за проект Г.Трумана, бо в противному разі відчинилися б двері для агресії на весь світ і було б накинено ланцюги комуністичної реакції. Також і міністер зовнішніх справ Джордж Маршал надіслав з Москви телеграму, в якій зазначив, що він сам брав участь у формулюванні цього законопроекту і що міністерство закордонних справ обізнане з тим, що він вважає цю підтримку за "неминучу" і схвалює її в повній мірі.

Перед тим 18 квітня Рада Безпеки Об.Націй відкинула пропозицію Громико, щоб американську допомогу Туреччині і Греції поставити на розгляд особливого Комітету Об.Націй. Громико підтримував лише представник Польщи. Англія ж, Бальгія, Колумбія і Австралія зголосилися за американським проектом. Інші делегати утрималися. Отже, Совети і їх поплентачі потерпіли рішучий провал в Об.Націях.

У вступному поясненні до вже прийнятого Сенатом закону було сказано, що "національна недоторканість і дальше існування цих обох держав /Туреччини і Греції/ мають значення для безпеки Сполучених Штатів і для всіх вільнолюбних народів. Але ця недоторканість і існування їх залежать від негайної господарської і фінансової допомоги, що її Об. Нації тим часом ще не можуть подати". За цим законом, в розпорядження Президента на зазначену мету виасигновано 400 мільйонів, в рахунок яких американські фінансові і відбудовчі об"єднання мають право негайно відпустити 100 мільйонів, що їх пізніще покриється з цієї державної асигнати. Крім додатка Арт.Вандерберга про те, що Об.Нації при певних обставинах мають право вимагати припинення цієї підтримки,-

- було Сенатом принято ще й інший додаток, що Америка не буде втручатися в справи американських нафтових підприємств на Середньому Сході.
З приводу вислідів цього голосування в Сенаті незалежна демократична газета "The New York Times " писала в передовиці, що "Ця більшість, що зголосилася за програм підтримки, була рішучішою, ніж будь коли досі при подібно спірному вирішенні щодо будьякого мірприємства американської зовнішньої політики. Цей факт повинен бути відміченим у Москві, в Стокгольмі, в Парижі, в Лондоні і всюди там, де місцева комуністична преса або американці при подорожах /натяк на Г. Волеса! В.д./ розповідають европейцям, що ніби програма допомоги не користується жадною енергійною підтримкою"...
Проте, при вступі законопроекту з Сенату до Палати Депутатів почалося було його заволікання, бо Виконавчий Комітет Палати депутатів, який насамперед мав би дати згоду, занявся довшим розглядом цього проекту. Як заявив один демократичний діяч, треба було б поволі його приймати, щоб Сполучені Штати і Совєти мали час знайти компромісне розвязання світових проблем. Отже, провалившися в Сенаті, просоветські елементи почали саботувати акцію Г.Трумана в Нижній Палаті. Група республіканських депутатів внесла пропозицію не ставити цього проекту на обговорення, але цей маневр було одкинуто більшістю 168 голосів проти 22. Тому 6 травня почалися дебати. Голова Зовнішньо-політичного Комітету Конгресу Charles A. Eaton доповів, що безпека всіх вільнолюбних націй залежить від прийняття цього закону. Сполучені Штати повинні подбати, щоб перешкодити Совєвам захопити Близький, Середній і Далекий Схід. Комунізм, споріднений по суті з фашизмом і націонал-соціялізмом, навис, як велитанська тінь, над сусідніми країнами. Здається, що він нічого не навчився з страшних трагедій першої половини цього століття. Eaton обвинувачував Совєти в тому, що вони, цілком зневажаючи свої зобовязання в Об.Націях намагаються поширитися силою. "Якщо Совєти займуть Грецію і Туреччину, то найближчою їх метою буде природньо, Іран і Афганістан, Індія і Китай, що всі дотикаються до советської території". Це є ті підстави, чому Сполучені Штати, в повній свідомости небезпеки, повинні допомогти Греції і Туреччині" в інтересах власного самозахисту і світового миру.
Не зважаючи на гостру критику і заперечення республіканця Clarens Brown , після запеклих дебатів, Палата депутатів все ж таки затвердила законопроект Г.Трумана 9 травня 287 голосами проти 107. Під час самого голосування відбулися сцени надзвичайного хвилювання, бо опозиційні депутати все ще продовжували вигукувати свої думки, що прийняття цього закону може привести до війни з Совєтами. Але така обструкція не спинила рішення більшости. Так само в спішному порядку більшість Конгресу відкинула низку пропозицій про зміни, що могли б звузити передбачене мірприємство. Після цього залишилося - Звязковому Комітету обох Палат лише відредагувати закон і подати його на підпис Г.Трумана. Так було розпочато нову "Peace Lend - Lease" - програму миру Сполученими Штатами.

13.

Тим часом комісія з пятьох американських фахівців поїхала вже до Туреччини, щоб встановити її військові потреби. Турецьке суспільство жваво стежило за перепетіями устійнення нового політичного курсу Сполучених Штатів в березні-травні 1947 р. Турецький президент генерал Ісмет Іньоню в спеціяльному інтерв'ю, даному віце-президентові агенції UP Virgil M. Pickley , підтвердив, що позика, яку дають Туреччині Сполучені Штати, буде використаною виключно на мілітарну мету. Тому Туреччина буде намагатися одержати, крім того, від Інтернаціонального банку також позику для розвитку свого господарства. На запитання, чи погодилася б Туреччина дати який небудь опірний пункт в Дарданелах, - Ісмет Іньоню відповів: "Жадне питання, що загрожує непорушність або суверенітет Туреччини, не може взагалі дискутуватися. Туреччина переконана, що сучасний Статут проток являє

собою "найсправедливішу і найдоскональьшу системy", яка тільки може бути укладеною так, щоб задовольнити всіх. Погляд Туреччини на спірне дарданельське питанняне змінився з часу нот ЇЇ до Советів з 22 серпня і 18 жовтня 1946 р. Іньоню підкреслив своє довір'я до Сполучених Штатів і бажання Туреччини співпрацювати в межах Хартії Об.Націй, як з арабськими країнами, з якими турки протягом століть перетерпіли багато радости і горя, так і з своїми балканськими сусідами і взагалі з усіма націями, щоб утримати світовий мир. Нарешті Іньоню зазначив серйозні і щирі прагнення Туреччини запровадити демократичні реформи і значні досягнення її щодо цього.

Турецька преса радісно вітала прийняття Конгресом програми Г.Трумана і зазначала, що це встановлює початок нового періоду історії, і що тільки тепер почнеться правдиво прогресивний розвиток. Турецький прем'єр-міністер Реджеп Пекер, після двохденної конференції зі своїм президентом, приступивдо практичних перемов з американським послом в Туреччині Edwin Wilson'om , щоб устійнити подробиці переведення допомоги. Турецькі урядові кола переконані, що допомога в формі військових матеріялів буде передана Туреччині не на умовах позики, а як подарунок,задурно.

14

Підписання Г.Трумаңомзакона про допомогу затримався на короткий час через його поїздку до хворої матери. Між тим військові комісії в середині травня вже поїхали до Туреччини і Греції для конкретної виконавчої праці. В день підписання Г.Труманом закону, - 22 травня - американська комісія була вже в Анкарі, одразу почала підготовчі розмови з турецьким військовим міністром і з Генеральним Штабом з тим, щоб ближчими днями повністю розгорнути свою працю. Для цього Комісія має оглянути всі турецькі гарнізони, захистні споруди і мілітарні установи, а також найважливіші області Туреччини. Генеральний Штаб Туреччини складає доповідну записку про нагальні мілітарні потреби своєї країни. Оскільки дальше переведення допомогової акції Г.Труман доручив міністрові чужоземних справ Дж.Маршалу, та і ці комісії є тепер підпорядковані останньому. Він є також уповноважений притягати до співпраці в цьому ділі всі інші міністерства і установи. Дані належні вказівки і американським послам в Анкарі і в Атенах. Турецький Президент і грецький король Пауль подякували через радіо Президентові Г.Труманові та американському народові, висловивши сподівання, що ця допомога дасть їх народам можливість виконати свої обовязки перед всім світом.

На 1 червня 1947 р. переговори між американською Комісією і Турецьким Генеральним Штабом щодо моторизації грецької армії і стандартизації її зброї було закінчено. За цим мали слідувати бесіди турецького міністра закордонних справ Гасан Сака з американським послом щодо програми розбудови турецького господарства, за якою передбачено: спорудження 10.000 клм. шляхів; розбудова портів на південному узбережжі Туреччини між сирійським кордоном і о.Родосом, а саме: Александретта, Марсін, Анталія, Аляйя і Минавгат, а також гаванів в Мармуровому морі. Оскільки на всі ці праці не вистачить поточного кредиту в 100 млн. долярів, що їх Інтернаціональний Банк вже переказав в розпорядження міністра Дж.Маршала, то передбачаться вже тепер звернутися за новими позиками до Світового Банку і до Експортно-Імпортного Банку.

15

Турецький парлямент продовжив ще на пів року стан облоги, запроваджений в 1940 р. в Стамбулі і в пятьох прикордонних провінціях не зважаючи на гостру опозицію проти цього Деомкратичної партії. Під час дебатів з цього приводу прем'єр-міністер Реджеп-Пекер пояснив, що одна держава, якої імя він не назвав, зажадала мілітарні опорні пункти в протоках "під претекстом спільних міропреемств захисту їх,"- але Туреччина відхилила всі зазіхання на територію, що є під її суверенною зверхністю. В одному інтервю Реджеп Пекер висло-

вився за політику доброго сусідства з Советами, але заявив притім, що не бажає дружби з ними на "мюнхенських" умовах.

Успіх першої спроби, як прецеденту, фінансово-мілітарної контр-акції в формі допомоги Туреччині і Греції спонукав Сполучені Штати розгорнути далі ще діло в справді американських маштабах. Міністер Дж.Маршал заснував вже Пляновий Штаб для вивчення світового стану для того, щоб найближчим часом скласти новий і далеко далі идучий плян допомоги всьому пошкодженому і загроженому війною світу.

Американська допомога Туреччині була для останньої дуже важливою знахідкою не лише з матеріяльного, але й з міжнародньо-політичного погляду, бо Туреччина наприкінці другої світової війни стояла перед загрозою ізоляції. Грецько-турецький союз існував лише правно, але з огляду на знесилення Греції не мав вже реальної цінности. Безуспішними були спроби Туреччини скласти регіональний бльок з Сирією і Лібаном. З Трансйорданом в січні 1947 р. було підписано пакт дружби, але з Єгиптом не було досягнуто жадного договору, хоч король Єгипту Фарук особисто приїздив до Туреччини в осени 1946 р. Союз з Англією втрачав свою мілітарну вагу, бо Англія одверто заявила, що надалі буде підтримувати Туреччину лише матеріяльно. Дипломатичним успіхом Туреччини можна вважати лише пакт безпеки, що був складений нею з Іраком 30 березня 1946 р., в наслідок, очевидно, чого в грудні 1946 р., в Багдаді відбулася "протикомуністична конференція" арабських держав з участю Туреччини. Але Ірак сам не є такою потугою, що могла б серьозно підперти Туреччину в момент її герцю з Советами. Отже, з огляду на це, і треба розцінювати важливість руки допомоги Сполучених Штатів, що подала Туреччині не лише долари, але й мілітарну і морально-політичну підтримку.

З цього всього можна досить ясно усвідомити собі картину, як Туреччина тепер, опираючися на міцне американське крицеве ковало, намагається віджилити замахи на неї советського молота. Чи дійде до якого небудь зудару великих потуг світу на її території і задля цієї території, то питання майбутнього, невідомо наскільки від нас віддаленого. Але з погляду життєвих інтересів української нації ясно, що в разі, коли б Совєти замкнули своїми військами і спорудами чорноморсько-егейські протоки, то це означало б закриття останньої віддушини з України до зовнішнього світу /після того як кільцем васальних балканських держав Совєти заслонили західно-українське вікно в Европу/. В разіж , коли б протоки залишилися одвертими, а Туреччина незалежною від советського впливу, - порятунок Україні може найлегше прийти з чорноморського півдня, а не з балтійської півночі.

----ооо----

Проф.Олександер ОГЛОБЛИН

ЧОРНОМОРСЬКА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ЧАСІВ ГЕТЬМАНА І.МАЗЕПИ
/ Тези /

I

В українській політиці кінця XVII - початку XVIII століття /доба гетьманування Івана Мазепи /позначилися д в і основні концепції щодо проблеми взаємин України з країнами Чорноморського басейну. Перша, стара концепція часів гетьмана Петра Дорошенка /а власне, ще епохи Богдана Хмельницького й навіть давніша/ - концепція рівноваги сил на Чорноморщині, оперта на порозумінні з Туреччиною й Кримом /або ж, як за часів П.Дорошенка, з самою Туреччиною/,

з використанням їх мілітарної й політичної допомоги проти Польщі, чи проти Московщини, або ж проти цих обох держав заразом. Ця концепція була особливо популярна на Запоріжжі /з його ідеєю нейтралітету й торговельного миру з Кримом/ й на півдні Гетьманщини /зокрема, Полтавський полк/. Це була концепція мирного розвязання чорноморської проблеми. Своє завершення ця концепція знаходить у союзному договорі Петра Іваненка /Петрика/, який розпочав повстання проти московського панування на Україні /й разом з тим проти промосковської політики тогочасного українського уряду/, - з Кримським Ханством 1692 року.

Договір 1692 року був складений від імени "волного государства" "княжества выделного Киевского, Черниговского и всего Войска Запорожського городового и народа Малороссийского" на засадах рівности й обопільности зобовязань. У договорі передбачено визволення Правобережної України від польської влади: п.5 каже про те, що "Чигиринская сторона со всеми городами /себ-то Правобережжя - О.О./ имеэт быть под владением княжества Малороссийского и Войска Запорожского, пока Хмельницкой завоевал с ордами от поляков". Договір забезпечував Україні військову допомогу Криму для осягнення цієї мети /ідея Соборної України/й визволення України з-під московської влади. Поза тим договір застерегав політичні та економічні інтереси полудневої Гетьманщини та Запоріжжя /в тому числі обопільне право торговельних стосунків між Україною й Кримом та Білгородщиною, отже північним узбережжям Чорного моря/. Того-ж року до цього договору приєдналося й Запоріжжя.

Хоч договір 1692 року й не був втілений у життя, але ж він мав великий вплив на дальший розвиток української зовнішньої політики, й безперечно, йому належить почесне місце в розвитку української державної ідеї.

II.

Наприкінці XVII століття, в умовах антитурецької коаліції, створеної т.зв. Священною Лігою, до якої разом з Московщиною, ввійшла також Україна, зростає н о в а концепція чорноморської політики України. Ця концепція прагнула далекосяглого розвязання чорноморської проблеми, а тому вимагала активної у к р а ї н с ь к о ї політики на Чорноморщині, Близькому Сході, а в дальшій перспективі - і в цілій Східній Европі. Як витвір немов би чужого походження /Священна Ліга, Польща, Московщина/, а головне,як відхилення від традиційної української політики на Чорноморщині, ця концепція не могла здобути собі популярности на Україні, хоч вона мала глибший - і то, без сумніву, український зміст. Безперечно, такого змісту й значення надав їй сам гетьман Мазепа. Виходячи з своєї програми Незалежної Соборної Української Держави, з Правобережжям і Запоріжжям, як інтегральними частинами української державної території Мазепа добре розумів, що без Полудневої України,без опанування північним узбережжям Чорного моря /а, може, й Кримом/, Незалежна, Соборна Українська держава, а передусім прилучення до Гетьманщини Правобережної України й остаточна інкорпорація Запоріжжя були б неможливі. Це ставило тоді на порядок денний питання про цілковиту ліквідацію турецько-татарського панування на півночі Чорноморщини. Звідси виростає ідея коаліції всіх християнських /православних/ держав, народів і церков Чорноморщини /з дунайськими й балканськими країнами/ й цілого Близького Сходу для ліквідації старої Отоманської імперії.

Це була велика ідея /Україна в цій політичній концепції,очевидячки мала відіграти провідну ролю/, й вона захоплює гетьмана Мазепу, який колись був прихильником старої дорошенківської політики на Чорноморщині. Гетьман, з одного боку, ніби-то підтримує політику московського уряду царівни Софії /кн.В.Голіцина/ й Петра I щодо Криму й Туреччини, пише докладні й цікаві проекти мілітарної

й політичної офензиви Московщини й України на Чорноморщині, проекти, що мали, безперечно, великий вплив на Петра І. Але, з другого боку Мазепа ясно бачив неспроможність московського уряду розвязати чорноморську проблему. Треба взяти до уваги те, що тогочасна /1690-ті роки/ міжнародньо-політична ситуація України була надзвичайно складна. Війна Росії /й України, звязаної з Московською державою не тільпе Переяславським договором 1654 року, але й Коломацькою угодою 1687 року/ проти Криму й Туреччини складала нерозривну частину акції Священої Ліги * неминуче пов"язувала Московщину з Польщею, що створювало велику загрозу для Української держави. Природньо, гетьман Мазепа мусів шукати і н ш и х шляхів для розвязання чорноморської проблеми. Звідси його хитання між старою /дорошенківською/ концепцією /справа Петрика й договір 1692 р./ - й шуканням нової концепції, яка поступово визначається починаючи з 1695 року, й особливої сили в політичних аспіраціях гетьмана набирає в останні роки ХУІІ століття. Це й була ідея об"єднання всіх сил Православного Сходу /антитеза Католицькій Священій Лізі/ для повалення Отоманської могутности, для виходу України через п і в д е н ь , через Чорноморщину, на широкі шляхи національної й міжнародньої політики. Недарма гетьман Мазепа проводить активні військові дії на півдні /взяття Казикермена та інших турецьких фортець, на долішньому Дніпрі в р.1695, взяття Азова р.1696, походи на Очаків та Перекоп р.р. 1697-1698/, входить в найтісніші стосунки з дунайськими князівствами Молдавією та Валахією, з церковними колами Болгарії, Сербії и Греції, з православним церковним осередком - Атоном, з Константинопільським патріархатом, а згодом і з патріархатами Ієрусалиму, Антіохії та Александрії.

В повному звязку з цим була йширока діяльність гетьмана Мазепи, як патрона й мецената Православної Церкви Близького Сходу. Він робить щедрі пожертви грошима й коштовними речами для манастирів Атону й Палестини для храма Воскресення на Гробі Господнім в Ієрусалимі /зокрема, дорогоцінна срібна плащаниця високої мистецької вартости/, для Православної Церкви Сирії /видання в Алеппо Євангелії в арабськіймові/ тощо. Ця діяльність гетьмана Мазепи "в тме неверія отоманского" /за виразом автора "Зерцала от писанія Божественнаго", Чернігівського видання 1705 року, присвяченого гетьманові/ знайшла повне й вдячливе визнання на Близькому Сході. Патріарх антіохійський Атанасій р.1708 славив Мазепу за його щедрість та мудрість бажав йому довгого віку й закликав православне духівництво й мирян арабського Сходу молитися за нього.

III.

Константинопільська угода Росії з Туреччиною р.1700 й Північна війна внесли великі зміни в зовнішню політику Української держави. Фронт української політики повертається н а п і в н і ч . Треба було шукати нових шляхів, нового виходу з трагічної ситуації, що в ній опинилася Україна, уярмлена Московщиною. Це були спроби порозуміння з Польщею на засадах утворення Великого Князівства Руського, об"єднаного федеративним звязком з Польщею й Литвою /відновлення Гадяцької унії 1658 року/. Це був союз України зі Швецією 1708 року. Але й тоді в українській політиці не зникає інтерес до чорноморської проблеми. Зокрема, в певних колах української старшини /переважно на Півдні Гетьманщини й на Запоріжжі/ відроджується стара концепція визволення України з-під московської влади за допомогою Криму /й евентуально Туреччини/. Р.1703 полковник полтавський Іван Іскра "имел тайно кореспонденцию и с о г л а с и е с ханом крымским и беем Перекопским, и уже было и полк свой ... к тому ж наклонил, чтоб быть в согласии с Крымом, а великому Государю /московському - О.О./ противными". Поза всяким сумнівом, у цих переговорах з Кримом брало участь Запоріжжя, очолюване енергійним кошовим отаманом Костем Гордієнком, запеклим ворогом Москви. Ще р. 1702 запорожці "не престают... из уст своих бунтовных слов выпускать и б е з п е р е с т а н н ы е п о с ы л к и к К р ы м у

п о с и л а ю т". На Запоріжжі казали, що "встанет вскоре на Москву другая Хмельнищина". Р.1703 Запоріжжя повстало проти московського панування на Україні. Навіть р.1707 гетьман Мазепа, констатуючи, що "на Україні і начальні і підначальні, і духовні і мирські особи, подібно різним колесом, не перебувають в единомислії і згоді, писав, що є такі, яким "смакує побратимство з татарами з врodженої антипатії до поляків", а є й такі, що "схиляються до протекції... турецької."

А втім, доля України, в умовах Північної війни, залежала від тих великих міжнародніх подій, що відбувалися не на Півдні, а на Заході, де йшло змагання між Швецією, Польщею й Росією. Саме в цей бік скеровується політика гетьмана Мазепи, що завершена була українсько-шведським союзом 1708 року.

IУ

Проте, й за цих обставин, інтерес до чорноморської проблеми не залишає гетьмана Мазепу. Він уважно стежить за чорноморськими справами й підтримує близькі звязки з політичними й церковними колами Близького Сходу. Все це придалося гетьманові пізніше, коли шведсько-московська війна була перенесена на територію України. Ще напередодні свого зриву з Москвою гетьман мобілізує всі свої зовнішньо-політичні звязки і впливи. Він намагається заручитися допомогою з боку Криму, Туреччини, Молдавії та Валахії, православної ієрархії Близького Сходу, донських інсургентів, на чолі з наступником отамана Кіндрата Булавіна - Ігнатом Некрасовим, нарешті, навіть, з боку тих кіл московської знаті, що були в опозиції політиці Петра І /зокрема, фельдмаршал Борис Шереметєв/. Так утворився плян нової антимосковської коаліції, що мала, на думку Мазепи, відограти вирішальну ролю, коли року 1709 військова ситуація змінилася на некорисить Швеції й України. Душею цієї коаліції був, безперечно, гетьман Мазепа. Завдяки заходам української дипломатії, було погоджено плян спільної військової акції Туреччини /й Криму/, з одного боку, Швеції /й України/, з другого. Осередком готування нової кампанії проти Москви мала стати Полтава. Дуже важливим успіхом політики Мазепи було також приєднання Запоріжжя до українсько-шведського союзу, оформлене трактатом, підписаним 27.III.1709 року в м.Великих Будищах. Так, в новій історичній ситуації, знайшли свій синтез дві українські концепції чорноморської проблеми, що рівалізували між собою в 1690-х роках.

Руйнація Січі московським військом 14.У.1709 року, Полтавська катастрофа 27.УІ.1709 р. й капітуляція шведської армії під Переволочною завдали великого вдару плянам нової антимосковської коаліції. Але, навіть за таких безвиглядних обставин, гетьман Мазепа не склав зброї. Під його впливом, справа готування нової кампанії була перенесена на т у р е ц ь к у територію, до м.Бендер. Смерть /21-22.IX.1709 р./ перервала пляни Мазепи. Але Бендерська конституція 1710 року, що проклямувала вічний союз України з Кримом, оформлений того ж року договором дружби й мілітарного союзу двох держав, й нова турецько-російська війна, що закінчилася Прутським розгромом Росії р.1711, - це були наслідки політики великого гетьмана.

---ооо---

Проф. Василь ДУБРОВСЬКИЙ

ЗНИЩЕНІ РЕСПУБЛІКИ

/Некрологічні замітки/

"Закон про зміну і доповнення текста Конституції /Основного Закона/ СССР", - затверджений 25 лютого 1947 р. Президіумом Верховного Совета СССР, - дозволяє нам з остаточною і повною ясністю констатувати дивовижне зникнення зі складу СССР, точніше - РСФСР, ось таких Автономічних Совєтських Соціялістичних Республік: 1. Калмицької, 2. Кримської, 3. Німців Поволжжа, 4. Чечено-Інгушської, а також Карачаївської автономної Області. Замісць того з'явилася наново в РСФСР - Тувінська Автономна Область /"Правда України" 2.III.47 р./. Остання область - це, очевидно, колишня "Тану-Тувінська народня республіка". /Тува або Урянхай/ - напівдика країна на південь від Саянського гірського пасма, яка перед останньою світовою війною вважалася ще незалежною, але під грім цієї війни якось непомітно /мабудь "добровільно"/ прилучилася до СССР. Ця країна охоплює площу в 165.000 клм.кв., тобто є більша за Болгарію, майже в двічі більша за Португалію, або в чотири рази більша за Данію. Має всього 72.000 населення, тобто по 0,4 людини на 1 клм.кв. За своєю віддаленістю і ізольованістю прекрасно надається для колонізації її політичними засланцями, яких так багато в СССР.

Про безвременно загинулі республіки - Кримську, Німців Поволжжа і Калмицьку - вже писалося в іншому місці[x]/. Тут же приділимо трохи уваги іншим небогам: Чечено-Інгушській Авт.ССР і Карачаївській Авт.Області, що розташовані в горах Північного Кавказу.

Чечено-Інгушська АССР

Ця республіка посідала площу в 15.700 клм.кв. /тобто приблизно як половину Албанії чи Бельгії або третину Данії/ з населенням в 697.408 чол. перед останньою світовою війною. Головне місто - Грозний з 172.500 мешканцями, що відоме своїми нафтовими промислами, які були в СССР на другому місці по значенні після Баку. З цього можна зважити собі про актуальність цієї невеликої країни для московської держави!

Тубільне населення цієї країни, що належить до індо-европейських народів /чистої яфетичної групи і точніше - дагестанської галузі її/, славилося своєю відданістю мусульманству і вільнолюбством, - чому воно довго і вперто боролося з москалями в XVIII-XIX ст. за свою незалежність. Досить згадати славнозвісного героя Шаміля. Традиції вільного існування були ще досить живі в цьому народі в момент революції 1917 р. і тому він одержав право самоврядування в формі Автономної Області /1922 р./, а потім Автономної ССР /1936 р./.

За післяреволюційні роки тубільці Чечено-Інгушської Автономії зробили значний загальний поступ в культурному відношенні. Перед революцією населення Чечні було поспіль неписьменним. В 1938 р. ця республіка мала вже 352 школи з 4.299 учителями і 123.139 учнями. /"Культ.строит.СССР", М.1940, ст.55-56/. Але що до мови викладання в них, то в обстежених 342 школах - лише в 26,6 % викладалося чеченською мовою і в 2,3% інгушською. В 13,7 % же шкіл викладалося російською мовою і в 57 % мішано /Тамож ст.75-77/. З двох споріднених

---

x/ Див. "Чорноморський Збірник" кн.Х, Женева 1947.

народів, що замешкають цю країну, чеченці явно переганяли щодо освіти інгушів: в 1926 р. було письменних 29,8 % чеченців і 13,9 % інгушів /С.Диманштейн "Итоги разрешения нац.вопроса в СССР", М. 1936, ст. 7-10/. Підготовка власних фахових кадрів забезпечувалася до деякої міри в 8 технікумах з 2917 учнями /за даними 1932 р./. Перед революцією Чечня не мала жодного лікаря, жадної лікарні. В 1932 р. в ній вже було 16 лікарень з 1228 ліжками і 144 амбуляторії, поліклініки, диспансери та консультації /Асланбек-Шах-Треев - "Новая Чечня" в "Револ. и Национальности" - 1933 р. № 4, ст.54-55/.

Інгуші або "галгай", як вони самі себе називають, - це нарід, суто- єфетичного пня, що був майже винищений росіянами ще за часів царизму з огляду на їх непокору, вільнолюбність і войовничість. Перед революцією у них було письменних по-російському лише 2 %. Власної своєї письменности вони не мали, - такою вважалася арабська релігійна письменність /коран/. Після революції інгуші зробили швидкі кроки вперед: в 1933 р. вони мали вже 60 шкіл з 10.240 учнями. Письменність їх досягла,за формально-звітними даними,- 60 %, тому лише, що вдалося майже половину всього дорослого населення посадити на букварі, складені власною інгушською мовою. Отже з"явилася і власна інгушська письменність: в тому ж 1933 р. видавалося інгушською мовою - 2 газети, на жаль, комуністично-пропагандивного та патріотично-московського напрямку /Магомет-Мальсагов "Ингушетия в борьбе за социализм"; Ф.Перебийнос "Народ галгай" - "Рев. и народн.",1933 № 4/.

Значно гірше стояла справа з "коренізацією" адміністративно-управленського апарату: аж до 1936 р. в Чечено-Інгушетії навіть в сельсоветах і райвиконкомах, не кажучи вже про центральні установи республіки, листування проводилося виключно російською, не чеченською або інгушською мовами /"Рев.и Нац." 1936 № 2, ст.74/. Розрив між населенням і зверхніми окупаційними советськими установами впадав в очі і муляв навіть самим росіянам. Один советський автор констатував, не без жалю, в 1936 р., що "знающих русский язык и русскую грамоту найти в аулах Чечено-Ингушетии очень трудно. Если в сельсовете и есть грамотный по-русски человек-секретарь сельсовета,то и он вследствие слабого знания русского языка не всегда может понять содержание и все политическое значение получаемых на русском языке директив". Раніше, в 1931-32 р., обласні установи провадили листування і місцевою мовою, для чого у них існували перекладачі. Керівники установ /звичайно, москалі/ "через них проводили всю работу на родном языке, во многих случаях подписывая бумаги без знания их содержания". /"Рев.и нац." 1936, № 2, ст.41/. Та сама картина була і щодо "коренізації" особового складу советських установ: у 18 краєвих установах Північно-Кавказького краю на 1.310 співробітників було всього лише 17 "націоналів", в той час як місцеве неросійське населення в краї складало 65 %. Конкретно кажучи, наприклад, в Горжилсоюзі м.Грозного /столиці Чечено-Інгушетії!/ на 109 співробітників було тільки 5 "націоналів", і то серед них - 1 вбіральниця і 2 вартових. /"Рев. и нац." 1936 № 2, ст.43 і 73/. В центральних установах Чечено-Інгушетії на початку 30-х років було всього 12 % чеченців і 22 % інгушів, а між членами ЦІК'а її 48 % їх /"Нац.строит. в РСФСР к XV годовщине Октября", М. 1933, ст.113; "Рев.и нац.", 1932, № 12, ст. 15/. З загальної кількости 30 секретарів райвиконкомів - 26 було москалів /"Рев. и нац." 1930, № 5, ст.53/. Наскільки безпартійному "націоналу" /цебто не запроданцю окупантської московської большевицької партії!/ важко було просунутися на відповідальну працю і наскільки москалі оскаженіло боронилися проти цього - видно з такого факту. Коли Грозненський Облвиконком призначив начальником транспортового відділу чеченця Обієва то заступник начальника / Sic!/ цього відділу Тітов просто його прогнав, сказавши: "Наш аппарат не расчитан на чеченцев и ингушей!" Після втручання Облвиконкому в цей неприємний скандал, де так яскраво виявився московський великодержав-

ний шовінізм, конфлікт між начальником відділу Обієвим і його заступником Тітовим було полагоджено компромісово: Обієва приняли до транспортового відділу просто "так", встановивши йому 50 % нормальної заробітної платні його попередника. Причину такого ставлення до чеченців і інгушів пояснила, в межах свого розуміння так званої "ленінсько-сталінської національної політики", співробітниця Грозненського райздороввідділу Полторацька, яка одного разу так промовила до націоналів: "Вы - бараны, ослы... вы ни черта не понимаете. Напрасно вас держат..." і т.д. /"Рев. и нац." 1936, № 2, ст.42-43/.

При такому шаленому натиску "рускай культуры", не дивно, що ті "націонали", які зрадили своєму народові і пішли в члени ВКП/б/, - 1/могли сподіватися на призначення на посаду, 2/прагнули бути письменними не рідною мовою, а по-російському. Тому в Чеченській Автономній області в 1931 р. більша частина службовців, націоналів була неписьменною в р і д н і й мові /"Рев.и нац." 1931, № 12, ст.21/. І через п"ять років після того все ще кореспонденти скаржилися, що "багато к е р і в н и к і в "націоналів досі неписьменні р і д н о ю мовою, а вкращому випадку - малописьменні. Наприклад, заворвідділом Облвиконкому і майже всі його інструктори, голови Шалінського, Атагінського і деяких інших районів-малописьменні; голова Ітум-Калінського Райвиконкому і низка районових працівників в р і д н і й мові зовсім неписьменні" /"Рев.и нац." 1936 № 2, ст.42/.

"Коренізація" в ділянці підготовки кадрів вищої кваліфікації також вимагала бажати багато чого ліпшого. В 1935 р. кількість студентів вищих шкіл з кола згаданих північно-кавказьких"націоналів" була значно нижчою за їх питому вагу серед народів СССР, а саме:

	% серед населення СССР	% серед студентів
чеченці	0,217 %	0,010 %
інгуші	0,05 %	0,02 %

/Рев. и нац." 1935 № 10, ст.52-53/.

Наприклад, Горський сільсько-господарський Інститут мав в 1930 р. всього 26,6 % студентів-націоналів /Рев. и Нац." 1930 р.№ 6, стор.80,84/. Решта - майже виключно росіяни. В Чечено-Інгушетії в 1936 р. з 444 студентів було всього 44 "націонали", тоб-то всього 10 %! /Рев.и Нац." 1936, № 4, ст.48/. До того ж - в вищих школах і технікумах Північного Кавказу викладали виключно російською мовою /Тамож ст.45/.

Не дивно, що щирі і свідомі чеченці і інгуші палали ненавистю до москалів-гнобителів. Як саме виявився їх національно-визвольчий зрив під часвійни 1941-45 р.р. - подробиць ми, на жаль, не знаємо. Довідуємося тепер лише про сумні наслідки перемоги "демократичної" СССР: про ліквідацію Чечено-Інгушської Авт. ССР і, очевидно, винищення і розсіяння на каторжні заслання цих обох малих народів - як фактичну підставу, для оголошення московським диктатором ще однієї неслухняної "соціялістичної"республіки, як неіснуючої!

К а р а ч а ї в с ь к а Автономна Область.

Карачаївська Авт. Область за переписом 1939 р. маль всього 149.925 чол. населення, що належить, за клясифікацією акад. Н.Марра до яфетидо-турків /Н.Марр - "Племенной состав населения Кавказа", Петрогр.1920, ст.33/. В 1920 р. ця область мала всього 6,7 % письменних і всього 12 шкіл з 600 учнями. В 1936 р. письменність населення піднеслася за офіційно-звітними даними - до 93 % /Sic!/, а шкіл було вже 89, в тому числі 25 неповних середніх і 3 середніх /Рев і нац". 1936, № 6, ст.32, 35/. Перед останньою війною кількість шкіл ще далі піднеслася до 102 з 963 вчителями і 28.357 учнями /"Культ строит. СССР", М. 1940, ст.55-56/. Але ці школи і тут були засобом поспішної русифікації горців Кавказу, як і по всіх інших "автономних" республіках і областях СССР. Листування по установах провадилося і тут поспіль російською мовою /"Рев.и нац." 1936, № 2,стор. 74/. В 1933 р. в установах Карачаєвської Авт.Обл. було всього 23,4%

Карачаївців, а членів райвиконкомів з них же - 43 % /"Нац.строит. в РСФСР к ХУ годившине Октября," М.1933, ст.113/. За іншими даними, в цій же області в 1931 р. було управлінчеський апарат "коренізовано" на 33 % /Рев.и нац." 1931 р. № 12, ст.15/. Але секретарів райвиконкомів було 25 росіян з загальної кількости їх - 36 /"Рев.и нац." 1930, № 5, ст.54/.

Цей маленький карачаївський нарід, який складав соті долі відсотка серед всієї маси населення СССР, і його "автономія" мали ту саму лиху долю, що і всі вищезгадані, і, очевидно, з подібних же причин. Зрозуміло, що процес русифікації "інородців" іде тепер, після 2-ої "атечественнай вайни" дуже швидкими кроками. Інші неросійські республіки і області СССР стоять в черзі "вассаєдінєнія с єдінай-неделімай".

---ооо---

Проф. Наталя ПОЛОНСЬКА

ЗАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Кучук-Кайнарджійська угода 1774 року внесла глибокі зміни в становище Південної України. Велика територія перейшла до Російської імперії. Границі її на півдні йшли тепер від устя р.Кубані на сході, до устя р.Кінські-води, Дніпром до його устя,і далі на захід - до р.Буга. Російська імперія придбала вихід до Чорного моря і опанувала всю течію Дніпра. Запорожжя опинилося в оточенні російських володінь і втратило своє значення воєнного форпоста на півдні. Запорожжя стало тепер на перешкоді дальшого розвитку торгівлі з Чорним морем, воно перетинало Дніпровський шлях. Перешкоджало воно розвиткові кольонізації степів, тому що переселенці зо всієї України охотніще йшли до запорожських володінь, ніж до Новоросійської губернії. Доля Запорожжя була вирішена й на Зелені свята року 1775 російські війська заняли Січ. Кошовий та вища старшина були заарештовані та вивезені: кошовий Калнишевський, військовий писар Глоба та військовий суддя Головатий були довічно ув'язнені: кошовий - в Соловецькому манастирі писар та суддя - в Сибірських манастирях. Значна частина війська повтікала до Тілігула. Більша частина старшини перетворилася на мирних поміщиків. Рядове козацтво залишилося як вільні поселяни. Почалася нова доба в історії Південної України.

Року 1774 був призначений Головним командиром Новоросійської губернії Г.О.Потьомкін, один з найяскравіших представників 18 ст. Син дідича середньої руки Смоленщини, Потьомкин зробив блискучу карьєру. Він вчився в московському університеті і звернув увагу професорів на свої виключні здібності. Університету Потьомкін не закінчив і вступив до гвардії. Дворцевий переворот, який організували гвардейські офіцери, щоб посадити на імператорський престіл замість Петра III його дружину, Катерину II, дав можливість Потьомкину висунутися на перше місце при дворі Катерини II. Розум, освіта, здібности відзначали його серед оточення Катерини. Він посів низку впливових посад, і користався "фавором" Катерини. Як фаворит Катерини Потьомкин заняв виключне місце: він не втратив свого впливу на імпертрицю навіть тоді, коли інші особи володіли серцем її: 20 років Потьомкін зберігав свій вплив на царицю і державні справи. І смерть його в 1719 році Катерина оплакувала, як втрату свого кращого порадника й друга. Постать Потьомкіна мало висвітлена в нашій літературі. Протягом цілого століття Потьомкіна вважали лише"придворним", "фаворитом" цариці, деякою мірою дипльоматом або воєначальником. Його малювали, як прим-

живого розпещеного сибарита, який не знав міри своїм фантазіям, якими він був справді в столиці, де всі плазували перед ним, як фаворитом Катерини. В останні 50 років ставлення до Потьомкіна змінилося: вивчення історії Південної України дало можливість намалювати інший образ Потьомкіна; там він був іншою людиною. Енергійний, жвавий, він тут, на Південній Україні був повновладним правителем, майже сувереном. Але в той же час він входив у всі деталі управління, і керував всім.

Призначений на Головного командира Новоросійської губернії, ср.1774, Пот'омкін довгий час залишався в столиці; подовгу мешкав він в столиці й пізнійш. До нього писали з Південної України докладні рапорти, в яких освітлювалися різні сторони місцевого життя, головним чином управління, колонізації. Пот'омкін відповідав на ці рапорти докладними "ордерами" - розпорядженнями, іноді власноручними, іноді лише з власноручними підписами. Значна частина цих "ордерів" була надрукована в "Записках Одеського Общества Історії", "Літописи Катеринославської Вченої Архівної Комісії" та "Ізвестіях Таврицької Вченої Архівної Комісії", але більша частина залишилася ненадрукованими, або загинула. Проте й ті, що надруковані дають багатющий матеріял для історії управління та заселення Південної України.

Близщими співробітниками Пот'омкіна були люди не високого походження, не відомі раніш, переважно в місцевих службовців, так би мовити - середній шар урядовців. Серед них них треба згадати: І.Синельникова, В.В. Каховського, В.С.Попова, М.Л.Фалієва. Останній був походженням з м.Гжатська, з купецької родини, на Південній Україні він став одним з енергійніших будівників нових міст, головне Миколаєва; йому належала ініціятива та здійснення проекта розчистки Дніпрових порогів, щоб відкрити вільний шлях торговельному флоту по Дніпру до Чорного моря.

Після приєднання земель Південної України на підставі Кучук-Кайнарджійського мира, було утворено крім Новоросійської губернії - Азовську. Новоросійська губернія охоплювала землі на правому березі Дніпра, з Елисаветградською провінцією, Кременчуком, та кількома сотнями Полтавського полку - на лівому березі Дніпра. Азовська губернія охоплювала землі на лівому березі Дніпра; до неї прилучено було Катериненську провінцію та Бахмутський повіт, які раніш входили до складу Новоросійської губернії, та широку смугу землі до самого Азовського моря, з Азовом, кріпостю св.Димитра, Таганрогом, Українською лінією Керчю та Еніколе. Після скасування Січі року 1775 запорозькі вольності було поділено між цими двома губерніями: правобережні відійшли до Новоросійської губернії, лівобережні - до Азовської губернії. Обидві губернії поділялися на провінції: в Новоросійській були Ялисаветградська та Херсонська, в Азовській - Слов'янська, Бахмутська та Азовська. Провінції поділялися на повіти. Кількість цих повітів та границі їх майже щороку змінялися, але найбільш сталим було число 20 повітів на дві губернії. Обидві губернії підлягали владі Головного командира - Пот'омкіна. Осередком управління був Кременчук, губернське місто Новоросійської губернії. Губернський осередок Азовської губернії був в фортеці Білевській /пізніш - Константиноград/. Року 1778 губернські установи перенесені були до нового міста - Катеринослава, заснованого спочатку на р.Самарі.

Для всіх повітів потрібні були повітові міста, в яких можно було б розташувати повітові установи. Таких міст на Південній Україні не було. Тоді почалося швидке будування нових міст. Деякі повіти мали більш-менш значні містечка та міста: в Новоросійській губернії були: Кременчук, Крюків, Елисаветград, в Азовській - Бахмут, Царичанка, але було таких містечок не багато. Було заплановано бага-

то нових повітових міст: Інгульськ, Саксагань, Славянськ, Кизикермен, Новопавловськ: всі ці міста не були збудовані.

Інша доля була таких міст, як Херсон, Катеринослав, Новомосковськ, Миколаїв, які стали значними адміністративними та торговельно-промисловими осередками. Року 1778 на Дніпровому лимані, біля Глибокої пристані, недалеко від "Олександер-шанця", названого так в 1741 р., на честь генерал-аншефа О.І.Румянцева, батька графа П.О.Румянцева-Задунайського було зановане місто, яке названо було Херсон, будували його дуже швидко. Тут було засновано верфь, пристань, купці та фабриканти будували заводи, засновували торгові компанії. Про це буде мова далі. За кілька років Херсон став значним торговим містом.

Року 1775 було вже намічено місце для губерніяльного осередку, .. Катеринослава: спочатку на р.Самарі, проти устя р.Кільчені. Незабаром виявилося, що місце обрано невдало. Підчас весняних повідей місто заливало, і за кілька років його було перенесено на нове місце. Року 1786 для Катеринослава було обрано вже третє місце на березі Дніпра, між старих українських осель: Старим та Новим Кодаками.

Негайно після заснування губерній з наказу Потьомкіна почалося обслідування території: виїздили різні комісії в складі яких були геодезисти, землеміри, які мали завданням з'ясувати топографію країни та її природні особливості: грунт, річки, болота, тощо. Почали складати різні мапи: фізичні, геометричні, генеральні для цілої губернії, повітові, тощо. Завдання ускладнювалися тим, що майже що року змінялася кількість повітів та границі їх. Найкращі мапи були складені року 1778 геодезистом Ісленєвим. /Надруковані Д.І.Яворницьким: "Вольности Запорожья", СПБ, 1890 та В.Кордтом: "Матеріяли до української картографії", К. 1927/.

Року 1784 Південна Україна зазнала нову реформу: з двох губерній Новоросійської та Азовської було утворено Катеринославське намісництво, і Потьомкін був призначений намісником. Знов було розподілено всю територію на нові повіти: їх було утворено 15. /Катеринославський, Кременчуцький, Єлисаветградський, Олександрійський, Новомиргородський, та Херсонський - на правому березі Дніпра, Полтавський, Олексопільський, Константиноградський, Слов'янський, Донецький, Павлоградський, та Маріюпільський на лівому березі./ До території Південної України цілком штучно було прилучено за кілька років Полтаву з обширною територією: з тої території повстали Полтавський, Олексопільський та значна частина Константиноградського повіту. З земель Кримського ханства, яке було приєднано до Російської імперії і з якого утворено року 1783, Таврицьку область; до неї відійшли Керч з Єниколе та Кинбурн з околицями.

В наслідок російсько-турецької війни року 1787-1791 за Ясским трактатом, до Катеринославського намісництва було приєднано велику територію між Бугом та Дністром.

За період Катеринославського намісництва будується нові міста. Головним містом став Катеринослав на Дніпрі. Тут знайшла своє приложення творча фантазія Потьомкіна: він мріяв піднести Південну Україну на високий рівень господарчого та культурного розвитку. Катеринослав, столиця намісництва, повинен був прославити імя Катерини, і конкурувати блиском та розкішю з Петербургом. Кінець XVIII ст. був добою найбільшого захоплення античними зразками, античним мистецтвом. Це захоплення доби відбилося на проектах будування Катеринослава. Потьомкін мріяв створити з Катеринослава одне з чудес світа. Він мав стати блискучим містом, культурним осередком цілої Східної Европи. В Катеринославі було запроектовано університет, музичну Академію - консерваторію. В ньому мали побудувати розкішні будинки: величезний собор Преображення, на знак того, що Південна Україна "преобра-

зилася" до нового життя. Цей собор мав бути на один "аршин" більший за базилику св.Петра й Павла у Римі. Довгий час вважали, що зразком собора в Катеринославі був храм св.Петра, і лише план, знайдений в архіві Катеринославського намісництва довів, що то була помилка, і за такий зразок було взято базилику Петра й Павла. В місті мали бути пропілеї з крамницями, величні будинки в античному стилі. Все це залишилося лише на папері, і фундамент собора, урочисто закладений в 1787 році підчас відвідування Катеринослава Катериною та імператором Австрійським Йосифом, був використаний пізніш для огорожі собора, збудованого в XIX ст.

Вже згадувалося вище за Херсон. Третім значним містом був Миколаїв, на Бузі. Заснований вже за часів російсько-турецької війни, року 1789, Миколаїв мав переважно служити військовим потребам. Там було засновано верфь та адміралтейство. Місце обране було значно краще, ніж для Херсона: великі морські суда вільно доходили до Миколаєва, до Херсона вони не доходили, і кром треба було перевантажувати на менші судна, що шкідливо відбивалося на цінах товарів та часі. Будуючи Миколаїв Пот'омкін вже не намагався створити розкішне місто, воєнні події ставили інші вимоги. В Миколаєві не було роскішних будинків, пам'яток мистецтва. Він мав діловий характер, пристосований для війни та оборони.

Року 1794, по закінченні війни було засновано на місці старовинної турецької фортеці Хаджибея, нове місто, якому судилося відограти колосальну ролю в історії Південної України - Одесу; це місто стало в XIX ст. головним осередком торгівлі на Чорному морі і розвивалося та зростало з виключною швидкістю. Місто багатіло, до нього припливали експортні товари Південної України: головним чином вивозили через Одесу пшеницю та вовну.

Року 1795 Південна Україна зазнала кардинальних реформ. Наступник Потьомкіна на посаді намісника, граф П.О. Зубов перевів реорганізацію країни: Катеринославське намісництво було скасовано, замісць того утворено Вознесенське; до нього відійшли повіти Катеринославський, Єлисаветградський, Новомиргородський, Херсонський - з Катеринославського намісництва; Тираспольський, Вознесенський та Ольгопільський - з земель прилучених від Туреччини в 1791 р.; широку смугу землі, яка раніш належала до Польщі й після розділу Польщі перейшла до Російської імперії. Там були повіти: Богопільський, Еленський, Катеринопільський, Уманський, Чигиринський, та Черкаський. Таким чином, Південна Україна стратила характер окремої території, свої історичні межі й значною мірою об'єдналася з правобережною Україною. Головним містом нового намісенцтва став Вознесенськ, заснований на місці містечка Сокол. Тут мали збудувати розкішний палац для намісника, будинок для губернатора, школи, касарні, церкви Вознесення. Проте місто не було добудоване: смерть Катерини II дня 6 листопаду 1796 р. принесла нову ломку всіх установ, які повстали за її довголітнє царювання. Наказом з 12 грудня 1796 року було скасовано всі намісництва і замінено губерніями. Катеринославське, Вознесенське намісництва та Таврицька область перетворилися на єдину велику Новоросійську губернію з 12 великими повітами. Цінним в цьому наказі було те, що від Південної України були відділені землі, які штучно було приєднано до неї: частину Полтавської губернії приєднано до Чернігівської губернії /вся Полтавська губернія тепер прилучена була до Чернігівщини й утворила єдину Чернігівську губернію/, частина Константиноградського та Слав'янського повітів перейшли до Харківської губернії, частина Бахмутського та Донецького повітів - до Воронезької губернії, повіти - від Еленського до Черкаського - до Київської губернії.

В Новоросійській губернії були повіти: Катеринославський, Ялисаветградський, Ольвіопільський, Тираспольський, Херсонський, Пере-

копський, Маріюпольський, Сімферопольський, Ростовський, Павлоградський Константиноградський, Бахмутський. Все, що зв'язано було з іменем Катерини зницілося, і місто Катеринослав незабаром було перейменовано на Новоросійськ. З того часу штучна назва "Новоросійський край" почала панувати в офіційній мові, в листуванні тощо. "Новоросія" все більше й більше витісняла назву "Україна" й поволі утворювалася думка, що Південна Україна не є справжня, правдива Україна, а є частина Росії. Не зважаючи на всю абсурдність цієї думки, вона завойовувала все більше права громадянства.

Така була зовнішня історія Південної України за останю чверть XVIII століття. Як і за попередню добу, головна увага адміністрації була скерована на збільшення населення країни. Головні причини, які стояли на перешкоді заселення були усунені: не було ні Запорозького козацтва, яке тримало населення новоросійської губернії в стані постійної оборони, ні кримського ханства: припинилися наскоки татар. Запорожці перетворилися на мирних мешканців степів; татари стали підданими Російської імперії. Почалася інтенсивна планомірна колонізація Південної України.

Пот'омкін не задовольнявся темпами заселення Південної України, які встановлено було "Планом про заселення Новоросійської губернії" 1764 року. Поміщицьке володіння цей "План" обмежував певними нормами - не більше як на 48 селянських дворів, себто не більше як 1440 десятин землі для кожного поміщика; друге обмеження торкалося прав володіння землею: лише той, хто постійно мешкав в Новоросійській губернії міг володіти землею. Тепер, коли після Кучук-Кайнарджійської угоди та ліквідації Запорожжя величезні простори землі перейшли до Російської імперії, Пот'омкін вважав, що недоцільна роздача земель, порівнюючи невеликими дільницями. Починається роздача земель на нових засадах: дільниця має не менш як 1500 десятин та не більш, як 12,000 десятин. Бували випадки, коли окремо діставали землю чоловік та жінка, батько та сини - і в одних руках зосереджувалося 24.000 десятин, або ще більше. За "Планом" 1764 року володілець землі повинен був оселити одну родину селян на 30 десятин землі. За планом Пот'омкіна на селянський двір давали 60 десятин землі. Так на 1500 десятинах володілець мав оселити 25 селянських родин, або дворів, за планом 1764 - 50 родин, /але такої кількости - 1500 десятин, не мав права здобути ніхто в 1764 р., а лише 1440 дес./. Роздаючи землю величезними дільницями за Пот'омкіна не вимагали від поміщика жадних умов: він не повинен був мешкати в країні, і багато нових поміщиків ніколи не приїздили до своїх маєтків, доручаючи управителям господарювання. Єдину умову, яку ставили поміщикам, це було обов'язкове заселення землі за встановленою нормою, себто 1 селянська родина - двір - на 60 дес. Протягом перших трьох років мусів поміщик оселити половину належного числа дворів, протягом наступних трьох років - решту. Якщо цієї умови не виконано - землю мали відібрати й передати до інших рук, на таких самих умовах.

Роздача вільних земель була дуже складним завданням. Спочатку відали роздачею земель губернатори Новоросійської та Азовської губерній - Муромцев та В. Чертков, здебільшого приблизно: "в такому повіті, де знайдеться вільна земля - відвести стільки то десятин землі". Згодом роздачу землі зосередив в своїх руках сам Потьомкін. По всіх повітах було складено докладні плани, на яких було позначено всі роздані землі, а також намічено вільні, з зазначенням номерами всіх дільниць, як роздані, так і вільних. Після того Пот'омкін відводячи землю вже зазначав номер дільниці. Але це не гарантувало від можливости помилок, часто відводили вже відведений збіч клапоть землі, або діставши ордер на певну дільницю - вибирали не ту дільницю. Діставши ордер на землю, новий землевласник мусів сам, або через довірену особу, звертися до межової експедиції, яка вирядж-

жала землеміра, і той відмежовував належну площу землі, і після того поміщикові видавали на володіння землею "план і указ". Зберігся дуже важливий документ: "Атлас Катеринославського намісництва", складений року 1787 і призначений за всіма ознаками для піднесення цариці Катерині підчас її подорожування до Криму та Південної України"[x/]. В цьому Атласі подано карти всіх 15 повітів з точним зазначенням дільниць з номерами на кожній. До цього додано реєстр, в якому зазначено кому належить кожна дільниця; якщо володілець - зазначено його імя, побатькові, прізвище, розмір дільниці, кількість селян, чоловіків та жінок, характер господарства: скільки орної землі, лугу. Якщо дільницею володіє не окрема особа, а село, або місто, чи містечко, теж зазначено кількість землі, та населення чоловіків та жінок. На підставі даних цього "Атласу" можно скласти досить докладні відомості про стан країни, кількість її населення, щільність його, кількість сіл та міст.

На підставі цих відомостей видно, як йшло заселення країни, який характер мали в цьому відношенню окремі повіти, де було більше поміщиків, де - скарбових сіл. Року 1787 процес заселення країни в значній мірі вже закінчився: Найбільш інтенсивним було заселення в 1776 - 1782 роках, негайно після приєднання запорозьких земель: тоді було роздано головну масу земель - після того роздача земель значно зменшується. Після смерти Пот'омкіна в році 1787 почалася війна з Туреччиною, яка закінчилася року 1791: за часів війни, природньо, зменшилося прагнення одержати землі в Південній Україні. Після смерти Пот'омкіна року 1791 роздача земель пішла повільнішими темпами. Таким чином "Атлас 1787 р." в значній мірі характеризує загальний стан заселення України кінця XVIII ст.

Року 1793 було складено "Описание Катеринославського намісництва"[xx/]. В ньому не було карт, але подано докладно, за номерами, реєстр дільниць, з зазначенням землевласника, з зазначенням кількости селян, землі, млинів, заводів, овочевих садків тощо. Порівнюючи відомості "описання" з "Атласом" видно, що різниця в цифрах людности невелика.

В "Атласі" та "Описанні" звертає на себе увагу велике місце, яке належало поміщицькому володінню в країні. В цілому в намісництві до поміщиків належало 48,2 % всієї землі /треба попередити, що тут не взято під увагу Полтавський та частково Константиноградський і Олексопольський повіти, де землі не були розмежовані./. Поміщицьке володіння поділялося по повітах не рівномірно: в Новомосковському та Катеринославському повітах воно досягало 77 -%; в Слов'янському, Донецькому, Херсонському, Ялисаветградському та Константиноградському /частині останнього, про яку є відомості/ було понад 60 % земель під маєтками поміщиків; в Новомиргородському, Ялисаветградському та Бахмутському - понад 50 %. Пояснюється це тим, що повіти Новомосковський та Катеринославський утворено з земель "запорозьких вольностей", де найбільше роздавали землі поміщикам, так само і в Херсонському повіті. В повітах - Слов'янському, Донецькому, Новомиргородському, Ялисаветградському, Олександровському та Бахмутському було колись розташовано старі полки, в яких були рангові землі, а ці землі перетворилися на приватно- володільчеські. На підставі даних "Атласу" можно зробити такі висновки: не зважаючи на заходи Пот'омкіна для збільшення розмірів поміщицьких дільниць, в країні переважали дільниці до 1.000 десятин кожна /їх було в цілому 57 %/. Повіти, де були

---

x/ Цей "Атлас" переховується в "Древлехранилищі" в Москві. Цілком цього "Атласу" не було видано, але йому призначена розвідка Н. Полонської-Василенко: "Південна Україна р.1787"-"Істор.Філол.Відд. ВУАН", кн. XXIУ, 1930 р.

xx/ Це описання не видано; переховується в Древлехранилищі в Москві.

старі полки зберегли порівнюючи не великі дільниці: в Олексопільському повіті було 80 % дрібних/до 1000 дес./, в Олександрійському було - 66 %, - в Новомиргородському та Бахмуцькому повітах дрібних володінь було понад 50 %. З другого боку, в повітах, де власне були запорозькі землі народилося велике магнатське землеволодіння: всього в намісництві було 10 % великих маєтків, при чому навіть 1,1 % виходили поза межі великих Пот'омкінських норм, себто мали понад 12.000 дес. Розміщалися вони переважно в Херсонському повіті - там було 33,5 % великих маєтків, розміром понад 6.000 дес., в Павлоградському - 19,1 %, в Новомосковському - 18,2 % та Катеринославському - 16.9 %. В соціяльному відношенню нові поміщики поділялися на такі групи: військові урядовці переважно нищих рангів - 68,2 %; цивільні урядовці - 13,4 %; урядовці українських установ - 10,5%; решта - 7,9 % різні дрібні групи /духовенство, купці, особи, що не мають рангів, чужинці/ - /останніх було лише 23 чоловіка, або 1 %./ Детальніше ці групи можна висвітлити так: офіцерів російських полків найбільше було в старих повітах Новоросійської губернії: в Єлисаветградському, Олександрійському, Бахмуцькому, Новомиргородському, утворених на базі Нової Сербії та Слов'яносербії: прапорщики, поручники; ось головна категорія нових поміщиків. Українські ранги зустрічаються головним чином в повітах, які раніш належали до Гетьманщини, та на території колишніх козацьких полків.

Можно з'ясувати на чию користь було зроблено винятки з норм встановлених Пот'омкином: і хто саме одержав понад 12.000 десятин: генерал-прокурор князь О.В'яземський дістав 52.247 десятин. Сам Пот'омкін - 42.441 дес., племінниця його - графиня Скавронська з чоловіком - 39.100 дес., граф О.А.Безбородько - 32.686 дес., князь Прозоровський - 31.380 дес., кол. гетьман граф К.Г.Розумовський - понад 30.000, генерал Леваніцов - 29.498 дес., князь Любомирський - 28.400 дес., віце-канцлер граф Остерман - 22.100 дес., граф П.О. Румянцев-Задунайський - 17.163 дес., Гофхірург Зоммер - 27.300, Чертков - 26.145 дес.

З наведених фактів видно, що після скасування Запорозької Січі на Південну Україну посунуло російське дворянство, яке за попередню добу обережно робило перші кроки російської інвазії до Південної України: близкість Запорожжя та напади татар лякали його. Пільгові умови роздачі маєтків, перспективи легкого порівнюючи збуту продуктів господарства через Чорноморські порти спокушали одержувати землі в надії, що знайдуться селяни, щоб заселити ці землі і таким чином закріпити їх у вічне володіння.

Проте дійсне положення не відповідало цим плянам: заселити землі було не легко, і велика кількість земельних дільниць поверталася що року до скарбу з поясненнями ревізійних комісій що їх не залюднено і надалі "к заселению надежд не предвидится".

Коло половини всієї території Намісництва було призначено для поселення селян різних категорій: "скарбових" або "казенних" сіл, "економічних", цеб то тих, що раніш жили на манастирських землях, а після ліквідації манастирських земель перейшли до відомства "Колегії економії", "військових" - які служили в поселених полках, однодворців, відставних солдат, тощо. Для селян відводили теж по 60 дес. на двір, і давали пільги від всяких податків на 10 років. Частину селян перевели з різних губерній, де було мало землі, головним чином це торкалося економічних селян. Переведено було з російських губерній однодвірників, яких було оселено в Азовській губернії. /Так називали окрему категорію вільного населення, яке користувалося правами особистого дворянства, і служили переважно на границях держави/. Переселялися до Південної України старообрядники, яким гарантували тут повну волю релігії. Всі ці категорії людности належали до російян і творили російську колонізацію Південної України.

Проте не вони утворили головну масу селянської людности Півден-

ної України, а українське населення - втікачі з різних частин слобідської, лівобережної і правобережної України. Методи заселення казенних слобід тепер залишилися ті саме, які були за попередню добу: так само діяли осадчі, які викликали людей з Правобережної України, зпід Польщі, і в нагороду за виконане завдання діставали від уряду у власність дільниці землі та грошову нагороду. До Правобережної України виряджали агентів, які викликали людей, переводили їх через кордони, і передавали місцевому начальству. І селяни йшли величезними хвилями на Південну Україну. Начальство слобід, зацікавлене в швидкому залюдненню їх не дуже суворо допитувало переселенців, звідкиля прийшли вони, чи "з дозволених" мест" - цебто з Правобережної України, чи з " недозволених " - з Лівобережної та Слобідської України. Всіх наділяли землею і записували до слобід. Однакові умови, прагнення як мога швидше залюднити землі - викликали однакове ставлення до переселенців: як Запорожжя не повертало втікачів, і той, хто переступив його границі міг вважати себе спокійним, так і начальство Новоросійської та Азовської губерній, а пізніш Катеринославського намісництва розпочало боротьбу з вимогами різних поміщиків повертати їм втікачів - кріпаків: в перший рік управління Південною Україною Потьомкін видав був таємний наказ - не повертати втікачів і цей наказ зберіг свою силу не зважаючи на всі домагання поміщиків повернути "свою власність" - кріпаків. На цьому грунті у місцевій адміністрації виникали нераз різкі конфлікти з поміщиками: бували випадки, коли підіймалося й тікало до Південної України людність цілого села, але не зважаючи на безспірні докази володільців, їм всеж таки під різними претекстами не повертали людей, здебільшого сповіщали, що тих вони розшукують - немає. Часто до того ж люди змінялли імена, прізвища, родинні зв'язки, щоб замести за собою сліди.

Року 1787, за відомостями "Атласу" в Південній Україні було - 177.165 чоловіків казенних поселян різних категорій, не рахуючи жінок.

Другу велику категорію селянської людности на Південній Україні давали поміщицькі селяни, яких офіційні відомості поділяли на дві групи: "поміщицьких селян" - себто кріпаків та "поміщицьких підданих" - цеб то селян, які добровільно оселилися на поміщицьких землях, на підставі певних договорів. Серед кріпаків було багато росіян, яких поміщики переводили з інших маєтків, або купували "на вивід" без землі. Чим далі поглиблювалося кріпацтво, тим більше серед селян-кріпаків з"являлося українців. Так сталося після 1783 року, коли на Україну було поширено кріпацтво. Бували росіяни й серед "підданих", - втікачів з різних місць, але тут значно переважали українці: головним чином тут були втікачі з Лівобережної, Слобідської і ще більше - Правобережної України. Загальні умови переходу цих селян були такі ж само, як і тих, що залюднювали казенні слободи. Це були такі само втікачі, які часто змінивши імена, а частіш навіть під власними йменнями, вишукували серед панських маєтків, такі умови праці в яких були більш підходящими для них. Здебільшого на Південній Україні давали пільгові роки - звільнення від панщини та всіх податків на 3 - 10 років. По закінченні цього терміну селяни відбували пересічно 1 - 2 дні панщини на тиждень з кожного двора. Проте часто по закінченні пільгових років "піддані" переходили до нового місця, до іншого пана, де починали знов пільгові роки. Вимагати більшої панщини, або давати менше пільгових років пани не могли, бо надто багато було незаселених земель, надто велика була потреба в робочих руках: лише після заселення дільниці землі належним числом селян вона робилася власностю поміщика. Таким чином поміщики в перший період землеволодіння цілком залежали від селян: залишаться на землі - поміщик здобуває права на землю, не залишаться - поміщик втрачає ці права. Інтереси поміщиків не давали їм підстав для поширення на Південну Україну кріпацтва: лише завдяки тому, що тут не було його, Південна Україна залюднювалася з такою винятковою швидкостю: сюди йшли люди зо всіх кінців Ук-

раїни, де затягувався вузел кріпацтва. Року 1787 на Південній Україні було 156.263 чоловічих душ поміщицьких селян-кріпаків та підданих. І серед них коло 150.000 були українці.

Після зруйнування Січі повстало питання про долю запорожців. Частину старшини було заарештовано й вивезено на суд - до Петербургу. Калнишевського було заслано до Соловецького манастиря, Глобу та Головатого - до Тобольського манастиря, на вічне ув'язнення. Значна частина козаків подалася на Тілігул" закивали п'ятами"... Але покинула Запорозькі степи не вся маса козаків: багато з них залишилося тут. Старшина зберегла свої хутори та зимовники, придбала до них додаткові землі, щоб вирівняти "норму" - не менш як 1.500 дес. на дільницю. Чимало старшини дістала офіцерські ранги, різні посади й розчинилася в масі нової поміщицької верстви. Складніше була доля рядового козацтва. Уряд мало довіряв їм і не хотів залишати козаків по зимовниках, переводячи їх до слобід, де над ними було зручніше наглядати. В слободах вони вважалися вже не козаками, а "казенними селянами". Чимало козаків залишилися наземлях, відведених поміщиком і стали підданими поміщиків. Правда, за ними було визнано право переселятися до казенних слобід, але не всі скористалися з нього, і залишилися на поміщицьких землях.

Вже року 1776 Пот'омкін зробив перший крок для поновлення запорозького війська. Він видав ордер, яким пропонував всім, хто служив у війську записуватися до пікінерних полків, але на цей заклик запорозьці йшли без захоплення. Року 1783 Пот'омкін доручив старшині запорозького війська Сидору Білому та Легкоступові формувати нове козацьке військо з запорозьких козаків. Для цього війська було відведено землі по р.Бугу. Коли почалося війна з Туреччиною в 1787 році, російський уряд покладав на нове військо великі надії; воно дістало назву" Військо вірних чорноморських козаків", а Пот'омкін дістав титул гетьмана цього війська. Підчас війни "вірне чорноморське військо" виявило багато відваги й користувалося особливою опікою Пот'омкіна. Він обіцяв відвести козакам землі між Дністром і Бугом, дати різні пільги, і взагалі забезпечити їх. Смерть Пот'омкіна в 1791 році змінила положення козаків. Нова влада на Південній Україні не порахувалося з обіцянками Пот'омкіна й перевела козаків на Тамань. В сумних піснях висловили козаки своє незадоволення. Після довгих клопотань, козаки добилися, що їм відвели землю на р.Кубані, там заснували вони "Кубанське військо", заснували низку станиць-паланок, як то було на Запоріжжі та місто Катеринодар. Своїм побутом, звичаями, Кубанське військо наслідувало старим традиціям Запорожжя. Воно мало свою виборну старшину, курені. Російський уряд був зацікавлений в збільшенні населення на Кубані й дав дозвіл всім, хто служив у війську Запорозькому переселятися на Кубань і вступати до козацького війська. Наслідком цього розпорядження було масове переселення на Кубань з Південної України не лише колишніх козаків, а також і селян, які ніколи не служили в війську, але скористалися з цього дозволу й тому, що важко було перевіряти служили вони чи не служили. На Кубані зростала значна українська колонія, зростав добробут населення, а в той же час там, на Кубані зберігалися звичаї запорозькі, пісні, мова. Населення швидко зростало: року 1808-го приєдналося до них ще 500 запорозьців, які покинули Задунайську Січ, що її заснували року 1775 запорозьці тікаючи із Запоріжжя. Між 1800 та 1811 роками переселилося коло 100.000 чоловік з України. В 1860-х роках на Кубані було вже 3 міста, та понад 3.000 хуторів. Не вдалося Кубанським козакам зберігти запорозькі традиції: російський уряд обмежив право обірати старшину й став призначати її сам, але побут, мова, залишилися українські.

Таке було українське населення Південної України. Поруч з українською людністю на Південній Україні було чимало чужинців. Російський уряд надавав великого значення чужоземній кольонізації і викликав з різних країн переселенців переважно ремісників і давав їм великі

пільги, субсидії на заснування фабрик, заводів, на організацію господарства. Він охоче спрямовував чужоземців на Південну Україну, але не зважаючи на всі заходи, пільги, загальна кількість чужинців за ХУШ ст. була дуже невелика, і в економіці Південної України вони не відогравали помітної ролі.

Року 1779, з метою ослабити Кримське ханство, російський уряд організував масовий виїзд з Криму християн- вірменів та греків. Християнське населення головним чином було хліборобами й постачало хліб татарам. Царська грамота від 14 листопаду 1779 року обіцяла грекам та вірменам великі земельні простори на березі Азовського моря та на р.Самарі, кошти на будування міст та сіл, субсидії на організацію фабрик та заводів. Християни, про яких йшла мова, були головним чином з греків та вірмен. Греки піднялися на переселення зі своїм митрополитом Ігнатієм, який був весь час посередником між населенням та російським урядом: Греки переселилися на берег Азовського моря: біля устя р.Кальміуса заснували вони місто Маріюпіль, яке швидко розгорталося. Крім Маріюполя, заснували вони кілька сіл, які носили назви перенесені з Криму: Гурзуф, Ялта, Старий Крим, тощо. Невелика частина греків оселилася по р.Солоній. Вірмени - грегоріяни оселилися біля устя Дона й заснували там місто Нахичевань, яке стало одним з значніших торговельних осередків Південної України. Вірмени-католики оселилися по р.Солоній в околиці міста Новомосковська. Проте це заселення не було вдалим, і греки, які оселилися по р.Солоній, і вірмени-католики не були задоволені зі свого нового положення й року 1787, після приєднання Криму повернулися до Криму. Значна частина греків та вірмен, які оселилися на Азовському морі, залишилася там і надалі.

Року 1782 було зроблено заходи для переселення до Південної України італійців з острова Корсіки: поселено їх було в Павлоградському повіті, але переїхало італійців мало, і умови життя їм не сподобалися, так що вони незабаром повтікали, а частина з них оселилася в Херсоні.

Треба згадати незначну колонізацію шведів: невелика група шведів переселилася з острова Езеля, до них було поєднано шведів взятих в полон підчас війни зі Швецією. Всі ці чужоземці в цілому складали лише 10644 душ.

Більше значення мало переселення німців. Року 1786 російський уряд вирядив за кордон, до Прусії, колезького радника Трапе для закликування німецьких колоністів до Російської імперії. На його заклик згодилися приїхати меноністи, які мешкали біля Данцигу. Першій партії колоністів, які прибули до Південної України кількостю в 510 чоловіків та 400 жінок, було відведено землі по річці Кінські Води та на острові Хортиці. Колоністам було забезпечено добрі умови життя: відведено великі земельні дільниці, дано право самоврядування, побудовано церкви. Кількість колоністів швидко зростала, вони заснували колонії біля м.Олександровська, на р.Самарі. Зо всіх колоністів німці найкраще пристосувалися до місцевих умов життя й влаштували прекрасні господарства, зокрема високо поставили вони скотарство.

Остання значна хвиля чужоземної колонізації зв'язана з російсько-турецькою війною 1787-1791 років; з Басарабії та Румунії було переселено багато болгар та вірмен, яких було оселено переважно між Бугом та Дністром.

Року 1797 в житті Південної України сталася значна зміна. Імператор Павло поширив на Південну Україну кріпацьке право. Ця подія мала велике й негативне значення для України. Викликали цей наказ скарги та прохання поміщиків: відплив населення з різних губерній до Південної України з одного боку, і переходи їх з одного маєтку до другого на Південній Україні не давали можливости зміцнити визиск селян, розраховувати на постійну кількість робітників, і це викликало постійні скарги поміщиків. Наслідки цього наказу були несподівані: на Пів-

денній Україні збільшилася втеча селян, вони тікали на Дон, до Румунії. За кілька років - в 1799 році поміщики Південної України подали Сенатові заяву, в якій писали, що маєтки їх руйнуються, що в зв'язку з масовою втечею селян вони не можуть виконувати свої обов'язки перед державою, не можуть навіть вести господарства. Поміщики просили поставити на шляхах до землі Війська Донського патрулі, які б не пропускали втікачів, просили збільшити кари за втечі та передержування втікачів. Відповіддю на ці заяви була спеціяльна Сенатська ревізія до Південної України в 1800 році: сенатори приїхали до Південної України, ознайомилися з положенням справ на місці й в цілому констатували, що заява відповідала дійсному положенню.

Підбиваючи підсумки залюднення Південної України треба сказати, що було залюднено широчезні простори її слабо. В старих повітах щільність населення досягала 20 чоловік на квадратовий кілометр; так було в Полтавському, Кременчуцькому повітах у 1787 році; в інших було значно менше: в Олександрійському, Олексопольському, Константиноградському щільність вагалася між 15-20 чол. на кв. кілометр; в Єлисаветградському, Слов'янському, Донецькому поміж 5-10 чоловік; в Новомиргородському, Катеринославському, Новомосковському, Павлоградському, Бахмутському та Маріюпільському - між 1-5 душами; в Херсонському не вистачало навіть одного чоловіка на кв. кілометр. Так було в 1787 році, коли складали "Атлас". Останніми роками XVIII ст. населення збільшилося, але співвідношення населення окремих повітів та окремих груп людности залишалося приблизно без змін.

До цього часу мова йшла про сільську людність. Треба згадати також про населення міст. В Південній Україні було не багато міст; року 1787 було 18 міст. Найбільшим містом була Нахичевань; в Нахичевані було 9974 душ населення обох ст., 2777 будинків і 5 церков. Друге місце належалося Полтаві. Там було 886? д. об. ст., 1322 будинки /??/, та 7 церков. Полтава була старим містом, колишнім полковим містом полтавського полку. Єлисаветград, колишня фортеця св. Єлисавети, головне місто Єлисаветградської провінції, мав 4743 душ об. ст., 1032 будинки та 5 церков. Кременчук, який довгий час був губерніяльним містом мав 4567 душ об. ст., та 5 церков - кількість будинків не відома. Маріюпіль, Бахмут, Слов'янськ мали від 3137 до 3977 душ об. ст. та від 550 до 600 будинків. Новомиргород мав 2994 душ об. ст. населення, та 895 будинків. Новомиргород - колишня столиця всемогутнього Хорвата, головний осередок Нової Сербії, був головним торговельним осередком Нової Сербії за 1750-1760 роки: цим пояснюється порівнюючи велика кількість будинків. Олексопіль та Новомосковське мали 2375 та 2474 душ населення об. ст., та 450 і 399 будинків. Павлоград мав 1906 мешканців і 414 будинків. В Херсоні було 1588 мешканців, з того числа 1145 чоловіків і лише 443 жінки. Це свідчить, що людність його не була стала, її складали випадкові елементи-робітники, переселенці, які ще не мали родин. Інші міста, як - Олександрія, Донецьк, Берислав, Константиноград, Таганрог мали ще менше населення. Катеринослав в той час був тільки проектований і тому в "Атласі" не було зазначене його населення.

Нові міста будували за певним планом: прокладали рівні широкі вулиці, майдани з "торговими рядами"; володільці будинків повинні були будувати їх за встановленим планом, фасадом до вулиці. Але цього не додержувалися, і часто не зважаючи на ухвалені плани, місто нагадувало село з кривими завулками, неправильними вулицями. Будівлі здебільшого були дерев'яні, а бували й мазанкові, вкриті соломою та очеретом.

Лише кілька міст висувалися своїми прекрасними будинками - Катеринослав, на Дніпрі, Херсон, Кременчук. Там були розкішні палаци намісника, та інші казенні будинки, гарні церкви; для будування та прикрашення їх приїздили зі столиць відомі архітектори, в тому числі Старов, малярі. Але таких міст було надто мало.

Між населенням міст та сіл була велика різниця: сільська люд-
ність була переважно, за невеликим винятком, українська; людність
міст була різноманітна: деякі міста, як Полтава, Кременчук, Олексо-
поль, Павлоград, Берислав, Констинтиноград - були майже виключно ук-
раїнські; інші мали суцільне населення не українське: Таганрог та
Маріюполь - грецьке, Нахичевань - вірменське, Ялисаветград, крім ук-
раїнського населення, мав велику кількість росіян та греків; в Хер-
соні було багато чужинців: французів, італійців, греків; в Одесі на
селення було ще більш космополітичне: там були, крім українців та
росіян-греки, вірмени, турки, італійці, французи, жиди.

Поєднання до Російської імперії Південної України мало велике
значення для економічного життя України. Економічна політика Петра I
відрізала Україну від чужоземних ринків і намагалася спрямувати вивіз
з України виключно на російські ринки. Звичні шляхи на Данциг,Шлезьк,
Балтицьке море відпали. Залишилися російські порти: Рига, Петербург,
користуватися якими було незручно, надто дорого коштував транспорт.
Ще гірше, звичайно, було надсилати товари до Архангельська, далекого
північного порту, шлях до якого забирав багато часу та коштував над-
то дорого. Шляхи на Чорне море перетинало Запорожжя. Запорозькі ко-
заки добре розуміли значення черноморської торговлі. Запорожжя було
посередником в торгових стосунках між Україною, Кримом та Туреччиною.
Як і раніш, Дніпро був головним торговельним шляхом, навіть морські
судна заходили до нього, до самих порогів, і там розвантажувалися
товари й вже суходолом, возами розвозили заморські товари - вина,ба-
калію, ладан, олію, оливу, бавовну, шовкові тканини та інший крам на
Україну та у Польщу. З України везли хутра, мед, віск, масло, вовну,
пеньку, сало, тощо. Головну статю торговлі Запорожжя давала сіль,яку
везли з кримських володінь, з лиманів. На Запорожжі з соляного про-
мислу жило понад 5.000 чоловік, тих, що їздили валками по сіль і по-
тім розвозили її по різних українських містах. До цього числа треба
додати тих чумаків, які з Лівобережної України їздили через запорозь-
кі степи по сіль. Запорожці збирали мито зо всіх товарів, які прово-
зили через мости, перевози, й ці митні збори були одною з головних
прибуткових статей. Проф. М.Слабченко вважав, що річний обіг з запо-
розької торговлі в ХУШ ст. досягав 800-850 тисяч карбованців. В Ма-
ніфесті про скасування Січі, 1775 року, згадувалося, що Запорожжя сто
яло на перешкоді тої торговлі, яка могла б розгорнутися між Росією
та півднем.

В ХУШ ст. Україна все більше втягувалася в товарове господарст-
во. Життя старшини - вимагало все більше грошей. Старий натуральний
характер господарства не задовольняв їх: життя штовхало нове укра-
їнське шляхетство до нового побуту: в маєтках будуються будинки єв-
ропейського стиля, устатковуються модними меблями, люстрами, карти-
нами; нові французькі моди витискують старовинні кунтуші та кораб-
лики; дітей віддають в науку гувернерам та гувернанткам, замість
"мандрованих дяків"; везуть до пансіонів, до університетів Москви,
Бонна, Гайдельберга, Бреслау, тощо. Все це вимагає багато грошей, а
дати їх могло лише господарство. Старшина починає перебудовувати го-
сподарство: годувати худобу, переважно волів, на продаж, ганяти гур-
ти до Шлезька, курити з хліба горілку, розводити коноплю й продавати
пеньку, засновувати фабрики. Між тим в Західній Европі збільшувався
попит на пшеницю, яку так добре родили українські поля - але не було
можливости вивозити її - не було відповідного шляху. Такі зручні для
вивозу порти знайшла Україна після Кучук-Кайнарджійської угоди.

Не менше зацікавлена була в Чорноморських портах Правобережна
Україна. В Херсоні граф Прото-Потоцький заснував торгову компанію,яка
ставила за мету налагодити в широких маштабах експортну торгівлю пше-
ницею через Херсон з Західньою Европою, головно з Францією.

Херсон став одразу значним торговельним осередком. В Херсоні
відкривається кілька торгових компаній, і найбільше значення набувають

- польська Прото-Потоцького, австрійська - Фабрі, французька - барона Антуана. Антуан, мав кілька морських кораблів, якими приставляли пшеницю до Марселя. Мав свої кораблі російський купець, - М.Л.Фалієв, який навіть за власні кошти розчистив Дніпрові пороги, щоб полегшити транспорт Дніпром. Зацікавленість експортною торгівлею зростала серед української старшини. Цікаво, що навіть Новгород-Сіверський поміщик Ляшкевич збудував власне судно, щоб вивозити пшеницю до Франції.

Перспектива безпосереднього експорту різних продуктів господарства до чорноморських портів впливала на все господарство, викликала інтенсифікацію господарства. Біля Миколаєва було засновано сільськогосподарчу школу, професорами якої були призначені Леванов та Прокопович; в цій школі були великі площі землі, на яких розводили зразкові експериментальні посіви.

В Південній Україні розгортається промисловість: в Херсоні, Катеринославі, Маріюполі, Таганрозі засновують фабрики, заводи. Пот'омкін виписував з закордону чужоземних майстрів, інструкторів. В Катеринославі були фабрики панчох, шовкових тканин, годинників, брузументів. В Кременчузі купець Масляників заснував цукровий завод, на якому перероблявся тростиновий цукор. В Маріуполі виробляли золоту парчу. В Херсоні було найбільше фабрик: там виробляли бавовняні тканини, виробляли лоеві свічки, обробляли шкіри.

Наприкінці ХУШ ст. на Південній Україні було переведено досліди й знайдено залізну руду, кам'яний вугіль, мармур. Перші знахідки кам'яного вугілля було зроблено в маєтку поміщика Штеріча, в Луганській окрузі; вугіль стали приставляти до Миколаєва, до верфі. Трохи пізніше знайдено було вугіль в багатьох місцях Донецького басейну. Року 1795 в Луганську було засновано ливарний завод і директором його було призначено Гасконя. Це був перший ливарний завод на Україні. Заснування заводу викликало інтенсивне розшукування заліза та кам'яного вугілля.

Таким чином, з виключною швидкістю, за 25 років Південна Україна перетворилася з безлюдної степової країни, де в безкраїх степах де-не-де зустрічалися запорозькі зимовники та випасалися череди худоби, в країну в якій було вже закладено зерната її майбутнього розвитку. За 12 років /1775-1787/ населення збільшилося вдвічі - з 350.000 до - 723.000 душ. Коли в 1775 р. на запорозьких землях припадало на душу коло 42 гектарів, в 1787 році було лише коло 20 гектарів. Треба мати на увазі, що колонізаційний процес ще далеко не закінчився, але ми не маємо цифр для кінця ХУШ ст. На Україні засновуються міста, які згодом - в XIX ст. відограють помітну ролю в історії України. Розгортається сільсько-господарча культура, з'являються нові для України культури - шовкових дерев, винограду, бавовни. Розгортається виноробство під керівництвом досвідчених майстрів. Засновуються фабрики, заводи, оживлюється інтенсивна експортна та імпортна торгівля. Все економічне життя України спрямовується на Чорне море й чорноморська українська торгівля входить, як ланка, в ланцюг світової торговлі.

Широкий культурний розмах, який було надано Пот'омкіним культурному та економічному життю Південної України обірвався на довгий час: російсько-турецька війна 1787-1791 років поклала край торговельним зносинам через Чорне море; смерть Пот'омкіна в 1791 р. припинила його широкі пляни; заведення кріпацтва в 1797 році зрівняло Південну Україну з іншими губерніями Російської імперії і наслідком цього зменшився приплив втікачів до Південної України - і збільшилася втеча селян з неї на Дон та Кубань.

Проте кінець ХУШ ст. - доба з 1775 - 1797 роками залишається в історії України, як дуже важливий період, коли було здійснено тисячелітнє прагнення України до Чорного моря.

---ооо---

Проф. Михайло МІЛЛЕР

СТУДІЇ З РАННЬОЇ ІСТОРІЇ ПРИОЗІВ'Я

VIII

Сарматська матеріяльна культура

Звертаючись до питання сарматського убрання та озброєння, виходимо з трьох основних засад: I. Сарматський одяг майже не відріжняється від скитського, сарматське ж озброєння уявляє собою продовження та вищий етап в розвитку скитського. II. Всі частини сарматського убрання та озброєння кожна окремо, або в деяких сполученнях, переховалися та дожили до нашого часу в матеріяльній культурі народів Північного Кавказу особливо у осетин. III. Матеріялами для реконструкції сарматського убрання та озброєння уявляються барельєфи на мармурових надгробках, фрески в Керчинських катакомбах та археологічні знахідки з могил і поселень. Загальне уявлення поповнюється матеріялами скитської культури та етнографії сучасних кавказьких народів.

Спробу реконструкції деяких форм сарматської матеріяльної культури робимо в основному по даним сарматських поселянь та могильних поховань Нижнього Дону. Матеріяли ж Боспору, Північного Кавказу та Поволжя притягаються яко допомічні.

Ч о л о в і ч е у б р а н н я т а о з б р о є н н я. Значним показником в нашому питанні постає мармурова надгробна плаха, знайдена П.Леонтьєвим р.1853 в звалищах Танаїсу, що знаходиться зараз в Ермітажі. На цій стелі, грубою технікою упадкового античного мистецтва, виображений кінний сармат в бою. На стелі напис: "Trifon Andromenou anesteke", тобто "Трифон син Андромена поставив /цього пам'ятника/." Неохайна техніка обробки виображення, для розуміння деяких його деталів, вимагає вивчення самої пам'ятки в оригіналі.

З цього виображення бачимо, що сармати носили на голові гостроверхий ш л и к. На Танаїтському барелефі шлик порівнюючи невисокий і ще близький по формі до скитських шликів, що знаємо їх з Куль-Обської вази, Воронізької та інших виображень. Але сарматський шлик вже позбавлений скитських лопастей і має натомість околиш. В Керченських катакомбах на деяких виображеннях, як от в склепі Антистерія, бачимо на сарматах шлики ще вищі, в формі високого, опуклого конуса, також без лопастей. Танаїтський шлик лежить в основі всіх сучасних середньо-азійських чоловічих шапочок. Через Керченські шлики веде до східньої форми шолома, які вживали наші князі февдальних часів. Туж форму бачимо на відомій "шапці Мономаха", як що відкинути від неї пізніші додатки-хрест та хутряну оторочку. Ці ж самі шлики-шоломи бачимо і на половецьких кам'яних бабах. Цікаво, що скитський шлик в своєму первісному вигляді, лише з видовженими бічними лопастями, зберігся до наших часів в горах Кавказу, яко т.званий "башлик", тоді як сарматський шлик панує і зараз в Середній Азії.

Шлики у скитів, на Кавказі у сучасних горців, в середній Азії, а очевидячки й у сарматів, робилися з грубої вовняної тканини, яка валялася, або з повсті. При розкопах сарматських поховань в Пониззі Дону, в деяких чоловічих похованнях знаходилися, біля голови уламки залізних, трохи вигнутих банд, завширшки 1 - 1,5 см. Можна думати, що маємо в таких випадках залишки залізного каркасу від шлику. В похованнях скитських царів відомі золоті орнаментовані довгі платівки, що нашивалися на шлик поземо, иноді по 3 вряд. Це був зовнішній каркас, який мав не тільки декоративне значіння, але й практичне, обороняючи голову від ударів холодної зброї. Сарматський бойовий шлик - з повсті мав внутрішній залізний каркас, не тільки з поземих обручів, але як можна думати, судя-

чи по виображеннях Керченських катакомб, і з сторчових платівок, що зіходилися радіяльно в вершку шлика. Таким чином це був бойовий шлик -шолом, що боронив голову від ударів мечем. Звичайні шлики очевидно не мали каркаса і небагато відріжнялися від сучасних Середнєазійських островерхих "тюбетійок".

Сарматський одяг складався в основному, як і у скитів, з к у р т к и та ш т а н і в. Куртки очевидячки шилися з шкіри виробленої, або з овчини, хутром внутро, та з хутяною випушкою на комірі та полах. Куртка відносно коротка з косим вирізом коміра зпереду і не застібалася, а запахувалася правою полою на ліву. Таке відношення піл було устатковано хинською культурою, а стверджувалося спеціяльними декретами хинських Богдо-Ханів у середніх віках. Як відомо, европейська культура виробила оборотне відношення і в чоловічій одежі ліва пола надходить на праву. Лише в жіночому одязі зберігається "азійське" відношення піл.

Основною оборонною зброєю у сарматів, як і у скитів, правив лускатий п а н ц и р в вигляді сорочки, що одягався "через голову". У сарматів з'являються уже вперше і "кольчуги", тобто сорочки з металевих кілець, але в Придонських знахідках їх поки що не маємо. Кольчуги після великого переселення народів остаточно витискують лускаті панцирі і набувають загального панування в східньому озброєнні, дотримавшись на Кавказі, у Хевсурів, аж до 19-го сторіччя. Лускаті панцирі робилися з окремих металевих платівок простокутної форми, з виокругленим коротким нижнім боком. Вгорі платівки мали 2-3 дірочки та одну збоку і нашивалися на сорочку, очевидячки шкіряну, бо в цілому уявляли собою значну вагу. Скитські лускаті панцирі, як я то бачив на похованнях у гирлах Дона та в Надпоріжжі, складалися з дрібних, виключно бронзових лусок. Десь в 2 - 1 ст.ст. до бронзової луски починає домішуватися деяка частка залізної. Сармати та алане Нижнього Дону, з 1 - 4 ст.ст. н.д. мали панцирі виключно з залізної луски, розміром майже удвоє більшої за скитську бронзову. Скитська луска мала до 2,5 см. довжини, сарматська - до 4 см. А.Мартинов в своїх записках, сповіщає, що його батько й дід, яким належала Недвигівка /звалища Танаїса/, наприкінці 18 ст., в пивницях поруйнованих будівель Танаїса, знаходили купи луски від панцирів, зробленої з рогових платівок. Вони робили досвід, нашиваючи ті платівки на сорочку. Такий панцир не можна було розрубати шаблею /1/. На фресках Керченських катакомб маємо виображення кінних сарматів в бою, убраних в довгі, нижче колін лускаті панцирі. В такому довгому панцирі вояк міг сидіти на коні лише боком і наносити удари лише на один бік. На тих же фресках лускаті панцирі вкривають і коней. Античні письменники також згадують за ці панцирі і називають їх "катафрактами". Між тим ніяких реальних вказівок на катафракти або кінські панцирі для Придонських сарматів - не маємо. В похованнях знаходимо лише окрему залізну луску в невеликій кількості / pars pro toto/, на Танаїтському же барельєфі вояк виображений в довгенькому панцирі, але далеко вище колін, що давав можливість сидіти на коні верхи та битися на обидва боки.

П а с. Куртка не застібалася і підперезувалася пасом. Як одягався панцир, то також перетягався пасом. До нас дійшли від сарматів лише звичайні залізні пряжки, які примушують думати, що паси були прості, ремінні. Добре знаємо скитські паси з наборними вузькими поперековими платівками, трохи вгнутими внутро. Вони вкривали ремінний пас всуціль, як бронею, на той же час лишаючи його еластичним. Такій пас повністю було знайдено Дніпрельстанівською археологичною експедицією в 1927 р. в скитському похованні біля Кічкасу. /2/ Таки ж саме паси виображені на скитських кам'яних бабах в музеях Київському та Катеринославському, а також очевидячки й на інших. /3/ Сарматські паси очевидячки не мали ніяких металевих частин і набірні бляхи на паси, ремені та кінську збрую, з'являються в Придоньї лише з кінця 4-го ст. н.д., в складі

т.зв. "поліхромного стилю", що вже пов'язаний з великим переселенням народів. До пасів сармати чіпляли меч, горіт, гінджал та брусок, яким наточували зброю.

Плащ-опанча. На Танаїтському мармурі сарматський лицар виображений в плащі-опанчі, вдягнутому зверх панциря. Плащ довгий, може до колін, застібнутий круглим аграфом на грудях, біля правого плеча, щоб права рука була випростана. На скаку плащ має за плечима вершника. Такий саме плащ маємо на сарматському вершнику, виображеному й на стелі Перігена з Керчі, що знаходиться в Ермітажі. Такі ж плащі виображені на сарматських вершниках керченських катакомб, причому на одній фресці плащ червоного кольору. Римські легіонери імператорського часу також мали чорні плащі, які власне й становили уніформу римської армії, ще і в часи республіки. Червоний плащ мав консул, що командував армією. Червоний плащ одягав також переможець, підчас тріюмфу, Юлій Цісар перший набуе від Сенату право носити червоний плащ постійно. В дальшому червоні плащі носили всі римські імператори. Сарматський плащ указує на римський вплив. Аграф поміщався на тому ж місці, де бачимо його в дальшому у візантійських імператорів. На Кавказі ці плащі білого, та більш чорного кольору, збереглися в вигляді т.зв. "бурок" з аграфом посеред груді. Очевидячки сарматські опанчі, як і бурки, робилися з грубої вовняної, валяної тканини, або тонкої повсті. Сарматських аграфів поки що - не твердо знаємо з поховань. Золоті з камінням квадратні аграфи, знайдені біля ст.Романовської, відносяться до кінця 4-го ст. і до т.зв. поліхромного стилю. /4/. Не виключена можливість того, що деякі з речей, відомих під назвою фалар, знайдених на Нижньому Доні і описаних нижче яко прикраси до кінської збруї, в дійсності правили за аграфи. Помічені на Танаїтському рицарі аграф має ясно виявлену круглу форму.

Щит. До оборонної зброї, крім панциря, відноситься також і щит. У скитів в пішому бою вживалися щити в формі півмісяця, або прямокутні, зроблені з лози. Такі щити можна бачити на золотому гребні з могили Солохи. Очевидно вживалися і шкіряні, як от на виображенні Куль-Обської вази, та інш. Сармати, судячи по керченських фресках, мали невеличкі круглі щити й користувалися ними в кінному бою. Зважаючи на форму та на те, що до нашого часу не збереглися сарматські щити в могилах, можна думати, що вони робилися зі шкіри, але не мали металевих частин, як у римлян. Такі маленькі круглі шкіряні щити збереглися до нашого часу у Індо-іранського народу курдів в Закавказзі.

Штани сармати носили того ж типу, що й скити, порівнюючи вузькі та довгі, нижня частина яких заправлялася в короткі, м'які півчобітки. Штани в основному також робилися з баранячої або жеребячої шкіри, як то було у вжитку ще в 19 ст. у багатьох скотарсько-кочових народів - калмуків, казахів, киргизів, туркмен та інш.

Нашивні бляшки, тиснені з тонких золотих пелюстків - багаті сармати вживали яко прикраси до одягу. Вони нашивалися, судячи по виображеннях скитів головним чином на штанах, потім і на куртках удовж, по швам та приполам. Сарматські бляшки відрізняються від скитських. У скитів бляшки вживалися в величезній кількості. В царських могилах їх знаходять по кілька сот. Бляшки часом траплялися доволі великі, з виображеннями звірів та цілих сцен. У сарматів золоті бляшки зустрічаються далеко рідше та в обмеженій кількості. Форму мають лише геометричного орнаменту, очевидно грецького походження. На Нижньому Доні вони були знайдені в найбільшій кількості в Новочеркаському похованні, також і в похованнях біля Танаїсу, в розграбованих похованнях біля сл.Покровської на р.Міюсі, та в інших місцях.

Взуття. На Танаїтському барельєфі, при пильному розгляді оригіналу, можна помітити важну деталь. Ледве помітними поперековими штрихами у вершника позначені низенькі півчобітки, перетягнуті ременем вище ступеня. Ці півчобітки добре відомі за численними скитськими вибо-

раженнями. Очевидячки це була основна, як що не єдина форма обувки, так у скитів, як і у сарматів. Переховалася ця своєрідна обувка, в своєму первісному вигляді, і у деяких племін Дагестану на Північному Кавказі. Кроялися та шилися ці півчобітки з цілого шматка білої, сиромятної шкіри, без окремої підош[redacted]и, і мали один подовжній шов. Височина їх не перевищувала 22 см. Навкруги, вище ступеня, півчобітки обвязувалися ременем, або ушивальником, разом з заправленими в них низом штанів. Взуття -найзручніше для їзди верхи, але незручне для пішого ходу, бо без підошви воно більш нагадувало шкіряну шкарпетку. Немає сумніву в тому, що від цього скито-сарматського взуття, що зберіглося до наших часів яко релікт, по глухих кутках Дагестану, шляхом дальшого розвитку пішли чувяки, ічаги та інші форми східніх чобіт, що характеризувалися подовжнім швом та відсутністю підошов і відріжнялися від скитосарматських півчобіт[redacted]ь лише виробленою шкірою та вищими халявами. Східні чоботи було занесено до Европи, разом зі штанами та куртками за часів великого переселення, й від того часу пішли всі форми европейських чобіт, як і чоловічого убрання. Греко-римський світ, зі своїми сандалами та калігами, не знав, чобіт, як не знав і штанів, коротких сорочок та курток.

К о ж у х и . По деяких звістках античних письменників, сармати носили в зимку кожухи, вовною угору, без рукавів, що також нагадували кавказькі бурки. Такі кожухи недавно носили угорські пастухи та карпатські горці. /5/.

З б р о я д л я н а п а д у значніше відріжнялася від скитської. В основі лежали скитські форми зброї, але на сарматській, вищої стадії культури, вони дійшли найбільшого розвитку пристосовані до кінного, "рицарського" бою. Довгі тяжкі списи, довгі двосічні мечі, гинджали, луки зі стрілами та аркани. Піші сармати очевидно вживали й пращу, якою метали каміння. Розвиток техніки відбивався й на тому, що тоді як у скитів панцирі, шоломи й кінцівки до стріл робилися ще з бронзи і лише клинкі мечів та кінцівки дротиків з заліза у сарматів вже вся зброя робилася виключно з заліза. Таким чином загальна кількість заліза що знаходилася в ужитку у сарматів, була значно більша. Але потреба в залізі була ще більша, залізо було дороге й зайвого металю не було. Через те бачимо, що після смерти вояка, його зброя переходила до живих нащадків. В могилу складали зброю дуже рідко і мало, більш в уламках, які мусіли символізувати цілі речі /pars pro toto/.

М е ч і й г і н д ж а л и . Скити мали лише короткий меч, акінак, що разом з держаком мав якихсь 50 см. Цим мечем вони билися пішi, як то виображено на горіті та гребні з Солохи. З переходом до сарматської стадії культури цей меч, в своєму дальшому розвитку, в напрямку пристосування до кінного бою - видовжується, а в другому напрямкові, пішого бою - скорочується. Відтак меч розкладається на дві окремі форми зброї, що в дальшому кожна з них має свою історію. В сарматські часи / -2 ÷ 2 ст.ст. н.д./ меч має до 70 см., гінджал до 35 см. довжини. Обидві форми зброї мають держак з коротким простим перехрестям і кільцем на кінці. Держак та лезо цільнокуті з одного бруса заліза. Такі мечі та гінджали я знаходив в сарматських похованнях біля Моздоку /6/, в уламках в некрополі біля ст. Н.Гниловської і в могилах на лівому боці Дніпра, біля Запоріжжя /7/. Гінджали додержалися до наших часів найбільш на Кавказі. З дальшим розвитком, меч набуває ще більших розмірів, а разом з тим стає трохи вужчим. В аланські часи /3-4 ст:ст. н.д./ для кінного бою, сягають до 1 метр. довжини, при 4 см. ширини. Держак уявляє собою цільнокутий з лезом стрижень, тоньший до кінця. На кінець стрижня насаджувалась куля "яблуко" з халцедону, які знаходилися в Н.Гниловському некрополі, або плоске кружальце з карнеолю /сердолик/, яких багато відомо з кубанських знахідок. Стрижень очевидячки, як і в пізніщих франкських мечах, був обмотаний шкірою. Такий меч було знайдено мною в Н.Гниловському Городищі /8/, уламки знаходилися при похованнях в некрополі. П.Хицунов, що розкопував могили біля Танаїсу, сповіщає, що при одному кістяку, з лівого боку, знаходився довгий залізний

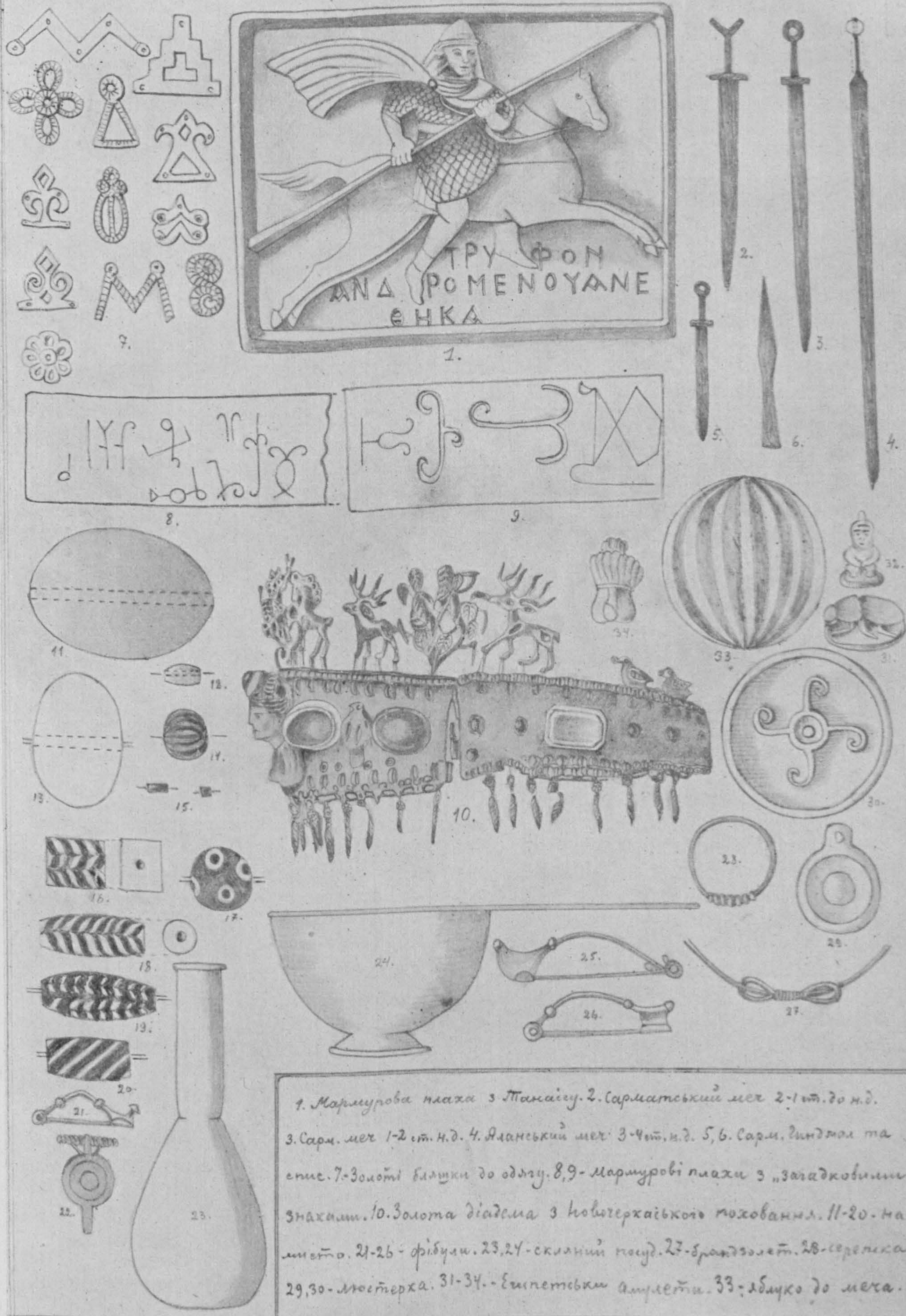

1. Мармурова плаха з Танаїсу. 2. Сарматський меч 2-1 ст. до н.д. 3. Сарм. меч 1-2 ст. н.д. 4. Аланський меч 3-4 ст. н.д. 5, 6. Сарм. кинджал та спис. 7. Золоті бляшки до одягу. 8, 9. Мармурові плахи з „загадковими знаками. 10. Золота діадема з новочеркаського поховання. 11-20. намисто. 21-26 - фібули. 23, 24 - скляний посуд. 27 - бранзолет. 28 - сережка. 29, 30 - люстерка. 31-34. - Єгипетські амулети. 33 - яблуко до меча.

меч, а з правого 2 залізних ножа, або гінджала та кілька залізних кінцівок до стріл. /9/. П.Леонтьев, в розкопаних ним 6-ти могилах біля стан.Н.Гниловськоі, знаходив "перержавілу залізну зброю, в тому числі "один весьма длинный меч". /10/ Аланський довгий меч з Кубані, знаходився на експозиції в Ермітажі. Після великого переселення народів, хазари приносять в наші степи - шаблі. В князівські часи, як то бачимо на літописних мініятюрах, мечі вживаються поруч з шаблями, причому шаблі потроху витискують мечі. До 19 ст. включно прості мечі археологичного типу, задержалися лише на Кавказі у Хевсурів.

Меч алани носили з лівого боку, прив'язуючи його до паса. Скити ж носили свої мечі, як то видко й на кам'яних бабах, спереду, так само як носять гіджали на Кавказі й досі.

С п и с и . Ця зброя нападу, разом з мечами творить картину дальшого розвитку та пристосування до кінного бою. Замість скитських дротиків, що мали невеличке залізне вістря, загальну довжину до 1,7 метр. та металися з коня ручно, в сармато-аланській зброї з'являється довгий, тяжкий спис, з величезною залізною кінцівкою. Ці списи мали довжину звиж 2 метр. та залізне вістря, що саме сягало до 40 см. довжини. Такі тяжкі списи виображені на Керчеьських фресках, та на Танаїтському барельєфі. Таке вістря було знайдено в Ростові при похованні ймовірно пов'язаному з некрополем Темерницького городища. /11/. Уламки таких списів знаходилися в Некрополі так Н.Гниловського городища, як і інших городищ Пониззя Дону. Очевидячки від алан, кіннота озброєна тяжкими списами одержала назву улан; це було так у татар, як і в Европі.

Л у к т а с т р і л и . Деякі зміни відбуваються і зі стрілецькою зброєю, якою на той час правили лук із стрілами та, почасти праща. Скити мали маленький двічи вигнутий лук, що античні письменники добівнювали до його форми, узберіжжя Чорного моря. Стрілки були також маленькі з трьох-гранчастими бронзовими вістрями з дірочкою, в яку наливався гадючий яд. Вістря завжди мали рурки або дірки, якими насаджувалися на лозину. Лук із стрілами містилися в горіті - складному сагайдаку з двома відділами. Прискринок для стріл мав горло зверху для закладання стріл, та дірку збоку для їх виймання, щоб при тому не наколотися на отруєні вістря. У сарматів горіт ще зберігся і у вершників, припасовувався з правого боку, як то добре видко на стелі Пергена сина Асклепіада з Пантікапея, що знайходиться в Ермітажі. Сарматський лук був вже дещо більшого розміру та простий, без оборотного вигину кінців. Судячи по тому, що від луків не переховалося жадних решткіа при похованнях, очевидно луки були дерев'яні, без будь яких допомічних частин з металю або кости, як то бачимо у пізних кочовиків. Відповідно й стріли сягали довжини вже до 40 см. Кінцівки до стріл мали трьохгранчасту форму з глибоко розділеними ребрами, були більші за скитські, а замість рурки мали стрижень, який забивалися в лозину. В аланські часи вістря до стріл часто мають на стрижні під ударною частиною, потовщення в формі кулі. Вістря робилися виключно залізні і вже не були отруєними.

П р а щ а . Можна думати, що пішіі сармати, особливо пастухи, вживали яко знаряддя до метання, ремінну пращу. Значна кількість каміння до метання, вагою до 1,5 кг. знаходилася в культурних залишках Н.Гниловського селища. Також траплялися такі каміння в некрополі того ж селища при похованнях, а відомі із поховань в могилах Нижнього Дону. Каміння до пращі не вироблялося спеціяльно, а збиралося з берегової надрічної та надморської гальки і хіба в окремих випадках їхня форма підправлялася шляхом обточування на більшому камені.

А р к а н . На Чортомлицькій вазі бачимо використання скитами арканів при кінській муштрі. В скитських похованнях звичайні невеличкі конусики-вантажки, що правили кінцівками ласо. Аркани, як і в пізніші часи у кочовиків та козаків, уживалися скитами і сарматами, яко

зброя для нападу в бою. Аміан Марцелін сповіщає як один раз алани вдерлися до Закавказзя через " Аланскі ворота" /Дар-ель-Алан, нині Даріял/. Тут їх зустрів вірменський цар з військом. В бою алане накинули йому аркан на шию і він насилу врятувався, пересікши аркан мечем. Аркани у всіх кочовиків-скотарів сукалися з кінського волосу. Очевидячки у сарматів, як і у пізніх кочовиків, аркан припасовувався до сідла.

К і н с ь к а з б р у я . С і д л о . Сармати мали вже не тільки сідла, але й стремена, які власне й обумовили скачок в розвитку кінного бою. Опір ногами давав необхідну стійкість для нанесення ударів мечем та списом з коня. Але ж стремена зустрічаються в похованнях сарматської доби досить рідко і серед знахідок Нижнього Дону ми їх покищо не знаємо. Сідла були очевидячки ще м'ягкі, без арчака /деревяна основа сідла/. Примитивні сідла з лози повязаної ридкими ременем, були відомі вже у скитів, як то бачимо на золотому гребні з Солохи та на Сибірських золотих бляхах Ермітажу /12/. Сарматські сідла були очевидячки складнішими, навіть і тоді, як не мали стремен. На Танаїтському барельєфі бачимо з під вершника, задній, довший ріжок сідла /чепрака/. Складки указують на те, що ця частина сідла була зроблена з тканини, або мягкої шкіри. Сідло безумовно мало підпругу, поземна ж риска з під вершника наперед, указує на наявність нагрудного ременя,яким сідло вдержувалося від пересування взад. Відсутність залишків від сідел в сарматських могилах, указує на те, що або сідла взагалі не вкладались сарматами в могили, як і коні, або, що їх сідла ще не мали частин з грубого дерева та оброблень кістковими платівками, що так характерні для пізних кочовиків, особливо половців.

У з д а , як і у скитів складалася з залізних удел з кільцями, поперекового, принаймні лобового ременя, та поводів. Скитські псалії /трензеля/ у сарматів невідомі зовсім. Зате вживалися в рідких випадках, особливо роскішних кінських уборів, металеві прикраси в формі фалар римського типу. Набірних на ремені блях та дармовісів на сарматські узді ще не було і вони з'являються лише наприкінці 4-го ст., в виробах т.зв. "поліхромного стилю". На початку 1900 р.р. в Ростові н/Д. у Романовича знаходився скарб, знайдений біля Таганрогу в 1897 р. підчас оранки. Він складвся з 6-ти великих фалар тонких, срібних, золочених /13/. В 1904 р. до Імп.Археологичної Комісії дісталися золоті й срібні речі, знайдені біля х.Федулова Богаєвської станиці, знайдені при копанні канави в садку. Тут було: 1/Пара величезних круглих срібних блях, на яких чеканом зроблено посередині голови лева, що держать у пащеці спис. 2/Срібний діск з виображенням Аполона, 3/Срібна овальна бляха з виображенням Атени в боротьбі з гігантами. 4/Дві золоті ажурні й тиснені бляхи овальної форми. 5/Пять золотих тиснених блях з кінськими голівками по околиці. 6/Чотирі срібні бляхи з виображенням вершників та 7/Два мідних, обтягнутих золотою бляхою, колпачки для китиць /ворворки/. /14/ Скарб золотих та срібних фаларів було знайдено також біля с.Янчекрак, на лівому березі Дніпра, нижче Запоріжжя. В Ростовському Музеї знаходилися фалари з пограбованих могил на Кубані. Знаменитий скарб з с.Морського Чулеку на сутику Дона з Озівським морем, дав величезний набір різної форми накладок, фалар та дармовісів до узди, з золота інкрустованого кольоровим склом. Хоч при цьому похованні було знайдено типового для аланів деформованого черепа, але речі при ньому в цілому відносяться вже до великого переселення народів і пов'язані не з сармато-аланською, а з пізнішою культурою "поліхромного стилю", або "інкрустації по золоту". /15/

Н а г а й к а . На мармуровій стелі Перігена сина Асклепіада з Пантікапею, що знаходиться в Ермітажі, виображений сарматський рицар в повному озброєнні, на коні. В правій руці він держить нагайку, тієї ж

самої конструкції і вигляду, що й нинішні ногайки у всіх кочовиків та донських козаків. Ногайка - своєрідне приладдя - невідоме в Европі, властиве всім кочовим народам, значно відрізняється від батога. Складається з двох частин - дерев'яного держака, пужална, та плетеної з ушивальників частин, твердої, такої ж завдовжки та завтовшки, як і пужално. Ця частина має на кінці плаский шкіряний язик, в який іноді буває зашита куля й припасована до пужална в такій спосіб, що відхиляється від нього лише в один бік. Кочовики надзвичайно добре володіють ногайкою, влучаючи її кінцем в будь яку крапку. Козаки полюють з ногайками на вовків, доганяючи вовка на коні, козак убиває його одним ударом ногайки в лоб. Виображення ногайки на сарматській стелі, указує на її глибоку давнину і на те, що вона вже входила в ремакент сарматського конника, репрезентуючи в сарматській культурі разом з іншими явищами, впливи культури середньо-азійської.

К о н і . В скитських похованнях, як і у пізних кочовиків, звичайні коні. В царських похованнях в могилах Кубані, кількість коней сягає часом кілька сот. Ці коні добре знані по богатьох реалістичних виображеннях, як от на Чортомлицькій вазі, на золотому гребні з Солохи, на Сибірських золотих бляхах Ермітажу і т.п. В сарматських похованнях - коні відсутні. Звичайні яко офіра та страва померлому, баранячі кістки. Відомі лише досить рідкі знахідки окремих конячих кісток при похованні. Так в сарматській могилі біля х.Лятичева на Дону, мною було знайдено кінську голову. Проте багато кінських кісток маємо з поселень Нижнього Дону. Ці залишки реконструюють сарматського коня того ж самого "степового складу", до якого належали коні так скитські, як і всіх пізних кочовиків Евразійського степу аж до наших часів. Це - маленькі коні з довгою простою шиєю, великою горбносою головою та похилим задом. Судячи по описам античних письменників та по знахідках таких коней, що повністю збереглися в умовах вічномерзлого грунту в могилах Монголії /Ноін-Ула/, вони були вкриті відносно довгою коштрубатою вовною, та мали довгу гриву й хвіст. Степові коні були злі й дикі, могли довгий час бігти без передиху і годувалися степовою пашою. Сармати не знали підков і їхні коні увесь час находилися "на своїх харчах", вигребаючи взиму траву з під снігу копитами. Судячи по рештках кісток в селищах, сармати також їли коней, ймовірно як і скити, робили з кобилячого молока кумис, а з шкір шили убрання і чоботи.

Ж и т л а к о ч о в и х с а р м а т і в . Скити мали великі халабуди на возах. Халабуди мали дерев'яний каркас, нап'ятий шкірами. В таких халабудах містилися скитські жінки, діти і все господарство. Вози з халабудами були важкі і їх тягли цілі валки биків. Навкруги возів йшли гурти худоби, а навкруги всієї орди - гарцювали озброєні скити на конях. В такий спосіб пересувалися скитські племена після того як їхні череди худоби виїдали пашу на якомусь місці. У сарматів уже не було халабуд на колесах і замість них уперше зявляються правдиві круглі шатра, що перевозилися в розібраному стані і надалі зробилися загальною формою житла у всіх пізніх кочовиків. За наявність круглів шатрів у сарматських хліборобських племін, що жили понад Боспором, свідчить Страбон. /16/ Сарматське шатро виображене на стіні в катакомбній могилі Антестерія в Пантікапеї. Ми вже згадували про наявність круглих будівель навіть у осілих сарматів в селищах Нижнього Дону. Залишки круглого житла були досліджені і в сарматському городищі біля Евпаторії /17/. Це свідчить за те, що навіть ті сармати, що переходили до хліборобства та осілого життя, довгий час зберегали в своїх житлових будівлях конструкцію круглого шатра, і ці круглі хати лише поволі замінюються простокутними, під впливом античної культури

і будівництва.

Жіноче убрання та прикраси. Для відновлення сарматського жіночого убрання маємо майже лише археологічний матеріял. Деякі доповнення дають аналогії та рівнобіжности із скитським одягом з одного боку та одягом сучасних фінських племін Надволжжя. Скитський жіночій одяг виображено на відомій золотій блясі з могили Карагодеуашх на Кубані, також і на деяких інших бляхах, як от виображення жінки, що сидить на кріслі з дзеркалом в руці і рабом, що стоїть перед нею. Але треба мати на увазі, що мабуть у всіх таких випадках маємо виображення очевидячки значних пань і їхній одяг повністю елінізований. Ця елінізація виявляється так в наявності великого широкого плаща, що вкриває і голову, як і в занадто довгих сорочках з великою кількістю зборів. Такий одяг повністю - навдаху чи міг існувати в ширших сарматських колах, як незручний до праці та занадто дорогий, завдяки великій кількості тканини, що була потрібна для нього. Финські племена, що займають Поволжжя, як і росіяне, що запозичили свій одяг від финів, в значній мірі посідають терен, що його раніш займали сармати. В тісному співжитті колись сарматських племін з фінськими та взаємному впливі між ними, немає сумніву. Навіть в мові сучасних осетин зберігається значна кількість финських пнів. З другого боку одяг, як і прикраси надвольських племін, мають незвичайно глибоку давнину і, часто "археологічний" вигляд. Наприклад мордовські жіночі пряжки " сюлгами" не відріжняються від таких самих, що ми їх знаходимо в некрополях перших століть нової доби в басейні Середнього Дніпра та Північного Кавказу. М.Еберт наводить їх яко типову річ для Sudost-baltikum Nachchristlische , Eisenzeit,

тобто для ще ранішої доби /18/. Такий же вигляд мають деякі дармовіси, та взагалі металеві прикраси. У всякому разі можна твердити, що убрання та прикраси финських деяких тюркських племін та росіян Надволжжя як і Північної Росії не змінили свого вигляду протягом звиш 1000 років, оскільки по цих далеких та диких кутках ще не розвивався капіталізм з його містечковою культурою. Очевидячки й у сарматських жінок основною частиною одягу була сорочка, близька по своєму крою до російсько-мордовської. Довга, доволі вузька підперезана, з простим розрізом пазухи /розпірка/ посередині, або з лівого боку і доволі вузькими рукавами до китиць рук. В сарматських жіночих похованнях фібула одна, або й дві, завжди знаходяться на лівій ключиці. Біля китиць рук знаходяться спеціяльні дрібненькі темносині шкляні пацьорки, якими очевидно обшивалися обшлаги рукавів. Сорочки шилися очевидно з плоскінного полотна. Конопляне насіння було знайдено в горщику біля одного поховання в Н.Гниловському похованні. Величезна кількість прослиць від веретен в залишках сарматських селищ Нижнього Дону, як і череп'яних вантажків до первісних сторчових верстатів, свідчать за високо розвинене у сарматів ткацтво, очевидно не тільки плоскінних, але й вовняної тканини.

На окремих роскішних убраннях вельможних сарматок нашивалися золоті бляшки, але в значно меньшій кількості ніж у скитів. Сарматські декоративні бляшки також простіщі за скитські і звичайно уявляють собою грубо-трактовані елементи грецького орнаменту. Біля жіночих кістяків з багатшим ремanентом іноді трапляється і друга фібула, стале місце якої для мене лишилося невиявленим. Ця фібула могла запинати верхній жіночий одяг, в вигляді якогось каптанця, як от мордовсько-російські шушпани або шушуни. Принаймні такі каптанці бачимо не тільки на половецьких жіночих бабах, а й ранне-тюркських, що датуються від 7 ст.н.д. Відносно вишивок на сарматському жіночому убранні - докладно нічого не знаємо. Але цілком припустимо, що масовий жіночий одяг прикрашувався вишивками, що наслідували декорацію золотими нашивними бляшками на розкішному убранні. По всій Східній Европі, Кавказу та Середній Азії в народних вишивках, тканинах та килимах перехову-

ється геометричний орнамент глибокої давнини. Цей орнамент зберігся і на Україні, особливо Правобережній. Він складається з елементів,що мали в передісторичні часи символичне значіння. Городки, косий та простий хрести, свастика, меандр, кривоніг, ромби та деякі інші. Основні з цих елементів відомі ще в часи бронзи, тна металі, особливо ж на керамиці. На деяких виображеннях скитів, на їхній одежі ймовірно позначено вишивки. Під час великого переселення народів, ці орнаменти розповсюджуються готами та аланами по всій Европі, в складі того стиля, що його учені Коше та Хр... Лінас прозвали "Меровінгським". На той же час маємо для Надчорноморських степів камяні баби в каптані з широкою смугою вишивки по борту та подолу /Катеринославський Музей/. Ще недавно козахи носили для їзди верхи шкіряні штани, прикрашені вишивками. Знаменитий своїми вишивками і архаїчний одяг мордви, як і інших племін Надволжжя та Північної Росії. При такому стані припущення вишивок на сарматському убранні цілком можливе.

Ф і б у л и . Однією з найбільш характерних речей та прикрас сарматського жіночого реманенту є фібули. Фібули невідомі скитам зовсім, у сарматів уявляють собою появ безпосереднього римського впливу. Всі сарматські фібули досить одноманітні і відносяться до т.зв. " Римського провінціяльного типу" в його арбалетній формі. В Придонських сарматських некрополях фібули зустрічаються в такій значній кількості, що їх можна лічити обов'язковим атрібутом жіночого одягу. Всі ці некрополі належать масам простого люду і характеризуються небагатим реманентом. В звязку з тим і Придонські фібули відносяться до числа небагатих виробів, що фабрикувалися масами. Греки взагалі не знали фібул, а придонські фібули з написами Augissa дають вказівки на своє походження з Галії . /19/, з чого можна думати, що й всі фібули взагалі йшли до сарматів з Північного Апеніну Дунайським шляхом разом з мідним начинням.

Л ю с т е р к а . Другим аксесуаром жіночого убрання, що траплялося майже так часто як і фібули, були люстерка. Вони звичайно робилися з бронзи, шляхом миття та шліхування робітничого боку. Рідше зустрічалися з білого металевого стопу, або з амальгамою з лицевого боку білим металом. Оборотний бік був орнаментований опуклими лляними пружками, котрі творили концентричні кола, иноді з висами, що відходили в формі свастики, иноді поле між колами було вкрите городками. В центрі завжди півкулевий пуп'ях. Дрібні люстерка мали простокутний виступ з діркою і носилися на шиї на гайтані. Більші, звичайно без держака, носилися в капшучку з тканини, також на грудях, як то можна думати, судячи по їх положенню на кістяках.

Б р а н з о л е т и , к а б л у ч к и , с е р е ж к и . З інших металевих прикрас зустрічалися бранзолети, каблучки та сережки - всі у вигляді кола зігнутого з дроту. Ці речі вживалися не в великій кількості. Бранзолети траплялися більше біля лівої руки. Робилися з зігнутого кільцем бронзового дроту, кінці якого заходили один за один і тоді обкручувались в один рядок тоненьким дротом. Крім цих простіших були й більш складні, пересувні бранзолетки. Їх кінці уявляли собою петлі,через які був перепущений дріт. Завдяки такому замку ці бранзолети можно було розтягати, а одівши, стискувати об руці. Сережки, як і каблучки траплялися лише в вигляді простих дротяних колець, в яких кінець заходив за кінець і тоді обмотувався тоненьким дротом. Очевидячки такі сережки вправлялися до вуха в вигляді дроту, якій потім згинався кільцем і краї його обмотувались. Принаймні в деяких випадках знаходження таких кілець, не більше двох, часто одного, біля черепу, не лишало сумніву в тому, що то були сережки. В інших випадках такі ж саме кільця траплялися на китицях рук, коли вони вживалися, яко каблучки. У надволзьких сарматів, крім таких саме простих серег - кілець, уживається ще сережки в формі півмісяця, та ковтки.

Н а м и с т о . Широке розповсюдження в жіночому убранні мали намиста. Найбільш зустрічалося намисто грецького виробу з кольорової шкляної смальти. Звичайні кулевидні, темносині, інкрустовані білою пастою, також овальні та кубичні. Інкрустація в формі кружалець або ялинки. Рідко зустрічалися шкляні золочені. Слідуюче місце посідають намиста з бурштину, завжди плаcко-овальної форми зі стверднною по подовжній осі. Ці намиста дають великі коливання що до розміру, від великих до найдрібніших. Особливо характерні для сарматських жіночих прикрас - великі кулевидні намиста з халцедону. Очевидячки вони не творили окремого намиста, завдяки своєї величкості та ваги, а низалися окремими екземплярами поміж звичайним намистом. Звичайні в комплеті намиста - 2-3 штуки цих куль. Иноді в дірку халцедонової кулі забивалася петля з дроту і тоді вона правила яко дермовіс. Рідко зустрічалися окремі намистини, можливо місцевого виробу, шліховані з кості або дрібних красивих кам'янців. У надволзьких сарматів звичайні також плаcкі простокутні намиста з сердоліку, тіж самі, що і з готських полях поховань над Дніпром. В Придонії ці намиста повністю відсутні. Зустрічалися також майже по всіх некрополях Придонських селищ сині, рубчасті, шкляні намиста, египетського виробу. Особливо характерні для сарматських намист - египетські амулети з синьої смальти або череп'яні з блакитною поливою. Вони мали магичне значіння і носилися жінками в невеликій кількості 1-2, поміж намистом. Лише при одному могильному похованні на Кубані маємо ціле намисто з самих амулетів /20/. Найбільш зустрічаються скарабеї, лежачий лев, бог Бес, фалос, глечик, виноградна китиця і т.п. Вживався також багатшими жінками шкляний посуд - арібали для парфумів. Також біла й рожева фарба, якою підмальовували обличчя.

Ми перелічили вище частини та речі сарматського чоловічого одягу та озброєння також жіночого убрання, як вони репрезентовані археологічним матеріялом Нижне-Донських селищ. Це - культура основної маси населення. Поза ці матеріяли маємо чимало інших, що характеризують вже пануючу багату верству сарматських племін. Поховання значних багатих сарматів зосереджено для Придонського осілого населення, головним чином в некрополі Танаїсу, в якому очевидячки перебувала сарматська заможня верхівка. Багаті сарматські поховання зустрічалися також в окремих могилах так на Дону, як особливо на Кубані та Чорноморрю. /21/.

Реманент убрання сарматів пануючої верстви уже чисто грецький, що вказує на значно більшу елінізацію її культури, в порівнянні до скитської доби. В похованнях в некрополі та в могилах біля Танаїсу були знайдені золотий вінок, гривна, перстні, іноді з різаними каменями, золоті сережки, бранзолети та багато інших прикрас, всі грецького характеру. /Між іншим одно жіноче поховання з великою кількістю золотих прикрас, цілком потрапило закордон./

У пос.Саур-Могильського в 1906 р. при копанні глини, було випадково знайдено речі /поховання?/, з яких попали до рук тодішнього Окружного Начальника І.Ушакова золоті: гривна, 2 бранзолети з вставками пасти та золоті сережки. Речі ті опубліковані не були і дальша їх судьбина невідома.

Біля хутора Мостовського Голубинської станиці в 1890 р. було розкопано могилу, в якій при похованні знайшлися 2 золоті бранзолети виті, з вставками з пасти та кінцями в формі гадючих голівок, бронзове люстерко, бронзовий кухоль з вухом у вигляді звіря, та невеличкий бронзовий казанок на високій ножці, з вухами в вигляді коників. /22/.

Біля хут.Батальщикова в 1864 р. в кручі балки було випадково знайдено: фрагменти амфори, бранзолет кутий з грубої золотої бляхи, з камінням, діадема золота з дармовісами з ріжнобарвних каменів та золотий кухоль. /23/.

Такий же золотий кухоль, з вухом у вигляді звіря, було куплено в станиці Мигулинській. /24/.

Але самою надзвичайною знахідкою сарматського часу на Дону, єсть знаменитий Новочеркаський скарб. Цей скарб повязаний з виключно багатим похованням сарматської жінки /цариці?/, що знайшлося в могилі "Хохлач", на північній околиці міста./25/ Поховання було порушовано підчас копання на цій могилі котловану для водотягу, в 1864 р. Завдяки тому, що тоді в Новочеркаському знаходився відомий геолог Н.Борисяк, речі з тієї знахідки були зібрані ним і передані до Ермітажу. На превеликий жаль для науки, речі Новочеркаського скарбу не були досі ані видані як слід, ані науково оброблені. Досі найповнішим єсть опис цього скарбу, надрукований Н.Кондаковим ще р.1890.

/В дальшому окремі автори лише мимохоть згадували за цей скарб, в працях присвячених іншим питанням/. Сама надзвичайна річ скарбу цілком унікальна, що не має собі подібних - то єсть: 1/Золота діадема.Вона складається з трьох широких вигнутих платівок, з'єднаних шалнірами, що одягалися на голову, зав'язуючись ззаду і творячи надзвичайно імпозантне та роскішне жіноче убрання голови. Всі певні в тому, що ця діадема, в звязку з усім ремаментом, належала сарматській цариці. Діадема прикрашена великими гранатами та аметистами овальної та простокутної форми. В прогалинах між ними до тла прироблені виображення хижого птаха, інкрустованого бірюзою. По всьому горішньому та спідньому краю діадема була саджена великими перлинами. На чолі діадеми - різане халцедонове жіноче погруддя, як догадуються виображення якоїсь римської імператриці. Під спідним бортом протягався, проходячи через кільця дріт, на якому були навішані золоті дармовісики. По горішньому борту діадеми поставлено посередині 3 дерева, між якими йдуть олені. Бо боках середущого дерева - 2 козли /аргали/. В ротах їхніх висіли на кілечках перлини. По заду оленів сиділо ще по 2 пташки /качки/ також з перлинами в дзьобах. 2/Пуздерок у формі жлукта, видовбаного в агаті. Передня і задня частини пуздерка зроблені з золота в формі передньої та задньої частини хижого звіря /барса?/. 3/Різаний золотий пуздерок для парфум, з ланцюжком для чіпляння до паса. На поверхні - пардус та орел мордують оленя. По шийці біжать якісь звірята, подібні до зайців. 4/Прикраси круглої форми з суцільного золота. 5/Гривна /нашийний обруч/ з 3-х золотих рурок. Зверху та зі споду фрізи з фантастичних тварин, зроблені горельєфом та ажурно. Очі у всіх з топазу, інкрустовані по тулубу бірюзою та рожевим коралем. 6/Два бронзолети з суцільного золота в формі спиралей по 6 об305ротів. Два крайніх обороти - в вигляді фантастичних страхіть, що простяглися по землі й гризуть хвости один у одного. 7/ Дві скриньки кругленькі, різані з суцільного золота, з пласкою кришкою на шалнірі. Вкриті виображеннями пардуса та орла, що шматують оленя. 8/ Велика кількість золотих нашивних бляшок, з них деякі в формі оленя, інші інкрустовані блакитною та рожевою пастою, коралем та бірюзою. 9/Довга платівка з золотим ланцюжком. Інкрустована в формі геометричного картатого орнамента смальтою блакитною та рожевою, та бірюзою. 10/Золотий футляр з ланцюжком. На поверхні - виображення фантастичних тварин, лляні та оброблені карбиком. Інкрустація бірюзою. 11/Два золоті кухлі сфероїдної форми. На одному вухо в вигляді оленя. На другому - бульба на перегині вуха в вигляді дрогоцінного каменя в гнізді.

Крім переліченого ремаменту, згадуються уламки амфори. Але можна думати, що крім перелічених речей що потрапили до Ермітажу,якась частина загинула, як то звичайно в історії російської археології. Крім того, роскішні золоті речі остільки притягли до себе увагу знахідників, що залишки речей з інших матеріялів, лишилися непоміченими, або були викинуті. У всякому разі ми не знаємо таких поховань, при яких увесь ремамент складався б був лише з золотих речей. Але ж ті золоті речі що дійшли до нас, не даючи повної картини поховання зо всім ремаментом, разом з тим уявляють собою унікум і дають багато матеріялу для розуміння цілої низки питань сарматської матеріяльної культури, в тому

реставрують золоті прикраси жіночого царського убрання. Цей матеріял Новочеркаського скарбу уявляється невичерпальним, в тому сенсі, що його значіння буде безперервно рости в звязку із зростом нашого знання й розуміння, і з дальшим накопиченням рівнобіжного та доповнюючого матеріялу.

Як переглядаєш опис Новочеркаського скарбу, та деяких інших знахідок того ж часу, наведених вище, мимоволі згадується оповідання Страбона: "Горішні аорси... посідали більшу країну й панували над більшою частиною Каспійського узберіжжя, так що торгували навіть Індійськими та Вавилонськими товарами, добираючи їх від вірмен та мідійців і перевозячи їх на верблюдах. Завдяки своєму багацтву вони носили золоті прикраси. Аорси живуть по Танаїсу..."

Н.Кондаков указує на Середньо-Азійські та Іранські риси в мистецтві та техниці Новочеркаського скарбу і на його подібність до Пантикапейських знахідок. Ю.Готье пов'язує скарб з поліхромним, готським стилем. М.Біляшевський указує на його поріднеість з речами Зубовських могил на Кубані, що датуються 2-3 ст.ст. н.д. М.Ростовцев звертає увагу на звязок Новочеркаського скарбу з золотими прикрасами з Сибіру, з більш пізніми готськими знахідками в Пантікапеї, і також з Кубанськими знахідками з могил.

До цього треба додати, що речі Новочеркаського скарбу уявляються разом з тим типовими для сарматського вищого середовища того часу. Ми згадували вище за золоті бранзолети з пос.Саур-Могильського, хуторів Мостовського та Батальщикова. Також пов'язуються з Новочеркаським скарбом золоті кухлі з х.Батальщикова та ст.Мигулинської, бронзовий з хут.Мостовського і черепьяні з Н.Гниловського та інших селищ Нижнього Дону.

Разом з тим надзвичайною рисою більшості речей Новочеркаського скарбу є орнаментація їх "звірячим стилем" скитського типу: Скитський звірячий стиль, у вигляді виображень боротьби та мордування звірями один одного, з'являються з початку 6-го ст. до н.д. і розповсюджується, не тільки в Причорноморьї, а й по степах Сибіру, аж до Монголії включно. Розвиваючись головним чином на золоті, цей стиль сягає найвищого розвитку в 5-4 ст.ст., а надалі, до початку нової доби - труклявіє і зникає зовсім, разом з переходом від скитської стадії до сарматської і зі зменшенням золотих виробів. В сармато-аланському періоді скитський звірячий стиль вже повністю відсутній. Якщо в скитські часи грецькі майстри декорували розкішні речі в варварському, скитському стилі, то в сармато-аланські часи греко-римські впливи вже витісняють повністю місцевий, варварський стиль, прояви якого можна знайти хиба в деяких формах посуду, так череп'яного, як і металевого, до золотого включно.

Таким чином Новочеркаський скарб уявляє собою найпізнійший, останній прояв скитського звірячого стилю, вже в сарматському середовищі. Надалі цей стиль вже ніколи більш не вертається. Очевидячки, коли майстрам довелося робити великі золоті речі, вони мусіли звернутися до перестарілого, але єдиного варварсько-скитського стилю, бо сарматського декоративного стилю - не істнувало.

Пізне-греко-римське мистецтво, як і матеріяльна культура в цілому, в такій мірі панували серед сармато-аланських племін Подніння Приозів'я, що майже не залишили слідів місцевого сарматського мистецтва. Ці свідоцтва дають всі перелічені вище матеріяли убрання, прикрас - та озброєння.

Це явище знаменне тим більш, що в ті ж самі часи на Дніпрі та в Криму, в готському середовищі, формувався та панував своєрідний "меровінгський стиль", що розповсюдився в дальшому по всій Европі. Це явище принціпової різниці матеріяльної культури на Дніпрі та на Дону в ті ж самі часи, тим більше вражає, що так імпортні осередки для обох країн, як і місцеві Надчорноморські виробничі міста, були ті ж самі. Отже

коріння цієї різниці криється в різниці національній та історично-культурній населення обох великих рік.

Багато таких, та подібних їм явищ в розвитку Надчорноморських країн, для нас ще неясні. Але ж дальше збірання та накопичення матеріялів, їх ретельна аналіза та узагальнення, в звязку з фрагментарними історичними відомостями за народи та події того часу, поволі поширюють наше розуміння окремих питань, а наразі і більших явищ, в їх історичному процесі. В такий спосіб колись творились мозаїкові картини, шляхом добору та складання найдрібніших різнобарвних крихот смальти.

Тільки за такою методою, збіраючи будькі найдрібніші факти, та відновляючи по ним окремі моменти та відтинки в історії народів, що битували на Україні в передісторичні часи, зможемо реконструювати "докиївську добу" нашої історії. Тільки в наслідок великої та довгої праці в цьому напрямкові, зможемо в кінці-кінців заповнити перерву між Боспорським царством та Київською державою, а разом з тим виявити форми йхарактер історичного та культурного звязку між ними.

Примітки

1. МАРТИНОВ А. - "Записки о местностях в войске Донском, заслуживающих внимания антиквариев и историков,с присовокуплением преданий". Дон. Ч.7-12, Новоч., 1887 г.
2. ЗБІРНИК Дніпропетровського Історично-археологичного Музею. I,Дніпр., 1929 р.
3. PASSEK T. et Latynine B. "Sur la question des "kamennye baby". ESA, IV, Hesls., 1929, pp. 294, 295 illutr. 1, 3.
4. И.ТОЛСТОЙ и Н.КОНДАКОВ - "Русские древности в памятниках исскуства. Эпоха переселения народов". Вып.III. СПБ., 1890, стр.149, рис.179.
5. ШУХЕВИЧ В. - "Гуцульщина". Львів, 1901 р.
6. МИЛЛЕР М. - "Работы археологической экспедиции ГАИМК. в Моздоке в 1935 г." - Археологические исследования в РСФСР в 1934-36 г.г. ИИМК. А.Н. СССР. Л. 1941 г.
7. МІЛЛЕР М. - "Звіт за археологичні досліди біля Запоріжжя р.1930." Рукопис в Ін-ті Археології Акад.Наук УССР. Київ.
8. МИЛЛЕР М. - "Сарматское поселение у ст.Н. Гниловской". Древности. "Записки Рост.н/Д. Обл.Музея. I, Р.н/Д. 1940 р.
9. ХИЦУНОВ П. - "Отчет о раскопках у Недвиговки". О.И.А.К. за 1871-72 г.г., СПБ., 1874 г., стр. XXIII - XXYI.
10. ЛЕОНТЬЕВ П. -"Археологические разыскания в окрестностях древняго Танаиса". Извлечение из Всеподданейшего отчета об археологических изысканиях в 1853 г. СПБ., 1855 г., стр.119.
11. "Советская Археология", 3, Л., 1937 г.
12. Праця указана в прим.4.
13. СПИЦЫН А. "Фалары Южной России". И.И.А.К., вып.29, СПБ, 1909, стр. 18.
14. В тому ж виданні.
15. Публикації Чулецького скарбу: 1/БОРИСЯК Н. "Несколько слов о новейших археологических находках в Харьковской и Екатеринославской губ." - "Труды 3-го Археологического с'езда в Киеве в 1872 г., т.III. 2/ТОЛСТОЙ И. и КОНДАКОВ Н. - Праця указана в прим.4.
16. STRABONIS, geografica, XI, c.II, 1.
17. ШУЛЬЦ П. - "О работах Евпаторійской экспедиции". Советская Археология, Л., 1937.
18. EBERT M. "In den Beziehungen der Ostseeprovinzen mit Skandinavien in der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts", Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte". Riga, 1914.
19. РОСТОВЦЕВ М. - "Бронзовые фибулы с надписями из Донской области". ИИАК. Вып.65, П., 1918 г.
КАТАЛОГ Донского Областного Музея. Х.Попов. Новоч., 1905 г.

20. Розкопи Веселовського. Могила ч.20 коло ст.Тифлиськоі. "Труды XII Археологического С'езда в Харькове в 1902 г." т.I., М. 1905 г., стр.347.
21. Розкопи Веселовського в О.И.А.К. від 1897 р. і далі.
22. ОИАК за 1890 г., СПБ. 1893 г., стр.118.
КАТАЛОГ Донского Музея. Х.Попов. Новоч., 1905 г.
23. та 24/ ПОПОВ Х. - "Сведения о древних памятниках, находящихся в земле Войска Донского". "Донск.Обл.Ведомости" за 1864 г.,ч. 44; Архимандрит АМФИЛОХИЙ "Находка древностей в юрте ст.Мигулинской". Древности. "Труды, Имп.Русск.Археолог. О-ва", т.I., М., 1865-67 г.; М.РОСТОВЦЕВ - "Надпись на сосуде из стан.Мигулинской". ИИАК.,вып. 63, СПБ, 1917 г. та інші.
15. Література за Новочеркаський скарб:
О.И.А.К. за 1864 г., СПБ., 1865 г.
ТОЛСТОЙ И., КОНДАКОВ Н. -"Русские древности в памятниках искуства". Вып.III. Древности времен переселения народов. СПБ., 1890 г.
РОСТОВЦЕВ М. - "Эллинство и Иранство на юге России". СПБ., 1918 г.
-"- "Скифия и Босфор". ГАИМК., Л., 11925 г.
МАЦУЛЕВИЧ Л. - "Серебряная чаша из Керчи". Гос.Эрмитаж. Л., 1926 г.
ГОТЬЕ Ю. - "Железный век в Европе-. М., Л., 1930 г.
БОРИСЯК Н. - "Московские Ведомости", М., 1864 г., ч.ч. 138 і 146.
"Донские Областные Ведомости" за 1864 г., Н., ч.ч. 27 і 30.
Також праці показані в прим.23.
Археологичні матеріяли Надвольських сарматів в працях:
РИКОВ П.- "Сусловський курганный могильник". - Ученые записки Сарат.Гос.Універс. IУ, 3, Сар.1925.
"Очерки по истории Нижнего Поволжья". Сар., 1936.

---o---

Інж. Василь ГЛАЗКОВ

КРАХ НАШИХ МОСКВОФИЛОВ

На протяжении сотни лет русское государство, оберегая свои устои, скрывало от казаков истинную историю Казачества. Лучших людей и вождей Казачества казенные историки изображали разбойниками и ворами, а церковь услужливо предавала их анафеме. Только теперь имеем возможность об'ективно говорить о славном прошлом Казачества.

Образование на Дону Московской партии история относит к половине ХУII века, до того же времени Дон /в отношении населения/ представлял однородную, единодушную народную масу, интересы которой были общи и едины. Самозащита от степных кочевников - татар и турок - с одной стороны, и захватнических устремлений Москвы - с другой, выковала внутри Казачества боевую дисциплину и спайку. Как один казаки боролись против попыток Москвы наложить свою руку на Дон, дружно вставали они на защиту своих прав, своей Свободы и Независимости. Пока Казачество было е д и н о, оно с успехом боролось с Москвой. В случае превосходства московских сил казаки угрожали "очистить Дон реку от низу до верху и реки запольные все очистить и с Дону реки сойти" /Истор.опись/ т.е. иными словами - открыть, обнажить границы Московскаго царства, в то время еще слабого, перестать защищать его от набега татар и турок. Единое и сильное Казачество в те времена находило в себе достаточную силу, чтобы противостоять противникам. Знаменательны слова того вре-

мени: "Дону нам без крови не покидывать".

В 1593 г. Борис Годунов - правитель Московский, вздумал наложить руку, назначить на Дон своего "голову", поступить с казаками как с московскими поддаными. Казаки резко пресекли эти шаги Москвы, а одного из атаманов верхних станиц Вешату Васильева за "доброхотство Москве" посадили в куль да в воду. Также поступило Войско и с послом московским Карамышевым за его стремление "приучить" казаков, втянуть их в систему Московского государства. Казачество проявило много примеров стойкости к борьбе за свою независомость.

Видя силу Казачества в его единстве, Москва постаралась внести рознь, расслоит казачью массу по линии хозяйственных интересов. Обстоятельства тому благоприятствовали. В казачьейсреде создалась к тому времени особая "старшинская" группа, которая в половине ХУII века почти всецело представляет собою Московскую партию. Казачья старшина стала тянуть в сторону Москвы. Бояре московские усердно ухаживали за ними во время приезда их в Москву в составе казачьих посольств.. Царь московский тайно и явно одаривал и обласкивал их.

Но причиной тяготения казачьей "Старшинской партии" к Москве явилось не только желание получать царские дары, а социально-политические факторы. Проф.Сватиков, в книге "Россия и Дон" говорит:"Не надежда получить от царя поместья на Руси, не грубый подкуп, заставляли вконце ХУII века казачьих старшин обращать свои взоры к Москве. Их социально-экономические интересы начинали уже отделяться от интересов всей массы народа. Несмотря на безусловное гражданское и политическое равенство мало-по-малу, создавалось на Дону неравенство экономическое. В руках старшин сосредоточились багатства, в виде военной добычи, в виде скота, лошадей. Переход от охотничьего быта к скотоводству, а затем к земледелию, пользование рабским и наемным трудом для охраны табунов и стад и обработки земли, для услуг, накопление богатств в руках старшин - все это выделяло старшин из единой монолитной среды Казачества. Обособленное положение старшин,стремление их стать независимыми от воли казачьей массы, желание обезпечить обработку своих земель принудительным трудом крепостных, жажда почести - все это заставляло старшин оглядываться на Москву, на московское поместное дворянство, вздыхать о дворянском звании, о праве владеть крепостными". Вот где был корень зла, вот где причина казачьей государственной трагедии.

Проследим ныне, до некоторой степени в хронологическом порядке судьбу казачьих москвофилов, чтобы лишний раз указать, что Москва всегда стремилась только подчинить, использовать Казачество в своих интересах и что она никогда не заботилась о процветании и укреплении Казачества.

В избрании царя Михаила Федоровича Донское Войско в целом не принимало участия, равно как и в присяге на верность. Казаки Межакова участвовали в тех событиях, как волонтеры /их было всего 1333 чел./, сажали они царя на Московский трон и никоим образом не рассматривали его, как главу Казачества. Об этом свидетельствует ряд исторических документов, отпечатанных в "Собрании гос.грамот" и в "Донских делах". Дела моск овские для тех атаманов и казаков, которые принимали в них участие были делами чужими, в которых казаки, благодаря своей силе, сыграли решительную роль в смысле прекращения московской смуты, избранием главы государства.

В благодарность за эту услугу, царь Михаил в грамоте к Султану Ахмету, уже через четыре года после своего вошествия на престол, писал: "По окончании Польской войны мы на тех воров пошлем рать свою и с Дону их велим сбити".

В 1632 году отец Михаила грозил закрытием всех церквей на Дону и запрещением производить церковные обряди, если Дон не принесет присяги на верность его сыну - царю Михаилу. На это дон гордо ответил:

"И Крестнова целования на Дону как зачался Дон казачими головами не повелось". После этого Москва на ряд лет порвала всякие сношения с Доном и отлучила его от церкви.

Торжествуя победу над Разином, Москва не прошла молчанием и Корнила Яковлева "с товарищи", которые "с Разиным в том злом замысле были", а ведь Корнила Яковлев выдал Москве Разина. Воспользовавшись случаем, что Атаман Яковлев со старшинами просили помощи против Степана, Москва послала на Дон с войском стольника Косогова, который еще после ликвидации разинского движения, оставался в казачьих пределах. Москва требовала крестного целования на верность ей; ей было мало головы Степана и крови казачьей. В Москве держат, не пуская на Дон, атамана Яковлева, с которого уже взяли присягу, и требуют присягу всего Войска. Три дня Круг бурлил, противясь присяге, но грубая физическая сила принудила к крестному целованию.

С 1671 года идет бешеная борьба Московской партии и партии Независимости. Летом 1708 года, Илья Зершиков, вместе с московскими "доброхотаями" осадил курень борца за казачью Свободу - Атамана Кандратия Булавина. Кандратий предпочел смерть от своего казачьего пистолета, чем от руки московского палача. Осенью того же года Илье Зершикову, тому Зершикову, который имел на своей совести львиную долю греха жесточайших московских репресій на Дону, отрубили в Москве голову.Петр I, законсервировав головы атамана Булавина - борца за казачью свободу - и Зершикова - московского "доброхотая" - 19 апреля 1709 года,при своем посещении Дона, приказал воткнуть на шесты головы обоих атаманов и поднять их на Черкаском майдане.

Так Московский царь торжествовал победу над Вольным Доном и так поблагодарил Зершикова, который, сыграв решающую роль в подавлении Булавинского восстания , 26 июля 1708 года знаками рабского подчинения встретил князя Долгорукова.

Перед этим же Петр писал Долгорукову: "Как будешь в Черкасском, тогда добрых обнадежь, а чтоб выбрали атамана доброго человека, и по совершении оном, по Дону лежащие городки разори и над людьми чини по указу: ходить по тем городкам и оные жечь без остатку, а людей рубить, а заводчиков на колеса и колья, ибо сия сарынь, кроме жесточи, не может быть унята. Всех их под главу..."

В качестве подарка Петр I приподнес Дону - утверждаемого им атамана, в котором царь был безусловно уверен. Когда Круг в 1723 году избрал атаманом донского героя И.М.Краснощокова, поднесшего русскому трону северные губернии, то Петр его не утвердил.

В 1738 году на Дон был назначен Данила Ефремов, сын удавленного в 1708 за преданность России Ефрема Петрова и в свою очередь преданный престолу "за долговременные и ревностные ево нам и предкам нашим службу", Данил Ефремов уже атаманство п е р е д а е т в наследство своему сыну Степану. Во время Ефремовых стало обычаем ездить в Петербург для "всенижайшего рабского поклонения".

Поэтому немудрено, что Военная Коллегия, в ведение которой перешло Войско, писало атаману, что "вы истязаны будете жестоко, за молчание на ее запросы."

В 1743 году, Данило Ефремов начал постройку каменной стены вокруг Черкаска. Россия усмотрела в этом замысле сепаратизм. Атамана содержали в Петербурге и дело расследовали в правительственном сенате, который, правда, оправдал Ефремова, но поставил в вину, что тот строил стену без указу, приказав разрушить стену. Петербург отнесся подозрительно даже к этому "долговременному и ревностному служаке".

Степан Ефремов, сын Данилы, подобно своему отцу, жестоко выводил остатки казачьего народоправства. Ставши же наследственным самодержцем края,"донским герцогом" он вступил в борьбу с російским самодержавием.

7 ноября 1772 года команда драгун выкрала Ефремова в его хуторе - Зеленом Дворе. В Петербурге ему в вину поставили, что он угрожал провозглашением независимости Дона и союзом с горцами и татарами против

России. Смертная казнь, к которой его приговорили, была ему заменена ссылкой в Пернов. Через год после ареста Ефремова /1773/ появился Пугачев. Донская старшина, через своих представителей в Петербурге, отгородилась от Пугачева. Эти представители старшин просили Екатерину II "дозволить Зимовейскую станицу, откуда сей помрачающий славу изверг происхождение имеет, перенести на другое место, а дом сжечь". В угоду Екатерине станицу переменовали в честь ее любовника Потемкина. Наиболее усердные преследователи Пугачева - Иловайский, Платов были отмечены и пожалованы.

После Ефремова был назначен Атаманом Сулин, однако, любовник Екатерины был почему-то недоволен им, а посему "за невыполнение преподаваемым от меня руководствам, от должности отрешая" назначил Иловайского, в руки которого был предан Пугачев.

15.II.1775 года за Пугачевское движение "вице-император", всевластний любовник Екатерины, Потемкин покончил с государственной автономией Дона, к которому были применены общеимперские нормы, а старшины за усердие получили офицерские чины. В этом же году было разрушено и уничтожено славное Войско Запорожское. Но память о Пугачеве осталась в Казачестве. Это показало дело Грузинова в 1800 году.

Близких к императору Павлу полковников гвардии братьев Грузиновых 5.VIII.1800 до смерти запороли, а их сообщникам вырвали ноздри и наложили знаки за то, что те заявляли "все донские казаки независимы от царского престола, а также и все казаки не мало не подвластны, а потому и не подданные".

И Матвей Ив.Платов был заподозрен в сепаратизме, был внезапно схвачен, сослан в Кострому, а затем переведен в Петропавловскую крепость. Был заподозрен лишь за то, что он употреблял "Донской Край", "Границы Войска Донского". И в 1812 году за ним следили, боясь, что он /Платов/ может увести казаков к Наполеону. И это за то, что Дон, по воспоминаниям атамана Денисова, выставил в "Отечественную Войну" все население, способное носить оружие.

Не угодил Москве и атаман Денисов. Александр I послал для слежки за ним чиновника Болгарского. Неоднократно Александр I посылал немилостивые рескрипты Денисову, а 127.I.1821 г. должен был покинуть и Денисов пост Атамана. На его место был назначен Иловайский - III, который в 1826 г. выступил в защиту Дона. Была установлена его связь з кружком первого донского историка Сухорукова, мечтавшего о восстановлении независимого от Москвы и Петербуга Казачества. Во время коронации Николая I, Иловайский подал записку, в которой протестовал против "потрясения прав донских областей".

За "строптивую мысль" Иловайский 7 июня 1827 года был уволен и над ним и его сотрудниками произведено следствие.

На место Иловайского был назначен подобострастный исполнитель приказа генерал Кутейников. На Дону же в это время в умах общества было брожение, в Новочеркасске происходили "тайные и явные неблагомеренные сходбища". Но и Кутейников не угодил военному министру и 10.II.1836 г. должен был уйти в отставку.

В 1835 г. Донское Войско было окончательно подстрижено под московскую гребенку. Были изданы "положения о каз.войсках", согласно которым на все видные посты в каз. областях попадали не-казаки. Усердно поощрялось замещение видных мест в Войске уроженцами российских губерний.

Атаман Власов /1848/ был последним из казаков. После него был назначен В.Атаманом командир гусарского полка генерал Хомутов. С Хомутова по гр.Граббе атаманами назначались уже исключительно русские генералы, большинство которых ни Казачества, ни его истории, ни его потребностей не знали. Цель такой "реформы" была очевидна. Атаман из казаков, какой би он ни был нископоклонник царю, не переставал любить и болеть душой за Казачество. Наряду с этим неуклонно стала проводиться политика, направленная к тому, чтобы лучшие казачьи интелегентные силы

не работали бы в казачьих областях и их старались рассовывать по далеким уголкам России. Народ обезглавливался и физически и духовно.

И все это за то, что вместо 21,1 проц. лиц призывного возраста, как это имело место по всей империи, из казаков привлекалось на службу 74,5 процента. Если же сосчитать и материальные жертвы Казачества, то повинность казака была в 153 раза тяжелее, чем повинность крестьянина /Медведев - "Служба Дон.Войска в связи с его экономическим положением/".

И это, за миллионы казачьих жертв и тяжелую службу в мирное и военное время. Куда только не посылала Россия вольных казаков, какие только несуразные поручения не возлагала на них. Где только не лежат кости казачьи - и в долине Ломбардии, и на Балканах, у берегов Каспия, под Парижем, по Польше, Грузии, Венгрии, Персии, на Кавказе и Далеком Востоке...

В благодарность избранники народа русского в 1907, 1911, 1912 годах, во время неурожая, постигшего Дон, отвергли в Гос.Думах, выдачу ссуд г о л о д а в ш и м казачьим районам. Русские политики при этом совсем игнорировали, что донцы из своих средств уплачивали те расходы, которые в остальных губерниях Рос. Империи были относимы на общегосударственный счет. Ведь за казачьи деньги, из войскового капитала оплачивались и чиновники военного министерства, которые заведывали управлениями казачьих войск, при местных начальниках содержание строевых частей и команд, служивших внутри Войска, содержание артил.лошадей, жалованье офицерам во время службы и во вне ее, пособия при выходе на службу, пенсии, содержание школ, почт, больниц и вообще все расходы по внутреннему благоустройству - все это лежало на плечах Войска.

Первым лозунгом русской революции в адрес Казачества был крик министра земледелия Чернова, подхваченый всей русской массой - "Казакам нужно потесниться.", а затем начало военных действий против Казачества, начало разорения и уничтожения казачьих станиц и хуторов. И здесь снова нашлись доброхоты Москвы, снова появились московские пособники в лице Голубова, Миронова, которых, по старому московскому закону, отблагодарили и русские большевики расстрелом.

Казачья национальная мысль не выявила тогда ясных, точных и определенных стремлений, не сделала надлежащих исторических выводов из насильного сожительства Казачества с Москвой. Вожди казаков того времени, воспитаные на русских дрождях и привычках, не смогли сразу же опереться на свои казачьи национальные интересы, на чаяния и стремления казачьей массы, видевшей в русской революции чужое, не-казачье дело и стремившейся "пригребать" к своему казачьему берегу, к построению своей казачьей жизни, по своему, по-казачьи.

25 лет тому назад, весной 1918 года, Казачий народ поголовно поднялся на защиту своїх исконных прав, на защиту своей Казачьей Родины, провозгласив свою государственную независимость. Три года велась беспримерная в истории борьба Казачества за свой порог и угол. Но, благодаря раздвоенности, неопределенности и неясности политики своих верхов казаки были разгромлены.

Начались новые страдания и унижения, новое прямое физическое и духовное уничтожение Казачества и его имущества. В этом опять-таки нашлись пособники Москвы из казаков же Шеболдаев, Каширин и другие, участь которых также была подобна участи всех московских доброхотов - виселица или расстрел. Теперь, при очередном большевицком нашествии на Казачьи земли, наше казачье население снова массово ушло из своих куреней перед московской опасностью и тем лишний раз подтверждает, что оно предпочитает покинуть пределы своей Родины, нежели снова жить под одной крышей с Москвой и терпеть от нее нечеловеческие истязания.

История еще лишний раз показала, что нельзя повторять старых ошибок, нельзя итти по старым ошибочным путям, приведшим к ужасной и небывалой трагедии Казачьего Народа.

Со всей ясностью это должен осознать каждый казак, который еще блуждает по чужим, не-казачьим дорогам, и должен стать твердой ногой на

свой казачий шлях, отбросив все чужое и не-казачье, твердо памятуя, что всякая Москва и ее доброхотаи всегда были виновниками казачьих несчастий.

Ныне идет борьба за устроение новой жизни не только в Европе, но и во всем мире. В о п р о с ж и з н и и л и с м е р т и К а з а ч е с т в а с т а л и с п ы т а н и е м н а ш е й и с т о р и ч е с к о й д а л ь н о з о р к о с т и . На долю и обязанность казачьих патриотов выпала задача спасти свой народ, спасти его честь. Они должны правильно разглядеть в современном сумбуре механику самых запутанных и противоречивых процесов, совершающихся в международной обстановке и вывести Казачество на его собственный исторический путь. Э т и м е д и н с т в е н н ы м п у т е м - я в л я е т с я т о л ь к о п у т ь н а ц и о н а л ь н о г о в о з д р о ж д е н и я н а ш е й к а з а ч ь е й р о д и н ы КАЗАКИИ. С этим ясным и твердым сознанием, мы, казаки, боремся в рядах Новой Европы и за нашу казачью жизнь. /Від Редакції - передрук з брошури: В.Глазков - Крах наших москвофилов. Прага 1944, Издание "Казачьего Вестника", 16°, 10 сторн./

---ooo---

О Б Г О В О Р Е Н Н Я К Н И Ж О К

Д-р Олександер ДОМБРОВСЬКИЙ

ПРИЧИНОК ДО ПРАІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ще в 1941 р. зробив старий і заслужений український вчений, проф. В.Щербаківський, милу несподіванку нашим науковим колам виданням своєї "Формації" /Щербаківський В. - Формація Української Нації, Прага, 1941/. Незабаром інший, молодший від вище згаданого, але поважний наш археолог, знавець середньо-европейського відтинку, зробив українським науковим колам прикру несподіванку своєю нетактовною, повною образ і особистих прогулянок, рецензією на "Формацію" /Борковський І., д-р "З приводу появи одної книжки", "Пробоєм", ч.4, Прага, 1942, сторн.224-235/. Можна не погоджуватися з проф.В.Щербаківським і мати свою думку про те, чи інше питання, але не можна ображувати сеніора наших сучасних археологів і невтомного дослідника української старини. Нині та прикра справа трохи притихла і про те можна говорити й писати вже більше хлоднокровно з деякої хочби й невеликої перспективи часу.

Наші рядки не претендують до повної рецензії, - ми хочеми лише у зв'язку з працею проф.Щербаківського висловити свої думки про деякі питання й сконфронтувати їх з думками поданими у "Формації". Зрештою ми обговоримо лише два розділи з "Формації", а не цілість. "Формація" проф.Щербаківського є першою мабуть спробою синтетичного нарису історії цілости наших земель, почавши від початків проявів людського життя на них через палеоліт, неоліт, бронзову і залізну добу, грецькі й римські впливи, аж майже до київської держави. Це перша спроба такого синтетичного нарису праісторії України, коли не згадувати, очевидно, першого тому славної "Історії України - Руси" покійного акад. М.Грушевського. Про ідею книжки говорить вже сам заголовок. Автор хоче вказати, що генезй формування української нації треба дошукуватися ще в праісторії України. Проф.Щербаківський дивиться на українську націю, як на колективний твір духа й крови, як на духову й фізичну синтезу, в якій стопилися

всі духові й фізичні прикмети, що лише витворилися на нашій території внаслідок геополітичних умов, почавши може навіть від Трипілля аж до нинішніх часів. Автор трактує українську націю, як виходить з цього, як расовий твір, який формувався не століттями, а тисячеліттями і якого одним з перших етапів розвитку є найстарші автохтони українських земель, отже чи то кімерийці, чи то неври, чи субстратне населення скифів /орачі, хлібороби/. В склад формаційних елементів української нації мали ввійти всі ті народи, чи їхні рештки, що жили в Україні. Говорячи про формацію української нації, має проф.Щербаківський на увазі, очевидно, лише психічний і фізичний процес і дивиться з погляду антропо-географічного, бо про політичний процес у формуванні української нації в нинішньому розумінні говорити в часах старини, як це зрештою деякі нефахівці, публіцисти,доводили /прим.д-р Ю.Липа/ - було б дещо неповажно. Питання про формацію української нації є дуже складне й має різні теорії. Одні, як прим. Шановний автор "Формації", добачуються її ґенези ще в праісторії, інші в княжих часах, ще інші в часі Держави Богдана Хмельницького, а були й такі погляди, що українська нація сформувалася щойно в середині XIX ст. Всі ті теорії мимо своїх величезних розбіжностей щодо часу мають одначе кожна для себе свою бодай частинну рацію, залежно від того, з якої точки погляду виходять і якими критеріями керуються: чи мають на увазі лише фізичний і психічний процес того ж біологічного твору, що ним є народ, чи вважають тут головним моментом і критерієм державну форму народу зорганізованого, керованого і очолюваного верхівкою чи одиницею, чи вкінці кладуть головний натиск на національну свідомість народу, що у своїй суцільності й політичній виробленості повинен бути сцементований - об'єднаний спільним бажанням і змаганням до своєї державности, а це останнє дійсно не лише на українському ґрунті,але й у всіх європейських народів є не дуже то давним в історичному аспекті, очевидно, явищем. Щойно наполеонські війни причинилися до більшого скристалізування національної спільноти серед европейських народів. Тому й остання теорія формації української нації не повинна нас хвилювати. Все ж таки нав'язування до наших навіть прастарих традицій у цьому ж питанні, як це приміром робить проф.Щербаківський має не лише свою рацію з точки погляду дослідного, але й корисне з виховного боку.

Перейдемо з черги до самого твору. В методологічній сторінці праці можна би добачуватися деяких недотягнень: поодинокі розділи праці мають може за мало зв'язку зі собою. Вони не є пов'язані прагматично в одну синтезу, а радше творять архіпелаг різних проблем з праісторії України, представлених більш-менш в хронологічному порядку. Відсутність обговорення грецьких і римських письменників, що писали про Україну /автор говорить лише про Геродота/, брак підкреслення економічних чинників, що відограли величезний вплив в праісторії України - це речі, що їх дуже мало, або й зовсім бракує в праці.

Мериторична сторінка "Формації" є цікава деякими оригінальними думками проф.Щербаківського. Ми спинимося на третьому і четвертому розділі тієї праці, бо вони нас найбільше цікавлять. На початку III розділу згадує автор одним реченням про Арістея, Гекатая з Мілету і переходить одразу з місця до Геродота, а саме до його етнографії Скифії. На перший вогонь ідуть гіпербореї. На підставі оповідання про гіперборейських дівчат - Гіпероху й Лаодіку та Арге й Опіс, що приносили в дар з земних плодів збіжжя на остров Делос у святиню Артеміди - доходить проф.Щербаківський до такого висновку, що гіпербореї - це хлібороби. Тимчасом гіпербореї це назва чисто географічна /дивись хочби лише знамениту статтю у Pauly Wissowa/, й коли горизонт географічного поняття у греків з бігом часу поширювався коштом північних земель, то гіпербореї тим самим "пересувалися" все більше на північ. Спочатку гіпорбореями називано племена, що жили на північ від Балканів, потім тих, що жили в нинішній Румунії, в Київщині, на Волині, а за часів Геродота гіпорбореї жили вже в прибалтійських краях. Який народ на

півночі не був ще знаний грекам - той був гіпербореями. Отже гіперборейями могли бути хлібороби й навіть номади. Якось вже так склалося, що в часах, з яких походить оповідання про гіперборейських дівчат, горизонт географічних понять греків міг кінчитися десь на нинішній Басарабії чи Поділлі, і все що було вище на північ, належало вже до гіпербореїв. А що торгівля збіжжям на північному побережжі Чорного Моря була для греків питанням існування, то чому ж цей економічний момент не вбрати в чарівні шати мітології так, як це роблено з іншими економічними моментами /Аргонавти йвиправа Язона по золоте руно чи історія Арістея, зв'язана, дуже можливо, з торговельним шляхом, що мав вести до центральної Азії./

Говорячи про поодинокі скітські племена, автор переповідає назагал Геродотову реляцію про них. Коли йде про скіфів, то проф.Щербаківський є, як виходить з його праці, великим скіфофобом, а скітських князів називає дикунами, хоча, як це подає сам Геродот, скіфські князі /Скила і Анахарзіс/ підлягали впливам грецької культури.

Черговим питанням, про яке варто б згадати, це похід Дарія проти Скифів. Однією з причин походу, на думку автора це вплив на перського царя Зороастрової науки, що стреміла до навернення номадів на осіле хліборобство. Дарій мав би тут бути культиватором хліборобства. Ці думки про вплив науки Зороастра на похід Дарія хоча частинно правдоподібні, /бо одною з головних ідей парсизму /Зороастрової науки/ було навертання хоча б навіть мечем номадів на осіле життя і хліборобство/ то все таки мабуть надто сміілі. Головну ролю грав тут імперіялізм і, очевидно, бажання забезпечити Тракію перед набігами Скіфів. Рік походу, 512 р. - поданий автором не є уаргументуванням. Різні дослідники подають різні роки. Автор старається доказати, що Дарій дійшов до Гелону; а тому, що проф.Щербаківський індентифікує Гелон з Більським городищем в Зіньскі̇вському повіті на Полтавщині /Scerbakivskyj V., la situation géographique de la ville de Gelone d'Hérodote, Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza, Poz., 1930, p.265-286, а ваклж у"Фломації" x/ - виходило б з того, що перський цар зайшов з військом доти, значить, від гирла Дунаю близько 1000 кілометрів в напрямі на півн. схід. Це також, думаємо, досить перебільшене; автор "Формації" разом з Геродотом каже Персам робити такий довгий марш. Належить сподіватися, що Дарій гонив з військом по Басарабії, а то тим більше, що реляція Ктезія й Страбона згідні з тим. Зрештою майже всі дослідники Якобі, Ростовцев, Еберт, Міннс, Меер, Латишев, Міщенко, Мілленгоф, Гізінгер, Тозер і інші/ є тієї думки. В праці проф.Щербаківського, як науково-популярній, міг би дехто дошукуватися однієї Ахилевої п'яти: по прочитанні її читач - не фахівець мабуть не має зовсім ясного погляду на праісторію України; деякі питання надто замотані /прим. питання про гіпорбореїв і взагалі деякі місця в етнографії Скифії/, про деякі є лише мала згадка, або й промовчання. Тимчасом і найбільш наукові питання можна з'ясувати популярно. Однак не зважаючи на деякі особисті і, може дещо й оригінальні погляди автора "Формації", треба, очевидно, зазначити, що в праці є поважний вклад знання предмету, головно східно-европейської археології. Це ж бо не малий відтинок: від появи першої людини в Україні аж до київської держави. Критикувати легко, але створити синтезу праісторії українських земель трохи тяжче; - зрештою кожна праця не є ідеальна і має свої "але", а критики й рецензенти все розглядають з погляду " pro domo meau. Тому треба привітати щиро "Формацію" нашого старого і заслуженого дослідника української старини й проф. української alma mater , якого сімдесятьліття народження недавно то так святкувала українська наука.

----

x/ Пропущено: стр.68-69.

---o---

Проф. Василь ДУБРОВСЬКИЙ

"МАНА ЗАНГЕ- НАШИ ИЗВЕСТИЯ", ч.2 /19/,20.II.1947, ст.17.

/Некрологічна рецензія /

В Пфаффенгофені над Ульмом, в таборі ДП, виходить цей журнал двічі на місяць. Це є, як надруковано в його підзаголовку, - "О р г а н к а л м ы ц к о й о б щ е с т в е н н о с т и з а р у б е ж о м" /весь друкується російською мовою?/ Редактор його - Ердне Ніколаєв. Видає - "калмицке" видавництво.

Коли ж читач захотів би довідатися з цього журналу про думки і творчість калмицької громадськости на еміграції, або принаймні про поточне життя калмиків-втікачів /не згадуємо вже про сучасний стан самої Калмикії/ - то наразився б на прикре розчарування. Крім вступної замітки на ст.1. - "К празднику "Цаган-Сар", що пояснює сенс весняного новорічного свята калмиків 21 лютого, та короткого привітання від редакції - "С Цаганом." - в цьому номері немає більше аж нічого, що свідчило б за те, що даний орган є насправді носієм і виразником ідей вільної частини калмицької нації на еміграції. В розділі статтей, що стосуються міжнародньо-політичних питань, нема жодної згадки про становище калмиків в СССР під урядом останнього, хоч проте є всякі строкаті відомості про події в різних країнах Европи, Азії, Америки, аж до Ліхтенштейну, Монако і Сан-Марино включно. Навіть судженню манжурського екс-імператора Пу-І токійським трибуналом присвячено окрему статтю на цілу сторінку. Белетристичний розділ містить в собі, насемперед оповідання М.Вельської "Статуэтка Танагра" - про красуню л и т о в с ь к у т а т а р к у /не калмичку - але мабуть "ето всьо равно"/ Зарему,що її катували в нацистівському увязненні. Ідейне спрямовання авторки достатньо видно з такої її ремарки до опису п р и б а л т і й с ь к о г о табору УНРР'и в Верхній Баварії: "Дипломатическим языком здесь был общеизвестный всем этим странам р у с с к и й, и на меня так и пахнуло домашним уютом" /ст.11/. Друге оповідання - Сергея Савинова, "Первая лисица" надто немудро переказує про те, як якийсь російський хлопчик Коля вбив на полюванні вперше лисицю. Мистецький рівень цього оповідання не вищий за передреволюційні писання п.Чарської. Зміст - також не має жодного відношення до калмиків. Вірші Ніни Ермолович, Анни Савинової і двох псевдонімів рівнорядно доповнюють безкалмицьку безідейність цього "калмицкого двухнедельного литературно-публицистического журнала."Об'ява редакції про те, що - "срочно требуются агенты по распространению р у с с к о й литературы в трех занадных зонах оккупации Германии" /ст.17/,- одверто підтверджує думку, що в цьому "органі" від імени калмицького народу мають "сміливість" висловлюватися представники "єдінай-неделімай". Тому заклик редакції на ст.9 - "При разбросанности калмыцкой эмиграции, журнал "Мана Занге", служит объединяющим ее началом, а потому долг каждого сознательного калмыка поддержать его морально и матеріяльно", - звучить циничним глузуванням над знедоленими калмиками. Можна, проте, ще й інакше зрозуміти існування цього псевдокалмицького журналу: російська еміграція не маючи моральної сили /після загальновідомих "подвигів" свого "горячо любімова" і єдиного в своєму роді теж "генералісімуса"/ виступати в пресі з одвертим забралом, приховується під всяких "інородців" "шірокай радной страны". Цьому сприяє те,що европейці і позаевропейці ще не уявляють собі достатньо різниці між москалями і калмиками, мордвинами, татарами, башкирами і т.ін. Отже, якщо такий спосіб,"самовизначення"москалів вже заіснував на еміграції, то в скорому часі, очевидно, матимемо нові подібні ж органи"самоїдської", "тунгузької, "чукотської" і т.д. еміграцій на,"общепанятнам языке" з загально відомою імперіялістичною ідеологією "рускаво моря".

Для перевдягання в шкіру пригноблених малих національностей московським великодержавникам ліпше надаються - з певних причин - народи малочисельні, маловідомі і упосліджені культурою, а найліпше за все - народи зовсім зліквідовані під гуркіт "соціялістичного" будівництва. Власне в стані гакого народу, приреченого кремлівським диктатором до зникнення, і є нині калмики. Їх держава - Калмицька Автономна Соціялістична Совєтська Республіка, мала в 1939 р. - 220.723 чоловік населення й посідала 74.200 клм.кв., тоб-то була трохи більшою за Ірляндію або Йемен. Територія її охоплювала степову, напівпустельно-солончакову рівнину на південний захід від дельти Волги аж до гірського пасма Єргені і нижньої течії річки Куми. З погляду природничих умов ця територія є дуже бідною і придатною лише для екстенсивного номадного скотарства. Такими калмики й були майже незмінно до останнього часу. Не дивно, що розбудована вже після революції столиця Калмицької АССР - Еліста намічувала перед останньою світовою війною всього 9.000 мешканців. Між тим, з погляду геополітичного, територія Калмикії розташована на ключевій позиції біля вступу з Каспія до волзьких річкових воріт і в степово-суходоловому перехрестю шляхів з України до Середньої Азії і з Приволжа до Кавказу. До того ж активність тубільного населення могла б завжди загрожувати міжрічковій сполуці на перетинку між Доном і Волгою, тоб-то наперерізі шляху з Поволжа до Чорноморя. Події під Царицином /Сталінградом/ за громадянської війни 1919 р. і другої світової війни в 1942-43 р. наочно показали стратегичне значення цього волзько-донського пересмику. Отже, не дивно, що вже з ХУІІ ст., коли намітилися агресивні спрямовання московської політики на країни прикаспійського коле, почалася жорстока боротьба московсько-петербурських полководців, купців і місіонерів за підкорення цього проміжного терену з його вільнолюбним і патріярхальним калмицьким народом. Захист калмицькими племенами своїх прадідівських степів від навали москалів завжди трактувався останніми як розбійницька акція дикунського азійського народу, що загрожував ніби цивілізаторським заходам Росії /див. напр. С.Соловйов "История России с древнейших времен"./.

Ніщо не могло бути фальшивішим за цей імперіялістично-колоніяльний погляд на калмиків, які ніколи не загрожували і не могли загрожувати по своїй малочисельності москалям. Цей нарід, монгольського походження і мовної групи, буддійського віровизнання, оселився в пустельних степах на захід від вустя Волги в першій половині ХУІІ ст., примандрувавши сюди з Азії. Перед революцією це були виключно скотарі-кочовники, що їх москалі систематично відтискували від Волги, Дону й Каспія, одбираючи у них ліпші пасовиська і рибні лови. Через це калмики систематично вимирали під неусипною опікою царських станових приставів, урядників і "сидельців", що шинкували по казенних "монопольках" імператорською горілкою. Російська окупаційно-колоніяльна солдатеска псувала калмицьку людність поширенням венеричних хвороб, від яких московські культуртрегари не лікували тубільне населення. Злиденний матеріяльний стан калмиків сприяв розповсюдженню серед них пошестей: перед революцією було заражено сифілісом і туберкульозою біля 50 % калмицького населення. Тому смертність серед калмиків значно перевищувала їх народжуваність: з 1897 р. до 1917 р. загальна чисельність калмицького народу скоротилася на 15,3 %.

Після революції Калмикія здобула собі право самоврядування, ставши автономною областю /1920 р./, а значно пізніще - Автономною ССР /1936 р./. Органи калмицького самоврядування встигли багато зробити для поліпшення гіркого стану цього народу. Насамперед, вони подбали про те, щоб переводити калмиків до культурнішого - осілого способу життя: так, перед 1934 р. вже 72 % калмиків осіли на землю /Больш.Сов.Энц. т.30, ст.751-752, 755-761/. Краще дбання про охорону здоров'я калмицького народу після революції характеризується тим фактом, що на 1936 р. було цілковито припинено серед калмиків захворювання віспою, яка раніще

дуже багато винищувала серед них дітей і навіть дорослих /"Рев.и Нац." 1937 ч.4,ст.106/. Поліпшення побутових умов і поширення освіти серед калмиків спинило їх вимирання: за переписом 1926 р. було калмиків всього - 129.321, а в 1939 р. - 134.327, - отже бачимо деякий, хоч і дуже незначний, приріст. .

Перед революцією Калмикія мала лише релігійну старо-монгольську писемність. Серед калмиків було всього 2 % письменних по старо-монгольському. В 1930 р. було запроваджено новий латинізований калмицький альфабет. Тоді в Калмикії було вже 222 початкових школи, 23 неповних середніх і 10 середніх шкіл і технікумів. При Астраханському Педагогичному Інституті існував вже калмицький фкультет /"Рев.и Нац.", 1936, ч.3, ст.27/.

Напередодні останньої війни в Калмицькій АССР було 266 початкових шкіл з 1089 вчителями і 35.675 учнями /"Культурн. строит.СССР", М. 1940, ст.55-56/. Але в цих школах все ще переважала російська мова: за даними 1937-38 навчального року з 221 школи викладалося калмицькою мовою лише в 42,1 %, а російською - в 30,8 %; з 30.282 учнів навчалося калмицькою мовою лише 21,5 %, а російською 43 %. При тому, чим вищий був рік навчання, тим міцніше панувала російська мова. З 23.825 учнів І - IУ кл. навчалося по-калмицькому - 27,4 %, а по-російському - 41,5 %; з 6.135 учнів У - УІІ кл. - по-калмицькому - невідомо/?/, по-російському - 48,2; з 322 учнів УШ - Х кл. - по російському - 49,7 %, по-калмицькому - невідомо /?/ /тамож, ст.75-77/. Поспіль неписьменне перед революцією, або письменне лише по-монгольському калмицьке населення за час своєї "автономії" досягло до 1926 р. - 38,3 % письменних, розуміється, переважно по-російському /С.Диманштейн-"Итоги разрешения нац. вопроса в СССР", М.1936, ст.7-10/, а в 1936 - аж 86 % /за офіціяльними даними -"Рев.и Нац.", 1936, ч.3,ст. 27/.

Так звана "коренізація" совєтського апарату робила в Калмицькій АССР дуже незначний поступ: в 1931 р. лише 11 % сельських советів працювало калмицькою мовою, решта - російською. В центральних установах, звичайно, російська стихія панувала ще більше - єдино й неподільно /"Революц. и Націон." 1931 р. ч.12, ст.16/. В тому ж році в центральному адміністративно-управленському апараті Калмицької АССР працювало лише 36,2 % калмиків, решта - інші, переважно - росіяни /Рев. и Нац." 1931, ч.12, ст.15/. Але й цей відсоток калмиків-управленців, здається, був надто оптимістичний, бо за іншими даними - в 1930 р. в обласних установах Калмикії було всього 12 % калмиків, а, наприклад, в Обласному Земельному Управлінні з 150 службовців було всього 4 калмика /sic!/"Революц.и нац." 1930 р. ч.7, ст.65/. Навчання калмиків в вищих школах явно відставало від потрібної пропорційної норми: в 1935 р. калмики складали 0,09 % всього населення СССР; студенти ж калмики посідали всього 0,04 % всіх студентів СССР, тобто менше ніж на половину заповнювали свій академічний ліміт /"Рев. и Нац.", 1935 р. ч.10, ст.52-53/. В складі аспірантів численних московських наукових закладів в 1932 р. було всього 5 калмиків, що не можна було визнати за задовільне, з огляду на величезну потребу Калмицької республіки в національних фахових кадрах.

Між тим калмицький нарід, за своїми психофізичними даними, міг би сподіватися на краще до себе ставлення. Навіть один, ще передреволюційний, великодержавницького спрямовання автор характеризував дуже відсталих тоді калмиків такими позитивними рисами: "Хоч злидні серед калмиків дуже великі, але у них нема волоцюжства й професійного жебрацтва. В якому б критичному стані ні був калмик, він ніколи не простягне руки за милостинею. Калмики не примхливі щодо їжи і вживають її в дуже невеликій кількості. Взагалі це в надзвичайній мірі невибагливий нарід, що здатний виносити всяку нужду й нестатки" /Д.Никольський - "Башкири", СПБ 1899, ст.99/.

На жаль, доля калмиків склалася останніми роками якнайгірше. Під час походу німців до Сталінграду в 1942 р., територія Калмикії стала плацдармом боєвих дій, а її безшляхові степи були тим тереном, звідки орди большевицьких армій просувалися в тил німецького війська, щоб оточити його в Сталінграді. Можна догадуватися, що саме під час воєнних подій 1941-43 р.р. було фактично випустошено населення Калмикії в спосіб: мобілізації військовозобов'язаних; евакуації людности на схід, перед наступом німців; винищення після повернення большевиків всіх "заражонних" калмиків, тоб-то тих, що потрапили бути під німецькою окупацією; винищення під час самих боєвих дій і т. ін. Не маємо конкретних відомостей, як і в якій мірі калмики боронили свою національну незалежність проти обох імперіялістичних окупантів. Знаємо лише, що в кінці 1945 р. Указом Верховного Совету СССР було ліквідовано Калмицьку Автономну ССР, подібно до того, як одночасно це було зроблено і щодо деяких інших малих націй СССР - кримських татар, німців Поволжа тощо. Причини цього акта, несумісного ні з демократією, ні з соціялізмом, ні з Атлянтійською Хартією і Статутом Об'єднаних Націй, що їх ніби визнав уряд СССР, - очевидно, були тотожні з причинами в інших одночасних і аналогічних актах тотального потоптання комуно-фашистівським урядом прав всіх націй, в тому числі й найменших, на існування, самоврядування й розвиток.

Коли ж тепер, після такої трагічної кончини Калмицької Республіки /будемо сподіватися, що не всього калмицького народа./, на еміграції видається від імени калмицької громадськости і ніби для її ліпшого об'єднання згаданий російський журнальчик невисокого гатунку,- то доводиться лише ще раз висловити щире співчуття знедоленому калмицькому народові, що його не лише катують, а також і морально-політично ошукують в момент найстрашнішого національного нещастя.

---o---

Проф. Михайло МІЛЛЕР

НОВА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА КНИЖКА

Наша, особливо убога на еміграції, наукова література, збагатилася науково-популярною книжкою Проф.Д-ра В.СІЧИНСЬКОГО - "Чужинці про Україну". В цій книжці автор дає вибір з опису подорожів та інших праць чужинців про Україну, власне за 13 століть /6 - 19 ст.ст./. Книжка в 8° аркуша, має 118 стор. тексту, та 8 табл. з 13 рисунками. Обгортка ілюстрована прекрасною гравюрою з Бопляна. Вид. П.Павловича, Аугзбург, 1946 р. Ціна не означена. Праця В.Січинського, як то зауважено в передмовах, виходить вже 5-м виданням. Книжка за такою темою - дуже потрібна. Отже гадаємо, що поповнюючись, добираючи нового, маловідомого, вартісного матеріялу та удосконалюючись з боку ілюстрацій, ця праця витримає в майбутньому ще багато видань.

Автор поставив собі нелегке завдання. На якихсь 96 сторінках тексту вмістити, дещо переробивши та пояснивши, вислови 86 письменників про Україну. Автор використовує виключно описи природи, людности з її особливостями, та звичаями та подати характеристики деяких видатніших осіб. Історичного /епізодичного/ матеріялу автор ретельно уникає, бо справді цих відомостей єсть найбільше і вони могли б прислужитися для окремої спеціяльно історичної хрестоматії. Як що ж назвати й книжку В.Січинського хрестоматією, то хіба географічно-етнографічною. Можливо, що саме уникаючи історичної інтерпретації автор, напр. на стор.17 наводить відомий індивідуальний, портретний опис кн.Святослава - анонімно, як вигляд київського князя взагалі, що навдаху чи є правдивим.

Автор збирає потрібний матеріял, робить з нього добір, стискує до мінімального обсягу, та дає йому потрібну інтерпретацію в приступній, популярній формі. Треба визнати, що з цим завданням, в основному, автор управився. Книжка написана популярно, зацікавлює, та по деяких місцях, навіть захоплює читача. Її можуть читати люде всякого віку, від учня першої кляси аж до старого діда. Кожному цей матеріял дасть стільки, скільки він зможе взяти від нього. Такого типу видання мають велике загальноосвітнє, політичне та виховальне значіння. Тим то хотілося б, щоби книжка "Чужинці про Україну" виходила і в дальшому новими виданнями, але витримавши значні виправки та доповнення. Хотілося б, щоби цю книжку було уживано в усіх наших школах, яко підсобний матеріял до історії України.

Що до змісту книжки, то насамперед нам здається потрібним дещо інакший розполіг матеріялу. Автор наводить уперед арабських географів 9-10 ст.ст., потім раніших византійських істориків 6-10 ст. ст. Чи не краще було б зробити навпаки і почати з византийських свідоцтв? Прокопій Кесарійський, що дає найважніші описи ранніх словян, використаний занадто коротко. Зовсім не використане таке важне джерело для тих жеж часів, як Гетика Йордана. Також не використаний зовсім такий важливий свідок для кінця раннього періоду, як Костянтин Порфірогенет. З його праці слід було б навести хоч би таке відоме місце, як опис переїзду Дніпром через пороги /1/. Перший розділ книжки "Найстарші відомости про Україну",, збоку змісту та обсягу закінчується хронікою Тітмара Мерзебурзького, причому цьому найповнішому та коштовному джерелу до опису Києва на початку 11 ст., приділено лише 4 рядки. Далі вряд, в тому ж розділі, наводяться свідоцтва 5-ти авторів 15-16 ст.ст., праці яких до "найстарших відомостей" про Україну, вже ніяк не відносяться. Між 11 та 15 ст.ст. - абсолютна перерва. Справді, автор сам згадує за перерву в джерелах для цього "татарського" періоду. Але ж думаємо, що дещо, хоч би з географичних описів, можна б знайти у мандрівників того часу на схід - Рубрука, Плано Карпіні, Марко Поло, Иосафата Барбаро та інш./2/ Між іншим у Рубрука наприклад, мається відоме свідоцтво про те, що половці /комани/ссувають над похованням свого вояка-могилу, на якій становлять його виображення зроблене з каменю. Це перша відомість про могили з кам'яними бабами, що остільки характерні для українського краєвиду, та відбилися в українському фолькльорі і поезії.

Відносно згаданого досі матеріялу, автор додержується хронологичної методи викладу. Після ж 1-го розділу - переходить до 2-го, який вже зветься "відомості про Запорізьку Січ", тоб то переходить з хронологичної методи до тематичної. Після 2-го розділу - знову переходить до хронологичного викладу. В розділі про Запорізьку Січ, цій темі відповідають лише ст.ст. 22-27. Дальший текст цього ж розділу - ст.ст. 28-35 - вже ніякого відношення до теми Запорізької Січі - не має. Між тим в розділі 5-му- "Доба від середини 18 ст.", на стор.56, знову зустрічаємо відомости про Запорізьку Січ.

Гадаємо, що виклад матеріялу треба дати в одній методі хронологичній чи тематичній, і тую методу перевести до кінця.

Очевидно, в умовах еміграції і праці закордоном, дуже тяжко було відшукати потрібні джерела в новіших виданнях. Через те наведені тексти часто роблять враження не автопсії, а використання з других рук, що може впливати і на їхній добір.

Напр., наводячи відомости Ібн-Даста, автор в літературному показнику покликається на переклад А.Гаркаві, вид.1870 р. Між іншим переклад Ібн-Даста як раз не у Гаркові, а у Д.Хвольсона, в його книжці вид.1869 р. Але не в тому й справа, а в тому, що й Гаркаві і Хвольсон вже давно і безнадійно перестаріли і ніхто ними не користується. З того часу маємо цілу літературу, присвячену арабським відомостям про Україну-Русь. Не маючи своїм завданням наведення тут та перегляд тієї

численної літератури, згадуємо в примітках деякі, лише найважніші та найновіші праці. /3/ В цій справі досить було лише звернутися до наших орієнталистів, як от напр. до д-ра Ом.ПРІЦАКА, що має не тільки бібліографію свідоцтв мусульманських письменників про Україну 9-17 ст.ст., але й більшість потрібних книжок, в своїй приватній бібліотеці.

Не використаний Міскавейх, що дає цікавий й може найповніший опис русинів у поході. /4/ Так само не використаний Шоджі , що дає цікавий опис хрещення Руси. /5/

Для 17 ст. зовсім не використані найважніші відомости турецьких письменників. Опис степів того часу наводять в своєму звіті Московські посли Н.Зотов та В.Тяпкин. /6/ Для 18 ст. коло 10 рядків присвячено Х.Г.Манштайну, що в його праці деякі українські дослідники бачуть друге, з чужинецьких по своєму значінню джерело для історії України, після Боплана. Між іншим уХ.Манштайна також маються цікаві описи української природи. /7/

Після приєднання до Москви Надчорноморського степу та Криму,цариця Катерина послала туди славнозвісних німецько-російських академиків, що мусіли всебічно вивчити та описати "Новоросію". То були Гмелін, Гільденштедт та Паллас. За умовами того часу, вони були, власне кажучи, екнціклопедістами і залишили надзвичайно цінні, ще мало використані, всебічні описи України. З них праця Палласа чи не найбільша й не найважніша. Між тим, серед наведених джерел, він не використаний і не згаданий зовсім. /8/.

При надзвичайній загальній стислости матеріялу, багато місця відведено опису Московії /стор.стор. 28, 29, 51 , 52, 53 та інш./, почасти Польщі /стор.стор. 45, 46 та інш./. Ці ексцерпти подано очевидно для порівняльної характеристики українського народу з його сусідами. В такому сенсі, в популярному виданні ці відступи - можливі, але при дальшому поширенні праці, в части її основного змісту, поширювати ці рівнобіжні характеристики, вже немає рації.

З друкарськими помилками справа, порівняючи задовільна, хоч звичайно не обійшлося без курйозу. Наприклад на стор.72 замісць "три слободи", надруковано "три свободи" і т.п.

Що до ілюстрації треба сказати, що автор наводить мало приступні для загалу або й мало відомі цікаві з'ображення. Але також, завдяки використанню не з першого джерела, а з світлин в книгах, деякі вийшли більш-меньш невдало. Ще можна якось миритися з недобрими рис. рис.3 та 4. На табл. II, рис.9 на таб.У та 12, 13 на таб. УІІІ, але цікаві й цінні мапа Київщини з Боплана /таб. ІУ рис.7./ та "Европейські Збори" /Таб.У рис.8/ - зовсім не вийшли. Чи не краще натомісць дати українські типи в убраннях з Боплана або ще якісь інші рисунки "штрихові".

Наведені вище додатки та доповнення, що їх бажано було б бачити в дальших, значно поширених виданнях цієї книжки, не знижують зовсім її теперешньої вартости. В цілому книжка дає цікавий матеріял, позбираний в наслідок чималої праці, та інтерпретований популярною мовою. Всяка праця твориться під впливом якихсь стимулів, що бувають досить ріжноманітними. Книжку "Чужинці про Україну" написано як видко з великою любов'ю до теми та матеріялу. Захоплення автора часом передається й читачеві. В цьому бачимо найбільшу вартість описаної праці.

П р и м і т к и :

1. КОНСТАНТИН ПОРФИРОРОДНИЙ.- "О народах". М., 1889 р., гл.9.,стор. стор. 71-79.
2. А.МАЛЕИН. - "Путешествия в восточные страны". СПБ., 1911 г.; ПЛАНО КАРПИНИ. - "История Монголов". Пер.А. Малеина. СПБ., 1911 г.; ИОСАФАТ БАРБАРО. - "Путешествие в Тану". Библиотека иностр.писателей о России". СПБ., 1836 г.

3. "ПУТЕШЕСТВИЕ . ИБН-ФАДЛАНА на Волгу". Пер. И.Крачковского. АН. СССР., М.-Л., 1939.
В.БАРТОЛЬД. "Арабские известия о руссах". Советское Востоковедение. М.-Л., 1941.
П.СМИРНОВ. - "Волзький шлях і стародавні руси". ВУАН - "Збірник Іст.Філ.Від.", К., 1928.р.
В.БАРТОЛЬД. - "Новые мусульманские известия о руси". ИРАО. Вост. Отд., т.IX, СПБ., 1896 г.
4. А.ФЛОРОВСКИЙ. - "Известия о древней Руси арабск: писателя Мискавейхи". "Seminar. Kondak", Praha, 1927.
5. А.КРИМСЬКИЙ та ШАУФИК КЕЗМА. - "Оповідання Щиджі Рудраверського про те, як охрестилася Русь". - "Ювілейний збірник на пошану Акад. Д.Багалія". К., 1928 р.
6. "Записки Одесск. О-ва Истории и древностей". Т.III, отд. II, стр. 573.
7. Х.Г.МИНШТАЙН. - "Записки о России 1724-1744 г.г." СПБ., 1875 г.
8. P.P. PALLAS.- "Bemerkungen auf einer Reise in die Südlichen Statthalterschaften des russischen Reiches in den Jahren 1793-1794" Leipz.x/
Деякі витяги, в перекладі КАРАУЛОВА, було надруковано в "Зап.Одес. О-ва Ист. и Древн.", т.т. XII, XIII.

----

x/ 1799-1801.

---o---

Проф. Я.ПАСТЕРНАК. Бонн, дня 9.вересня 1947

До

Проф.Д-ра М.Міллера

Високоповажаний Пане Професоре,

Сьогодня прочитав я в "Чорноморському Збірнику" /Кн.X,1947/ Вашу цінну рецензію на "Старий Галич" і хочу Вам зложити мою щиру подяку за неї. Що правда, вже були деякі згадки про цю книжку /"Краків. Вісти" у Відні, "Дорога"в Мюнхені/, але там крім похвал не було нічого річевого. А це мене ніяк не вдоволяло. Навпаки, я свідомий того, що в моїй праці є недотягнення та що деякі погляди висказані в ній вимагають ще ревізії й дискусії, тому від рецензентів я чекав гострійшої оцінки, яка сталаб поштовхом до дискусії і це вийшлоб тільки на користь майбутньому другому виданню, "Старого Галича". І тільки Ви це зробили, задержуючи при цьому всі наукові й культурні вимоги фахової оцінки. Слово тепер за мною дати відповідь чи пояснення на поставлені Вами, Михайле Олександровичу, заміти. Отож:

1/ Вводну карту західно-українських земель княжої доби справді треба було дати - це мій очевидний недолік;

2/ Нема поданої орієнтації на рис.13, бо це географ. карта і горішний край сторінки означує, як звичайно, північ. Те саме є й з рис. 18, тільки на нього треба глядіти так, як цього вимагають написи на ньому, а не під ним.- На рис.29 нема орієнтації, бо загально відомо,що апсиди наших церков були до сходу. - Брак орієнтації та мірила на рис. 86 - це вже вина М.Каргера, який на своюму оригіналі теж їх не зазначив.- Але на рис.24 і 28 орієнтація є в горішньому. лівому розі, а на рис.53 вгорі посередині.

3/ Я н і к о л и не старався підвищувати Галицького Собору н а н е к о р и с т ь Київської св.Софії і тільки, щоби підкреслити його монументальність, зазначував, що він був лиш трохи менший від неї в її первісному заложенню. Ніде я не писав, неначе він був більший чи кращий чи цінніший під архітектурним оглядом від Софії, бо все це ніяк

не відповідалоби правді. Тому жалко, що Ви, Михайло Олександровичу, мимо того віднесли таке некорисне враження після перечитання моєї праці. А що Галицький Собор був - за сьогоднішнім станом відомостей - найбільшою україн.церквою на всіх зах.укр.землях та що кольористика галицького стінопису була багатша за Софійську та Чернігівську - це факт, який хиба ніяк не кривдить других українських храмів.

4/ Про самостійну галицьку архітектарну школу вже справді можна дискутувати, але тут я мушу зразу зазначити, що пишучи про неї я сперся був, в добрій вірі, не лише на Й.Пеленського, у якого вирізнення окремої галицької архітектурної школи княжих часів було головним з вислідом його габілітаційної праці / Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, 1914 / але й на проф.В.Залозецького /стор.5/, нашого історика мистецтва і саме візантиніста, який був довший час приявний при розкопах у Крилосі. Він працює тепер на університеті у Відні.

Вповні погоджуюся з Вами, Вельмишановний Михайло Олександровичу, що протягом князівських часів загальний рівень культури України ніяк не був нижчий від західньо-европейського. Зазначую також /стор. 118/, що перші впливи романського архітектурного стилю появилися були в Києві та Чернігові вже до пол.ХІ ст., тобто на ціле століття скорше чим у Галичі, але не можна й заперечити, що в часах Ярослава Осьмомисла, коли Київ став тратити своє значення в користь Галича, в цьому останньому сильно змоглися впливи романського архітектурного стилю, які не дійшли вже в такій самій силі до Києва.

"Плетінка" є - звичайно - візантійського походження і тільки звідтам дісталася до романського стилю, але звідкіля вона прийшла саме до Галича - це вже друга справа. По мойому принесли її німецькі /австрійські/ майстри /стор.119/ з собою, разом з іншими орнаментаційними засобами романського стилю. Не зміняє тут нічого факт, що одну з переферійних білокам'яних церков княжого Галича мали будувати "Київці",бо по перше це, всеж таки, лиш народній переказ і тому на ньому не можна 100 - процентово спертися як на доказаному факті /хоча дуже можливо,що за ним криється й якась правдива подія/, а по друге ротунда в Побережі була будована на 100 років пізніше від Собору, серед інших політичних обставин, які теж могли мати свій вплив на покликання будівничих та каменярів зі сходу чи з заходу. Вкінці народнього переказу про "Київців" не можна в доказових матеріялах цінити вище від наведеного таки в літописі факту, що в княжому Галичі були "німецькі ворота", які - за сьогоднішнім знанням европейської середньовічної історії - могли бути чи то збудовані чи то боронені німецькими ремісниками старого Галича.

5/ Вітражі могли зовсім добре бути в Галицькому Соборі, бо якщо на ньому було стільки признак романського стилю, тоді, попри вузькі вікна типу бійниць /головно у вежах внизу/, він мав напевно /а не лиш може, як було сказано на стор.107/ ще й згадані там типові подвійні широкі вікна, в яких було вже подостатком місця на вітражі. Такі подвійні широкі вікна мала напевно, як з архітект. фрагментів тепер виявилося, і ротунда в Побережжі.

6/ В загальному беручи, я не руководився ж о д н и м и т е н д е н ц і я м и, пишучи "Ст.Галич", не примінював ніколи дедуктивного методу праці, не старався доказувати жодної "відрубности" галицької культури, але й не міг промовчати, що церковна архітектура /і тільки вона/ була в Галичині під сильним впливом романського стилю. Це я назвав передше, за Пеленським та Залозецьким, окремою галицькою архітект.школою, а сьогодні назвавби, беручи до уваги Ваші цінні замітки, візантійсько-українсько-романським стилем, прикметним для білокам'яного будівництва столичного Галича у другій пол.XII ст.

Стільки хотів я відповісти Вам, Вельмишановний Михайле Олександровичу, порядком дружньої дискусії після уважного перечитання Вашої цінної рецензії. Сьогодні жалію, що, маючи колись нагоду я не скористав з того, щоби з Вами особисто обговорити деякі сумнівні проблеми,приймаючи радо Ваш досвід і справжні науково розважно обґрунтовані думки. Та ми

сьогодні ніяк не можемо знати, де зустріне нас непевне завтра. Можливо, що наші дороги десь, на якомусь пункті землі знова зійдуться разом, а тоді вже направимо занедбане.

Єще раз щиро дякую за справедливі слова і остаю з глибокою пошаною для Вас, Вельмишановний Михайле Олександровичу,

Ваш Я.Пастернак.

---o---

Д-р Д. ВАСИЛЬ

" КАЗАКИЯ"

ч.1, жовтень 1946; ч.2, березень 1947; ч.3, квітень 1947; ч.4, травень 1947 р.

Рецензоване видання шклографованого часопису "Казакия" є органом, що репрезентує думки вільної частини козаків на еміграції - "Козацького Народнього Руху". Як таке воно для українського суспільства є співзвучним і дуже цікавим та важливим з огляду на територіяльне сусідство нашого народу і спорідненість з кубанськими їй донськими козаками.

Весь матеріял згаданих чотирьох чисел, що є поки що в нашому розпорядженні можна систематезувати і розглянути по таких групах за його змістом: 1/статті публіцистичні програмового характеру; 2/інформаційно-освідомчі замітки; 3/белетристика.

Перша група матеріялів заслуговує нашої найпильнішої уваги, бо з неї ми можемо бачити правдиве духовне обличчя наших східні сусідів і чути їх вільну думку і бажання. Наше ставлення до козаків не може бути сформульованим з будьяких абстрактичних засад, а лише на підставі точного знання потреб і прагнень самих козаків. Провідна вступна стаття в ч.1 "Вольное казачество" констатує історичність існування незалежної Козацької Державности, підкреслюючи, що Козацький народ вже давно "воплотил в жизнь идеалы народоправства, создав трудовое общество, социальную общину и государственную організацію на началах, которые и сейчас для многих народов являются идеалом" /ст.1/. Національна свідомість козацького народу і прагнення самовизначення природньо привели в процесі революції 1917 року до проголошення 10 грудня 1917 року Войсковим урядом державної незалежности Дона, що було підтверджено Військовим Кругом, який складався з вільно обраних представників донського козацтва. Так само свою незалежність проголосило й кубанське козацтво. Московські большевики окупували територію Донського козацтва, але після вигнання їх, Військовий Круг і Рада знову підтвердили свою незалежність і зафіксували це своє рішення в § 1 Конституції Дона: "Всевеликое Войско Донское есть самостоятельное государство, основанное на началах народоправства" /ст.3/. Визнання всіми козаками спільности своїх інтересів привело до федерування Дону, Кубані, Терека і північних кавказських і степових вільних народів в"Союз Казачьих Войск", потім в "Юге-Восточный Союз", "Доно-Кавказський Союз", з єдиним змістом незалежно від зміни назви.

Трьохрічна війна козаків за свою незалежність від червоної Москви кінчилася на жаль, перемогою останньої через величезну перевагу її збройних сил. Проте боротьба козаків проти московської окупації і терористичної диктатури продовжувалася. Під час другої світової війни козацтво на території якого точилася почасти війна, багато перетерпіло від неї. "В развернувшихся событиях этой войны казаки , благодаря слепоте и близорукости бывших гробокопателей Казачества, поставленных чужой силой во главу казачьего руководства, оказались об'ектом чужих действий и чужих, не-казачьих целей". /ст.4/. Нині московські большевики праг-

нуть перевести "расказачивание казаков и слияние их с остальным населением по национальному или экономическому признаку". /ст.5/. Супроти цього згадана стаття задекляровує таку сучасну програму козаків: 1/ вони будуть боротися за свою свободу і державне відродження, - "за полное освобождение своей Родины из-под всякой московской или российской власти и ее возможных наследников, за возрождение своей государственной независимости на началах традиционного казачьего народоправства" /ст.6/; 2/Козацький народ "всегда и при всех положениях будет стремиться к полному об'единению всех казачьих племен в один государственный организм - КАЗАКИЮ - страну казаков" /ст.6/; 3/европейське казацтво "будет небезразличным к судьбам и развитию братского, связаного узами крови Сибирского Казачества"; 4/козацький народ "будет стремиться к мирному и тесному сотрудничеству на принципе "Вольный с вольным, равный с равным" со всеми народами и прежде всего с теми, пред которыми поставлены аналогичныя Козачеству задачи" /ст.6/; 5/ співжиття всіх громадян Казакії "будет построено на полной согласованности и тесном сотрудничестве всех слоев населения" /ст.6/, 5/ 6/"Коренныя крестьяне и иногородние Казачьих Земель становятся казаками, т.е. такими же полноправными Казачьего Государства, как и сами казаки" /ст.6/; 7/стверджується рівність всіх основних національностей Казакії в ділянці їх національного й культурного розвитку; 8/ стверджується "абсолютное равноправие и равноценность среди Казачества тех разных языков, на которых говорят казаки и другие народы, населяющие Казачьи Земли. Исключается всякая форма насильственной руссификации и украинизации. Допускается продуктивное соревнование российской и украинской культур в целях культурного развития страны" /ст.6/; 9/Забезпечуються правом особиста свобода, свобода слова й друку, зібрань і особистої ініціятиви; 10/релігійне життя будуватиметься на основах етики й моралі; роля церкви в Козацькій Державі встановлюється згідно історичної місії, що її вона виконувала серед Козацького Народу. Затверджується Автокефальна Козацька Православна Церква; 11/Забезпечуються права приватної власности в згоді з інтересами загальнонародного й державного господарства; 12/ забезпечуються права хліборобів, робітників, діячів науки, мистецтва, службовців. Затверджуються всі досягнення в ділянці соціяльної та економічної політики.

Крім цієї програмової статті, в тому ж ч.1 "Казакии", бачимо такі теми порушеними: "Основные предпосылки казачьего успеха", що трактує про передумови, потрібні для перемоги козаків над ворогами - окупантами, а саме: 1/програма самостійности; 2/об'єднання всіх козацьких військ; 3/своя національна програма. "Наступило время, когда Казачеству самому нужно брать свою историческую судьбу в свои руки"; "будущее Козачества должно принадлежать самому Козачеству и никому больше", - твердить ця стаття. Стаття М.Ільїна - "О происхождении казаков" поборює поширену московську теорію про те, що казаки не є скремою нацією, а є нащадками біглих московських селян, до якої думки приєднувалися російський імператор Микола I і німецький комуніст Карл Маркс. В.Аксайський в статті: "Путь к единству казачества" розглядає етапи самовизначення козацьких народів в процесі революції з 1917 до 1920 р., підгрунтовуючи тим сучасну програму самостійної і об'єднаної Козацької Держави під загальною назвою "КАЗАКІЯ". "К задачам казачьей эмиграции" В.Іванова трактує питання про потребу для казаків мати свою виразну ідеологію і бути об'єднаними для досягнення своєї мети. В.Кременской в статті-"Казачье народное движение"проводить думку, що казаки - то є окремий нарід, який складом свого духа, особливим укладом життя, своїми специфічними культурними надбаннями, своєю романтичною історією виразно відсепаровується від москалів, і що цю свою окремішність козаки досі самі ясно відчувають. "Напрасно безпринципные и нечестные люди стараются придать термину "Казакия", слову "казак" какое-то злостное значение" /ст.22/. Проф. И.Бочаров розглядає питання "Большевизм и

национальный вопрос", переконливо доводячи, що большевицьке гасло "самовизначення націй аж до відокремлення" є лише методом їх соціяльної боротьби, а не правдивою методою. Др. А.Севастьянов в статті "Московско-русский империализм" змальовує страшну суть московського грабіжницького імперіялізму, що "является наследственной болезнью и переходит из поколения в поколение" і що "империализм Петра и Екатерины,панславизм Александра и Николая, большевизм Ленина и Сталина, суть явление одного и того же порядка" /ст.26/. П.Саранский в статті - "В чем же вина казаков?" обмірковує причини великих страждань козаків в минулому, твердячи, що поразки в боротьбі не зламали козацької вільнолюбности і гордости.

Число 2-е цього часопису розпочинається офіціозним закликом "все на казачий путь," від імени Козацького Народнього Руху /КНД/, де ще раз проголошується його мету - звільнення козацьких країв і утворення держави Казакії; обіцюється натуралізація, тоб-то оказачування всього некозацького населення Казакії та застерігається козаків від можливого маневру большевиків, що в передбаченні майбутньої війни можуть дати козакам деяку фіктивну "автономію". В статті "Казачья идея" констатується факт, що колишні нещирі репрезентанти козацтва зникли в безвісті, між тим як Казацький Народній Рух, започаткований 10.XII.1927 р. журналом "Вольное Казачество" йде вперед до своєї мети - незалежної Казакії. Інж. В.Фесенко в статті - "Казачья печать" відмічає неможливість звільнення рідного краю без існування своєї козацької національної преси, незалежно від мови якою вона користуватиметься. Проф.І.Бочаров в статті - "Казакия и казачье народное движение" пояснює, що сучасний козацький рух "является естественным и логическим результатом долгой эволюции казачьей общественно-политической мысли ..." і "зиждется на бесспорных исторических, идеологических и правовых основах" /ст.10/. Відійшли в минуле ті "офіційні вожді" козацтва, що "на протяжении многих лет отказывались от защиты казачьих интересов" /ст.12/, що "пытались растворить казаков по десяткам московско-російських партий", або "свести их на роль казачков,исполнителей чужой воли, батраков чужого, не-казачьяго дела" /ст.11/. Нині для козаків прийшов інший час: "казачья проблема вынесена за пределы, российскаго спора". "Казаки долго служили чужим интересам, время служить самим себе" /ст.12/. Проф.д-р В.Авилов розглядає питання - "Народ ли казаки?" і приходить до позитивного висновку з тих причин: що 1/козаки мають свою національну територію, звичаї і побут, 2/хоч вони нині користуються російською мовою, але в минулому "казачьи предки имели свой отдельный казачий язык, который вследствие целого ряда политических и иных причин был вытеснен литературным языком правящего русского народа", - до того ж окрема мова не є обовязковою ознакою кожної з існуючих нині держав-націй; 3/за визначенням Дюркгайма, Тэйлова, Русселя і др., нацією є група людей, що бажає утворити окрему державу,- чому цілком відповідають козаки, бо вони являють собою "большую групу людей,-"которая на протяжении многих и долгих столетий желает жить под одним казачьим законом, по-своему, по-казачьи в рамках своего собственного государства" /ст.14/. Ф.Донсков в статті - "По историческому пути казачества", проводить дві цінні і справедливі думки, що 1/"если для русских борьба против большевизма является внутренней борьбой, то для казаков она была и остается войной внешней", 2/" За свободу и независимость казачьей земли боролись не отдельные партии или групы, а весь казачий народ в целом" /ст.22/. Др М.Зубр в статі - "Чьи преступления и кто преступник?" вияснює, що в стражданнях козацького народу є винним насамперед Сталін - "творец тоталитарной диктатуры" /ст.24/ і ті генерали, як П.Краснов, К.Науменко, Татаркин, що своїми помилками, або своєкорисною поведінкою довели козаків до трагічного стану в Белгроді,Кемптен, Райт, Платлінгу і Дахау.

Ч.3 "Казакии" розпочинається статею проф.І Бочарова - "Казачье слово к народам Востока Европы, порабощенным русско-большевицким империализмом", в якій автор закликає всі народи, пригноблені большевиками,

досягнути згоди поміж собою, відклавши на потім все спірне і поклавши у відносини щирість на практиці. Інж. Ф.Полковников в статті - "Казачество, Россия и СССР" зачіпає проблему взаємовідносин козаків з москалями, констатуючи, що: 1/якщо деякі козаки називають себе "руськими", то це лише в розумінні спільної державної приналежности, а не в етнографічному сенсі, 2/ як назвою "руський народ, так і назвою "совєтський" народ москалі намагаються асимілювати всі ті числені народи, що є під їх владою; 3/"великороссы красные питают к Казачьему Народу гораздо больший антогонизм, чем великороссы белые". /ст.4/, - останнє пояснюється величезною етнопсихологічною різницею поміж завжди вільними лицарями-козаками і завжди рабськими москалями. Проф.Др В.Авілов доводить, що "Казаки - не "беглые русския люди", як то вигадали Броневський, Ключевський і Іловайський, - тому, що 1/в ХУІ ст. окраїни Московського царства від Козацьких Земель відділювало тисячеверстове Дике Поле, що ним москалям - втікачам не легко було б дістатися на ніби то не заселений ще Дон; 2/Дон за арабськими і візантійськими істориками був вже густо заселеним ще перед заснованням Московського царства; 3/не було особливих причин для втечі московських селян аж до часів Бориса Годунова і "Уложенія" Олексія Михайловича; 4/неможливо сформовання донського козацтва "с наличием высоких духовных, психологических и гражданских качеств от русского беглого крестьянина или преступника" /ст.7/; 5/система народоправства козацтва в жодному разі не могла народитися від московських втікачів, що мали іншу традицію, побут і психологію; 6/до Дону втікали вже тоді, коли сподівалися знайти там собі притулок і захист, - ці втікачі асимілювалися козацьким середовищем; 6/ досі на Дону зберіглося багато географічних назв, несумнівно, перед-татарського походження, які доводять, що автохтонне населення зберігло їх протягом століть /Міус, Калміус, Аксай/, Тор, Айдар, Курман, Сан та ін./. "Все это со всей очевидностью говорит, что Казачий Народ произошол путем рождения из местных, коренных элементов, а не от перерождения беглых московских крестьян и преступников; что Казачество не могло появиться в результате московской колонизации, так как исторические, географические, психологические данные и условия определенно говорят против такого утверждения казенных русских историков" /ст.8/. Вл. Куртин в статті - "Казачья песня" характеризує значення її для козацького народу і обовязок останнього зберігти цей свій культурний скарб. Б.Кривець в статті - "Необходимая ясность" повторює гасла козацької самостійности, подібні до того, що було в статті "По историческому пути казачества" /див. ч.2/. Гостро написана стаття Др Б.А. "Два начала" визначає, що розбрат між козаками в минулому залежав виключно від того, що багато з них хотіли бути одночасно і козаками і "руськими" і тому заплутувалися в протиріччях. Між тим при твердому вирішенні визнатися тим або тим, - все було б ясним. Для усвідомлення тих, що сподіваються ще бути упривілейованим казацьким станом в майбутній Росії автор слушно пише: -"... в будущейРоссии сословий никогда не будет и нет к тому никаких оснований. Значит, ошибались и ошибаются те немногие казаки, которые думают, что казачество может быть сохранено в будущей России, как военное сословие, как они заблуждаются в тому, что Казачество было таким сословием в прошлом. Каждому должно быть ясно и понятно, что при всяком демократическом строе в России казачество будет ликвидировано, как сословие на точном и логическом основании демократических законов, а в русском государстве большинство всегда будет принадлежать русским, как оно принадлежит теперь в СССР. Еще бы меньше могло бы ждать казачество для себя от строя монархическаго. Каждый умныйрусский царь, если он вообще в будущем в России возможен, всегда будет опираться на русское большинство. Ни при каких условиях он не будет дразнить большинство своих подданых теми или ными привилегиями казачьему меньшинству. К тому жей, такой царь, за которым было бы большинство русских, и не нуждался бы в казачьей поддержке" /ст.15/. Тому єдиним правдивим висновком є такий: "Судьба Казачьего Народа решается и должна решаться не вмешательством в русские дела, а в полном и решительном обособлении

своего казачьего дела от дел русских... Казачество для нас имеет ценность абсолютную, имеет ценность само по себе, безотносительно к тому, нужно ли оно кому или не нужно, нравится ли оно кому или не нравится, любит ли его хто или ненавидит" /ст.15/. Ф.Донсков в статті "О нашей работе" підсумовує те, що досі зробили вільні козаки-самостійники,- вони: 1/поставили козацьке питання,як самостійне питання, 2/сформулювали козацьку програму,3/поклали початок козацького відродження, 4/зібрали козацькі патріотичні кадри, 5/ознайомили зовнішній світ з Козацтвом. Тому тепер в козацькому середищі "у казачьих патриотов нет идейных конкурентов" /ст.17/. Стаття Д-ра И.Васильев "Руссификация и советизация - одно и тоже" повторює справедливі думки навіть літерально деякі речення, що є в статті "Московсько-русский империализм" Др А.Севастьянова /див. ч.1./. Дм.Писарев в замітці" О казачестве" розглядає козацтво, як ідею - привабливу своєю волею і лицарством для великоросійських мас і сплюжену царизмом, який навязав козацтву роль захистників свавілля і через те зробив козацтво одіозним для поступового суспільства. Між тим, козацтво, на думку автора, - є "символ человеческой свободы, символ возможного равенства и залог настоящего братства" /ст.20/. Дм.Поляков звертається з закликом: "Станичники. Козаки"., - деумовляє всіх козаків, забувши свої суперечки, злитися в одну дружню сім'ю, бути лише козацькими патріотами і визволити свою батьківщину. И. Крамаренко в статті "К казачьему вопросу" твердить, що "для великорусского народа казачьего вопроса не существует, а есть стремление занять его богатейшие земли, овладеть выходом к южным морям и мировым путям. То, что на этом пути издревле живет Казачий Народ, то, что этот Народ в своих границах хочет жить своей казачьей жизнью, - все это великорусский народ или не хочет, или не может понять и признать" /ст.97/. В боротьбі ж козаків за свою незалежність завжди було й є козацьке питання. Дуже цікавою особливістю ч.3 "Казакии" є вміщений в ньому документ - лист Казацького Народнього Руху до Кардинала Ф.Спельмана, архиєп.Ню Йоркського й Американського, з 6.IУ.1947 з подякою за його співчутливу згадку за козаків в американському журналі "Космополітен". Цей номер закінчується актуальною статтею Інж. В.Гарбуза "К вопросу о переселении", в якій попереджається козаків, щоб не вірили піддурюванням "Юго-восточного общества православных христиан", керованого відомим ген.Науменком, а покладалися на своє Центральне Представництво козацької еміграції.

Ч.4."Казакии" починається статтею Ф.Донскова "К годовщине казачьей катастрофы", яка встановлює,що головною причиною катастрофи козаків в 1920 р. було те, що тодішні козацькі проводирі "никогда не были друзьями казаков и казачества, но были ревностными вредителями казачьего дела" /ст.1/, тому що вони хотіли руками козаків доконати чуже для них діло - відновити старий, єдинонеделімовський російський лад. Інж.Б.Фесенко в статті "Единство и сознательность" висловлює думку, що козаків розділяли чужі суперечки, - якщо б же козаки одкинули чуже і усвідомили своє, то одразу б порозумілися поміж себе і їх козацькі інтереси вирішували б не чужі, а вони самі. Гр.Сурмач в статті - "Казак к казакам" трактує цю саму тему про те, що "казачья политическая жизнь возможно только в своем казачьем национальном лагере" /ст.5/, тоб-то, що козаки повинні обмежитися розвязанням власних національних завдань. Др.И.Василієв в статті - "Боротьба за народную свободу" підкреслює, що підпорою невмирущого прагнення до незалежности завжди були народні маси, в той час як козацька старшина охоче переходила на службу гнобителів-окупантів, - "они свои личные материальные выгоды ставят выше интересов всего казачества и всегда будут против идеи независимого казачьего государства, ибо в нем конец их мечте и окончательный гроб для их дворянских привилегий" /ст.10/. Проф. И.Бочаров в статті - "Несокрушимость казачьего духа и воли" змальовує важкий стан козацької служби за старих часів, розграбовання їхніх земель на користь московських селян, поміщиків і державного конярства.

В той час, як росіяни виставляли на військову службу 21,1 % осіб призивного віку, козаки давали їх - 74,5 %. Натомісць "все слои русского народа не только что не любят, но просто ненавидят казаков" /ст.11/; московські вчені історики, як Соловйов, Іловаський, Шебалдаев називали козаків "вороами и разбойниками". Соловйов визначив ролю козацтва так: "Задача казачества удобрять своей кровью широкие степи, охранять их от хищников степей - кочевника", и ожидать, пока придет, не боясь степного хищника, русский человек - польный хозяин. Само казачество терпимо только до той поры, пока широкая степь не понадобится земскому русскому человеку для возделывания" /ст.12/. Голова Всеросійських Установчих Зборів СССР Чернов також на відкриті їх заявив: "Казачество должно потесниться, уступив свою землю русскому человеку". /ст.12/. Не зважаючи на все це, козацтво віднсвило з 1917 р. боротьбу за свою волю і державу. Проф. Др.В.Авілов в статті - "О казачьих привилегиях и сословиях" трактує важливе питання про те, як "...произошла грубая подмена понятия казачьего народа - "казачьим сословием", а понятие и содержание исконных народных казачьих прав /сначала суверенных, самостоятельных, а позже автономных/ - "казачьими привилегиями" /ст.16/. За реформами Катерини II було визначено лише такі стани: духівництво, дворянство, міщанство і селянство. "Казачество никаких дарованных прав и привилегій ни от кого не получало, а всегда обладало и обладает своими собственными народными правами, присущими и каждому другому народу. То, что умышленно или по непониманию считают "сословными" интересами" и "привилегиями", на самом деле, по своему существу являются казачьими народными, национальными интересами и историческими правами. Все те права,которые казаки обладали до революции, были всего лишь жалкими сохранившимися обломками тех великих прав, которые когда-то на протяжении исторических веков казаки добыли и утвердили мечом, кровью и трудом многих поколений и которые потом насильственно и беззаконно урезывали и отнимали у казаков русские цари. Казакам цари не раздавали привилегий, а, наоборот, отнимали исконные казачьи права" /ст.17/. Так само, казаки володіли своїми землями не через привілеї, а за історичним правом посідання ними. Привілеї мало лише козацьке дворянство,- але вони були скасовані козацькою владою після 1917 р., як також і стани в середині самого козацтва /дворянство, духівництво і селянство/. З 1917 р. козацтво бореться за свої права, а не "привілеї". Інж.Гарбуз подав цінну "Историческую справку", в якій подається огляд виборних органів Донського, Кубанського і Терського козацтва в минулому та зазначається, що нині в еміграції козацтво має своїм політичним осередком КозацькийНароднїй Рух /КНД/, а своїм громадським осередком - Повноважне Представництво Козацької Еміграції. Передбачається скликання Загальноказацького Зїзду для остаточного оформлення їх представництва. Н.Косач в замітці "Учесть все ошибки прошлаго", вважає, що "в прошлом мы проиграли потому,что судьбу казачьего дела передали не в казачьи руки, хотели сделать самостийность не самостийными руками" /ст.24/. В цікавій рецензії на брошуру Дра Т.Олесевича " Мапа Соборної України і сумежних запризнених країн" висловлено ставлення козацької громадськости до проблеми україно-козацьких відносин такими словами: "Под влиянием прежних правительственных российских и интелигентських взглядов привилась и украинскому обществу мысль о казаках,как о разновидностях великорусского народа... Следует, в конце концов, украинцам понять, что непризнание народной обособленности козаков, имеет своим источником давние московские единоделелимческие тенденции, которые всегда болезненно чувствует на себе украинский народ. Непризнание народной обособленности казаков, часть которых говорит великорусским языком, научно совершенно не обосновано, а политически для украинцев крайне вредно, потому что механически отделяет казаков в московский, враждебный нам, лагерь. Государственность Казакии вполне возможна, если она будет опираться на украин-

ско-казачье культурно-национальное и политическое содружество и, напротив, станет совершенно невозможной, при казачье-московском объединении. Украинская национально-государственная политика должна эту аксиому хорошо себе запомнить и сделать все необходимые из нее выводы" /ст.25/.

Матеріяли другої рубрики - інформаційно-освідомчого характеру -торкаються почасти освідомлення міжнародного характеру, а здебільшого освітлюють внутрішній стан Казакії. До першої групи матеріялів належать: публікація "Принципів Атлянтійської Хартії" та "Дванадцять пунктів Президента Трумана" /ч.1/, уривків з книжки В.Булліта "Контакти з Совєтським Союзом" /чч.1-2/; витяги з книжки А.Берль "Три шляхи до війни". До групи інформативних матеріялів щодо самих козаків в їх минулому й в сучасності можна віднести такі статті: "Краткие исторические заметки о прошлом казачества" Каргальського /ч.1/; " День Памяти героев" Др П.Шрама /ч.2/; "Атаман А.М.Каледин" Дра И.Васильева /ч.2 /; "Вкусы наши и чужие" М.Карпова /ч.3/; "Казачья старина" П.Зозулі /ч.3/; Ермак" /ч.3/; "Русский журналист о казаках" /ч.4/; "Советские будни" /ч.4/; "В Казакии" /ч.4/; "Большевики калечат школьников" /ч.4/; " Новые издания" /бібліографична замітка переважно про нові козацькі видання /ч.4/.

Нарешті, художня творчість репрезентована насамперед віршами Н.Келіна, /в ч.1 і 4/, Н.Назарова /"Посвящается противнику" в ч.1 і 3/, О.Півня /"Казаки на Кубані" - українською мовою в ч.1, "На нашій багатій і славній Кубані" в ч.3, Ніколая Туроверова /"Азов" в ч.1 і ч.3 те саме/; Павла Полякова /"Станиця Терновская" - вступ до поеми під тією ж назвою, - в ч.1/ "Семен-отрок" - вступ до поеми під тою ж назвою в ч.4/; Сергія Савицького /"Воскресни казацтво" - українською мовою, - в ч.1, "На степу не дзвонять коси", в ч.2, "Діти Кубані" - в ч.2/; П.Покотила /"Міцніше, козацтво." - укр.мовою в ч.2/ Б.Кондрюцкова /"Порыв" в ч.2/; Ив.Томаревського /"Казакия" в ч.2/; Ив.Колосова; Ф.Полковникова /"Марш" в ч.4/. Белетристичну форму викладу мають нариси "День казачьей скорби" Др Павлова /ч.2/, "Кубани" Вл.Куртина /ч.4/; "На следствии" С.Макеева /ч.4/. До того ж можна згадати і про"Урывки" з роману М.Шолохова - "Тихий Дон" в ч.3. Белетристичний матеріял не відограє ні якістю, ні кількістю помітної ролі в збірниках "Казакия". Допоміжна його роля видна також з розміщення його поміж публіцистичними статтями, подібно до того, як використано й ріжні цитати, як проміжний матеріял серед основного тексту.

Те, що творам художнього слова відведено таке підпорядковане місце,- не дивно, якщо взяти під увагу, що вся "Казакия", за винятком декількох віршів, видається р о с і й с ь к о ю мовою. Причиною цього є те, що досі не сформовано донско-козацької літературної мови, в той час як українська частина Кубані вже засвоїла до вжитку сучасну українську літературну мову. Відсутність донсько-козацької літературної мови і вживання доно-козацькою інтелігенцією р о с і й с ь к о ї мови, як державної і літературної , є важливим політичним аргументом для російських єдінонеделімовців і для большевиків, щоб не визнавати окремішности козацького народу. Користування суто-російською мовою, хоч би і в книжно-літературній /не живій/ формі її, несумнівно шкідливо впливає й на свідомість самих козаків, серед яких дехто ще не знає, чи він "тоже руський" чи козак. Між тим є реальні підстави для відродження доно-козацької літературної мови на базі одного з існуючих діялектів живої мови донських козаків. Спроби М. Шолохова в "Тихому Доні" ввести в розмови героїв живу донську мову, хоч би й в російській транскрипції, є чудовою ілюстрацією можливости, необхідности і своєчасности сформування донської козацької літературної мови. Філологи, маючи під руками твори козацького фольклору, спостерігаючи явища живої козацької мови, - повинні скласти абетку козацької мови на підставі її фонетики; устійнити морфологичні і синтактичні її особливості та дати словники доно-козацької мови. Тим

часом козацькі поети, письменники і публіцисти мали б почати в "Казакии" друкувати вірші, оповідання й статті, написані доно-козацькою мовою. Це не легкий крок, але важливий для сепарації козаків від москалів і для оформлення козаків, як окремої нації, для чого є цілком достатні й поважні підстави етнопсихологічного, історичного і географічного порядку.

Вітаючи появу "Казакии" - органу незалежної козацької думки і бажаючи їй дальшого поспіху в ділі пробудження й консолідації козацької національної свідомости,x/пп.редакторам її, цілком дружньо і для користі справи, що не можна в наш час обмежуватися, при теоретичному обґрунтованні державної незалежности Казакії, лише сферою емоцій - спогадів про минуле, пісень, захисту традицій і звичаїв, або лише напрямком негативної пропаганди /критики насильства і злочинів большевиків/. При поставленому собі завданні відбудови незалежної Козацької держави, треба теоретично розробляти і усвідомлювати майбутнє державне будівництво її, хоч би в загальних рисах спочатку. Засади державного плянування Казакії повинні бути розробленими вже тепер, бо після звільнення Казакії від ворожої окупації не буде часу для підготовчих теоретичних студій, - життя тоді вимагатиме рішучих і широко задуманих дій, і то вдразу. Інакше можна буде знову втратити плоди перемоги, а з ними і волю, як то було чверть століття тому. Треба козакам знати, що їм треба буде робити на другий день, після того, як вони повернуться з побідними прапорами до Новочеркаського, Ростова і своїх станиць. Проблеми сільського-господарства, промисловости, торгівлі, адміністрації, шляхів сполучення і т.ін. Казакії повинні висвітлюватися, на сторінках Казакії. Для цього серед козаків вже є достатньо підготовані інтелектуальні кадри: професори, інженери, агрономи, лікарі, вчителі, кооператори і т.ін. Здається, це питання не потребує дальшого пояснення.

Всеемігрантський з'їзд козаків, що відбувся в кінці травня 1947 р. буде, очевидно, новим етапом в житті вільної частини Козацької Нації, перемога якої над нашим спільним північним ворогом є нерозривно пов'язаною і з нашою боротьбою за національно-державну незалежність України. Цього українське громадянство не повинно ніколи забувати.

------::::::------

---

x/ Пропущено: не можна не . вказати п.п.редакторам...

П О К А З Н И К

авторів та головніших статей дотеперішніх десяти книжок "Чорноморського Збірника"/І,1942 - Х, 1947/

13. Іларіон, Архієп.	28. Руссикон на Афоні	Ш /1943/
	29. Український Запорозький скит на Афоні	П /1942/
14. Калиневич Іл.	30. Значіння чорноморських та озівських портів для України	У /1944/
15. Кацевалов А.	31. Огляд деяких совітських часописів, що стосуються до античної та середньовічної Чорноморщини	ІХ /1946/
	32. Реферат про Ольбію	УШ /1946/
	33. Рецензія на книжку М.Гібелліно-Крашенінніковоі: Скити, студія історично-ерхеологична, Рим 1942	У /1944/
	34. Побут скитів за Страбоном	У /1944/
16. Клінгер В.	35. Арріана Флавія з Нікомідії "Плавання довколо Понту Евксінського" /Чорного моря/	Ш /1943/
	36. Діо Хризостомова промова над Дніпром	П /1942/
17. Ковальський М.	37. Дещо про тюркські коріння в українській мові	І /1942/
18. Крилач С/ава/	38. Заходи для поборення суші в чорноземних степах України й сумежних земель	П /1942/
19. Курінний П.	39. Витяг з листа до проф.М.Міллера..	Х /1947/
20. Липа Ю.	40. Емоційні первні в чорноморському світогляді	І /1942/
	41. Міт Півдня	Ш /1943/
	42. Наш оптимізм і його підстави	ІУ /1944/ УШ /1946/
	43. Чорноморська подоріж	ІІ /1942/
	44. Чорноморський простір	ІХ /1946/
/Без автора/	45. Матеріяли до історії Південної України	ІУ /1944/ У /1944/
21. Мегик П.	46. Деякі завваги до статті П.Андрусіва: "В справі організації Таврійської Академії Мистецтв"	Х /1947/
22. Міллер М.	47. Бібліографія до питання за античну колонізацію Приозів"я-Понизззя Дону	УШ /1946/
	48. До історії Танаїса /план міста/..	УП /1946/
	49. Досліди сарматського некрополю та селища біля ст.Н.Гниловської	Х /1947/
	50. Нові знахідки тризуба	УП /1946/
	51. Нотатки до питання за тризуб	УШ /1946/
	52. Скільки було Танаісів?	ІХ /1946/
	53. Рецензія на книжку проф.Я.Пастернака: "Старий Галич", Львів 1944	Х /1947/
	54. Ще за могилу князя Святослава	Х /1947/
23. Оглоблин О.	55. Історичний архів чорноморського флоту	ІУ /1944/
24. Парфанович С.	56. Туга /казка Чорного моря/	Х /1947/
25. Плечко М.	57. Походження державних барв України	У /1944/
	58. Українська Гетьманська флота 1918 р. Стислий нарис.	І /1942/
26. Полонська Нат.	59. Заселення Південної України в середині ХУШ ст.	У /1944/
27. Райнах Т.	60. Мітридат Евпатор Базілевськ Понтійський	ІУ /1944/ УШ /1946/

	/без автора/	61. Резолюції і маніфеот Прометеевської Ліги Атлянтійської Хартії............	IX /194[illegible]/
28.	Садовський В.	62. Перед завісою майбутнього	X /1947/
		63. Програма економічно-географічного вивчення Чорноморського Простору.....	УП /1946/
		64. Чорноморська торгівля на підставі даних "Статистическаго описанія Кіевской губерніи".....................	IУ /1944/
29.	Січинський В.	65. Чорноморський комплекс в українському мистецтві	УШ /1946/
30.	Силенко П.	66. Мангуристанська Україна	I /1942/
31.	Фещенко-Чопівський [illegible].	67. Проблема технічного високошкільництва в Україні	Ш /1943/
32.	Цегельський Л.	68. Курд-борець за Україну	УШ /1946/
33.	Чикаленко Л.	69. В справі етнічної еволюції в Припонтиді	П /1942/
34.	Шовгенів І.	70. Загальний план праць Укр. Чорноморського Інституту	УП /1946/

-----oooO§Oooo-----

"...Україна не є південнем Росії або південно-східньою частиною Европи. Вона є північно-східньою частиною Середземного моря..."

/П.БІЛАНЮК - Середземне море, головна світова магістраля і Україна. "Укр.Вісті", Новий Ульм, ч.50 /108/, 1947/.

В И Д А Н Н Я

Українського Суходолового Інституту

1. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Мапа Української Метрополії з поясненням. Київ 1944 /31x22/, стор.10 і 1 мапа.
2. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - книга перша. Ваймар 1946 /31x22/, стор.50
3. ВЕДЕ - Сучасний мент і наші завдання. Герсфельд 1945 /31x22/, сторн.4. Відбитка.
4. СТАТУТ парафії Укр.Автокефальної Православної Церкви. Герсфельд 1945 /31x22/ стор.4. Відбитка.
5. СИЛЬВЕСТЕР, Єпископ - Церковний Устрій в Україні. Київ 1945 /31x22/ сторн.38.
6. МИКОЛА ЛІВИЦЬКИЙ - Дух Базару. Київ 1946 /31x22/ стор.18.
7. ІВАН БАГРЯНИЙ - Чому я не хочу повертатись до СССР? Відень 1946. /31x22/, стор.16.
8. В РІЧНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ - 22 січня 1946. Женева 1946 /31x22/ стор.12.
9. ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН В ЕМІГРАЦІЇ- Женева 1946 /31x22/, стор.10
10. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Київ 1946 /31x22/ стор.40.
11. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Нотатка до питання за тризуб. /31x22/ 14 сторінок і одна ілюстрація. Відбитка. Женева,1946.
12. ТИМІШ ОЛЕСЕВИЧ - Мапа Соборної України і суміжних заприязнених країн. Женева 1946 /30x21/ 14 стор. тексту і мапа розм.65 x 90.
13. ЮРІЙ ЛИПА - Київ - Вічне Місто. Женева 1946 /31x22/ 15 стор.і одна світлина. Передрук.
14. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. На чужині 1947. /31x22/ 86 сторн. ÷ 5 світлин та I мапка.
15. ЮРІЙ ЛИПА, 1900-1944. Збірник, кн.I. /друкується/.
16. ТИМІШ ОЛЕСІЮК - Сіра Україна. Женева 1947 /31x22/ сторн.46 і одна мапа.
17. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ЗБІРНИК - книга друга /друкується/.

Українського Морського Інституту:

1. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Варшава, 1940 /29x22/ стор. 124÷ 6.
2. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Туреччина. Бібліографічні матеріяли. Варшава 1940. /31x22/ стор.68.
3. Г.І. БРАТІАНУ - Початки торгівлі на Чорному морі. Варшава 1940. /31x22/, стор.42.
4. ОЛЕГ КУЛИНЯК - Чорноморська проблема в українській промисловости. Варшава 1941 /31x22/, стор.50 і I схема.
5. ІВАН ШОВГЕНІВ - Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. Варшава 1941 /31x22/ стор.112 і одна карта.
6. АНАТОЛЬ ОГІЄНКО - Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Варшава 1941 /31x22/, стор.32 і 2 схеми.

7 . ІВАН ШОВГЕНІВ І ВАЛЕНТИН САДОВСЬКИЙ - Український Чорноморський Інститут. Програма діяльности. Варшава /31x22/ стор.20.

8. ЮРІЙ ЛИПА і ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський простір. Атляс. Схеми рисував Ст.В. Варшава 1941 /31x22/ стор.46.

9. ДМИТРО НЕСТЕРЕНКО - Організація адміністрації морських портів України. Одеса 1941 /31x22/, стор.34 і 3 схеми.

10. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса 1942 /31x22/, стор.68 і 1 схема.

11. ЮРІЙ ЛИПА - Емоційні первні в Чорноморському світогляді. Одеса 1942 /31x22/, стор.15. Відбитка.

12. МАКСИМІЛІЯН ПЛЕЧКО - Українська Гетьманська флота 1918 р. Стислий нарис. Одеса 1942 /31x22/, стор.17. Відбитка.

13. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Друге видання. Одеса 1942. /31x22/ стор.165 і 1 мапка.

14. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга друга, Одеса 1942 /31x22/, стор.67. і 4 аркуші схем.

15. ІЛАРІОН, Архиєпископ - Церква під монголами в 13-14 столітті. Одеса 1942 /31x22/, стор.33.

16. ІЛАРІОН, Архиєпископ - Український Запорозький скит на Афоні. Одеса 1942 /20x22/, стор.16 і 1 ілюстр. Відбитка.

17. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга третя. Одеса 1943 /31x22/ стор.64 і 2 ілюстрації.

18. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ - Українська справа зі становища політичної географії. Друге вид. в передмовою Л.Биковського. Одеса 1943 /31x22/, 150 сторн.

19. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів, 1874-1943. Біо-бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31x22/ стор.4 і одна ілюстрація. Відбитка.

20. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Напрямні всеукраїнської високошкільної політики. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31x22/ стор.6. Відбитка.

21. ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ - Проблема технічного високошкільництва в Україні. В порядку дискусії. Одеса 1943 /31x22/ стор.4. Відбитка.

22. ЮРІЙ ЛИПА - Міт Півдня. Одеса 1943 /31x22/, стор.7. Відбитка.

23. ІЛАРІОН, архиєпископ - Руссикон на Афоні. Холм 1943 /31x22/, стор.11 і 1 ілюстрація.

24. ВІТОЛЬД КЛІНГЕР - Аріяна Флавія з Нікомідії "Плавання довкола Понту Евксінського" /Чорного моря/ Одеса 1944 /31x22/, стор.13. Відбитка.

25. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Степан Рудницький. Біо- бібліографічні матеріяли. Одеса 1943 /31x22/ стор.14 і 1 ілюстр. Відбитка.

26. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга четверта. Одеса 1944 /31x22/ стор.73 і 1 ілюстрація.

27. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга пята. Одеса 1944 /31x22/ стор.79 і 1 схема.

28. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга шеста. Одеса 1945 /31x22/ стор.40.

29. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - "Батько Нестор Махно"... Герофельд 1945. /31x22/, стор.26. Відбитка.

30. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга сема. Одеса 1946. /31x22/ стор.44 і 1 мапка.

31. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол Новітнього Українства /Юрій Липа/. Київ 1946 /31x22/ стор.9. Відбитка.

32. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. І. До історії Танаїса. /План міста/. Одеса 1946. /31x22/ стор.16 і одна ілюстрація. Відбитка.

33. СТЕПАН ГАЄВСЬКИЙ - "Александрія" в давній українській літературі. Одеса 1946. /31x22/, стор.8. Відбитка.
34. МАРКО АНТОНОВИЧ - Чи були Кімерійці в Україні? Одеса 1946 /31x22/ стор.15. Відбитка.
35. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Могила князя Святослава. Женева 1946, /31x22/ 13 стор. і одна ілюстрація.
36. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга восьма. Женева 1946 /31x22/ 54 стор і 2 ілюстрації.
37. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я: II. Антична кольонізація Приозів'я. Женева 1946 /31x22/ 20 сторн. і ілюстрації.
38. ТЕОДОР РАННАХ - Мітридат Евпатор Базілевс Понтійський. Женева 1946. /31x22/ 14 сторн. і I ілюстр. Відбитка.
39. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. III. Бібліографія до питання за античну колонізацію Приозів'я та Пониззя Дону. Женева 1946 /31x22/ 16 сторн. Відбитка.
40. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Чорноморський факультет Таврійського Державного Університету. З коорреферaтом Доц. Дра М. Антоновича. Женева 1946 /31x22/ 10 сторн. Відбитка.
41. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга девята. Женева 1946 /31x22/ 48 стрн. і 1 аркуш ілюстрацій.
42. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Апостол новітнього Українства /Юрій Липа/, 2-ге вид. Франкфурт/Майн 1946/20,5 x 14,5/ 8 сторн.
43. МАРКО АНТОНОВИЧ - Скитія і Єгипет в античному письменстві. Женева. 1946 /31x22/ 15 сторн. Відбитка.
44. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. IV. Скільки було Танаїсів? Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
45. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Шостиліття діяльности Укр. Суходолового, Морського та Океанічного Інститутів. Женева 1946 /31x22/ 7 сторн. і одна ілюстрація. Відбитка.
46. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. V. Дослідження Нижне-Гниловського городища. Женева 1946. /31x22/ 19 сторн. і I ілюстрація.
47. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга десята. Женева 1947 /31x22/ 80 сторн. та 1 аркуш ілюстрацій.
48. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. VI. Досліди сарматського некрополю та селища біля ст. Н. Гниловської, Женева 1947 /31x22/ 18 сторн. і один аркуш ілюстрацій. Відбитка.
49. ВАСИЛЬ ГЛАЗКОВ - Козача проблема. Женева 1947 /31x22/ 26 сторн. Відбитка.
50. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. VII. Антична торгівля на Приозів'ї. Женева 1947 /31x22/ 27 стор. і одна мапка.
51. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. X. Візантійська торгівля та культура в Приозів'ї - басейні Дону. Женева 1947 /31x22/ 27 сторн. і одна мапка.
52. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ - Україна й Крим в історичних взаєминах. Женева 1946 /31x22/ 44 сторн.
53. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. IX. Демографічний нарис сармато-алан. Женева 1947 /31x22/ 19 стор.
54. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. XI. Генуезько-Венеційська доба 13-15 ст.ст. Женева 1947 /31x22/ 18 сторн.

55. МИХАЙЛО МІЛЛЕР- Студії з історії Приозів'я. XII. Старий город /Старочеркаська станиця/. Женева 1947 /31x22/, 18 стор.
56. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з історії Приозів'я. XIII. Женева 1947 /31x22/ 24 сторн. з кольоровою мапкою.
57. ЮРІЙ ЛИПА - Чорноморська доктрина. Третє видання з передмовою Льва Биковського /друкується/.
58. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Іван Шовгенів, 1874-1943. Біо-бібліографічні матеріяли. Друге вид. Женева 1947 /31x22/ 14 сторн. і 3 світлини.
59. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЗБІРНИК - Книга одинадцята. Женева 1947 /31x22/ 90 сторн. і 2 ілюстрації.
60. ПЕТРО КУРІННИЙ - Вадим Михайлович Щербаківський. /З нагоди 70-років життя/. Женева 1947 /31x22/ 14 сторн. і світлина. Відбитка.
61. ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ.- Туреччина між молотом і ковалом. На чужині 1947 /31x22/ 23 сторн. Відбитка.
62. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Студії з ранньої історії Приозів'я. VIII. Сарматська матеріяльна культура. Женева 1947 /31x22/ сторн. і друкув ілюстрацій.
63. МИХАЙЛО МІЛЛЕР - Приозівська Русь - Україна за археологичними матеріялами. /Друкується./.

Українського Океанічного Інституту:

1. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Великодержавні проблеми України. Київ 1942 /31x22/ сторн.23 і одна схема. Відбитка.
2. ІВАН СВІТ - Український Національний Дім в Харбіні. Одеса-Харбін. 1943 /31x22/ 42 сторн. і 4 світлини. Передрук.
3. ІВАН СВІТ - Український Далекий Схід. З передмовою та доповненнями Василя Кійовича. Одеса-Хабаровськ 1944./ /31x22/ стор.37. і одна мапа.
4. МАПА ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ - Одеса - Хабаровськ 1944 /73x49/. Передрук.
5. ГРИЦЬ ОЛЕКСИК - Зелена Україна. Одеса 1944 /31x22/ ст. 47 і одна мапа.
6. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Одеса 1945 /31x22/ стор. 19. Відбитка.
7. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга перша. Одеса - Володивосток. 1946 /31x22/ стор.31.
8. АНДРІЙ КАЧОР - Американська Україна. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
9. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Друге вид. Одеса- Володивосток 1946 /31x22/ 16 сторн. Відбитка.
10. ХАРТІЯ Об'єднаних Націй. Женева 1946 /31x22/ 30 сторн.
11. ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ - Україна над океаном. Третє вид. Франкфурт/Майн 1946, 8°, 23 сторн.
12. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга друга. Женева 1946 /31x22/ 41 сторн. і одна ілюстрація.
13. РОМАН КОРДА - Зелена Україна в час другої світової війни. Женева 1946 /31x22/ 9 сторн. Відбитка.
14. ОКЕАНІЧНИЙ ЗБІРНИК - Книга третя /Друкується/.

-----::::::-----

З М І С Т

Сторн.

-------::::::-------